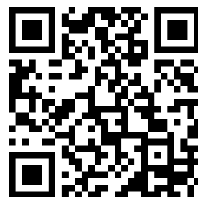
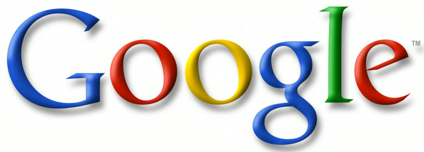

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

DET DANSKE FOLKS HISTORIE

SKREVET AF DANSKE HISTORIKERE

REDIGERET AF

AAGE FRIIS · AXEL LINVALD
M. MACKEPRANG

III BIND

KØBENHAVN
CHR. ERICHSENS FORLAG
1928

Andersen & Pedersen · København V.

III BIND

DET DANSKE FOLK I DEN YNGRE MIDDELALDER

AF

JØRGEN OLRIK OG C. P. O. CHRISTIANSEN

INDHOLDSFORTEGNELSE

I. Side

Jørgen Olrik: Rigets Genrejsning og Kalmarunionen 1340—1439.

FØRSTE AFSNIT

Rigets almindelige Historie.

ANDET AFSNIT

Samfunds- og Kulturforhold. Litteratur og Kunst.

II.

C. P. O. Christiansen: Unionsopløsningen og Kirkebruddets Tidsalder.

FØRSTE AFSNIT

Dansk Storpolitik i Tidsrummet 1439—1513.

S. 1—138 udkom Oktober—November 1927.
S. 139—419 udkom November 1927—Februar 1928.

BILLEDFORTEGNELSE

Bilagsbilleder:

Tekstbilleder:

I.

RIGETS GENREJSNING OG KALMAR-UNIONEN

1340—1439

AF

JØRGEN OLRIK

FØRSTE AFSNIT.

RIGETS ALMINDELIGE HISTORIE.

1. Almindelige Træk.

Medens Danmarks Historie i det forudgaaende Hundredaar viser en nedadgaaende Linje, hvis Lavpunkt betegnes af Rigets fuldstændige Opløsning i 1330'erne, er det her omhandlede Tidsrum præget af en *Konsolidering* og en *Magtudfoldelse*, der danner den stærkeste Modsætning hertil. Signalet til at afkaste det fremmede Aag gaves af en jævn Adelsmand, der stod som Tolk for Jydernes stovte Uafhængighedsfølelse; men det egentlige Genrejsningsarbejde var ikke Niels Ebbeson forbeholdt; det maatte udgaa fra selve den dybt sunkne Kongemagt, og den gamle danske Kongestamme skulde inden sin endelige Uddøen fostre to af de største Begavelser inden for denne rigt udstyrede Æt, der kunde tage Rigets Genoprettelse og Kongemagtens Styrkelse i deres paa een Gang kraftige og smidige Hænder og ikke alene føre Kongedømmets Sag til Sejr inden for Landet selv, men ogsaa give Danmarks Rige, der nys var et Bytte for rovgridske Naboer, den ledende Stilling i nordisk Politik.

Denne Styrkelse af Kongedømmet og denne Magtudfoldelse over for Naboerne havde sin naturnødvendige Baggrund i den sociale Udvikling, der havde fundet Sted i de urolige Tider og nu omsider havde afgæret og krystalliseret sig i et ordnet Stændersamfund i Lighed med de mere fremskredne europæiske Landes. Under det foregaaende Hundredaars voldsomme Brydninger havde *Adelen* udviklet sig til en saa godt som udelukkende ved Fødselen rekruteret privilegeret Rigsstand, og dens personlige Troskabsfølelse mod Kongen var efterhaanden udvidet til at omfatte Land og Rige som saadant. Denne Udvikling var dog langtfra afsluttet ved Begyndelsen af indeværende Tidsrum; endnu i Valdemar Atterdags Tid ser man Gang paa Gang de selvraadige Stormænd indgaa disse Forbund med Kongens og Rigets Fjender, der var saa vel kendte fra tidligere Tid; men Kongemagten var dem i det lange Løb for stærk, og under Margrethe og Erik af Pommern spores intet af dette.

Ogsaa med de store *Kirkefyrsters* Selvstændighedstrang og Pukken paa Kirkens Uafhængighed af den verdslige Magt var det nu forbi. Pavedømmets Magt var i stærk Tilbagegang; de stolte Tanker om Verdensherredømme var skrinlagt under Pavernes mere end syvtiaarige Ophold i Frankrig. Korstogsiveren var afløst af Vindesyge, og ved at alliere sig med Paverne om økonomisk Udbytning af Kirken kunde Kongerne vinde langt frem. Da henimod Tidsrummets Slutning en ny kirkelig Bevægelse rejste sig i Europa, havde den sit Udgangspunkt i Kirkeforsamlingernes Opposition mod Pavemagtens Vilkaarlighed. De ledende Kirkemænd havde ogsaa lært af de foregaaende Slægtleds Historie, at de indre Uroligheder til syvende og sidst gik værst ud over Kirken selv, og støttede derfor loyalt den kraftige Kongemagt i dens Hævdelse af Landefreden.

Borgers og *Bondes* Ønsker gjorde sig ifølge Sagens Natur ikke saa stærkt gældende; men ogsaa for de smaa i Samfundet maatte jo den Retsorden og den Landefred, som det kraftige Kongedømme bragte til Veje, være af afgørende Betydning.

Over for de to andre nordiske Riger stod Danmark i dette Tidsrum som den overlegne Magt, hvis stærke Kongedømme angav Tonen i Samspillet mellem Rigerne. Dette Samspil antog et langt intimere Præg end tidligere, væsentlig som Følge af de dynastiske Forhold, der ved de tre gamle Kongeslægters successive Uddøen i det 14. Aarhundrede aabnede ny Muligheder for Virkeliggørelsen af *Nordens Enhed*. Den Personalunion mellem Norge og Sverige, som i 1319 var bragt i Stand, og som i Førstningen havde kunnet synes truende nok for det opløste danske Rige, vendte sig snart ved den danske Kongeslægts Svogerskab med Folkungerne til et velbegrundet politisk Haab om at samle Nordens tre Kroner paa eet Hoved; og til Trods for, at Folkungeætten uddøde kort efter den danske Kongeslægts Mandslinie, var Danmarks politiske Stilling i Norden saa stærk, at Unionen virkelig kom i Stand. Den saaledes indledede Forbindelse mellem Danmark og Norge skulde blive af meget lang Varighed; thi fra det sidstnævnte Rige, hvor Kongemagten vel var stærk, men Nationalfølelsen ringe og Statsbaandet svagt, var ingen alvorlig Modstand at vente. Langt større var Uvillien i Sverige over den Danmarks Overvægt, der fra første Færd betegnede Unionens Gennemførelse, og det skulde snart vise sig, at Fremdriften og Uafhængighedsfølelsen i dette Land var for stærk til, at Foreningen med Danmark kunde slaa varig Rod; den nyvakte svenske Nationalfølelse vendte sig med Kraft mod de Danskes Herredømme, og selv om Stormændene holdt igen paa Folkebevægelsen, faldt dog med Erik af Pommerns Fratræden den nordiske Union i sin oprindelige Form til Jorden.

I Forholdet til de sydlige Naboer havde Danmark langt større Van-

skeligheder. Netop i indeværende Tidsrum hævede de nordtyske Stæder sig til deres største Magtudfoldelse i *Hanseforbundet*, og en Tid lang lykkedes det virkelig dette at sætte alvorlige Skranker for det danske Kongedømmes Udvidelseslyster. Hansestæderne kunde dog ikke i Længden hævde den afgørende Indflydelse paa Forholdene i Norden, som de havde tiltaget sig, og da de under Erik af Pommern med Magt søgte at genvinde deres Stormagtsstilling i Østersøen, led de et kraftigt Nederlag. Paa den anden Side blev det en Følge af Danmarks politiske Orientering mod Nord, at dets Indblanding i de nordtyske Forhold var stærkt i Aftagende og til Slut saa godt som ophørte.

En værre Anstødssten var dog Forholdet til *Holstens* dygtige og krigerske *Greveslægt*, der efterhaanden havde erhvervet den afgørende Indflydelse i det gamle danske Grænseland Sønderjylland. Baade Valdemar Atterdag og Margrethe blev ved Døden afskaaret fra at fuldføre den Genvinding af det danske Hertugdømme, som de i deres sidste Aar satte al deres Kraft og Snilde ind paa at gennemføre, og da Erik af Pommern baade ad Rettens Vej og i aaben Kamp af al Magt søgte at fortrænge Holstenerne, opnaaede han intet andet end at fremkalde dyb Misfornøjelse med alle sine byrdefulde Krigstog, ikke mindst i Sverige, hvad der atter medvirkede stærkt til Unionens Sprængning.

Da Erik helt opgav Ævred efter sit afgørende Nederlag mod Holstenerne i Sønderjylland og mod den svenske Folkerejsning, blev dette Anledningen til, at *det aristokratiske Stormandsparti*, der havde været trængt stærkt tilbage under Kongemagtens store Kraftudfoldelse, atter rejste Hovedet og i Forbindelse med *det svenske Stormandsparti*, der følte sig truet af den demokratiske Folkerejsning i Sverige, søgte at gennemføre en løsere og mere af Aristokratiet præget Form for de nordiske Rigers Sammenslutning, og hermed begynder da en ny Tid i Danmarks og Nordens Historie, der kendetegnes af Rigsraadets overvejende Indflydelse. Men intet maaler bedre Betydningen af Kongedømmets kraftige Indsats end det rolige Forløb, som denne Omlægning af Styret fik; der er ikke Tale om at skrue Kongedømmet tilbage til den Vanmagt, hvori det var stedt et Hundredaar tidligere, men kun om at indskrænke dets vilkaarlige Styre, og end mindre spores der Tegn til nogen Rigsopløsning som dengang. Det stænderdelte Samfund udgør nu en fasttømret Enhed, og Stormændene opfatter sig selv som Rigets Tjenere, der i roligt Samarbejde med Kongemagten skal føre Styrelsen videre. Valdemar Atterdags og Margrethes Kongsgerning har baaret varig Frugt.

Paa eet Punkt afviger denne ny Opgangstid mærkeligt fra Valdemarstiden: den betegnes ikke af noget aandeligt Opsving, som i hin Middelalderens Storhedstid herhjemme. Navnlig mærkes dette paa *den nationale Historieskrivnings* Omraade; selv den magre Aarbogslittera-

tur dør efterhaanden helt ud, og fraset den sjællandske Krønikes fyldige, om end rent annalistiske Fremstilling af Valdemar Atterdags Kongegerning maa Historikeren væsentlig ty til svenske og tyske Aarbøger og Krøniker for at kunne give en nogenlunde sammenhængende Skildring af de ydre Begivenheder i dette Tidsrum. Disse Kilder har fra dansk Synspunkt den store Mangel, at deres Forfattere ikke er synderlig velvilligt stemte mod Danmark og dets Fyrster og derfor giver et noget ensidigt Billede af de politiske Forhold. Til Gengæld er der ganske vist bevaret et meget omfattende Brevstof fra Tiden, baade i Danmark og i Udlandet, og de ydre Tildragelsers Rækkefølge er saaledes sikrere afhjemlet end i det foregaaende Tidsrum; men disse Breve er dog for den allerstørste Dels Vedkommende officielle Dokumenter, der ingenlunde altid tillader Forskeren at trænge ind til de styrendes ledende Motiver, om end de politiske Hovedpersoner tegner sig med adskillig fyldigere Træk end i det forudgaaende Hundredaar.

2. **Valdemar Atterdags Genrejsning af Danmarks Rige.**

Allerede i Aarene inden Grev Gerhards store Jyllandstog, paa hvilket han skulde finde saa brat en Død, havde Christoffers yngste Søn *Junker Valdemar* forladt sit Tilflugtssted i Bayern og optraadte aabenlyst som dansk Tronprætendent i de nordtyske Stæder, der af Hensyn til Handelen var inderligt kede af Virvaret i Danmark og ønskede et kraftigt Kongedømme genoprettet „for Fredens Skyld, som der da var Trang til baade til Lands og til Vands“. Flere danske Stormænd havde allerede sluttet sig til ham, saasom Bisp Svend af Aarhus og Langelands Herre Laurids Jonsøn, og ogsaa Hertug Valdemar af Sønderjylland var rede til at støtte hans Sag af Misnøje med sin mægtige Onkels, Grev Gerhards, stadige Indblanding i Hertugdømmets Styrelse. For første Gang i lange Tider havde man da det Syn, at den vordende Konge og Hertugen — to jævnaldrende Ungersvende — stod sammen imod den overmægtige holstenske Indflydelse.

Grev Gerhards Drab voldte et fuldstændigt Omsving i den politiske Stilling i Danmark. Hans store Hær gik fra hinanden, og hans unge Sønner *Henrik* og *Claus* skyndte sig at træffe Valdemar i Brandenburg for at hindre hans Tilslutning til de oprørske Jyder og Hertug Valdemar. Den 22. April 1340 kom det til en Overenskomst imellem Parterne i Spandau. Junker Valdemar lovede at ægte de unge Grevers Søster; for hendes Medgift, 24,000 Mark Sølv, skulde han med det samme have Aalborghus med Tilliggende, og de øvrige tre Fjerdedele af Nørrejylland skulde efterhaanden indløses af ham, idet den Grev Gerhard bevilgede

Sølvskat hvert Aar skulde afdrages i Pantesummen. Til Gengæld maatte Valdemar love at være Fjende af Gerhards Drabsmænd og ikke slutte Forlig med Hertug Valdemar uden sammen med de unge Grever.

Saaledes maatte de holstenske Grever selv bane Valdemar Vej til hans Fædres Trone, og endda lykkedes det dem ikke at hindre Forbundet mellem ham og Hertug Valdemar. En Maaned senere sluttedes i Lübeck ny Overenskomster, ved hvilke den unge Hertug inddroges i Aftalerne, idet den af Grev Gerhard i Foraaret planlagte Ombytning af Nørre- og Sønderjylland nu realiseredes: Hertugen skulde overtage Grevernes Panterettigheder i Nørrejylland, men til Gengæld pantsætte dem sit Hertugdømme (undtagen Als, der var tillagt hans Hustru Richardis). Det blev altsaa nu fra Hertugen, at den vordende Konge skulde indløse Nørrejylland, og det blev som Medgift med Hertugens Søster *Helvig*, at han skulde have Aalborghus med Tilliggende for en Sum af 24,000 Mark Sølv. Bestemmelsen om Gerhards Drabsmænd udelodes, og i det hele bød dette endelige Forlig den vordende Konge kendelig bedre Vilkaar end det forrige; navnlig var det en stor Fordel for ham, at han skulde indløse Nørrejylland fra den svage sønderjyske Hertug og ikke fra de krigerske Holstenere. Greverne opnaaede at faa Haand i Hanke med Styrelsen af Sønderjylland, men for Hertugen var Fordelene ved Overenskomsten unægtelig alt andet end iøjnefaldende, og det hedder derfor ogsaa i den lübske Aarbog: „At Hertugen eventyrede saa meget for Kongens Skyld, regnede mange for en stor Daarskab". Samtidig fik Grev Johan den Milde Femern anerkendt som arveligt Len, og Lübeck og Stralsund opnaaede Stadfæstelse paa deres Friheder. Endelig frigaves Valdemars ældre Broder Junker Otto af Fangenskab, men maatte love aldrig at optræde som Tronkræver.

Valdemar Atterdags Segl som Junker, $^2/_3$ St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Ved Pinsetid stod Valdemars og Helvigs Bryllup paa Sønderborg Slot, og St. Hansdag kronedes Valdemar til Konge paa Viborg Landsting. Endnu stod det tilbage at klare Forholdet til den jyske Rejsning, som *Niels Ebbesøn* havde sat sig i Spidsen for. Den unge Konge holdt sig dog forsigtigt tilbage fra Deltagelse i Kampen og lod Jyderne fortsætte denne paa egen Haand. Herom hedder det i den jyske Krønike: „Samme Aar

Hertug Valdemar Eriksøns Segl, $^2/_3$ St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

den 2. Maj dræbte samme Niels Ebbesøn ved Skernaa mange Tyskere, som var i Færd med at bygge en Borg dèr til de Danskes Skade. — Samme Aar paa Alle Sjæles Dag (2. November) kom det atter til Kamp mellem Niels, der laa for Skanderborg Slot, og en stor Skare Tyske, som vilde bringe Borgen Undsætning. Niels Ebbesøn tilføjede dem et stort Nederlag, men han selv og en Del andre danske Væbnere lod Livet dèr". Udførligere og, som det synes, nøjagtigere skildres den samme Tildragelse i den lübske Krønike: „Paa samme Tid belejrede Jyderne Skanderborg Slot med en stor Styrke og vilde fordrive Tyskerne, som var dèr og andensteds i Landet. Holstenerne paa Fyn fik det snart at vide og sendte dem seks Hundrede Krigere til Hjælp. Mandskabet paa Skanderborg blev Undsætningen vaer, gjorde Udfald mod Fjenden og yppede en Kamp, som blev meget haard for dem. Da de seks Hundrede Mand kom til, blev Striden haardere og meget voldsom mod saa mange Folk. Til sidst begyndte Bønderne at vige; da vilde ogsaa Herremændene fly, og saaledes gik det til, at de bedste Mænd i Jylland tillige med Bønderne lod Livet i stort Tal, mere end to Tusind to Hundrede Danske. Der faldt ogsaa deres Fører, som havde slaaet Grev Gert ihjel, og hans to Brødre; deres Lig blev sat paa Hjul tillige med de andres, der var med." — Saaledes fandt Niels Ebbesøn Heltedøden i Spidsen for sine Folk, og det vanskelige Spørgsmaal om Forholdet mellem Kong Valdemar og den jyske Rejsning løste sig af sig selv. Nu var Banen klar for det møjsommelige Indløsnings- og Genrejsningsarbejde, der forestod Kong Valdemar.

Sværd fra c. 1340, fundet i Nærheden af Skanderborg. Nationalmuseet. Fotografi.

Til dette Arbejde medbragte *den unge Konge* store og sjældne Evner. Skønt endnu i Ynglingealderen synes han altid at have optraadt maalbevidst og med moden Dømmekraft; han lagde en enestaaende Sejghed for Dagen i at stræbe efter sit store Maal ad alle mulige Veje og lod aldrig Modet synke som Følge af forbigaaende Uheld. Det var ingenlunde altid „med aaben Pande", at han fægtede; fra sin Fader synes han at have arvet en god Del Snedighed og Rænkefuldhed, og han var en Mester i diplomatiske Forhandlinger, som han i Reglen foretrak for aaben Magtudfoldelse. Men lige saa meget som dette underfundige Element i Karakteren havde skadet Faderen, lige saa meget gavnede det Sønnen, fordi han forenede

det med en ukuelig Energi og en urokkelig Tro paa sit Kald og sin Evne til at genrejse Riget. Naturligvis kom det ham ogsaa til gode, at Landet havde gennemlevet en saa frygtelig Opløsningstilstand, og at alle længtes efter rolige og ordnede Forhold; det gav paa Forhaand hans Kongemagt større Magtfylde, end man skulde have ventet af de smaa Midler, der stod til hans Raadighed. Det til Haandfæstningen af 1326 svarende Dokument, som han synes at have undertegnet 1342, hæmmede næppe i større Omfang hans Bevægelsesfrihed.

Nogen synderlig velvillig *Bedømmelse* er Kong Valdemar ikke Genstand for, hverken i de hjemlige eller i de udenlandske Kilder; men hans rastløse Iver og overlegne Indsigt indrømmes af alle Samtidens Krønikeskrivere. I øvrigt er vi langt fra saa fyldigt underrettet om hans hele Virke, at det i Enkeltheder er muligt at gøre Rede for Motiverne til hans Handlinger. — Hans kendte Tilnavn nævnes først hos Historikerne Mogens Madsøn og Arild Hvitfeld ca. 1600 og synes at stamme fra en plattysk Ed, som han ofte førte i Munden; i et Haandskrift af den jyske Krønike kaldes han Valdemar *des daghes*, og i Holstenerpræstens Krønike fra ca. 1450 fortælles den bl. a. fra et Digt af Christian Winther velkendte Anekdote om den jyske Ridder Erland Kalv, der gik over til Holstenerne med to kongelige Borge, men efter nogle Aars Forløb bragte dem begge samt en tredje tilbage i Kong Valdemars Eje; „da sagde Kongen spottende: *Terdage!* Det er en god Kalv; med to Borge gik den bort, som en Stud kom den tilbage med tre!“ — *Terdage* er Ejefald Flertal af plattysk *dag* og betyder ordret: *hvilke Dage*, men er sikkert i denne Sammenhæng brugt omtrent enstydigt med *for Pokker*. Valdemar har da ligesom sin Farbroder Erik faaet Tilnavn af sit Yndlingsmundheld, og senere er dette blevet omtydet paa en Maade, der stemmede med Eftertidens Syn paa hans Kongegerning.

Valdemar Atterdags Kongesegl, 2/3 St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Kort efter sin Hylding paa Viborg Ting drog Valdemar til *Sjælland* for at begynde Indløsningen af dette Hovedland i Riget, hvor Grev Johan af Navn var Panthaver, medens de virkelige Magthavere var en Række holstenske Stormænd, der havde købt Panteretten af Greven og nu sad som Smaatyranner rundt omkring paa Øens Borge. Men hvor smaa var ikke hans Penge- og Magtmidler til at løse denne Opgave! Nedslaaende lyder Beretningen om hans første Bestræbelser i den jyske

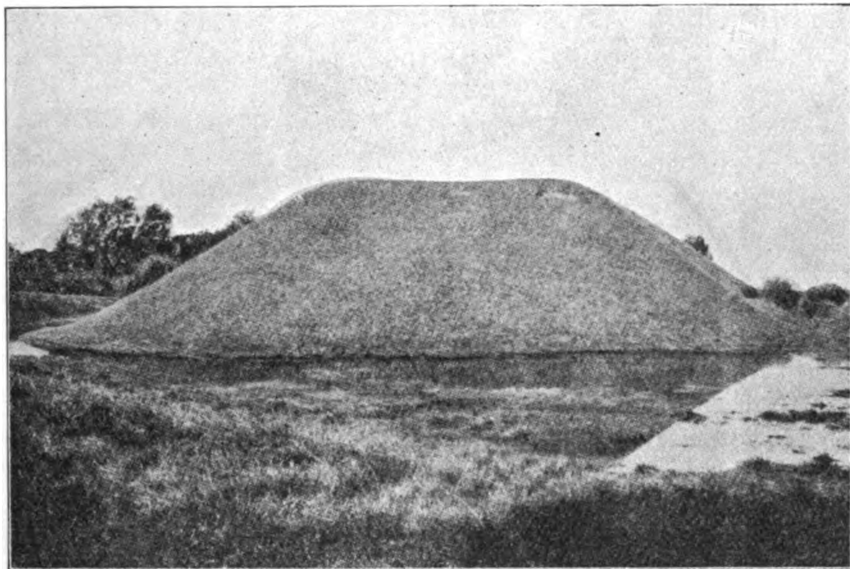
Krønikes Slutord: „Derefter drog hån over til Sjælland for at faa det Land først fra Tyskerne, men uagtet han lovede dem en stor Sum Penge for Borgene dèr, kunde han alligevel paa Grund af deres Svig og Forræderi af visse danske, som var med ham, intet opnaa af, hvad han vilde.“ For at koncentrere al sin Virksomhed om Sjællands Indløsning havde Valdemar i Januar 1341 uden Betænkning stadfæstet Kong Magnus af Sverige og hans Efterkommere i Besiddelsen af de skaanske Landskaber og givet de to holstenske Grever Henrik og Claus Ejendomsret til Fyn i Tilfælde af, at han døde uden Livsarvinger. Det gjaldt nu for ham at vinde en af de faste Borge som Udgangspunkt for videre Bestræbelser, men herom hedder det trøstesløst i den sjællandske Krønike ved Aar 1341: „Kong Valdemar, som ønskede at indløse Vordingborg Slot, fik Kirkernes Kalke, én af hver; men de Kalke blev Lejetroppernes Sold, og Slottet blev endnu ikke indløst.“ Derimod lykkedes det Kongen at komme i Besiddelse af *København*, som han fik Roskildebispen *Johan Nyborg* til midlertidig at overlade sig i Januar 1341. Men endnu samme Aar belejrer Valdemar forgæves det Hertuginde Ingeborg tilhørende Kalundborg Slot, og saaledes slog de fleste af hans Foretagender fejl i dette Aar.

I Sommeren 1342 tilsmilede Vaabenlykken Kongen for første Gang, idet hans Marsk, Tyskeren Frederik af Lochen, slog Høvedsmanden paa Vordingborg, Markvard af Stove, i Nærheden af København, skønt denne sidste fik Hjælp fra Sverige, hvis Konge havde besat Borgen i København. Men samme Aar belejrede Valdemar selv atter forgæves Kalundborg, og alt i alt var da Fremgangen ogsaa i dette Aar kun ringe.

Endnu i 1343 saa det sort ud for Kongen; der kæmpedes alle Vegne, og det gik haardt ud over Befolkningen. Den sjællandske Krønike melder: „Saavel Danske som Tyske røver Kvæg paa Sjælland og lemlæster mange Bønder. Byen Køge afbrændes, og mange Landsbyer hærges. Tyskerne sejrede over de Danske Fredagen før Mikkelsdag (29. Sept.) ved Fladsaamølle (i Sydsjælland), hvor Bo Falk og flere andre blev fangne.“ Men i November opnaaede Valdemar ved Forhandlinger med Kong Magnus af Sverige at faa Københavns Slot tilbage mod at udstede ham et formeligt Skøde paa Skaane, Halland og Blekinge; Indbyggerne i de nævnte Landskaber løstes fra ethvert Undersaatsforhold til Danekongen, og der sluttedes Forbund mellem de to Magter. Endnu samme Efteraar lykkedes det Valdemar ved Forræderi af en Holstener at vinde Kalundborg Slot, og da Søborg kom i hans Magt i det følgende Aar, var dermed den nordlige Halvdel af Sjælland atter i Kongens Værge.

Nu gik det jævnt fremad for Kongens Sag paa Sjælland og de syd-

lige Øer. Man kan i den sjællandske Kronike følge Begivenhederne fra Aar til Aar: „1344. De Danske begyndte Angreb paa det Virke, der er ved Næstved, men da de intet kunde udrette, sluttede de Vaabenhvile og drog bort. — — 1345. Holstenerne stak Ild paa flere Landsbyer paa Sjælland, og de hjemsøgte ogsaa Ringsted By. De Danske fik Virket ved Næstved, og de lagde Gunderslevholm øde, efter at Marsken Erik Nielssøn (Gyldenstjerne) havde ladet Besætningen hugge ned. — —

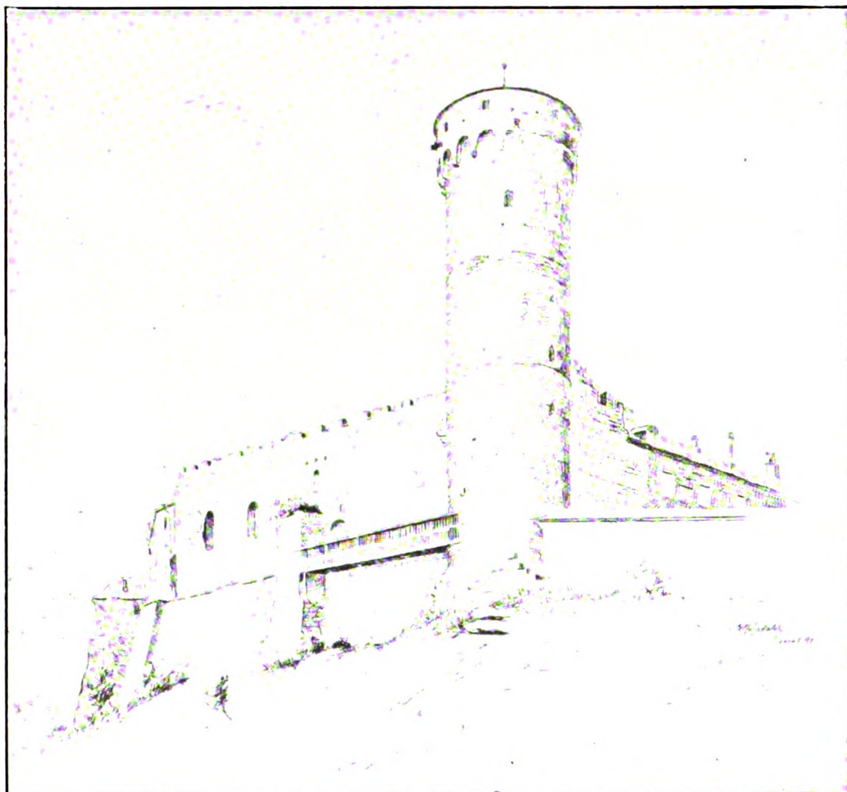

Ravnsborg Voldsted paa Laaland.
Fotografi.

Slottet Padborg blev vundet. — — 1346. Drosten gik med Hæren over til Laaland efter Helligtrekonger og lejrede sig for de Fæster, som var dèr. — — Kongen vandt Korsør. — — St. Bartholomæus Aften (23. Aug.) overgives Slottet Vordingborg til Kong Valdemar. — — 1347. Slottet Ravnsborg (paa Laaland) overgives af Johannes Hvid til Niels Hane paa Kongens Vegne.“ — Samme Aar fik Kong Valdemar endog Tid „til at drage med flere velbyrdige Mænd til Hest paa Pilgrimsfærd til det hellige Land, og efter at han ved Jesu Kristi Grav var slaaet til Ridder, slog han flere af de nysnævnte Adelsmænd til Riddere dèr.“ Og det følgende Aar melder Kroniken, at „da Kong Valdemar var kommen tilbage til Danmark, fik han de sidste Borge paa Sjælland og nogle i Jylland og Halvdelen af Fyn, Nykøbing paa Falster og Stege paa Møn.“

Ogsaa *Nørrejylland* indløstes i disse Aar Stykke for Stykke, saa at

Kongen i 1349 væsentlig kun manglede Ribe og den dertil liggende Fjerdedel. Tilmed havde Valdemar i 1344 gjort et heldigt Krigstog mod de nordfrisiske Bønder i Sønderjylland, som stod direkte under Kronen, og tvunget dem til at udrede de Skatter, de var ham skyldige. Over for de holstenske Grever indtog Kongen en stærk Stilling og

Borgen ved Reval. Tegning af E. Rondahl.

truede dem endog i Flanken ved Erhvervelsen af Borgen Stege ved Oldeslo, hvorved han, som antydet i Krøniken ovenfor, opnaaede at faa overladt *Nyborg Slot* med den tilliggende Halvdel af Fyn. For alle disse Resultater aflagde Kongen offentligt Regnskab i 1349, hvorom den sjællandske Krønike beretter: „Paa St. Knudsdag (7. Januar) holdt Kong Valdemar et Møde i Ringsted, hvor han forklarer, at han til Indløsning af Borgene har betalt 30,000 Mark Sølv, som Landet har givet; af sit eget har han lagt 10,000 til.“ Det var da ikke ufortjent, naar Bisp Henrik af Roskilde den 21. November 1350 højtideligt overlod Kongen Kobenhavns Borg og By (som han allerede fra 1341 havde haft

inde) „med al Ret og alt Tilliggende og alle Kilder til Pengeindtægt, — — for vor Levetid, med vort ganske Kapitels Samtykke, til fri Raadighed,“ „i Erkendelse af, at den høje Fyrste, vor Herre Hr. Valdemar, Daners og Venders Konge, med Guds Hjælp ikke alene lykkeligt har udrevet vor Kirke, Præsteskabet og Folket af de Trællekaar hos Uvenner og Fjender, hvorunder de en Stund havde levet fortrykte, fangne og paa en Maade berøvede den kirkelige Frihed, men at han ogsaa for at fri vor Forgænger og fornævnte vor Kirkes Folk og Undergivne fra Trældomsaag paa mange Maader har ofret Arbejde og Eje.“

Reval Bysegl. Efter »Danmarks Riges Historie«. II.

Kun eet fjerntliggende Lydland havde Valdemar for stedse skilt sig og Riget ved: han havde i 1346 solgt *Estland* til den tyske Ridderorden, og de ovennævnte 10,000 Mark Sølv, som han af egne Midler havde anvendt til Indløsning af Borgene, stammede sikkert fra denne Kilde. Baandet mellem Estland og Danmark havde længe været svagt; om nogen dansk Kolonisation var der ikke Tale, og de egentlige Magthavere i Landet var de indvandrede tyske Godsejere og i Reval det tyske Borgerskab, om end Statholderen og Bispen som Regel var danske Mænd. Adskillige Minder gaar dog tilbage til den danske Tid: Kærnen af Borgen i Reval synes at stamme fra ca. 1300, og i Byens Vaaben springer de tre danske Løver. De tyske Godsejere var ikke utilfredse med det fjerne danske Herskab, der ikke blandede sig synderligt i deres Anliggender; men Forholdenes Magt var stærkere end de. I 1343 udbrød en mægtig Bondeopstand, som Adelen ikke paa egen Haand kunde faa Bugt med; den maatte da ty til den tyske Orden, og Ordensmesteren i Lifland kom den ogsaa til Hjælp, men besatte til Gengæld alle Borgene i Estland. Saaledes var Landet faktisk ved at glide bort fra Danmarks Krone, da Valdemar i August 1346 solgte det til den tyske Orden for 19,000 Mark Sølv, hvoraf dog 6000 gik til hans Svoger Markgreve Ludvig af Brandenburg som Medgift med hans Søster. Samtidig løstes Spørgsmaalet om Kongens ældre Broder Ottos Fremtidsskæbne ved, at denne traadte ind i Ordenen.

I det følgende Tiaar gik det noget op og ned med Virkeliggørelsen af Valdemars Planer. Ganske vist synes den fra Orienten indtrængte Byldepest, den „sorte Død“, der i Aarene om 1350 ogsaa hærgede vort

Fædreland paa det frygteligste, intet Skaar at have gjort i Kongens rastløse Virksomhed; men det traadte tydeligere frem, hvor mange Fjender denne havde skaffet ham baade i og uden for Riget, og han havde til Tider store Vanskeligheder at kæmpe med. Disse formindskedes sikkert ikke ved det Hang til højtflyvende, ofte ret fantastiske storpolitiske Planer, som Valdemar stundom lagde for Dagen, og som godtgjorde, at han trods al Forskel i Begavelse og i Karakter dog var Erik Mændvéds nære Frænde og Valdemar Sejrs ægte Ætling.

For det første ser vi Kongen genoptage sin Faders og Farbroders *nordtyske Politik* og søge at skaffe sig Indflydelse i disse Egne. Den danske Konges Højhedsret over Rügen og Rostock var ikke gaaet helt i Glemme, og Valdemar havde ydermere en privat Grund til Indblanding i disse Forhold: Ønsket om at hjælpe sin Svoger, Markgrev Ludvig af Brandenburg, der efter sin Fjendes, Carl IV's, Valg til romersk Kejser var kommet i en vanskelig Stilling. Valdemar gjorde i 1349 et Tog til Tyskland og naaede langt ind i Brandenburg, og hans Vaabenheld førte til en Forhandling med Kejser Carl i Bautzen, hvor det lykkedes den danske Konge at vinde denne fuldstændigt for sig og forsone ham med Markgreven. Ogsaa med en anden Modstander, Hertug Albrecht af Mecklenburg, lykkedes det Valdemar at opnaa en Overenskomst, hvorved Hertugen tog Rostock til Len af Danmark, og der aftaltes Ægteskab mellem Albrechts ældste Søn Henrik og en Datter af Valdemar.

I 1350 førte Kongen en Hær fra Sjælland over til Fyn og Jylland, og nu fremtraadte mod Valdemar det samme Forbund, som havde været saa skæbnesvangert for hans Fader: *de jyske Stormænd* brød med Kongen og sluttede sig til de holstenske Grever, og det samme gjorde nu ogsaa *Hertug Valdemar* af Sønderjylland. En af Adelens Førere var Valdemars egen Drost *Claus Lembek*, en Ridder af holstensk Æt, der havde vundet sig meget Gods i Sønderjylland. Om hans Hensynsløshed og Troløshed fortælles flere Anekdoter i Holstenerpræstens Kronike (ca. 1450); bl. a. berettes der, at da Kongen havde forlangt, at han skulde sværge ham Troskab, og forelagt ham Troskabseden, svarede Claus: „Jeg sværger, at jeg aldrig vil være Eder og Eders Rige tro.“ Kongen svarede: „Sandt svor du; aldrig har du været og ikke vil du være os tro.“ Denne Fortælling synes dog snarere at afspejle Eftertidens Dom over hans Færd end at gaa tilbage til en virkelig Tildragelse; mere sandsynlig klinger den anden Beretning om ham: „Dengang var der i Jylland en adelig Frue paa Borgen Tørning (V. for Haderslev), som ægtede en Holstener ved Navn Claus Lembek. Denne Frue havde som Enke ved Ægteskabsarv mange Godser, som hun ikke kunde forsvare; derfor tog hun denne mægtige Mand til Ægtefælle.

Da denne Claus Lembek vilde besøge sin Hustrus Undersaatter, fandt han, at de alle vár modvillige og ringeagtede hans Bud, endog saa vidt, at de heller ikke vilde unde ham Herberge. Da han var kommet tilbage til sin Hustru, aabenbarede han hende, hvorledes det var gaaet ham. Hun svarede: „Jeg er en Kvinde, jeg kan berede Bordet og hvad dertil hører, og det i rigelig Mængde; se til, at I skaffer et langt og bredt Bord. Thi Ordet gaar, at de danske Bønder ikke tager imod faa, men mange er de nødt til at tage imod, naar de optræder med Magt.“ Derfor hidførte Claus Lembek fra Holsten mange rustede Svende, og da tog hans Bønder imod ham.“

Blandt de nørrejyske Stormænd var *Niels Bugge* til Hald (ved Viborg) den ypperste. Om ham melder den sjællandske Krønike 1351: „Hr. Bugge og flere andre Herrer kom til Kongen i Kalundborg for at slutte Forlig, men drog hjem mere ilde stemte, end de var kommet. Men da de var kommet tilbage til Jylland, sluttede de sig til Greverne og angreb de Borge, Kongen havde dèr.“ Under den følgende Fejde lykkedes det bl. a. Valdemar at indtage Langeland; desuden gjorde han om Efteraaret et Tog til Nordtyskland for at hjælpe Hertugen af Mecklenburg mod Hertugerne af Stettin; om Kongens hensynsløse og grumme Optræden ved denne Lejlighed berettes i samme Krønike: „I Harme mod Herren af Venden hærgede han hans Land, Borge og Fæster, Byer og Landsbyer vidt og bredt med Rov og Brand og holdt end ikke sine Hænder fra Munkes og Nonners eller andre kirkelige Stiftelsers eller Personers Eje, ja hjemsøgte ogsaa Almuen rundt om. Nogle skar han Øren og Næse af, skæmmede dem og voldte dem stor Ulykke; derfor var der ogsaa mange Stormænd paa Kongens Side, som for deres Landsmænds Skyld forlod ham og brød Venskabet med ham. Men da Kongen vendte hjem fra Tyskland, holdt han Julefest i Vordingborg med sine Mænd.“ — Næste Aar kom det dog atter til Forlig ved Vindinge Aa (ved Nyborg), hvorved ganske vist de holstenske Grever beholdt deres Panteslotte, men Kongen vandt Riberhus (rimeligvis i Bytte med Langeland) fra Hertug Valdemar; Claus Lembek blev atter hans Drost.

Niels Bugges Segl, $^{2}/_{3}$ St. »Danmarks Riges Historie«. II.

I de følgende ret fredelige Aar, der var af stor Betydning for Ordningen af de indre Forhold (se næste Kapitel), indlod Valdemar sig paa *storpolitiske Forhandlinger* af ret eventyrlig Art: de gik ud paa at støtte Kongen af Frankrig i hans Kamp mod Kongen af England ved at genoptage de forlængst opgivne danske Tronkrav paa det sidstnævnte

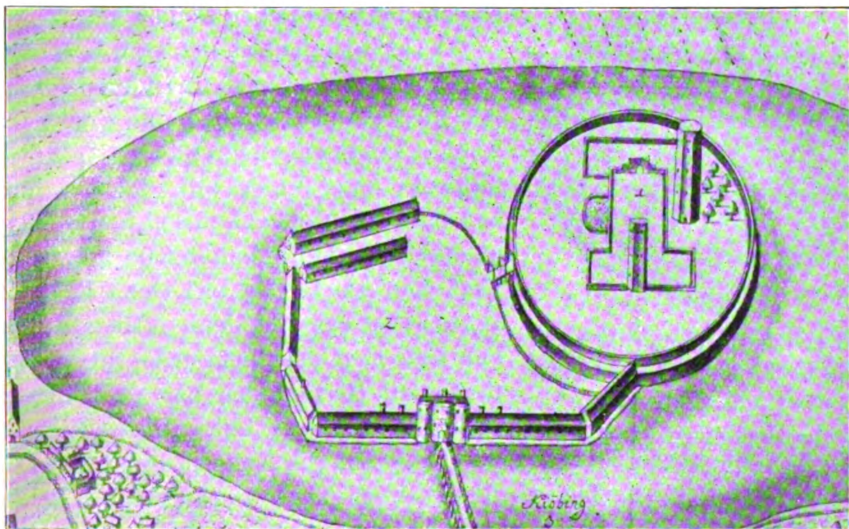
Rige. Til Gengæld tog Kong Edvard III af England ligefrem den ældste af Grev Gerhards Sønner, Henrik („Jærn-Henrik“), i sin Tjeneste.

Snart traadte dog disse storpolitiske Planer i Skygge for *en ny Kamp*, som Holstenerne Aar 1357 rejste mod Kongen i Fællig med den jyske Adel. Herom beretter den sjællandske Krønike: „Med Hertugen af Slesvig og Greverne af Holsten og Jyderne kommer Kongen i Strid, hvorfor de alle efter hans Afrejse til Sjælland samlede sig og lagde Raad op om aabenlyst at undsige ham. Og Slottet Tønder, som især skal have givet Anledning til Striden, belejrede de og indtog. Borgen i Randers, som han nylig havde opført efter at have brudt elleve Kirker ned og givet Hr. Peder Lauridsøn, indtog de og jog Befalingsmændene bort. Dernæst kastede de sig over Fyn, fordriver Kongens Folk fra Odense og tager Skat af Byen. Og nu lagde de sig med en stor Styrke for Borgen Brobjærg (ved Gamborg i det nordvestlige Fyn). Ved disse Bud blev Kongen vred. Han kastede Hr. Peder Lauridsøn med hans Broder Jens og Hr. Jakob Olafsøn med Broderen Olaf i Lænker og fængslede flere andre Væbnere, som han havde Mistanke til. Men da der blev stillet personlig Borgen og Sikkerhed i Penge, tog han dem til Naade; dog holdt han de fire første i Taarn, deres Gods inddrog han, og deres Len overdrog han andre. — Mortensdag (11. Nov.) satte Kongen over til Fyn for at bringe de belejrede Undsætning. Først slog han i Fjendernes Paasyn flere til Riddere, og derefter kaster han sig imod dem med Ryttere og Fodfolk og splitter hele deres Hær. Mange faldt her, mange blev fanget af Holstens gode Mænd og ligeledes af Landets egne Børn, der stod paa Fjendens Side. Man siger endog, at to Grever blev saaret og fanget. Og efter at Fjenderne saaledes var fangne, slagne og tilintetgjorte, vender Kongen tilbage til Byttet, og da det er delt, drager han til nogle Dele af Øen, som var i Grevernes Vold, og plyndrer og brandskatter Landet. Straks efter foer han med Sejr og Bytte tilbage til Sjælland med stort Følge.“

Om Slaget haves yderligere følgende i og for sig troværdige Fortælling i den henved 100 Aar yngre holstenske Krønike: „Grev Claus (Gerhards yngre Søn), der i Slaget mistede sit ene Øje, blev ogsaa tagen til Fange af en Kriger paa dansk Side. Efter at have afført ham hans Brynje og taget Løfte af ham om at komme tilbage tillod Sejrherren, der havde fanget ham, Grev Claus at gaa, hvorhen han vilde. Om Aftenen eller den næste Dag, da Kongen, efter at Sejren var vunden og hævdet, vilde vide, hvorledes det var gaaet i Slaget, og hvad der var taget, og hvem der var fanget, kom én med Grev Claus' Vaaben, Skjold og Brynje. Men da Kongen saa disse Tegn, spurgte han, hvor den Mand var blevet af, hvis Brynje det var, og hvad han havde kaldt sig. Han svarede: Han kaldte sig Claus Holstener fra Rendsborg. Dertil svarede

Kongen: Sit rette Navn gav han sig; men havde du holdt ham fast, havde du været sikrere paa ham.“

Ogsaa i det følgende Aar gik Valdemar saare energisk frem mod sine Fjender. Af den sjællandske Krønikes yderst udførlige Beretning skal her gives et Uddrag, særlig fordi den giver saa omhyggelige Oplysninger om Kongens Krigsforberedelser. „Tirsdag efter Helligtrekonger fik Valdemar paa ny Fejdebreve af den unge Konge i Sverige (Magnus Sméks Søn Erik), Hertugen af Mecklenburg og flere andre Herrer. Der-

Nordborg Slot paa Als. Efter Resens Atlas c. 1675.

for kundgjorde han, at alle hans Folk skulde møde i Roskilde i Vaaben Søndagen før Pauli Omvendelsesdag (25. Jan.) Imidlertid bød Kongen, at der ved Byer og Borge skulde graves Grave; de var ret kostbare og byrdefulde for Almuen. Ved Midfaste lod Kongen udgaa Bud, at alle skulde møde i Vaaben i Slagelse, saavel Herremænd som Bymænd og Bønder. Han sendte da Bud til alle Byer, og hvad der fandtes i dem af Korn, Malt, Smør, Flæsk, Sild, Kød, Humle og andre Spise- og Drikkevarer, lader han udskrive og paa Skibe eller Vogne føre til Fæster og Borge. Da det var gjort, gav han dem Lov til at gaa hjem til deres eget, dog saaledes, at de under Livs og Ejes Fortabelse ikke undlader at møde Søndag efter Paaske i Vaaben som før. Saa samlede han sig fra Byerne Brød, Drikke, skaanske Sild, Ærter og Bønner og sendte alt Forraad til Skibene tillige med andre Krigsfornødenheder. — Efter nu at have samlet en stor Styrke stævnede han til Nyborg og tog Besætningen dèr med sig, i hvis Sted han satte Købstadmænd og Skytter,

hentede fra Sjælland, og fører saa Hæren til Langeland, hvor han uformodet lagde sig for Tranekær Slot, som han rask tog i Løbet af fjorten Dage, uagtet det ellers hed sig, at det var en stærk Borg. — — — Efter at være vendt tilbage til Sjælland udfyldte han Soldaternes Tal, gjorde alle Virker dobbelt stærke og fyldte Skibene med Forraad. Og nu stak han i Søen igen Tirsdagen efter Kristi Legems Fest (kort efter Trinitatis Søndag) og kom til Als, hvor han lod en Del af sin Hær belejre Nordborg. Borgen blev uden Vanskelighed indtaget i Løbet af tre Dage. Men med den øvrige Del af Hæren omringede Kongen Sønderborg. — — — Da Hertuginden saa det, kom hun med sine Tjenestemøer ned fra Borgen for at tale med Kongen og bad om Fred. Da Kongen saa hendes ædle Væsen — —, formildedes hans Vrede lidt; dog, da hun bad ham til Gæstebud, afslog han venligt hendes Bøn, indtil han havde faaet den Skat, han havde lagt paa Øen. Efter at Skatten var kommet ham i Hænde, gav han Øen med dens befæstede Steder tiltilbage til Hertuginden paa det Vilkaar, at ingen Kongens eller Rigets Fjender maatte finde nogen Tilflugt dèr — — — Saa gik Kongen under Sejl ind i Slien og tvang Angelboerne til at udrede meget store Forraad, Penge og Skibe, ligesom han i Svansen brændte nogle Landsbyer. — — — Og overalt samlede han Forraad, Penge, Skibe og andet, hvad hans Øjne begærede; thi Frygt og Skælven og Lammelse faldt over alle, til hvem han kom, for han tugtede alle forfærdeligt med Ild og Sværd, med Fængsel og Død, til de lød hans Bud. Ved dyre vor Frue Dag (15. Avg.) vendte Kongen tilbage til Sjælland.“

Hertuginde Richardis' Segl, 2/3 St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Det kom nu atter til Forhandlinger. Paa et Møde i Stralsund i Oktober udpegedes *Hertug Barnum* af Stettin til Voldgiftsmand mellem Fyrsterne. De oprørske Jyder sendte tre af deres Førere som Underhandlere til Sjælland; „Kongen opsatte at komme til Lillejuleaften, og da han kom, stillede han dem nogle Vilkaar, som ingenlunde behagede dem, og de skiltes fra ham mere ilde stemte, end de var kommet; Lejdet skulde vare i otte Dage. — — *Hr. Bugge* blev paa Tilbagevejen dræbt i Middelfart tillige med Ove Stigsøn og Peder Anderssøn; de, som dengang vilde tale ilde, kastede Skylden for deres Død paa Kongen“ (Sjællandske Krønike). Den sørgelige Hændelse afgav Emne til en Folkevise, der nærmest tager Kongens Parti:

Herre Krist give de Melfar Skam:
de vog Hr. Bugge, den velbyrdig Mand.

Middelfarts Borgere maatte da ogsaa bode for Drabet; lige til Aar 1874 betaltes af tre Ejendomme i Byen en særlig Afgift, de saakaldte *Buggespenge.* Videre melder den sjællandske Krønike: „Knud, Niels Bugges Søn, saa en Tid lang i Kongen sin Faders Drabsmand; men Kongen rensede sig højtideligt sammen med sin Søn og flere Riddere og hævdede, at han aldrig ved Raad eller Hjælp, ved Sammensværgelse, Samtykke eller Vilje havde haft Del i Drabet i nogen Maade, men stedse vilde være en Fjende af Niels Bugges Drabsmænd og elske Knud som sin Søn. Ogsaa Kongens Søn Christoffer lovede under Ed fast og varigt Broderskab. — — — *Stig Anderssøn* (til Bjørnsholm) opsagde Kongen Troskab i Smerte over Sønnen Hr. Oves Død, som var blevet dræbt sammen med Bugge, og i Harme over anden Uret; og Kongen inddrog alt hans Gods paa Sjælland og lod Peder Nielsson tage det jyske Gods.“

I 1359 fortsattes *Kampen i Jylland,* hvorom den sjællandske Krønike melder: „Fejden mellem den Herre Kongen og Nørrejyderne døde endnu ikke hen; thi vel kom den Stund, da Jyderne i Ønske om at nyde Frihederne fra Fædrenes Tid, som Kongen nylig havde tilstaaet paa Danehof, tilbød Kongen Skat og Afgift af deres Gods og lovede ham at tjene ham i Leding, end mere end Fædrene havde gjort; men Kongens Avindsmænd, som altid var Fredens Fjender og altid vendte Kongen fra det gode, satte sig mod Forlig; og da Jyderne nu saa, at Kongen herskede som en Tyran over Sjællænderne, at mange af dem byggede Virker i Ler og Klæg og endda selv maatte lægge Straa til, og at Fæstebønderne og især Kirkens Fæstere ved de svære Arbejder var bragt til den yderste Armod, saa sagde de: Vi vil ikke tage disse Byrder paa os, naar det er os bedre at dø med Ære end at leve med Vanære, mens vi ser vort Folks Ulykker.“ — Kongen drog først om Høsten til Jylland, angreb forgæves Randers, men indtog de omliggende Borge Katholm, Estrup og Klavsholm; „men efter at han var vendt tilbage til Sjælland, fordrev Jyderne Besætningerne og bemægtigede sig Borgene som før.“

Der var imidlertid hos de østlige Naboer hændt Ting, som i langt højere Grad lagde Beslag paa Valdemars Opmærksomhed. I Sverige gav de selvraadige Stormænd *Kong Magnus* mere end nok at bestille, og da han ingenlunde kunde maale sig i Statsklogt med sin listige Nabo, blev Forholdene ham mere og mere brogede. Hans Magt i Skaane var i Virkeligheden løst underbygget; de skaanske Landskaber var aldrig blevet indlemmet i Sveriges Rige, men opfattedes nærmest som et selvstændigt Rige, og ved Blodets og Sprogets Baand var Landet og ganske

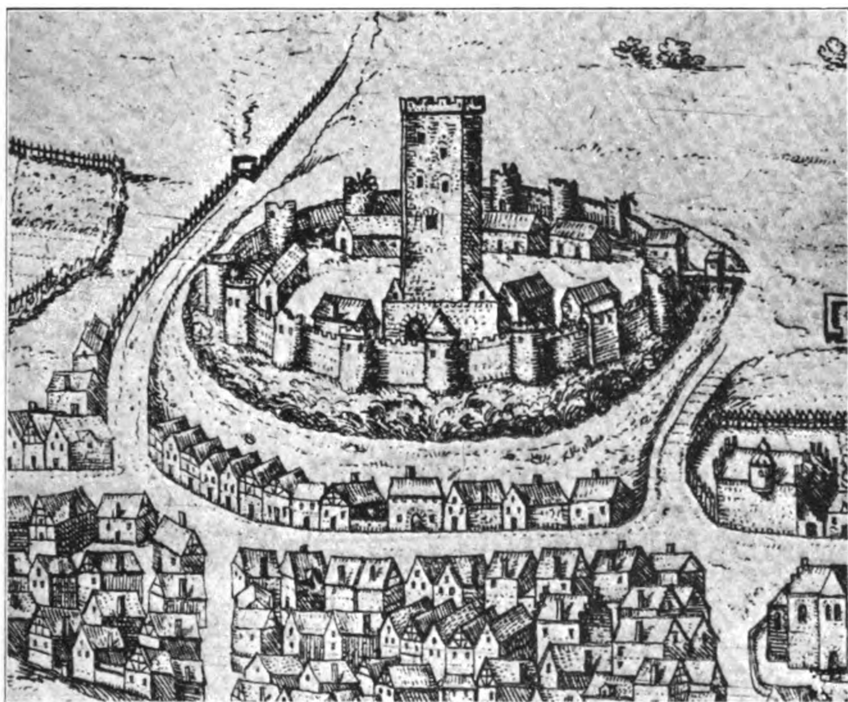
særlig dets Stormandsstand nøje knyttet til Danmark. Valdemar havde trods alle lovformelige Afkald aldrig tabt Tanken om Skaanes Genforening med Danmark af Sigte; det var sikkert dette Formaal, der laa bagved den stærke Tilnærmelse til den svenske Konge, som han i de foregaaende Aar havde sat i Værk. Personlige Forhold i det svenske Kongehus gav et yderligere Skub til den hældende Vogn. Der opstod nemlig Strid mellem Magnus og hans ældste Søn Erik (den yngre Søn Haakon var allerede 1343 blevet taget til Konge i Norge), og Erik udnyttede nu Stormændenes dybe Misnøje med Kongens Yndling Bent Algotsøn til at rejse Oprørsfanen mod Faderen. Denne maatte i 1357 indrømme Sønnen det halve Rige, nemlig de sydlige Landskaber og deriblandt Skaane.

Magnus Smeks Kongesegl, 2/3 St. Efter Hildebrand: »Svenska Sigiller från Medeltiden«.

Valdemar vidste nu snildt at udnytte disse Tildragelser ved at knytte den svage Kong Magnus end fastere til sig og love ham Hjælp mod Sønnen og Stormandspartiet. Det hedder herom i den sjællandske Krønike ved Aar 1359: „Magnus, Sveriges Konge, og hans Hustru Dronning Blanca med deres Søn Haakon, Konge af Norge, kom til Kong Valdemar i København, og her trolovede Haakon sig højtideligt med Valdemars yngste Datter Margrethe, som da gik i sit syvende Aar, og fæstede hende som det sig hør og bør med Skænk og kostelig Gave. Og eftersom Magnus havde gjort sin Søn Erik til Konge af Sverige og Herre over Skaane, viste Riddere og Svende ikke mere Magnus nogen Ære, men fulgte ivrigt Sønnen, som nu var mægtig og syntes alle en vennesæl Herre. Da Magnus derfor saa, at han blev ringeagtet og spottet af sin Søn, søgte han Hjælp hos Kong Valdemar og lovede at overgive Helsingborg. Valdemar gik saa med en stor Hær over til Skaane og Lister (i Bleking); han vandt Sølvitsborg (i Bleking) og flere andre Byer, drev Befalingsmændene ud og lagde en stor Del af Landet under Kong Magnus. — — — Da Erik hørte, at Valdemar var vendt tilbage, samlede han en talrig Skare af Stormænd og flere af Bønderne, — Knubbe-Hær (Knolde-Hær) kaldte man dem dengang —, og hvad de Danske havde ladt tilbage af Levnedsmidler, fortærede de Rub og Stub milevidt omkring. Erik sluttede Forlig med sin Fader og gjorde hele Valdemars Værk til intet; han hovmodede sig og stod op mod Herren og hans Kirke, saa at han endog bød at dræbe nogle Folk, der var flygtet ind i en Kirke, og da de ikke uden stor Møje kunde drives

fra Kirken, brændte han Herrens Kirke med den hellige Hostie og anden Helligdom og Folket, der havde søgt Tilflugt derinde. Men Herren lod ikke hans Ugudelighed være ustraffet; thi ikke længe efter døde han selv, hans Hustru og Barn en brat og ynkelig Død ved Guds retfærdige Dom."

Da Magnus saaledes var sluppet af med sin Søn og Avindsmand,

Helsingborg Slot.
Efter Braunius: »Thèatrum urbium«. 1585.

slog han atter helt om og brød med Valdemar. Denne opgav dog ikke saa let Haabet om at genvinde de gamle danske Lande, som han allerede havde følt sig i Besiddelse af. Han sluttede i Februar 1360 *Fred med Holstenerne,* og paa et stort Rigsmøde i Kalundborg (som skal omtales nøjere i næste Kapitel) udsonede han sig med sine egne Undersaatter. Saaledes sikret i Ryggen rustede han sig til et stort *Tog til Skaane* og var allerede den 4. Juli Herre i Malmö; snart efter aabnede han Belejringen af Helsingborg, som var Nøglen til Skaane. Af de paafølgende Forhandlinger faar man et Glimt ved en bevaret Indberetning fra Notaren i Rostock om en Sendefærd til Danekongen fra de vendiske Stæder, der fandt Sted netop i disse Dage; det ses heraf, at blandt de

Opmænd, som Magnus fra sin Side udpegede til at dømme sig og Valdemar imellem, fandtes Hertug Albrecht af Mecklenburg, hvem Valdemar i sin Tid havde lovet 10,000 Mark Sølv, hvis han kunde skaffe ham Helsingborg Slot. Herom vidste Magnus intet, ja hans Godtroenhed var endog saa stor, at han selv drog bort fra Helsingborg og lod Albrecht tilbage paa Borgen. Hermed var det heldige Udfald af Valdemars Forehavende sikret; Resultatet meddeles kort af den sjælland-

Parti af det indre af Helsingborg Slots Hovedtaarn, »Kärnan«. Fotografi.

ske Krønike: „Ved samme Tid samlede Kong Valdemar en stor Hær og tog sin Søn Hertug Christoffer med sig og foer med Krig til Skaane, hvor han kraftigt drev paa Belejringen af Helsingborg. Endelig kom Sveriges Konge Magnus, og da han saa, at han ikke mægtede at gøre Modstand, overgav han af sig selv ovennævnte Borg paa mange Betingelser; og da Valdemar havde faaet Helsingborg, tog han med Magt Adelens Borge i samme Land; Stormændene bad Kongen om Naade og blev af god Vilje hans Mænd.“ — Ganske tilsvarende fortælles i en samtidig Aarbog fra Visby: „Ved Aar 1360, da Kong Valdemar af Danmark havde vundet Sejr over Holstenerne og bragt hele Danmark til Fred, plagede han i Skaane Kong Magnus nu med Trusler, nu med Løfter, saa at Magnus uden Vederlag gav ham hele Skaane med alle Borgene, uden i mindste Maade at have spurgt Rigens Raader.“ Og i en anden svensk Aarbog hedder det, ikke med Urette: „Danmarks Konge Valdemar tog med List og Svig og ved Kong Magnus af Sveriges En-

foldighed Skaane tilbage fra de Svenske og brændte alle Kong Magnus' Breve." Det maa dog tilføjes, at Magnus heller ikke havde vist synderlig Ordholdenhed over for Valdemar, men i det storpolitiske Rænkespil var han rigtignok saare langt fra at kunne maale sig med ham.

Fraregnet Nørrehalland og Sønderjylland var det saaledes efter tyve Aars Anstrengelser lykkedes Valdemar atter at samle det danske Rige.

3. **Valdemar Atterdags Kongestyre.**

Forudsætningen for Fuldbyrdelsen af dette Storværk: at samle det splittede Rige, maatte nødvendigvis være en *indre Genopbygning af Samfundet*, der maaske kunde betegnes som endnu møjsommeligere end det ydre Samlingsarbejde. Valdemar overtog et fornedret Kongedømme, en selvraadig og trodsig Stormandsstand, i det hele et opløst Samfund, der faldt i Stumper og Stykker; Retssikkerheden var yderst ringe, og kun faa havde Sans for det fælles Tarv. Efter tyve Aars Forløb var Billedet helt ændret: Kongemagten den ledende politiske Faktor i Landet, kraftigt støttet af Kirken i sin Kamp for Fred og Orden i Riget; og selv om der endnu hos Stormændene fandtes Rester af den gamle Selvraadighed, er det dog kendeligt, at ogsaa hos Adelen er Følelsen af Rigsenheden i stærk Vækst. Netop i Aaret 1360 ser man alle Rigets Stænder fylke sig om Kongen for i enigt Samvirke med ham at sikre Landefreden og Lovenes Overholdelse. Utvivlsomt har Kongen haft dygtige Hjælpere til sit Genrejsningsarbejde, men Hovedæren derfor synes dog at maatte tillægges ham personlig. Heldigvis giver den fyldige sjællandske Krønike os ogsaa saa mange Oplysninger om hans indre Styre, at man af den, sammenholdt med bevarede Dokumenter fra Datiden, kan danne sig et ret tydeligt Billede af hans rastløse Virken for det indre Genrejsningsarbejde.

Først og fremmest maatte Kongen søge at bringe *det økonomiske Grundlag* for sin Magt paa Fode. Hans bærende Hovedtanke herved var at skaffe Kronen saa meget Gods som muligt for saaledes at opnaa en Erstatning for de store faste Skatteindtægter, som Kongerne havde oppebaaret i Valdemarstiden, men som efterhaanden var smuldret hen som Følge af de privilegerede Stænders stigende Skattefrihed. Meget nøjeregnende var Valdemar sikkert ikke med de Midler, han herved anvendte. Talrige er de Breve, ved hvilke Adelsmænd pantsætter Gods til ham for større eller mindre Summer, der maaske end ikke altid er blevet virkeligt udbetalte, og hvis de som Fogder uretmæssigt havde tilegnet sig Bøndergods, blev dette strengt afkrævet dem. Saaledes maatte Ridderen Erik Nielssøn (Gyldenstjerne) den 9. Maj 1355 til-

skøde Kongen „alt det Gods, for hvilket jeg har givet fuldt Vederlag, og som jeg ved Kob, Skode, Pant, Deling, Mageskifte indtil denne Dag har erhvervet af Bønderne i Han Herred og Næsbo Fjerding (Hannæs i Thy), siden jeg fik det Herred i Hænde af samme min Herre Konge; men det øvrige Bøndergods, for hvilket jeg ikke har givet Vederlag, binder jeg mig til paa Han Herreds Ting inden næste St. Hansdag at tilbageskøde og tilskøde Ejermændene.“ — Andet Gods tildømtes Kronen paa Kongens Retterting; saaledes idømtes d. 9. Maj 1355 Ridderen Stig Anderssøn (se ovenfor S. 19) og Væbnerne Jens Ever og Svend Bonde til at afstaa til Danmarks Krone elleve Sogne i Galten Herred ved Randers, som de „uretmæssigt og ulovligt i flere Aar havde haft i deres Besiddelse og Vold.“ — Naturligvis var det ingenlunde Valdemar ligegyldigt, hvor det nyerhvervede Krongods laa; navnlig omkring Vordingborg søgte han maalbevidst at lægge et bredt Bælte af Jord i Kronens Eje, og det samme fandt ogsaa i mindre Grad Sted ved Kalundborg. De senere Konger fortsatte i høj Grad denne Godspolitik.

Kongen gik dog ingenlunde af Vejen for at paalægge Undersaatterne tunge *Ekstraskatter*, især til Indløsning af de pantsatte Landsdele, og krævede ogsaa paa anden Maade store Ydelser af dem. Typisk i saa Henseende er den sjællandske Krønikes Beretning ved Aar 1355: „Paa Simons og Judæ Dag var der Møde paa Vrangstrup (i Midtsjælland), hvor Kongen forhandlede med sine Mænd om Mønten. Han paalagde da ogsaa en Skat, nemlig at man efter Kvægtienden skulde betale seks Groter (en fransk Mønt) af hvert gavngørende Høved til St. Niels Dag (6. Dec.) og til Kyndelmisse (2. Febr.). Han tilføjede ogsaa, at alle Fæstebønder, hvem de end hørte til, skulde yde Kongen fjorten Dages Arbejde om Vinteren og om Sommeren paa egen Kost; men af Kongens egne Fæstere ligesom af Kirkernes og Munkenes krævedes der Arbejde uden Grænse, og de Trætte fik knap nok Lov til at hvile sig. De Bønder, der ikke havde angivet deres Kvæg, blev efter en Undersøgelse straffede af Fogederne.“ Og ved Aaret 1357 hedder det sammesteds: „Kongen vendte tilbage til Sjælland og skaanede ikke Bønder og andre for Møje, men lod sit Aag hvile tungere; han forsynede ogsaa sine Borge med større Forraad.“ Senere paa Aaret hedder det, efter Beretningen om Valdemars Sejr ved Brobjærg: „Dernæst vender han sin Haand mod sine Fogeder og Embedsmænd; og eftersom han vidste, at de ulovligt og ved mange Kneb havde presset meget ud af Almuen, tager han Bøder af dem alle, hver og en, og nogle afsætter han, men indsætter i deres Sted ny og forsultne Folk, for at hine, som for en stor Del var blevet udtømte, og disse forsultne ganske efter Ønske kan pine og udsuge den stakkels Almue endnu værre end for. Ligeledes hører Kongen ikke op med at opføre Møller og andre Bygninger, men derved tynger han

Klostre, Stæder og Almuen over al Maade.“ Om denne Valdemars Iver for at opføre Møller melder Krøniken udførligere ved Aar 1356: „Fremdeles lagde Kongen Hr. Henrik, Bisp af Roskilde, og tolv andre af Landets Abbeder og Herremænd Landets Ærinde og Tarv paa Sinde, men især de Møller, han nys havde bygget, og deres Løb og Flod; han vilde ikke have, at Aaerne skulde løbe i Stranden uden først at at have gjort Landsgavn, og derfor lod han paa flere Steder Vandet stemme op og lod gøre dyre Stigbord og vilde hindre, at Indelukkerne ødelagdes af Uvejr eller Vintervandets Frembrud, og de Grave og Diger, som paa Dansk kaldes *Damme* (Dæmninger), fordærvedes.“

Det var da intet Under, om mangen *Kirke- eller Klostermand*, skønt Kirken i det hele loyalt støttede Valdemar i hans Bestræbelser for at sikre Landefreden, i sit Hjerte følte nogen Bitterhed mod Kongen. Denne Bitterhed skinner igennem den sjællandske Krønikes ovenfor anførte Ord og faar et særlig skarpt (og sikkert meget overdrevent) Udtryk i en Notits i de lundske Ærkebispers Krønike, hvori det hedder: „Men i denne Valdemar IV’s Tid blev al Overlevering fra gamle Dage, Landets Love, hele den danske Kirkes Frihed traadt under Fod. Herremændenes, Købstadmændenes og Böndernes Fred agtedes saa lidt, at der i hele Riget hverken var Tid til at spise, hvile eller sove, men de dreves til Anstrengelser af Fogeder og Ombudsmænd, om de da vilde have Kongens Naade — eller miste Livet og røves for alt deres Eje.“

Denne Uvillie mod Kongen ved selve Ærkesædet havde dog tillige sin særlige Aarsag: Ærkebispen var i Virkeligheden trængt til Side som Landskirkens Overherre, idet Valdemar ved sit venskabelige Forhold til Pavehoffet skaffede sig afgørende Indflydelse paa Besættelsen af de høje kirkelige Embeder mod til Gengæld at skaffe Paverne mange af de Afgifter, som de ønskede, bl. a. de saakaldte *Annaler*, ɔ: første Aars Indtægt af vedkommende Embede efter den forrige Indehavers Død. De Tider var forbi, da Ærkebispen med pavelig Støtte kunde rejse en stor Kirkekamp mod Kongen; Pavedømmet havde under Pavernes mangeaarige Ophold i Avignon glemt de gamle Krav paa Verdensherredømme og var sunket ned i et lavere Plan, hvor Pengene spillede Hovedrollen. Dette vidste Valdemar fuldt ud at drage Nytte af, og for Kirken var den Landefred, som det kraftige Kongedømme bragte til Veje, saa stort et Gode, at den for den Sags Skyld fandt sig i meget fra Kongens Side.

Valdemar vidste godt, at et kraftigt Kongestyre ikke alene kunde bygge paa god Økonomi, men ogsaa maatte have væbnet Magt at støtte sig til, og han genoprettede derfor ogsaa en kraftig *Militærmagt.* Herremændenes Tjenestepligt hævdedes med fast Haand; men Kongen udskrev ogsaa bemandede Skibe fra Købstæderne, ligesom Bøndernes Mandskab maatte møde væbnet med Armbrøster, som opbevaredes i

Sognekirkerne. Om Kongens hensynsløse Krigsførelse vidner følgende Anekdote i den holstenske Krønike (ca. 1450): „Foran Hagenskov Borg (paa Fyn) laa Kongen i egen Person, og en Dag forsøgte han at tage den med Magt, paa Landsmaalet at *storme*, først med skjoldbærende Svende, der var iførte deres Herrers Brynjer, og da de var dræbte, forsøgte han det samme med Bønder. Til sidst spurgte hans adelige Hovmænd, hvorfor han til ingen Nytte vilde udsætte sine Folk. Han svarede dem: Jeg ser, at I ikke vil gaa, derfor fører jeg frem, hvem jeg

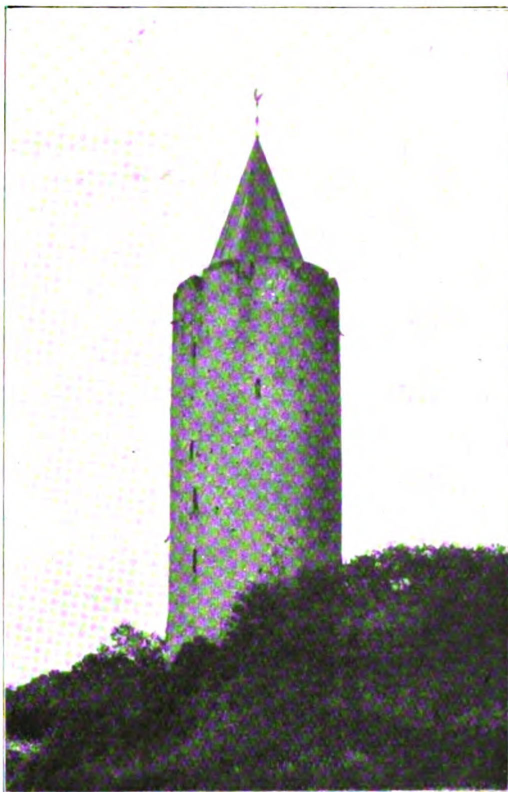
Vordingborgs Ringmur.
Tegning af Kornerup i Nationalmuseet.

kan. Thi Svendenes og Bøndernes Moder er ikke død, der er flere af den Slags.“

Tyngdepunktet for Landets Forsvar var de mange kongelige *Borge* rundt i Landsdelene, hvoraf flere, som Helsingborg og Vordingborg, var meget stærke Fæstninger med høje Taarne og svære Ringmure; det var saa langt fra, at der nu som i Faderens Tid var Tale om at sløjfe de kongelige Borge, at Valdemar tværtimod udvidede dem; navnkundigt er særlig det af ham opførte Gaasetaarn paa Vordingborg Slot. Ved Udnævnelsen af Slotshøvedsmænd holdt Kongen sig ingenlunde til Landets Indbyggere, men besatte mange af Stillingerne med tyske Riddere, hvem han nærede større Tillid til.

Hvor hensynsløst Valdemar end til Tider optraadte, kan der dog ikke være nogen Tvivl om, at der ved hans Virksomhed oprandt en hidtil ukendt *Retsorden* og *Sikkerhed* i Landet. Hovedmidlet til at tilvejebringe denne var det kongelige *Retterting*, der nu fremtræder som en Herreds- og Landstingene overordnet Rigsdomstol, forestaaet af en sær-

lig Kansler, Justitiarius. Betegnende hedder det i den sjællandske Aarbog ved Aar 1355: „Kongen dvælede længe ovre i Jylland og holdt Retterting, tugtede manges Havesyge og sørgede for, at umyndiges Arv, der ved Vold eller Uret var blevet dem frarøvet og var kommet myndige Mænd i Hænde, vendte tilbage til de rette Ejere.“ I det hele var det trods al Vilkaarlighed i de enkelte Tilfælde Valdemars faste Forsæt at staa som Landefredens og Retfærdighedens Vogter og Værner, og dette finder et særlig smukt Udtryk i den Forordning, han udstedte paa *Danehof i Nyborg* i Sommeren 1354, hvori han bl. a. lovede, „at hele Danmarks Rige skal nyde og have de Love og Friheder, der er givet af den Herre Kong Valdemar (Sejr) og andre højlovlige Konger, som har været før os.“ Endvidere eftergaves i samme Forordning „alle hidindtil øvede Ugerninger, som medfører Livsstraf eller Lemlæstelse, dog at Foruretteren fyldestgør den forurettede efter det Lands Lov, hvor Ugerningen er øvet.“ Fremdeles hedder det: „Hvis nogen finder sine Huse voldeligt fjernede og ulovligt anbragte og opsatte paa en andens Grund, skal han lovligt skaffe sig dem i Hænde ved at forfølge sin Ret efter Landets Love. Men hvis den skyldige ikke inden næste Mortensdag har villet rette for sig, skal han bøde os og Bonden, som Landets Love kræver. — — Ingen tør gæste Klerke eller Lægmænd uden Husbondens Vilje eller Samtykke. Hvis nogen gør det, maa Husbonden med sin egen Husstand, om han kan, men ellers med Naboer og vor Foged dersteds eller vor Drost forfølge og tage ham som Røver og Stimand. — — Fremdeles skal vort Ting, kaldet Danehof, holdes én Gang om Aaret, nem-

Gaasetaarnet i Vordingborg Ringmur.
Fotografi.

lig St. Hansdag i Nyborg, efter gammel Skik i Danmarks Rige. Fremdeles skal al Strid og Fejde hvile aldeles fra 14 Dage før bemeldte St. Hansdag til næstfølgende St. Jakobsdag (25. Juli); Brud herpaa er Ubodemaal (ɔ: kan ikke sones med Bøder). Fremdeles forbyder vi strengt under vor Naades Tab, at nogen af vore Fogeder eller Ombudsmænd i nogen Maade vover at handle mod forskrevne Artikler. Men om nogen gør det, vil vi ikke svare dertil, men Fogeden skal selv staa til Rette for sine Gerninger." — At ikke alle nærede fuld Tillid til Kongens gyldne Løfter. vidner dog den sjællandske Krønikes paafølgende Ord om: „Men der var en, der rejste sig midt i Mængden og raabte, at alt vilde blive tomme Ord: Kongen vilde være mere sen til at handle, end han havde været rask til at love." Dermed stemmer ogsaa, hvad Krøniken beretter ved Aar 1357: „Mariæ Bebudelsesdag (25. Marts) blev et Møde holdt i Kalundborg af de Danskes Konge og Bisperne, hvor det hed sig, at Bestemmelserne fra Danehoffet i Nyborg for Fremtiden nøjere skulde overholdes; men var de kun blevet slet overholdt før, saa brød man sig siden aldeles ikke om dem."

Valdemar Atterdags Rettertingssegl. $^{2}/_{3}$ St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Hvor megen Misnøje Valdemars hensynsløse Optræden end til Tider vakte, vil den saakaldte *Haandfæstning* eller rettere Landefred, som udstedtes paa *Rigsmødet i Kalundborg* Pinsedag 1360, altid staa som et Æreminde over ham og hans Kongegerning. Den har kun Navnet tilfælles med de ældre Haandfæstninger, men er i Virkeligheden en gensidig Pagt mellem Konge og Folk om Lovenes og Landefredens fremtidige Overholdelse. Overenskomsten udgjorde den endelige Afslutning paa al den forudgaaende indre Fejde og havde til Hensigt „at lindre og bortrydde stor Nød og utallige Ulykkens Plager, som, sørgeligt at sige, til nu har hærget vort Rige Danmark, paa det at dette vort Rige kan faa Styrke og bedre Kaar med den hellige Aands Hjælp, eftersom det var paa selve Helligaandens Højtid, at disse Bestemmelser, Haandfæstninger og Beslutninger blev affattet og stadfæstet." Til Stede ved Udfærdigelsen af dette højtidelige Dokument var Hertug Valdemar af Sønderjylland med sin Søn Henrik samt Bisperne, desuden Riddere, Væbnere og Danmarks øvrige Almue og Indbyggere.

Dokumentet begynder ligesom Nyborgforordningen med et *Kongeløfte* om de gamle Lovbøgers og Rettigheders Overholdelse „i alle Lande,

som nu ligger til Danmarks Rige eller i Fremtiden med Guds Hjælp kan lægges dertil" (hermed hentydes aabenbart til Skaanes forventede Genforening med Riget). Løftet om Stadfæstelse af gamle Rettigheder og Friheder specificeres for de sønderjyske Hertuger, Bisperne, Domkapitlerne, Klostrene, Kirkerne og Kirkens Mænd, samt Riddere og Væbnere, Fruer og Jomfruer, Købmænd og *Gæster* (udenlandske Købmænd), Bønder og Bokarle. Der tilsiges som paa Nyborgmødet aarlig Afholdelse af Danehof ved St. Hansdags Tider.

Derefter hedder det: „Vi Hertuger, Bisper, Riddere, Væbnere og al Danmarks Almue og hver især staar sammen i Enighed formedelst den store Naade og inderlige Velgerning, som tit og mange Sinde tidligere, men nu i Særdeleshed er os bevist af vor kære Herre Konge, og som vi haaber med Guds Hjælp ogsaa i Fremtiden vil blive os bevist, og vi lover paa vor Tro og forpligter os alle fast til at holde alle Bestemmelser, Haandfæstninger og Artikler, som nedenfor staar skrevne. — — Hvis nogen i Danmarks Rige vil gaa mod disse Bestemmelser og Haandfæstninger eller handle derimod, skal vi allesammen kraftigt hjælpe dertil, at den, der saaledes brød, hvad vi vedtog, dømmes og straffes tilbørligt efter Landsloven. Især mod dem, som over Rov og Brand og gør Folk til Fanger og med Raad eller Daad fører udenlandske Herrer og Mænd ind, som paa nogen Maade kan være Danmarks Rige til Skade eller Mén; hvo, der bryder denne Bestemmelse og enten bliver greben paa fersk Gerning eller lovligt dømt, skal miste Fred, Gods og Liv. Hvo, som bryder meget mod vor Herre Kongen, hans Søn og Danmarks Krone, skal dømmes efter Landsloven og tilbørligt straffes, og hertil skal vi alle som een virke af al vor Magt. Fremdeles lover vi alle, hver og een, paa vor Tro ligesom før, at ingen af os skal gæste nogen uden Husbondens gode Vilje, uretteligt og uskelligt; men hvis nogen — — handler herimod — —, skal han dømmes som aabenbar Røver. — — Fremdeles maa ingen, af hvad Stand eller Vilkaar han er, trykke eller tvinge nogen ringere eller mindre mægtig, saa at han ikke tør forfølge sin Ret paa Tinge eller for Retten. — — Fremdeles, hvo som tiltaler en anden med onde eller haanende Ord, som hedder *Maning*, eller udstøder Trusler i Kongens eller hans Drosts eller Marsks Nærvær, hvor Ret er sat paa Rigsmøder og Retterting og Landsting i Danmarks Lande, skal først miste det, om og i Anledning af hvilket han taler, og dertil bøde efter Landsloven. Fremdeles, hvis Kongen, hans Fogeder eller Ombudsmænd retfærdigt efter Loven straffer en Ugerning og tager, hvad dem tilkommer, skal ingen paa nogen Maade sige, at det er sket af Avind eller Had. Fremdeles, hvis nogen lider Uret af Kongen, hans Fogeder eller Ombudsmænd, og hvis han retteligt klager herover og forfølger sin Sag, skal han ikke derfor lide nogen

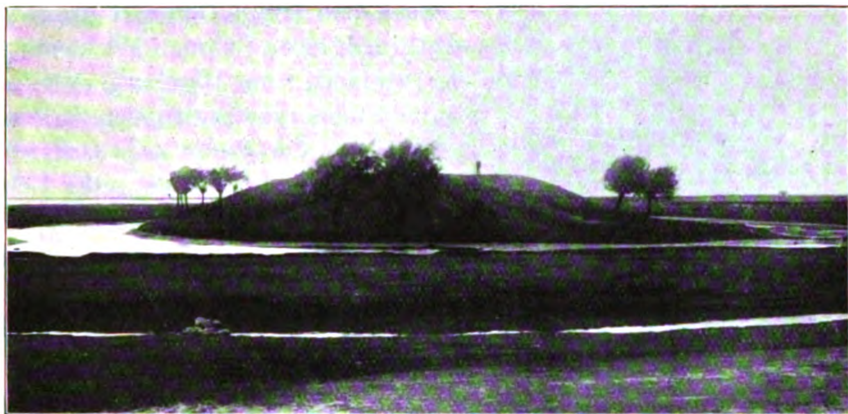
Tort af Kongen eller hans Mænd. Fremdeles lover vi, hver for sig og alle Mænd i Danmarks Rige paa vor gode Tro ligesom før, at vor Herre Kongen, hans Søn Christoffer og Danmarks Krone fuldt og helt skal nyde al Ret, og dertil skal vi alle som een hjælpe og trofast medvirke af al Magt og Evne, eftersom Landsloven kræver. Ydermere skal Kirker, Klostre, Jomfruer, Enker, umyndige og forældreløse og andre, som savner ret Værge, Bymænd og Borgere, Købmænd, Gæster, Bokarle, Tremarksmænd (ɔ: Mænd, hvis Ejendom var mindst tre Mark Sølv værd), alt Kongens Folk og alle, for hvem Kongen har at svare, have Lov til at nyde al Ret, Landslov og Friheder, helt frit og uforkrænkt, og hertil bor vi alle, hver og een, hjælpe med Raad og Daad og al vor Evne.“

4. **Valdemar Atterdags senere Aar.**

Det stemmede lidet med Valdemars virksomme og rastløse Lynne at hvile paa de vundne Laurbær, og snart efter Genvindelsen af Skaane kastede han sig da ogsaa ud i ny og eventyrlige Foretagender, der var rettet saavel mod Sverige som mod Hansestæderne. Men medens den svage svenske Kongemagt ikke kunde berede ham store Vanskeligheder, skulde han — sikkert til sin store Overraskelse — efter nogle Aars Forløb erfare, at de sidste ved enig politisk Optræden mod den danske Konge var i Stand til at sætte ham i Knæ.

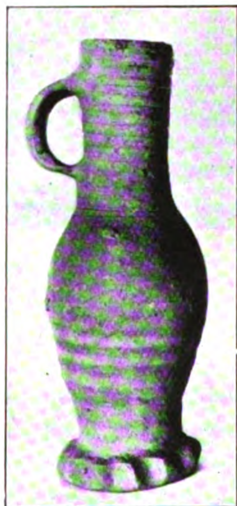
Ved Skaanes Genvinding blev Valdemar Herre over det for de nordtyske Købstæder vigtigste Punkt i Norden: Markedspladsen ved *Skanør* og *Falsterbo*, hvor Øresundssilden om Høsten indbragtes og nedsaltedes. Ganske vist fandtes der ogsaa Fiskepladser ved Dragør paa Amager, og det er muligt, at de har faaet noget større Betydning i den Tid, da Skaane var skilt fra Moderlandet; men Hovedmarkedet var og blev det skaanske. Silden fangedes i Sundet af danske Fiskere fra alle Egne af Landet; Indvoldene udtoges af *Gællekoner*, og den nedsaltedes i Tønder af *Læggekoner*. Silden udførtes til hele Europa, hvor den navnlig i Fastetider spistes i store Maader, og Handelen med den var saa godt som udelukkende i Hænderne paa de nordtyske Købstæder. Skaanemarkedet var dog ikke alene Sildeeksportens Hovedplads, men ogsaa det Sted, hvor Østersøvarerne i det hele udveksledes med Vest- og Sydeuropas; her udfoldede sig fra Bartholomæusdag (24. Avg.) til Dionysiusdag (9. Okt.) et omfattende og broget Handelsliv, hvor det ofte kunde gaa vildt nok til. Mange af Hansestæderne havde hver sit afgrænsede Omraade af Stranden, sit *Fed*, hvor de havde Ret til at ansætte deres egen Foged til at holde Orden og dømme deres Borgere imellem; men over dem alle stod Landsherren, den danske Konge, hvem

Stranden tilhørte, og som tog sig betalt med Afgifter af alle, som var knyttet til Markedet, lige fra de danske Fiskere og Koner til Købmændene og Værtshusholderne; desuden oppebar Kongen ogsaa en (ret lem-

Skanør Slots Voldsted.
Fotografi.

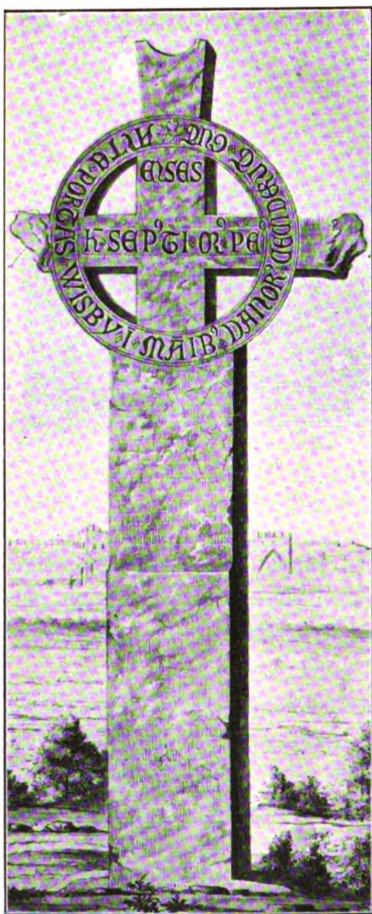
pelig) Told af alle Varer, der udførtes fra Markedet. Den kongelige Foged var derfor den mægtigste Mand i dette Handelscentrum, og der var sikkert Anledninger nok til Konflikt mellem ham og de udenlandske Kømænd. Ganske vist havde de fleste nordtyske Stæder erhvervet sig en Del Privilegier til Værn for deres Handelsfrihed, men om Fortolkningen af disse var det yderst vanskeligt at opnaa Enighed.

Krus af rhinsk Stentøj fundet i Dragør. Nationalmuseet. Fotografi.

Da Valdemar var blevet Herre i Skaane, søgte de nordtyske Købmænd om *Stadfæstelse af deres Privilegier* og var ogsaa til Sinds at betale den i klingende Mønt; efter Sædvane sparede Valdemar ikke paa Løfter, men gav intet Dokument fra sig. Sikkert haabede han ligesom tidligere at kunne spille de enkelte Stæder, hvis Interesser jo ofte var indbyrdes modstridende, ud mod hverandre; men selv om han i Førstningen havde Fremgang, skulde hans Undervurdering af de nordtyske Købstæder som samlet Magtfaktor efter nogle Aars Forløb træde tydeligt for Dagen. Det er navnlig ved denne Tid, at det store Købstadforbund for

første Gang træder frem, som kaldes *den tyske Hanse.* Allerede tidligere havde Købstæderne sluttet sig sammen i Grupper (de preussiske, vendiske, westphalske, hollandske Stæder o. s. fr.); af disse var de vendiske Stæder under Lübecks Ledelse dem der laa Danmark nærmest, og til dem hørte Byerne i Mecklenburg og Pommern samt Hamburg. Men nu sluttede disse mindre Grupper sig sammen til een stor *Hanse* — et Ord, som oprindelig brugtes om de tyske Købmænds Kompagni i London, og saaledes betyder en Slags Handelsforening. Ogsaa for denne store Hanse dannede Lübeck det naturlige Midtpunkt.

Korset ved Visby.
Tegning af Søren Abildgaard fra 1753 i Nationalmuseet.

Tildragelserne i Skaane fremkaldte, som rimeligt var, stort *Misnøje hos det svenske Stormandsparti,* som nødte Magnus til at ophæve Sønnen Haakons Trolovelse med Margrethe Valdemarsdatter og erstatte den med en Svogerskabspagt med de holstenske Grever. Endnu større blev dog Harmen i Sverige, da Valdemar i Juli 1361 kastede sig over de store svenske Østersøøer, indtog Öland og sejrede over Gotlands Bondeopbud uden for *Visby* d. 27. Juli. Et stort Stenkors, som blev rejst over de faldne Guter, bringer endnu i vore Dage Bud om Kampen, ligesom der er gjort meget betydelige Vaabenfund paa Gravpladsen. Om dette Tog hedder det i den sjællandske Krønike: „Kong Valdemar, som ikke vilde sove Tiden hen til ingen Nytte, men snarere holdt af at kaste sig over sageslose Folk, samlede en stor Flaade med Mandskab og søgte til den Herre Sveakongens Land. Han angreb Öland og lagde sig for Borgholm Slot dèr paa Øen, indtog Slottet og satte sine egne Befalingsmænd dèr, befæstede Slottet og undertvang hele Øen. Endelig drager han derfra lige til Gotland, hvor han med sine Mænd i tre Slag tilkæmper sig Sejren og vinder hele Gotland næsten

uden Tab, medens uendeligt mange af Øens Mænd maa lade Livet. Derpaa rykker han frem mod Visby, som af sig selv aabner sig for ham; han driver Guld og Sølv, Pelsværk af forskellig Art og umaadelig mange andre Skatte af Byen og kom saa med sine Folk lykkeligt og vel hjem til sit eget Land."

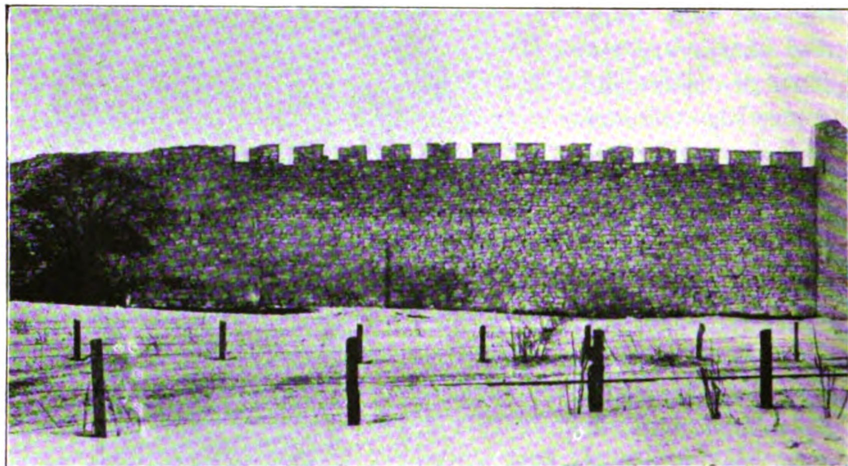

Hovedskal med Brynjehætte.
Fund fra Krigergraven ved Visby.
Fotografi.

Gotland var det gamle Handelscentrum i Østersøen, hvis Blomstring ganske vist især tilhørte den ældre Middelalder og Oldtidens Slutning; men Visby, hvor tyske Købmænd i stort Omfang havde slaaet sig ned, og som derfor regnedes med til Hanseforbundet, nød dog endnu stort Ry for Rigdom, og det var vel ikke mindst dette, der havde lokket Valdemar; herpaa tyder den lübske Krønikes Ord: „Kong Valdemar af Danmark samlede en stor Hær og sagde, at han vilde føre Krigerne derhen, hvor der var nok af Guld og Sølv, og hvor Svinene aad af Sølvtrug." — Visbyborgerne fik i øvrigt efter Overgivelsen deres Privilegier stadfæstet, og Danekongen indføjede fra nu af Ordet *de Goters* i sin Titel efter *de Daners og de Venders.*

Dumdristigt havde Valdemar styrtet sig i Krig baade med Sverige og med Hansestæderne med samt deres nordtyske Venner. Hans Fjender aftalte at gøre Gengæld ved *et fælles Angreb* paa Skaane, og om Vaaren 1362 sendte de nordtyske Stæder en anselig Flaade paa 52 Skibe op i Øresund. Men nogen Hjælp fra Sverige fik de ikke paa Grund af den indre Uenighed, der stadig herskede i dette Rige, og det skulde denne Gang gaa helt anderledes, end Stæderne havde tænkt sig. Herom beretter den sjællandske Krønike: „Byen Lübeck og alle de

andre Søstæder sørgede og harmedes over, at Lykken havde fulgt Kong Valdemar paa Gotlandstoget, og under megen Pral rustede de sig og tænkte at knuse bemeldte Konge. Da de havde samlet en stor Mængde Skibe og knyttet Forbund med Fyrsterne — —, faldt de over Skaane med deres Skibe og mange Riddere og Tusinder af Folk; de begyndte en Belejring af Helsingborg Slot, idet de førte seksten Krigsmaskiner frem, som udsendte deres Skyts og hverken holdt inde Nat eller Dag.

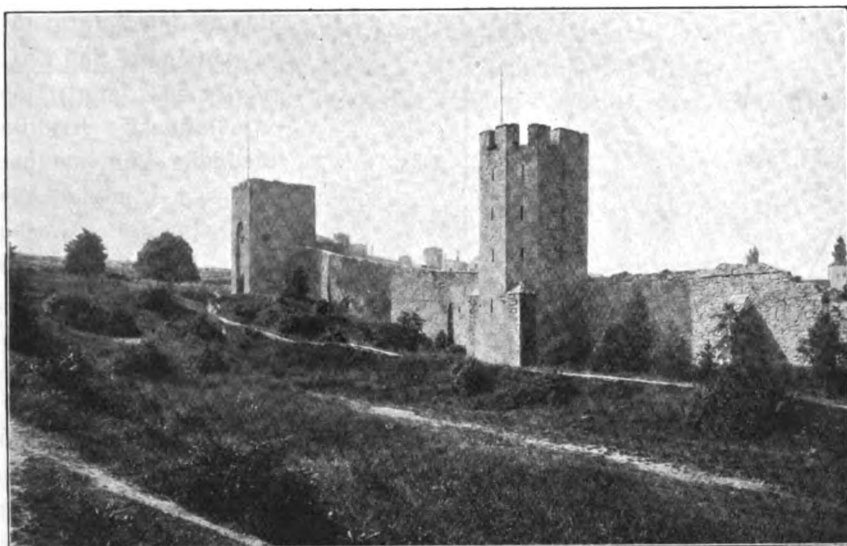
Parti fra Ringmuren om Visby med det af Valdemar Atterdag revne Hul (senere atter tilmuret).
Fotografi.

Men Kong Valdemar tog nogle af Fjenderne til Fange paa Landjorden, somme dræbte han, og andre tog han tillige med Skibene paa Søen. Til sidst fik han alle deres Skibe i sin Vold. Da en Vaabenhvile langt om længe var sluttet, drog hin store Mængde hjem i Forvirring; men deres Fører Johan Wittenborg, Borgermester i Lübeck, blev offentlig halshugget paa Torvet i Lübeck foran Raadhuset.“

Den samme Tildragelse skildres saaledes i den lübske Krønike: „Samme Aar foer Købmændene og alle Slags Folk fra Østersøstæderne til Danmark mod Kong Valdemar for at ødelægge ham og hans Rige. Der var over al Maade mange Folk fra Stæderne; Lübeckerne havde hver Dag omtrent 1500 Mand at bespise. Da Folkene var kommet i Land, og deres Fartøjer laa i Sundet, desværre ikke vel vogtede, kom Kongen sejlende med sine Skibe, kæmpede med dem, der var om Bord paa Stædernes Skuder, og vandt. Dèr tog han tolv store Hovedkogger, fulde af Levnedsmidler og Vaaben og mangehaande Sager, som hørte Krigen til, og foer bort med Skibene. — — Kampens Frugt blev Kon-

gen besk nok, eftersom han tabte mere, end han vandt: hans eneste Søn, Rigets Arving, blev ramt saa haardt under Striden, at han ikke levede længe derefter. Derpaa blev der Vaabenhvile mellem Kongen og Stæderne i tre Aar."

Valdemar havde nu fri Hænder over for de Svenske, mod hvem han sendte sin Søn Christoffer (der altsaa ikke var værre saaret, end

Visby Bymure.
Fotografi.

at han kunde staa i Spidsen for Toget). Den danske Hær skændte og brændte i Finveden (Smaalands vestligste Landskab). Under disse Omstændigheder nærmede Magnus og hans Søn Haakon sig atter til Valdemar og gik haardt frem mod Stormandspartiet. Det hedder i den yngre svenske Rimkrønike (ca. 1450):

Da faldt det Kongen i Sinde
at jage af Landet alle de bedste,
han havde i Sverige i Kirke og Fæste.
Biskopper, Riddere, Svende
drev han fluks i Elende (ɔ: Landflygtighed).
Han gjorde dem til fredløse Mænd,
fordi de sagde ham Ord igen
om den Fortræd, han havde voldt
og ej dem Tro og Løfter holdt.

Samtidig havde Valdemar det Held, at de holstenske Grevers Søster *Elisabeth*, der var bestemt til Brud for Kong Haakon, paa Vej til Sve-

rige strandede paa Skaanes Kyst, hvor Ærkebispen holdt hende i en Art Fangenskab for at hindre hendes Ægteskab, som efter Kirkeretten ikke var tilladt, da der jo forelaa en ældre Trolovelse mellem Haakon og Margrethe Valdemarsdatter. Magnus og Haakon kom nu om Vaaren 1363 til Danmark, og i København stod Søndagen efter Paaske Haakons og *Margrethes Bryllup*, uagtet Bruden kun var ti Aar gammel.

Skib fra Stralsunds Segl under et Diplom fra 1376. Efter »Aarb. f. nord. Oldkynd«. 1882.

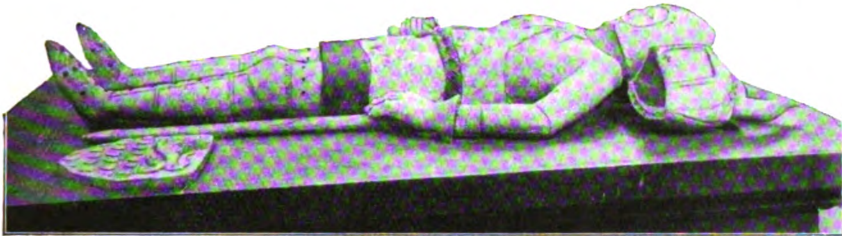
Kort efter havde Valdemar den Sorg at miste sin eneste Søn *Christoffer* (11. Juni); den sjællandske Krønike meddeler kun, at „han var syg i nogle Uger, og Sygdommen forlod ham ikke", hvad der ikke stemmer særlig godt med den lübske Krønikes ovenfor anførte Udsagn om Aarsagen til hans Død. Han jordfæstedes i Roskilde Domkirke, hvor hans Gravmæle endnu ses. Det var sikkert et haardt Slag for Kongen, at hans Haab om at have sikret sine Efterkommere Tronfølgen i Danmark saaledes tilintetgjordes.

Om Høsten tiltraadte Valdemar en stor Udenlandsrejse, paa hvilken han bl. a. besøgte *Kejser Carl IV* i Prag; Kejseren var en Realpolitiker af samme praktiske, nøgterne og snu Aandspræg som Danekongen, og de to Fyrster har sikkert kunnet sympatisere i mangt og meget. Senere var han hos Pave Urban V i Avignon, og Valdemar, der stedse havde sørget for at holde sig gode Venner med Pavestolen, fik hos ham den artigste Modtagelse; Paven lod ham overrække Udmærkelsestegnet den gyldne Rose og skænkede ham mange Relikvier og megen Aflad samt, hvad der var det vigtigste, store Kaldsrettigheder til kirkelige Embeder i Danmark.

Imidlertid var de svenske Stormænds ulmende Misnøje med Magnus gaaet over til aabent Oprør, og efter forgæves at have henvendt sig til Grev Henrik af Holsten valgte de til Kongsemne *Hertug Albrecht af Mecklenburgs* næstældste *Søn* af samme Navn. Fader og Søn landede

i Kalmar og holdt i November 1363 deres Indtog i Stockholm; Sønnen valgtes snart efter til Konge af Sverige og hyldedes paa Mora Sten i Februar 1364. Valdemar har sikkert ikke været uvidende om disse Forhold, men har næppe anset Tidspunktet for egnet til at gribe ind, siden han ikke afbrød sin Udenlandsrejse af Hensyn hertil. Efter sin Hjemkomst sluttede han 1365 Fred med Hanseaterne, der maatte indrømme ham en Forhøjelse af Afgifterne i Skaane, og med de holstenske Grever. Hertug Valdemar af Sønderjylland var død 1364, og hans svage Søn Henrik sluttede sig nøje til Kongen.

Imidlertid gik Tingene deres skæve Gang i Sverige. Magnus og Haa-

Junker Kristoffers Gravmæle. Alabastfigur i Roskilde Domkirke. Fotografi.

kon tabte Slaget ved Gaata den 3. Marts 1365, hvor Magnus blev taget til Fange af Albrecht, medens Haakon flygtede. Haakon bad nu sin Svigerfader om Hjælp, og fik den ogsaa, idet en dansk Hær gik over Grænsen under Anførsel af Hertug Erik af Lauenburg og bragte Haakon Undsætning. Men med vanlig Rænkefuldhed forhandlede Valdemar samtidig med Fjenden bag Haakons Ryg, og i Juli 1366 blev der under et personligt Samvær paa Aalholm (paa Laaland) mellem Danekongen og Hertug Albrecht af Mecklenburg truffet vidtgaaende Aftaler, hvorved Valdemar aldeles opgav at forsvare Haakons Krav paa den svenske Krone, men til Gengæld fik overladt Værend og Finved Herreder i Smaaland, Kind og Mark Herreder i Vestergötland med Borgene Oppensten og Öresten, samt Elfsborg ved Götaelvens Munding. Valdemar blev saaledes ikke alene Herre over alle de svenske Grænselandskaber mod Danmark, men fik ogsaa Løfte om, at Sveriges Krone skulde anerkende alle hans Landvindinger, baade de tidligere (Skaane og Gotland) og de seneste (blandt hvilke ogsaa fandtes Varberg med Nørrehalland). Selv om dette sidstnævnte Løfte aldrig blev bragt til Udførelse, var dog Valdemar faktisk Herre i alle Grænselandskaberne; og at alle disse Landvindinger var købte paa hans egen Svigersøns Bekostning har den snedige Konge næppe taget sig synderligt nær.

Valdemar stod paa sin *Magts Højde*. Ogsaa i den indre Styrelse var han nu næsten enevældig; de aarlige Danehoffer, som højtideligt lovedes endnu i 1360, var der ikke længer Tale om. Derimod havde Kongen ofte Raader om sig, til Dels i ret stort Tal; men dette Kongens Raad, som nu ogsaa af og til benævnes *Rigets Raad*, bestod overvejende af Bisperne og af et Udvalg af Slotshøvedsmændene, som Valdemar trygt kunde stole paa.

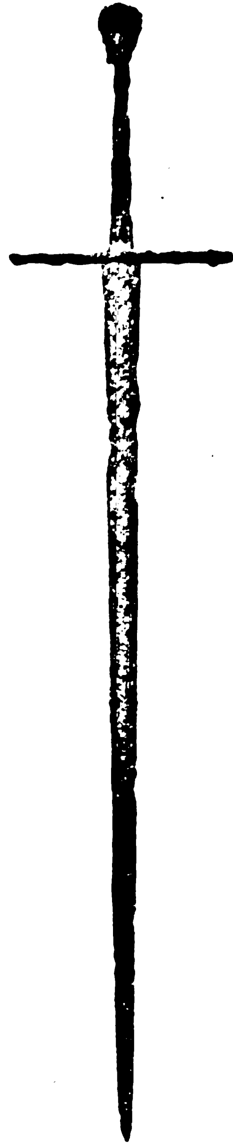
Allerede i 1367 trak dog et stort Uvejr op imod ham og det fra en Side, hvorfra han næppe havde ventet det, fordi han nys havde besejret de vendiske Stæder saa grundigt. Det var da heller ikke fra disse Danmarks nærmeste Naboer, men fra de preussiske Stæder, at Initiativet til den store *Hansesammenslutning* imod ham denne Gang udgik. Yderst misfornøjede med Valdemars og hans Fogeders vilkaarlige Overgreb mod deres Handelsfriheder sluttede de allerede i Sommeren 1367 Forbund med de nederlandske Stæder imod Danekongen. De vendiske Stæder vaklede og søgte først Særforhandlinger med Valdemar; men haanligt afviste af ham sluttede de sig endelig til Angrebsforbundet imod ham, og dettes endelige Vedtagelse fandt Sted i Köln den 11. November. Stædernes Udsendinge besluttede her en fælles krigersk Aktion mod Danmark, og væsentlig efter Tilskyndelse af de vendiske Stæder skaffede de sig ogsaa Forbundsfæller blandt de nordtyske Fyrster. Selvskrevne Medlemmer af Forbundet var de holstenske Grever, men ogsaa den snu, gamle Hertug Albrecht af Mecklenburg greb med Glæde Lejligheden til atter at bryde med Valdemar, ligesom Sønnen i Sverige var rede. Hertil kom, at en Række jyske Herremænd med Claus Lembek i Spidsen paa ny faldt fra ham og sluttede sig til Rigets Fjender. De mægtige Avindsmænd delte allerede paa Forhaand Danmark imellem sig, og unægtelig saa det hele yderst faretruende ud for Kongen.

Efter Sagnet skal Valdemar have svaret paa alle Hansestædernes Fejdebreve med et noget uhøvisk plattysk Spottevers; men snart efter maatte han i hvert Fald gribe til det ogsaa for Samtiden paafaldende Skridt at forlade sit Rige og indsætte *Henning Podbusk* til *Rigsforstander* (Rigshøvedsmand) i sit Sted. Det hedder herom i den lundske Ærkebispekrønike: „Ved sin slette Færd drev Kongen sig selv af Lande, uden at nogen trængte ham bort; Guds Hævn var over ham. Det var Skærtorsdag i det Herrens Aar 1368.“ Valdemar har sikkert ment at tjene sin og Landets Sag bedst ved at søge Forbundsfæller i Tyskland mod sine mange Fjender, og for en saa nøgtern Realpolitiker maatte sikkert alle heroiske Forestillinger om at blive hjemme og „dø i sin Rede“ ligge særdeles fjernt; men hans Adfærd ved denne Lejlighed kan dog ikke andet end gøre et underligt Indtryk. Det skulde nu vise

sig, om hans Nyorganisation af Riget var saa kraftig, at den kunde staa denne haarde Prøve igennem.

Krigen begyndte fra Hanseaternes Side med Belejring og Indtagelse af *Københavns Slot;* siden faldt *Skanør* og *Falsterbo* samt Øerne Syd for Sjælland i deres Magt. De holstenske Grever besatte Jylland og indtog adskillige Borge. I 1369 maatte ogsaa Helsingborg overgive sig til Hanseaterne. I Tyskland lykkedes det ganske vist Valdemar at faa flere Fyrster mobiliserede mod Forbundet, bl.a. Hertugerne af Pommern og Braunschweig samt Markgreven af Brandenburg; men Vaabenlykken svigtede denne Gang aldeles Danekongen.

Under disse Omstændigheder saa Henning Podbusk og det danske Rigsraad ingen anden Udvej end at søge at faa det store Forbund sprængt ved Særforhandlinger med en af Parterne; og dette viste sig heldigvis ikke særlig vanskeligt at opnaa. Hansestæderne havde i Virkeligheden ingen Interesse i Planerne om at omstyrte det danske Rige; de havde vundet sig Herredømmet til Søs og den overvejende Indflydelse paa Skaanemarkedet, og mod at faa disse Indrømmelser stadfæstede havde Stæderne intet imod at slutte Fred. Det kom da i Høsten 1369 til Underhandlinger, der i November førte til en *Overenskomst i Stralsund.* Der tilstodes her 37 Hansestæder alle Friheder og Forrettigheder til Handel og Fiskeri i Danmark, hvorom der hidtil havde været Tale, Ret til at handle overalt i Riget, Fritagelse for Kongens Strandret, egen Jurisdiktion i mindre Sager samt i Skadeserstatning to Tredjedele af de kongelige Indtægter i Byerne paa Skaanes Vestkyst i 16 Aar, samt selve Herredømmet i dise Byer. Desuden fastsattes, at der ikke maatte finde nyt Kongevalg Sted i Danmark uden Stædernes Samtykke. Af Hensyn til deres fyrstelige Forbundsfæller kunde Hanseaterne dog ikke undertegne Freden straks, men dette fandt Sted i Stralsund et halvt Aar senere.

Henning Podbusks Sværd i Sorø Kirke. Fotografi.

Dyrt købt var Freden med Hansestæderne, ikke mindst ved den ydmygende Afstaaelse af de skaanske Slotte; men den forfejlede ikke

sin Virkning: med den var Brodden taget af det fyrstelige Angrebsforbund mod Danmark. Valdemar selv tøvede dog endnu nogen Tid i Udlandet, hvor han bl. a. besøgte Kejser Carl, og i 1371 kom det til en ny Udsoning mellem ham og Hertug Albrecht, der opgav alle sine Erobringer mod, at Valdemar erkendte hans Sønnesøns, sin egen Dattersøns, Albrecht den Yngres*) Arveret til Danmarks Rige. Samtidig slap ogsaa Magnus Smek ud af sit langvarige Fangenskab hos den svenske Kong Albrecht mod at give Afkald paa den svenske Krone, og saaledes fremtraadte nu den mecklenburgske Hertugslægt som Folkungeættens Konkurrent til Magten i Norden.

Hertug Henriks Segl. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

I 1372 finder vi atter Valdemar hjemme i Danmark, og i Løbet af Aaret kæmpede han nu heftigt med de holstenske Grever om Besiddelsen af Landet. Kongen belejrede Borgen *Tørning* ved Haderslev, men ved et pludseligt Udfald fra denne tilintetgjordes den ene Halvdel af Hæren, saa at Belejringen matte hæves. Derimod belejrede og indtog Valdemar *Flensborg.* Næste Aar kom det til et Forlig, hvorved Holstenerne maatte opgive alt, hvad de havde inde af Nørrejylland; dermed var de oprørske jyske Herremænd aldeles isoleret og maatte nu for anden Gang falde Valdemar til Føje. Claus Lembek var imidlertid død, men hans Søn *Henneke* forlenedes med Riberhus; flere af de andre Hovedmænd for Oprøret maatte genopføre de kongelige Borge, som de havde ødelagt, og i det hele genoptog nu Valdemar sin gamle mod Adelen rettede Godspolitik.

Sine sidste Leveaar brugte Kongen dog især til atter at skaffe sig den afgørende Indflydelse i *Sønderjylland*, hvis svage Hertug *Henrik* lige saa lidt som sin Fader havde magtet at indløse Sydslesvig med Gottorp fra de holstenske Grever. Holstenerne satte sig derfor godt fast i disse Egne; i Byerne Slesvig og Flensborg indvandrede et stærkt plattysk Element, og Nord for Flensborg byggede Grev Claus Borgen Nyhus til Værn mod Danekongen. Valdemar skaffede sig nu Indpas alle Vegne i Hertugdømmet ved at indløse Pantegods, som Hertugen havde overladt indenlandske Adelsmænd eller Udlændinge; Langeland pantsatte Henrik selv til ham, Haderslev indløste Kongen fra Panthaveren Grev Adolf af Holsten (en Søn af Grev Johan den Milde). Endelig

*) Kong Valdemars Datter Ingeborg var gift med Hertug Albrechts Søn Henrik.

gav Hertug Henrik i Juni 1374 paa Danehof i Nyborg Kongen Ret til paa hans Vegne at indløse Gottorp.

Afgørelsen fremskyndedes ved Hertugens Død i Sommeren 1375. Hans Enke tyede straks til Valdemar som sin Formynder, og da der ingen Børn var i Ægteskabet, var Valdemar som Danekonge nærmeste Arvtager og berettiget til at inddrage Hertugdømmet under Danmarks Krone. Alt tegnede saaledes til en heldig Udvikling af det sønderjyske

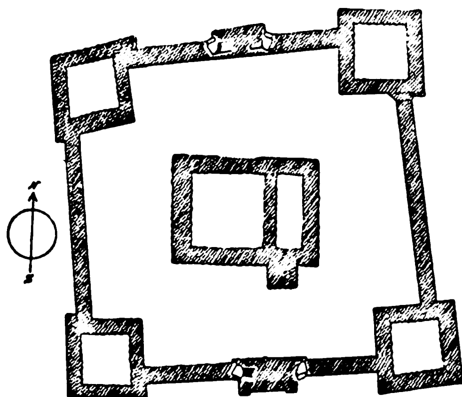

Gurre i Nordsjælland.
Fotografi.

Spørgsmaal; da ramtes Danmark af den Ulykke, at *Valdemar*, endnu kun midt i Femtiaarene, blev syg og *døde* paa *Gurre Slot* den 24. Oktober 1375. Hans Lig jordfæstedes i Vordingborg, men førtes siden til Sorø, hvor hans Sarkofag af sort Marmor endnu findes, men rigtignok berøvet hele sin figurlige Udsmykning.

Om *Valdemars personlige Forhold* vides overmaade lidt. Hans af Digterne fejrede Forbindelse med *Tove* beror som bekendt paa senere Tiders Misforstaaelse, idet Tove var ikke hans, men Valdemar den Stores Slegfred. Almuen synes at have hævnet sig paa ham for hans Haardhed imod den ved at give ham Tilnavnet *den Onde* og ved at fortælle om, hvordan Kongen ikke fandt Ro i sin Grav efter Døden, men stundesløs jagede i Sjællands Skove aldeles som i levende Live; de gamle Forestillinger om Storm- og Dødsgudens vilde Ridt er da blevet tillempede paa ham som tidligere paa Abel. Om hans Forhold til

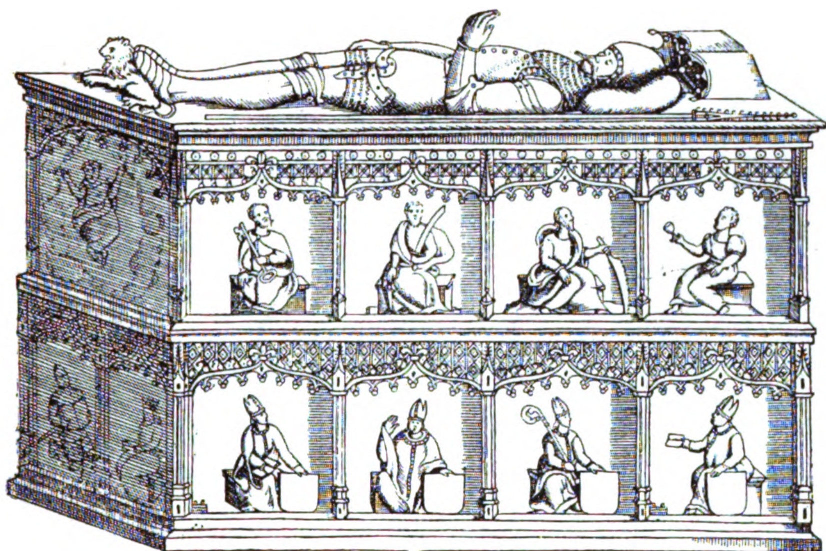
Dronning Helvig vides intet andet, end at hun efter 1355 ikke mere nævnes sammen med Kongen og senere vistnok indtraadte som Lægsoster i Esrom Kloster, hvor hun døde 1374. Naar en senere Tids tyske Historieskrivere tillægger Valdemar halvt fritænkeriske Ytringer som den bekendte om, at Vorherre gerne maatte beholde sit Himmerig, naar han bare beholdt sit Gurre, er det ganske grebet ud af Luften; Valdemar var sikkert lige saa rettroende en Katolik som de fleste af hans samtidige, men det kan ikke nægtes, at hele hans Aandsretning ikke var vendt synderligt mod det hinsides. Med al hans Rænkefuldhed og Hensynsloshed kunde man ikke vente, at Samtiden skulde skønne synderligt paa ham og hans Kongegerning, hvad da ogsaa tydeligt fremgaar af de ovenfor anførte Ytringer i den sjællandske Krønike og den skaanske Ærkebispekrønike. Men han havde dog gjort et stort og grundlæggende Genrejsningsarbejde, og hans store Datter, der fortsatte og fuldendte dette, vedkendte sig altid Arv og Gæld efter sin Fader. En senere Tid har mere haft Øje for hans store Egenskaber; allerede Arild Hvitfeld (ca. 1600) fælder en anerkendende Dom om ham og hans Livsgerning, og Ludvig Holberg, der end mere følte sig tiltalt af hans nogterne Statsklogskab, udtalte med Rette, at han har været „en af de storste og nyttigste Konger, som har siddet paa den danske Trone," samt „at hans Navn bor aldrig uddø udi danske Folks Minde, og at han med Billighed har fortjent at kaldes det danske Riges Restavrator og Fornyer."

Grundplan af Gurre Slot.
Efter »Danmarks Riges Historie«. II.

5. Margrethe som Formynder for sin Søn Oluf.

Ved Valdemars Død uden mandlige Arvinger indtraadte for det danske Rige en vanskelig og tvetydig Situation. Stillingen var dog langtfra saa ugunstig som ved Valdemars Bortrejse 1368, og nu som da stod et kongeligsindet Rigsraad under Drosten Henning Podbusks Ledelse rede til forelobig at føre Styrelsen videre. Det store Spørgsmaal var *Valg af en ny Konge;* kun to Kongsemner kunde der være Tale om, begge Dattersonner af Valdemar og endnu i Barnealderen. Den gamle

Hertug Albrecht af Mecklenburg havde faaet Valdemars Løfte om Tronfølgen for hans 10—12aarige Sønnesøn af samme Navn, født i Ægteskab mellem Valdemars Datter Ingeborg og Albrechts ældste Søn Henrik; men heraf følte den danske Regering sig næppe stærkt bundet. Over for ham stod det sidste Skud af Folkungeætten, Margrethe Valdemarsdatters eneste Søn i hendes Ægteskab med Kong Haakon af Norge, den femaarige Oluf. Ved den danske Kongeslægts Uddøen paa

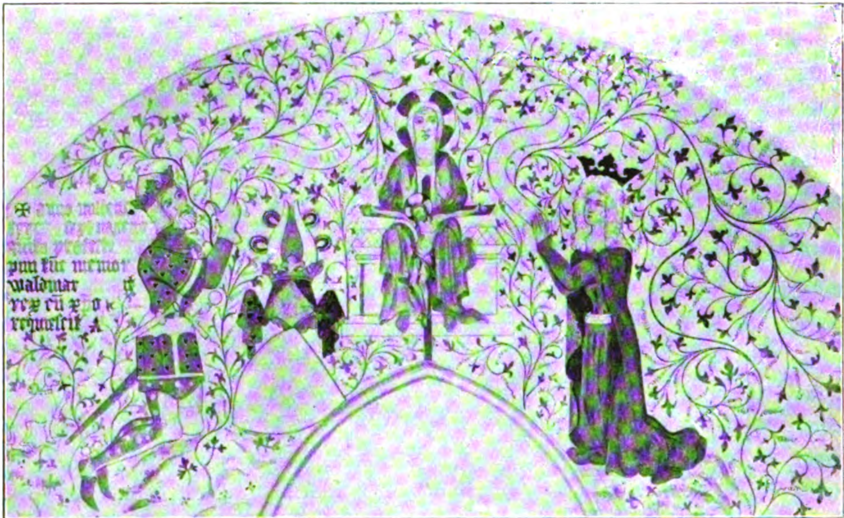
Valdemar Atterdags Gravmæle i Sorø Kirke.
Efter et Kobberstik fra c. 1650.

Sværdsiden bredte da den mangeaarige Kamp mellem Mecklenburgere og Folkunger om Sveriges Trone sig nu ogsaa til at omfatte Danmark.

Som Søn af Valdemars ældste Datter havde Mecklenburgeren Aldersfortrinnet, og hans Farfader, den gamle Hertug Albrecht, virkede ivrigt for hans Valg; bl. a. fik han Kejser Carl til at lægge et godt Ord ind for ham ved Udstedelse af et Brev, hvis udtrykkelige Hævden af Kejserens Overhøjhed over Danmark dog næppe var særlig skikket til at vinde den danske Regering for ham. Mere skæbnesvangre Følger fik Mecklenburgerens Forbund med de holstenske Grever, hvem han lovede Sønderjylland til Løn for deres Støtte; Greverne forsømte ikke Lejligheden til at omstyrte Kong Valdemars Værk, og medens man i Danmark var fuldt optaget af den med Kongevalget følgende vanskelige politiske Stilling, indtog de hele Hertugdømmet, uden at den danske Regering saa sig i Stand til at hindre det.

De styrende i Danmark synes ikke at have vaklet synderligt i deres

Valg. Kaarede man Albrecht, vilde man dermed give det mecklenburgske Fyrstehus en afgørende Indflydelse baade i Danmark og i Sverige, og dette kunde under ingen Omstændigheder være ønskeligt. Desuden var Hertug Albrechts Paaberaabelse af Sønnesønnens Arveret næppe særlig velset af de danske Stormænd, saa lidt som den Støtte, han søgte hos Kejseren og hos de holstenske Grever. Langt hellere maatte man sætte den nordiske Kongeætling paa Tronen, der efter sin

Valdemar Atterdag og Dronning Helvig.
Kalkmaleri i St. Peders Kirke i Næstved.
Akvarel af Kornerup i Nationalmuseet.

Byrd var Arving baade til Norge og Sverige. Det afgørende Lod i Vægtskaalen til Fordel for Oluf lagde dog hans egen Moder som hans kraftige Fortaler ved Kongevalget.

Ved denne sin første Optræden paa den politiske Skueplads i Norden var *Margrethe* 22 Aar gammel. Hun var efter sit Bryllup i Tiaarsalderen blevet opdraget i Norge af den hellige Birgittas ældste Datter Mærete Ulfsdatter, der i Modsætning til Moderen var en ivrig Tilhænger af Folkungeættens dynastiske Planer. Hun synes tidligt at have vundet stor Indflydelse over sin femten Aar ældre Ægtefælle. Ved Faderens Død var hun vistnok til Stede i Danmark og satte snart alt sit Snilde ind paa at vinde de danske Regeringskredse for Sønnen. Roskildebispen fik hun saaledes paa sin Side ved forskellige Indrømmelser, bl. a. Tilbagegivelse af København til Bispesædet, og inden Aarets Udgang var Drosten Henning Podbusk hendes svorne Tilhænger. Førend det endelige Kongevalg fandt Sted, maatte man dog sikre sig Hansestæder-

nes Stilling. Disse ønskede ikke direkte at gaa imod det af Kejseren støttede Kongsemne, men i Virkeligheden saa de sikkert nødig baade Danmark og Sverige under mecklenburgsk Herredømme; de holdt sig derfor tilbage uden at indtage noget bestemt Standpunkt, men dette var jo ogsaa en Maade at tilkendegive, at de intet havde mod Olufs Valg, naar deres Rettigheder sikredes dem. I Maj *1376 valgtes da Oluf* paa Danehof i Slagelse til Danmarks Konge. Snart efter stadfæstedes Stralsundfreden med Hansestæderne, og disse godkendte saa Kongevalget. Ligeledes stadfæstede Kong Haakon deres Rettigheder i Norge.

Margrethes Segl som norsk Dronning.
Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller.

Hertug Albrecht opgav dog ikke straks at føre sin Sønnesøns Sag til Sejr; om Høsten landede han paa Sjælland med en Hærstyrke. Som den Forhandlingens Mand han var, lod han det dog ikke komme til Kamp, men indgik paa at lade Markgreve Frederik af Meissen dømme Parterne imellem som Voldgiftsmand. Forhandlingerne om denne Voldgift blev dog fra dansk Side stadig trukket i Langdrag, og omsider døde den gamle Hertug 1379 uden at have set sin Sønnesøn paa Tronen i Danmark.

Naturligvis maatte det i nogen Maade mærkes, at det var Stormandspartiet, der ved Valdemars Død atter var kommet til Magten. Dette ses tydeligt af den *Haandfæstning*, som Oluf ligesom Valdemar og hans nærmeste Forgængere ved sit Valg maatte udstede. Denne var i det hele et Udtryk for Stormændenes politiske Ønsker. Men Valdemars Arbejde for Kongemagtens Højnelse havde dog ikke været forgæves; Henning Podbusk og de andre ypperste Mænd i Riget følte sig ikke alene som Adelens, men ogsaa som Kongedømmets Repræsentanter, og selv om Olufs Haandfæstning i mange Maader var en Gentagelse af Christoffers og den slesvigske Valdemars, udelodes adskillige af de for Kongemagten mest krænkende Bestemmelser, saa som de, der paabød Nedbrydning af kongelige Slotte m. fl. Derimod maatte Kronen finde sig i at faa en Del af Valdemar Atterdags tvivlsomme Godsinddragelser set efter i Sømmene.

Den lille Konges naturlige *Formyndere* var hans Forældre, men da Faderen som regerende Konge i Norge næsten altid opholdt sig i dette Land, blev det praktisk talt Margrethe, der var den ledende i Styrelsen. Desværre svigter de danske Aarbøger næsten helt for dette Tidsrums Vedkommende, saa at det ikke er muligt i Enkeltheder at efterspore

hendes Landestyre paa samme Maade som den fyldige sjællandske Krønike Aar for Aar tillader at følge Faderens rastløse Virksomhed. Det kan dog skønnes, at hun i Førstningen har indtaget en forsigtig og tilbagetrukken Holdning over for det mægtige Stormandsparti, som hun endnu ikke følte Kraft til at stække, og denne Regeringens Svaghed i Begyndelsen af Olufs Kongetid giver sig ogsaa Udslag i Mangel paa Evne til at hævde Landefreden. Men netop dette Tilbagefald mindede for stærkt om de lovløse Tilstande forud for Valdemar Atterdags Tid til, at Landet i Længden kunde finde sig deri, og denne Trang til en bedre Overholdelse af Lov og Ret bliver da Udgangspunktet for en ny *Forøgelse af Kronens Magt*, som Margrethe med Snilde og Lempe lidt efter lidt faar sat i Værk. De kongelige Retterting indtager atter en fremskudt Plads i Retshaandhævelsen, og selv det Krav, som Stormandspartiet saa skævt til, om Generhvervelse af bortkommet Krongods, dukker efterhaanden atter op. I 1380 døde Kong Haakon af Norge, og Sønnen Oluf arvede sin Faders Rige, men ogsaa her blev det naturligvis Margrethe, som tog Styrelsen i Hænde, og denne hendes ny Magtstilling gav hende atter større Indflydelse i Danmark.

Olufs Rettertingssegl.
Efter Thiset:
»Danske kgl. Sigiller«.

Det afgørende Punkt i de følgende Aars ydre Politik blev *Opgøret med Hansestæderne.* Den Magtstilling, som disse havde opnaaet ved Stralsundfreden af 1370, maatte i mange Maader være trykkende for den danske Regering, selv om Overtagelsen af de skaanske Slotte langtfra havde medført saa stor økonomisk Fordel for Hanseaterne, som disse havde haabet. Ikke alene havde de haft større Udgifter end ventet til at holde Besætning rundt om paa Slottene, men navnlig havde Besiddelsen af det store skaanske Pant aldeles ikke forskaffet dem en nøjere Overholdelse fra dansk Side af deres Rettigheder; især klagede de stærkt over de danske Farvandes Usikkerhed, som efter deres Mening overvejende skyldtes danske Undersaatters Sørøverfærd. Som Følge heraf maatte de udruste kostbare Fredsskibe, og særlig de preussiske Stæder var ærgerlige herover og ønskede, at Hanseaterne uden videre skulde beholde de skaanske Borge ud over den fastsatte Tilbageleveringsfrist (som var Kristi Himmelfartsdag 1385) som Pant paa Opfyldelsen af deres store Erstatningskrav.

Klagerne var sikkert ikke ugrundede, og man har nærmest det Ind-

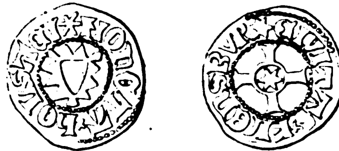
tryk, at Margrethe med velberaad Hu lod Sørøveriet skøtte sig selv for at have en Klemme paa Stæderne. Sikkert haabede hun ogsaa at kunne drage Fordel af den Uenighed, der faktisk var imellem disse, idet kun de preussiske Stæder ønskede at gaa skarpt til Værks, medens de vendiske var fredeligere til Sinds. Til den fastsatte Frist havde Dronningen sat Hanseaterne Stævne i Skaane og lovet at medbringe de Slotshøvedsmænd, som der særlig klagedes over. Denne Indbydelse vedtog et Hansemøde i Lübeck ikke at modtage, ligesom Stædernes Høvedsmand i Skaane fik Besked om at beholde Slottene ogsaa ud over Kristi Himmelfartsdag. Det saa saaledes truende nok ud.

Til den fastsatte Frist mødte nu Dronningen med de to Rigers Raad uden for Helsingborg Slot og opfordrede til Overgivelse, men fik Afslag. Nu fulgte fra dansk Side en vel arrangeret diplomatisk Komedie. Den unge Konge, som nys havde fyldt femten Aar, skrev et saare harmfuldt Brev til Hanseaterne, hvori han holdt dem deres Løftebrud for Øje og truede med at klage til Konger og Fyrster, Kejser og Pave. Drosten Henning Podbusk skrev i en roligere, men dog advarende Tone til Stæderne, og endelig sendte Margrethe selv sine „kære Venner“ i Stæderne et Brev, hvori hun velvillig tilbød at mægle mellem dem og den forurettede Konge. Samtidig modtog Oluf paa Trinitatis Søndag og den paafølgende Mandag Skaaningernes Hylding paa Landsting i Lund.

Det viste sig nu, at ingen af Stæderne, end ikke de preussiske, for Alvor var til Sinds at lade det komme til Krig for de skaanske Slottes Skyld. Paa et Hansemøde i Lübeck ved St. Hansdagstider vedtoges det efter mange Raadslagninger at overgive Slottene; den eneste Indrømmelse, som Hanseaterne opnaaede af Margrethe, var, at Kvitteringen for Overgivelsen dateredes Kristi Himmelfartsdag, skønt den endelige Aflevering i Virkeligheden trak ud til sent paa Sommeren. Saaledes fik Margrethe ved sin paa een Gang snilde og faste Optræden uden Sværdslag raadet Bod paa det dybe Indgreb i Danmarks Selvstændighed, som Freden i Stralsund havde medført, og havde tilmed ikke givet efter i Erstatningsspørgsmaalet, hvis Løsning udsattes paa ubestemt Tid. Kun paa eet Punkt fik Hanseaterne deres Vilje: Sørøveriet i de danske Farvande sloges ned med saa stor Kraft, at det øjensynligt snarere var Viljen end Evnen som havde manglet den danske Regering inden Slottenes Overgivelse.

I 1385 blev Oluf erklæret myndig og antog samtidig Titel af „ret Arving til Sverige“. De Planer om *at erhverve den svenske Kongekrone*, som dette Skridt var et Udslag af, kunde dog umuligt lykkes, naar Holstenerne som Mecklenburgernes Forbundsfæller truede Danmark i Ryggen, og Margrethe maatte derfor først udsone sig med de holstenske Grever. Prisen herfor var tung: den bestod i at anerkende det holsten-

ske Herredømme i Sønderjylland ved at overlade *Grev Gerhard*, Jern-Henriks ældste Søn, Landet som *arveligt Len*. Herom beretter den samtidige lübske Historieskriver Detmar ved Aar 1386: „I Tiden ved den første Vor Frue Dag (15. August) mødtes Dronningen af Danmark og den unge Konge paa Nyborg Slot med de holstenske Herrer. De fuldbyrdede Freden mellem det danske Rige og Holstenerne paa disse Vilkaar: Holstenerne skal besidde Hertugdømmet Slesvig arveligt fra Barn til Barn og deraf gøre Riget Mandskab og Tjeneste; af den holstenske Greveslægt skal stadig én være Herre og Hertug i Slesvig. Begge Parter skal aldrig føre Krig mod hinanden; kommer der Uenighed, vælger de Danske to af det holstenske Raad, Holstenerne to af Rigsraadet, og

Firepenning (Wittenpenning).
Udmøntet i Flensborg o. 1380.
Efter »Aarbøger f. nord. Oldkynd.« 1886.

disse fire skal stifte Forlig eller, om de ikke kan det, vælge en Opmand. — — Dette magede hun med stor Klogskab. — — Da det var sket, blev Rigets hele Adel greben af Frygt for denne Frues Visdom og Kraft og bød sig hende til Tjeneste; hun kaldte Fogederne i Landet til sig, rejste rundt fra Slot til Slot og omflyttede alle Vegne Fogederne fra det ene Slot til det andet, ligesom en Prior sender Munkene fra Kloster til Kloster. Dette skete i en Fjerdedel af Aaret indtil Kyndelmisse (2. Februar), og saaledes blev Dronningen med hendes Søn saa mægtig over hele Riget, at hun intet savnede.“

I den holstenske Kronike (ca. 1450) beskrives den samme Tildragelse saaledes: „Paa den Tid vilde bemeldte Dronning, der var en meget snedig Kvinde, ikke paa een Gang optænde flere Ilde, men hidkaldte Grev Claus af Holsten og oprettede med ham et Fredsforbund til evig Tid og valgte ham til sin Fader og kaldte ham altid saaledes. Og til hans Broder Grev Jærn-Henriks Søn Gerhard overdrog samme Dronning med Samtykke af hele Rigets Raader, siddende paa Kongetronen med sin fornævnte Søn Kong Oluf, der da var voksen, i Borgen og Byen Nyborg i Landet Fyn, i Nærvær af mange Bisper, Prælater og Adelsmænd fra Riget Danmark og Landet Holsten, med stor Højtidelighed og Lensfanens Nedkastelse hele Hertugdømmet Jylland eller det slesvigske, at besidde af ham og hans Arvinger som Len til evig Tid. Nævnte Gerhard — — bøjede Knæ for Kong Oluf og modtog Iklæd-

ningen med Hertugdømmet, hyldede nævnte Kong Oluf og hans Efterfølgere i Riget for sig og sine Arvinger og aflagde Troskabsed. Ligeledes aflagde den ældre Greve, Claus, og bemeldte Hertug Gerhards Broder Albrecht Troskabsed."

Begge de tyske Kilder er saaledes enige om at betegne Forleningen i Nyborg som en yderst statsklog eller snedig Handling af Margrethe, og det er ogsaa ojensynligt, at de ud fra almindelige politiske Synsmaader havde Ret, saa vist som Forliget med Holstenerne var Forudsætningen for Gennemførelsen af Margrethes svenske Politik. Som de senere Tildragelser skulde vise, havde Margrethe heller ikke opgivet, men kun udsat Sønderjyllands Genvinding; hun kunde vel heller ikke vide, hvilke skæbnesvangre Følger denne Anerkendelse af en tysk Fyrsteslægt som lovmæssig Herre i et gammelt dansk Land skulde drage efter sig. Saa meget er vist, at medens hun tidligere, som det hed, „havde været saa fattig, at hun ikke uden Venners Hjælp kunde uddele et Maaltid Brød," maatte som Følge af denne Statsakt *hendes indre Magtfylde* i Riget nødvendigvis stige stærkt, saaledes som den lübske Krønike ogsaa udmaler det; thi fra nu af var det Samspil mellem den misfornøjede jyske Adel og de holstenske Grever, som havde voldt Valdemar saa store Vanskeligheder, umuliggjort, og hun havde frie Hænder til at følge Folkungeættens dynastiske Traditioner og gribe ind i den svenske Politik.

I *Sverige* var det snart kommet til et fuldstændigt *Brud* mellem *Albrecht af Mecklenburg* og det *Stormandsparti*, som havde indkaldt ham. Misnøjet med Albrecht og hans tyske Slotsfogeder var brudt ud i aaben Lue i 1371, og Kongen havde for at kunne værge sig mod et samtidigt Indfald af Haakon fra Norge maattet kaste sig helt i Armene paa Stormændene. Fra nu af var det ikke Kongen, men Rigsraadet, der regerede Landet, og dette Stormandsstyre havde samme lovløse og vilkaarlige Præg, som Danmark havde kendt det før Valdemar Atterdags Tid. I Spidsen for Adelen stod den mægtige og hensynsløse Drost Bo Jonsøn, der efterhaanden lagde mindst Halvdelen af Riget under sig, dels som virkelige Len, dels som Pantelen. Almuens Misnøje med hele denne retsløse Tilstand vendte sig underligt nok mere mod den magtesløse tyske Konge end mod de indfødte Stormænd, og Albrechts Stilling i Sverige var da i Virkeligheden helt undergravet, da Bo Jonsøn døde i Avgust 1386 efter i sit Testamente at have indsat ti svenske Stormænd til at styre hans umaadelige Besiddelser. Albrecht nægtede at godkende Testamentet og tilegnede sig flere af Borgene, og i Lid til sine tyske Lejetropper søgte han i det hele atter at tilegne sig Magten paa Stormændenes Bekostning. Truede heraf ojnede de svenske Stormænd ingen anden Udvej end at henvende sig til Margrethe,

skønt de vel maatte vide, at hun, der var opdraget i Folkungeættens dynastiske Traditioner, sikkert langt mindre end Albrecht vilde nøjes med et Skinkongedømme, og nødtvungne indledte de lønlige Underhandlinger med hende.

Da indtraf en Begivenhed, der aldeles kuldkastede det dynastiske Grundlag for hele Margrethes Politik: *hendes Søn døde* efter kortvarig Sygdom paa Falsterbo Slot den 3. Oktober 1387. Om *Olufs Personlighed* tier Kilderne ganske; at hans Afstamning fra begge Nordens Kongehuse har gjort dybt Indtryk paa Datiden, kan skønnes af den skaanske Aarbogs Udsagn, at „han sagdes at være højbyrdigere end alle nulevende Konger som Følge af Kongestammens Ælde paa begge Sider.“ Et Tegn paa de store Forventninger man havde knyttet til hans Kongestyre, er vel ogsaa de haardnakkede Rygter, der længe holdt sig i Folkemunde om, at Kongen trods alt endnu var i Live (se nedenfor S. 69). Et smukt, men blegt Billede af den spæde Ungersvend, der var født til saa stor en Højhed, men fandt Døden i sin første Ynglingealder, giver den danske Rimkrønikes Ord om ham (ca. 1470):

Jeg var og Konning en stakket Stund,
til jeg af Helsot døde;
Gud var mig blid saa mangelund,
han tog mig fra den Møde.

I Sorø hviles nu min Krop
og bier der Dommedage,
til han skal staa af Jorden op
og Løn for Værdskyld tage.

Med Oluf uddøde Folkungeættens Mandslinje.

6. **Margrethes Unionspolitik.**

Margrethes politiske Stilling viste sig dog at være saa stærk, at hun let overvandt alle Vanskeligheder, og Samtiden fik snart det sjældne Syn at se, at en Kvinde enstemmigt anerkendtes som *regerende Fyrstinde.* Allerede den 10. Avgust hyldedes hun paa Landstinget i Lund; senere fulgte de andre Landsdele efter. Det hedder i Hyldingsbrevene, at da Margrethe er Kong Valdemars Datter og Kong Olufs Moder, og begge disse er døde, og for den gode Vilje og Gunst, som Landets Indbyggere altid har fundet hos hende, er alle endrægtigt blevet enige med hende om ikke at tage nogen til Konge eller drage nogen ind i Danmark, som er hende imod; derfor har de alle taget hende til deres Frue og Husbonde og til hele Rigets fuldmægtige Formynder, og de

lover at tjene hende, som Dannemænd bør, lige til den Dag, da hun og de bliver enige om at vælge en Konge. Saaledes „hyldede de Danske hende paa Grund af den hende af Gud skænkede Visdom“ (Skaanske Aarbog), og Nordmændene fulgte (paa Trods af Rigets Arvelove) snart deres Eksempel.

Forhandlingerne fortsattes ogsaa med det svenske Stormandsparti, og allerede i Marts 1388 mødtes Margrethe med svenske Rigsraader paa *Dalaborg Slot* ved Vänern og valgtes af dem til *Sveriges fuldmægtige Frue og Husbonde*. Tilmed maatte de svenske Stormænd give Afkald paa alle de Indrømmelser, som var aftvunget Kong Albrecht, og love at oplade hende alle Bo Jonsøns Slotte paa to nær, samt alle øvrige Slotte i Riget. Disse store Indrømmelser viser, at den svenske Adel nødtvungen gjorde sig til Talsmand for den Uvilje over de lovløse Tilstande, der var almindeligt udbredt i Folket, og hvis Brod, som ovenfor nævnt, især var vendt mod Albrecht personlig. Der fandt nu en almindelig Rejsning mod Kongen Sted, og snart havde Mecklenburgeren ikke synderligt mere tilbage af Riget end Stockholm og Kalmar, hvor Tyskerne var meget indflydelsesrige i Borgerskabet. Albrecht drog da til Tyskland for her at hverve Mandskab til med Vaaben i Haand at værge sit Rige.

Margrethes Sekret. 2/3 St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Imidlertid lejrede en Hærstyrke under Margrethes Høvedsmand Niels Svarteskaaning sig for Borgen *Aksevalla* i Vestergötland, der laa imellem Søerne Vänern og Vättern og beherskede Hovedvejen op til det egentlige Svearige. I Begyndelsen af Aaret 1389 landede Albrecht i Kalmar med en tysk Hærstyrke og drog mod Nord for at undsætte den vigtige Borg. Imidlertid rykkede en dansk-norsk Hær frem fra Helsingborg, og da Albrecht mærkede, at han blev forfulgt, vendte han om, inden han var naaet frem til Aksevalla, og mødte sin Modstander et Stykke Syd for Borgen, ved Aasle paa Højsletten *Falen*. Herom beretter den samtidige skaanske Aarbog ved Aar 1389: „Paa den hellige Matthias Apostels Dag (24. Febr.) stod med Guds Forsyn og Hjælp, i hvis Haand al Sejr hænger, et stort Slag mellem Kong Albrecht af Sverige og de Danske, i hvilket der faldt mange Riddere og Væbnere, nemlig Hr. Parov, Høvedsmand af Norge, og Fikke, Høvedsmand i Kalmar, samt mange andre paa begge Sider. Fangen blev Kong Albrecht af Sverige og hans Søn Erik og Grev Gerhard (rettere: Albrecht) af Holsten og Greven af Reppin med tyve Riddere og ikke faa andre Ædlinge, hvilke alle af den højbaarne Dronning Margrethe blev sendt i Fangenskab til Danmark, nemlig Kongerne i Fodlænker og deres Æd-

linge i Haandjærn. Ære være Gud i al Evighed, som gav en uventet Sejr i en Kvindes Haand!“

Fyldigere Besked giver den samtidige lübske Krønikeskriver Detmar: „Aar 1389 paa St. Matthias' Dag stod der et stort Slag i Sverige ved Akseval. Dronningen af Norge havde derhen sendt vel 1500 væbnede; Høvedsmanden var en Ridder, Hr. Henrik Parow. Da de kom til Jönköping, fik Kong Albrecht det at vide, medens han allerede var paa Vejen for at undsætte Akseval. Saa vendte han om og gik mod

Ridder fra c. 1400. Kalkmaleri af St. Jørgen i Højby Kirke i Odsherred. Efter »Danmarks Riges Historie«. II.

sine Fjender, nemlig de Danske og en Del af de Svenske. Han havde med sig sin Søn, sin Fætter, som var Søn af Hertug Johan af Stargard og Biskop af Skara, en ung Herre, dertil en Greve af Holsten og Greven af Reppin. Kongen var kampivrig og havde saadan Il, at hans Folk ikke alle kunde naa at ruste sig. Da det kom til Kamp, havde han først Fordelen, og han og hans Folk oprev to Bannere, men det varede ikke længe. Kongen tabte Slaget og blev fangen tillige med de førnævnte Herrer og alle, som var med i Kampen, undtagen dem, der flygtede. Især flyede en, som hed Gert Snakenborg, hvis første Ridderdag det var; han tog med sig 60 Hærmænd, som alle flygtede, og det var for en stor Del derfor, at Slaget blev tabt. Medens Kampen stod paa, var Dronningen paa Varberg Slot i Halland; da Budskabet kom til hende om, at hendes Folk havde vundet i Kampen, red hun saare fro til Bahus; her modtog hun de Herrer, som var fanget. I den samme Nat lod hun Kong Albrecht pine saaledes, at hun afpressede ham Akseval og Rumblaborg.“

Med smaa, men svært væbnede Rytterhære var efter Tidens Skik det Slag blevet udfægtet, der for lange Tider skulde bestemme Nordens Skæbne. Slaget paa Falen var Forspillet til den nordiske Unions Gennemførelse, og det var derfor intet Under, at dets Ry holdt sig ned igennem Tiderne. Men efterhaanden forskød Synspunkterne sig hos de nordiske Folk; i Danmark glemte man mere og mere, at der her var Tale om en fælles dansk-norsk-svensk Aktion mod den tyske Konge i Sverige, og lod Kampen være en dansk Sejr over Svenskekongen og hans Mænd, medens man omvendt fra svensk Side udelukkende fremhævede de Svenskes Andel i Sejren. Det danske Synspunkt finder Udtryk i en kendt Folkevise fra det 15. Aarhundredes Midte, der ikke forøger vor Viden om selve Slaget væsentligt, selv om den har opbevaret Mindet om flere af de virkelige Deltagere, bl. a. om den Kalmar-Hovedsmand Fikke von Vitzen, der faldt i Slaget, og som i Visen optræder som Albrechts ældre og erfarne Raadgiver, der forgæves raader den fremfusende Konge fra at optage Kampen. Visedigterens væsentlige Interesse er heller ikke saa meget Kampen selv som dens For- og Efterspil; vi møder her for første Gang Albrechts grovkornede Spot over Margrethe „Munkedeje“ med Kongens kendte Løfte:

Mandshætte med Strud. C. 1400. Fund fra Kirkegaarden paa Herjolfsnæs (Ikigait), Grønland. Nationalmuseet. Fotografi.

Vi ville forlove vor Klædesæd
og aldrig Hætten at bære,
førend vi faa Danmark vundet til Sverig,
de Svenske til en stor Ære,

hvortil svarer Margrethes Ordre efter Albrechts Tilfangetagelse:

I hente mig femten Alen Vadmel,
lader skære den Herre en Hætte!
Saa fører vi hannem til Mekkelborg,
vi lader der Struden til sætte.

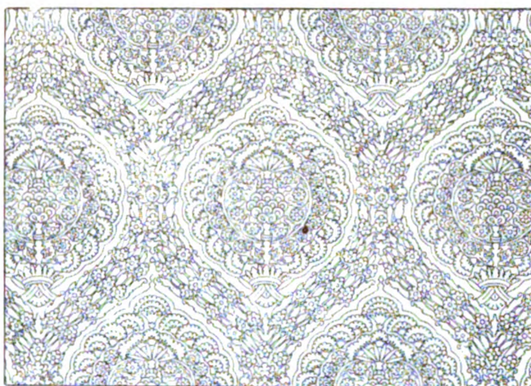
Forudsætningen for denne Fortælling er naturligvis den Moro, som Datidens snurrige Hættemode med lang Strud (Hale) vakte et Par Slægtled senere. Fra Folkevisen gik denne Beretning om Hætten og Struden over i danske og svenske Rimkrøniker; i det 16. Aarhundrede forevistes yderligere i Roskilde Domkirke en Slibesten, som Albrecht skulde have sendt Margrethe til Spot, og hertil kom ydermere en Fane af simpelt Vadmel og en Kjortel, der sagdes at have tilhørt Dronningen. Disse Genstande førtes i 1658 af Karl Gustav til Sverige, hvor de siden opbevaredes i Upsala Domkirke; Kjortelen findes endnu og kan efter sit kostbare Stof og sit Snitmønster godt have tilhørt Margrethe; men med Slaget paa Falen har den selvfølgelig intet at skaffe; snarere er den skænket Kirken som Fromhedsgave.

»Dronning Margrethes Kjortel« i Upsala Domkirke.
Efter Agnes Branting: »Das goldene Gewand der Königin Margaretha«.

Følgen af Sejren var, at *hele Sverige faldt i Margrethes Hænder*, kun med een Undtagelse: *Stockholm*. Her havde Tyskere i stort Omfang vundet Indpas i Borgerskabet og dannede et Selskab, der efter deres da moderne Hovedbeklædninger kaldtes *Hættebrødrene*. Disse sammensvor sig mod det svenske Borgerskab, fængslede dets Førere og brændte dem kort efter paa Käplingeholmen (nu Blasieholmen). Dette „Käplingemord“ vakte stor Opsigt og Harme i Sverige, men den grumme Udaad sikrede Tyskernes Magt i Staden og unddrog den

fra Margrethes Magtomraade. Derimod overgav hele det øvrige Land sig til Dronningen; ogsaa de fleste af de indvandrede tyske Adelsmænd udsonede sig med Margrethe og udleverede Slottene til hende, og i Oktober 1389 fik hun endog af Rigsraadet bevilget en omfattende Landeskat — noget, der altid var blevet nægtet Albrecht. Efter sin sædvanlige Politik søgte Dronningen med rige Gaver at vinde Kirken og ikke mindst den af den hellige Birgitta stiftede Nonneorden for sig; de med Pavestolen indledede Forhandlinger førte 1391 til Birgittas højtidelige Helgenkaaring (Kanonisation).

Vævemønster af Guldbrokaden i »Dronning Margrethes Kjortel« i Upsala Domkirke. Efter Agnes Branting.

Den Vending, som *Udviklingen i Norden* havde taget, maatte *være Hansestæderne meget ukær;* men som Forholdene laa, kunde de intet udrette for at hindre den, ikke mindst fordi det aristokratiske Raad i mange af Stæderne havde fuldt op at gøre med at værge sig mod den voksende demokratiske Opposition. En Særstilling indtog dog Rostock og Wismar, der stod i Undersaatsforhold til de mecklenburgske Hertuger og derfor delte disses Misnøje med, at det end ikke tilstedtes den fangne Albrecht at løskøbe sig. Mecklenburg alene kunde dog intet udrette i aaben Mark; men Hertugerne og de to Stæder udstedte en Kundgørelse om, at deres Havne skulde staa aabne for alle, der for egen Regning og Risiko vilde fejde mod Danmark, og en Mængde Kaperskibe udrustedes. Disses Mandskab kaldte sig efter et af deres Hovedformaal, Stockholms Forsyning med Levnedsmidler, *Viktualiebrødre* (Fetaliebrødre); men i Virkeligheden gjorde de hele Østersøen usikker ved deres Sørøveri og vovede sig endog helt op til Bergen, der i 1393 blev plyndret. Dette Uvæsen vakte naturligvis stor Vrede hos de andre Hansestæder, og paa disses Foranledning fandt flere forgæves Mæglingsforsøg Sted; modvilligt maatte Hanseaterne gribe til at standse al Handel paa Norden. I Vinteren 1393—94 lod Margrethe Stockholms Belejring drive med stor Kraft, men det lykkedes trods Isvanskeligheder de mecklenburgske Undsætningsskibe at naa frem. Dette mislykkede Angreb synes at have gjort Dronningen mere til-

bøjelig til at tage mod Mæglingen, og omsider kom man i Juni 1395 til en Overenskomst paa Lindholm Slot i Skaane, hvor Albrecht sad fangen. Ifølge denne skulde Kongen løslades af sit Fængsel mod Løfte om inden tre Aar at skaffe en Løsesum af 60,000 Mark eller ogsaa vende tilbage til Fangenskabet. Stockholm skulde som Pant overgives til en hanseatisk Besætning og efter de tre Aars Forløb gaa over i Dronningens Besiddelse, hvis Albrecht ikke opfyldte noget af Vilkaarene.

Hermed havde Hanseaterne gennemført deres Mægling og atter tilvejebragt nogenledes Ro i Østersøen. Dog hørte Kaperierne ikke helt op, da mange af Fetaliebrødrene slog sig ned i Finland, medens Mecklenburgerne siden 1394 sad som Herrer i Visby paa Gotland og i 1396 tillige vandt hele Øen. Dette Søroveri gjorde dog den tyske Ordens Stormester i 1398 Ende paa ved at bemægtige sig Øen — en Løsning, som Margrethe umuligt kunde godkende, selv om hun i Øjeblikket ikke saa sig i Stand til at hindre den. Til Gengæld opnaaede hun om Høsten samme Aar at faa *Stockholm overgivet*, da Albrecht hverken havde kunnet skaffe Løsesummen eller ønskede at vende tilbage til sit Fængsel.

Allerede længe forinden var *Tronfølgespørgsmaalet* blevet ordnet i Rigerne; Norge, som var et rent Arverige, var her gaaet i Spidsen. Den nærmeste Arving efter Margrethe var hendes Søstersøn, den unge Albrecht af Mecklenburg, der dog som Fjende af Rigerne maatte være udelukket fra Tronfølgen; han døde i øvrigt allerede 1388, og hans Søstersøn *Erik*, født i Ægteskab mellem Albrechts Søster *Marie* og *Hertug Vartislavs* af Pommern, hyldedes allerede i 1389 i Norge som Konge. Drengen, der næppe var mere end 5—6 Aar gammel, overlodes med Glæde af Faderen, en lille pommersk Fyrste, men „en stor Røver“, til Margrethe for at opdrages til de nordiske Rigers Konge. I Danmark og Sverige hyldedes Erik først 1396, i Danmark sikkert uden Indsigelse, medens det svenske Rigsraad ifølge den yngre svenske Rimkrønike i Førstningen var ret uvilligt dertil:

Dronningen gjorde sig saare vred.
Rigens Raad blev da léd
og gjorde siden, som hun vilde,
at de hendes Vrede stilde.

Der var ikke Tale om nogen Haandfæstning i noget af Rigerne, tværtimod udstedtes i begge Riger en Forordning i Sammenhæng med Kongevalget, der i høj Grad øgede *Kongedømmets Magtfylde*, især ved vigtige Reduktionsbestemmelser vedrørende Krongodset: alt, hvad der var frakommet Kronen i Danmark siden Valdemars Bortrejse 1368,

i Sverige siden Albrechts Valg 1363, skulde gives tilbage til den. Desuden fik Margrethe bevilget en betydelig Landeskat i Danmark, medens store Strækninger af Sverige overlodes hende som Særeje. For yderligere at sikre Rigernes Forening satte hun Danmarks, Norges og Sveriges Stormænd Stævne til et stort *Unionsmøde i Kalmar* i Juni 1397, og her blev Erik paa Trinitatis Søndag den 17. Juni kronet af Ærkebisperne af Lund og Upsala (den norske Ærkebisp var ikke til Stede) til *Konge over de tre nordiske Riger*.

Om selve Vilkaarene for Unionen mellem Rigerne synes Menin-

Kalmar Slot.
Fotografi.

gerne dog at have været delte, dels indbyrdes mellem Stormændene, dels mellem disse og Dronningen. I hvert Fald blev det Dokument, hvorom Stormændene til Slut var enedes, ikke udfærdiget i fuld retsgyldig Form, paa Pergament med vedhængende Segl, men kun paa Papir med paatrykte Segl og tilmed kun forseglet af ti af de sytten udstedende Rigsraader; blandt disse ti fandtes slet ingen Nordmænd og kun tre Danske. Dette Forhold, som først afgørende er oplyst 1840 af den danske Historiker Caspar Paludan-Müller, kunde synes at tyde paa, at Dronningen selv ikke har været tilfreds med Brevets Indhold, og at Nordmændene næppe heller har ønsket at besegle en Ordning, hvis Valgkongedømme stred mod Norges Forfatning. Dokumentet blev henlagt i Kronens Arkiv med Paaskrift: *Huru thet var talet* (ɔ: aftalt) *i Kalmar;* statsretligt maatte det nærmest sammenstilles med en ikke ratificeret Traktat.

Hvad indeholdt da dette Dokument, som Margrethe ikke ønskede at give fuld Retskraft? Først og fremmest fastslog det *et Valgkongedømme* for det forenede Norden; det hedder herom i Unionsbrevet: „Siden efter denne Konges Levedage skal en Konge over alle tre Riger

vælges og tages og ej flere, og skal intet af Rigerne en Konning tage eller vælge herefter uden med fuldbørligt Samtykke og Endrægt af alle tre Riger." Ganske vist skulde man holde sig til Eriks Sønner, hvis han fik saadanne; men i modsat Fald havde man fri Hænder. Endvidere fastsloges et Forsvarsforbund mellem Rigerne samt en fælles Udenrigspolitik. Derimod skulde der intet Fællesskab raade i Rigernes indre Styrelse, og navnlig indskærpes det, at „ingen Lov eller Ret maa drages fra det ene Rige ind i det andet, de der ej før have været Lov eller Ret." Desuden indeholder Unionsbrevet en Del Bestemmelser tilsigtende at fremme Landefreden i de tre Riger.

Erik af Pommerns Rigssegl.
$^2/_3$ St. Efter Thiset:
»Danske kgl. Sigiller«.

Disse sidste har Margrethe naturligvis intet haft at indvende imod, og sagtens har ogsaa Bestemmelserne om Hjælp fra det ene Rige til det andet i Tilfælde af fjendtligt Angreb haft hendes Billigelse, selv om hun maaske har ønsket en endnu snævrere militær Samvirken mellem Rigerne. Derimod maatte det vedtagne Valgkongedømme være hende, som var opdraget i Arveriget Norge, meget imod, og navnlig maatte Bestemmelsen om hvert Riges særskilte Styrelse stride direkte imod hendes Planer om ved Hjælp af et *stærkt*, væsentlig paa *dansk Overmagt* støttet *Kongedømme* at svejse de tre Riger sammen til en langt fastere Enhed end Kalmardokumentet tilstedte. Fra Norge, hvor Kongedømmet stod stærkt, var ingen Vanskeligheder at vente for Gennemførelsen af denne Margrethes Politik; her ansatte Dronningen uden Modsigelse mange danske som Slotshøvedsmænd og fik ogsaa adskillige høje kirkelige Embeder beklædte med danske. Anderledes i Sverige, hvis Stormænd kun nødtvungne havde givet hende deres Tilslutning, som hun derfor ikke stolede synderligt paa. Her var det netop af den Grund hendes Politik at give paalidelige danske (og tyske) Stormænd Befalinger paa de vigtigste Slotte, skønt dette stred mod Rigets Love, og derfor maatte Bestemmelsen i Unionsbrevet om, at hvert Rige skulde styres efter sin egen Lov og Ret, hue hende ilde. Hun foretrak med velberaad Hu at fortsætte sin hidtil førte Politik over for dette Land: at skyde Rigsraadet til Side og væsentlig stole paa sine Slotshøvedsmænd; at hun efter mange Aars indre Uro og Retsløshed atter havde bragt Landefred og lovmæssige Tilstande til Veje, forsonede sikkert mange, især af Præstestanden og af de lavere Stænder,

med hendes Tilsidesættelser af det svenske Rigsraad og den svenske Indfødsret. Samtidig gik Godsreduktionen sin Gang i Sverige og bragte Kronen stor Tilvækst af Jordegods paa saavel Adelens som Kirkens Bekostning, ligesom der jævnlig udredtes Ekstraskatter. Men nogen udelt Tilfredshed blev der dog aldrig i Sverige med Dronningens Regering; selv hendes Venner inden for Præstestanden klagede over Fogedernes vilkaarlige Styre, der var nær ved at ruinere den svenske Kirke, og flere Aarbøger taler om, at hun ved sine haarde Skattepaalæg næsten bragte Bonden til Bettelstaven. At hun ogsaa trængte flere Danske ind i de højeste kirkelige Embeder i Sverige, kunde heller ikke stemme Kirkens Mænd blidt imod hende. Men saa stor var hendes Personligheds Magt, at den ulmende Misfornøjelse aldrig kom til noget som helst Udbrud i hendes levende Live, ja end ikke i de første tyve Aar efter hendes Død.

7. **Margrethes indre Styre og senere Aar.**

I Kalmar havde Margrethe faaet *Erik* kronet til Konge over de tre nordiske Riger; han var ved den Tid en Dreng paa omtrent femten Aar. I atten Aars Alderen blev han erklæret myndig, men utvivlsomt var det stadig hans Fostermoder, der med Hensyn til Rigernes Styre havde det afgørende Ord. En bevaret Instruks for Erik til hans Norgesrejse 1405 viser slaaende Margrethes moderlige Myndighed. Den unge Konge formanes til at vogte sig for Hidsighed, sørge for Ro og Orden i sit Følge, vise sig venlig mod alle, og altid tage med Huldskab mod Skænk og Gave, der bydes ham; men han maa saa vidt muligt undgaa at afgøre noget paa egen Haand, og navnlig maa han aldrig udstede Pergamentbreve med det store Kongesegl vedhængt, men kun Papirsbreve med paatrykt Segl. Men helst skal han undskylde sig med, at han daglig venter sin Moder Dronningen, uden hvem han ikke tør afgøre noget, „thi vi véd mere derom end han“.

I alle Rigerne søgte Margrethe efter Evne at undgaa samlede *Rigsraadsmøder.* I Kalmar havde i 1397 Rigsraader fra alle de tre nordiske Riger været samlet, og det samme er Tilfældet et Par Gange i de følgende Aar, sidste Gang, som det synes, Aar 1401 i Helsingborg ved den unge Konges Myndighedserklæring. Margrethe yndede ikke den Form for Unionspolitik, der prægedes af Rigernes Stormænd. Men ogsaa i de rent danske Anliggender raadførte hun sig kun i ringe Grad med det samlede Rigsraad, og de store Rigsembeder, hvis Indehavere let kunde føle sig ikke alene som Kongemagtens, men ogsaa som Adelsstandens Repræsentanter, lodes ubesatte; i Danmark udnævntes saa-

ledes ingen Drost efter Henning Podbusks Død 1388; heller ikke i Sverige fik Bo Jonsøn nogen Efterfølger. Ogsaa Marskembedet undlod hun i begge Riger at besætte, og den mægtige Statholder eller Gældkær i Skaane, Tuve Galen, afsatte hun uden at give ham nogen Efterfølger. De erstattedes med *Hofembedsmænd* som Hofmester, Kammermester, Mundskænk og Køgemester. Derimod bevaredes selvfølgelig de to Kanslerembeder: Kongens Kansler, der forestod Kancelliet, hvor Kongens Breve udfærdigedes, og Rettertingskansleren, der ledede Domsafsigelserne ved Kongens Retterting. Embedet som Kongens Kansler beklædtes af Roskildebispen Peder Jenssøn Lodehat, der i alle Maader var Dronningens nærmeste Raadgiver og mest indviet i hendes Planer. Kancelliet har sikkert under Dronning Margrethe faaet en Betydning som aldrig før paa Grund af de mange Dokumenter om Ejendomsoverdragelser, der udstedtes, og alt tyder paa, at der har været holdt god Orden i Brevsamlingen. Dette væsentlig danske Kancelli udfærdigede ogsaa i stor Udstrækning Breve for Norge og Sverige. Betegnende for Kronens Magtfylde er ogsaa den almindelige Anvendelse af Kongens personlige Segl, Sekretet, paa alle de af ham udstedte Breve; de store Rigssegl anvendtes derimod kun yderst lidt. Som Tegn paa Rigernes Forening saas baade i Margrethes og i Eriks Sekret tre Kroner — et Mærke, som Margrethe dog havde overtaget efter Albrecht, der ikke havde villet sætte Folkungernes Slægtsmærke, en Løve foran Bjælker, i sit Kongevaaben, og derfor havde erstattet det med en enkelt eller tre Kroner som Kongemagtens Tegn. Hvad der i Danmark og Norge ansaas for Unionskongens Tegn, opfattedes derfor senere i Sverige som det svenske Rigsvaaben.

Biskop Peder Jenssøn Lodehats Segl. 2/3 St. Efter Henry Petersen: »Danske gejstlige Sigiller«.

For Margrethe som for hendes Fader maatte den afgørende Opgave i den indre Politik være at skaffe Kongedømmet et solidt økonomisk Grundlag i Form af forøget *Krongods*, og i 1396 fik hun, som ovenfor nævnt, det fornødne retslige Grundlag derfor, idet det fastsloges, at alt Gods, som siden 1368 var frakommet Kronen, skulde gives tilbage til den. Samtidig forbødes det Adelen at erhverve skattepligtigt Bondergods og paa den Maade formindske Kronens Indtægter. I Danmark kom det dog ikke som i Sverige til en samlet Godsreduktion; men i en Række enkelte Tilfælde greb Margrethe ind og skaffede Kronen det

Gods tilbage, som Valdemar havde erhvervet, men som senere var bortkommet. Det er selvfølgelig umuligt her i Enkeltheder at gaa ind paa alle disse Godserhvervelser, hvoraf nogle skete ved Køb, andre ved Pantsættelse til Kronen; meget Gods fik hun overladt af Efterkommere af de jyske Oprørere, der havde forbrudt det til Kong Valdemar, andet ved at tage Jordegods i Bøder for Lovbrud af forskellig Art; og naar hendes Lensmænd eller andre høje Embedsmænd afgik ved Døden, synes Margrethe ofte at have benyttet Lejligheden til over for Enkerne eller Arvingerne at gøre store Erstatningskrav gældende for Myndighedsmisbrug; end ikke Enken efter hendes tro Tilhænger, Drosten Henning Podbusk, gik fri i saa Henseende. En Tid lang efter Dronningens Død udtaler Adelsmanden Erik Eriksøn Gyldenstjerne under en Retssag, at „Dronning Margrethe havde for Sædvane, at naar gode Mænd i Riget, de som havde store Lande og Len af hende, blev døde, tog hun bort efter dem Penninge og Sølv, alt det hun kunde fange.“ Og ifølge den langt yngre Adelstradition førte Margrethe ofte det Ord i Munden, at hun vilde „skudde (ɔ: ryste) Abilden, stemme Bækken og bryde Bægeret“, hvormed hun sigtede til de tre mægtige Adelsslægter Abildgaard, Lembek og Bæger. Det er dog lidet sandsynligt, at Margrethe med sit kloge og beherskede Væsen skulde have tilladt sig sligt; men Fortællingen viser tydeligt Adelens Opfattelse af hendes Forhold til den. Nogen aabenlys Misfornøjelse kom dog aldrig til Udbrud; hun imponerede sikkert Adelen ved sin urokkelige Ro, sin smidige Imødekommen og overlegne Klogskab, og selv de blodige Ætfejder, som denne Stand havde været saa hengiven til, satte hun stundom ved sin Mægling en Pind for. En betydelig Rolle i hendes Politik over for Adelen synes ogsaa hendes Hofstat af højbaarne Jomfruer at have spillet; hun bortgiftede dem ofte fra Hoffet og vandt saaledes Indflydelse paa Adelsslægternes indre Forhold.

Eriks Sekret. 2/3 St.
Efter Thiset:
»Danske kgl.
Sigiller«.

Noget anderledes stillede Margrethe sig over for *Kirken*. Hun udfoldede en storslaaet Gavmildhed imod den, og der foreligger ikke Skygge af Grund til at tro, at alle disse milde Gaver ikke udsprang af et oprigtigt Trosforhold. Men samtidig saa hun ganske vist i Kirken sin bedste Forbundsfælle i sin Kamp for en stærk Kongemagt og for en rationel Gennemførelse af den Landefred, som Kirken mindst af alle kunde undvære. Hun skaffede sig derfor ligesom sin Fader ved sit Venskab med Pavemagten stor Indflydelse paa Besættelsen af de høje kirkelige Embeder, og alle de danske Bisper var da ogsaa hendes

ivrige Tilhængere, ikke mindst Roskildebispen Peder Lodehat, der, som nævnt, var hendes Kansler og fortrolige Raadgiver. Hun benyt-

Firepenning (Wittenpenning).
Udmøntet i Næstved.
Efter »Aarbøger f. nord. Oldkynd.« 1886.

tede ogsaa i høj Grad Kirkens Hjælp til Ordningen af Kronens finansielle Forhold; hun skaffede sig rede Penge ved at pantsætte Gods til Bisperne og indløste det atter ved at overlade dem visse kongelige Indtægter paa et bestemt Aaremaal, indtil Pantegælden var afdraget;

Firepenning (Wittenpenning).
Udmøntet i Ribe.
Efter »Aarbøger f. nord. Oldkynd.« 1886.

Tiden kendte jo ikke til at give Rente af laante Penge, hvilket var strengt forbudt ifølge Kirkens Love.

Ogsaa paa anden Maade vidste Margrethe at skaffe Kronen anselige Indtægter. Det var ikke smaa *Landeskatter*, hun fik bevilget, og

Erik af Pommerns Sterling.
Efter »Aarbøger f. nord. Oldkynd.« 1886.

Tolden af Skaanemarkedet indbragte atter Kronen et ret betydeligt Beløb, navnlig efter at Freden paa Havene var sikret. Hansestædernes Privilegier blev gaaet saa nær som muligt ved Fortolkninger til Kronens Fordel; navnlig stod hun stift paa Kronens Ret til en Tredjedel af det ved Skibbrud bjærgede *Vraggods*, der stred mod Hansestædernes ved Stralsundfreden erhvervede og senere af Erik af Pommern aner-

kendte Rettigheder. Det lykkedes hende ogsaa ved Hjælp af den i 1396 bevilgede Skat at bringe Orden i Landets *Møntvæsen*, og for første Gang i lange Tider prægedes atter god og gangbar dansk Mønt: smaa Sølvpenninge, der ansattes til en Værd af tre lübske Penninge; herved fik Kronen da en ny Indtægtskilde, som, naar den brugtes med Maadehold, havde Udsigt til at blive varig.

Om Margrethes Forhold til *de lavere Stænder* oplyser de bevarede Kilder saare lidet; men naturligvis maatte Dronningens kraftige Hævdelse af Landefreden ikke mindst komme dem til gode. Det var mere end Mundsvejr, naar den ovennævnte store Forordning af 1396 indledes med nogle meget talende Ord om Overholdelse af „Kirkefred, Kvindefred, Husfred, Gaardfred, Plovfred og Tingfred". Det forbødes Adelen at bygge ny Borge, og naar Dronningen inddrog Adelsgaarde under Kronen, nedbrødes ofte deres Fæstningsværker, og de kongelige Retterting vaagede strengt over den lovlige Ordens Opretholdelse. Derimod maa man næppe tænke sig Margrethe synderlig virksom for Reformer ad Lovgivningens Vej; ogsaa paa dette Omraade foretrak hun den praktiske Administration fremfor det vidtløftige forfatningsmæssige Lovarbejde, og i hendes senere Aar høres intet om den aarlige Sammentræden af Danehoffet, som Adelen havde faaet indsat i Olufs Haandfæstning.

De tre nordiske Riger, som Margrethe havde samlet til en Enhed, udgjorde vel i Flademaal Europas største Stat, men stod langt nede i Rækken, hvad Indbyggerantal angaar. Den store Dronning var næppe blind for Svaghederne ved den ny Statsdannelse og holdt sig i Modsætning til sin Fader fuldstændig tilbage fra al Deltagelse i europæisk Storpolitik; end ikke de foregaaende Slægtleds Hævdelse af dansk Lenshøjhed i Nordtyskland (Rügen, Rostock) havde nogen Interesse for hende, og lige saa bestemt hun fastholdt Kronens Ret over for Hansestæderne, lige saa afgjort undlod hun at blande sig i deres indre Forhold. Derimod glemte hun ikke, at to nordiske Lande endnu var unddragne hendes Styre: *Gotland* og *Sønderjylland*, og hendes senere Aar viser en maalbevidst Stræben efter at vinde dem tilbage.

Gotland havde den tyske Ordens Højmester, som nævnt, besat i 1398, og i de følgende Aar forhandledes der uden Resultat om Udlevering af Øen. Sent paa Aaret 1403 gjorde Dronningen et Forsøg paa at genvinde Øen med Magt og sendte en Hær dertil, som lagde sig for Visby, men Belejringen trak saa længe ud, at der omsider kom Undsætning fra Preussen. Endelig maatte Margrethe bide i det sure Æble og købe

Ordenen ud for en betydelig Pengesum. Fra 1408 var den danske Krone atter Herre paa Gotland.

Langt vigtigere for Riget, men ogsaa langt vanskeligere at genvinde var dog *Sønderjylland.* Her havde den holstenske Hertug Gerhard sat sig godt fast, og ganske vist synes han paa et Møde i Assens 1396 at have hyldet den udvalgte Konge, men Lensbaandet mellem Hertugdømmet og den danske Krone var dog kun svagt. Over for Gerhard vedligeholdt Dronningen et tilsyneladende venskabeligt Forhold; hun fandt aabenbart ikke Forholdene egnede til Indblanding, saa længe han var i Live. Men da han i 1404 var faldet paa et uheldigt Tog mod Ditmarskerne (ligesom Aaret forud hans yngre Broder Albrecht), mente Margrethe, at Øjeblikket var kommet til at gribe ind og opnaa Indrømmelser af hans Enke, Hertuginde Elisabeth, hvis ældste Søn Henrik kun var syv Aar gammel.

Elisabeth havde inden Dronningens Mellemkomst maattet overlade sin Svoger Bisp Henrik af Osnabrück det meste af Holsten som Formynder for hendes Sønner. Som Modvægt mod denne paatrængende Slægtning var det ikke Hertuginden ukært at kunne støtte sig til den mægtige Dronning, der straks var villig til at hjælpe hende baade med gode Raad og med Tilskud i rede Penge, naturligvis mod at faa store Dele af Hertugdømmet i Pant for disse. „Denne Dronning,“ hedder det i den holstenske Krønike (ca. 1450), „var over al Maade snedig. Da hun efter Hertugens Død saa og hørte om de styrende Holsteneres Mængde og Tvedragt, udregnede hun, at hun kunde faa det slesvigske Hertugdømme i Jylland tilbage. — — Derefter lod bemeldte Dronning Fru Hertuginden med Formynderne kalde til sig, og ved at give nogle af Stormændene Gaver og store Løfter blev hun (rettere: den unge Kong Erik) gjort til Formynder og Beskytterinde over hele Hertugdømmet. Og Borgen Lille Tønder (ɔ: Tønder Slot, i Modsætning til det store Tønder, Møgeltønder) fik hun i Pant for Penge paa det Vilkaar, at naar som helst de vilde have den igen, skulde den gives tilbage uden Tab. Dog tog hun af Friserne, der hørte under samme Borg, paa samme Tid lige saa meget i Skat, som hun havde givet for Pantet.“ Endvidere indløste Dronningen fra en Panthaver Haderslevhus og overlod Trøjborg i Vestslesvig til Ribebispen, medens hun fik Bisp Johan i Slesvig By til at overlade hende Bispestolens to Borge Svavsted og Stubbe paa seks Aar.

Alt dette gjorde efterhaanden Hertuginde Elisabeth betænkelig; hun fandt Dronningens Venskab alt for dyrt betalt og nærmede sig atter til sin Svoger Bisp Henrik. Til Gengæld rejste man fra dansk Side forskellige Erstatningskrav; det hedder herom i den holstenske Kronike: „Kong Erik lod som Rigets Styrer Grev Henrik (ɔ: Bisp Henrik af Os-

nabrück) og alle Landets Stormænd kalde for sig tingvis til en Dag i Kolding (1409) paa Grund af en Plyndring, der var overgaaet samme Danske af Holstenerne, og forlangte, at der skulde gives en Erstatning af 11,000 Mark.“ Paa et følgende Møde i Hindsgavl „forlangte Kongen til Pant for nævnte 11,000 Mark — — Staden Flensborg med Borgen Nyhus for et Aar. — — Da Kongen nærmede sig Staden Flensborg med en stor Styrke, saa det for nogle ud, som om han kunde have taget Staden med Magt, hvis den ikke var blevet overgivet til ham. Grev Henrik overgav, sit Løfte tro, Staden til Kongen med Borgen Nyhus, der først var blevet opført af Grev Claus til dens Forsvar og laa omtrent en halv Mil fra Staden. — — Men Kongen glemte sine Ord og Løfter og — — fandt stedse fra Dag til Dag, mens han dvælede i Flensborg, ny Grunde til Tvist og Uenighed.“

Om et ellers ukendt Forsøg fra Margrethes Side paa at faa selve Gottorp i sin Magt beretter den samme Krønike lige derefter følgende: „Imidlertid nærmede Dronningen sig, som var hun uvidende om dette, og kom til Hertuginden i Slesvig og gav mange gode Løfter og vilde bilægge alting. — — Og hun forlangte paa Tro og Love at faa Borgen Gottorp overdraget, om det saa kun var paa en Time, for den Sags Skyld, at de Danske, naar de hørte om en saadan Enighed imellem dem, snarere vilde forsone sig med Holstenerne. Hertuginden, der stolede paa Dronningens Ord og Løfter, tilbød hende at komme til Borgen med nogle af de fornemste Raader fra Danmarks Rige. Og med et stort Følge, skønt det var mod Aftalen, drog Dronningen ind i Borgen, satte et Kors paa Taarnet og kyssede det og forlangte Nøglerne, og da hun havde faaet dem, holdt hun og Hertuginden Maaltid sammen. Men Dronningen sagde afsides til en af sine Raader ved Navn Ridder Henning Skarpenberg: Er det i Orden? Denne Henning Skarpenberg vendte Blikket mod Taarnet og saa der nogle, som drak og spillede. Thi Borgfogeden havde paa Grund af Dronningens alt for store Følge ladet et Fad Øl bringe til Taarnet fra Huset. Og Dronningen sagde til ham: Er det i Orden? Da han svarede nej, kaldte hun ham hemmelig til sig; han fortalte, at han havde set Taarnet fuldt af Mennesker. Da Dronningen hørte det, blev hun forskrækket og begyndte at græde bitterligt; hun rejste sig og sagde til Hertuginden: Du har ingen Tillid til mig; ilde skal det gaa dig og dine. — Og hvis ikke de Folk i Taarnet var blevet set, vilde hun have beholdt Borgen for stedse; men Gud ske Tak trak hun sig altsaa tilbage med tomme Hænder.“

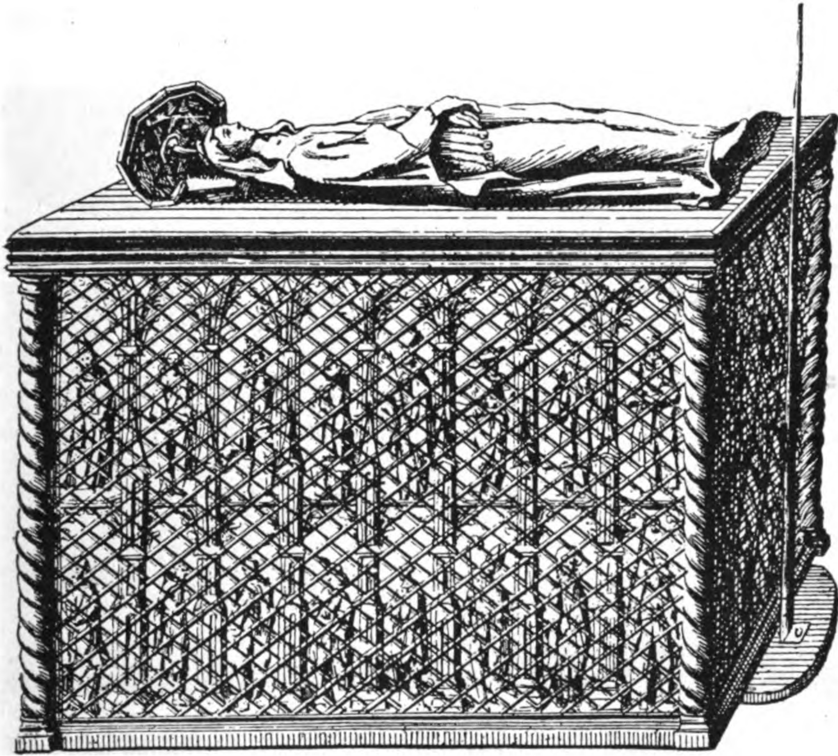
I den paafølgende Vinter tog Holstenerne i selve Flensborg By Bisp Johan af Slesvig til Fange og nødte hans to ovennævnte Borge til at overgive sig. Det stod nu paa aaben Krig mellem den danske Krone og Holstenerne. Den unge Konge erobrede Ærø og Als; i Lejren

for Sønderborg lod han i Avgust 1410 den mægtige hallandske Stormand Abraham Brodersøn halshugge, fordi han havde brudt den Fred, „som Kong Erik og hans Raad og Hr. Abraham Brodersøn selv havde lyst paa Landet Als." Senere Kilder taler om Voldtægt; svenske Aarbøger betegner Ridderen som en grum Voldsmand.

De Fordele, som her var vundet, forslog dog kun lidet i Sammenligning med det store Nederlag, den jyske Adelshær led under et Forsøg paa at generobre Bispens Borg Svavsted i Sydslesvig. Herom hedder det triumferende i den holstenske Krønike: „Men paa den Tid drog Grev Adolf af Schaumburg — — i Marken mod de Danske med Holstenerne og nogle Bremere, og alle faldt med én Vilje over de Danske paa den flade Mark ved Landsbyen Eggebæk og dræbte mange af dem; men af Resten tog de saa mange til Fange, at de for at indløse deres Liv betalte 60,000 Mark. Og en, der var rigere end alle andre, Mogens Munk, blev dræbt, Skarpenberg blev taget til Fange og udredte for sig alene 10,000 Mark. — — Og denne Sejr gav altid siden efter Holstenerne et frimodigt Hjærte til at kæmpe mod de Danske; thi een Holstener vejede i Slaget op mod fem Danske."

Men selv om Holstenerne kunde vinde Sejre i Marken, skulde det endnu engang vise sig, at de ikke kunde maale sig med Dronningen ved Forhandlingsbordet. Det kom i 1411 til en femaarig Vaabenstilstand paa Koldinghus, ifølge hvilken begge Parter skulde opgive deres Erobringer, og Margrethe beholde *Flensborg* i de fem Aar; derefter skulde der afsiges Voldgiftsdom efter dansk Ret af seks Raader fra hver Side. Navnlig Bestemmelsen om Flensborg var Holstenerne en slem Torn i Øjet, og allerede i 1412 brød de Vaabenstilstanden for at bemægtige sig Staden. Herom beretter den holstenske Krønike: „Da endvidere Holstenerne saa, at Staden Flensborg var de Danskes Forpost, og at de Danske ikke vilde give den tilbage, gik Erik Krummedige med nogle Holstenere lønligt om Natten over Vandet ind i den og indtog først Klostret og derefter Staden. Paa den anden Side lagde Kongen, der indehavde Bjærget ved Staden og Borgen derpaa, sig med en stor Sømagt foran Staden for at erobre den. Men Hertuginden tilkaldte sine Brødre Bernhard og Henrik, Hertuger af Braunschweig, som med en stor Hær, over 1400 Heste, kom deres Søster og hendes Sønner til Hjælp. Da sluttede Kongen og Dronningen, da de fornam, at saa stor en Mængde kom hid fra fjerne Egne af Jorden, en Overenskomst med Hr. Henrik, Hertug af Braunschweig, og lovede at give Bjærget tilbage til Flensborg. Men da den fremmede Hær drog bort, beholdt Kongen Bjærget som tilforn. Dog bevogtedes det af Holstenerne, der ikke forlod Staden, og bemeldte Hertug Henrik af Braunschweig, der atter var blevet tilkaldt, kom tilbage til Flensborg med nogle Folk, dog ikke

saa mange som før. Paa den Tid opstod der en Pest eller Blodgang i Staden, saa at de maatte trække sig tilbage uden Afgørelse. Da tog Kongen Staden tilbage.“ Det var dog ikke Kong Erik, men Margrethe, der personlig var kommet til Stede for at modtage den fra begge Sider tilkaldte Voldgiftsmands, Hertug Ulrik af Mecklenburgs, Afgørelse.

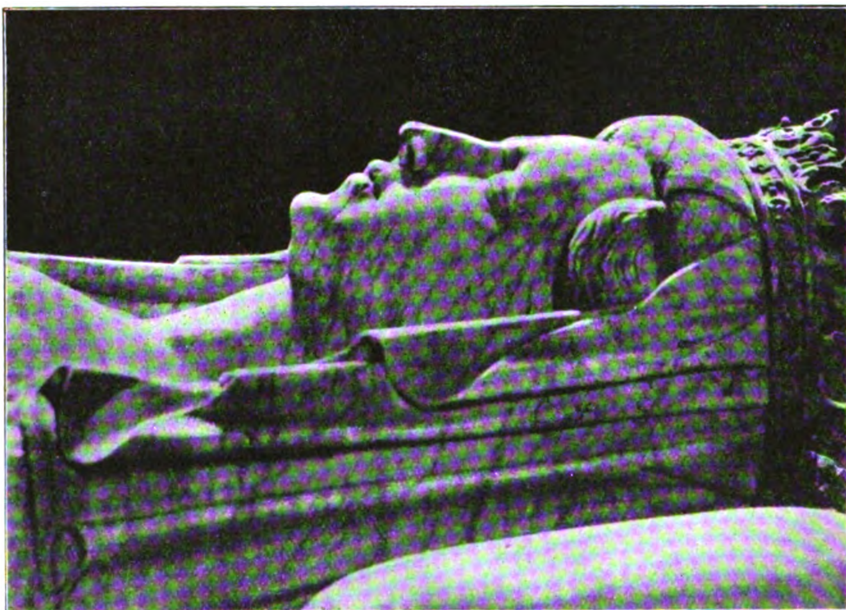

Dronning Margrethes Gravmæle i Roskilde Domkirke.
Efter Resens Atlas c. 1675.

Denne faldt med Hensyn til Flensborg aldeles ud til de Danskes Fordel, og den 24. Oktober 1412 drog Dronningen højtideligt ind i Byen.

Flensborgs Tilbagevinden blev den store Dronnings sidste politiske Triumf; tre Dage efter *døde hun* om Bord paa sit Skib i Havnen ved Flensborg. Hoverende udbryder den holstenske Krønike: „Bemeldte Dronning Margrethe af Danmark, alle disse Ulykkers Ophav, trende Rigers Herskerinde, havde dog ved sit Livs Ende, saa vidunderligt det er, ikke i sine Rigers saa vidtstrakte Lande en eneste Fodsbred Jord, hvor hun kunde faa Lov at dø; men medens hun opholdt sig paa et Skib foran Staden Flensborg, forlod under et mægtigt og forunderligt Uvejr med Lyn og Torden Sjælen hendes Legeme.“

Margrethes Lig jordfæstedes efter hendes eget Ønske i *Sorø Klosterkirke*, hvor hun ogsaa havde rejst sin Fader et anseligt Gravmæle. Men hendes biskoppelige Ven i *Roskilde* bortførte allerede den følgende Sommer sin Herskerindes Lig og jordfæstede det i Domkirkens Kor. Her lod hendes Fostersøn det i 1423 bisætte i en pragtfuld Gravkiste af sort Marmor, prydet paa Langsiderne med 32 (nu restavrerede) Figurer, overvejende af Biskopper, og for Enderne med Alabastrelieffer,

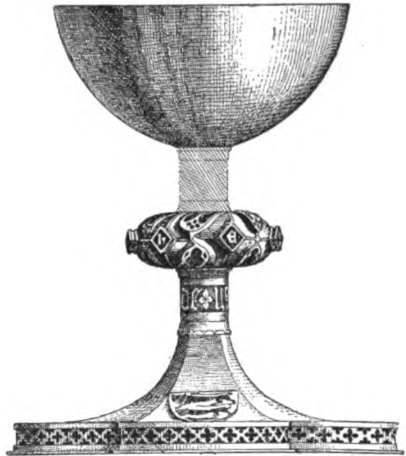

Fra Dronning Margrethes Gravmæle i Roskilde Domkirke.
Fotografi.

samt paa Laaget med en Alabastfigur af Dronningen i fuld Legemsstørrelse. Gravmælet er saaledes udført efter Dronningens Død, vistnok af en nederlandsk Kunstner; nogen Portrætlighed tør man næppe tillægge hendes Statue paa Laaget.

Om Dronning Margrethes *Personlighed* er vi kun sparsomt underrettet, ikke mindst som Følge af, at det danske Aarbogs- og Krønikemateriale næsten helt svigter. At hun har imponeret sin Samtid, fremgaar dog tydeligt af de udenlandske Kilder; men den Egenskab, som disse fornemmelig beundrer hos hende, er hendes Snedighed. Dette fremragende diplomatiske Snilde har hun aabenbart arvet fra sin

Fader, hvis Politik hun i det hele fortsatte og uddybede; men det har hos hende været parret med specielt kvindelige Egenskaber, der sikkert har bidraget meget til den ogsaa for Samtiden overraskende Magtfylde, hun efterhaanden erhvervede sig. Hendes Venlighed og Mildhed, hendes imødekommende og mæglende Væsen har skaffet hende en mærkelig Magt over Tidens trodsige Adelsmænd; uden at gribe til sin Faders stundom grumme og voldsomme Midler har hun med Lempe sat sin Vilje igennem. Hendes Religiøsitet er fremtrædende i hele hendes Vandel; hun skænkede mange Gaver til Kirker og Klostre (et Par af hende skænkede Kirkekalke af Sølv bevares i vort Nationalmuseum) og indstiftede talrige Messer; i et Testamente af 1411 betænker hun særligt de Kvinder, som var blevet krænket i Krigens Tid, og de fattige Folk, som Krigen havde rovet deres Næringsvej, og indstifter Sjælemesser for de faldne, hvad enten de havde kæmpet for eller imod Riget.

Sølvkalk, skænket af Dronning Margrethe. Nationalmuseet. Efter »Aarbøger for nord. Oldkynd«. 1888.

Egentlig elsket af Folket tør man dog næppe tro, at hun har været. De danske og norske Kilder tier, de svenske klager over de haarde Skatter, hun paalagde Folket. I Folkemunde har der lige til vore Dage holdt sig talrige Sagn om hende, der, om end uhistoriske, dog tydeligt viser, hvilket Indtryk hendes Magt og Snilde har gjort paa Almuen. I det fjendtlige Udland havde Rygter om hendes Rænkefuldhed og Ryggesløshed let ved at trives; saaledes vandt en Bedrager, som i 1402 udgav sig for hendes Søn Oluf, stor Tiltro i de preussiske Stæder; man troede, at hun havde villet forgive sin Søn, men at han havde skjult sig, saa at en anden var blevet forgivet i hans Sted. Efter nogen Tids Forløb blev Bedrageren dog udleveret og brændt.

Margrethes *politiske Betydning* laa dels i Fortsættelsen og Stabiliseringen af hendes Faders Virke for at udvide og befæste den danske Krones Magt, dels i den nordiske Union, som det lykkedes hende at tilvejebringe, efter at der i Løbet af Aarhundredet havde fundet en stærk Tilnærmelse Sted mellem Rigerne indbyrdes. Mellem disse to Sider af hendes politiske Virksomhed var der den nøjeste Forbindelse, idet hun i den stærke danske Kongemagt saa Unionens egentlige po-

litiske Bindemiddel, medens hun tog Afstand fra Kalmarmødets Planer om skandinaviske Stormandsmøder. Hendes Eftermæle i Nordens Lande falder derfor sammen med Dommen over selve Unionen. I Sverige, hvor man allerede en Menneskealder senere bekæmpede Unionen som ufolkelig, mindedes man ikke den store Dronning med synderlig Velvilje; herhjemme var det anderledes, og det smukkeste Udtryk for hendes Eftermæle i Danmark giver den danske Rimkrønike (ca. 1470) i sine ofte anførte Vers:

Den Snor som lægges af Strenge tre,
hun brister fuld næppelige,
det siger Vismand foruden Spe,
om hun lægges lempelige.
Jeg lagde en Snor med alle stærk (aldeles stærk),
der jeg vandt Sveriges Krune
og arved Norge til Danemark,
at de skulde staa i Lune (Ro, Fred).
Intet Vold eller Verdsens Magt
kan de samme Riger beskade,
imeden de blive ved samme Pagt,
som jeg dem sammen lagde.
Thi raader jeg alle de gode Mænd,
som fore de Riger skulle svare,
Riddere og Svende, hver og een,
I lade dem saa sammen være.
Lyder paa ingen Uvenners Raad,
som Eder vil andet raade,
fordi det kommer Eder selv til Haad (Spot)
og Liv og Sjæl til Vaade!

Eftertiden har givet Margrethe saavel som hendes Fader fuld Oprejsning for Samtidens forbeholdne eller ugunstige Domme. Allerede *Arild Hvitfeld* (ca. 1600) priser hende — bortset fra hendes Haardhed mod Adelen — som en „lovlig, skarpsindig, snild og viis" samt „god, dydelig, from og gudfrygtig Fyrstinde, særdeles elsket af de Danske", og tilføjer blot, at „hendes Herre Fader sagde, at Naturen skulde faret vild med hende: hun skulde blevet en Karl, men blev et Kvindfolk". Ogsaa *Ludvig Holberg* istemmer Lovordene over hende „formedelst hendes Fromhed, Gudsfrygt og særdeles fornuftige Regimente, hvorved hun bragte dette Folks Reputation paa den højeste Spidse." I *den akademiske Skandinavismes* Blomstringstid, omkring Midten af forrige Aarhundrede, nød Margrethe stor Yndest som den, der ved den nordiske Unions Gennemførelse tolkede den skandinaviske Idé; men i saa Henseende har *Kr. Erslevs* banebrydende Forskninger i 1880'erne sat hendes Politik paa dens rette Plads ved afgørende at paavise, hvorledes hendes Kongstanke væsentlig set var den samme som hendes Fa-

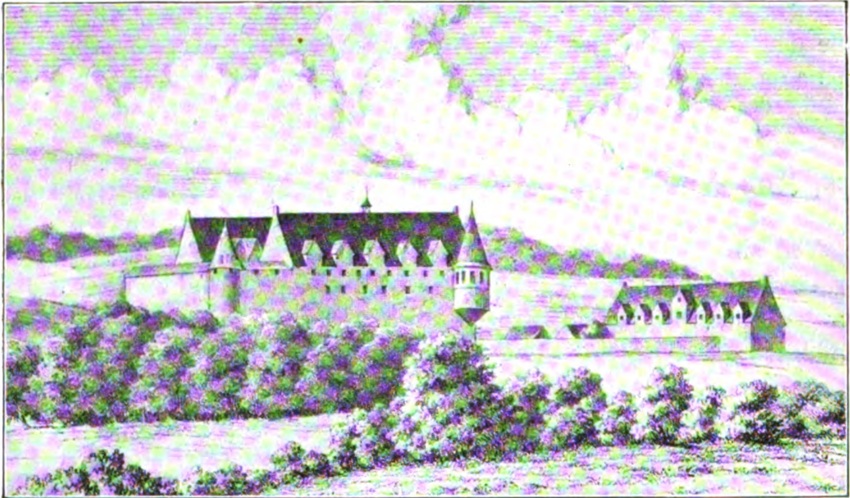
ders: et stærkt dansk Kongedømme, der stod paa solidt økonomisk Grundlag og ved en kraftig Retshaandhævelse vidste at sætte sig i Respekt, og at hun opfattede dette Kongedømme som det bærende Element i Rigernes Sammenslutning, medens Tanken om de tre Faktorers Ligeberettigelse i Unionen ikke tiltalte hende synderligt. Den af hende grundlagte Forening af de tre nordiske Riger indeholdt da for saa vidt Opløsningsspirerne i sig; men dette, som først tydeligt fremtraadte under hendes Efterfølgere, kan dog ikke hindre Nutiden i at beundre hendes overlegne politiske Indsigt og Snilde. Hun, det sidste Skud paa den gamle danske Kongestamme, der i sin Person forenede saa at sige alle dens ypperste Egenskaber, har kastet en Glans over Slægtens Solnedgang, der vil straale til sene Tider.

8. Erik af Pommerns Kongestyre og Kamp for Sønderjylland.

Ved sin Fostermoders Død var *Erik* omtrent tredive Aar gammel, og da han i tre og tyve Aar havde opholdt sig i Danmark, var han næsten for en indfødt at regne. Margrethe havde vel stedse holdt ham i politisk Afhængighed, men i hendes sidste Aar synes man dog at spore en selvstændigere Optræden fra den unge Konges Side — en Optræden, der snarest vidner om en vis ungdommelig Utaalmodighed og Hensynsløshed og staar i skarp Modsætning til Margrethes Faren med List og Lempe. Det var Erik, som lod Abraham Brodersøn henrette, og det var hans fremfusende Indblanding i den sønderjyske Strid, hvis uheldige Virkninger Dronningen i sin sidste Levetid søgte at afbøde. Personlig var Erik en smuk og vindende Mand; den navnkundige Humanist Æneas Sylvius (senere Pave under Navnet Pius II), der saa ham ved Kejserhoffet 1425, fortæller, at han havde „et skønt Legeme, guldgult Haar, rødmusset Ansigt og lang smal Hals“, og „at han alene, uden Hjælp og uden at røre Stigbøjlerne, sprang til Hest; og han drog alle Kvinder, især Kejserinden, til sig med Elskovs Længsel.“ Erik havde i 1406 ægtet den engelske Kongedatter Filippa, der sikkert som Hustru og Dronning var ham en god Støtte; men han havde ingen Børn med hende, og denne Mangel paa naturlig Tronfølger skulde i Tidens Løb kendeligt øge Eriks Vanskeligheder.

Det var en stor *Magtfylde*, der var lagt i Hænderne paa den unge Konge som de tre nordiske Rigers næsten enevældige Hersker, med hvem ingen af Naboerne kunde maale sig. Erik havde ogsaa en høj Forestilling om sin Myndighed og sine Opgaver som Konge; han følte sig som den store Dronnings Arvtager, der skulde uddybe og fortsætte hendes Livsgerning. Foreløbig gjorde han dog Skridt til at optræde

mindre haardt mod Adelen end Margrethe; i Sverige afsatte han to af de mest forhadte Fogeder og standsede Margrethes store Godsreduktion, og i Danmark fulgte han lignende Retningslinjer i sin Politik. Saaledes kunde han mene Stemningen forberedt, saa han kunde vente Støtte i den Kamp for at genvinde det gamle danske Land *Sønderjylland,* som han havde arvet fra sin Fostermoder, og i hvis Gennemførelse han saa sit Livs største Opgave. I Modsætning til Margrethes smidige Opportunitetspolitik lagde Erik fra første Færd den største

Duborg ved Flensborg.
Efter Epitafium fra 1591 i Mariekirken i Flensborg,
gengivet i Trap: »Hertugdømmet Slesvig«.

Vægt paa at gennemføre den danske Krones Retsstandpunkt i denne Strid og synes at have næret ret overdrevne Forestillinger om Betydningen af den rent juridiske Rets Hævdelse.

Dette gav sig Udslag allerede i hans første betydningsfulde Skridt. I Juli 1413 stævnede han til *Danehof i Nyborg* for at faa sit Mellemværende med de holstenske Grever paakendt. Ifølge den afsluttede femaarige Stilstand skulde der hvert Aar holdes et Voldgiftsmøde mellem Parterne om de i Aarets Løb opstaaede Stridigheder; men i Eriks Hænder blev dette til en højtidelig Rettergang mod Greverne, mod hvem han selv optraadte som Anklager: de havde ved at løfte Vaaben mod ham og Margrethe forbrudt deres Lensret til Hertugdømmet, hvis de overhovedet havde haft nogen saadan; fra dansk Side bestred man nemlig, at Grev Gerhard i 1396 virkelig havde taget Hertugdømmet til Len af Kongen. Biskop Peder Lodehat afsagde da ogsaa paa Dane-

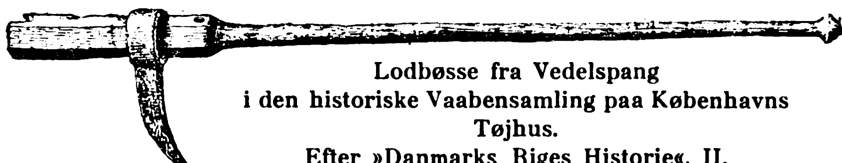
hoffets Vegne den Dom, at Hertugerne havde forbrudt Lenet til Erik, og denne Dom fik Erik ydermere stadfæstet af Kejser *Sigismund*, der i Vaabenstilstanden var nævnt som Opmand. Samtidig opførte Kongen lige uden for Flensborg en anselig Borg *Mariebjærg* (senere Duborg) og byggede ved Trenen *Fredeborg* som Tvingborg mod Friserne samt i det sydlige Angel Borgene *Vedelspang* og *Kongsborg*, den sidste ved Slien. Saa frygtindgydende syntes Kongens Stilling, at den slesvigske Drost Erik Krummedige med flere Standsfæller, der ligeledes tilhørte holstenske Adelsslægter, gik over til ham. Ydermere søgte Kongen at sikre sig i hvert Fald en velvillig Neutralitet fra Hansestædernes Side ved kraftigt at medvirke til at styrte det ny demokratiske Raad i Lübeck og genindsætte det gamle Styre.

I Aaret 1416 udløb Stilstanden, og om Foraaret brød Kong Erik løs. Han drog med en stor Flaade til Femern og indtog Øen; dernæst løb han ind i Slien og lagde sig for *Slesvig* By, men kunde ikke gennemføre Belejringen. Samtidig indtog Friserne Fredeborg; ogsaa Vedelspang faldt i Holstenernes Hænder, og senere erobrede de endog Slottet i Tønder; ogsaa Femern blev generobret. Næste Aar kom dog Kongen igen med langt større Styrke, og nu maatte Slesvig By overgive sig. Gottorp lykkedes det ham dog ikke at indtage, da Hamburgerne undsatte Borgen. Hansestæderne, der var yderst misfornøjede med det Kaperi, der atter opblomstrede som Følge af Krigen, mæglede nu atter Vaabenstilstand; Kongen udleverede dem som Pant Slesvig By, Holstenerne Tønder Slot; i selve Striden skulde Voldgiftsdom afsiges.

Det kom dog ikke til nogen Voldgiftskendelse, og ganske vist fornyedes Stilstanden, men begge Parter klagede over, at den blev yderst slet overholdt; bl. a. plyndrede hamburgske Skibe paa Vesterhavsøerne ud for Ribe, og Kong Erik tog i 1420 Femern tilbage og gav Øen til Pris for Plyndring og Mordbrand. Det hedder herom i den svenske Rimkrønike:

Kongen lod dem af Kirken tage,
hver en Trevl af dem drage,
og siden af Kirkegaarden drive;
de, uden (udenfor) vare, lode dem ej leve,
de stunge dem gennem med deres Spjud
og kasted dem over Kirkegaarden ud;
de, uden stode, hugge og stunge,
at dem faldt ud baade Lever og Lunge,
— — end lod han der mere gøre,
Kvinder og Børn alt deden (derfra) føre,
Kvinder og Møer vorde der skændt,
Gud forbarme sig over den umilde Hævn.

Næste Aar traadte Voldgiftsmænd ganske vist sammen, men kunde ikke enes om nogen Dom; og samtidig gik det jævnt tilbage for Kongens Sag i Sønderjylland. For det første døde den dansksindede Slesvigbisp Hans Skondelev, der lige siden Valdemar Atterdags Tid havde været Kronen en tro Støtte, og efterfulgtes af en Holstener. Dernæst faldt baade Slesvig By og Tønder Slot atter i Holstenernes Hænder, uden at man kender de nærmere Omstændigheder derved; det hænger rimeligvis sammen med, at Stemningen i *Hansestæderne* begyndte at vende sig mod Kongen, der havde skuffet deres Forventning om Handelsbegunstigelser; Eriks Iver for at fremme det indenlandske Handelsliv forligtes nemlig kun daarligt med Hansestædernes Privilegier. Kongens Pengetrang førte ham desuden til at forringe *Mønten* stærkt, hvad der yderligere opæggede Købmændene imod ham. Hamburg, der stadig havde støttet Holstenerne, laa i aaben Fejde med Erik, og 1422

Lodbøsse fra Vedelspang
i den historiske Vaabensamling paa Københavns Tøjhus.
Efter »Danmarks Riges Historie«. II.

tog de vendiske Stæder det udæskende Skridt at forbyde al Handel paa de nordiske Riger. I Sønderjylland faldt Claus Lembek den Yngre fra Kongen, og denne søgte forgæves at indtage hans faste Borg Tørning ved Haderslev.

Nu spillede imidlertid de storpolitiske Forhold ind med og vendte tilsyneladende atter Situationen til Gunst for Erik. Dennes Fætter, Kejser Sigismund, var blevet indviklet i en faretruende Kamp med *Hussiterne i Böhmen;* det tjechiske Folk kæmpede paa een Gang for sin religiøse og sin nationale Uafhængighed og drev alle de kejserlige Hære paa Flugt. Under disse Omstændigheder maatte Sigismund bede de tyske Fyrster om Hjælp mod de böhmiske Kættere, og paa en Rigsdag i Nürnberg 1422 enedes man om et fælles Korstog mod dem. For at virke herfor i Nordtyskland sendte Sigismund Hertug *Rumpold* af Schlesien herop, og denne fik i Lübeck atter vendt Stemningen til Gunst for Kong Erik; han afværgede et holstensk Angreb paa Flensborg, og i Januar 1423 lykkedes det ham endog at mægle et Forlig mellem Kongen og Holstenerne; han blev selv taget til Voldgiftsmand, men forbeholdt sig dog at appellere Sagen til Kejserens Dom. Endvidere sluttede Erik nu et formeligt Forbund med de vendiske Stæder, der saaledes endnu en Gang med det gode søgte at afvinde Kongen de ønskede Indrømmelser.

Rumpold døde allerede 1423 under sit Ophold i Danmark; men

Kejseren paatog sig nu selv at afsige Dommen uden at ænse den holstenske Paastand, at han kun i Fællig med Kurfyrsterne var berettiget hertil. I August 1423 drog *Erik udenlands* efter at have overdraget Dronning Filippa Rigernes Styrelse og sluttede i Pommern Forbund med sine Frænder, Landets Hertuger, og med den tyske Orden; ved Nytaarstid 1424 drog han gennem Polen til Ungarn og traf Kejseren i Ofen. I Fællesskab overværede de to Fætre den polske Dronnings Kroning og traf Aftaler om enig Optræden mod Kurfyrsterne, særlig mod Sigismunds Fjende, Markgreve Frederik af Brandenburg; samtidig sendte Kejseren to Jurister til Danmark for at skaffe sig Oplysninger i det sønderjyske Spørgsmaal. Holstenerne søgte nærmest at lægge dem Hindringer i Vejen, men fra Danmark indhentede de al fornøden Underretning og vendte i Juni tilbage til Kejserhoffet. Alt var nu rede til den store Proces om *Hertugdømmets statsretlige Stilling.*

To Opfattelser stod her skarpt imod hinanden. Holstenerne paastod, at Sønderjylland var et ældgammelt Hertugdømme, liggende i Tyskland paa Grænsen mod Danmark; som deres ældste Adkomstbrev til Landet pegede de paa Forleningsbrevet til Gerhard den Store af 1326, men fortav ganske vist, at denne Forlening ved Valdemars Nedlæggelse af den danske Krone 1330 og Genindtræden i sin gamle Stilling som sønderjysk Hertug atter var bortfalden. Med større Grund beraabte de sig paa den yngre Gerhards Forlening med Hertugdømmet i Nyborg 1386 og i Assens 1396. Medens det ikke var vanskeligt for de Danske at godtgøre, at Sønderjylland var gammelt dansk Land og intet havde med Tyskland at skaffe, faldt det sværere at slippe fra disse to sidste Forleninger, og fra dansk Side havde man endnu i 1413 ikke udtrykkeligt benægtet disse, men kun gjort gældende, at Hertugerne ved at bære Avindskjold mod deres Lensherre havde deres Len forbrudt.

Fra den danske Krones Side var man imidlertid i de følgende Aar naaet til en helt ny Opfattelse af Sagen. Man hævdede nu, at det europæiske Lensvæsen (Feodalvæsen) overhovedet ikke eksisterede, hvor dansk Ret gjaldt: de danske Adelsmænd var Selvejere, og en Lensmand betød paa dansk kun en Embedsmand, der ved kongelig Naade havde faaet et Slot med tilliggende Omraade at bestyre, allerhøjst paa Livstid; arvelige Len kendtes overhovedet ikke. Disse Paastande bekræftedes ved Tingsvidner fra Landstingene i Rigets forskellige Dele, og det fremhævedes, at Holstenernes Magt i Sønderjylland kun skrev sig fra deres voldelige Erobring af Landet efter Valdemar Atterdags Død.

Dette sidste var jo rigtigt nok som Oplysning om de faktiske Forhold, og de holstenske Paastande om Forleningerne 1386 og 1396 fældedes jo tilsyneladende aldeles ved de fra dansk Side fremsatte Be-

viser for, at et Lensvæsen i europæisk Forstand ikke fandtes og aldrig havde eksisteret i Danmark. Saa lige til laa Sagen dog ikke. Ganske vist havde Landstingene i al Almindelighed fuldstændig Ret i deres Paastand om, at Feodalvæsenet var ukendt i Danmark; men denne Regel kunde netop ikke siges at have haft absolut Gyldighed for Fyrstelenene, af hvilke nu kun Sønderjylland stod tilbage (efter Nørrehallands Generhvervelse under Valdemar Atterdag). Selv om man fra dansk Side havde let ved at godtgøre Landets gamle Danskhed ved at henvise til det over hele Sønderjylland (Nordfrisland fraregnet) talte danske Sprog og til, at Jyske Lov var gældende Ret i Hertugdømmet, kom man dog ved Anvendelsen af den i og for sig rigtige Sætning om Lensvæsenets Udanskhed paa dette specielle Spørgsmaal noget for let uden om den Kendsgerning, at de holstenske Grever virkelig i 1386 og i 1396 havde faaet Landet til Len af den danske Krone. At denne Forlening var en Følge af Erobringen og kun var sket nødtvungent fra Kronens Side, var uomtvisteligt; hvor meget dette vejede i juridisk Henseende, var et andet Spørgsmaal, som man imidlertid som Følge af de danske Paastande var afskaaret fra at komme ind paa.

Saaledes som Sagen var tilrettelagt fra dansk Side, maatte imidlertid Argumenterne for, at Sønderjylland slet ikke var noget Len i europæisk Forstand, synes fuldstændig afgørende, og den *Dom*, som *Sigismund fældede* i Ofen den 28. Juni 1424, gav da ogsaa Erik hel og fuld Ret i alle hans Paastande og tilkendte ham og den danske Krone Hertugdømmet Sønderjylland „med direkte og brugeligt Herredømmes Ret," medens Holstenernes Paastand om at have Landet til Len blev kendt aldeles død og magtesløs.

Glad og lykkelig over denne afgørende Dom af den højeste verdslige Instans (de gamle Forestillinger om Kejseren som Verdens øverste Hersker var jo endnu ikke gaaet helt i Glemme, skønt de kun daarligt svarede til de virkelige Magtforhold) tiltraadte Erik som synligt Bevis paa sin Taknemmelighed mod Forsynet en *Pilgrimsrejse* til det hellige Land. De holstenske Grever søgte at appellere Dommen til Paven, men Tiderne var ikke længere de samme som for to Aarhundreder siden, og paa Kejserens indtrængende Forestillinger gav Paven Afkald paa at dømme i Sagen. I Foraaret 1425 vendte Erik atter hjem til Norden efter henved to Aars Fravær.

I den *indre Styrelse* af Rigerne afveg Erik ikke stærkt fra sin Fostermoders Politik, selv om han savnede hendes Smidighed og Menneskekundskab. Drost- og Marskembederne forblev fremdeles ube-

satte; han hjalp sig som Margrethe med Hofembedsmænd, blandt hvilke dog Hofmesteren begyndte at hæve sig til større Værdighed end de andre; hans Stilling beklædtes en Tid lang af den ovennævnte Erik Krummedige. Rigsmøder afholdtes, om end ikke særdeles hyppigt; Kongen synes ogsaa oftere at have raadspurgt *Rigsraadet* — et Navn, der fra hans Tid begynder at gøre sig gældende. Nogen Forkærlighed for udenlandske Embedsmænd og Raadgivere som hos Valdemar Atterdag og til Dels hos Margrethe spores ikke hos Erik; han synes i Modsætning til disse at have næret fuld Tillid til den danske Adel, der ogsaa i det hele loyalt støttede Kongens Politik; om nogen Art Forbindelse mellem den og Holstenerne eller andre af Landets Fjender er der ikke Tale, og Adelen føler sig udpræget som Rigsstand og som arvelig privilegeret Stand; ved et af Kongen udstedt Adelsbrev kunde dog ny Personer optages i Standen. Erik indstiftede ogsaa en dansk Ridderorden, hvorom dog intet nærmere vides.

De store Godshandeler og Mageskifter fra Dronning Margrethes Tid ophører nu; dog stod Erik stejlt paa Regelen om, at ingen skattepligtig Jord maatte gaa over i de privilegerede Stænders Eje. Over for *Bisperne* stillede Erik sig adskilligt køligere end Margrethe, og da den gamle Roskildebisp Peder Lodehat døde 1416, lagde Kongen Haand paa *København* og fik i 1417 Byen tilkendt Kronen ved en Nævnskendelse. Dette var Begyndelsen til, at København blev Rigets *Hovedstad* og Kongens Residensstad; en saadan havde hidtil ikke eksisteret, idet Kongen havde rejst rundt i Riget og skiftevis opholdt sig paa de kongelige Slotte eller Gaarde rundt i Landet. Dette hørte vel ikke op med eet Slag, men Eriks Erhvervelse af Byen var dog Indledningen til en ny Epoke i dens Historie, ikke mindst fordi Kongens Kancelli, der hidtil havde ført samme omflakkende Tilværelse, fra nu af knyttedes mere og mere fast til denne By. Det lededes, som ovenfor nævnt, af *Kongens Kansler*, der i sit Værge havde hans Sekret, det mindre Segl med de tre Kroner; dette brugtes til Udfærdigelse af de aller fleste Breve; kun ved særlig vigtige Akter anvendtes det store Rigssegl, der forvaredes af Roskildebispen som Rigskansler eller *øverste Kansler.* Domssagerne sorterede som hidtil under en særskilt *Rettertingskansler.*

Erik sørgede ligesom sine Forgængere for at holde sig paa venskabelig Fod med Pavestolen og bevarede saaledes Kronens Indflydelse paa de store kirkelige Embeders Besættelse; en god Støtte fandt han i alle Maader hos den i 1418 udvalgte Ærkebisp *Peder Lykke.* Slet saa udpræget en *kirkelig Holdning* som Margrethe indtog Erik dog ikke, ligesom han ikke fortsatte hendes Gavmildhed mod Kirker og Klostre i samme Omfang, selv om han og hans Dronning interesserede sig

varmt for Birgittinerordenen og 1418 oprettede et Datterkloster i Maribo, som fik Munke fra Vadstena. Ogsaa andre ny Ordener vandt under Eriks Beskærmelse Indpas i Landet; den strenge Kartheuserorden, som Ærkebisp Eskil i sin Tid havde gjort et mislykket Forsøg paa at indføre i Landet, søgte Erik at skaffe et Kloster i Jylland, hvis Gods dog snart efter henlagdes under det nyoprettede Birgittinerkloster i Mariager, og for Karmeliterne grundlagde han i Købstæderne

Klosterkirken i Maribo.
Fotografi.

flere Klostre, af hvilke Mariaklostret i Helsingør vandt sig størst Navn. Han grundlagde ogsaa flere Graabrødreklostre, bl. a. i Malmö og Helsingør, og begunstigede i høj Grad Franciskanerklostret i Flensborg som Modvægt mod Cistercienserklostret i Ryd, hvor det var lykkedes Holstenerne at fortrænge det tidligere saa udprægede danske Sindelag. — At Erik var interesseret i kirkeligt Aandsliv, ses ogsaa af de Planer, han nærede om at oprette et Universitet; han fik ogsaa i 1419 pavelig Tilladelse, men med den Indskrænkning, at der ikke maatte doceres Teologi; den for Paven saa besværlige Konciliebevægelse i Datiden havde især sine Arnesteder ved Universiteterne, og Paven ønskede ikke at oprette et nyt Tilhold for denne kirkelige Opposition. Men hermed bortfaldt ganske vist for Erik Bevillingens Værdi, og Sagen henlagdes atter. — En anden Interesse, der spores hos Erik, nemlig for Opdagel-

sesrejser og forbedret Kartografi, hænger sikkert sammen med hans i det følgende omtalte Iver for at ophjælpe Handelslivet.

Ejendommelig for Erik er hans Iver for at ophjælpe *den indenlandske Handel*, idet han kraftigt støtter Købstadnæringen, der jo nu under de rolige indre Forhold havde langt bedre Kaar end tidligere. Endnu var den *skaanske Sild* Hovedeksportartiklen, men ved denne Tid begynder ogsaa *det danske Hornkvæg* at fremtræde som en vigtig Udførselsvare, og Handelen med dette kom sikkert i langt højere Grad end Sildehandelen de indenlandske Købstæder til gode. Medens den ældre Købstadlovgivning i det hele var selvgroet, idet Borgerne blot havde søgt Kongens Stadfæstelse paa den af dem selv vedtagne Stadsret, tager Erik Initiativet til en fælles kongelig Lovgivning for Købstæderne, og i 1422 udstedte han efter Forhandling med Prælater og Ridderskab samt Købstadmænd af Sjælland en for denne Ø gældende Forordning, hvorved der sikredes Købstæderne Eneret til Handel, medens „Landkøb“ strengt forbødes; Bønderne skulde bringe deres Varer til Torvs; paa Torvedage skulde et Tegn stikkes ud, og saa længe det stod (dog ikke længere end til Klokken 10), maatte kun Borgerne handle; efter denne Frist kunde ogsaa „Gæsterne“ (de fremmede Købmænd) købslaa om Varerne, dog ikke stykkevis, men kun i større Partier. Fra Eriks Tid fremtræder ogsaa Haandværkerorganisationerne med større Selvstændighed, om de end i social Henseende var lavere stillede end Købmændene, idet ingen Haandværker kunde blive Borgmester eller Raadmand. Disse valgtes af Byens Borgere (Købmændene) og havde betydelig Magtfylde, saa at selv Kongens Foged i Byerne knap kunde maale sig med dem.

For Handelslivet ved *Øresund* drog Erik ganske særligt Omsorg. Hans Erhvervelse af København og Byens Opblomstring under hans Styre er allerede omtalt; ved Helsingør anlagde han en ny Kongeborg ude paa Pynten *(Ørekrog)* og gav Staden ny Privilegier, der lagde Grunden til dens stærke Opkomst; mellem Helsingborg og Malmö, ved det gamle Landøre, anlagde han en ny Købstad, som fik Navnet Landskrone. Ogsaa Malmö gav han betydelige Privilegier og sørgede for Byens Befæstning; af særlig Naade fik Staden Ret til i sit Vaaben at føre det kronede Grifhoved (mindende om den pommerske Grif), som den Dag i Dag er Byens Mærke. — Om Kongen med alt dette har vundet Yndest i Byerne, er en anden Sag; hans kostbare Krige med de mange Flaadeudrustninger maatte tynge Købstæderne særlig haardt, og den daarlige Mønt, han lod præge for at øge Kronens Indtægter, maatte skade dem meget i Handel og Vandel.

Eriks Politik over for *Hansestæderne* var præget af hans Ønske om at ophjælpe de indenlandske Kobstæders Handel, hvad der maatte

gaa ud over de hanseatiske Privilegiers Overholdelse. Hanseaternes idelige Klager herover fandt ikke naadigt Øre hos ham. Klogt var det næppe af ham at stille sig saa afvisende over for Hansestædernes Ønsker og Kæremaal, samtidigt med at han ivrigt arbejdede paa at slutte et storpolitisk Forbund med dem mod Holstenerne; her som paa andre Punkter viste Erik en Halsstarrighed, der stod i stærk Modsætning til Margrethes Smidighed. Kongens Standpunkt over for Hanseaterne fremgaar især af en stor Tale, som han holdt under et Forhandlingsmøde med dem i København 1423; han paaviste i denne, hvor fuldstændigt deres Privilegier stred mod Rigets Indbyggeres og da særlig de indenlandske Købmænds Tarv; disse kunde slet ikke drive deres Næring, naar de fremmede Købmænd havde Forkøbsret, og deres Krav om egen Jurisdiktion paa Skaanemarkedet stred mod Rigets Ret. Han gjorde ogsaa gældende, at Toldafgifterne var urimelig smaa, og hans Raader gav Hanseaterne Valget mellem tre Kaar: enten skulde Vragretten deles halvt mellem Kronen og Vragets Ejer, eller Tolden ved Skaanemarkedet forhøjes, eller ogsaa skulde hvert fremmed Skib, der sejlede gennem Øresund, stryge Flag og udrede en Afgift. Saaledes fremsættes for første Gang Tanken om *Øresundstolden*, som hvert Skib skulde udrede for at faa Ret til at sejle igennem dette danske Farvand, og selv om Tanken ikke virkeliggjordes ved denne Lejlighed, tabte Kongen den ikke af Syne; det skulde ikke vare mange Aar, før Erik gjorde Alvor af denne Afgift, der i Aarhundreder skulde skaffe den danske Krone saa anselig en Indtægt. Planen er et tydeligt Vidnesbyrd om den Magtfylde, det danske Kongedømme havde naaet, og ikke mindre om, at Erik i høj Grad var sig denne Magtfylde bevidst.

Malmö Bys Vaaben i det af Erik af Pommern udstedte Vaabenbrev.
Efter Weibull: »Malmö Stads Urkundsbok«.

Paa eet Punkt lykkedes det dog ikke Erik at sætte sin Villie igennem; det var med Hensyn til *Valg* af hans *Efterfølger*. Havde han faaet Børn i sit Ægteskab med Filippa, vilde deres Arveret til Tronen sikkert ikke være blevet bestridt; men da hans Ægteskab forblev barnløst, søgte han at faa sin Fætter Bugislav af Pommern anerkendt som sin Efterfølger. Bugislav optraadte næsten til Stadighed i Kongens Følge.

og Erik søgte, næppe uden Raadets Samtykke, at faa det ordnet saaledes, at Slottene efter hans Død skulde holdes til Bugislavs Haand; men om nogen officiel Anerkendelse af ham som Tronfølger blev der aldrig Tale.

9. Eriks Sejr over Hansestæderne og Nederlag over for Holstenerne.

Efter sin Hjemkomst genoptog Erik de storpolitiske Planer i Fællig med Sigismund *at fejde mod Kurfyrst Frederik af Brandenburg* og *de holstenske Grever*. Men det viste sig snart, at han aldeles havde forregnet sig, naar han havde stolet paa Hanseaternes Hjælp mod disse Fjender. Hans Frænder, de pommerske Hertuger, fordrev ganske vist endnu samme Aar Kurfyrsten fra Brandenburg; men allerede Aaret efter lykkedes det dennes Søn at tage deres Erobringer tilbage, og et Tog, som Erik i 1426 foretog imod Slesvig By, var ledsaget af samme Uheld, som i Reglen fulgte hans krigerske Foretagender i disse Egnè. Ogsaa Femern generobredes af Holstenerne, og de vendiske Stæder, der var yderst misfornøjede med Kongens Politik imod dem, benyttede nu Lejligheden til et afgørende Brud. Det var deres Plan, som i Valdemar Atterdags Tid at sikre sig Magten i Sundet for saaledes at kunne diktere Freden.

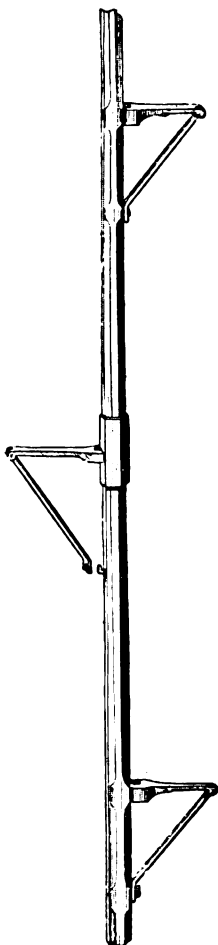

Hertug Henriks Segl.
Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

I April 1427 løb en stor hanseatisk Flaade ud og gjorde Strandhug paa de danske Kyster; i Maj sejlede den til Flensborg for at støtte et holstensk Angreb paa denne de Danskes Hovedfæstning i Hertugdømmet; men Byen forsvaredes djærvt af den jyske Ridder Morten Jenssøn Gyrsting, og under et mislykket Stormløb den 29. Maj faldt den unge holstenske Hertug Henrik i Spidsen for sine Folk, hvorefter Belejringen blev hævet. I Mellemtiden havde Kongen faaet en anselig Flaade samlet og spærrede Øresund for de preussiske og hollandske Handelsflaader; den hanseatiske Flaade løb da under Anførsel af den lübske Borgermester *Tidemand Sten* atter ind i Sundet og traf den danske Flaade uden for København. Om den paafølgende Kamp melder den svenske Rimkrønike:

De Stæder sanke sammen sin Skare,
i Øresund monne de fare;
Kongens Magt monne dem saa møde,
det kunde de Stæder lidet bøde.
De sloge dem af saa meget Folk
og finge saa mangen Kogge og Holk (større og mindre Krigsskibe),
de Stæder finge stor Skade da,
en saadan monne de aldrig faa.

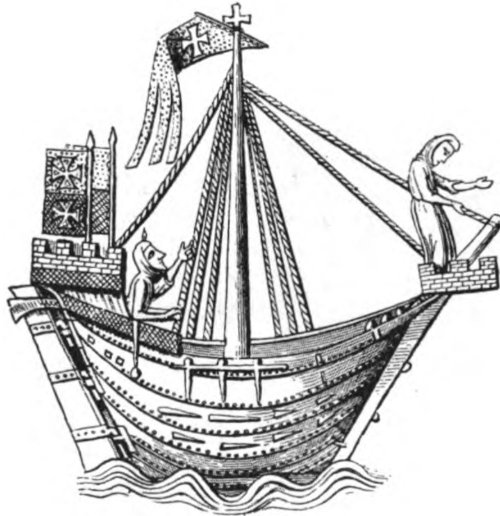
Kampen faldt saaledes yderst uheldigt ud for Hanseaterne, selv om enkelte af de lübske Skibe kæmpede godt og bl. a. erobrede det danske Flag, der endnu findes i Mariakirken i Lübeck; Hr. Tidemand Sten flygtede, og Erik bemægtigede sig hele den nederlandske Handelsflaade, der kort efter kom sejlende. I Hansestæderne rørte det misfornøjede Demokrati atter paa sig, og flere af de uheldige Admiraler og Politikere maatte bøde med Livet eller med Fængsel for deres Nederlag i Sundet; man frygtede endog et dansk Angreb, som dog ikke indtraf; men Kongen var Herre i Østersøen.

Del af en Stormstige. Nationalmuseet. Efter Worsaae: »Nord. Oldsager«.

Hanseaterne havde dog ikke opgivet Haabet om at vinde Magten ved Øresund, og den 5. April 1428 sejlede en ny stor Orlogsflaade derop og aabnede *Angrebet paa København*. Den kunde dog hverken indtage Byen eller Borgen og maatte nøjes med at sænke en Del Skibe i Indløbet til Havnen. Den 8. Juni fornyedes Angrebet, der for en stor Del formede sig som en Artillerikamp, den første i Norden i sin Art; det lykkedes atter Hanseaterne at sænke en Del Fartøjer i Havnegabet, og paa Hjemvejen hærgedes Bornholm grundigt. Spærringen var dog ikke fyldestgørende; i Juli kunde Erik atter løbe ud med sin Flaade, og efter at have trukket Forstærkning til sig fra Sverige var han Resten af Aaret Herre til Søs. Resultatet af Kampen var, at Kongen nu indførte den *Øresundstold*, som allerede i 1423 havde været paa Tale, og saaledes satte Seglet paa Hanseaternes Nederlag over for det nordiske Kongedømme; de preussiske, engelske og hollandske Skibe udredte gerne Tolden for at faa et Forspring for deres Handelskonkurrenter i de vendiske Stæder.

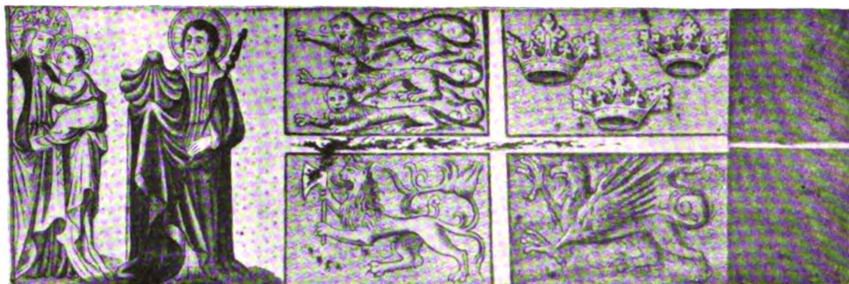
Imidlertid gjordes der fra forskellige Sider i og uden for Hanseforbundet flere Forsøg paa Mægling; men Erik holdt sig stiv og vilde ikke slaa det ringeste af paa sit Standpunkt hverken over for Hanseater eller Holstenerne. Det skulde dog snart vise sig, at Kongen ikke var i Stand til at forfølge sin Sejr eller blot til i Længden at holde Holstenerne Stangen i Sønderjylland. I 1429 løb en dansk Flaade ganske vist ind til Stralsund og beskød Byen, men led en Del Tab paa Hjemvejen; tyske Sørøvere plyndrede Bergen. Hanseaterne havde ingen Flaade ude, men støttede Holstenerne med Hjælpetropper, hvorved disse havde god Fremgang; allerede 1428 var Aabenraa med Brunlund Slot faldet i deres Hænder, og dermed var Flensborgs Forbindelse nordpaa saa godt som afskaaret. I 1430 gjorde Erik Krummedige et forgæves Forsøg paa at fratage Holstenerne Als, og i 1431 slog endelig *Flensborgs Skæbnetime*. Palmesøndag den 25. Marts, medens Borgerskabet samledes i Kirkerne, aabne nogle holstensksindede Borgere Byportene, og Byen blev taget ved Overrumpling; men den faste Borg paa Mariebjærg stod endnu tilbage. Den ovennævnte Ridder Morten Jenssøn Gyrsting værgede sig djærvt mod Overmagten, og i Maj lykkedes det Erik Krummedige at naa ind til Borgen med 14 Proviantskibe; men dette var det sidste Lysglimt, der ikke gentog sig tiere, idet Holstenerne og Hanseaterne nu gennemførte en fuldstændig Indeslutning af Borgen og slog Kongens Undsætningshær i flere mindre Træfninger til Lands. Der opstod da snart Dyrtid paa Levnedsmidler inden for Murene, og da alt var opspist, som paa nogen Maade kunde tjene til Føde, overgav Besætningen Borgen mod fri Afmarch (7. September). Hermed var Eriks mangeaarige Kamp om Sønderjylland i Virkeligheden endt, thi Holstenerne sad nu inde med hele Hertugdømmet undtagen Haderslev og Omegn.

Hanseatisk Kogge.
Fra den preussiske By Elbings Segl.
Efter »Aarb. f. nord. Oldkynd.«. 1882.

Nu traadte atter mæglende Kræfter i Virksomhed; denne Gang var det den preussiske Stormester, der paa Kejser Sigismunds Opfordring

tog Initiativet. Efter mange besværlige Forhandlinger kom det endelig til et *Fredsmøde i Horsens* 1432, og her vedtoges omsider i August en Stilstand paa fem Aar. Hvis Parterne i Løbet af denne Tid ikke kunde enes, skulde Kongens og Hanseaternes Mellemværende paadømmes ved Voldgift; over for Holstenerne var der derimod ikke Tale om noget saadant, og Stilstanden betød da, at Sønderjylland laa fast i de holstenske Herrers Hænder. Det var et sørgeligt Udbytte af Eriks udholdende Kamp mod disse, og det kunde synes ubegribeligt, at den mægtige Konge over de tre nordiske Riger kom til kort over for de smaa holstenske

Danebrogsflag i Mariakirken i Lübeck,
erobret af Hanseaterne i Søslaget i Øresund.
Flaget viser Danmarks, Norges, Sveriges og Pommerns Vaaben
samt Jomfru Maria og St. Jakob.
Efter »Aarb. f. nord. Oldkynd.« 1882.

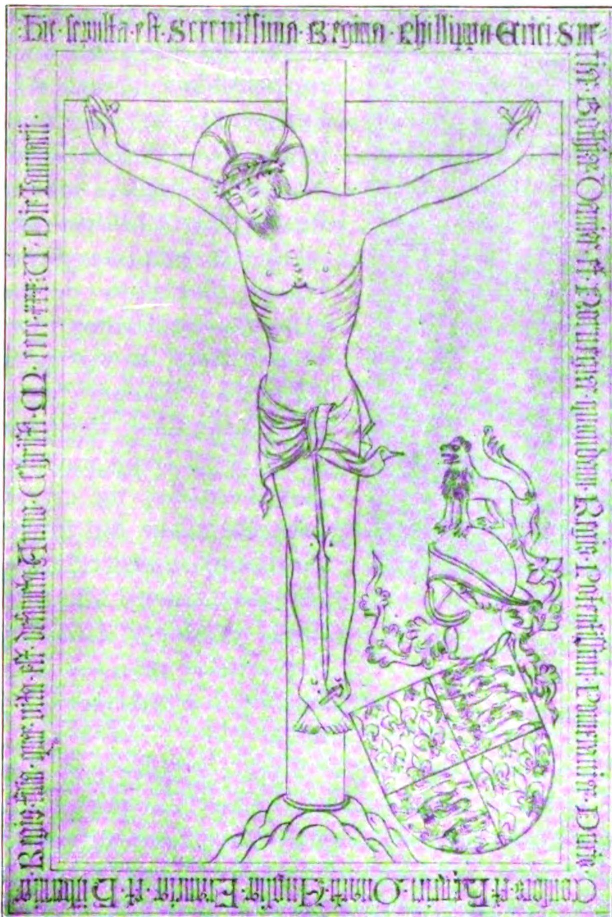
Fyrster. Men Partiet var til syvende og sidst ikke saa ulige; Holstenerne havde deres Styrke lige ved Haanden og støttedes af mange nordtyske Riddere, der gerne flokkedes om deres Fane, naar der var Bytte at vinde; alene i et enkelt Felttog røvedes 30,000 Stykker Kvæg i Jylland. Kongen kunde nok ved enkelte Lejligheder samle en stor Hær, men han maatte hente sit Mandskab fra vidtstrakte Lande og havde ofte ondt ved at skaffe Levnedsmidler til det, og naar Felttoget var omme og den store Hær opløst, gik gerne det vundne atter tabt. Desuden spores et begyndende Misnøje med hans lange og kostbare Krige ikke alene i Sverige, der var uden direkte Interesse i deres Formaal, men ogsaa i Danmark selv; i 1428 traadte Kongen saaledes frem paa Sjællands Landsting og spurgte, hvilken Straf Rømningsmænd fik efter Landsloven — et Spørgsmaal, der sikkert havde sin bestemte Aarsag. En vis Betydning havde det ogsaa, at de holstenske Grever tilhørte en Slægt af øvede og dygtige Krigere, medens det samme næppe kunde siges om Kong Erik personlig.

Stærkere stod Kongen over for Hansestæderne, der havde set deres store Planer om Herredømme ved Øresund lide ynkeligt Skibbrud; men

det skulde snart vise sig, at Eriks langvarige Krige havde skabt saa stort et Misnøje i Sverige, at Jordbunden i dette Land var yderst gunstig for et Forsøg paa Løsrivelse fra Unionen, og her fik da Hanseaterne en ny og kærkommen Lejlighed til at fiske i rørt Vande.

10. Oprør i Sverige. Eriks Afsættelse.

I *Sverige* og *Norge* havde Erik i det hele fulgt samme Styresæt som Margrethe, om end i noget afdæmpet Form; de store Godsreduktioner i

Dronning Filippas Gravsten i Vadstena Kloster.
Tegning af Erik Schiødte i Nationalmuseet.

Sverige indstilledes, men Landet styredes mest ved danske (og tyske) Fogeder, der dog gennemgaaende ikke synes at have haft saa haard en

Haand som mange af Margrethes Ombudsmænd, ligesom de ogsaa for en stor Del traadte i venskabelig Forbindelse med Sveriges indfødte Adel. Uheldigt maatte det dog virke, at Erik kun sjældent besøgte de andre Riger; til Norge kom han overhovedet ikke som Enekonge, og til Sverige kun paa faa og korte Besøg. Derimod sendte han ikke saa sjældent sin Dronning op til Sverige, og under et af disse Besøg døde hun 1430 i Vadstena Kloster. De to Riger styredes da fra Danmark i om muligt endnu højere Grad end under Margrethe, og navnlig var hele Udenrigspolitikken anlagt ud fra dansk Synspunkt; det var jo kun i Danmark, at alvorlige Konflikter med Naboerne truede. Selv om svenske Raader ikke sjældent gæstede Danmark, og selv om Erik ikke med Forsæt tilsidesatte de andre Rigers Tarv, maatte det dog i Længden sætte ondt Blod, at vigtige Sager idelig afgjordes i Danmark og ud fra danske Synspunkter. Det hjalp ikke meget, at Erik ivrigt understøttede Birgittinerordenen og overalt søgte at sætte Skranker for Fogedernes Vilkaarlighed; Folket var dog lige misfornøjet med de tunge Byrder, som Eriks uendelige Krige medførte. I Norge hører man vel ikke stort herom, men i Sverige saa meget des mere.

Jens Eriksøn.
Relief paa Korstolene i Västerås Domkirke.
Fotografi.

Utilfredsheden med det danske Styre i Sverige kom først til Orde hos de høje kirkelige Embedsmænd, under Paavirkning af *Konstanz-* og *Baselkonciliernes* Opposition mod Pavemagten og dennes Forbund med Landsfyrsterne. Mod den danskfødte Ærkebiskop i Upsala var allerede i 1419 rejst saa stærk en Modstand, at Kong Erik maatte forflytte ham til Island og udnævne en svensk Birgittiner Jens Haakonsøn i hans Sted. Efter dennes Død i 1432 valgte Kapitlet sin Domprovst Oluf Larssøn til Ærkebisp uden at spørge om Kongens Samtykke; herover blev Erik alvorligt vred og indsatte en dansk Mand Arnold Klemit-

søn til Ærkebisp; om ham hedder det meget drastisk i den svenske Rimkrønike:

> Argere Bove var da ej Præst,
> som hans Levned beviste mest,
> Skørlevned han øved,
> Dobbel og Drik han prøved.

Han døde dog efter et halvt Aars Forløb, og hans af Erik indsatte Efterfølger maatte snart vige for den Opstand, der udbrød 1434.

Dennes Arnested var det afsides liggende og fattige Landskab *Dalarne,* hvor Almuens Uafhængighedsfølelse over for Konge og Stormænd havde holdt sig endnu mere udpræget end i Sveriges centrale Dele, og hvor den gamle Bondefrihed snarest havde vundet ny Styrke ved den Bjærgværksnæring, som i den sidste Tid var opblomstret her. Til en indvandret tysk Bjærgmandsslægt hørte Væbneren *Engelbrekt Engelbrektsøn,* der fra Dalarne gjorde sig til Tolk for Almuens Frihedsønsker og Kæremaal over Kongens Foged *Jens Eriksøn* i Västerås. Engelbrekt rejste personlig over til Kong Erik med Almuens Klager over Fogeden, der udmales meget kraftigt i den svenske Rimkrønike:

> Han lod de Bønder i Røg ophænge,
> saa svare lod han dem trænge;
> deres Kvinder lod han dermed plage:
> de spændtes for Hølæs, dem skulde de drage,
> dem gjordes dermed saa stor Nød,
> de fødte straks Børn som vare død.

Kongen henviste ham til det svenske Rigsraad; Raaderne skrev under Pres af Engelbrekts Almueopbud til Erik og anmodede ham om at afsætte Fogederne. Da Kongen afslog dette, brød *Opstanden* ved St. Hansdags Tider 1434 ud i lys Lue og bredte sig fra Dalarne til Västmanland og Upland.

> De kejste da til Høvedsmand
> Engelbrekt Engelbrektsøn, den gode Mand,
> og vorde da til Raade saa:
> de vilde Mand af Huse gaa.

Overalt holdt Engelbrekt Brandtaler til Almuen om de gyldne Tider under den hellige Kong Erik, da der herskede Frihed og Retfærdighed, men ingen tyngende Skatter, og hans Ord fandt Genklang alle Vegne. Stockholm følte han sig ikke endnu stærk nok til at angribe og sluttede Stilstand med Høvedsmanden, Hans Krøpelin, indtil Mortensdag; derfra drog han videre til Örebro og Nyköping.

Imidlertid samlede de svenske Rigsraader sig i August i Vadstena for at træffe Forholdsregler mod dette Almueoprør. Men Engelbrekt

lod dem ikke faa Tid dertil; han indfandt sig personlig i Vadstena og tvang ved Trusler Rigsraaderne til at bøje sig.

De sagde nej med en Hast,
han greb dem straks ved Halsen fast,
først da greb han Biskop Knud
og vilde hannem drage til Almuen ud — —
— — Engelbrekt lod skrive da
et Brev som lydde saa:
Kongen skulde til deres Tjeneste ej mere ty,
de vilde nyde deres Lov alt fri,
Mandskab og Tjeneste sagde de hannem op.

Dalarnes Segl. 2/3 St.
Statens hist. Museum. Stockholm.

Tryg ved Raadets Tilslutning drog han videre paa sit Sejrstog, indtog Väster- og Östergötland og fik endog Halland i sin Magt; først ved Lagaaen, hvor den skaanske Væbning havde samlet sig, standsede han sin Fremrykning og vendte tilbage til Stockholm.

Da Erik fik Nys om den svenske Opstand, var han dybt inde i Forhandlinger med hanseatiske Udsendinge i Vordingborg. Disse førte dog ikke til noget, men Kongen var under disse Omstændigheder ikke i Stand til at sætte haardt imod haardt og indfandt sig om Høsten med en lille Styrke i Stockholm. Det svenske Rigsraad, der stadig ønskede at stække Engelbrekts Magt, fik her sat et *Forlig* igennem, gaaende ud paa, at alle Stridsspørgsmaal skulde afgøres til næste Aar af fire Voldgiftsmænd fra hvert af Rigerne. Som Modtræk mod dette Stormandsforlig sammenkaldte Engelbrekt kort efter Jul en svensk *Rigsdag i Arboga*, hvor han selv kaaredes til Rigets Høvedsmand (Rigsforstander),

thi han var mandig og viis,
des (derfor) gave de hannem Pris,

hedder det i den svenske Rimkrønike. Dette vilde Raaderne dog ikke uden videre lade sig byde, og i Maj 1435 mødtes seks danske og seks svenske Rigsraader i *Halmstad*. Her udformedes da *Aristokratiets Unionsprogram*, der gik ud paa at beholde Erik som den retmæssige Konge, men lade ham forpligte sig til at holde Sveriges Indbyggere ved deres Lov og Privilegier og bl. a. besætte Drost- og Marskembederne, der hidtil havde staaet ledige, med indfødte svenske Mænd.

Under Indtrykket af, at de svenske Stormænd, naar alt kom til alt, dog støttede hans Kongedømme, lykkedes det Erik ved den endelige Fredsslutning med Hanseater og Holstenere i Vordingborg i Juli 1435 at sikre sig forholdsvis taalelige Vilkaar. Naturligvis maatte han lade Grev Adolf af Holsten beholde Sønderjylland, men forbeholdt dog den danske Krone alle dens Rettigheder; og Hanseaterne fik kun i al Almindelighed deres Privilegier stadfæstede, men ingen Skadeserstatning og intet Løfte om Sundtoldens Ophævelse.

Det svenske Rigssegl med St. Eriks Billede. $^2/_3$ St. Statens hist Museum. Stockholm.

Kongen havde nu noget friere Hænder over for det svenske Oprør og kom i Slutningen af August til Stockholm i Spidsen for en ret anselig Flaade. Imidlertid havde Engelbrekt paa en *Rigsdag i Upsala* faaet vedtaget en Fortolkning af Halmstadaftalerne i svensk-demokratisk Aand, og det aristokratiske Parti, der i og for sig hverken sympatiserede med Folkerejsningen eller med Eriks hidtidige Styre, fik omsider i Oktober mæglet et Forlig, der i det hele fyldestgjorde de nationale svenske Krav. Bl. a. fik Sverige nu atter efter mange Aars Forløb egen Drost og egen Marsk; det sidste Embede besattes med den unge Adelsmand *Karl Knutson* (Bonde); men Erik skal allerede ved Udnævnelsen have tiltalt ham haanende:

Marsken bad Kongen om Hjælp da,
at han det Embed oppe holde maa;
Kongen svarede ham saa brad:
»Jeg skal lære dig et Raad:
agt, du dine Fødder ej længer udstrækker
end som Skindfelden (Sengetæppet) rækker.«

Det viste sig snart, at Erik slet ikke forstod Stillingens Alvor; han overholdt ikke Forligets Bestemmelser, og det faldt ham ikke ind at rette sig efter Rigsraadet; det hedder derom i Rimkrøniken:

Selv da de Svenske til hannem ginge,
stakket Svar de der finge;
saa han monne dem svare:
Eders Jaherre vil jeg ej være.

Kongen drog snart efter atter tilbage til Danmark.

Efter Eriks Bortrejse fik Engelbrekt en ny Rigsdag indkaldt til *Arboga* lige efter Nytaar; her havde den store Almuefører helt Overvægten, og Rigsdagen krævede af Erik, at han inden en Maaned skulde have fyldestgjort alle Forligets Bestemmelser; i modsat Fald opsagde man ham Huldskab og Troskab. I Fællesskab drog nu Engelbrekt og Karl Knutson mod Stockholm, hvor det svenske Borgerskab mod de tyskfødte Borgmestres Ønsker aabnede Portene for dem. Raadet ønskede Karl Knutson valgt til Rigshøvedsmand, men turde ikke gennemføre dette mod Engelbrekts Ønske, og det kom da til et Forlig, hvorefter Marsken skulde blive i Stockholm, og Engelbrekt drage rundt i Riget og afsætte de tilbageværende danske Fogeder.

Atter fulgte Sveriges Bønder med ildfuld Hu Engelbrekts Banner. Han drog ned langs Østkysten, indtog Blekinge og lejrede sig dernæst for Laholm. En anselig skaansk Styrke nærmede sig Rønne Aa, men Engelbrekt fik sluttet Stilstand med Skaaningerne og bemægtigede sig Laholm og Halmstad. Dernæst lejrede han sig for Borgen Axevalla, men begav sig snart efter paa Vej til Stockholm, hvor Rigsraadet havde sat ham Stævne. Syg og afkræftet søgte han undervejs Nattely paa en lille Holm i Mälaren, og her blev han den 9. April 1436 overfaldet og dræbt af Adelsmanden *Mogens Bengtsøn*, med hvis Fader han havde et privat Mellemværende. Saaledes faldt den store svenske Folkefører, det svenske Riges Nyskaber, for sine egne Landsmænds Haand; men hans Værk overlevede ham: St. Eriks Rigsbanner var rejst som den nationale Selvstændigheds og Uafhængigheds Samlingsmærke, og Kalmarunionen var faldet til Jorden for aldrig mere at genopstaa i sin gamle Skikkelse.

Foreløbig var det dog det svenske Stormandsparti, der drog Fordel af Engelbrekts Drab, og Karl Knutson tog endog Drabsmanden under sit Værn. Rigsraadet frygtede de demokratiske Folkebevægelser og ønskede at bevare det udenlandske Kongedømme, fordi dette bød den bedste Basis for dets egen Magt; men selvfølgelig søgte det at sætte snævre Grænser for Kongens Indflydelse og stillede navnlig bestemte Krav om, at Riget kun maatte styres af svenske Ombudsmænd. Og det skulde snart vise sig, at dets aristokratiske Unionspolitik, der var saare forskellig fra Margrethes og Eriks kraftige Fælleskongedømme, fandt Genklang hos Stormændene i Danmark. Det svenske Rigsraad indledte ny Forhandlinger med Kong Erik og det danske Rigsraad, og disse førte til, at der aftaltes et *Møde i Kalmar*, hvor alle Stridsspørgsmaal skulde paakendes af det danske Rigsraad i Fællig med Udsendinge fra de vendiske Stæder. Saaledes henvendte Stormændene sig til Kongens bitre Fjender om Voldgift, og Erik sparedes end ikke for den Ydmygelse,

at han paa Stædernes Forlangende først maatte opgive at kræve Sundtold af alle hanseatiske Skippere.

I Slutningen af Juli 1436 traadte Mødet sammen i Kalmar, og der førtes her langvarige Forhandlinger om, hvad der skulde forstaas ved de „indenlandske“ Mænd, som ifølge Sveriges Love havde Eneret til at forlenes med Slottene i Riget. Under Forhandlingerne fremdrog man fra svensk Side det gamle, af Margrethe henlagte Unionsbrev af 1397, som Erik maaske ikke engang kendte, og hvori der udtrykkeligt taltes om, at hvert Rige skulde styres efter sin egen Lov og Ret, ligesom i det hele de tre Rigers indbyrdes Ligestilling var stærkt betonet (sikkert i Modstrid med Margrethes Ønsker). Erik stred længe imod; men da han mærkede, at han ikke længere havde de danske Stormænd, hverken Rigsraadet eller den menige Adel, med sig, gav han omsider, skønt yderst uvillig, efter og gik ind paa det Forlig, som de danske Raader og de hanseatiske Sendemænd ønskede at mægle. Dette sluttede sig helt igennem til den svenske Opfattelse, og det var kun en Formsag, naar de svenske Herrer ved den endelige Udsoning den 23. August knælede for Kongen og bad ham tage dem til Naade; i Virkeligheden var det Erik, som i alle Maader havde maattet ydmyge sig: han havde maattet tage imod alvorlige Tilrettevisninger af Rigsraadet for sit Styre baade i Sverige og i Danmark, og han drog bort fra dette ny Kalmarmøde som en slagen Mand, der havde set hele Grundlaget for sin Politik smuldre hen.

Led og ked af at styre Land og Rige drog Erik straks efter Kalmarmødet til *Gotland* og opslog sin Residens i det af ham selv opførte Visborg Slot for i de følgende tretten Aar kun at spille en Tilskuers Rolle. Saaledes undgik han at være Rigsraadernes „Jaherre“ og vendte med en enkelt Undtagelse det døve Øre til alle Anmodninger om at komme tilbage og overtage Styret; det overlod han til de andre, „i Forventning om, at der vilde komme Tvedragt deraf“, som den lübske Krønike siger. Særligt over de danske Stormænds Svigten maa Erik have følt sig bitter; de fleste af de danske Rigsraaders Klager over hans slette Styre var i saglig Henseende kun svagt underbyggede, og det var i Virkeligheden en storpolitisk, ikke en saglig Modsætning, der kom til Orde i Rigsraadets Holdning: Adelen var ked af den kraftige og overlegne Kongemagt, som nu i tre Slægtled havde staaet for Styret i Danmark, og benyttede Eriks Nederlag i den ydre Politik over for Holsten og Sverige til at gennemføre et Systemskifte, som Kongen hverken kunde eller vilde gaa med til. En begavet Ordfører fandt Rigsraadet og Adelspartiet i *Hans Laksmand*, der i 1436 havde efterfulgt Peder Lykke paa Ærkesædet i Lund, og som tillige var en ivrig Talsmand for Kirkeforsamlingernes Opposition mod Pavemagten.

I Sverige gik Eriks Forventning om indbyrdes Splid mellem hans Modstandere snart i Opfyldelse: *Erik Puke* traadte i Spidsen for Almuens Oprørsbevægelse mod Stormændene, men han manglede Engelbrekts Myndighed og blev i det følgende Aar fangen og henrettet. I de svenske Forhold blandede Erik sig i øvrigt ikke; derimod indfandt han sig om Høsten 1437 i Danmark og gjorde et sidste Forsøg paa at faa sin Fætter Bugislav anerkendt som Tronfølger og Medregent. Rigsraadet modsatte sig dog alle hans Ønsker i saa Henseende, og da Kongen alligevel forlenede Bugislav med Fyn, kom det til et spændt Forhold mellem de to Parter; det overdroges den ny Ærkebiskop at true Kongen med Opsigelse af Huldskab og Troskab, og i Sommeren 1438 forlod Erik Landet for stedse.

Selv om Kongen ikke var afsat, var Riget faktisk uden Hersker, og Raadet maatte søge Udvej for at skaffe en saadan. Det fæstede Blikket paa Eriks Søstersøn *Christoffer*, født i Ægteskab mellem hans Søster Catharina og Pfalzgreve Johan af Bayern, som den, der efter Fødselen var nærmest til Tronen, idet han ligesom Erik paa Spindesiden nedstammede fra den gamle danske Kongeslægt. Desuden var han en purung Mand, som Rigsraadet nok kunde gøre sig Haab om at bøje efter sin Villie. Man forhandlede underhaanden med det svenske Rigsraad om hans Valg; men dette turde ikke indlade sig herpaa af Frygt for, at Marsken Karl Knutson i saa Fald skulde opkaste sig til Enehersker med Støtte af Almuepartiet. Frygten var ikke ugrundet; det lykkedes virkelig i Oktober 1438 Marsken ved Almuens Hjælp at blive valgt til Rigsforstander i Sverige.

Ogsaa i Danmark viste det sig mere og mere paakrævet at skaffe en virkelig Regent til Veje. *Bønderne rejste sig* paa Sjælland og Fyn og senere ogsaa i Jylland, ikke som i Sverige mod Kongedømmet, men mod den ny Adelsvælde; de jyske Bønder gav sig endog under Hertug Adolfs Værn. I Oktober 1438 rettede Rigsraadet da en formelig Anmodning til Christoffer om at overtage Styret i Danmark; om Vaaren 1439 mødtes han med Raaderne i Lübeck, og efter at have sikret sig Hansestædernes og Hertug Adolfs velvillige Holdning sendte Rigsraadet omsider den 23. Juni 1439 et formeligt *Opsigelsesbrev til Kong Erik*. Naturligvis solgte Eriks gamle Fjender deres Samtykke for høj Pris; Hanseaterne sikrede sig Stadfæstelse af alle deres gamle Privilegier samt Frihed for Sundtold, og Hertug Adolf fik overladt det resterende af Hertugdømmet, nemlig Haderslev og Ærø, og opnaaede den Godkendelse som Arveherre i Sønderjylland, han altid havde ønsket sig. Sikret ved denne Opgivelse af Eriks Politik kunde Christoffer drage til Danmark og uden Modsigelse overtage Styret; kun ganske enkelte

Slotte holdtes endnu i nogen Tid til Eriks Haand. Ogsaa Bønderne bøjede sig for den ny Tingenes Tilstand.

En kort Tid syntes der atter at aabne sig Muligheder for Erik i *Sverige*, hvor mange af Stormandspartiet var misfornøjede med Karl Knutsons Styre; men da Erik landede paa Østkysten, samlede Almuen sig mod ham, uden at Stormændene rørte en Finger for ham; Erik drog da tilbage til Gotland og fik i September 1439 et formeligt Opsigelsesbrev ogsaa fra Sverige. Kun *Norge* holdt fast ved Erik. Ved Udgangen af Aaret 1439 havde da hvert af de nordiske Riger sit særskilte Overhoved, saa at Stormandspartiets Sejr i Danmark og Sverige havde medført en fuldstændig Søndring af Unionen.

Erik forsvarede sig kraftigt med Pennen mod alle de Klæremaal imod ham, der ledsagede Rigsraadets Opsigelsesbrev; bl. a. er det unægteligt af betydelig Virkning, naar han med Henblik paa adskillige tidligere Kongers Skæbne udtaler, at Stormændenes uretfærdige Opsigelse ikke undrede ham, da deres Forfædre jo havde baaret sig ligedan ad over for hans Forgængere paa Danmarks Trone. Men da han selv havde taget det Parti at opgive al Regering i Landet, — Nutiden vilde her tale om Kongestrejke —, kan man dog vanskeligt nægte det berettigede i at afsætte ham og skaffe Riget en virkelig Regent.

Erik savnede ikke klart Blik for Kongedømmets Opgaver og havde ogsaa sat sig store og for Danmarks Riges Tarv højst tjenlige *Maal:* Fordrivelse af Holstenerne fra Sønderjylland og Ydmygelse af Hanseaterne til Baade for den hjemlige Handel, samtidig med at han i Margrethes Aand søgte at hævde Danmarks Overmagt i Norden. Men han var ved sin Byrd kun stemplet til tysk Smaafyrste og manglede sine store Forgængeres overlegne Indsigt og Menneskekundskab; i Steden for deres Smidighed røbede han et halsstarrigt Stivsind, der tiltog stærkt med Aarene og til sidst helt undergravede hans Stilling i Norden. Det var en mærkelig uheldig Stjerne, der hvilede over de fleste af denne Danmarks første tyskfødte Konges Foretagender; men ingen Modgang kunde rokke Erik i hans faste Tro paa sin Sags Retfærdighed, og han var for egensindig og rethaversk en Aand til at vige et Haarsbred fra sit een Gang tagne Standpunkt.

Med Erik faldt det næsten enevældige Kongedømme, som han havde arvet fra sine Forgængere. Men det viste sig nu, at Valdemar Atterdags og Margrethes Virke ikke havde været forgæves; der er ikke som ved Christoffer II's Afsættelse Tale om, at Landet kastes ud i store indre Uroligheder og Borgerkrige med tilhørende politisk Afmagt; Magten

glider roligt over i Hænderne paa dette *Rigsraad*, som i mange Aar er blevet skolet til at føle sig ikke alene som Adelens, men som hele Rigets Repræsentant, og som derfor ingenlunde ønsker af afskaffe Kongedommet eller at reducere det til en skyggeagtig Tilværelse, men vel at indskrænke dets Magtfylde til Gunst for Højadel og Kirkefyrster. Eriks Fald drog derimod Kalmarunionens med sig; der havde i Sverige rejst sig saa stærk en Folkestemning mod den, at alle senere Forsøg fra Aristokratiets Side paa at genoplive den kun blev Lapperier, der ikke kunde holde Stand mod det svenske Folks ny stærke Selvstændighedsfølelse. Men bortset herfra havde Eriks Kongegerning ikke været forgæves; de to Hovedlinjer i Kongens Politik: Kampen mod Holstenere og mod Hanseater, havde efterladt saa dybe Furer, at end ikke det efterfølgende Adelsstyre helt kunde udslette dem, og navnlig over for Hansestæderne var selv Rigsraadet i det lange Løb for Danmarks Selvstændigheds Skyld nødt til at følge en Politik, der havde ikke saa lidt Lighed med den, som de havde angrebet Erik saa haarlt for.

Erik har ikke haft noget gunstigt *Eftermæle;* der fandtes ingen samtidig dansk Historieskrivning, der kunde modvirke de avindsyge Domme hos Svenske og Holstenere, og disse gaar i det hele igen hos de senere danske Historikere som Hvitfeld og Holberg. Bedre blev det ikke i det 19. Aarhundrede, da den nationalliberale Historieskrivning saa skævt til Erik som den første tyske Konge i Danmark, der tilmed satte Kalmarunionen over Styr. Først A. D. Jørgensen anlagde et andet Synspunkt, og omkring Aarhundredskiftet er der ved Kr. Erslevs dybtgaaende Forskninger skabt Mulighed for en retfærdigere Bedømmelse af Eriks Politik, ikke mindst af hans udholdende om end mislykkede Kamp for Sonderjylland. Eriks Grundfejl var uden Tvivl hans smaalige Rethaveri; han var for stejl og stivsindet til i mindste Maade at „gaa paa Akkord med Uretten", og han maatte bøde dyrt for denne sin Egensindighed: den kostede ham ikke alene en tredobbelt Krone, men ogsaa hans Kongegernings Eftermæle i Norden.

ANDET AFSNIT.

SAMFUNDS- OG KULTURFORHOLD. LITTERATUR OG KUNST.

1. Kongemagten og Stænderne; Rigsstyrelsen og Statsforfatningen.

Valdemarernes Kongedømme havde vel været kraftigt, men havde dog bevaret det gamle lokale Selvstyre i mange Maader, idet Kongemagten halvt om halvt opfattedes som et privat Arvegods i Kongeslægten. *Det ny og stærke Kongedømme,* som Valdemar Atterdag skabte efter den forudgaaende Opløsning, bærer derimod Præg af, at Kongemagten i stedse højere Grad griber aktivt ind i Rigets Styre og skaber Grundlaget for en virkelig Centraladministration, for hvilken det gamle lokale Selvstyre efterhaanden træder stærkt i Skygge. Som Modvægt mod Kongemagtens Vilkaarlighed havde Stormandspartiet søgt at besætte de højeste Embeder med sine Tilhængere, der mere opfattede sig som Rigets end som Kongens Tjenere, men herimod reagerede Valdemar Atterdag og hans Efterfølgere kraftigt, og fra Margrethes Tid stod endog de høje Rigsembeder som Drostens, Marskens og den skaanske Gældkærs helt ledige. Til Gengæld fik de tidligere underordnede Hofembedsmænd mere at sige, og navnlig fik efterhaanden det kongelige *Kancelli* større Personale og fastere Organisation; Skriverne eller Sekretærerne, der var unge Klerke, opnaaede større Indflydelse og fornemmere social Position, medens selve Kansleren traadte noget tilbage. Af Betydning for Kancelliets Stabilitet blev det ogsaa, at det fra Erik af Pommerns Tid begyndte at faa fastere Fod i København. Trods alle Fremskridt klæbede der dog stadig store Mangler ved Centralstyrelsen; Mangelen paa Registre og Kopibøger medførte ikke sjældent, at der udgik indbyrdes modstridende Ordrer fra det, og Personalet, der næppe var lønnet, skaffede sig Indtægter ved at tage Betaling for de udfærdigede Breve. — Med Kongens Kansler maa ikke

forveksles Rigskansleren eller Justitiaren, der forestod Kongens Retterting og forvarede hans Rettertingssegl i sit Værge.

Administrationens Organer rundt om i Landet var *Lensmændene,* der ganske svarede til de ældre Tiders Ombudsmænd. Med europæisk Lensvæsen havde de, som ovenfor nævnt, ingen Sammenhæng; de var Kronens Embedsmænd og styrede fra et kongeligt Slot eller i alt Fald en Hovedgaard det dem underlagte Omraade. Bortset fra det sønderjyske Hertugdømme — den eneste Rest af europæisk Feodalvæsen, der fandtes i Danmark —, havde ingen anden end Kongen Ret til at tage „Mænd“ (Herremænd) i sin Tjeneste; den Forret hertil, som Bisperne i det 13. Aarhundrede havde hævdet, bortfaldt over for det 14. Aarhundredes reorganiserede Kongedømme. Lensmændenes væsentlige Opgave var at administrere Krongodset inden for deres Omraade og opkræve Afgifterne af Kronens Bønder samt sørge for Ordenens Opretholdelse; men de havde også vigtige militære Opgaver: de skulde med deres væbnede Svende følge Kongens Banner i Krig og ikke mindst forsvare den dem betroede kongelige Borg mod fjendtlige Angreb; thi, som Forløbet af Hanseaternes Angreb paa Danmark under Valdemar Atterdag viste, laa Landets væsentligste defensive Styrke i Forsvaret af disse Slotte og Borge. Lensmanden maatte derfor være Kriger af Profession, og heraf fulgte efter Tidens Tankegang, at han saa godt som altid tilhørte Adelen.

Skriver fra en Korsfæstelsesgruppe. C. 1475. Fra Altertavlen i Varnæs Kirke ved Aabenraa. Fotografi.

Men selv om Fødselsadelen saaledes praktisk talt hævdede sin Forret til disse Embeder, er der dog aldrig Tale om Arvelighed i dette Forhold, og kraftige Regenter som Valdemar Atterdag og Margrethe har sikkert søgt at gennemføre en skarp Kontrol med Lensmandens Forvaltning af Kronens Indtægter. Naar Lensmanden var pligtig at gøre Regnskab for disse, sagdes Lenet *at ligge til Kongens Fadebur;* en Modsætning hertil udgjorde det *frie Len,* hvoraf Lensmanden kun skulde gøre Krigstjeneste, men ikke betale Afgift. Denne sidste Form var langt fordelagtigere for Adelen, men sikkert ikke velset af Kronen; om Talforholdet mellem disse to Grupper af Len i indeværende Tidsrum kan intet bestemt afgøres. — En Særstilling indtog *Pantelenene,* d. v. s. saadanne Len, hvis Styrelse og Indtægter for et vist Aaremaal

overlodes Bisperne eller andre Stormænd, der havde laant Kronen Penge; men disse Len, hvis Overhaandtagen havde været stærkt medvirkende til Rigets Opløsning i Begyndelsen af det 14. Aarhundrede, indskrænkedes betydeligt af kraftige Regenter som Valdemar Atterdag og Margrethe. — Uden for Lenene stod som Regel *Købstæderne,* hvis Byraad indbetalte Byskatterne direkte til Kronen, medens Kongens Foged (Byfogeden) havde forholdsvis mindre at sige end i det foregaaende Tidsrum.

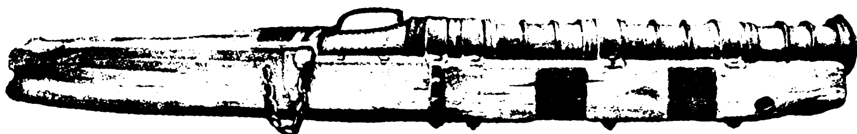

Krigere fra c. 1450.
Maleri paa Altertavlen fra Boeslunde ved Skelskør, nu i Nationalmuseet.
Fotografi.

Det er allerede nævnt, at de befæstede kongelige Borge udgjorde den egentlige Styrke i *Landets Forsvar.* Borgenes væbnede Besætning udgjorde tillige med Herremændenes og Prælaternes Rytteropbud Kærnen af Hæren, hvortil kom Købstædernes ret anselige Kontingenter. Større end nogle faa Tusinde Mand maa man dog ikke tænke sig Rigshæren under almindelige Forhold; hertil kunde saa komme fremmede Lejetropper. For Bøndernes Vedkommende var Krigstjenesten afløst af en Pengeydelse, Ledingspenge, hvis Udredelse dog ikke fritog for personlig Krigstjeneste, naar vedkommende „Land" blev angrebet af Fjenden; dette indskærpedes af Erik af Pommern 1428 for Sjællands Vedkommende paa Landsting i Ringsted. — Borgene var næsten uindtagelige ved Magt og maatte som Regel udsultes; Besætningen var derfor oftest ret faatallig.

Ildvaabnene holdt deres Indtog i nærværende Tidsrum, men var endnu saa primitive, at de ikke lagde noget synderligt afgørende Lod i Vægtskaalen; Kanonerne, der for øvrigt var Bagladeskyts, var smedede af Jern og ofte ikke indrettede til at sigte med, og Krudtet var svagt virkende. Ogsaa Haandskydevaaben brugtes; ved Vedelspang, en af Erik af Pommerns Skanser i Sydslesvig, er fundet en saadan „Lodbøsse"

med langt Skaft (afb. S. 74). Langt hyppigere som Haandskydevaaben var dog den svære Bue, *Armbrøsten*, der spændtes med en særligt indrettet Jærnkrog. Af andre Angrebsvaaben fandtes lange Spyd eller

Bagladekanon c. 1450, opfisket i Kattegat ved Anholt. Nationalmuseet.
Efter »Danmarks Riges Historie«. II.

Lanser (Glavind) samt Sværd; disse sidste blev efterhaanden længere og tungere, saa de maatte føres med to Hænder og derfor fik et meget langt Fæste. Øksen afløstes ofte af en Hellebard. — Ringbrynjen suppleredes efterhaanden med Plader af Læder og Metal, og i det 15. Aarhundrede afløstes den helt af Pladeharnisket. Tøndehjælmen afløstes af en mere rundagtig lukket Hjælm med bevægeligt Visir; Stormhuer brugtes ogsaa meget, især af Fodfolket. — Krigsfolkenes Udrustning var ret broget, og Mandstugten ret mangelfuld.

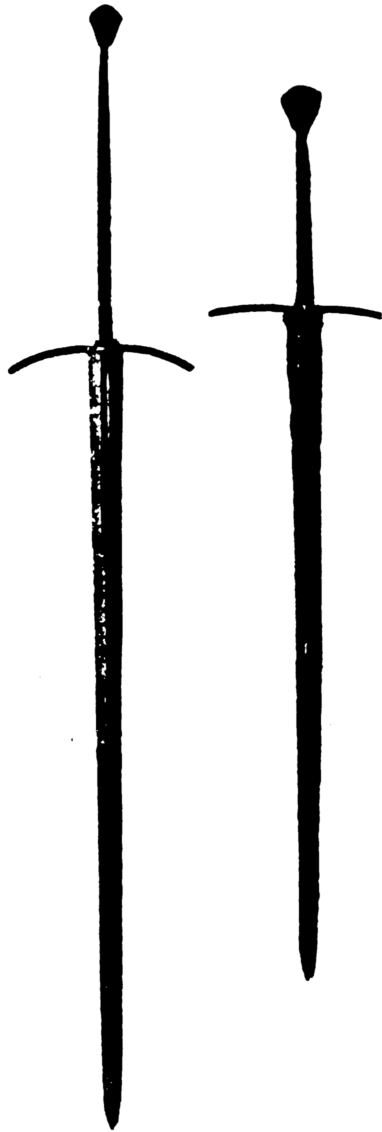

Skytte spændende en Armbrøst. Kalkmaleri i Asmindrup Kirke ved Holbæk.
Fotografi.

Hvad *Søværnet* angaar, var det gamle Ledingsvæsen gaaet helt i Glemme, og Riget havde saaledes i en vis Forstand ingen Flaade. Valdemar Atterdag disponerede dog over saa mange Skibe, at han kunde besejre Hanseaterne ved Helsingborg; men senere høres intet om Flaaden; og under Margrethe spiller den ingen synderlig Rolle. Anderledes under Erik af Pommern, der i sine Krige med Holstenere og Hanseater gennemgaaende er sine Modstandere overlegen til Søs; Skibene maa han (ligesom Hæren) have faaet fra Købstæderne, Lensmændene og Bisperne; men han veg heller ikke tilbage for at beslaglægge fremmede Handelsskibe til Krigsbrug.

Hvad *Kongens Indtægter* angaar, bestod de, som ovenfor nævnt, overvejende af Landgilden fra Fæsterne paa

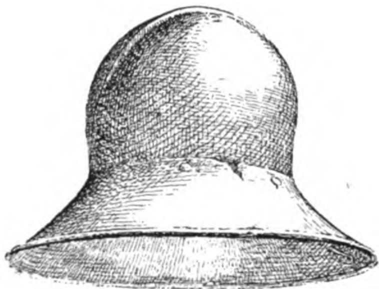
Krongodset; ogsaa Selvejernes Skatter opfattedes mere og mere som en Landgilde, idet man ikke som tidligere skelnede synderligt mellem offentlige Skatter og private Godsafgifter. Den gamle Forskel mellem Krongodset (Konunglev) og Kongehusets private Arvegods bortfaldt ligeledes, til Dels som Følge af Kongehusets gradvise Uddøen. Det var lykkedes Valdemar Atterdag og Margrethe at hindre Adel og Prælater i at forringe Kronens Indtægter ved yderligere Erhvervelse af frit Bondergods; men selve de privilegerede Stænders Skattefrihed for dem selv og deres Bønder havde de ikke kunnet eller villet rokke ved. — Af andre faste Indtægter havde Kongen en Byskat fra Købstæderne; mere uvis var Kronens Indtægt af Retsbøder (Sagefald) og af Toldafgifterne, blandt hvilke særlig Tolden ved Skaanemarkedet spillede en stor Rolle. Hertil kom under Erik af Pommern den begyndende Sundtold.

To Sværd fra 15. Aarh.
Nationalmuseet.
Fotografi.

Kongens ordinære *Udgifter* var sikkert ikke imponerende, da Hofholdningen for en stor Del hvilede paa de Afgifter i Naturalier, han modtog under sine idelige Rundrejser i Riget; men under usædvanlige Forhold, især Krig og Fejde, kunde han umuligt nøjes med de nævnte ordinære Indtægter, og der udskreves derfor ret hyppigt Ekstraskatter, som ogsaa Adelens og Prælaternes Bønder, der ellers var skattefri, maatte udrede. Til disse Skatter maatte Kongen dog sikre sig de privilegerede Stænders Samtykke.

Det foregaaende Tidsrum havde været præget af voldsomme Konflikter mellem Kongen og Stormændene, og de sidste havde ved de aarlige Rigsmøder eller *Danehoffer* søgt at danne en Modvægt mod Kon-

gemagtens Vilkaarlighed. Under Kongemagtens ny stærke Opkomst i det 14. Aarhundrede høres ganske vist om Rigsmøder eller Danehoffer, der dog ingenlunde afholdes regelmæssigt hvert Aar; men disse betegner ikke længer en fælles Opposition af Undersaatterne mod Kronen; tværtimod maa det store Danehof i Kalundborg 1360 opfattes som en Stadfæstelse fra Undersaatternes Side af Kronens Arbejde for Danmarks Samling. I den følgende Tid høres stedse sjældnere om Danehoffer, og det er et talende Tegn paa, hvor lidt de forfatningsmæssige Indskrænkninger af Kongemagten betød, at hverken Margrethe eller Erik af Pommern underskrev nogen Haandfæstning.

Kedelhat af Jærn.
Nationalmuseet.
Efter Worsaae: »Nord. Oldsager«.

Dette hænger sammen med et Omsving i Stormændenes Politik over for Kongemagten. Medens de i den foregaaende Periode oftest havde følt sig som Landets og Folkets Talsmænd mod Kongernes vilkaarlige Styre, tenderer Udviklingen nu henimod, at de, mod at bevare deres Standsprivilegier ubeskaarne, loyalt træder i Kongemagtens Tjeneste som dens Embedsmænd eller Lensmænd og ser deres Fordel i at støtte Centralstyrelsen af al Magt. Dette giver sig Udtryk i Fremvæksten af et nyt Organ, der i snævrere

Erik af Pommerns Søsling,
udmøntet i Lund 1424.
Fotografi.

Forstand repræsenterer Prælater og Højadel i Modsætning til Danehoffernes bredere og mere demokratiske Stænderforsamling, hvor Lavadelen snarere havde mest at sige. Dette Organ er *Kongens Raad*, der i indeværende Tidsrum udvikler sig til et virkeligt *Rigsraad* og ved Erik af Pommerns Afsættelse og det paafølgende Kongevalg for første Gang træder i fuld selvstændig Funktion som saadant. Raadet, der saavel bestod af gejstlige (Bisperne og enkelte Abbeder) som verdslige, og hvis Medlemmer overvejende skyldte Kongen deres Plads i dette, følte sig yderst sjældent i Opposition til Kongemagten; Kon-

gen saa netop gerne, at de „bedste Mænd“ i Riget, som han skulde spørge til Raads i vigtige Anliggender, opfattedes som identiske med hans egne Raader. Men naturligvis udgjorde Raadet en absolut standspræget Forsamling, der saa paa alle de Forhold med Aristokratiets Øjne. Ogsaa Unionen med Norge og Sverige maatte virke fremmende paa denne Udvikling, idet den medførte idelige Fællesmøder af Rigernes Stormænd, medens Danehoffet, der ikke havde noget tilsvarende i Sverige og Norge, ikke egnede sig som forfatningsmæssigt Led i det samlede Norden.

Skønt Riget opfattedes som *et Valgrige* i Modsætning til Norge, der gik i Arv i Kongeslægten, var der dog aldrig for Alvor Tale om at fravige Hensynet til de paa Afstamning grundede Arverettigheder, selv om Rigsraadet i tvivlsomme Tilfælde, som ved Valdemar Atterdags Død og Erik af Pommerns Afsættelse, til en vis Grad paa egen Haand traf en Afgørelse. *Kongens Magtfylde* var i Virkeligheden stor, idet Embeds- og Lensmændene opfattedes som hans personlige Tjenere, og regelmæssige Raadsmøder afholdtes ikke. Ved Begunstigelser over for enkelte af Raadets Medlemmer kunde Kongen ydermere som Regel sikre sig deres Tilslutning. Ved Højadelens og Prælaternes Støtte havde Kongemagten den afgørende Indflydelse i det stedse skarpere stænderdelte Samfund, og selv den aristokratiske Reaktion, der satte Christoffer af Bayern paa Tronen, formaaede ikke i Længden at ændre dette Forhold paa afgørende Maade, selv om den kunde begrænse Kongens Magtfylde noget. Kun ved Tronskifte kan Raadet stundom gribe kraftigere ind og sikre Stormændene en udvidet Indflydelse.

2. **Retsforfatning og Lovgivning.**

Det var en naturlig Følge af Kongemagtens og Aristokratiets stærke samlede Vækst, at de gamle Organer for Folkets Selvstyre og særlig for dets Deltagelse i Lovgivning og Domsafsigelse, *Landstingene*, blev trængt stærkt i Baggrunden. Af Landstingenes gamle Ret til Kongevalg stod saaledes nu kun tilbage en Hylding af den nyvalgte Konge. Dog ser man Erik af Pommern æske Vidnesbyrd af Landstingene om Rigtigheden af sin Paastand om, at arvelige Len i europæisk Forstand var ukendte i Danmark, og samtidig spores Begyndelsen til en Udvikling, der skulde fortsættes i den følgende Tid, idet Stænderdelingen ogsaa til en vis Grad holder sit Indtog paa Landstingene; i hvert Fald optræder ved den nævnte Lejlighed paa Landstingene en tydeligt udtalt Købstadrepræsentation af Borgmestre eller Raadmænd. Landstingenes dømmende Myndighed var allerede tidligere stærkt svækket

ved den Appel til *Kongens Retterting*, der herfra kunde finde Sted; og idet den højere Instans, som Danehoffet havde udgjort i Forhold til dette, efterhaanden bortfaldt, fæstnede Kongens Retterting sig mere og mere som Rigets højeste Domstol. Ogsaa her stadfæster Samarbejdet mellem Kongemagten og Aristokratiet sig tydeligt, idet det bliver mere og mere almindeligt, at Kongen tager ansete Stormænd, især Rigsraader, til Meddommere ved sit Retterting.

Landstingenes *lovgivende Myndighed* var allerede ved Rigslovgivningen paa Danehofferne i det foregaaende Tidsrum væsentlig set sat ud af Spillet, og dette Forhold ændredes ikke ved, at Danehofferne efterhaanden traadte i Skygge; den lovgivende Myndighed for hele Riget tilfaldt nu Konge og Rigsraad i Forening, dog saaledes, at det under kraftige Regenter som Valdemar Atterdag og Margrethe sikkert var Kongemagten, der lagde det afgørende Lod i Vægtskaalen. Mindre Betydning havde i denne Periode de Forordninger, der udstedtes for de enkelte „Lande“ og saaledes ikke gjaldt hele Riget. Blandt Rigslove fra Valdemar Atterdags Tid er ovenfor fremhævet de to fra 1354 og 1360; fra Margrethes Regeringstid er bevaret en Rigslov fra 1396, som synes at være den ældste kongelige Forordning, der oprindelig er udfærdiget i det danske Sprog; de ældste Rigslove var — i Modsætning til de gamle Landskabslove — affattede paa Latin.

Foruden disse Rigs- og Landslove gaves ogsaa *Love og Forordninger*, gældende for snævrere Kredse. Saaledes udstedtes stadig Privilegier for Købstæderne, der dog som oftest kun bestod i Stadfæstelse af deres ældre Byretter, stundom med enkelte nyere Tilføjelser. Da denne Lovgivning i det hele kun er en Bekræftelse fra Kongens Side af Købstædernes egne Vedtægter, vil den naturligt finde sin Omtale i Afsnittet om disse. Det samme gælder de fra dette Tidsrum bevarede Gilde- og Lavsskraaer. Udgaaende fra Kongens Initiativ er derimod Erik af Pommerns ovenfor omtalte Forordning for de sjællandske Købstæder, hvorved han søger at støtte og ophjælpe disses Handel (se ovenfor S. 79); og denne Lov, udstedt efter Forhandling med Prælater og Ridderskab samt Købstadmænd, peger saaledes ifølge hele sin Art frem mod senere Tider, da Kongerne tog sig langt mere af Næringslivets Ophjælpning (Christian II's Lovgivning m. m.). — Som en Art Fortsættelse af den gamle Hirdlovgivning (Vederlov), men rigtignok stærkt præget af de helt forandrede Forhold, kan man betragte den af Erik af Pommerns Tid stammende Gaardsret, der gjaldt for Personer, der tjente i Kongens Gaard; den synes at bygge paa et svensk Forarbejde fra ca. 1300.

Som *dømmende Instanser* bevarede selvfølgelig baade Landstingene og de dem underordnede Herredsting en Del af deres Betydning;

men ogsaa paa dette Omraade ser man den folkelige Deltagelse i Domsafsigelsen afsvækket noget til Fordel for Kongemagt og Aristokrati, idet *Landsdommeren* og *Herredsfogeden* træder stedse stærkere frem som Ledere af Retsforhandlingerne paa henholdsvis Landsting og Herredsting. Landsdommerne var udnævnte af Kongen og aldeles overvejende af adelig Byrd; Herredsfogederne toges derimod oftest blandt Bønderne, men det var som Regel Lensmændene, der udnævnte dem; allerede i Christoffer II's Haandfæstning tales om Lensmændenes Fuldmægtige eller Officialer, og det var disse Tjenestemænd, der i det 14.—15. Aarhundrede førte Forsædet paa Herredstingene og efterhaanden de fleste Steder fik Navn af Herredsfogeder.

3. Bondestanden og Landbruget.

Den danske Jord, som endnu i Valdemarstiden overvejende var i Bøndernes eget Eje, var i Løbet af det foregaaende Tidsrum for en stor Del gledet ud af Selvejernes Hænder, idet mange af disse havde givet sig ind under Stormændenes eller Kirkens Værn, og de tilbageværende Selvejere opfattedes tilmed snarere som Kronens Landboer, idet man ikke længer skelnede skarpt mellem offentlige Skatter og privat Landgilde. Denne Udvikling fortsættes til en vis Grad i det her omhandlede Tidsrum, dog saaledes at det lykkedes det reorganiserede kraftige Kongedømme under Valdemar Atterdag og Margrethe at slaa Bom for yderligere Overgang af skattepligtig Selvejerjord i de privilegerede Stænders Eje og derved forebygge, at Kronen led et uopretteligt økonomisk Tab.

Idet Bøndernes Værnepligt var afløst med en Pengeafgift, var et væsentligt Baand overskaaret, som knyttede deres Interesser sammen med Rigets; men dette gjorde endnu ikke noget synderligt Skaar i Bondestandens *lokale Selvstyre* paa Landsbystævne og Herredsting. I det hele udjævnedes efterhaanden det sociale Skel mellem Selvejer og Fæster; en stor Betryggelse for den sidstes taalelige Kaar udgjorde det hævdvundne Forhold, at Landboens eller Fæsterens Afgift til Godsejeren, *Landgilden*, væsentlig set var uforanderlig og ikke vilkaarlig kunde forhøjes. Meget ofte sattes Landgilden lig med Udsæden. Mere varierende var Landboernes *Gæsteriydelser* over for Godsejerens Hovsvende eller Jægere samt deres Pligtkørsel *(Ægt)* eller anden Arbejdsydelse *(Inne)*.

Efter Landslovene kunde Godsejer og Fæster gensidig frit opsige hinanden, men i Virkeligheden sad Fæsteren som Regel paa Livstid;

og selv om Løsøret og stundom Bygningerne var hans Ejendom, havde han ofte den Pligt at holde tilstrækkeligt Saakorn, det saakaldte *Holdskorn*, ved Gaarden. Ogsaa *Holdsfæ* kendtes; særlig almindelig var den Form herfor, som kaldtes en „udødelig Ko", idet en Bonde mod en aarlig Afgift fik en Ko overladt med den Forpligtelse at erstatte den med en ny, naar den døde. En Følge af Folkeformindskelsen ved den sorte Død i Midten af det 14. Aarhundrede var, at mange Gaarde kom til at ligge øde, uden Dyrkere; heraf fulgte en vis Tilbøjelighed hos Godsejerne til at knytte Landboerne fast til Gaardene, og i Olufs Haandfæstning indskærpes, at Bryder og Landboer først maa forlade deres Fæste, naar de har fyldestgjort deres Forpligtelser. Snart efter høres om en Afgift *(Forlov)* paa tre Mark, som den bortflyttende Fæster skal udrede Husbonden, og i Forordningen af 1396 bestemmes, at de af Kronens Bønder, der siden 1368 har forladt deres Gaarde, skal vende tilbage til dem og give 3 Mark i Forlov.

Det er allerede nævnt, at Selvejernes og Fæsternes Grupper nærmede sig stærkt til hinanden, og ogsaa paa anden Maade skønnes det, at de forskellige Arter af mindre Landbrugere har en vis Tilbøjelighed til at smelte sammen. For *Brydernes* (Gaardbestyrernes) Vedkommende bliver det mere og mere almindeligt, at de aldeles som Landboerne giver fast Landgilde i Steden for en Brøkdel af Høsten, og selve Navnene *Bryde* og *Landbo* begynder at blive enstydige. Mange af *Gaardsæderne* (Husmændene), der fik overladt et Stykke Jord til Dyrkning, kom herved op paa Højde med de mindre Landboer. Ogsaa ved Udstykning af Brydegaarde og andre større Bøndergaarde nivelleredes Bondestanden stedse mere.

Det er allerede omtalt under det foregaaende Tidsafsnit, at den stærke Overgang af Jordegods i de privilegerede Stænders Eje ingenlunde var ensbetydende med, at Hovedgaardsdriften var i Fremvækst paa Bekostning af de mindre Enheder i Landbruget. Tværtimod ses der i Roskildebispens Jordebog fra ca. 1370, den agrarhistoriske Hovedkilde for indeværende Tidsrum, ret hyppige Eksempler paa, at Hovedgaarde, som Bispen har erhvervet, og som tidligere har tilhørt Medlemmer af Lavadelen, nedlægges og udstykkes. — Hvad selve *Fordelingen af Jordegodset* angaar, kan man vel i grove Træk regne med, at omtrent en Fjerdedel af Rigets Jord var i Kronens eller i Selvejeres Hænder, medens Resten var nogenlunde ligeligt delt mellem Kirken og Adelen. Med Hensyn til Fordelingen af Jorden inden for de to sidste Grupper er at mærke, at Hovedmængden af Kirkegodset var samlet paa forholdsvis faa Hænder, nemlig Bispernes, Domkirkernes, de høje Prælaters og de rige Klostres; en særlig stor Godsherre som Roskildebispen ejede ca. 1370 mere end 2600 Gaarde paa Sjælland. Derimod var Adels-

godset fordelt paa langt flere Hænder, og selv de største verdslige Godsejere stod langt tilbage for Kirkefyrsterne i Godsrigdom.

Det er ikke uden Interesse at sammenstille disse danske Ejerforhold med de tilsvarende i *Sverige*, der endnu stod langt tilbage i aristokratisk Samfundsudvikling. I dette Riges fjernere og tyndt bebyggede Landskaber fandtes næsten kun Selvejere, og det var derfor ogsaa i disse, særlig i Dalarne, at den nationale demokratiske Bevægelse under Erik af Pommerns Regering væsentlig havde sit Tilhold; men selv i Rigets tættere bebyggede og mere centrale Dele var Selvejerne omtrent lige saa talrige som Kirkens og Adelens Fæstebønder.

Malt Herreds Segl, med tre Bygkorn. $^2/_3$ St. Efter Trap: »Kongeriget Danmark«. 3. Udg.

Til Trods for disse ugunstige Ejendomsforhold i Danmark og til Trods for de haarde Byrder i Form af Ekstraskatter, der hvilede paa alle Bønder, saavel Selvejerne som Kronens og de privilegerede Stænders Fæstere, medens Adel og Prælater oftest vidste at unddrage sig dem, maa man dog ikke tænke sig den danske Bondestand som forkuet og avet af Adelsvælden, hvad Opstanden efter Erik af Pommerns Afsættelse noksom beviste, ligesom det ogsaa fremgaar af de hyppige Retssager, Bønderne førte, naar de følte sig trykkede af uberettigede Krav fra Lensmænds eller Godsejeres Side. Til det senere saa tyngende *Hovarbejde* paa Hovedgaarden findes kun svage Tilløb, f. Eks. i den oftnævnte Jordebog over Roskildbispens Gods ca. 1370; til de fleste Hovedgaardes Drift anvendtes Gaardens Tyende samt de omboende Gaardsæder eller Husmænd. Men efterhaanden som disse sidste fik Jord at dyrke med Bevarelse af deres gamle Pligt til Hovarbejde, havde der ganske vist begyndt at udvikle sig en Samfundsklasse, der indeholdt Spiren til de senere Hovbønder.

Baggrunden for Bondestandens gode Kaar var naturligvis det *Handelsopsving*, som de ordnede Forhold i Riget medførte. Der udførtes uden Tvivl stadig en Del Korn til Nordtyskland, men hertil kom i langt højere Grad end tidligere Eksport af *Øksne*, særlig maaske for Jyllands Vedkommende. Ogsaa Humledyrkning og Frugtavl samt Pileplantning til Hegn synes man i indeværende Tidsrum at have lagt mere Vind paa end tidligere.

Om Bøndernes *daglige Liv, Boliger og Agerbrug* vides i øvrigt ikke stort mere, end hvad der er anført ved de forudgaaende Tidsafsnit. Men de dèr nævnte Træk tør sikkert ogsaa i det store og hele overføres paa

det her omhandlede Tidsrum; thi det ejendommelige for Bøndernes Liv og Arbejde er den store Afhængighed af den lokale Tradition samt de forskellige Arbejders regelmæssige Kredsløb Aaret rundt. Derfor dannede der sig ogsaa hos Bønderne et Utal af Regler og Mundheld vedrørende Landbruget, der for en stor Del sattes i Forbindelse med den kirkelige Festkalender, som Bonden paa sin primitive Maade holdt Regnskab med ved Hjælp af Skurer og indskaarne Mærker i en „*Primstav*". Selve Primstaven er dog forsvunden langt tidligere i Danmark end i Sverige og Norge; men de til de katolske Festdage knyttede Vejrspaadomme og Landbrugsregler holdt sig trofast hos Landalmuen og er ofte først blevet optegnet ned imod vore Dage. — Ogsaa Dyrkningsfællesskabet maatte jo i høj Grad bidrage til at styrke den Regelbundethed og Ensartethed, der prægede Bondens Arbejde. En tilsvarende Virkning havde ogsaa den Tilbagegang i Lavadelens Betydning, som ovenfor er omtalt, idet Medlemmerne af de enkelte „Bylav" herved blev mere socialt ligestillede end forhen.

Tinspænde med Aarstidsbilleder, f. i Københavns Grund. Nationalmuseet. Fotografi.

Alt i alt synes da Bondestandens Indordning i det skarpt stænderdelte Samfund vel at have medført betydelige Ulemper, bl. a. fordi det blev den, der overvejende kom til at bære Landets økonomiske Byrder i Form af Skatter og offentlige Arbejder, hvorover jo ogsaa den sjællandske Aarbog klager ynkeligt i sine Antegnelser om Valdemar Atterdags Regering. Men disse Ulemper opvejedes dog kendeligt ved den lovlige Orden og Retssikkerhed, som i indeværende Tidsrum haandhævedes af Kongemagten, og om nogen Undertrykkelse af Bønderne fra Kirkens eller Adelens Side er der gennemgaaende ikke Tale. Derimod lagde Gennemførelsen af Købstædernes Standsprivilegier et vist Baand paa Bondestandens Handlefrihed, idet al Landhandel forbødes, fordi Handelen skulde være Byernes Borgere forbeholdt.

4. Borgerstanden; Handel og Haandværk.

Den stærke Udvikling af Købstadvæsenet, der havde fundet Sted i det foregaaende Tidsrum, fortsattes i det hele i samme Spor. Dog grundlagdes kun yderst faa ny Købstæder; blandt disse maa særlig fremhæves den af Erik af Pommern anlagte By Landskrone ved Øresund, og i det hele fik Øresundsbyerne et kendeligt Opsving under denne Fyrste, hvem ogsaa Helsingør for en stor Del skylder sin Opkomst; om hans Forhold til København er ovenfor talt (S. 77).

Byernes Styre var stadig i Hænderne paa de aristokratiske Byraad; disses Medlemmer, Raadmændene, besatte selv de ledige Pladser, og i Løbet af det 14. Aarhundrede fremtræder som deres Formænd en eller flere Borgmestere eller Prokonsuler, som Kongen forbeholdt sig Ret til at udvælge, sagtens dog efter Indstilling af Raadet og ud af dets Midte. Ved denne Raadets øgede Magtstilling trængtes den kongelige Ombudsmand eller Byfoged stærkt tilbage, navnlig som Følge af, at Raadet selv overtog at paaligne Borgerskabet en aarlig Byskat, der afløste de ældre Afgifter og indbetaltes direkte af Raadet til Kongens Kasse. I det 15. Aarhundrede stod Byfogden nærmest under Raadet, og de Domme, han fældede paa Bytinget, kunde appelleres til Raadet.

Aarhus Bys Segl. 2/3 St.
Efter Trap: »Kongeriget Danmark«. 3. Udg.

Noget anderledes laa Forholdet i de Byer, hvor der fandtes et kongeligt Slot; den Lensmand, der var Befalingsmand her, maatte ifølge Forholdenes Art have en anselig Magtstilling over for Raadet (ligesom Ombudsmanden i det foregaaende Tidsrum) og havde da under sig en Byfoged, der opkrævede de Kongen tilkommende Retsbøder og førte Forsæde paa Bytinget. — Ofte forlenedes Byerne bort, tiest vistnok som Pantelen; i saa Fald var det vedkommende Lensmand, der ansatte Byfogeden. Det var i øvrigt ingenlunde sjældent, at Kongen tilstod Byraadet selv Ret til at beskikke Byfogeden.

Raadets Magtstilling over for Byernes menige Borgere var meget

anselig. Ganske vist fik Raadmændene ingen Løn, men var til Gengæld fri for at svare Byskat; de toges saa godt som altid blandt Byens anseligste Købmænd, medens Haandværkerne ikke var fornemme nok til at have Sæde i Byraadet. Selv om Raadet ved enkelte Lejligheder ikke undlod at høre Borgernes Mening, maatte dog Bystyret kaldes yderst aristokratisk og nærmede sig stærkt til Oligarki (Faamandsvælde). Flere, overvejende sydfra indvandrede, Slægter hævede sig over de andre i Fornemhed og førte adeligt Vaabenskjold, og dette Forhold efterlignedes af enkelte danske Slægter; de fleste Borgere nøjedes dog med at føre et Bomærke i deres Signet.

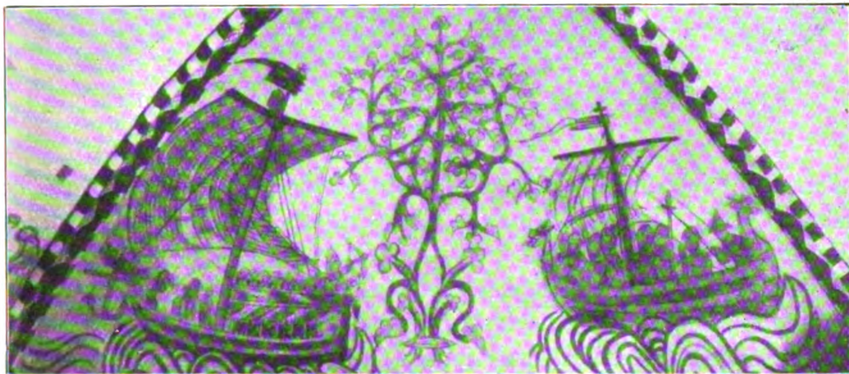
Ribe Bys Segl. ²/₃ St.
Efter Trap: »Kongeriget Danmark«. 3. Udg.

Den Købstadnæring, som nød størst Anseelse, og som Regeringen i alt Fald fra Erik af Pommerns Tid gjorde mest for at fremme, var *Handelen.* Al Landhandel, hvad enten den dreves af Bønder eller Bissekræmmere, forbødes strengt. Dette Forbud mødte dog mange Steder Modstand hos Bønderne, og det lykkedes næppe at gennemføre det helt.

Hvad der stadig stærkt hemmede den indenlandske Handels Opblomstring, var *Hanseaternes* økonomiske og delvis politiske *Overlegenhed;* men netop i indeværende Tidsrum viser sig de første Tegn paa, at deres Magtstilling var i Tilbagegang. Politisk sporedes dette allerede under Margrethe og Erik af Pommern ved deres manglende Evne til afgørende og energisk Indgriben; men ogsaa økonomisk begyndte deres Indflydelse at aftage som Følge af, at Vesterhavsfiskeriet og dermed ogsaa Vesterhavshandelen i det 15. Aarhundrede tog et stort Opsving, medens Skaanemarkedet tabte noget af sin Betydning og efterhaanden indskrænkedes til et rent Fiskemarked. Men netop ved at den almindelige Varehandel gled bort fra det væsentlig af Hanseaterne beherskede Skaanemarked og spredtes mere ligeligt ud over Landet, skabtes Mulighed for et Opsving af Købstædernes Handel. Dette blev især Tilfældet langs Øresund, hvor København og Malmö voksede sig store; i Jylland skabte den opblomstrende Øksnehandel god Fremgang for Ribe og Kolding, og selv om det meste af Indførselshandelen stadig forblev paa udenlandske Hænder, gjorde det dog et betydeligt Afbræk i

Hanseaternes Handel, at en stor Del af denne gik over til de nederlandske og flamske Stæder.

Tidens lave Toldsatser paa Varer kunde ikke lægge de udenlandske Handelsmænd store Hindringer i Vejen. Som et alvorligt Indgreb i deres Privilegier maatte Hanseaterne derimod opfatte den af Erik af Pommern indførte Øresundstold, hvorved der paalagdes hvert fremmed Købmandsskib, der sejlede gennem Sundet, at udrede en Nobel (en engelsk Guldmønt); men det lykkedes kun de vendiske Stæder at

Skibe c. 1450. Kalkmaleri i Skamstrup Kirke i Vestsjælland. Fotografi.

unddrage sig denne Ydelse. Ogsaa de fremmede Købmænds Ret til at bjærge Vraggods blev stærkt beklippet, bl. a. af Margrethe.

Af mere afgørende Betydning var dog den danske Regerings Bestræbelser for at fremme den hjemlige Handel ved at drage stedse snævrere Grænser for de fremmede Købmænds, *Gæsternes*, Køb og Salg af Varer. Al Landhandel med Bønderne forbødes disse; men selv i Købstaden maatte Gæsterne kun handle med Borgerne og ikke med Bønderne, og alt Detailsalg var forbeholdt Byens Indbyggere, saa at den fremmede Købmand kun maatte sælge Klæde i Stykkevis (ikke i Alenmaal), Øl i Tønder o. s. fr. Heller ikke turde han have nogen Udsalgsbod i Byen, men kun ved et fra sit Herberge udhængt Tegn angive, at han havde Varer til Fals. Kun ved Markederne lempedes disse strenge Regler.

Ad mange Veje trængte dog den tyske Indflydelse ind i de danske Købstæder, ikke mindst gennem de saakaldte *Liggere*, tyske Agenter, der var bosatte rundt om i Byerne. Disse „Pebersvende“ dannede ofte deres egne Gilder eller Kompagnier; særlig kendt er det tyske Kompagni i København. Men mange af dem søgte efterhaanden Borgerskab

i den By, hvor de havde bosat sig; de giftede sig ind i danske Slægter og tilførte saaledes den danske Handelsstand et stærkt Element af tysk Flid og Vindskibelighed, der i Længden kom Landet til Gode, selv om det medførte en stærk kulturel Paavirkning fra det store sydlige Nabofolk. Denne spores ikke mindst i de overordentlig talrige plattyske

Lybsk Gylden og Søsling fra c. 1400, fundne i Danmark. Fotografi.

Laaneord, som netop i den yngre Middelalder vandt Borgerret i det danske Sprog, og hvoraf mange hører til de endnu i Nutidssproget almindeligst forekommende.

Ved Siden af det egentlige Borgerskab var baade *Kirke* og *Adel* store *Grundejere* i Byerne, og da de havde Skattefrihed for deres Jordegods, kunde denne døde Haand paa mange af Ejendommene i Byen være af ret uheldig Virkning for Borgersamfundet. Dog havde dette ogsaa stor Fordel af de kirkelige Stiftelser, der bl. a. sparede Byen for Udgifter

Segl fra et Gilde for St. Knud af Ringsted. 2/3 St. Efter »Tidsskr. f. Kunstindustri«. 1899.

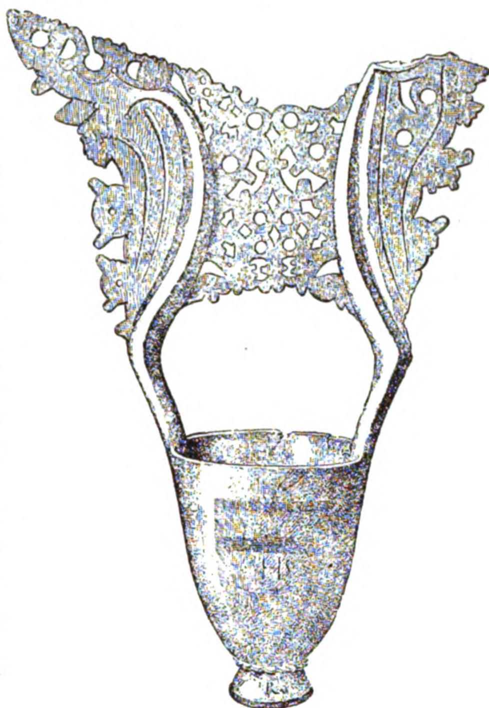

St. Knuds Gildes Segl fra Landskrona. 2/3 St. Efter »Tidsskr. f. Kunstindustri«. 1899.

til Fattigvæsen o. l., og for Adelens Erhvervelse af Købstadgaarde var der sat ret snævre Skranker, idet ingen Adelsmand kunde opnaa Skattefrihed for mere end een Gaard i Købstaden, og dette kun, for saa vidt den tjente ham selv til Bolig i alt Fald en Del af Aaret.

De selskabelige Sammenslutninger af Borgere, *Gilderne*, med deres

halvt religiøse, halvt verdslige Tilsnit, blomstrede fremdeles, selv om deres politiske og sociale Betydning allerede i det forudgaaende Tidsrum var kendeligt i Aftagende. Der stiftedes jævnt hen ny Gilder; i København dannede de tyske Købmænd 1382 et Selskab, i Randers oprettede Købsvendene 1417 et Guds Legems Lav, og i Odense sluttede 1435 en Kreds af fornemme, overvejende tyskfødte, Borgere sig sammen i et religiøst præget Gilde, det „elende“ (udlændige) Lav, hvis Skraa er affattet paa Plattysk. Mange af Gilderne omfattede dog alle Samfundsklasser; baade Mænd og Kvinder gav Møde ved Sammenkomsterne, og det var tilladt at tage Gæster med efter først at have indhentet Oldermandens Samtykke. Ved Maaltiderne tog man godt for sig af Retterne: salt og fersk Kød, Brød, Smør og Ost, og navnlig drak man rigeligt dertil, aldeles overvejende Øl; de mange Straffe for mindre høvisk Optræden ved Gildesbordet, som Gildeskraaerne indeholder, var sikkert ikke upaakrævede.

Gildebæger af Træ fra Kalundborg, nu i Nationalmuseet. Efter »Danmarks Riges Historie«. II.

Kande af hjemligt Lertøj, fundet i Sct. Hans Kilde i Roskilde. Nationalmuseet. Fotografi.

Gilderne havde dog ikke alene et rent selskabeligt Formaal; de tjente ogsaa som en Art Brandforsikring, Syge- og Begravelseskasse for Medlemmerne, ligesom disse var indbyrdes forpligtede til at hjælpe hverandre i Rettergang; Trætte mellem Brødrene indbyrdes søgtes saa vidt muligt ordnet inden for Gildet selv. — Gildernes religiøse Opgave

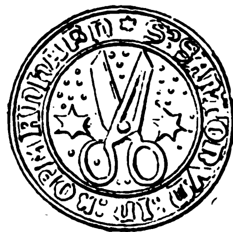
varetoges af en Præst *(Vikar, Skraaherre)*, der holdt Messer for Gildets Værnehelgen; de mere velhavende Gilder oprettede ligefrem et Alter for denne i en af Byens Kirker. Drog nogen af Brødrene paa Pilgrimsfærd, fik han en lille Pengeydelse af de andre. — De større og mere velhavende Gilder ejede selv deres Gildeshuse eller Forsamlingsbygninger.

Ystad Smedes Lavssegl. Efter »Tidsskr. f. Kunstindustri«. 1897.

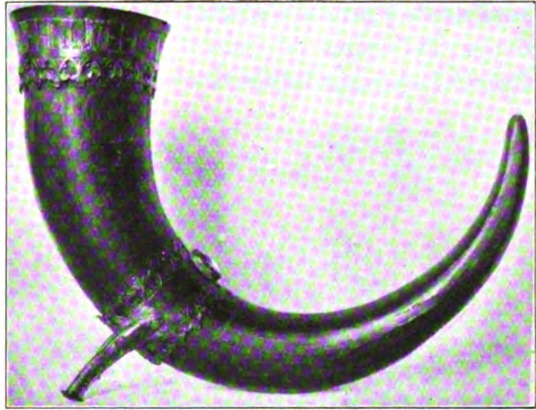
Gilder var som nævnt en Arv fra det foregaaende Tidsrum. Ejendommeligt for den her omhandlede Periode er det derimod, at ogsaa Haandværkerne slutter sig sammen i *Lav* eller Fagforeninger, der organiseredes paa ganske lignende Maade som Gilderne og ligesom disse havde et halvt religiøst, halvt verdsligt Præg. Allerede tidligere havde dog visse Fag sluttet sig sammen i Lav og søgt at hævde Eneret for Lavets Medlemmer til at drive vedkommende Næring; men dette blev dengang modarbejdet af Myndighederne; i Roskilde Stadsret af 1268 forbødes det saaledes Bagerne at hindre Ikke-Medlemmer af deres Lav i at drive Bagernæring. Det ældste kendte Eksempel paa Anerkendelse af et Lavs Eneret til at udøve vedkommende Haandværk er et Brev af 1349 fra Borgmestre og Raad i Ribe, hvori det udtales, at ingen maa drive Skræddernæring dèr i Byen uden at være Medlem af Lavet. Den ældste bevarede danske Lavsskraa er udstedt 1403 for Bagersvendene i København.

Til Gengæld for den saaledes opnaaede Eneret paahvilede der ganske naturligt Lavet den Pligt at sørge for gode Varer til rimelige Priser. Som Følge heraf blev baade Arbejdsmetoder og Priser reguleret ovenfra, idet Lavsorganisationen ifølge sit Princip danner et direkte Modstykke til den fri Konkurrence. Drengen maatte i en Aarrække tjene sig op til Svend og gøre Svendestykke, Svenden havde atter først efter en Aarrække Ret til at gøre Mesterstykke, og Oldermanden skulde stadig paase, at Arbejdet blev ordentlig udført. Mestrene maatte ikke gaa hverandre i Næringen, og som Regel maatte derfor ingen Mester beskæftige mere end to eller tre Svende. I det hele skulde den samme gensidige Hjælpsomhed, som vi kender fra Gilderne, ogsaa gælde Lavsbrødrene imellem, ligesom deres indbyrdes Stridigheder skulde holdes inden for

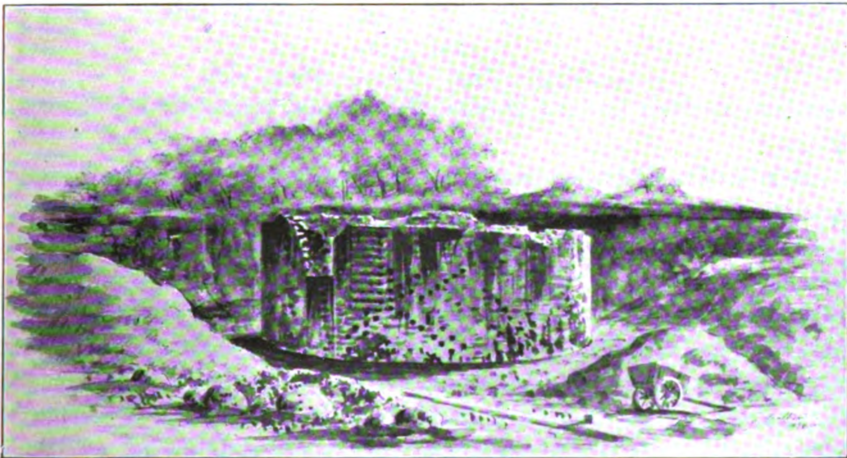
Københavns Skræderes Lavssegl. Efter »Tidsskr. f. Kunstindustri«. 1897.

Lavet selv og ikke bringes for Raadet. Da hver Mester kun havde faa Svende, havde Svendene gennemgaaende gode Udsigter til selv at blive Mestre, og nogen større Kløft mellem de to Klasser fandtes ikke. Forholdet mellem dem var patriarkalsk, idet Svendene tilhørte Mesterens Husstand og til en vis Grad opfattedes som hans Tyende. I de fleste Tilfælde kunde Svendene lige saa fuldt som Mestrene blive Brødre i Lavet, men der begynder dog ogsaa at vise sig særskilte Svendelav, og ved et mærkeligt Træf stammer netop den ældste bevarede danske Lavsskraa fra et saadant (jfr. S. 112).

Køge Skomagerlavs Drikkehorn.
Nationalmuseet.
Fotografi.

Selv om Lavene efterhaanden tilkæmpede sig Anerkendelse af deres Rettigheder, var Myndighederne dog stedse paa Vagt over for Misbrug, og Skraaerne maatte stadfæstes af Byraadet for at opnaa Gyldighed, ja ofte fik man dem udfærdiget af Kongen selv.

Hanetaarnet ved Københavns Nørrevold,
fremgravet 1874 og delvis sløjfet.
Farvelagt Tegning af Zeuthen, Nationalmuseet.

Om *Byernes Befæstning* med „Plankeværk" er talt under det foregaaende Tidsafsnit; ved de store Købstæder erstattedes dog dette Trævirke af en Ringmur af Teglstene med Grav og Taarn; en saadan opførtes uden om Malmö paa Erik af Pommerns Tid. Københavns Mure stod deres Prøve under denne Konges Kampe med Hansestæderne; fra denne Tid synes det saakaldte *Hanetaarn* ved Nørrevold at stamme, hvoraf Levninger findes bevarede under Jorden umiddelbart ved Boule-

Stenhuse fra Kalundborg.
Fotografi.

vardbanen. Noget yngre gotiske Byporte er bevarede i Faaborg og Stege.

Hvad *Købstadhusene* angaar, var de utvivlsomt endnu som i det foregaaende Tidsrum overvejende af Træ eller Bindingsværk med lerklinede Tavl; men Stenhusenes Tal synes dog at have været noget i Stigning. Gennemgaaende var Husene sikkert lave og uanselige, for det meste straatækte, og oftest synes de at have ligget med den ene Langside ud mod Gaden; dog findes der ogsaa, især i de større Strandkøbinger, Eksempler paa højere Huse med Gavlen ud imod Gaden efter tysk Byggeskik, navnlig paa Hovedgaden, og grupperede om Torvepladsen i Byens Centrum. Haandværkerne var som Regel bosatte efter deres Fag, som mange Gadenavne endnu den Dag i Dag bærer Vidne om, f. Eks. i København Skindergade (hvor Skinderne, d. e. Garverne, var bosatte), Skovbogade (opr. Skoboderne), Købmagergade (opr. Kødman-

gergade, d. e. Slagtergade) o. s. fr. Den krumme Hovedgade, der senere efter sin Form fik Navnet *Vimmelskaft* (d. e. Svingbor), hed i Middelalderen *Tyskemannegade* og bar saaledes ved sit Navn Vidne om det tyske Borgerskabs Betydning. Den parallelle Gade, Kompagnistræde, har derimod sit Navn efter det danske Kompagni (Skydeselskab), der havde sit Gildeshus her.

Alt i alt fandt der da i det her omhandlede Tidsrum en betydelig

Plan af det middelalderlige København.
Efter Oluf Nielsen: »Kjøbenhavns Hist. og Beskr.«

Udvikling Sted af det danske Købstadvæsen; der var Liv og Fremgang i Byerne, især mod Periodens Slutning, og selv om de endnu var trykkede af den hanseatiske Konkurrence, tog dog dansk Handel og Haandværk et betydeligt Opsving — ofte ganske vist i Sammenhæng med Indvandring af et anseligt tysk Element i Borgerskabet, der dog efterhaanden fordanskedes. Kun i Sønderjyllands Købstæder og da især i de sydlige, Flensborg og Tønder iberegnet, fandt en saa stærk tysk Indvandring og Paavirkning Sted, at man virkelig kan tale om en Fortyskning; under Holstenervælden trængte saaledes i Flensborg det plattyske Sprog det danske stærkt tilbage, saa at Byen allerede nu mistede sit rent danske Præg.

5. Kirke og Kristendom; religiøse Strømninger.

De store Kampe mellem Kongemagt og Kirke i det foregaaende Tidsrum havde nærmest været et Udslag af enkelte ledende Kirkemænds højtflyvende Forestillinger om Kirkens Magtfylde og overspændte Krav om dens fulde Uafhængighed af de verdslige Myndigheder. Meget blev ganske vist opnaaet i Retning af at hævde Kirkens Selvstændighed og Forrettigheder; men det skulde dog snart vise sig, at den fuldstændige Kuldkasten af Kongedømmet og Opløsning af Riget, der midlertidigt indtraadte i det 14. Aarhundredes anden Fjerdedel, i høj Grad skadede Kirken som Følge af den almindelige Retsløshed, der indtraadte, og allerede under Valdemar Atterdag ser man da Kirkens ledende Mænd kraftigt støtte Kongemagten i dens Genrejsning af Riget og bringe store Ofre for den fælles Sag.

Samtidig svækkedes den danske Kirkes Selvstyre stærkt ved *Pavernes tiltagende Indgriben* i Landskirkernes Anliggender og navnlig ved deres idelige Indblanding i de høje Embeders Besættelse; og her blev det af stor Betydning for Kongemagtens Indflydelse paa de kirkelige Sager, at denne stadig fastholdt og uddybede det venskabelige Forhold til Pavestolen, som i øvrigt fra gammel Tid var Tradition i den danske Kongeslægt. Paa denne Maade lykkedes det da Kongemagten ikke alene at genvinde, hvad den i de urolige Aar havde tabt af Indflydelse paa Besættelsen af de høje kirkelige Embeder, men ogsaa at øge sin faktiske Magtfylde paa dette Omraade, idet den gerne overlod Pavestolen de Afgifter af Kirken, som denne attraaede, mod til Gengæld selv at faa det afgørende Ord ved Udnævnelsen af Bisper og andre høje kirkelige Embedsmænd. Det drejede sig her bl. a. om de saakaldte *Annater*, det første Aars Indtægter af vedkommende Embede, samt om forskellige mere ubestemte Afgifter, de saakaldte *servitia*, Tjenesteydelser, ved Embedets Tiltrædelse. Kongen fik derfor næsten altid de høje Embeder besat med de Personer, som han ønskede, og ofte havde disse tidligere tjent ham i Kancelliet.

Det var i det hele almindelig Skik, at Kancelliembedsmændene lønnedes med Kannikedømmer og andre kirkelige Embeder; og ogsaa paa anden Maade: ved at yde Laan, ved at stilie Krigsfolk til Hæren o. s. fr., maatte Kirken udrede anselige Ydelser til Kongerne. Allerede Valdemar Atterdag satte sig i Besiddelse af det strategisk og økonomisk set vigtige København, og ganske vist gav Dronning Margrethe Byen tilbage til Roskilde Bispestol, men fra Begyndelsen af Erik af Pommerns Regering ligger denne atter fast i Kongens Haand, der beholdt Byen trods alle Bispestolens Indsigelser.

Den *Verdsliggørelse*, som prægede Pavestolen i det 14. Aarhundrede,

Herregaarden Gjorslev paa Stevns.
Opført af Dronning Margrethes Kansler,
Roskildebispen Peder Jensen Lodehat.

bredte sig ogsaa til den danske Kirke; Bisperne optraadte mere og mere som verdslige Fyrster med en hel Hofholdning, med talrige Vaabensvende o. s. fr. Prælaternes Rigdom paa verdsligt Gods og Guld ses tydeligt af de bevarede Testamenter fra Datiden. Ærkedegn Jon Stigsøn i Lund efterlod sig saaledes 1361 atten Drikkehorn, fire Guldringe m. m.; Bisp Eskil af Ribe ejede 1409 tre Sølvbælter, en Guldhalskæde med Perler m. m., ti Guldringe, mindst fire Sølvbægre og otte Sølvskeer o. s. fr. Ærkebisp Jakob af Lund efterlod sig 1410 to saakaldte *Gribskløer* (Drikkehorn) med Sølvbeslag, nok et Drikkehorn, flere Sølvboller, to Sølvkander, tretten store Sølvskaale, ni Sølvfade, to Sølvbækkener, fem Sølvbægre, fem delvis forgyldte Sølvskaale, et Guldkors med Kæder, to og tyve Fingerringe af Guld, flere lange pelsværkforede Kjortler m. m.

Roskildebispen Peder Lodehats lille Segl. 2/3 St. Nationalmuseet.

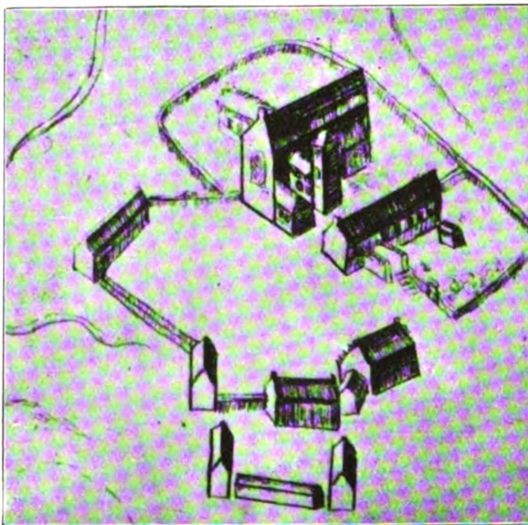

Aarhus Domkapitels Segl. 2/3 St. Nationalmuseet.

Bisperne var langt større *Godsherrer* end nogen af de verdslige Adelsmænd; de ejede ofte flere anselige befæstede Borge foruden deres egentlige Residens i Stiftsstaden, og den tiltagende aristokratiske Udvikling i Samfundet viste sig ogsaa deri, at de høje kirkelige Embeder om muligt i endnu højere Grad end tidligere besattes med Adelsmænd, hvorved Kirken til en vis Grad forflygtigede det demokratiske Grundlag for sin organiserede Præstevælde. Virksomheden som Administrator af det omfattende Bispegods betød sikkert mere for mange af Bisperne end den rent kirkelige Side af deres Embede. — Af fælles danske Kirkemøder kendes fra det her omhandlede Tidsrum kun eet, der afholdtes i København 1425, altsaa faa Aar efter det store europæiske Kirkemøde i Konstanz. — Ogsaa Visitatspligten synes adskillige af Bisperne at have taget sig ret let, og med Præsternes Frillelevned saa de vistnok ret hyppigt gennem Fingre, saa meget mere som de selv næppe altid var uangribelige i saa Henseende.

Maribo Abedisses Segl. 2/3 St. Nationalmuseet.

Præstesegl fra c. 1350 (Johannes Are) 2/3 St. Nationalmuseet.

De høje gejstlige Herrer viste stor Iver for at øge deres Indtægter, og dette gik ikke mindst ud over *Sognepræsternes* Embeder; talrige var de pavelige Dispensationer, der gav Prælaterne Ret til at forene flere Embeder i een Person, og Følgen heraf var, at Gudstjenesten i mange Sognekirker kun varetoges af Vikarer. Til selve Hovedkirkerne var der derimod knyttet et efter Nutidens Maalestok uforholdsmæssigt Antal af Præster, idet mange af Kirkens mindre Altre havde hvert sin Vikar; ikke sjældent lønnedes saadanne Vikarer af Købstadgilderne (se ovenfor S. 112).

Dueholm Kloster paa Mors.
Efter Resens Atlas c. 1675.

Den samme *Verdslighed*, som i stort Omfang trængte ind blandt de høje Prælater, satte ogsaa sit Præg paa mange af *Klostrene* af de ældre Munkeordener, der ikke sjælden kappedes med Bisperne i Godsrigdom. Kun ganske enkelte ny Klostre af disse Ordener oprettedes i indeværende Tidsrum, saaledes Johanniterstiftelsen Dueholm ved Nykøbing paa Mors og Nonneklostret Gavnø i Sydsjælland. — Et Udslag af en ny og frisk kirkelig Strømning var derimod den fra Sverige udgaaende Birgittinerorden, som baade Margrethe og Erik af Pommern støttede og fremmede af al Magt inden for hele Norden; af Vadstenas to Datterklostre paa dansk Grund, Maribo og Mariager, tilhører i alt Fald det første den her omhandlede Periode. Birgittinerklostrene omfattede i Modsætning til de ældre Ordener baade Munke og Nonner inden for samme Hegn, men i øvrigt skarpt indbyrdes adskilte.

Ogsaa Tiggermunkeklostrene i Byerne spillede stadig en betydelig Rolle; foruden Dominikanerne og Franciskanerne maa af nyere Ordener nævnes Karmeliterne, der kom til Danmark under Erik af Pommern og bl. a. oprettede et senere navnkundigt Kloster i Helsingør, hvor litterære Studier fandt et Hjemsted. En anden Orden, Antoniterne, hvis Særkende var Sygepleje, grundlagde i Slutningen af det 14. Aarhundrede Klostret Maarkær i Angel.

Til Trods for al Verdslighed hos Prælater og ligestillede er der næppe nogen Tvivl om, at Kirken jævnt hen har øvet en *mildnende og humaniserende Indflydelse* paa de raa Sæder. Dog var det sikkert kun et Mindretal, der i dybere Forstand tilegnede sig Kristendommens Aand og traadte i et inderligere Forhold til dens religiøse Værdier; det store

Mariabillede fra Baarse i Sydsjælland. Fotografi.

Billede af den hellige Dionysius fra Slagelse St. Peders Kirke. Fotografi.

Flertal stod sikkert i et mere udvendigt Forhold til Kirken og nøjedes med i det ydre at følge dens Paabud. Her kom den katolske Kirkes Rummelighed i moralsk Henseende den i høj Grad til gode; selv om Kirken opfattede det selvfornægtende Klosterliv som en højere, „renlivet" Vandel, var den dog en kærlig Moder for alle sine Børn, naar de kun flittigt hørte Messe, fastede til de foreskrevne Tider, læste det fornødne Antal Bønner og heller ikke helt forsømte at indlægge sig Fortjeneste ved Almisser og andre gode Gerninger. Heller ikke kan det nægtes, at Kirkens Lære om Aflad for Syndeskyld, der uddeltes som Følge af visse fromme Handlinger, saasom Pilgrimsfærd til bestemte

Valfartssteder o. l., let kunde misforstaas af jævne Lægfolk, der sikkert ofte i Praksis oversprang de Sætninger om virkelig Omvendelse og Anger, som Afladsbrevene gerne indeholdt, og holdt sig til de ydre Handlnger, der krævedes.

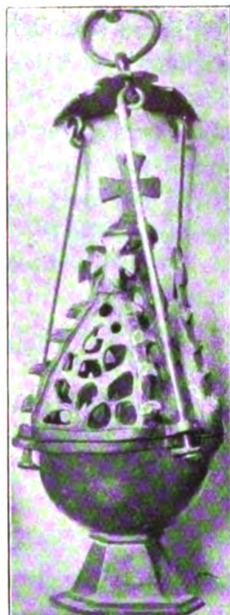

Relikviar fra Slagelse St. Mikkels Kirke med Korsfæstelsesgruppe. Nationalmuseet. Fotografi.

Ogsaa den stedse mere om sig gribende *Helgendyrkelse* maatte bidrage til at give Religionen et vist materielt Præg. Helgenerne løsreves mere og mere fra deres historiske og lokale Tilknytning og fik efterhaanden tildelt hver sit specielle Virkeomraade og sit bestemte Fag som Værnehelgen, hvorved Faren for en vis Udvorteshed i Andagten unægtelig forøgedes. Den Iver, hvormed Kirkerne samlede paa Helgenlevninger (Relikvier), maatte ogsaa medføre megen Overtro paa disses magiske Virkninger. Men Helgendyrkelsen rummede ogsaa megen virkelig Fromhed, og en Aandsretning som den hellige Birgittas og hendes Efterfølgeres prægedes af alvorlig og inderlig Helliggørelsestrang. Mariadyrkelsen trivedes bedre end nogen Sinde og gav sig stundom ret overspændte og sværmeriske Udslag; ogsaa Marias Moder Anna traadte netop i det her omhandlede Tidsrum ud af sin tidligere ret ubemærkede Tilværelse og indtog en hædret Plads blandt Kirkens Helgener.

Den Magt over Sjælen, som Kirken ofte kunde have ondt nok ved at øve i Menneskets Velmagtsdage, opnaaede den som Regel ved dets Sotteseng, naar Sindet maatte berede sig paa den sidste Rejse. Hertil var Kirkens Naademidler, særlig den hellige Nadver, uundværlige som

Tærepenge *(Viaticum)*, og hos den døende fandt Kirken derfor en gunstig Jordbund for sin aandelige Virksomhed. Talrige var de *Sjælemesser*, som indstiftedes paa Dødslejer, idet den døende mod en *Sjælegave* til Kirken betingede sig saadanne afholdt; de rige skænkede store Gaver af Jordegods o. l. til dette Formaal, jævnere Folk maatte nøjes med mindre, men sørgede dog gerne for at stifte en *Aartid*, en aarlig Sjælemesse paa deres Dødsdag, og havde den enkelte heller ikke Midler hertil, saa paatog Gilderne og Lavene sig at stifte Sjælemesser for deres afdøde Brødre og Søstre i Fællesskab. Ved Aartiden uddeltes i Reglen ogsaa Almisser til de fattige.

Gotisk Røgelsekar.
Nationalmuseet.
Fotografi.

I det hele var det Kirken, der paatog sig den humane *Omsorg for fattige og syge Mennesker*, som i Nutiden udgør en af de betydeligste Samfundsopgaver. Blandt de talrige herhen hørende kirkelige Hospitaler og Stiftelser er der Grund til særlig at mindes to Grupper: dels de saakaldte *Helligaandshuse*, der baade var Hospitaler og Alderdomshjem, dels *St. Jørgenshusene*, der var bestemte til at rumme de spedalske (spedalsk = hospitalsk) og derfor af Hensyn til Smitten altid laa uden for Byerne.

Figur af den hellige Birgitta.
Efter Andreas Lindblom:
»Den heliga Birgitta«.

Saaledes indtog den katolske Kirke stadig en imponerende Stilling baade som Samfunds- og som Aandsmagt; selv om den ikke i nogen af disse Henseender hævede sig op til saadanne Højder, som den havde naaet i det 12.—13. Aarhundrede, var til Gengæld dens Magt over det jævne Folks Sind og Tankegang snarest i Stigen. Nogen Paavirkning af de oppositionelle Strømninger, der før og efter 1400 rørte sig navnlig i England og i

Böhmen (John Wicliff og Johan Huss), spores ikke i Norden; en Personlighed som den hellige Birgitta kunde i de voldsomste Ord angribe Kirkens Verdsliggørelse, ja selve Pavernes Ryggesløshed, men staar dog ganske fjern fra enhver Tanke om Løsrivelse fra Romerkirken eller Kritik over for Kirkens Dogmer. Hun er i Norden den store Talsmand for den dybe mystiske Aandsretning, der altid i den katolske Kirke har øvet sin dragende Magt paa de særligt fromme og religiøst bevægede Sjæle.

6. **Adelens Stilling i Samfundet og daglige Liv.**

Det er allerede ovenfor fremhævet, at Adelens Stilling til Statsmagten ved Aar 1400 var en helt anden end i det foregaaende Tidsrum; dens Opposition mod Kongemagten veg efterhaanden Plads for et loyalt Samarbejde med denne, og den befæstede herved hele sin sociale Position over for de lavere Klasser, der kun i meget ringe Omfang deltog i Statsstyrelsen. Den aristokratiske Samfundsudvikling fæstnede og uddybede i det hele Standsforskellen, og ogsaa Adelen konsoliderede sig i det her omhandlede Tidsrum som udpræget Fødselsadel, hvis Magt hvilede paa dens omfattende Godsbesiddelser.

Ligsten over Jakob Skave, død 1381, i Ringsted Kirke. Efter Løffler: »Danske Gravstene fra Middelalderen«.

Idet Adelskabet ikke længere betingedes af Tjenesteforholdet til Kongen, men væsentlig hvilede paa *fornem Byrd*, blev det ganske naturligt den godsrige Højadel, der vandt større Betydning paa Bekostning af Lavadelen, og idet der lagdes en en stedse mere afgørende Vægt paa Ættens Fornemhed, viste Standen større og større Tilbøjelighed til at lukke sig ude fra al Tilgang nedefra. Ganske vist kendes fra Erik af Pommerns Tid

Adelsbreve, der viser, at Kongen ved sit derom udstedte Brev kunde tildele en enkelt Mand adeligt Vaabenskjold og derved optage ham og hans Efterkommere i Adelsstanden; men nogen stor Betydning vandt denne „Brevadel“ næppe, og navnlig naaede de saaledes adlede Slægter aldrig op i Højadelen.

Langt større Betydning fik den Indvandring af *tysk Adel*, der fandt Sted navnlig under Valdemar Atterdag og Margrethe. I Sønderjylland lykkedes det den under Holstenervælden at trænge de gamle indfødte Storætter i Baggrunden; ogsaa paa Fyn og de sydlige Øer spillede den en stor Rolle, og heller ikke Nørrejylland og Sjælland kunde sige sig helt fri i saa Henseende; mindst Indgang fandt den i Skaane. Mange af de dengang indvandrede Slægter, som Brockenhus, Hardenberg, Hvitfeld, Krummedige, Podebusk, Rønnov og Valkendorf har senere vundet sig stort Navn i Danmarks Historie. Strømmen sydfra sagtnede dog stærkt under Erik af Pommern. Denne Indvandring af tysk Adel opvejedes ikke af nogen tilsvarende Strøm nordfra; thi Unionstiden, der medførte saa stærk en Indvandring af danske (og tyske) Adelsslægter til Sverige og Norge, gav kun i ringe Omfang en modgaaende Bevægelse Raaderum.

De udstrakte *Forrettigheder*, som Adelen havde m. H. t. Skattefrihed ikke alene for Hovedgaarden, men ogsaa for Fæstegodset, hvilede paa den Forudsætning, at denne Stand til Gengæld skulde tjene Land og Rige i Ufredstider. Dette fandt ogsaa stadig Sted, om end med adskillige Indskrænkninger; kun naar Fjenden stod i Landet, traadte *Tjenestepligten* fuldt ud i Kraft. Samtidig gled denne mere og mere fra at være en personlig Ydelse over til at være en paa Jordegodset hvilende Byrde, hvis Omfang mere eller mindre var afpasset efter dettes Størrelse: de rige højadelige Herrer maatte møde mandstærke i Felten med mange Vaabensvende i Følge, den jævnere Lavadel slap billigere. Som Lensmænd paa Kongens Slotte med talrige væbnede Svende under sig havde mange af Adelsmændene ogsaa i Fredstider Brug for krigersk Tugt og Disciplin. Om Tidens Vaabenudstyr maa henvises til Skildringen ovenfor S. 97 f.

Det var en Følge af Kongemagtens ny Fremvækst og Adelens ændrede Forhold til denne, at Herremændene mere og mere anvendte deres krigerske Evner og Øvelse i Kongens og Rigets Tjeneste, tvært imod, hvad der var Tilfældet i det foregaaende Tidsrum, da baade de indbyrdes Ætfejder og Oprørsforsøgene mod Kongemagten spillede saa stor en Rolle. Det er et talende Vidnesbyrd om Dronning Margrethes Magtstilling, at hun ikke alene ved sin Mægling lagde en Dæmper paa adskillige af de nedarvede Fjendskaber mellem Adelsslægterne indbyrdes, men ogsaa nedbrød mange Herregaardes Fæstningsanlæg, naar

hun var kommet i Besiddelse af dem, for at de ikke skulde tjene til Røverreder.

Naar der er Tale om Adelens *Boligforhold* og *daglige Liv*, maa man sikkert i endnu højere Grad end i det foregaaende Tidsrum skelne mellem Lavadel og Højadel. Den jævnere Lavadel, *Væbnerne*, boede stadig paa deres i Landsbyen selv liggende Herregaarde, der oftest var ubefæstede eller kun svagt befæstede, og afveg næppe i daglig Levemaade meget stærkt fra de omboende Bønder, selvom Skjoldmærket og Vaabenfærdigheden særtegnede dem som tilhørende Overklassen. Anderledes med Højadelen, hvis Fornemhed og Pragtlyst sikkert var i Stigen, og som ogsaa i de urolige Aar i det 14. Aarhundredes første Halvdel i stort Omfang havde bygget sig anselige befæstede Gaarde. Dog tør vi næppe tænke os Flertallet af disse som helt grundmurede Borge; mange har sikkert bestaaet af Bulhuse eller Bindingsværksbygninger; en paa Dronning Margrethes Tid sløjfet Herregaard i Horsensegnen, Boringholm, hvis Levninger er blevet udgravet i vore Dage, viser overvejende Spor af saadanne Bygninger, der har været opført paa Pæle nedrammede i Mosegrund, idet Borgen har været omflydt af Vand.

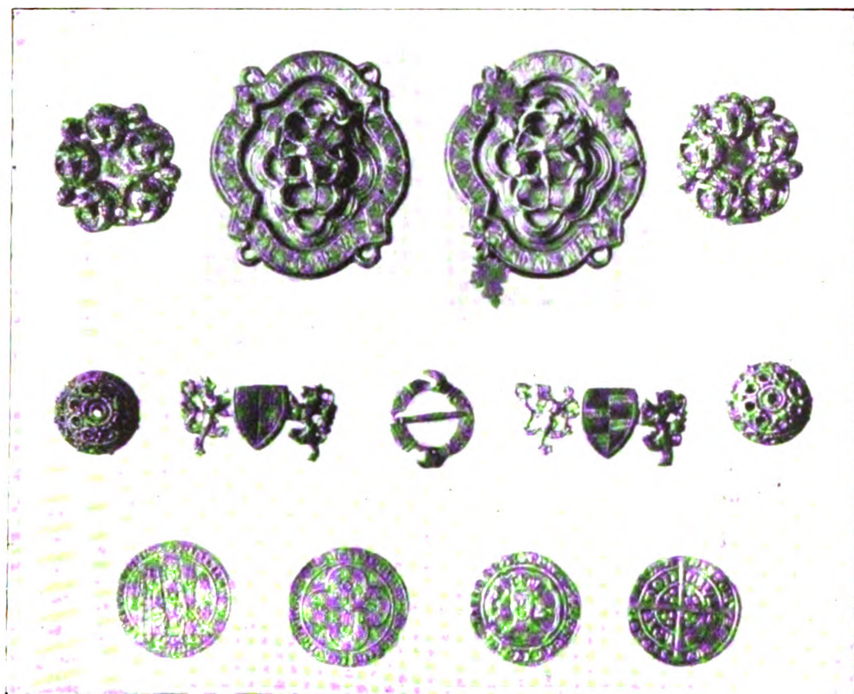
Adelsmændenes *krigerske Udrustning* var ofte pragtfuld, og dette gjaldt ikke alene Rytterne, men ogsaa Hestene, der udstyredes med kostbart Skaberak. Ogsaa Raceheste omtales; om Niels Bugge til Hald hedder det i hans Vise:

Dolk i Sølvskede med adeligt Vaaben (Uldsaks). Nationalmuseet. Efter »Ill. Tidende«.

> Hr. Bugge han red Kong Volmer imod,
> Silke svam under Gangerfod.
> Silke svam under Gangerben,
> Hr. Bugge red paa graa Kastalén,

d. v. s. kastiliansk Hest. — Om *Yppighed* og *Pragtlyst* hos den danske Adel, der morsomt modstilles den holstenske Greves gammeldags spartanske Sæder, taler ogsaa følgende Anekdote om Grev Claus af Holsten, der fortælles i Holstenerpræstens Krønike: „En Gang kom der en anset Gøgler og Spytslikker fra Danmark til ham i Itzeho, medførende mange kostbare Dragter og Guldsmykker med danske Adelsmænds Vaabenmærker, og da han indfandt sig ved hans Hof, bød han at give ham Plads ved det nederste Bord blandt Spillemændene. Da man havde spist, sendte han ham fire Skilling at drikke for. For denne hans Adfærd sagde en af

hans Raader til ham: „Herre, det sømmer sig ikke for Eder at betale saa anset en Person, hvem alle i den Grad har prydet og hædret med Kostbarheder, med saa ringe en Gave. Thi naar han kommer til andre Fyrster, vil han omtale Eders Karrighed og bringe Eder i Vanry.“ — Greven svarede ham: „Forbarmende Gud! Hvad forlanger den Eventyrer af mig, naar han selv bærer kostbarere Klæder end jeg? Og hvis-

Smykker og Mønter fra et Fund i Slagelse c. 1400.
Nationalmuseet.
Fotografi.

aarsag skulde den elendige Døgenigt kunne bringe mig i Vanry? Intet mere skal han faa af mig!“

Det er ganske ejendommeligt at se et saadant Modstykke til de gamle danske Klager fra Valdemarstiden over indtrængende tysk Yppighed i Levemaaden; for Anekdotens Sandhed taler den Omstændighed, at sølvforgyldte Hægter og Spænder med danske Adelsvaaben virkelig har været i Brug i Datidens Danmark; de forekommer i ret stort Antal i et Skattefund fra Slagelse. Selvfølgelig er der dog ingen Grund til for den Sags Skyld at tænke sig den danske Adel som særlig blødagtig;

den har bare fulgt godt med i de ny Moder i Klædedragten, der dengang som nu trængte ind fra de store Kulturlande i Vest og Syd.

Dragtskikkene begyndte i øvrigt i indeværende Tidsrum at blive præget af det Hang til det overdrevne og ekscentriske, der særtegner Middelalderens Slutning. Der er allerede ovenfor (S. 53 f.) gjort Rede for en af disse yderst paafaldende Herremoder fra Dronning Margrethes Tid: Skikken at bære Hætte med en flere Alen lang *Strud*, der hang ned ad Nakken. Et lige saa ekscentrisk Paafund var det, naar det omtrent samtidig kom paa Mode at pryde baade Herre- og Damedragter med nedhængende Bjælder, der klirrede ved hvert Skridt (se Billedet S. 86); sammestedshen hører de urimeligt lange, fligede og tungede Ærmer, der næsten hang helt ned til Jorden, og ligeledes den Skik, at Mændene bar Dragter, der havde en Farve paa deres venstre, en anden paa deres højre Halvdel, o. s. fr.

Om de høje Prælaters kostbare Drikkekar, Dragter og Smykker er talt ovenfor (S. 117); den verdslige Adel efterlignede dem efter Evne; saaledes efterlod Fru Ide Pedersdatter af Gladsakse (i Skaane) sig 1398 Sølvbælte og mange Guldfingerringe, skindforede Klæder m. m., og skænkede udstrakt Jordegods og store Pengegaver samt et Stod af Heste til forskellige Kirker, Klostre og Sygehuse. Det ses ogsaa af hendes Testamente, at hun har haft et talrigt Tjenerskab; der tales om fire Terner, hvoraf den ene hedder Lucie Nane, kaldet Dværginde; endvidere nævnes en Pige, en Tjener, en Løber, tre „Drenge“ (Karle) og en Skriver. — I et samtidigt Testamente af en mindre velhavende skaansk Adelsmand, Nilus Jensson af Knestorp, tales derimod kun om to Tjenere og en Pige samt om en Pige, der tidligere har tjent ham; men selv han ses dog at have ejet mindst fire Guldfingerringe.

Den gamle Ustyrligheds- og Selvraadighedsaand var ganske vist langtfra uddød hos den danske Adel, men den modvirkedes dog stærkt af det Præg af *Fornemhed* og *finere Sæder*, som hele Udviklingen i Tiden og særlig Adelens nøje Tilknytning til Hoffet medførte. Med dette Adelens fornemme Standspræg hænger ogsaa dens stærke Indtrængen i de høje Prælatstillinger sammen. Næppe gik længer nogen Adelsmand selv bag Ploven som Hr. Torben (2. Bind S. 328); men derfor glemte ikke Adelen med Iver at røgte sine Godsejerinteresser, om end meget af dens Tid gik til Jagt og andre ridderlige Idrætter. Ogsaa havde det verdslige Aandsliv stadig sit Hovedsæde hos Adelen, og paa Herregaarden kaldte fremdeles Folkevisens Toner Svende og Jomfruer til Dans, om end Viserne ikke klang med helt samme Fynd som i denne Digtnings egentlige Blomstringstid i det foregaaende Tidsrum.

7. Aandsliv og Kunst.

Rigets Genoprettelse og efterfølgende Opsving i ydre og indre Magtudfoldelse satte sig ikke, som i Valdemarstiden, stærke og synlige Spor i dansk Aandsliv. Navnlig virker det paafaldende at se den hjemlige *Historieskrivning* ebbe helt ud samtidig med Udfoldelsen af Margrethes straalende skandinaviske Politik; og uden den sjællandske Krønikes livlige og udførlige Fremstilling havde ogsaa vort Kendskab til Valdemar Atterdags indre Styre været meget mangelfuldt. Et enkelt lille historisk Arbejde som den i det 14. Aarhundrede udarbejdede danske Oversættelse af Rydaarbogen (se 2. Bd. S. 338) har sin væsentlige Betydning ved at vise, at Tanken om Historieskrivning paa Modersmaalet ikke laa fuldt saa fjern som tidligere; det er sikkert ingen Tilfældighed, at det ogsaa er ved denne Tid (ca. 1400), at det danske Sprog begynder at afløse det latinske i Skøder, Testamenter og andre retslige Dokumenter; Sverige var snarest lidt forud i denne Bevægelse, der allerede tidligere havde brudt sig Vej i Europas førende Kulturlande.

En vis sproglig Interesse skylder ogsaa *Peder Laales* navnkundige Ordsprogssamling sin Fremkomst; men Hovedvægten laa dog her for Samtiden ikke paa Modersmaalet, men paa Latinen, idet Bogens egentlige Hensigt uden Tvivl var at tjene som latinsk Lærebog, saa at dens Forfatter sikkert har lagt større Vægt paa Bogens latinske Sentenser end paa den Samling af ypperlige gamle danske Fyndord, der for Nutiden udgør Hovedtiltrækningen ved Værket, fordi den kaster saa enestaaende et Lys over Folkelune og Folkelynne her i Danmark. Da Samlingen blev oversat til Svensk i første Halvdel af det 15. Aarhundrede, maa saaledes dens Tilblivelse henføres til Margrethes eller hendes Efterfølgers Tid. Om dens Forfatter vides i øvrigt intet nøjere. Bogen blev trykt allerede 1506, men kom snart i Vanry blandt de humanistisk dannede paa Grund af sit barbariske Klosterlatin.

Omtrent samtidigt med Peder Laales Ordsprog fremkom paa Modersmaalet et lille Værk, der er et tydeligt Udslag af en vis Trang til i videre Kredse at udbrede Kundskaber om de vigtigste Grundelementer i Tidens boglige Dannelse. Bogen hedder *Lucidarius*, Lysbringeren, og giver i Form af en Række Samtaler mellem en Lærling og hans Mester Oplysninger om Middelalderens Grundbegreber dels angaaende Gudstjenesten og Betydningen af dens enkelte Ceremonier, dels angaaende Jordens Skabelse og hele dens Indretning og Udseende samt de paa den boende Folkeslag, for endelig at slutte med en Skildring af den yderste Dom. Skønt indsnævret i den naive middelalderlige Verdensanskuelses Spændetrøje bærer den lille Bog dog tydelige Spor af den Videbegærlighed, hvoraf mange Sjæle selv i Middelalderen var grebne.

og som havde sin store Andel i de mange Korstog og Pilgrimsrejser. I øvrigt er Værket ingenlunde originalt, men væsentlig en Oversættelse af en paa Henrik Løves Bud (c. 1175) affattet tysk Bearbejdelse af et latinsk Skrift af Franskmanden Honorius fra Autun fra Begyndelsen af det 12. Aarhundrede; den korte Omtale af Danmark er dog, som rimeligt er, et selvstændigt Indskud og røber Forfatteren som fædrelandssindet Thybo. „En Del af Verden," hedder det her, „er og Danmark; der er og en Sted, hedder Hanstedholm (Hanstholm i Thy); derudenfor ligger Sveljen (Brændingen) i Havet. I det samme Land, der Danmark hedder, der er det bedste Ridderskab, der under Solen er, om de ville vel tilsammen holde; der er og de ædleste Fruer og tug-

Fabelvæsener. Kalkmalerier fra Voldby Kirke ved Grenaa.
Efter Magnus Petersen: »Kalkmalerier i danske Kirker«.

telige med deres Sæder, der i Alverden findes. Der næst ligger Norge og Sverige og kolde Lande." Bogen tryktes første Gang 1510, og som Folkebog, omarbejdet i protestantisk Aand, holdt den sig siden i flere Aarhundreder i stor Yndest.

Samme Videbegærlighed efter at lære fremmede og mærkelige Lande at kende var sikkert ogsaa Aarsagen til, at der ved denne Tid foretoges en Oversættelse til Dansk af en navnkundig *Rejsebeskrivelse* fra det 14. Aarhundrede over Sydens og Østens Vidunderlande, der tilskreves den engelske Ridder Jean de Mandeville — en Bog, der dog kun i meget ringe Omfang bygger paa Selvsyn, men væsentlig er en Genfortælling af ældre Fabler. Den indeholder derfor kun faa Oplysninger af reel Betydning og er nærmest skikket til at belyse den fantastiske Eventyrverden, som Middelalderen i sin Lettroenhed henlagde til hine fjerne Lande.

Det var dog ikke alle, der slog sig til Taals med disse overleverede Fabler; fra de sydligere Lande i Europa udgik en ny Strøm af baade praktisk og videnskabelig geografisk Interesse, der hang sammen med de begyndende Opdagelsesrejser og bl. a. affødte Trang til langt bedre Landkort og Søkort end de hidtil kendte. I dette ny Forsknings- og Kortlægningsarbejde deltog ogsaa en dansk Mand, Fynboen Claus

Clausson Svart (f. 1388), der opholdt sig i Italien i 1420'erne, og hvem de ældste mere detaillerede Kort over de nordiske Lande skyldes. Skønt disse Kort vrimler af Fejl, tilførte de dog Tiden ny Viden om de ukendte Lande i det høje Nord, og for Polarlandenes Vedkommende byggede Kartograferne i flere Aarhundreder væsentlig paa hans Arbejder.

De bevarede danske *Andagts-* og *Opbyggelsesskrifter* fra den yngre Middelalder stammer væsentlig fra det følgende Tidsrum og finder derfor naturligt deres Omtale længere fremme; men der er ingen Tvivl

Udsnit af Claus Claussøn Svarts Kort over de nordiske Lande.
Efter »Vidensk. Selsk. Skr. 6. R., hist.-filosof. Afd.« VI.

om, at de har haft Forgængere allerede i den her omhandlede Periode. Dog var det ikke Danmark, men Sverige, der med den hellige Birgitta og den fra hende udgaaende Bevægelse var Hovedarnestedet for det religiøse Aandsliv i Norden.

Ogsaa med Hensyn til større fortællende *Digte og Krønikerim* indtog Sverige Førerstillingen. Til de anselige svenske Rimkrøniker, der skildrer Samtidens Historie, kan Danmark ikke opvise Mage; og det var fra Svensk, at de saakaldte „Evfemiaviser" (se 2. Bd. S. 341) i Begyndelsen af det 15. Aarhundrede oversattes til Dansk. Herved indførtes i den danske Litteratur nogle af de mest typiske franske Ridderdigtninger fra det 12. Aarhundrede, saasom *Ivan Løveridder* og *Flores og Blanseflor;* den sidstnævnte yndefulde Kærlighedsroman levede i flere Aarhundreder som en af høje og lave værdsat Folkebog.

Naar der spørges om den egentlige originale danske Indsats i Litteraturen, maa man dog ligesom for det foregaaende Tidsrums Vedkommende henvise til den rige *Folkeviseskat.* Folkevisedigtningen

blomstrede fremdeles, og Dansen traadtes stadig paa Herregaarden til dens Toner. Dog synes den egentlige nyskabende Evne at være noget i Aftagende; der digtes ganske vist stadig nyt, men væsentlig i de gamle Former, og den historiske Vise, der endnu i Digtningen om Niels Ebbesøns Daad staar paa sin fulde Middagshøjde, er i Visen om Dronning Margrethe og Kong Albrecht (der først stammer fra det 15. Aarhundrede) sunket ned til en adskillig jævnere Rimkrønikestil. Overhovedet forblev Visestilen ikke upaavirket af de rimede Ridderromaners bredere fortællende Stil, og det er væsentlig fra indeværende Periode, at saadanne langtspundne romanagtige Kærlighedsviser (ofte med norrønt Emne) stammer, som den navnkundige Digtning om Aksel og Valborg eller Visen om Ismar og Benedikt, hvori Oldsagnet om Hagbard og Signe er helt omdannet i middelalderlig Ridderdigtnings Aand. Det er muligvis ogsaa først i Unionstiden, at de af fransk Heltedigtning paavirkede Viser om Holger Danske som Nationalhelt antager fastere Form. — Ogsaa set fra Indholdets Side er det oldtidsagtige Element i Folkevisedigtningen (Slægtsfejder, Frændehævn) paa Tilbagetog, medens de ridderlige (og kirkelige) Elementer gør sig noget stærkere gældende.

Bygnings- og *Billedkunsten* fik under Landets materielle Opsving som Følge af den genoprettede indre Fred gunstigere Kaar end under den foregaaende Ufredsperiode; men denne Genopblomstring kan dog ingenlunde staa Maal med Valdemarernes Storhedstid. Ligesom for det forudgaaende Tidsrums Vedkommende er det yderst lidt, der er bevaret af verdslig Kunst. Man tør dog tro, at kun de færreste Herregaarde har været stærkt paavirkede af Tidens højt uddannede kirkelige Bygningsstil; alene Byggemaaden (for de flestes Vedkommende Bulhus- og Bindingsværksbygninger) maatte her stille sig hindrende i Vejen. Mere kultiveret har sikkert Kongernes og Bispernes faste murede Huse været; og det er saa heldigt, at et af de sidste, den af Roskildebispen Peder Jensson Lodehat ved Aar 1400 opførte Hovedbygning paa Gjorslev i Stevns, endnu staar bevaret i Hovedsagen og giver os et ypperligt Billede af en fornem Kirkefyrstes Landgaard. Den er opført i Korsform af Kridtstene fra Stevns Klint, med et anseligt Midttaarn og med overhvælvede gotiske Haller baade i dette og i Korsfløjene.

Det er iøvrigt den efter Teglstensteknikken tilpassede højgotiske Stil, der præger de *kirkelige Bygninger* i indeværende Periode. Kun ganske faa ny Landsbykirker opførtes; nævnes kan den anselige treskibede Kirke i Kirkehelsinge i Vestsjælland, der erstattede den ældre, under de indre Fejder afbrændte Sognekirke. Derimod blev det mere almin-

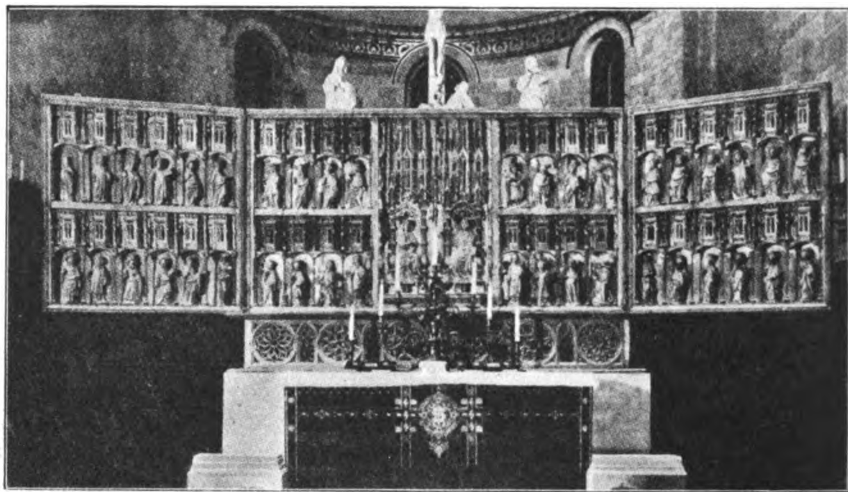
deligt at forsyne de forhaandenværende romanske Kirker med indbyggede Hvælvinger og med tilbyggede Taarne i Vest, samt med gotiske

St. Peders Kirke i Næstved.
Fotografi.

Trappegavle paa Skib og Kor; men det var dog først i det følgende Tidsrum, at denne Bevægelse ret tog Fart. — Ogsaa af Domkirkerne var de fleste fuldført i romansk Tid; paa flere af dem fortsattes dog Byggearbejderne jævnt hen i indeværende Tidsrum; dette gælder særlig om den rent gotiske, ca. 1300 grundlagte, St. Knuds Kirke i Odense; men ogsaa Roskilde Domkirkes Vestparti er overvejende gotisk. — Af

Købstadkirkerne er et ikke ringe Antal opført i indeværende Periode; det gælder saaledes om den i 1319 grundlagte St. Peders Kirke i Malmö (se 2. Bd. S. 343), endvidere om Køge Kirke og om St. Mortens og St. Peders Kirker i Næstved, der med deres aftrappede Taarngavle ligner forstørrede Landsbykirker. Nævnes kan ogsaa Kirkerne i Nakskov og Assens, Vor Frue Kirke i Svendborg, St. Budolfi Kirke i Aalborg, m. m. fl. Desuden er ældre Kirker i mange Tilfælde blevet udvidet

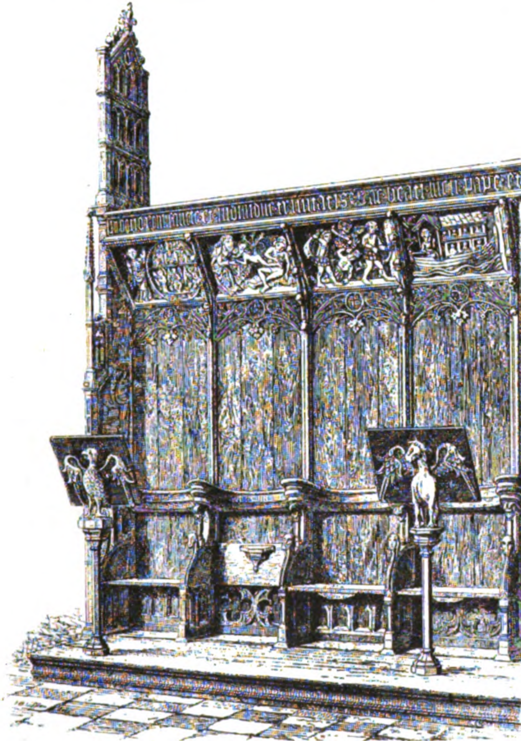

Altertavlen fra Højalteret i Lunds Domkirke.
Efter Wrangel: »Konstverk i Lunds Domkyrka«.

med Kapeller o. l. Den egentlige store Byggeperiode (næst efter den romanske) falder dog først i det følgende Tidsrum, Sengotikkens Tid. — Af Klosterkirker, stammende fra indeværende Tidsrum, kan bl. a. nævnes Mariakirken i Helsingør, St. Hans i Odense, oprindelig Kirke for Johanniterklostret der i Byen, og Maribo Kirke, bygget som Klosterkirke for det af Erik af Pommern oprettede Birgittinerkloster; med sit anselige treskibede Anlæg, hvis Midtskib ikke højner sig synderligt over Sideskibene, er den en god Prøve paa de i Sengotikkens Tid almindelige „Hallekirker".

Af *Kirkernes Udstyr* med Skulptur og Maleri fra denne Tid er adskilligt bevaret. Kirkerummene og Kapellerne forsynedes jævnt hen med ny udskaarne Helgenfigurer, i Reglen broget bemalede og forgyldte paa Kridtgrund; men det var først henimod Periodens Slutning, at de store, pragtfuldt udskaarne Altertavler med mange Helgenfigurer begyndte at importeres fra Lübeck; typisk i saa Henseende er Altertavlen paa Højaltret i Lunds Domkirke fra ca. 1400 og den noget yngre

Altertavle fra Boeslunde Kirke i Vestsjælland (oprindelig fra Karmeliterklostret i Skelskør). Pragtfulde gotiske Snitværker fra samme Tid som Altertavlen er Korstolene, „Prælatstolen“ og Monstranshuset i Lunds Domkirke; lidt yngre (ca. 1420) er Korstolene i Roskilde Domkirke og i Ringsted Klosterkirke med Rækker af bibelhistoriske Re-

Parti af Korstolene i Roskilde Domkirke.
Efter J. B. Løffler og Julius Lange:
»Korstolene i Roskilde Domkirke«.

lieffer, der har Betydning ogsaa i kulturhistorisk Henseende ved deres nøjagtige Gengivelser af Datidens Modedragter.

Hvad *Gravskikkene* angaar, jordedes fornemme Folk fremdeles i murede Grave, oftest inde i selve Kirken; det blev mere og mere Skik at afbilde den afdøde i fuld Legemsstørrelse paa den dækkende *Gravsten;* af sadanne Ligstene fra det her omhandlede Tidsrum er et ikke ubetydeligt Antal bevaret. En særlig fornem Gravskik var de fritstaaende, med Relieffer dekorerede Gravkister, hvorpaa Christoffer II's, Valdemar Atterdags og Margrethes Gravmæler er typiske Eksempler; ovenpaa Sarkofagen ligger den afdødes Figur i fuld Legemsstørrelse.

Henning Moltkes Ligsten i Kjeldby Kirke paa Møen c. 1360.
Efter Løffler: »Danske Gravstene fra Middelalderen«.

Margrethes Sarkofag af Marmor med Alabastudsmykning er et fra et nederlandsk Værksted udgaaet fremragende Kunstværk.

Af bevarede kirkelige *Metalarbejder* fra Tiden kan fremhæves et Antal Sølvkalke (hvoraf et Par Stykker ifølge deres Indskrifter er skænkede til Kirker af Dronning Margrethe) og en Del Kirkeklokker, hvoraf adskillige er støbt her i Landet.

Af kalkmalede Dekorationer fra Tiden paa Kirkernes Vægge og

Fremstilling af Menneskelivets Forkrænkelighed. Kalkmaleri fra Skibby Kirke i Horns Herred, Sjælland.

Efter Magnus Petersen: »Kalkmalerier i danske Kirker«.

Hvælvingskapper er ikke lidet bevaret til vore Dage. I disse spiller Helgen- og Legendefremstillinger en stedse mere fremtrædende Rolle, og Figurstilen bliver stedse mere utvungen og realistisk; der gemmer sig derfor et stort kulturhistorisk Stof i denne kirkelige Billedkunst. Stundom forvilder ogsaa rent verdslige Emner sig ind mellem de religiøse, som det ses af de kendte Malerier fra Ørslev Kirke paa Sjælland, der forestiller Mænd og Kvinder dansende Folkevisedans. (Verdslige Fremstillinger kan ogsaa stundom stikke Hovedet frem paa Korstolene, især paa de saakaldte Misericordier, de smaa Konsoller paa Sædernes Underside, der tjente til Støtte for Kannikerne, naar de skulde staa op under Gudstjenesten). — Ejendommelige er ogsaa de *Anskueligheds-*

billeder af Livets Forkrænkelighed, der vistnok særlig fremkommer under Indtryk af de frygtelige Farsoter i det 14. Aarhundrede; nævnes kan saaledes en Fremstilling i Skibby Kirke (og en noget yngre i Tudse Kirke) af tre Fyrster, der med Hest, Hund og Falk drager ud paa Jagt, og hvis Heste stejler foran tre aabne Grave, hvorfra tre kronede Benrade lader dem vide, at de ogsaa engang skal blive Ormeføde. — Har den kirkelige Kunst tabt noget i Værdighed og dekorativ Holdning siden Blomstringstiden under Valdemarerne, saa har den til Gengæld vundet i Liv, Udtryksfuldhed og Anskuelighed, og denne Udviklingslinje fortsætter sig endnu mere udpræget i det efterfølgende Tidsrum.

Litteratur.

En samlet Skildring af Tidsrummet 1340—1439 er sidst givet af *Kr. Erslev* i *Danmarks Riges Historie II;* den bygger paa hans grundlæggende Værker: *Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse* (1882) og *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning* (1901). — Enkelte Tidsafsnit, Personer og Tildragelser behandles bl a. i følgende Skrifter: *Hans Gram: Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersøns Historie* (Det kbh. Selsk. Skr. IV. 1750). — *C. E. F. Reinhardt: Valdemar Atterdag og hans Kongegerning* (1880). — *Samme: Til Belysning af nogle Punkter i V. A.s Historie* (Hist. Tidsskr. 4. R. III—IV, 1873—75). — *J. Kornerup: Valdemar Atterdags og Dronning Helvigs Billeder i Næstved St. Peders Kirke* (Aarb. f. nord. Oldk. 1893). — *A. D. Jørgensen: Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margrethes Historie* (Hist. Afhdl. I, 1898) .— *J. Anderson och Bengt Thordeman: Valdemar Atterdags tåg mot Gotland 1361 och krigargravarne vid Korsbetningen.* (Fornvännen. 1927). — *Dietr. Schäfer: Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark. (Jena 1879).* — *Samme: Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen. (Halle 1887).* — *Curt Weibull: Lübeck och Skånemarknaden. (Lund 1923).* — *E. R. Daenell: Die Köllner Konföderaration vom Jahre 1367 und die schonischen Pfandschaften. (Leipzig 1894).* — *Samme: Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhundert. (Leipzig 1897).* — *Samme: Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig 1386—1435* (Zeitschrift für schl.-holst. Gesch. XXXII, 1902). — *Samme: Die Blütezeit der deutschen Hanse 1356—1478. I—II. (Berlin 1905—6).* — *P. Girgensohn: Die skandinavische Politik der Hansa 1375—95.* (Ups. 1898). — *F. H. Jahn: Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne. (1835).* — *Kr. Erslev: Studier til Dronning Margrethes Historie* (Hist. Tidsskr. 5. R. III, 1881—82). — *Samme: Unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397.* (Aarb. f. nord. Oldk. 1889). — *O. S. Rydberg: Om det från unionsmötet i Kalmar år 1397 bevarade dokumentet* (Vitterh., Hist. och. Ant. Akad.s Handl. XXXI, 1886). — Diskussion om Unionsbrevet mellem *Erslev* og *Rydberg* i Sv. Hist. Tidsskr. X—XI, (1890—91), og i Aarb. f. nord. Oldk. 1891. — *Agnes Branting: Das goldene Gewandt der Königin Margaretha in der Dom-*

kirche zu Uppsala. (Stockh. 1911). — *Henry Petersen: Levninger af Domkirkeskatten i Roskilde* (Aarb. f. nord. Oldk. 1888). — *C. V. O. Aarsleff: Dronning Margrethes Gravmæle i Roskilde Domkirke. (1912).* — *J. A. Fridericia: Fra hvilken Tid skriver Sundtolden sig?* (Hist. Tidsskr. 4. R. V, 1875). — *W. Mollerup: Kong Erik af Pommerns Udenlandsrejse 1423—25* (Hist. Tidsskr. 5. R. III, 1882). — *G. v. d. Ropp: Zur deutsch-skandinavischen Geschichte des 15. Jahrhundert. (1876).* — *Henry Petersen: Et dansk Flag fra Unionstiden i Mariakirken i Lübeck.* (Aarb. f. nord. Oldk. 1882). — *L. Daae: Erik af Pommerns Giftermaal med Philippa* (Norsk Hist. Tidsskr. 2. R. II, 1880).

Af Kildeudgaver kan foruden de tidligere anførte Udgaver af *de danske Aarbøger (Ellen Jørgensen),* af *Danmarks gamle Folkeviser* og af *de svenske Rimkrøniker* (se nærværende Værk II, 349) nævnes *Holstenerpræstens Krønike* ca. 1450, udg. af *Lappenberg* i Quellensamml. der Schl.-Holst. Gesellsch. f. vaterl. Gesch. I (1862), og oversat af *Anna Hude* (1903), samt *Detmars* og *Herman Korners* lybske Kroniker *(Grautoff: Die lübeckischen Chroniken).* — Angaaende det meget omfattende Brevstof fra Datiden maa foruden de tidligere nævnte *Regesta diplomatica* og *Erslevs Fortegnelse over danske Breve fra Middelalderen* (jfr. ogsaa *Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder, 1901)* henvises til *det norske* og *det svenske Diplomatarium,* til *Urkundenbuch der Stadt Lübeck, Mecklenburgisches Urkundenbuch* m. fl., samt ikke mindst til den store tyske Udgave af *Hanserecesser,* hvis første Række (1256—1431) er udgivet af *Koppmann. Pavebrevene vedr. Danmark 1316—1536 (Acta pontificum Danica I—VI, 1904—15)* er udgivne af *L. Mollesen, A. Krarup* og *Jhs. Lindbæk. Roskildebispens Jordebog* ca. 1370 er udgivet i *Scriptores rerum Danicarum VII.* Af Udgaver af enkelte Grupper af Aktstykker kan nævnes: *Domme og Voldgiftskjendelser i Sagen mellem Kong Erik og Greverne af Holsten, udg. af H. Knudsen. (1851).* — *Procesakterne for Kejserretten* er trykte i *Script. rer. Danic. VII.* — *Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse* er udgivne af *Anna Hude.* (1903). — Oversættelse af et Udvalg af Kildestoffet: *Ellen Jørgensen: Valdemar Atterdag.* (1911).

Angaaende Statsforfatning, Lovgivning og Samfundsforhold i det hele maa foruden til de tidligere nævnte almindelige Værker og Haandbøger henvises til *Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. (1903).* — Møntvæsen: *P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen og Mynter 1377—1481 (Aarb. f. nord. Oldk. 1886).* — Seglvæsen: *Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller. (1886).* — *Samme: Danske adelige Sigiller. (1897).* — *A. Thiset: Danske kongelige Sigiller. (1917).* — Krigsvæsen: *Hans Gram: Om Bysse-Krud, naar det er opfundet i Europa, og hvor længe det har været i Brug i Danmark* (Det kbh. Selsk. Skr. I, 1745). — *Otto Blom: Om Brugen af Bøsser og Bøssekrudt i Hansestædernes Krige mod Valdemar Atterdag* (Hist. Tidsskr. 6. R. IV, 1894). — *Samme: Lodbøssen fra Vedelspang* (Aarb. f. nord. Oldk. 1872). — For Købstadvæsenets Vedkommende maa henvises til *M. Mackeprangs* og *Hugo Matthiessens* tidligere anførte Arbejder samt til *C. Nyrop: Danske Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I—II. (1895—1904);* jfr. *samme: Danske Gildesegl og Danske Haandværkerlavs Segl* (Tidsskr. f. Kunstind. 1897—99).

Af kirkehistoriske Arbejder kan foruden *Helwegs, Ellen Jørgensens* og *Lindbæks* tidligere anførte Værker nævnes: *L. Moltesen: De avignonske Pavers Forhold til Danmark. (1896).* — *Johanne Skovgaard: Den hellige Birgitta og Maribo Kloster* (Loll.-Falsters hist. Samf.s Aarb. 1914). — *Yngve Brilioth: Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363—1414. (1925).* — *Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432, utg. av Algot Lindblom. (1903).*

Angaaende Kunstens Historie henvises til *Becketts, V. Lorenzens* og *J. Paludans* og *Carl Petersens* tidligere nævnte Værker. *Peder Laales Ordsprogssamling* er udgivet af *Axel Kock* og *Carl af Petersens (1889—94); Lucidarius* af *C. J. Brandt (1849)* og paa moderne Dansk med Oplysninger af *Jhs. Knudsen (1909); Claus Claussons kartografiske Arbejder* af *A. A. Bjørnbo* og *Carl S. Petersen* (Vidensk. Selsk. Skr. 6. R. VI. 1904).

Angaaende Kunstens Historie henvises til *Becketts, V. Lorenzens* og *Magnus Petersens* tidligere anførte Arbejder; jfr. ogsaa *J. B. Løffler: Danske Gravstene fra Middelalderen. (1889).* — *F. Uldall: Danmarks Kirkeklokker fra Middelalderen. (1906).* — *J. B. Løffler og Jul. Lange: Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke. (1880).* — *Jul. Lange: Iagttagelser over den plastiske Udsmykning af Christoffer IIs, Valdemar Atterdags og Margrethes Gravmæler* (Aarb. f. nord. Oldk. 1893). — *E. Wrangel: Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare. (Lund 1915).* — *Samme: Konstverk i Lunds domkyrka. (Lund 1923).* — *M. Mackeprang: Vore ældste Alterkalke* (Aarb. f. nord. Oldk. 1906). — *Chr. A. Jensen: Gjorslev, Roskildebispens Borg paa Stevns. (1924).* — *Jørgen Olrik: Drikkehorn og Sølvtøj fra Middelalder og Renaissance. (1909).*

II.

UNIONSOPLØSNINGENS OG KIRKE-BRUDDETS TIDSALDER

AF

C. P. O. CHRISTIANSEN

DEN ALMINDELIGE EUROPÆISKE BAGGRUND.

I Europas almindelige Historie rummer Tidsrummet 1439—1533 et af de største Gennembrud baade i den aandelige og den materielle Verden. I de første Aartier af det 15. Aarh. grundlægger Brodrene *Hubert* og *Jan van Eyck* den nederlandske og *Masaccio* den florentinske Malerkunst, og ved Tidsrummets Afslutning har den italienske Renæssance oplevet sin Højsommer; *Rafael* og *Leonardo* er døde, og *Michelangelo* er allerede en ældre Mand. De nye Aandsstrømninger har, især i *Humanismens* Dragt, overskredet Alperne, *Reformationen* er brudt igennem, og i Aartierne før 1533 strømmer ny kunstneriske Former, ny Tanker, nyt Syn paa Livet og dets Glæder, et helt nyt Evangelium ind over den dansk-tyske Grænse. Men ogsaa *samfundsmæssigt* set er disse hundrede Aar en betydningsfuld Tid for Landene uden om Norden. Det er, som Grundlaget lægges til rette for de Befolkningsdele, der skal blive Bærere af Renæssancens brusende Overklassekultur og af Reformationens borgerlige Samfundssyn og statslige Kirkeorganisationer. Fra nederst til øverst i Samfundene foregaar der en Stramning, en ordnende Virksomhed; det er, som om Magten og Rigdommen, baade den hjemmeeuropæiske og den fra den ny Verden, samler sig opad. De, der har, faar stadig mere. Dette gælder Bondens almindelige Historie, hvad enten han, som den engelske, mister Hus og Hjem, mens hans Agre bliver Græsgange for de stores Faaredrifter, eller han, som den vesttyske, ser sine Afgifter vokse og sin personlige Ufrihed øges, nu da den middelalderlige Ridder bliver godsinteresseret i stor Stil, eller han, som de fri selvejende østtyske Kolonister, maa gaa ind under Lensmændenes Aag og se en begyndende Stordrift, brede sig i Landet. I de store middelalderlige Stæder foregaar samme Udvikling. Købmændenes og Industriherrernes Magt vokser, og Afstanden mellem de store og de smaa i samme Kommune øges. Men de samme Godsejere og Kapitalister, der socialt set faar de mange i deres Haand, ser selv den politiske Magt, de før havde ejet, slippe sig af Hænde. Over Herrestænderne rejser *Fyrstemagten* sig, hvad enten det er den romerske, der i

Pavens Haand øges overmaade stærkt i dette Tidsrum, eller det er den verdslige i Kongers og Landsfyrsters Haand, der gennem borgerlige Embedsmænd, Romerret, Artilleri og Lejetropper hæver sig over Riddere saavel som over Bisper og Prælater. Ogsaa de for saa fri Stæder, selvstyrende Republikker, der i Forbund med hinanden havde kunnet byde alle Trods, fanges ind og gøres til underordnede og underdanige Led i moderne Territorialstater. Socialt set er Overklassernes Magt i Vækst, politisk set er Fyrsternes det i endnu højere Grad. Man er i Tiden selv klar over, hvor det bærer hen, og Middelalderen rejser sig rykvis i Protest mod den nyere Tid. Store vest- og sydtyske Bondeoprør søger at standse Udviklingen, den franske Adel rejser sig i „den gale Krig" mod Carl VIII, Baselkonciliets Kirkefyrster og lavere Gejstlighed rejser sig mod Pavedømmet, og rundt om i Landene taler Stænderforsamlingerne store, men magtesløse Ord mod den truende Fyrstemagt. Ridderlighed, Ødselhed, Standsære og Pukken paa gamle herlige Friheder, Egnspræg og Slægtstolthed rejser sig mod en ubønhørligt fremadskridende Ordensmagt, der med kold Beregning og stor Virkeligbedssans tager alle Magtmidler fra Krudt til Handelstraktater og Toldafgifter i sin Tjeneste; og dèr, hvor Fyrstens strenge Fred afløser alles Krig mod alle og skaber trygge Kaar for Handel og Værkflid, vokser Følelsen af Fællesskab mellem Mennesker frem, og *Nationalbevidstheden* begynder at blive en historisk Magt i Landene Vest og Syd for Danmark.

Men denne Fyrstemagt, der med saa stort Held har indstillet sig paa det nærliggende, er samtidig forunderlig vidtomfattende. Med det fasteste Fodfæste i eget Land eller Brudstykke af eget Land søger Tidens Fyrster ved en omfattende *Ægteskabspolitik* eller *Unionspolitik* at forene de størst mulige, ofte de mest forskelligartede Omraader under eget Styre. Dette gælder Frankrig, der herigennem fuldbyrder sin egen Samling, det gælder „de katolske Konger" paa Pyrenæerhalvøen, der herigennem skaber et Spanien af flere Enkeltriger, som forenet med det habsburgske Hus inden Tidsrummets Afslutning vokser frem til at blive et Verdensrige. I Øst- og Sydeuropa møder vi det samme Billede, blot mere uroligt og skiftende. Fra egne stærke „Huslande" søger Fyrsterne gennem Kejservalget at faa Herredømmet over den vældige Union af tyske Stater, „det romerske Rige af den tyske Nation", og gentagne Gange opstaar der kortvarige Unioner mellem böhmiske, østrigske, ungarske, polske og litauiske Omraader, hvoraf det kommende Polen og Østrig-Ungarn skulde fremgaa. Men medens flere af de vestlige Unioner, den fransk-burgundiske, den kastiliansk-aragonske, den spansk-nederlandske, vokser frem til en Art Helstater under een ordnende Fyrstemagt, er Forholdet endnu længe et andet mod Øst. Her er der

ogsaa Tilløb til en voksende Fyrstemagt, men den magter oftest ikke at gennemtrænge Unionslandene, ja Forbundsunionen skabes undertiden paa Bekostning af Fyrstemagten selv; saaledes f. Eks. den polsk-litauiske, der, stiftet som den er faa Aar før Kalmarunionen, har interessante Ligheder med denne: Begge Steder møder vi vel en bevidst Stræben mod en kraftigere Statsmagt paa Fyrsteslægtens Haand, men den ofres paa Unionspolitikkens Alter, og netop gennem denne vokser de middelalderlige Herrestænders Magt. Det er. som raader der et omvendt Forhold i Østen ligesom i Norden mellem Fyrstemagtens territoriale Udstrækning og dens indre Styrke. Da den historieskabende Kraft ligger oventil i dette Tidsrum, er denne Strid mellem Fyrster og Herrestænder ikke blot en Sag, der kun vedkommer dem selv; det er det hele Folks Skæbne, der hermed afgøres, Fremgang eller Tilbagegang, Trivsel eller Stagnation, Middelalder eller nyere Tid ned gennem alle Folkets Lag. I Syd- og Vesteuropa var Sejren allerede vundet for den nyere Tids Fyrstemagt og Samfundssyn. I Norden, der endnu var tilbage i Udvikling, var Kampen mellem Fyrstemagten og de middelalderlige Herrestænder endnu i fuld Gang, idet Fyrsterne følte sig styrket ved deres europæiske Slægtsforbindelser og lysende Forbilleder, og Stormændene endnu var livskraftige og modstandsdygtige. Kampen herhjemme blev derfor blandt andet en Kamp mellem en fremmed Statsskik og gamle nordiske Frihedsbegreber. Ind i denne Samfundskamp kommer i Tidsrummets sidste Del de store Renæssancebegivenheder til at gøre sig gældende. Senkatolicismens Fromhedsliv, der i brede Bølger var skyllet ind over vore Lande, afløses nu af det ny stærke Aandsliv, der indtil 1513 kun har naaet os i svage Dønninger, men snart derefter skulde vokse til en Storm.

Ikke mindst af denne Grund vil Tidsrummet 1439—1533 her blive behandlet i to skarpt adskilte Afsnit. Indtil 1513 er vi endnu i den gotiske Middelalder; der er stærke Brydninger i Samfundsliv som i Aandsliv, men de slaar ikke ud. I Aandslivet er man ikke klar over de indre Modsætninger, man lever paa; i Samfundslivet tager Partierne ligesom Maal af hinanden, søger som Hære før Slaget at tage de bedste Stillinger ind, at befæste dem efter Evne. Fra 1513 til 1533 sprænges de gamle, stærke Rammer, og Slaget er snart i fuld Gang, saavel aandeligt som samfundsmæssigt og politisk. Det første Tidsrum vil derfor blive behandlet i sine store Linjer og disse fulgte saa vidt muligt hver for sig. Det sidste Tidsrum, Christian II's og Frederik I's Tid, vil derimod blive skildret som Kampens Tid, hvor stærkt udprægede Personligheder griber ind, og hvor ny Aandsretninger sætter Sindene i Bevægelse; en stærkt forviklet Tid, hvor alle Linjer løber sammen, og hvor alle Magtfaktorer, verdslige og aandelige, samtidig føres i Ilden.

FØRSTE AFSNIT.

DANSK STORPOLITIK I TIDSRUMMET 1439—1513.

1. **De danske Konger og deres Slægtsforbindelser fra 1439 til 1513.**

Endskønt den fyrstelige Slægtspolitik, den dynastiske Linje, baade hjemme og ude er en Sag af fremragende Betydning, er Skellet for dette Tidsrums Begyndelse ikke henlagt til Oldenborgernes Tronbestigning, og Tidsrummet er ikke inddelt efter de enkelte Kongers Regeringstid. Grunden hertil er den, at det for den danske Kongemagt afgørende Aar ikke var 1448, men *1439*, idet der i dette Aar skete en Begivenhed saa indgribende for Kronens Bærere, at det er, som de alle fra da af, hvad enten de hedder saa eller saa, har faaet en bestemt Opgave tildelt sig, som de maa gaa ind under, — som de hver med sine Evner maa tumle med, indtil Virkningerne af 1439 er ophævet. I denne Linje er Christoffer af Bayern den første og Christian II den sidste. Det er, som Tidsforholdenes Magt er over dem; men gradvis vokser Kongeskikkelserne i Fylde, i Klarhed over deres Vej og Maal og i Viljekraft til at naa frem. Denne mærkelige Stigning i Fyrsternes Evne og Kraft til at gøre sig gældende har dels sine Forudsætninger i indre nordiske Forhold, dels i de Slægter og Slægtsforbindelser, som knyttede vore Konger til de førnævnte fremmede Strømninger.

Fællesmærket for dem alle er nemlig deres *tyske Afstamning*. Det er Wittelsbacherne i Bayern, den oldenborg-schaumburgske Linje, Hohenzollerne i Brandenburg, Wettinerne i Sachsen og Habsburgerne, der forsyner Danmark med Konger og Dronninger, et af de mange Vidnesbyrd om, hvor stærk den tyske Paavirkning har været i Senmiddelalderen, et Forhold, der ikke blot skulde faa kulturel Betydning, men ogsaa politisk. To Gange indkaldtes tyske Fyrster til at styre Danmark, to Gange tyske Fyrstedøtre, og ikke mindst dette Baand med Udlandet tillægger man den største Betydning. Carl VII udtalte i 1460: „Thi saadanne Ægteskaber har en ikke ringe Evne til at knytte og be-

vare Venskabets Baand, da der af dem fremspringer hin Slægtskabets Kilde, som plejer at blive Moder til en fast og varig Forbindelse." De uhyre Pengesummer, som i disse Anledninger gik fra Land til Land, vidner om det samme.

Med en Medgift paa 40,000 Gylden, det halve af, hvad den romerske

Christoffer af Bayern.
Samtidig Miniatur.
Efter »Danmarks Riges Historie.«

Konge Ruprecht havde krævet, havde Dronning Margrethe skænket sin Søsterdatter Cathrine til Kong Ruprechts Søn Pfalzgrev Johan. Deres eneste efterlevende Søn, *Christoffer*, var 21 Aar gammel blevet indkaldt af Rigsraadet efter dettes Sejr over Erik, og i 1439 kom han til Landet, som han kun flygtigt kendte. Christoffer har da delt sine Standsfællers Syn paa Fyrstemagten, har ført sig med Selvbevidsthed, Pragtlyst

og Overmod, og det har givet Anledning til Brydninger. Han vilde længe ikke slippe sine bayerske Raader, han lod sig under Kroningen i Ribe betjene af fire tyske Hertuger, — de bar de danske Rigsinsignier —, og under sit Bryllup i 1445, der blev holdt med udfordrende Pragt, begavede han sine Landsmænd i den Grad, at de nordiske Stormænd har nedlagt Indsigelse herimod. Over for Hanseaternes Sendemænd har han ment at burde lade dem mærke, hvor lidet han agtede de saakaldte fri Stæder. Naar det alligevel i hans Tid ikke blot gik, men gik godt baade i Danmark og i Norden, hænger det sikkert sammen med, at hans Regeringstid blev saa kort, og med at han ikke magtede at sætte noget virkeligt ind paa Hævdelsen af Fyrstesynspunktet. Man har før rost hans Handelspolitik og tillagt ham vidtrækkende Planer mod Stæderne. I Virkeligheden har hans Færd over for disse været ret holdningsløs og bestemt af øjeblikkelige Forhold, vistnok ikke mindst af, at han har følt sig saaret snart af Stædernes Optræden, snart af det norske Rigsraads Selvstændighed, og de store Planer mod Stæderne har nærmest hørt hjemme i disses opskræmte Fantasi. Naar det er sagt, at han ingenlunde savnede Herskerevner, da har disse nærmest vist sig i et forsigtigt Maadehold, saa han ikke stødte de mægtige svenske Stormænd for Hovedet. Hans glade, godmodige Sind har lettet ham dette, noget som ingen af hans Efterfølgere havde Hu til. Trods Tilløb i anden Retning har Christoffer haft Betingelser for at lempe sig efter Forholdene, og han blev den eneste af alle danske Konger, der til sin Død har beholdt Herredømmet over de tre nordiske Riger. Han døde d. 6. Januar 1448 paa Helsingborg Slot 30 Aar gammel uden at efterlade sig nogen Tronfølger. Christian Pedersen vil vide, at „han var overmaade ukysk og havde mange Bolere, fordi fødte han ingen Børn med sin ædelige Fyrstinde, Dronning Dorotea".

Atter maatte Rigsraadet indkalde en Udlænding, og det en Mand, der ved sin Afstamning havde Ret til Tronen. Da Hertug *Adolf af Slesvig*, der i 4. Led nedstammede fra Erik Glippings Datter Richiza, sagde nej, blev hans Søsterson, *Grev Christian* af *Oldenborg*, dansk Konge. Denne var ikke blot ved Blodets Baand forbundet med den schaumburgske Slægt, men havde været udpeget til Adolfs Efterfølger og var delvis oplært af denne kloge, maadeholdne Fyrste, der i sit lille Rige stod over for en mægtig selvraadig Adel, den samme Stilling, som Christian forefandt i Danmark. Med Christian begynder det oldenborgske Dynastis Herredømme i Danmark, og uden at turde sammenligne det med Schaumburgernes, Hohenzollernes og Habsburgernes, møder vi dog hos dette, som før fortalt, en voksende Vilje til Slægtled efter Slægtled at bygge videre paa samme store Bygning. Den Evne til at affinde sig med de overmægtige Tidsforhold i Norden,

som Christoffer synes at have haft, besad Christian ikke i tilsvarende Grad, men andre Egenskaber gjorde ham til en Konge, der passede godt ind i de daværende danske Tilstande og gav ham en vis Føling med de danske Stormænd. I dette Riddertidens sidste Tidsrum var Christian selv en saare ridderlig Skikkelse: kæmpehøj, skøn af Vækst, overmaade stærk, øvet i alle ridderlige Idrætter, ikke mindst i de da saa yndede Dystløb. Han var personlig tapper, havde en urolig, foretagsom Sjæl, maatte altid være i Virksomhed, og hans Tanker gik hellere i det vide og brede, omspændende mangt og meget, end til det nære. Han kunde optræde med en virkelig Storhed som paa Romafærden i 1474, og omkring 1470 er hans Færd i Hertugdømmerne præget af Resoluthed og Viljeskraft. Han har følt sig nær beslægtet med Datidens Stormænd og mente, at de havde en Forhaandsret til at styre Landene sammen med ham. Naar de forraadte ham, har han da ogsaa følt det som en sviende Haan og Harme. Han havde dog ogsaa Svagheder fælles med Riddertidens Helte. Som Karl Knutson var han nordisk-middelalderligt ødsel og pragtelskende, derfor altid i Pengenød; hans Fantasi var tøjlesløs, han kendte ikke til Respekt for Virkeligheden, han yndede Overdrivelser og er i sin Brevveksling med fremmede pralende indtil Løgnagtighed. Han holdt af store Resultater uden at se nøje efter, om de ikke var for dyrekøbte, han var en ringe Menneskekender, en ringe Kender af de virkelige Magtforhold, og Ordholdenhed var ikke hans stærke Side. Over hans hele Færd er der dog noget frisk og mandigt, og i flere Maader er han et godt Udtryk for den virkelige Kraftudfoldelse, som fandt Sted i den danske Senmiddelalders Stormandsætter.

Mellem ham og hans to Sønner Hans og Frederik stod, karaktermæssigt set, hans Dronning, *Dorotea* af Brandenburg, som Personlighed hans stærkeste Modsætning og dog hans mest trofaste Hjælper. Hun er en af de stærkest særprægede Skikkelser i den danske Dronningerække, to Kongers Hustru og to Kongers Moder, og har haft en stor Indflydelse paa sin Samtid, og, især gennem Sønnen Frederik, paa sin Eftertid. Med hende rykker det tredie tyske Dynasti, *Hohenzollerne*, hvorfra baade Kong Hans skulde hente en Svigerson og Kong Frederik en Hustru, ind i den danske Kongeslægt, og for dette Fyrstehus er hun et fortrinligt Udtryk. Blandt det 19. Aarh.'s Hohenzollere har romantisk anlagte Naturer vekslet med stærkt realistiske og nøgterne Personligheder. Det synes allerede at gælde i det 15. Aarh. Doroteas dybt forgældede Fader, *Johan I*, Alkymisten, har hørt til de førstnævnte; selv har hun mere lignet sin Farbroder *Albrecht Achilles*, Grundlæggeren af den berømte brandenburgske Huslov, idet hun var et Menneske, der havde den stærkest tænkelige Sans for Livets Realiteter, især for Pengenes Magt. 15 Aar gammel blev hun gift med Christoffer; hun kom

kørende til Danmark i to forgyldte Vogne og fik i Morgengave store Gods- og Lensstrækninger i Danmark og Sverige. Ved sit andet Ægteskab med Christian voksede hendes Rigdom og ikke mindst ved hen-

Christian I. og Dronning Dorotea.
Kopi fra c. 1550 paa Frederiksborg.
Efter »Udvalg af Frederiksborgmuseets Erhvervelser«.

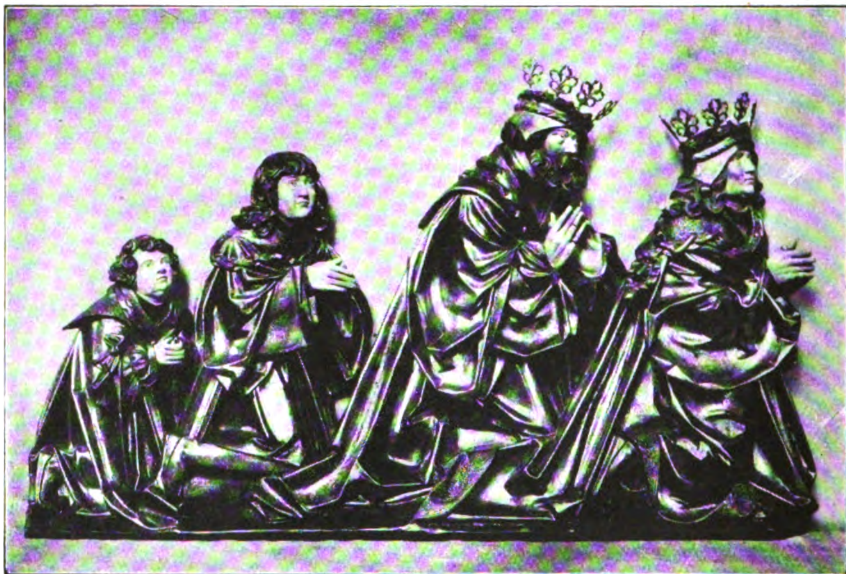
des dygtige Administration og fremragende Evner til at behandle Pengesummer, selv de største. I det uhyre forviklede økonomiske Mellemværende mellem Christian og Holstenerne fik hun alle Traadene i sin Haand og fik begge Hertugdømmer til Len. Dog i denne hendes Styrke laa ogsaa hendes Begrænsning. Hun kom vel sin Mand til Hjælp

Gang paa Gang, men Rigsinteresserne gjorde hun aldrig til sine. Under de vanskeligste Unionsforhandlinger, hvor kun store danske Afkald kunde stemme de svenske Stormænd unionsvenligt, mødte hun frem med sine evindelige Morgengavekrav paa Landstrækninger og Borge midt i Sverige, og hun var ikke som Albrecht Achilles naaet frem til at forstaa, at Rigets Udelelighed maatte gaa frem for Fyrstesønnernes individuelle Rettigheder. Hun kæmpede for sin yngste Søn Frederik mod sin ældste, Kong Hans, og mod det danske Riges Interesser, og det var ikke hendes Skyld, at Slesvig ikke allerede i 1481 blev helt skilt fra Danmark.

Det kunde være fristende at sætte mangt og meget i Sønnernes Karakter, — begge bar de hohenzollernske Navne —, i Forbindelse med Moderen, ikke mindst den stærke Svingning bort fra Ridderpræget til den nøgterne Interesse for det nære, som præger baade Hans og Frederik. Mest har den sidstnævnte lignet Moderen. Ikke blot forblev han tysk Livet igennem og knyttede sig ved sit Ægteskab i 1502 med *Anna af Brandenburg*, Datter af Kurfyrst Joachim I, endnu nøjere til Hohenzollerne, men han ejede ogsaa hendes overordentlige Aarvaagenhed og sygelige Sejghed, naar det gjaldt hans egne snævre Interesser. Aartier igennem rugede han over sin formentlige Ret; den voksede for hans Fantasi fra at omfatte Hertugdømmerne til Dele af Danmark og Norge, og da Kong Hans i 1502 tilbød ham det halve af sidstnævnte Rige for en hurtig Hjælp, strandede Planen paa hans Krav om de halve norske Statsindtægter siden 1483. Samme Sejghed parret med Smidighed og med klog Tilbageholdenhed udfoldede han, da det siden gjaldt at bevare det vundne, og dette er sikkert Baggrunden for den snart forsigtigt laverende, snart dristige, men nøje beregnende Politik, han førte i Reformationstiden. Frederik forstod nemlig i Modsætning til Faderen at spille paa mange Strenge, og at der fandtes andre berettigede Magtfaktorer i Verden end Stormændene. Han vilde gerne tækkes Borgere og Bønder, og han havde ved hele sin nøgterne Personlighed og jævne Fremtræden Betingelser for at vinde Tilslutning blandt dem.

Der skulde dog ske mange og ulykkelige Ting i Danmarks Historie, førend Doroteas Yndlingssøn skulde tage Styret. Den ældre Linje, Hans og hans Søn Christian, skulde først have Ordet. Ogsaa hos dem var, som før fortalt, det fantastisk ridderlige Præg forsvundet. E. Arup skriver herom: „Det er næppe muligt nøje at fastslaa, hvor megen direkte Indflydelse hun udøvede over sin ældste Søn, — en nær Eftertid synes at have regnet den for meget betydelig —, vist er det i alt Fald, at den danske Politik helt skiftede med Tronforandringen. Alle de storpolitiske Planer og halvudførte Bedrifter, der havde karakteriseret den sidste Periode af Christian I's Regering, forsvandt ganske med

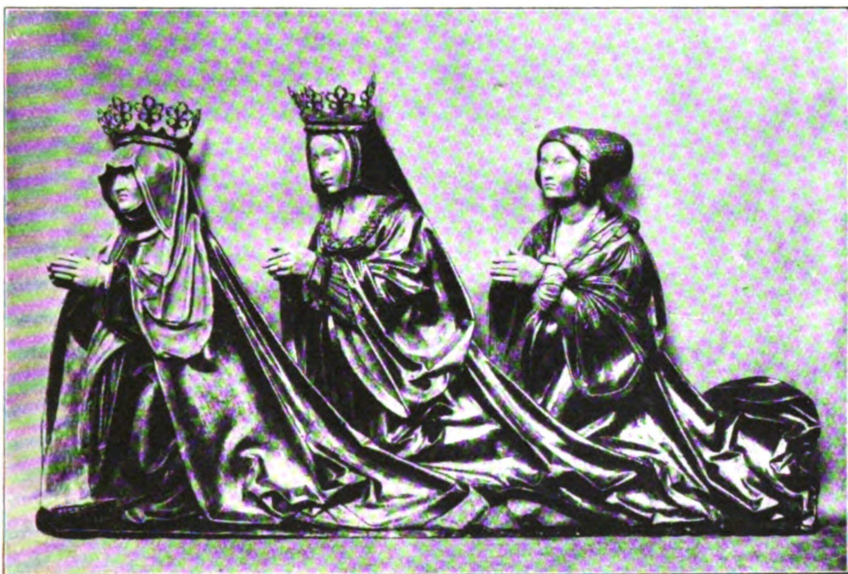
ham; i Stedet for traadte en rolig afventende Udenrigspolitik og et kraftigt Arbejde paa en Reorganisation.“ Den ny Forstaaelse for Borgerlivets Betydning og for de økonomiske Forhold i Riget, der gør Stædernes Trivsel og Hanseaternes Tilbagetrængen til Hovedled i Fyrstepolitikken i Kong Hans' og Christian II's Tid, hænger sammen hermed. Hos dem begge findes ogsaa den haardnakkede Fastholden ved egen Ret og den dybe Bitterhed over Svenskernes Troløshed. Men jævntløbende

Kong Hans og hans Sønner fra Claus Bergs Altertavle i St. Knuds Kirke i Odense.
Efter Beckett: »Altertavler i Danmark«.

hermed er der hos Hans og hans Søn Træk, der mere minder om Faderen. Der er den samme mægtige, friske Foretagsomhedens Aand, der aldrig taber Nordens Samling af Syne, og som ser vidt ud over den daværende Verden for at slutte Forbund med nær og fjern, en Foretagsomhedstrang, der hos Christian II løber langt forud for hans Virkelighedssans. Minder de saaledes begge i nogle Retninger om Dorotea, i andre om Christian I, er de i deres Danskhedspræg noget for sig selv, hvad der, omgivet som de er af de meget tyske Forgængere og den helt tyske Efterfølger, har gjort et vist Indtryk paa Tiden. Ellers er Forskellen mellem Hans og hans Søn det, der springer mest i Øjnene. *Faderen*, den sindige, omhyggelige, ansvarsbevidste Konge, ordholdende, naar dette ikke bragte ham i Strid med det, han ansaa for sin

Kongepligt, Manden, der Livet igennem med stigende Sikkerhed og Kraft forfølger sine Maal: den indre Reorganisation, Hanseaternes Betvingelse og Norges Underkuelse, for paa alle Omraader at naa længere frem end nogen anden. Over for ham *hans Søn*, den uligevægtige, lidenskabelige, der gaar sine egne Veje langt fra andre, og som tør byde de største Magter aaben Trods baade for Kvinden, han har kær, og for de sociale, politiske og religiøse Ideer, han er grebet af. Og dog

Dronning Christine og hendes Døtre fra Claus Bergs Altertavle i Odense.
Efter Beckett: »Altertavler i Danmark«.

ogsaa her er der vel en Forbindelse mellem ham og Slægten. Allerede i Christian I's Testamente ser man ind i et Sind, der af Vrede og Krænkelse ligesom er bragt ud af sine Hængsler, og som kun kan tilfredsstilles ved et afgjort Brud med den bestaaende Livsnorm, som han ellers bøjer sig for; i Kong Hans's Historie indtræder der en Ændring maaske allerede fra Aarene for Ditmarskernederlaget og Sveriges Løsrivelse. Samtidig med at Sønnen dukker op ved hans Side, kendes ogsaa i Kong Hans's Liv Tungsindstider, Mistro mod Mennesker, en haard og hensynsløs Fremfærd, endog Grusomhed som i Kalmar 1505, og en stor, mørk Beslutsomhed om at naa sine Maal, hvad det end maa koste, alt Egenskaber, som præger Christians Færd blot i endnu

Bislagssten fra det gamle Københavns Slot med Billede af Dronning Elisabeth. Nationalmuseet.

højere Grad. Det er, som Sønnen fortsætter, hvor Faderen begyndte, indtil han taber det høje Spil, og alt styrter sammen over ham, hvorved Banen omsider bliver fri for Frederik I.

De første Oldenborgere fik ikke blot en politisk-dynatisk Betydning. Gennem deres fremmede Udspring har de ogsaa bragt Danmark i levende Forbindelse med vigtige *aandelige Strømninger* i Udlandet. Mærkeligt nok kun i liden Grad med Renæssancen, som Dorotea dog gennem sin Søster Markgrevinden af Mantua, Barbara Gonzaga, stod saa nær; i høj Grad derimod med det stærkt bevægede *senkatolske Liv* i Landene Syd for Danmark. Kong Christian, især i hans senere Aar, og Dorotea var begge blandt de ivrigste til at indstifte Messer og Gudstjenester, til at skaffe sig og deres Venner Adgang til Aflad, selv om, som saa ofte i Datiden, de egentlige socialt prægede Fromhedsgerninger for dem stod i Skygge for Gudstjenestens Vækst. De har dog medvirket ved Helligaandsordenens Udbredelse og ved Reformen af Franciskanerordenen. Ved deres Rejser til Rom i 1474, 1475 og 1488 viste de, i hvor høj Grad de forstod, at Rom stadig mere blev Kirkelivets Midtpunkt, men medens Christians Rejse i førstnævnte Aar var en storslaaet Kongefærd med politiske Formaal at røgte baade

undervejs hos Kejseren og andre Fyrster og i Rom selv, var Doroteas Rejser virkelige „Bedefarter“; den i 1475 blev saaledes foretaget i Anledning af Jubelafladen, og hun vendte hjem med „en vel renset Samvittighed“.

Gennem *Christine af Sachsen*, Kong Hans' Dronning, der som 16-aarig kom til Danmark, og som i Nyborg fødte Sønnen Christian, kom Tidens religiøse Pulsslag endnu rigere og varmere frem. Hun var Søster til selve Kurfyrst Frederik den Vise og var en modig og selvstændig Personlighed. Hendes Forsvar af Stockholms Slot er en af Tidens store Bedrifter. Hun har haft et aabent Hjerte for de fattige og har personligt været grebet af Franciskanismens Aand. Baade hos Christian II og hos Datteren Elisabeth fandtes da ogsaa rigere religiøse Anlæg end almindeligt i Fyrsteslægterne. Hun kaldte sin anden Søn Frans, et sjældent Navn herhjemme, og har grundlagt to Klarisseklostre. To Værker, der hvert for sig udtrykker bærende Kræfter i Senmiddelalderen: *Hr. Michaels Rimværker* og *Claus Bergs Altertavle* til Odense Graabrodrekirke, er blevet til paa hendes personlige Foranledning. Den By, hun havde knyttet sig nærmest til, Odense, var maaske den mest kirkelige i Danmark, og her døde hun i samme Aar, som Luther efter sin Fremtræden i Worms af hendes Broder blev ført til Wartburg.

2. Systemskiftets Tid 1439—1448.

Med den stigende Linje, der saaledes findes i Tidens Kongepersonligheder og i deres Initiativ og Evne til at gribe omformende ind i Nordens Historie, er det klart, at Christoffer af Bayerns Regering ikke faar sin Betydning gennem Kongemagtens Indsats. Og dog blev hans kortvarige Kongetid, som det i Historien atter og atter er sket med mindre kraftige Herskerskikkelser, en overordentlig betydningsfuld Begivenhed for alle de nordiske Riger. I den sker det store Opgør med Dronning Margrethes og Erik af Pommerns stærke Kongedømme, det, der allerede var indledet ved Opstandene i Eriks sidste Aar. Udenrigspolitisk og indenrigspolitisk foregaar der et fuldkomment *Systemskifte:* ny Forbundsfæller i det fremmede, ny Principper for den danske Unionspolitik, Nyorientering i Forholdet mellem Stat og Kirke og ny Magthavere i alle de tre nordiske Riger. Ny Mænd betyder ikke altid, særlig ikke i Forholdet til Udlandet, en ny Politik; Mændene af 1439 har dog virkelig ejet en saadan, og det lykkes dem i Christoffers Tid at fæstne den i saa høj en Grad, at Oldenborgerne kun med største Møje og Fare og kun for korte Tidsrum kunde tvinge den tilbage. Som

det i det følgende skal vises, er Kampen mellem, hvad man kunde fristes til at kalde Principperne af 1439, og den oldenborgske Fyrstepolitik en af Hovedbegivenhederne i Tidsrummet, der her skal behandles.

Før Erik opgav alt og nojedes med „Visborg og Havet", gjorde han dog endnu et Tilløb til at komme Undersaatternes Krav i Møde. Der er før fortalt om det mærkelige Kalmarmøde 1436, hvor han og hans Fjender syntes at have fundet hinanden paa den ny Unionsbasis. I September 1439 gør han endnu et Forsøg, idet han paa Nordmændenes Bøn oprettede en indenlandsk norsk Regering og gjorde *Sigurd Jonsøn* til Norges Drost og den ganske vist danskfødte *Anders Mus*, Provsten ved Mariakirken i Oslo, til Norges Kansler og gav ham Rigsseglet i Hænde.

Men da var det allerede for sent. Under Eriks lange Fraværelse havde de danske Bønder paa Eriks Tilskyndelse rejst sig mod hans Modstandere, de danske Stormænd, som ikke vilde godkende hans Farbrorsøn *Bugislav* som hans Efterfølger, og som forudsaa, at en Fortsættelse af det stærke Kongedømme vilde gøre Unionens Genoprettelse til en Umulighed og deres egen Fordel af denne til intet, idet Erik og Bugislav foretrak lavættede Mænd for de danske adelige. Da de danske Stormænd i Modsætning til deres Forfædre af 1332 forstod, at „dette Rige ikke længere kan bestaa uden Herre og Regimente", indkaldte de under 27. Oktober 1438 Eriks Søstersøn, den unge *Christoffer*, „som af kongeligt Blod dertil født er". Medens Erik endnu søgte at fastholde Norge og formaaede dette Rige til et Angreb paa Sverige, fandt Kongeskiftet Sted i Danmark, hvor endnu Varberg og Øresundsindløbet var i Eriks Hænder, og hvor en hollandsk Flaade snart indfandt sig for mod et senere Løfte om Sundslottenes Pantsættelse til Filip af Burgund og mod store Privilegiers Indrømmelse at kæmpe for Erik. Det danske Rigsraad saa nu ingen anden Udvej end at kaste sig i Armene paa Eriks og Danmarks tidligere Fjender, Lübeck, Schaumburgerne og den svenske Adel.

Betegnende for denne Vending i Danmarks Forbundspolitik er det, at det var i *Lübeck*, de danske Rigsraader traf sammen med deres budsendte Kongsemne. Det var herfra, de d. 23. Juni 1439 daterede deres Opsigelsesbrev til Erik, og paa Mariakirkens Dør opslog de Klageskriftet imod ham. Den 26. Juni sluttede Rigsraadet en Pagt med de fire vendiske Stæder, der lovede at hjælpe det mod Erik mod til Gengæld at faa Privilegierne stadfæstet og Toldfrihed i Sundet. Hvad Forhaabninger Lübeck herved gjorde sig, fremgaar af Hansedagen i Lüneburg Febr. 1440, hvor man besluttede, at de danske Farvande skulde spærres for hollandske Skibe, og de østlige Stæder opfordredes til ikke at sejle vestover. Kong Eriks Handelspolitik, hvis Tyngdepunkt

laa i Øresund, skulde i Bund og Grund tilintetgøres og det med Danmarks egen Hjælp. Snart efter fulgte et lignende Omslag i Danmarks slesvigske Politik. I Brevet af 23. Juni fortæller Rigsraadet, at „en stor Del af Almuen har hyldet Herren af Holsten, for hvilket Riget haver nu mistet Haderslev og Ærø“, en Ø, der indtil da havde hørt Kongeriget til. Ogsaa her var der kun een Vej frem for Rigsraadet: at give blankt op for Eriks Fjender, og d. 2. Juli sluttede det Forbund med *Grev Adolf* og oplod ham disse Omraader med Løfte om arvelig Forlening af Hertugdømmet. Dette fuldbyrdede Christoffer i Kolding 1440, efter at Viborghyldingen var tilendebragt.

Christoffer vendte sig nu mod Eriks Venner, Hollænderne, og imod Sundborgene; han fik snart Herredømmet over disse sidste ved Lübeckernes Hjælp, men som nu det lübske Hovedangreb paa Hollænderne ved Marstrand skulde finde Sted, fik Ærkebispen *Hans Laksmand* en længe næret Plan fremmet. Da Øresundet nu var i Rigsraadets Haand, var Tiden inde til Udsoning med Hollænderne. Han underrettede dem under Haanden om det af Hanseaterne planlagte Angreb paa dens Flaade, og til Lübecks Harme tilbød Christoffer at mægle mellem de søfarende Magter. I 1441 kom det til en Fred mellem disse, hvorved Lübecks Plan om Øresundets Lukning for de vestlige Konkurrenter blev tilintetgjort.

Men Rigsraadets og Hans Laksmands Tanker gik videre. *Genoprettelsen af Unionen* var dem en Hovedsag. De havde bønfaldt Erik om at godtage Unionsvilkaarene fra 1436, men forgæves, og det efter Eriks Vilje foretagne norske Angreb paa Sverige havde her givet de antiunionelle Kræfter Overtaget. Paa Herredagen i Arboga 1440 blev det vedtaget, at ingen Udlænding skulde blive Sveriges Konge, men Hans Laksmand og det svenske Rigsraad fik Karl Knutson til at svigte Bøndernes Sag. Med Løfte om Forleningen af Finland og Borgholm nedlagde han sit Rigsforstanderskab, og d. 4. Okt. 1440 blev Christoffer af det svenske Rigsraad taget til svensk Konge paa det Vilkaar, at han vilde indrømme Svenskerne store Friheder, som de dog først skulde forhandle om med Nordmændene paa et Møde i Lødøse. Da disse Friheder gik ud paa at udelukke Ikke-Svenske fra Riget, kom det en Stund til en norsk-svensk Modsætning til de danske Stormænd, som ikke helt havde vænnet sig til Tanken om, at det ny ogsaa krævede et Afkald fra deres Side. Et Forbund afsluttedes d. 9. Febr. 1441 mellem de Norske, der endnu holdt fast ved Erik, og de Svenske til Forsvar for Landenes Friheder. Over for dette lod de Danske Modstanden falde og lod i en Haandfæstning af April 1441 Christoffer love alt, hvad Svenskerne ønskede. Herefter fandt Morahyldingen Sted, og Kroningen fejredes i Upsala. Først nu opgav Norge Kong Eriks Sag og sluttede sig af egen fri Vilje til den dansk-svenske Union ved i Juni 1442 at

vælge Christoffer til Konge i Lødøse. Norske Historikere tillægger denne Akt en overordentlig Betydning og daterer herfra *Norges Overgang fra Arverige til Valgrige*. Afsættelsen af en Konge stred nemlig mod norsk Statsret, og den valgte var efter denne ikke nærmeste Arving. Christoffer blev derefter kronet i Oslo og Aaret efter paa Nyaarsdag i Ribe Domkirke, der just var istandsat efter Branden. Hans Laksmand forestod Handlingen og kunde, da han sammen med Landets Bisper salvede Kongens Hoved, se sig selv og sine Venner som Sejrherrer. Det var lykkedes at hindre Erik i at gøre Danmark fra et „fribaaret Rige" til et Arverige ved at gennemføre Christoffers Valg i Stedet for Bugislavs, skønt denne blev støttet af stærke danske Borge. Prisen herfor var Forbundet med Schaumburgeren, Opgivelsen af Tanken om Slesvigs Indlemmelse og store Indrømmelser til Lübeck, som han dog i sidste Øjeblik havde narret for den største Gevinst. Det var lykkedes ham at genoprette den nordiske Union, men Prisen herfor var Opgivelsen af det stærke nordiske Kongedømme, det, der ogsaa for de danske Stormænd havde betydet visse Muligheder om end af Kongens Naade. De tre adskilte Kroninger, der i Modsætning til Kalmarkroningen i 1497 indledte den ny Tid, var et klart Vidnesbyrd om, at *den aristokratiske Forbundsunion* havde afløst *den fyrstelige Helstatsunion*. Det var endeligt lykkedes ham at standse det stærke nordiske Kongedømmes voksende Indflydelse over Kirkens Anliggender og i Overensstemmelse med de i Basel forsamlede Kirkefyrster og Præster at hævde Landskirkernes Selvstændighed, Ærkebispers, Bispers og Kapitlers Magtfylde og disses fri Valg, Maal, som man ikke tabte af Syne i de kommende Aar.

Ærkebisp Hans Laksmands Segl. Efter Henry Petersen: »Danske gejstlige Sigiller«.

Strømkæntringens Betydning ligger ikke blot i, hvad der skete i 1439—43, men i, at Christoffers hele Kongetid blev behersket heraf, og at de ny Tanker saaledes i nogen Grad kunde slaa Rod i Sindene, hvad enten dette skyldes hans ikke ringe Regeringskunst eller de Stormænd, der omgav ham, og som takket være hans Ungdom og Ukendskab med Norden kunde beholde Ledelsen.

Svarende til Unionens ny Karakter blev de fleste Kongebreve i hans Regering udstedte i de paagældende Rigers egen Sprogform; de kirkelige Valg foregik uden Indblanding, hverken fra Konge eller Pave, og

den svenske Ærkebisp var Kongens nære Ven og fik Kongens og sit Rigsraads Tilladelse til Opforelsen af den for de kommende danske Unionskonger saa vigtige Borg Almare-Stäket. I hvert af Rigerne var der en egen Rigskansler, og de verdslige Embeder blev i Sverige besat med Svenske; i Norge kom derimod Holsteneren *Hartvig Krumedige* og Pommeraneren *Hans Krukow* ind i ledende Stillinger. Vigtigst var det dog, at Christoffers Kongetid var en Storhedstid for de tre nordiske Rigsraad.

Christoffer af Bajerns store Segl. $^{2}/_{3}$ St.
Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Om Forholdene i Danmark er Oplysningerne kun sparsomme, men tydeligt ses det, at det lykkes de danske Stormænd at trænge de bayerske Raader til Side, og Kongen synes ikke paa noget væsentligt Punkt at have sat sig op mod det danske Rigsraads Vilje. I Norge træder det norske Rigsraad, trods Ærkebispens Særstilling, med stor Kraft op mod Hansestædernes Rettigheder og grundlægger den nationale Handelspolitik for det følgende Aarhundrede. Rigsraadet var ikke længer *Kongens Raad*, men *Rigets Raad* og en selvstændig Statsmagt ved Siden af Kongen, alt dette paa Trods af, at Christoffer, krænket over Rigsraadets selvstændige Optræden, stærkt krydser dets Politik. I Sverige møder os det samme Billede. Her har tilmed en Haandfæstning givet Stormændene en overordentlig Magt: Udnævnelsen af ny Rigsraader er overladt til Rigsraadet selv sammen med Retten til at godkende Fordelingen af Rigets Len. Slotslovene skal holdes til et Stormandsudvalgs Haand og Raadet forvalte Rigets „Drätsel", der skal forblive i Riget selv. Ærkebispen og tre Stormænd skal styre Riget under Kongens Fravær, og dette Udvalg havde faktisk overtaget Kongemagten i Landet.

Erik, der stadig levede som Fribytter paa Gotland, oplevede saaledes, at Margrethes Værk, Nordens faste Enhed, der „først og sidst var

rettet netop mod Stormændene og for deres Indflydelse medførte den stærkeste Tilbagegang", blev genoprettet i en helt modsat Aand som en aristokratisk Forbundsunion, hvori den ene stærke Kongemagt var aflost af tre stærke Rigsraadsregimenter, der socialt, nationalt og kirkeligt, især i Danmark, slog ind paa helt andre Veje.

3. Det ny Grundlag for den nordiske Unionspolitik.

Et Systemskifte af en saa omfattende og afgjort Karakter, der lægger alle de store Hovedsager, der staar paa Tidens Dagsorden, ind i eet bestemt Spor, i dette Tilfælde i Stormændenes ensidige Interesse, vil ikke kunne opretholdes i mange Aartier. Der var ogsaa dengang i Nordens Folk saa stærke indre Kræfter i Bevægelse af anden Art, at Fremtiden kom til at forme sig vidt forskellig fra, hvad Mændene fra 1439 havde tænkt sig. Den Frihed, som Herremændene havde tilkæmpet sig under Christoffers Navn i den nordiske, den kirkelige og den hjemlige Politik var i den Grad standsbestemt, at baade Kongehuset og de ufri Stænder hurtigt folte Rammerne for snævre. En Skildring af hvert af de store Hovedspørgsmaal, som da beskæftigede Sindene, vil lade denne indre Kamp og Spænding komme frem, Stormændenes Kamp for Bevarelsen af det i Systemskiftet vundne og Fyrstemagtens Kamp for et nyt nordisk og dansk Stats- og Samfundsliv.

Fremmest af alle Datidens store Afgorelser stod den om Unionens Opretholdelse. Lige indtil Christian II's Fald er det for denne Sag, at man i Danmark ofrer næsten alt; og uhyre Værdier, en Kraftanspændelse maaske storre end for nogen anden Sag, har vort Folk sat ind paa denne Opgave.

Unionspolitikken bliver fra 1439 og fremover bestemt af tre Hovedforhold: af Danmarks ubøjelige Vilje til at genoprette den nordiske Union, af de omliggende Landes ikke mindre afgjorte Vilje til at hævde deres indre Selvstændighed over for Danmark og endelig af de nordiske Stormænds Tro paa gennem Unioner mellem deres Lande indbyrdes at kunne holde det stærke Kongedomme nede.

For de danske Konger som for de danske Stormænd var *Unionens Opretholdelse* det selvfølgelige Maal for deres Politik. Unionen havde et halvt Aarhundredes Hævd, og Norge var Kongeslægtens eget Land i særlig Grad. Besiddelsen af de to nordiske Kroner gjorde den danske Konge til en af Tidens største Magthavere og skaffede ham Rigdomskilder, som han højligt trængte til med de synkende hjemlige Indtægter. Kun ved at herske over Sverige og Finland kunde Danmark forblive i ubestridt Besiddelse af Gotland og dermed hævde Herre-

dømmet over Østersoen, ligesom kun den norske Krone sikrede det Herredømmet over de nordlige Have. Kun saaledes kunde Oldenborgerne byde Hanseaterne Spidsen og løse Datidens største økonomiske Problem. De danske Stormænd har helt og fuldt delt Kongernes Opfattelse, sikkert ikke blot for Danmarks Storheds Skyld, men ogsaa for den Andel, der muligvis kunde tilfalde dem selv i Len og Fogedstillinger i Landene, for den Tryghed, de derigennem vandt for deres Ejendele hist ude og for den Magtforøgelse, som Forbindelsen med de nordiske, især de svenske Stormænd, kunde hjælpe dem til. Trods enkelte Tegn i anden Retning kan det trygt siges, at Unionens Genrejsning var en Sag, alle Danske forstod; herom vidner Rimkrønikens Tale fra Tidsrummets Begyndelse og Christiern Pedersens fra dets Slutning. Christian I's og Hans' Ubarmhjertighed over for fangne svenske Unionsfjender kan ogsaa kun forklares ud fra det, at Unionens Sag for dem var Guds Sag, Rettens og Ærens Sag, hvorpaa alt maatte og skulde sættes ind.

Den store fælles Fortid og Danmarks faste Holdning forfejlede ikke sin Virkning paa Sindene i de andre Lande, og naar der efter Karl Knutsons Død kun vælges Rigsforstandere i Sverige, ligger der vistnok heri en stiltiende svensk Indrømmelse af, at Kongekronen kun med fuld Ret kunde tilkomme den danske Unionskonge. Danmarks store Magtudfoldelse og uforanderlige Vilje til at naa sit Maal, hvor ofte det end blev slaaet tilbage, har ogsaa fremtvunget en Fredsvilje eller Unionsvilje i de omliggende Lande. De ustandseligt genoptagne Krige medførte Byrder baade for Herrestænder og Almue, og Handelsforbindelsen mellem Sverige og Norge, mellem Norden og Hansestæderne blev stadigt afbrudt. En offentlig Mening, der krævede Fred i Norden, voksede derfor frem med dens Følgesymptomer, de ledendes Iver efter at fralægge sig Ansvaret for Fredsbrud og vælte det over paa Modparten. For det holstenske Ridderskab har denne Fredslængsel været det afgørende i 1460, da den dansk-holstenske Union blev indgaaet; for de norske Stormænd som for de norske Bønder har Længslen efter Fred langs Landegrænsen kaldt Ønskerne om en norsk-svensk Union frem; for de svenske Stormænd var Fredsønsket et stadigt virkende Moment. Inden for disse Fredsunioner var der allerede dengang Tilløb til mærkelige mellemfolkelige Forligsdomstole; i 1466 aftaltes saaledes mellem danske og holstenske Raader regelmæssigt tilbagevendende Stævner til at udligne kommende Tvistigheder; i 1483 aftaltes det, at tre Raader fra hvert af de nordiske Riger skulde mødes hvert Aar i samme Formaal. Selv naar det ikke lykkedes at samle Rigerne under een Konge, er der truffet Aftaler om en Fredsunion. Man har i denne nordiske Fredsvilje villet finde en Efterklang af den „Pax

romana", der aldrig helt tabte sit Tag i Middelalderens Sind, og som sikkert har været stærkt underbygget af den romerske Kirke. Det er da ogsaa hele Unionstiden igennem Kirkens Mænd, der har været de ivrigste Unionsvenner. Medvirkende Motiver kan vist ogsaa søges i det nære Slægtskab Folkene imellem, i Trangen til at gøre Fredløsheds-dommene mere virkningsfulde ved, at de fik Gyldighed over hele Norden, og i Følelsen af Farer udefra, for Sveriges Vedkommende den nyopdukkende moskovitiske.

Var der saaledes gode Grunde ogsaa for de omboende Folk til at søge Unionen opretholdt, var der to Forhold, der gav Unionen efter 1439 et helt modsat Indhold af det, Margrethe og Erik havde givet den. En meget stærk Trang til *national Selvhævdelse* gaar gennem alle Unionsaftaler efter Systemskiftet. Ethvert Forsøg paa Helstatsunion møder herefter en afgjort Tilbagevisning, og hvert af Unionslandene kræver egen Regering, eget Raad, egen Finansforvaltning, egen Beslutningsdygtighed selv i store Fællessager og først og sidst egne indfødte Mænd paa de store og smaa Lens- og Fogedpladser. Der lyder et klart: „Sverige for Svenskerne"; „Norge for Nordmændene", „Holsten for Holstenerne" gennem Tidsrummet, og hvert Forsøg fra Danmarks Side paa at bryde dette nationale Princip for Unionsdannelsen møder en klar Protest. Kun som selvstændige, selvstyrende Riger agter Nordens Lande at slutte Union med Danmark.

Som dette Træk afgjort peger fremad, er der et andet, der lige saa afgjort peger tilbage. Fra 1439 til de sidste svenske Unionsvenner forsvinder, er Unionspolitikken for Stormændene, baade de verdslige og de gejstlige, et Led i deres *Kamp for øget politisk* og *social Magt* over deres Lande og deres underordnede. I en Følelse af, at et indenlandsk Kongedømme før eller senere vil fravriste Herrestænderne deres saakaldte Friheder, paalægge dem tunge militære og økonomiske Pligter og begrænse deres Magt over deres Bønder, foretrækker de Unionskongedømmet, hvor Kongen ikke blot ofte eller oftest opholder sig uden for Rigets Grænser, men kan aftvinges store Indrømmelser af baade politisk og social Art. Herved lykkedes det for de nordiske Stormænd under Kirkefyrsternes Førerskab at holde sig den truende Fyrstemagt fra Livet, og hver Gang de fik Held til at genoprette Unionen, blev det, især for den svenske Adel, et Skridt fremover, indtil al virkelig Statsmagt i Sverige syntes opgivet og Riget opløst i en Række næsten selvstændige Len og Bispedømmer. Da dette samtidig betød, at Bønderne blev prisgivet deres Jorddrotter, forstaar man ogsaa, hvorfor Unionen, især af de svenske Bønder, har været bekæmpet ikke blot som et Fremmedvælde, men ogsaa som et maskeret Stormandsvælde.

Havde de oldenborgske Konger haft Sind til at føre deres Unionspo-

litik i nøje Overensstemmelse med disse oprindeligt meget stærke Kræfter i Landene omkring Danmark, Kræfter, de har kendt ud og ind, kælet for, saa ofte som de havde Brug for dem, og Gang paa Gang edeligt forpligtet sig overfor, vilde der have været Muligheder for Unionens Varighed. Et saadant Sind, nøjsomt og selvfornægtende, ejede de dog ikke, og i sligt kunde heller ikke deres udenlandske Slægtninge have bestyrket dem. Unionshistorien blev tværtimod Styrkeprøven mellem dansk Kongemagt paa den ene Side og holstensk, norsk og svensk Stormandsvælde paa den anden, et Sidestykke til den, der samtidig om end i mere skjulte Former foregik i Danmarks egen indre Historie.

4. Danmark og det slesvig-holstenske Ridderskab.

Af de tre nordiske Unioner fik den dansk-holstenske af 1460 de mest vidtrækkende Følger for dansk Historie. Ikke blot indledes herved et politisk Samliv mellem Holsten og Danmark, der varede til 1864, og mellem Slesvig og Holsten indtil 1920, men for Tidsrummet selv og Danmarks indre Udvikling blev, hvad der skete mellem Elben og Ejderen, af yderste Vigtighed. Dette hænger sammen med Holstens mærkelige politiske og sociale Struktur. *Holsten*, især det østlige, var et Land med den rigeste og mægtigste Adel i Norden, militært, socialt og økonomisk langt forud for Standsfællerne heroppe, ikke mindst ved Godsernes større Samlethed og Bestræbelserne for at holde Godset paa Fælleshaand. Hertil bidrog ogsaa, at de holstenske Godser ofte var Len i Ordets europæiske Forstand, fri Bønders Land overdraget Stormændene af Landsherren med flere af dennes Rettigheder, i dyb Modsætning til den dansk-slesvigske Udvikling, hvor Adelsgodser og Lensvæsen ikke i Middelalderen smeltede sammen. Holsten var dog tillige et Fyrsteland, hvor Landsherren efter tysk Skik var Arveherre, i dyb Modsætning til Danmark og Sverige, og det Greb, han gennem Lensordningen havde paa sit Land, var stærkt. Allerede 1460 var alle Len nemlig Regnskabslen, og selv Pantelen gav kun sin Indehaver den aftalte Rente af Hovedsummen. Ogsaa over Kirkens verdslige Anliggender havde den holstenske Landsherre en ikke ubetydelig Magt, som i nogen Grad har forberedt Vejen for den senere lutherske Fyrstekirke. Og endelig rummede Landet mellem Hamburg og Ejderstedt nogle af de selvstændigste og dygtigst arbejdende Bondesamfund: de af indvandrede Hollændere fremhjulpne Elbmarsklande langs Elbens Nordside, der dog stod under de holstenske Grever, og det endnu af dem uafhængige sachsisk-frisiske Ditmarsken. Samlivet i godt som i ondt med dette mærkelige, rigt sammensatte Omraade skulde i Tiden fra

1460 til 1513 og ikke mindst i de følgende Aartier virke stærkt ind paa Danmarks Forhold: Herfra kom aristokratiske Tilskyndelser, men ogsaa stærke fyrstelige Højhedskrav; herfra kom uhyre Pengemidler til Kongens store Foretagender, men ogsaa hans trykkende Gæld, og herfra kom Nederlaget i Ditmarsken.

Den holstenske Adels Magtstilling var af ret ny Dato. Formelt hvilede den paa Frihedsbrevet af 1422, aftvunget de holstenske Grever under Kampen med Erik, og i den samme Tid var Adelens Godsmagt vokset overordentlig, især ved dens Erhvervelse af Pantelen i Slesvig, hvor den havde sat sig fast allerede fra 1280erne. Medens den ældre danske Adel med sine spredtliggende smaa Besiddelser delvis gik til Grunde under Krigen, fik holstenske Herrer store Forleninger: Pogwischerne fik Eckernførde, Ahlefelderne Gram, Hvidding, Frøs og Kalslund Herreder, ja, fra 1439 var største Delen af Hertugdømmet i adelige Panthaveres Haand. Det var kun med Ridderskabets trofaste, men fordringsfulde Hjælp, at Grev Adolf havde sejret over Erik, og længe skulde det ikke vare, før det danske Rigsraad skulde træde til Forhandling med dem begge i en Sag af største Vigtighed for Danmarks fremtidige Udvikling.

Christian I.s Segl som Greve af Oldenborg. 2/3 St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Da den 47-aarige *Hertug Adolf* i 1448 sagde Nej til Tilbudet om den danske Krone, foreslog han i sit Sted sin Søsterson Grev *Christian af Oldenborg*. Ved sin Nedstamning fra *Gerhard d. Store* havde han en vis Arveret til Slesvig, der ikke som Holsten kun gik i Arv paa Sværdsiden, og Adolf havde tænkt sig ham som Arving til begge Lande, endskønt den schaumburg-pinnebergske Linje, *Adolf IV's* Mandslinje, havde Krav paa Holsten. I 1448 har Adolf maattet opgive Christian som sin Efterfølger, og for at Christian ikke skulde drage Slesvig til Danmark ved sine Arvekrav, har han i 1448 maattet love, at Slesvig og Danmark ikke skulde forenes under samme Hersker, d. v. s. stadfæste den saakaldte „Constitutio Valdemariana“, en Erklæring, Ridderskabet gemte sammen med sine vigtigste Dokumenter. Da Christian derfor d. 1. Sept. i Haderslev udstedte sin foreløbige Haandfæstning, skete det ikke blot i eget Navn, men ogsaa i Morbroderens og i dennes elskelige Raads Navn. For første Gang i Danmarks Historie stod nu Rigsraadet Ansigt til Ansigt med det holstenske Ridderskab, og elleve hertugelige Raader blev kaldt til at medbesegle Dokumentet. En ny og mægtig Faktor havde hermed nærmet sig de danske Magthavere. Faa Aar efter skulde

Ridderskabet knytte sin Historie til de danske Kongers med endnu stærkere Baand.

I 1459 var Hertug Adolf død barnløs og Stillingen dermed yderst kritisk for Ridderskabet, for hvem den truende Adskillelse af Slesvig og Holsten vilde betyde et frygteligt Slag, spredt som dens Besiddelser og Len laa i begge Lande. Grev *Otto af Schaumburg-Pinneberg* var jo Arving til Holsten, Hertug Adolfs Søstersønner, Kong *Christian* og hans Brødre *Gerhard* og *Morits*, var Arvinger til Slesvig. „Holstenerne i Hertugdømmet og Holstenerne i Grevskabet" har arbejdet for at faa „een Herre i Samdrægtighed". Kun hvis denne Herre blev Christian I, var de sikrede mod Gentagelsen af Kong Eriks Erobringskrig. De mægtige Slægter med Rantzauerne i Spidsen sluttede sig til denne Tanke, medens sydholstenske Slægter som Pogwisch'erne ønskede Ottos Sag fremmet og da Christian, hvis Tanker altid gik mod det store og fjerne, vilde strække sig saare vidt, blev efter lange Forhandlinger *Ribeoverenskomsten* — den, der aldrig glemmes — af 5. Marts 1460 sluttet. Christian I undlod at inddrage Slesvig som et hjemfaldet Len, noget, der vilde have kostet Strømme af Blod i bedste Tilfælde. Han lod sig, „ikke som Konge af Danmark, men for den Gunst, de havde til hans Person", vælge til Herre over Landene, af Prælater, Ridderskab, Stænder og Indvaanere i Slesvig og Holsten, og han lovede at udkøbe sine arveberettigede Slægtninge saavel Oldenborgere som Schaumburgere af deres Rettigheder.

Christian I.s Segl som Konge af Danmark. (1449). 2/3 St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Denne Overenskomst betyder en Vending i den holstenske Politik, der altid før havde søgt at værge sig mod den danske Konges Herredømme Syd for Kongeaaen, hvad der endnu saa sent som i 1448 havde givet sig et kraftigt Udtryk. Det vakte ogsaa Undren og Harme til forskellig Side; den lübske Krønike skriver: „Saaledes blev Holstenerne danske og forsmaaede deres rette Arveherre og gav sig frivillig uden Sværdslag ind under Kongen af Danmark, hvad deres Forfædre havde været imod og hindret med værgende Haand", og i Ejderstedt skrev man: „Saaledes sandedes det gamle Ord, som man ofte hører gamle Folk bruge, at den Dag skal oprinde, da Gottorp og Hertugdømmet uden Sværdslag kommer tilbage til Kronen".

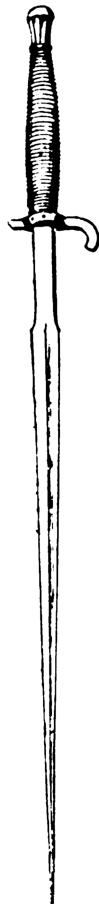
At disse udenforstaaende ikke havde Ret i at se det skete som et

Nederlag for Holstenerne, men at Holstenerkrøniken saa rigtigt paa Sagen, naar den udtrykte sin Glæde over 1460, forstaar man til fulde, naar man betragter de Privilegier, Kong Christian maatte tilstaa Ridderskabet. Man forstaar herigennem, at den ændrede holstenske Politik har sin Grund i det store Systemskifte og i Frihedsbrevet af 1422. Som Rigsraadet i Danmark dengang havde trængt Kongemagten tilbage, saaledes havde Ridderskabet vundet en selvstændig Plads ved sin egen Fyrstes Side, og det følte sig derfor nu mægtigt nok til at værge sine Lande mod at blive indlemmet i Danmark. Privilegierne af Ribe og Kiel fører herom et saare tydeligt Sprog. Ved dem oprejses det forenede Slesvig og Holsten til en selvstændig fri Valgunion hen over den aarhundredgamle Grænse mellem Danmark og det tysk-romerske Rige. Lensherren over Slesvig giver nemlig Stænderne Ret til ikke blot at vælge ham selv til deres Landsherre, men ogsaa til at vælge hans Efterfølger blandt hans Sønner eller Arvinger. Han maa love kun at give Len til indfødte Mænd, kun at give og inddrage dem med Ridderskabets Medvirken, kun at begynde Krig og kræve ny Skatter paa samme Vilkaar. Herrestænderne faar Toldfrihed for eget Forbrug, og var Kongen ikke i Landene, skulde Styrelsen varetages af 12 Mænd, Bisperne af Slesvig og Lübeck og fem Adelsmænd fra hvert Land, og om Landene maa han love „dat se bliuen ewich tosamende ungedelt“ d. v. s., at de ikke ved Arv kunde deles mellem Kongens Efterkommere. Til disse mægtige Privilegier føjedes en Art Oprørsparagraf, som siden skulde springe over i Kongerigets egne Haandfæstninger: Christian erklærede, at hans Undergivne havde Ret og Pligt til at værne denne Aftale mod Krænkelser fra hans egen Side. — Angaaende Slesvigs Tilknytning til Danmark vidnede endnu en aaben Erklæring om, at det var og forblev et dansk Len. Jyske Lov vedblev at gælde til Ejderen, det danske Folkesprog til Danevirke, og egne slesvigske Tingforsamlinger, nu nærmest Retsmøder, skulde vedblivende holdes paa Urnehoved, ligesom Landet skulde have sin egen Drost.

Saaledes ompansret med Løfter og Privilegier gik Slesvig og Holsten ind i en Art *aristokratisk Forbundsunion* med Danmark, og fra nu af omtales Slesvigere atter og atter som „Holstenere“, noget der kendes allerede fra 1450, ligesom Landene fra Kongeaa til Elben ofte kaldes Holsten. At Ribeoverenskomsten i særlig Grad har været Holstenerne magtpaaliggende, fremgaar ikke mindst af Holstenernes Holdning til Kongeslægten i de kommende Aartier. Christian I skulde til Grev Otto udbetale 43,000 Gylden, til sine to Brødre tilsammen 80,000, noget der aldrig kunde have været Tale om, hvis ikke de rigeste Medlemmer af den holstenske Adel var gaaet i Selvskyldnerkaution for Kongen og i 1465 havde udbetalt 70,000 G. til Sikkerhed for Gælden.

Det er derfor sagt, at „den holstenske Storadel var det, der købte sig til den danske Konge for sine egne Penge, ikke Danmark eller Kongen, der købte Landene“.

Ordningen af dette *Kongens Gældsforhold* blev det altbeherskende i den følgende Tid, men under de Vanskeligheder, den medførte, mærkes fra Holstenernes Side en klar, unionsvenlig Linje, en flere Gange udtalt Vilje til at holde Landene sammen med Danmark. Da Kongens Broder Gerhard, misfornøjet med den langsomme Udbetaling, giver Anledning til Uro, erklærer de holstenske og danske Raader i Kolding 1466, at Hans skal være Christians Efterfølger, og da han snart efter som Christians „Forstander“ i Landene søger Føling med de selvstændige Bønder i Syd og Vest, med Borgere og Gejstlige, indgaar den holstenske Adel et Forbund af 2. Maj 1469 og søger Støtte i Lübeck og Hamburg. De ønskede kun deres Konge-Hertug som Forbindelsesled med Danmark. Kongen maatte bøje af, vandt Lübeck ved de største Indrømmelser, gik paa Forlig med Holstenerne og brød straks efter afgørende med sin Broder. Denne flygtede og rejste Marskbønderne langs Elben til aabent Oprør, der dog kuedes med Lübecks og Hamburgs Hjælp, og de maatte opgive deres gamle hollandske Ret og tage den holstenske i Stedet. En Bonde fra Wilstermarsch, Henning Wulf, rejste atter Kampen, men blev slaaet af Henrik Murmester fra Hamburg. I 1472 brød Uroen atter ud, denne Gang i Ejderstedt. Gerhard landede i Husum, og hele det sydvestlige slesvigske Hjørne fulgte ham. Atter blev Oprøret slaaet ned af Hamburg, der længe havde frygtet Husums Konkurrence, og 70 ansete Mænd fra Nordstrand og Stapelholm blev henrettet i Husum, der selv maatte bøde haardt, idet hele Husrækker kom paa Dronningens, Bispens og Adelens Hænder. Tilen, Erfde og Süderstapel blev brandskattet, og Bønderne i Stapelholm og det frisiske haardt tugtede.

Christian I.s Sværd i Roskilde Domkirke. Efter Werlauff: »De hellige tre Kongers Kapel«.

Hvad Forholdet til den holstenske Adel angik, voksede Kongens Gæld stadig, hvad der dog ikke hindrede ham i ved Lejlighed som i 1479—80 at ramme sine Modstandere blandt dem, som Henning Pogwisch, med haarde Slag, naar de alt for voldsomt misbrugte deres Magt.

Til Styrer af Landenes Finanssager havde Kongen indsat Bispen af Lübeck, *Albert Krumedige;* men bag ham havde Dronning Dorotea trængt sig frem, og da Kongen kort før sin Død overlod hende begge Landene — Holsten som Pantelen for 100,000 Mark — saaledes at det nu var hende, Kreditorerne havde at holde sig til, dukkede atter Faren op for Hertugdømmernes Adskillelse fra Kongeriget. I 1471 havde hun nemlig født sin yngste Søn, Frederik, og det var saavel Christians som hendes Tanke, at han skulde blive Hertugdømmernes Fyrste. Dronningen fik nogle holstenske Adelsmænd over paa sit Parti, et „Dronningens Parti"; de bad Kongen, om Prinsen maatte blive sendt ned til Hertugdømmerne til Trøst og Nytte. Men Kongens Død indtraf, førend Forberedelserne var bragt til Ende. Dronningen fortsatte sit Arbejde for Gældens Afvikling, og i 1487 udstedte Kreditorerne en Generalkvittering. Fra 1460 til dette Aar har der da været en Bevægelse i Pengemidlerne mellem Danmark og Holsten som aldrig før, og Virkningerne heraf blev langvarige. Kieleromslaget,hvor de holstenske og hanseatiske Kapitaler mødtes, faar fra 1480 en fremherskende Betydning for Nordens Pengemarked, og den stærke Koncentrering af Kapitaler bidrager meget til en mere ensartet Rentefod.

Medalje med Christian I.s Billede, præget til Minde om hans Besøg i Mantova af Meliolus. Møntsamlingen.

Men skønt Dronningen havde hele denne Sag i sin Haand, magtede hun ikke at føre Frederiks Sag igennem. I Fortsættelse af deres tidligere „Tilknytningspolitik" var de ledende Holstenere ret uvillige over for Dronningen; „de betonede stærkt efter den slesvig-holstenske Tankegang, at Freden fremfor alt skulde bevares; Hans maatte selv frivilligt opgive Landene, ellers kunde de ikke tage Frederik". Hans hævdede trods 1460 sin Arveret Side om Side med Broderen. Det kom til *et Kompromis af 1482* og til en *Deling af Landene af 1490*, da Frederik var blevet myndig. Stænderne valgte begge Fyrster til Hertuger. Saavel Slesvig som Holsten deltes i den hertugelig-gottorpske Del og den kongelig-segebergske, mens Forholdet til Prælater, Ridderskab, gejstlige Len, Højhedsretten over Hamburg og Kravene paa Ditmarsken

forblev fælles. Inden en Menneskealder efter 1460 var saaledes to Hovedbestemmelser i Ribeoverenskomsten brudt: Over Stændernes Valgret havde Arveprincippet sejret, og Udeleligheden var opgivet af Hensyn til de samme dynastiske Interesser.

For disse Fyrstesynspunkter, der saaledes efter det forgæves Tilløb i Gerhards Dage nu paa enkelte Punkter havde faaet Overhaand i Hertugdømmerne, laa det nær at give det hidtil uløste Spørgsmaal om *Ditmarskens Stilling* en Løsning. Vi har for omtalt de fri Elbbønders og de vestslesvigske Bønders Opstande, og Gang paa Gang møder man i Datiden Ditmarsken som det fri Lübecks Forbundsfælle mod Fyrsterne. Og ikke blot gjorde dette Hensyn sig gældende, men i selve dette Bondesamfunds Selvstændighed laa der noget for Fyrsterne krænkende og meningsløst. Som de fri Hansestæders Selvraadighed og hele politiske Fremfærd stadig mere blev opfattet som en Anmasselse af de tyske og nederlandsk-burgundiske Fyrster, saaledes ogsaa de fri Bonderepublikker. De herreløse Omraader skulde fanges ind, — eller som Christian I skal have sagt til Kejser Frederik: „Det er ikke godt, at et Folk lever uden Hoved og uden Fyrste". Paa Udrejsen til Rom i 1474 henledte han Kejserens Opmærksomhed paa dette upassende Forhold; da han fik Holsten ophøjet til et Hertugdømme, kom dette til at omfatte ikke blot det egentlige Holsten og Stormarn, men ogsaa Ditmarsken; Christian mødte dog fra Ditmarsken en stejl Afvisning. Lübeck og det holstenske Ridderskab, vilde ikke støtte ham, og paa Ditmarskernes Klage til Paven, gav denne dem Medhold: Ditmarsken hørte fra tidlig Tid ind under Bremen; og i Juni 1481 tog Kejseren sin Forlening af Landet til Christian I tilbage.

De to Hertuger, Kong Hans og Frederik, var fælles om Kravene paa Ditmarsken, der søgte at styrke sig ved Forbund med andre mer eller mindre „herreløse" Omraader, med Lübeck, Hamburg og Lüneburg, og man forstod, at længe vilde en Konge som Hans, der i Sverige havde mødt Bønderne som sine bitreste Fjender, ikke finde sig i Ditmarskens Frihed, og at en pengegridsk og paastaaelig Mand som Frederik ikke i Længden vilde lade sine formentlige Krav hvile. I Anledning af en Strid med Hamburg og Bremen om Toldkrav paa Helgoland kom Frederik i Strid med Ditmarskerne, der for at støtte Bremen faldt ind i Ejderstedt, og Hertugerne forlangte nu af Ditmarsken en aarlig Skat paa 5,000 Mark og krævede tre Borge opført i Landet, ved Brunsbüttel, Meldorf og Ejderen. Paa Ditmarskernes Afslag brød Kampen ud i Beg. af Aar 1500, og medens de blev sviglet af alle deres Venner, selv af Bremen, rykkede Hertugerne frem, støttet af Fyrsterne af Lauenburg, Pommern, Braunschweig og Lüneburg med den sachsiske Garde i Spidsen, ført af Junker Schlenitz, mindst 4500 Mand stærk. Alt i alt, som

det er sagt, 12—15,000 Mand mod et Land paa faa Kvadratmile, der i det højeste kunde stille en 4—6,000 Mand, naar alle, unge og gamle blev opbudt. Ved *Abeler Wurth*, halvvejs mellem Hemmingstedt og Epenwöhrden stødte Hærene midt under Fremrykningen paa Wolf Isebrands Skanse d. 17. Febr., en mørk Dag med Nordvestvind, Snefog og stærkt Tøvejr. Kampen, om det kan kaldes en Kamp, var forbi paa tre Timer mellem de letbevæbnede Bønder, hvis Tal skal have været — 400, og det endeløse Hærtog, kort fast i Vejens Dynd, med dybe Grave ved Siderne og med Havet, der strømmede ind ved Ketelsbüttel og Barsfleth. Der blev en Trængsel og Angst, en Druknen og en hovedkulds Flugt, mens Ditmarskernes smaa Kanoner tordnede langt forude, og de selv kom ilende alle Vegne fra, drevne til den yderste Hævnlyst ved Efterretningerne om Hærens Skændselsgerninger i Meldorf. Medens det halve af Garden omkom, de fleste i Bølgerne, og over 70 navngivne holstenske Riddere og Væbnere fandt Døden rundt omkring, kæmpede den halvhundredaarige Hans Ahlefeld og hans seks Væbnere for det „himmelfaldne“ danske Rigsbanner, der var prydet med Guld, Ædelstene og Perler. Om han er faldet for en Kugle eller sønderhugget af Fjendernes Sværd, som Familietraditionen beretter, vides ikke, men i den sidste Kamp skal han have svøbt sig i Bannerets Dug, den der siden var at se i Kirken i Hohen-Wöhrden. Paafaldende mange nære Slægtninge har fundet Døden sammen, en Heesten med tre Sønner, fire Brødre v. d. Wisch, tre Brødre Ahlefeld og 7 Brødrepar. Den holstenske Adel forvandt hurtigt denne Aareladning, og allerede i Midten af det 16. Aarhundrede er den atter i stærk Opgang talmæssigt set. Paa andre Omraader blev Følgerne af Hemmingstedkampen store. Sammenstødet mellem Tidens typiske Ridder- og Fyrstemagt paa den ene Side og letbevæbnede fri Bønder paa den anden rørte ved for mange Spørgsmaal i Tiden. Man fortalte, at efter Fyrsternes Sejr skulde et Angreb have været aabnet mod de frie Stæder og mod Kirkens Godsmagt, noget der laa i Luften, men som herved indtil videre skulde være afværget, og man frydede sig i Lübeck, Hamburg og andetsteds. For Ditmarskerbønderne selv betød Sejren en Vækst i deres Selvfølelse; straks efter ilede de op til Tielenburg ved Ejderen, erobrede den og gav Hovedparten til Hemmingstedts Indbyggere; en Trusel nordfra var derved afværget. Efterretningen om deres Sejr skal have styrket Svenskernes Mod under de kommende Bondeopstande og tilskyndet de tyske Bønder til det samme i Tiden efter.

I det følgende vil vi baade i Norden og i Danmark selv komme til at staa over for de samme Kræfter, som Holstens Historie i dette Tidsrum var præget af: *Adelsmagt, Fyrstemagt* og *Bondemagt*, men overalt er de sammenflettede i en indbyrdes Fremtrængen og Vigen. I Holsten

synes Fyrstemagtens Styrke ikke nævneværdigt at have trængt Adelens tilbage, hver er de stærke paa deres egne Omraader, som Ditmarskernes Sejr gjorde *dem* stærke inden deres lille Lands snævre Grænser.

5. **Danmark og de nordiske Riger.**

Medens Forholdet til Holsten er bestemt af Ridderskabets Vilje til Union, der igen er bestemt af Viljen til Fred og til Magtudvidelse, er Danmarks Forhold til Norge og Sverige af en anden Art. Heroppe er det i Christian I's og Hans' Kongetid Uviljen mod en Union med Danmark, der er den fremherskende, og uden dansk Indgriben vilde Norge have søgt Union med et frit og uafhængigt Sverige. Ad denne Vej vilde Norge have opnaaet Fred for fjendtlige Indfald langs sin lange Landegrænse, dets Stormænd den indre Magtudvidelse, de ønskede, og dets Bønder Tryghed for deres Handelsforbindelse med de tilstødende svenske Landskaber. Vi har set Tilløb til noget saadant i 1441, og det skulde gentage sig i 1448, i 1481—83 og i Knut Alvsøns Dage. Et saadant nordisk Storrige fra Finlands Østgrænse til Island uden om Danmark vilde betyde en ikke ringe Fare for Danmark selv.

For bl. a. at hindre dette griber dansk Politik til to Midler. Ved Løfter om Indrømmelser til Rigsraad og Stormænd i alle tre Riger, Løfter, der fra 1441 og fremover vokser, indtil enhver virkelig Statsmagt næsten er opgivet, søger de danske Konger og Statsmænd at lokke de unionsvenlige Partier, der som før fortalt fandtes i Norge og Sverige, frem til Handling; da dette endnu ikke kan gøre Udslaget, kaster Danmark sin Hær- og Flaademagt i Vægtskaalen, og da sejrer for korte Tidsrum de nordiske Unionsvenner.

Straks Kong Christian kom til Danmark, maatte han søge at hindre en Forening af de to nordiske Riger. Karl Knutson var vendt tilbage til Sverige og havde straks indledet Forhandlinger med de norske Stormænd, hvis Fører var Ærkebispen *Aslak Bolt;* og utvivlsomt var Stemningen dybt ned i det norske Folk for en svensk-norsk „Bebindelse". Karl Knutson rakte samtidig Haanden ud mod Danmarks eller rettere Erik af Pommerns Besiddelse Gotland. Kong Christian afværgede dette Dobbeltangreb med stor Bestemthed. Støttet til den norske Stormand *Sigurd Jonsøn* og et mindre dansk Unionsparti, til *Hartvig Krumedige* paa Akershus og den danske *Bisp Jens* i Oslo, men ikke mindst til en Hærstyrke paa 2000 Mand formaar han det norske Rigsraad til at vælge sig til norsk Konge mod at udstede den første norske Haandfæstning, der anerkender Rigets Karakter af Kaarerige, dog kun saafremt Kongen ingen Sønner har, og som udvider den norske Kirkes

Friheder og sikrer Norge mod fremmedes Indtrængen „uden de nu inde er eller med Giftermaal kan herefter indkomme i Riget“. Unionen var genoprettet ved Magt og ved Løfter, og de norske Selvstændighedskrav, som der havde været kæmpet for siden Kalmarmødet 1397, havde sejret, samtidig med at Stormændenes Magt var øget.

Fra Marstrand, hvor Christian udstedte denne Haandfæstning den 3. Juli 1449, vendte han sig mod Sverige, hvor Angrebet paa Gotland var i fuld Gang. Her havde Kong Erik trods en indgaaet Vaabenhvile spillet Visborg i Hænderne paa Christians Mand, *Oluf Akselsön Thott*, og da Karl Knutson gjorde Indfald i det nordenfjeldske Norge og lod sig krone til Konge i Trondhjem med Tilslutning af det meste Norge, gik de dansksindede svenske Stormænd ham imod, og paa Mødet i Kalmar i 1450, hvor danske og svenske Rigsraader skulde dømme deres Konger imellem baade i det gotlandske og det norske Sporgsmaal, lod de det førstnævnte ligge og tvang Karl Knutson til at opgive Norge, hvorefter Christian lod sig krone i Trondhjem og i Bergen 1450 fik udstedt et Foreningsbrev, hvorved Norge blev bundet eller bandt sig til vedblivende Kongefællesskab med Danmark. Men de svenske Unionsvenner gik endnu længere. De aftalte med de danske, at Rigerne skulde forenes, naar en af Kongerne eller naar de begge var døde, og at Karl Knutson skulde tvinges til at overlade det svenske Rigsraad Fordelings- og Inddragningsretten til de svenske Len. Vilde han ikke paa dette for den udøvende Magt mest afgørende Punkt i Rigets indre Styrelse give tabt, saa skulde Kong Christian indkaldes som Unionskonge.

Nu forsvundne Mindetavle over Brødrene Oluf og Filip Akselsön Thott i Visby Domkirke. Efter farvelagt Tegning af Abildgaard i Nationalmuseet.

Trods dette aabenlyse Fjendskab fra de svenske Stormænds Side magtede Karl Knutson endnu at hævde Stillingen, og Christian maatte her som i Norge støtte Unionsvennerne med Magt; i 1451 aabnede han

Krigen mod Sverige. Som Østersøens Herre gennem Besiddelsen af Gotland og som Herre over Norge og med talrige Venner i Sverige selv fik han til sidst Overhaand, men først i Krigens anden Omgang og først, efter at de frygtelige Plyndringer havde rejst et svensk Folkehad mod de Danske, der skulde vare Aarhundreder igennem. Med Christian holdt Sveriges Ærkebiskop *Jöns Bengtson Oxenstierna*, Bisp *Sigge af Strängnäs*, Lagmand *Bengt Gylta* i Västergötland, *Ture Tureson* paa Axevalla, *Fru Birgitta*, Oluf Akselsöns Datter, gift med Befalingsmanden paa Örebro, og flere andre. Under disse Forhold maatte Karl Knutson opbyde alle Rigets Kræfter, kræve Ydelser, der yderligere opbragte de store imod ham, om end stadig flere saa den store Fører i ham, og da Elfsborg faldt, Öland blev erobret, hans Lensmand paa Nykjöbing Slot *Erik Akselsön*, Halvbroder til Oluf Akselsön paa Gotland, faldt fra, hans Marsk Thord blev dræbt af en dansk Underfoged og endelig Ærkebispen selv vendte sine Vaaben imod ham, — gav han op og flygtede i Februar 1457 til Danzig.

Christian I.s Segl som Konge over de tre nordiske Riger. $^2/_3$ St. Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Kong Christian bød sig straks til, lovede at holde alle gamle, svenske Love, at tilbagegive Elfsborg og Öland og at lade Sveriges Krav paa Gotland bestaa uantastede; i Juni kom han med sin Flaade til Stockholm, og da han tilsikrede Stormændene, at han ikke vilde købe eller pante frit Jordegods til sig og til Kronen, et Privilegium, den danske Adel først opnaaede i 1483, lykkedes det disse omend med Møje at føre hans svenske Kongevalg igennem d. 23. Juni paa en indkaldt Rigsdag. Han holdt sit Indtog i Stockholm, hyldedes paa Mora og kronedes i Upsala.

Saaledes var under blodige Varsler ogsaa *den dansk-svenske Union oprettet*. Alt afhang nu af, om han var Mand for at holde det givne Ord, her som i Norge. Kanniken *Erik Olavson* i Upsala ytrede sig herom saaledes: „Til Kong Christian sendtes Artikler til Besegling, vilde han ubrydeligt overholde dem, kunde han være sikker paa at blive taget til Konge. Men hvad skulde det vel være for Artikler, som han ikke skulde love at holde og straks besegle for at blive Konge, da han hverken tog Hensyn til Gud eller hans Dom eller Frygten for Gehenna. Derfor fremskyndedes alt, besegledes, blev tilsikret og be-

svoret, endnu før man havde faaet det udtalt, og med Jubel førtes han ind i Stockholm."

Baade i Norge og i Sverige brød han hensynsløst sine Løfter, thi som en norsk Historiker har udtalt det, var Grundmotivet for hans Unionspolitik uden al Tvivl den rent primitive Trang til personlig og dynastisk Magtudvidelse, og den samme Forfatter udtaler om hans 31-aarige norske Kongetid den Dom, at Norge næppe nogen Sinde har været slettere styret. Grunden hertil er ikke bare den, at Kongen forsømte Norge, men at han samvittighedsløst opofrede Norges vitale Interesser til Bedste for sine storpolitiske Planer og rent dynastiske Formaal. Set fra dansk Side kan det samme siges saaledes: Christian var blevet Konge i Norge saavel som i Sverige paa den aristokratiske Forbundsunions ny Grundlag, udtrykt klart og skarpt i det norske Foreningsbrevs Ord om, at „ingen være den andens Overmand", og om, at hjælper Rigerne hinanden, da skal Krig være besluttet i Fællesskab, og det skal ske paa det angrebne Riges Kost og Tæring. Christian I manglede efter hele sin Natur enhver tænkelig Betingelse for at overholde disse af ham selv givne Løfter, og hvad værre er: det svenske og norske Rigsraad magtede i Modsætning til det holstenske Ridderskab ikke at kræve Løfterne overholdte. For Christian som for Erik af Pommern var Unionens forskellige Lande eet eneste Rige, een Tumleplads for hans vidtrækkende Planer, eet Omraade, hvorfra han kunde hente Magtmidler af alle Arter. Kun naar han personligt var i Norge, tog han Hensyn til det norske Rigsraad. I Almindelighed styrede han Riget fra Danmark med danske Raaders Hjælp. Hvad det store ny Princip: Norge for Nordmænd og Sverige for Svenskere angaar, har han af Angst for Bondeoprør i det store og hele opretholdt det; dog har han villet trænge Udlændingen *Marcellus* ind i det norske Ærkebispedomme, trængt Svenskeren *Magnus Gren* ind paa Bergenhus, og i hans sidste Tid havde Danskeren *Jørgen Laurentsøn* Bahus tilmed med en Slotslov lydende paa Tronfølgeren. Ogsaa hans Handelspolitik og den i Norge aldrig glemte Pantsættelse af Ørkenøerne og Shetland peger i samme Retning. For at vinde Hanseaterne for sig under Opgøret med Sverige prisgiver han Norges økonomiske Interesser og det i en Grad, der gik langt ud over det nødvendige og paa en Tid, da det norske Rigsraad fuldt bevidst søgte frem ad ny Veje; da han i 1468 bortgiftede sin Datter *Margrethe* til *Jakob III* af Skotland, lod han Norge ene bære den uhyre Medgifts Byrde, Opgivelsen af en gammel Afgift fra Skotland til Norge, som længe ikke var betalt, og Ørkenøerne og Shetland som Pant for 50,000 rhinske Gylden. Han har dog gjort det under en klar Vedgaaelse af Norges fortsatte Ejendomsret til Øerne og af dets Indløsningsret og

vistnok med det norske Rigsraads Billigelse, hvad der dog bestrides fra norsk Side i 1524. Mest utilsløret viste hans Helstatsopfattelse sig dog i hans almindelige Finanspolitik. Der var ikke Tale om at forbeholde Skatteindtægterne for det Rige, hvori de blev opkrævet; de norske Indtægter blev sendt til Danmark, og da han fik Herredømmet over Sverige, var han vel rundhaandet mod Adel og Gejstlighed, men hvad Lensindtægter og Skatter angik, kendte han ikke Spøg. Han gjorde Forsøg paa helt at ændre Pantelensinstitutionen og gjorde Splittelse af Bøndergaardene, hvorved Skatteevnen forringedes, lovstridig, men Pengene lod han føre til Danmark, især efter at han i 1460 var kommet i en næsten bundløs Gæld til Holstenerne. Tunge Ekstraskatter blev da paalagt, Stockholm Slot blev plyndret, Tvangslaan optaget bl. a. i Vadstena, Skatte eftersøgt, og alt bragt til Danmark og Holsten.

Træstatuette af Karl Knutson. Statens hist. Museum, Stockholm. Fotografi.

Det var dette sidste Forhold, der bragte Unionen til at briste dér, hvor Evnen til Modstand og Selvhævdelse endnu var levende. I 1463 rejste Uplandsbønderne sig i Anledning af en ny Skatteopkrævning. Christian, der da var i Finland, vendte straks tilbage, og da Ærkebisp Jöns Bengtson Oxenstierna havde eftergivet dem Skatten, lod han ham fængsle med det svenske Rigsraads Billigelse, forhadt som Ærkebispen var af sine Standsfæller. Han blev ført til Danmark. Ærkebispens Fjernelse og hans nærmeste Slægtninges Frafald var dog tilstrækkelig til at bringe Unionsfjenderne til Magten; i en saa ustadig Ligevægt befandt de svenske Partier sig i de Aar. Bønderne rejste sig atter, ført af Sten Sture (den Ældre), ved Harakers Kirke i Upland slog han Kong Christian; Karl Knutson blev atter Konge, men da Ærkebispen kom paa fri Fod, udsonet med Kong Christian, skiftede Billedet paa ny. Karl maatte nedlægge sin Krone for anden Gang, men Ærkebispen kunde alligevel ikke faa Fodfæste igen. Hans og Christians tidligere Tilhænger, den danskfødte svenske Stormand Erik Akselsön,

blev svensk Rigsforstander og nærmede sig Karl Knutson, hvis Datter han havde æglet. Kong Christian brød da med den mægtige Thott'ske Slægt og dens Ven Eggert Frille, og med Støtte i den første danske Stænderforsamling inddrog han dens store danske Forleninger. Samtidig hermed sendte han Marsken Claus Rønnov til Sverige med en Hærstyrke, men uden for Stockholm blev den nordfra truet af en fremrykkende Bondehær, sydfra af Tropper udsendt af den dansk-gotlandske Lensmand Iver Akselson, en anden Halvbroder til den i 1464 afdøde Oluf Akselsön, og hovedkulds maatte Marsken flygte til sine Skibe. Støttet til Hr. Erik og Hr. Iver blev Karl Knutson Konge for tredie Gang, men under hans treaarige Regering træder Thott'erne i Baggrunden, — deres dansk-svenske Mellemstilling var for unaturlig i de stærkt nationalt bevægede Kredse, der nu var ved at træde frem i Sverige — og en Mand af disses Midte, en Mand, der stod i nøjeste Pagt med Bønderne, *Sten Sture*, Sejrherren fra Haraker, blev efter hans Død og ved hans Bistand Sveriges Rigsforstander. Med ham rykker atter Bonderejsningen frem i første Plan som i Engelbrecht Engelbrechtsens Dage, og atter bliver Rigsdagene ved Siden af Rigsraadsmøderne en Magt i Landets Historie. Allerede Aaret efter skulde dette blive klart for alle, ikke mindst for Christian I, da han i Sommeren 1471 gjorde en sidste, vældig Anstrengelse for at genoprette Unionen.

Iver Akselsøn Thott.
Maleri paa Gavnø.
Efter Beckett: »Kunstens Historie i Danmark«.

I Juli Maaned var han ankommet til Stockholm med 70 Skibe og 3,000 Mand fra Jylland og Øerne. Her forenede han sig med sine svenske Venner, men Efteraaret gik paa Hæld, uden han kunde komme Stockholm ind paa Livet; ad Mälaren stod Staden stadig i Forbindelse med det øvrige Sverige. Kornet blev imedens høstet, og Bønderne blev kampfærdige. Kongens Hær laa i en Linje fra Mälarkysten ved Santa-Clara-Klostret op over *Brunkebjerg* til Käpplingeholm i Øst, hvor hans Flaade havde Station. I Begyndelsen af Oktober naaede Bønderne frem, og den 10. Oktober fra Kl. 11 Form. stormede de fra Nord og Vest frem mod de danske Stillingers langstrakte

Front, medens Stockholmerne angreb sydfra. Ved det tredie svenske Angreb, denne Gang paa Santa-Clara-Stillingen, begyndte de Danske at vige, men Christian kom dem til Hjælp fra Centrum; da naaede Niels Sture frem med sine Dalkarle, det fjerde Angreb begyndte, og snart efter var den danske Hær paa vild Flugt ned mod Skibene; men Broen, der førte over til Käpplingeholm, brast sammen, og Mandefaldet blev stort paa den danske Side; Kongen var saaret, Danebrog var en Stund i Fjendens Hænder, Rigsmarsken Claus Rønnov blev fanget. Trotte Carlson, der med flere Svenske havde kæmpet paa dansk Side, var blandt de op mod 2000, der faldt den Dag. Slaget, der siden Falköping var det største i Norden, fik en overordentlig Betydning. Indtil 1497 havde Sverige herefter Fred for danske Angreb, og den svenske nationale Selvfølelse steg til ukendte Højder. Folket var fuldt af Jubel og Tak til Sankt Erik og Sankt Jørgen; i 1489 opstilledes Bernt Notkes store Træbillede af St. Jørgen og Dragen, den sidste et Sindbillede paa Danmarks Voldsfærd; det svensk-danske Unionsparti brød sammen, og i Stæderne gjorde man Afregning med det stærke tyske Fremmedelement.

St. Jørgen i Stockholms Storkyrka. Efter Roosval: »Nya Sankt Göransstudier«.

Med Danmark blev der i 1472 i *Kalmar* sluttet en Række *Aftaler* om Fredens Overholdelse, om gensidig Hjælp, om Respekt for hinandens Ejendomme, ja om Nedsættelse af et dansk-svensk Nævn til at afgøre kommende Stridigheder, „et Unionsparlament for et nordisk Statsforbund af tre selvstændige Riger“ er det siden blevet kaldt. Chri-

stian I glemte dog aldrig sit Nederlag, og i en Art Testamente, der blev røbet til Svenskerne, har han overladt sin Efterfølger en storstilet Plan til Sveriges fuldstændige Underkuelse. I et Forbund med Kejser og Pave, med Russere og andre skal Danmark slaa al svensk Modstand ned. Ridderne, Købstæderne og Dalkarlene skal tugtes paa det frygteligste, det ødelagte Land gives til indkaldte Skotter; Gejstligheden skal miste sin verdslige Magt o. s. v., Planer, der delvis bliver taget op af Kong Hans og Christian II, og som viser, hvor langt bort allerede Christian I var kommet fra den aristokratiske Forbundsunion af 1441 og 1450.

Kong Hans, der nu traadte til, skulde paa den mærkeligste Maade baade over for Norge og Sverige genopleve sin Faders Unionshistorie. Samme Udgangspunkt, samme Forløb og samme Resultat til sidst. Der er kun faa Steder i Historien, hvor man i den Grad faar Indtryk af, hvor overmægtige de store Hovedforhold er over for Enkeltmenneskers Kamp for at ændre dem, som netop i Tidsrummet, vi her har for os. Og dog er der sket noget i Christian I's Tid, der har sat Spor i Udviklingen: Der er over Hans' Unionshistorie, sammenlignet med Faderens, et mærkbart Crescendo. Den norske og den svenske Modstand er mere bevidst; der maa større Løfter og større Magt til for at tvinge Unionen igennem. Da Unionerne er skabt, er Forbitrelsen over Unionskongens Færd mere letvakt, endskønt han gik forsigtigere til Værks end Faderen og i Sverige søgte Dækning bag Rigsraadet. Det kostede ham større Møje at opretholde sit norske Kongedømme, og hans svenske faldt hurtigere sammen end hans Faders.

Straks Christian var død, søgte Norge, ligesom i 1448 og atter under Ærkebispens Ledelse, nu Gaute Ivarson, Tilknytning til det fri Sverige. Paa et Møde i Oslo blev der forhandlet om et svensk-norsk Forbund til Forsvar for Rigernes fulde indre Selvstændighed, og i 16 Punkter opstillede de norske Rigsraader deres Ankemaal over Christian I, et Dokument, der atter vidner om, hvor klart de norske Stormænd kunde holde sig Maalet for Øje, og hvor dybt de endnu kunde føle for deres Riges Frihed og Ret. Og Norge gik endnu et Skridt videre. Førend det vilde samtykke i Valget af Kong Hans, krævede det at staa helt frit for dansk Tvang. Det afsatte den tyske *Didrik Pinink*, Hirdstjoren paa Island, angreb den danske *Jørgen Lavrentssøn*, Høvedsmand paa Bahus, og tiltvang sig begge Steder, at Nordmænd afløste de fremmede. Da ingen norsk-svensk Union kunde oprettes, og Danmark paa et *Unionsmøde i Halmstad* i 1483, hvorfra Svenskerne udeblev, stillede Norge saa vel som Sverige saa glimrende Frihedskaar i Udsigt som ingen Sinde for, blev Hans taget til norsk

Unionskonge. For første Gang blev nu *en Fælleshaandfæstning* udstedt, gældende for Danmark og Norge, anvendelig ogsaa for Sverige, og heri var Tankerne fra det store Systemskifte udformet fra Punkt til Punkt i sine mest vidtgaaende Konsekvenser: Rigernes indbyrdes Uafhængighed og Selvstændighed blev bekræftet, ja Norge skulde have sine tabte Skattelande igen, ligesom Sverige fik Løfte om Gotland; Rigsraadene skulde hver i sit Land være Magtens Tyngdepunkt, de fik Medbestemmelsesret i Spørgsmaalet om ny Rigsraaders Optagelse, ingen Lensmand skulde ansættes, uden at Raaderne i vedkommende Landsdele havde samtykket deri, og han skulde være Raadet ansvarlig for sine Handlinger. Ingen vanbyrdig maatte foretrækkes for adelige, og Kongen maatte love ikke at tilkøbe eller tilpante sig frit Jordegods. Ved Kongens Død skulde Slotslovene holdes til Rigsraadenes og ikke til Tronfølgerens Haand, og hvis Kongen gjorde Overvold mod nogen og ikke vilde tage mod Tilrettevisning, skulde Undersaatterne have Ret til at rejse sig imod ham. Det er Oprørsparagraffen, der, kendt fra den dansk-holstenske Pagt, her rykker ind i Nordens Unionsforfatninger.

Denne Halmstadhaandfæstning var allerede i sig selv meget lokkende for de svenske Stormænd, men da selv dette ikke var nok, gik Kong Hans endnu videre. Ved *Kalmarrecessen* af samme Aar fornyede han Løftet om Gotland, lovede at lade Sverige styre af et Nævn af fire Rigsraader, at Adelen og Gejstligheden skulde være Herrer over deres Fæstebønder, og at Stormændene skulde have Lov til at slutte Forbund mod deres Konge. Ved alle disse Løfter, som Kong Hans, det første han var blevet Sveriges Konge, søgte at komme bort fra, underminerede han efter Evne Sten Stures haardt paakrævede Arbejde for at bygge den svenske Statsmagt op og styrke Regeringen baade udadtil og indadtil. Sten Sture krævede Skatter af de fri Stænder saavel som af Stæderne, han hævdede Lensmændenes Forsvarspligt og Ret for Rigsforstanderen til at indkalde Lejetropper, og han søgte som Christian I over Rom at faa Magt med de selvraadige Prælater. Mod alt dette henviste de svenske Stormænd til, at en Rigsforstander kunde ikke kræve mere Magt, end Kongen selv gjorde Krav paa efter 1483-Løfterne. Unionsvennerne voksede i Tal, ogsaa denne Gang ført af Ærkebispen, nu Jakob Ulfson, og kun med yderste Møje lykkedes det Sten Sture at hævde sin og Folkets Sag. Han henviste atter og atter til, at Løftet om Gotlands Tilbagegivelse først maatte opfyldes, før Kong Hans blev taget til Konge. Udsigterne hertil var netop nu mindre end før, da Begivenheder i 80'erne havde bragt Øen fra Thotternes Haand over paa Kongens. Den tidligere Rigsforstander Erik Akselsön og hans Broder Laurens var begge døde. Iver Akselsön paa

Gotland, der i Kalmarmødet 1483 havde været svensk Udsending, havde med Magt overtaget deres store Forleninger, men gennem Forhandlinger med Sten Sture delvis ombyttet dem med Öland. Slægtens Førerstilling i Sverige var forbi, hans Sørøverier gav Anledning til idelige Klager, og i 1487 kom det til et Brud mellem Rigsforstanderen og Gotlands Herre. Dennes Borge, Raseborg og Stegeborg, paa Fastlandet blev stormet, ligesaa Bornholm, som hans Hustru Fru Magdalene forsvarede, og i sidste Øjeblik overgav Iver Akselsön, der var flygtet til Visborg, denne Borg til Kong Hans, der med en stor dansk Flaade i rette Øjeblik greb ind. Thotternes gotlandske Saga var hermed slut, og Øen var gennem den ny Lensmand *Jens Holgersön Ulfstand* nøje knyttet til Danmark.

Kong Hans' store Segl. ²/₃ St.
Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller.«

Endelig i 90'erne mente Kong Hans, at Stillingen var modnet til hans Indgriben. Selv havde han medvirket til, at Sverige kom i den største Fare ved i 1493 at slutte Forbund med *Ivan Vassiljevitsch*, den russiske Storfyrste, der i 1495, dog uden nøjere Aftale med Danmark, brød ind i Finland under frygtelige Hærgninger. For det dybt splittede svenske Folk blev Splittelsen endnu dybere. Medens Sten Sture førte St. Eriks hellige Banner mod de kætterske Russere, sendte Unionsvennerne, ledet af Ærkebispen og Arvid Trolle, der var Iver Akselsöns Svigersøn, Bud til Danmark, hvorfra man frygtede et Angreb, for ved at tilbyde Russernes Forbundsfælle den svenske Krone at redde Riget. Sten Sture, der følte, at han havde hele Folket bag sig, kæmpede af

al Magt herimod, men under Finlands Forsvar var han kommet i Strid med den mægtige *Svante Nilsson* af den yngre Sturelinie, og denne sluttede sig nu til Unionsvennerne. Rigsraadet erklærede Hr. Sten for afsat, han henskød sin Sag til en Rigsdagsafgørelse og rejste Dalkarlene til Forsvar for Sveriges Frihed. Saaledes stod Forholdene, da Kong Hans med Hærmagt brød ind i Landet. Ikke blot havde han opbudt Lensmændenes, Adelens og Købstædernes Tropper, men ogsaa hver 10. Bonde, og i Tyskland havde han lejet den navnkundige Sachsiske Garde, som der vidt og bredt stod Rædsel om. Samtidig med at en dansk-norsk Hær angreb Elfsborg, rykkede Hovedhæren mod Kalmar, der overgav sig, overalt budt velkommen af de unionsvenlige svenske Rigsraader. Sten Sture maatte opgive Belejringen af Ærkebispeborgen Stäket og af de der indesluttede svenske Raader og trække sig tilbage til Stockholm Slot, hvor han snart saa sig omgivet af den danske Stridsmagt. Dalkarlene, der ilede ham til Hjælp, blev slaaet ved *Rotebro* af Garden, men ny Bondehære var under Fremrykning. Vinteren nærmede sig, Lejetropperne kostede Kong Hans uhyre Summer, og den 6. Oktober sluttedes da en Overenskomst mellem den endnu ubesejrede Rigsforstander og Kong Hans, hvorefter Hans skulde blive Sveriges Konge paa Kalmarrecessens Grund; Sten Sture og alle hans Tilhængere skulde ikke blot være fri for hver Forfølgelse, men selv skulde han have store Forleninger i Riget. Atter var som i Christian I's Dage den dansk-svenske Union bygget op ved Magt og ved Løfter.

Kong Hans var nu i 1497 atter *Herre i hele Norden*, som hans Fader var blevet det i 1457, men skønt han gik baade forsigtigere og klogere til Værks som Unionskonge, kom han i Løbet af de kommende Aar ud i de største Vanskeligheder, større end dem, Christian havde kendt. Om en nøje Overholdelse af Halmstadhaandfæstningen i den norske Styrelse havde der naturligvis ikke været Tale. Han styrede Riget egenhændigt gennem sit danske Kancelli, drog de norske Skatter til Danmark, udskrev ogsaa norske Skatter uden at spørge det norske Rigsraad; tværtimod Haandfæstningens Ordlyd indsatte han Danske i Regnskabslenene og lod Slotslovene lyde paa sin Søns Haand, efter at han havde faaet det norske Rigsraad til at kaare denne til Tronfølger i 1489. Kong Hans har haft helt andre Tanker med Norge og følt helt andre Pligter over for Riget end dem, der taltes om i 1483. Den indre Fred mellem Stormændene og deres Undergivne, hvad enten de første var danske indvandrede eller norskfødte, har været ham mere magtpaaliggende end Stormændenes Frihedskrav. Med stor Alvor søger han derfor at beskytte Almuen, der netop i 1497 fra Gudbrandsdalen sendte ham et gribende Klageskrift. Betegnende for den yderst

vanskelige Stilling er det, at da det omsider kom til omfattende Uroligheder fra de mishandlede Bønders Side, var disse rettet mod en af de mægtigste og rigeste norske Adelsmænd, *Knut Alvsøn*, en af Sigurd Jonsöns Hovedarvinger. Kongen straffer vel de oprørske Bønder, men tager Akershus fra Knut Alvsøn og giver Borgen til den danske *Peder Gris*. Kong Hans havde optraadt, som han maatte som Konge, men Halmstadhaandfæstningen, der lagde Magten i de norske Stormænds Haand, havde han atter brudt, og Knut Alvsøn flygtede til Sverige, hvor han snart træffes Side om Side med de svenske misfornøjede.

I Sverige havde Kong Hans som i Norge hurtigt sat sig ud over Løfterne fra 1483, som han dog kun med Forbehold havde vedstaaet i 1497. Kong Christians Gæld var ikke betalt, og Gotland blev ikke givet tilbage; paa andre Punkter søgte han at skaffe sig lovlig Grund under Fødderne: til at lade Slotslovene lyde paa Tronfølgeren Christians Haand og til at indsætte danske og norske Fogeder i Regnskabslenene havde han dog indhentet de svenske eller nogle svenske Rigsraaders Samtykke. Endelig lod han den svenske Skatteindkomst ligesom den norske føre til Danmark. I Norge som i Sverige lemper eller rettere tvinger han den lovede aristokratiske Forbundsunion af indbyrdes selvstændige Riger over til *Helstatsunionen* i det stærke Kongedømmes Haand. Hermed er Forudsætningen for Stormændenes Tilslutning bristet, hvor meget end Kongen kunde beraabe sig paa sit Kongekald. Den snilde svensk-romerske Prælat og Diplomat Hemming Gad fik Sten Sture og Svante Nilsson forsonet, en svensk Stormands Strid mod en dansk Foged gav Signalet til Frafaldet, og paa et Rigsraadsmøde i Stockholm beraabte svenske Stormænd med Sten Sture og Svante Nilsson sig paa Kalmarrecessens Overholdelse, og Knut Alvsøn sig paa, „hvad Uret og Overvold mig og Norges Indbyggere sket var....og daglig sker af Kong Hans' Embedsmænd vort Riges og mine hadske Fjender.“ Kort efter, i August 1501, var det svenske Oprør i fuld Gang, og forgæves søgte svenske og danske Rigsraader at mægle. Povl Laksmand og hans Venner, der vel har staaet paa Forbundsunionens aristokratiske Grund, har ved denne Lejlighed vovet sig langt ud i Haab om, at Kongen vilde gore Svenskerne Indrømmelser, og de har forsikret Svenskerne: „Hvis (ɔ: hvilke) Brøster finder hos vor kære naadige Herre, tvivler vi intet paa, at Hans Naade lader jo os blive sig mægtig“. Enhver Mægling var dog haabløs, og medens Dronning Christine med 900 Mand blev ladt tilbage paa Stockholm Slot, og Knut Alvsøn vandt Elfsborg, erobrede Akershus og Tønsberg og aabnede Belejringen af *Henrik Krumediges* Bahus, — rustede Kong Hans sig af al Magt. Den 12. Maj 1502 ankom han omsider med en Flaade

til Stockholm, Dagen efter at Dronningen havde daglinget med de efterlevende 70 Forsvarere, og han maatte vende hjem med uforrettet Sag. Kun Kalmar og Borgholm var endnu hans. Christian, som han havde sendt til Norge, var heldigere; han tilbageerobrede Elfsborg, fik hævet Belejringen af Bahus, men Akershus og Tønsberg stod ham imod, medens en svensk Hjælpehær var under Fremrykning. Da ændredes alt med eet Slag. Under en Vaabenhvile lod Henrik Krumedige Knut Alvsøn hugge ned, da denne forhandlede med ham om Bord paa Henriks Skib. Den myrdede blev af en norsk Domstol dømt som Landsforræder, og i 12 Aar laa hans Lig „paa Morde“ i et Taarnrum paa Akershus.

Bedømmelsen af *Knut Alvsøns Betydning* og historiske Indsats er selv mellem norske Historikere meget afvigende. Medens man fra een Side hævder, at han „næppe har været andet og mere end et Redskab for de svenske Stormænd“, mener man fra andet Hold, at det snarere er ham, der „har stimuleret Svenskerne til Oprør end de ham“. Om at hans Opstand fik den største Betydning for Danmarks Behandling af det norske Spørgsmaal, er der dog ingen Tvivl. Jo mere det blev klart for de ledende danske Statsmænd, at Sverige ikke varigt kunde bøjes ind under Unionen, des større blev deres Angst for, at det omsider skulde lykkes de norske at faa deres Land knyttet til Sverige. Knut Alvsøns Bestræbelser var jo kun de sidste af en længere Række. For at hindre dette, som de geografiske Forhold begunstigede saa stærkt, og som den norske Folkevilje havde ytret sig for, blev det nødvendigt at lamslaa den norske Foretagsomhed, og det vil i første Række sige de norske Bisper og Stormandsslægter. Dette udførtes i de nærmeste Aar efter Knut Alvsøns Drab, og hans Død er derfor ikke uden Grund kommet til at staa for norsk Folkebevidsthed som Norges Riges Banesaar.

Som før fortalt er det, som Begivenhederne omkring Aar 1500 i Ditmarsken, i Sverige og i Norge har indvirket stærkt paa Kong Hans' Sind, henved 50 Aar gammel som han da var, og har fyldt ham med Mistænksomhed og Vrede, men ogsaa med en Vilje til at knuse Modstanderne, koste hvad det koste skulde. Samtidig træder hans dengang 20-aarige Søn, den udvalgte Konge, til som hans Medhjælper, og sikkert har det ikke været uden Betydning for dennes Karakterudvikling, at han har begyndt sit politiske Liv i de Aar, da hans Fader, dybt skuffet af de svenske og norske Stormænd, mente sig berettiget til at slaa haardt igen og ramme ikke blot dem, men, om det gjordes nødigt, ogsaa deres danske Standsfæller. Hvorvidt den unge Christian til Gen-

gæld har paavirket Faderen, er ikke nemt at afgøre; men stærke Brydninger har der været mellem dem.

Endnu mens Stillingen i Norge var yderst tvivlsom og Dronning Christine i de svenske Stormænds Vold, rettede Kongen et voldsomt Slag mod en af Danmarks mægtigste og rigeste Adelsslægter. Rigshofmesteren *Povl Laksmand* var den 22. Juni 1502 paa Højbro blevet dræbt af et Par personlige Uvenner, og allerede den 29. Juli rejste Kongen, der havde vist den dræbtes Minde al tænkelig Ære, Anklage mod ham for at have plejet Forbindelse med det oprørske svenske Rigsraad bag Kongens Ryg og for at have kaldt Kongen en for Danmarks Rige skadelig Herre og Konge. Af Rigsraadet, hvori mange af hans Venner havde Sæde, men ogsaa hans Dødsfjender blandt Prælaterne, blev han den 8. Nov. dømt til at have alt sit Gods forbrudt. Povl Laksmand, der i hele sin Færd er typisk for den selvraadige, fejdelystne danske Storadel, har under sine Forhandlinger med de svenske Stormænd, — hans Datter Elses Fæstemand var Abraham Erikson Gyllenstierna —, sikkert stillet sig paa den aristokratiske Forbundsunions Grund, den, der var lovet Sverige i 1483, og som Rigshofmesterens Granonkel Hans Laksmand havde indledet. Er dette Tilfældet, bliver Dommen over ham en Dom over selve disse Unionsbestræbelser, og da den synes at være fældet efter Romerrettens Principper, der stærkt betoner Kongedømmets Magtfuldkommenhed og tillader Proces mod en død Mand og Medinddragningen af de efterladtes Mødrenearv, kaster den et vist Lys ind over de Tanker, der har sysselsat Kong Hans og hans Søn ved denne Tid, ikke mindst, hvis Kong Hans har søgt Støtte hos den romerske Kejser og ladet Dommen stadfæste af hans Kammerret. Under selve Processen indtraf nu Drabet paa Knut Alvsøn, fulgt af Dommen over den døde og Inddragelsen ogsaa af hans Gods samt Kongens aabenbare Billigelse af denne Voldsfærd. Tre Aar senere fandt en tredie Proces Sted i Kalmar, der minder ikke lidt om disse to foregaaende, og da den unge Kong Christian kom til Norge, fik han Undersaatternes Lydighedspligt mod Fyrstemagten skærpet i en hidtil ukendt Grad; alt Spor, der peger hen mod en yderliggaaende Betoning af Fyrstemagten, mere i Slægt med den i Udlandet og i Romerretten hjemmestedte end med nordisk Statsopfattelse.

Kalmardommen faldt i en Pause i den svensk-danske Krig. Takket være lübsk-danske Forhandlinger i 1503, hvorom der siden skal fortælles, havde Lübeck medvirket til Dronning Christines Udlevering. Straks efter denne var Sten Sture død, og Svante Nilsson havde som Rigsforstander fortsat Krigen, der kun blev afbrudt af en Vaabenhvile fra 1504 til 1505, da der i Kalmar skulde afholdes et Unionsmøde; men som saa ofte før udeblev Svenskerne, og Kong Hans greb da

Lejligheden til at lade den afdøde Rigsforstander, Sten Sture, den nuværende, Svante Nilsson, og 8 svenske Rigsraader sætte under Anklage for Højforræderi. De blev dømt skyldige af — 24 danske og norske Rigsraader, deres Gods blev tildømt Kongen, der lod Dommen stadfæste af den romersk-tyske Konge, Maksimilian, som Kristenhedens Hoved og Styrer. Førend Kongen forlod Kalmar, lod han Borgmestre, Raadmænd og nogle Borgere i Staden radbrække og halshugge, fordi de to Aar tidligere havde gjort fælles Sag med „Oprørerne". Det er, som om de mørke Tanker fra Christian I's Testamente begynder at vove sig ud i Virkeligheden og stadig mere faar Magt over Kongernes Sind. Forgæves prøver svenske Stormænd at træde i direkte Forbindelse med de danske og paaberaabe sig det nære Slægtskab mellem deres Folk; de danske, skræmte af Povl Laksmands Skæbne, vover ikke længere at optræde som en egen Magt ved Siden af Kongerne. Aaret efter disse beskæmmende Kalmarbegivenheder blev Christian sendt af sin Fader til Norge, og hvad der her skete, skulde kun yderligere understrege den ny Kurs.

I Tiden fra Knut Alvsøns Drab til Christians Ankomst i Efteraaret 1506 var talrige danske Lensmænd og Fogeder kommet ind i Norge, og selv om Hamar og Bergen endnu i 1504 og 1506 blev besat med indfødte norske Bisper, blev Danskeren *Anders Mus* Bisp i Oslo i 1505 med Forbigaaelse af Kapitlets Kandidat *Thorkil Jonsøn*, der tog til Sverige og herfra traadte i Brevveksling med Knut Alvsøns Venner og med Bisp Karl af Hamar.

Christian afsatte straks den norske Lensmand paa Akershus, *Knud Knudsøn*, og indsatte snart efter en ikke-adelig dansk Mand paa denne Morges vigtigste militære Post. Han søgte Støtte i Stænderforsamlinger mod de store, og paa en saadan i 1507 fik han udstedt en Erklæring om, at de, som handler mod Regentens Brev og Forbud, bør at være fredløse og have forbrudt det, de have med at fare. Dette stred mod den norske Lov, der kun satte en Bøde paa 13⅓ Mark — den store Kongebod — for denne Forseelse; det var et Varsel om hans kommende Selvherskerdømme og minder i flere Maader om de førnævnte Domme for Forræderi og Majestætskrænkelse. Et Skridt videre naaede han paa en Stænderforsamling i 1508, da han fik Stadfæstelse paa Kongehusets Arverettigheder til Norge ved at faa udstedt en Kopi af Rigsraadserklæringen herom af 3. Juli 1449. Han indførte danske Bødesatser i norsk Ret, opkrævede Byskat paa dansk Vis af Oslo, men søgte samtidig at drage Købstæderne frem ved i dem at samle Handel og Haandværk og ved at begunstige ikke-hanseatiske Magters Skibsfart, Amsterdam især. Bønderne, der forstyrredes i deres direkte Handelssamkvem med de fremmede og blev bebyrdet med svære Skatter,

rejste sig snart efter i Hedemarken under *Herluf Hufvudfaat*, en Mand af gammelnorsk Stormandsslægt, men blev hurtigt slaaet ned, og umiddelbart derefter rettede han et knusende Slag mod den norske Kirke, hvor der levede stærke svenske Sympatier fra før. Han lokkede Bisp Karl af Hamar til sig, fængslede ham, overrumplede hans Bispegaard med „henimod 500 Folk, ej over 60 Hofmænd, men Købmænd fra alle Købstæder, baade Knægte og alslags løst Parti“, og trods Protester fra mange Sider holdt han ham fængslet indtil hans Død i 1513 under Beskyldningen for at have været i Ledtog med Bønderne og med Svenskerne. Denne Sag vakte en uhyre Opsigt ved den Hensynsløshed, hvormed den blev gennemført, og da Christian og Kong Hans efter Ærkebisp Gaute Ivarsøns Død i 1510 fik Christians Ven og Kansler Erik Valkendorf, en dansk Adelsmand, indsat som Rigets øverste gejstlige Herre og Formand i Rigsraadet, syntes Danmarks Sejr over det norske Aristokrati at være en Kendsgerning.

Medens den unge Kong Christian saaledes holdt Norge borte fra Sverige, fortsatte Kong Hans Krigen mod dette Rige, hvor den nationale Selvbevidsthed gav sig stadig stærkere Udtryk, men hvor Krigs- og Uafhængighedspartiet, samlet om Rigsforstanderen *Svante Nilsson* og *Hemming Gad*, havde stadig haardere Kampe at bestaa mod Freds- eller rettere Træthedspartiet, hvis Hoved Rigsraadet var. Danmarks Overlegenhed var afgjort, og Sverige led usigeligt under Krigen, især under Kysthærgninger og Kaperier, og da Kong Hans i 1509 nærmede sig de frygtede Moskovitter, saa Rigsraadet ingen anden Udvej end at love aarligt at udbetale det danske Kongepar 13,000 stockh. Mark, indtil Kong Hans blev taget til Konge i Sverige. Rigsforstanderen nægtede at godkende denne selvopgivende Overenskomst, og i Efteraaret 1510 lod han Sverige slutte Forbund med Lübeck, der i samme Aars Foraar var kommet i Krig med Danmark. Medens Lübeck, der havde sine egne anti-nederlandske Formaal for Øje, forgæves søgte at hævde Herredømmet paa Østersøen mod den nyskabte danske Storflaade, mod *Jens Holgersøn Ulfstand* og *Søren Norby*, blev Sveriges Kyster frygteligt hjemsøgte, og *Ake Hansson*, der med 700 Ryttere gjorde Indfald i Skaane, blev i Fantehulen slaaet af den raa, men kraftfulde *Tyge Krabbe* fra Helsingborg, der i Hast fik 400 Mand med sig. Christian, der nu havde fuldbragt Norges Underkuelse, faldt ind i de indre svenske Landskaber vestfra, brandskattede Jönköping og slog Landet vidt og bredt med Skræk. I 1512 maatte saavel Lübeck som Sverige falde til Foje. Hvorledes det gik Lübeck, skal senere fortælles; Sverige maatte atter love at betale en aarlig Bøde, indtil Kong Hans fik Herredømmet i Riget, men det gik nu som i 1509. Den yngre Stureslægt gav ikke Kampen op. Svante Nilsson var død tidligt paa

Aaret, men hans Søn, den 19-aarige *Sten Sture*, en af de herligste Skikkelser i Sveriges Historie, satte den folkelige Rigsdag af fribaarne Frelsemænd, Købstadsmænd og menig Almue op mod det høje Rigsraad og samlede nu alt omkring sig, hvad der trods alt endnu havde Tro paa Sveriges egen Fremtid, og da Kong Hans snart efter døde, var han vel naaet langt frem mod sit Maal, Sveriges Underkuelse, men den svenske Almue var ikke blot mere udmattet, men ogsaa mere klar end nogen Sinde før over, hvad Unionen med Danmark vilde bære i sit Skød.

I Unionspolitikken betyder da Tidsrummet 1439—1513 et mægtigt Skridt fremad mod Afklaring af Forholdet mellem Nordens Lande. Det Grundlag, der var lagt i det store Systemskifte, Planen om en ubrødelig, evig nordisk Fred, byggende paa Forbundet mellem frie og selvstændige Riger, var bristet for Aarhundreder fremover. Dens Forudsætning var nemlig *Stormandsvælden*, den middelalderlige og katolske, og derved kom Forbundsunionen i Strid med den almeneuropæiske Udvikling og med det Kald, som det oldenborgske Dynasti stadig mere følte som sit: Sammensmeltningen af Nordens Lande til en Helhed og Begrænsningen af Stormændenes Magt til Fordel for Fyrstemagten og for de ufri Klasser. Kun i Forholdet til det stærke Holsten levede endnu Forbundsunionens Grundsætninger, dog havde Ridderskabet allerede mistet Retten til frit Fyrstevalg og til Landenes Udelelighed. I Forholdet til Norge var Helstatstanken ved at sejre, skønt de norske Stormænd i al deres Magtesløshed lige til det sidste med stigende Klarhed hævdede Norges Ret til eget Liv; i Forholdet til Sverige havde den tilsvarende troløse danske Magtpolitik rejst en saadan Harme i Folket, som i de bedste blandt de store, at Valget kun kunde staa mellem fuldstændig Underkastelse eller fortsatte Frihedskrige. Det mest betydningsfulde, der i dette Tidsrum sker for Danmark, er da det, at den Gruppering af Nordens Lande bliver indledet, som for Aarhundreder skulde blive afgørende for vor Plads blandt de andre: *Slesvig* ompansret af det holstenske Ridderskab, der kraftigt hævder Hertugdømmernes Forening indbyrdes ligesom deres Forening med Kongeriget Danmark. *Norge* med sine Skatteindkomster, sit Tømmer, sin Folkekraft til Danmarks fri Raadighed; og ved Siden af dette tredobbelte Unionsrige fra Nordkap til Elben et stridigt *Sverige*, der under sine Kampe med Danmark allerede havde fundet frem til sin Rigsdag og sin Bondehær; kun Kongeætten var endnu skjult.

6. **Danmark og Rom.**

I Kampen for Unionens Genoprettelse var Konge og Rigsraad og, saa vidt det kendes, det hele Folk enige om de store Ofre, der maatte bringes, og om at faa det mest mulige ud af de vundne Sejre. Anderledes forholder det sig med de to andre udenrigspolitiske Spørgsmaal, som krævede deres Løsning, og som hvert paa sin Maade greb dybt ind i Folkets indre Forhold, ikke mindst i Stændernes indbyrdes Stilling. Af det *dansk-romerske Spørgsmaals* Løsning var hele Gejstligbedens aarhundredlange Magtstilling afhængig, af det *dansk-hanseatiske Spørgsmaal* var Stormændenes, Bøndernes og Borgernes økonomiske Fremtid afhængig. Men i begge Forhold blev der som overalt i Tiden kæmpet ud fra en Følelse af, at de Tider var forbi, da Danmark skulde være fremmede Magter prisgivet. Danmarks Selvstændiggørelse var Maalet.

Dette sidste træder stærkt frem, især i Tidsrummets Begyndelse, i Rigets Holdning over for Pavemagten. Systemskiftets ledende Mænd, Ærkebisp Hans Laksmand først og fremmest, fastslog i den Sag den samme Løsning som i Spørgsmaalet om den nordiske Union. De nationale og aristokratiske Synspunkter skulde begge Steder bringes til Sejr, og som Ærkebisperne i deres Egenskab af Formænd for Rigsraadene skulde styre i hvert Land for Unionskongen, skulde de ogsaa i Forbindelse med Prælaterne i hvert Rige hævde Landskirkernes indre Selvstændighed mod Pavestolen. Hans Laksmand stod med disse Tanker i dybeste Pagt med det samtidige *Baselkoncilium*, der var en Kraftig Indsigelse mod den voksende romerske Magt og krævede Respekt for Hierarkiet, for Ærkebispers og Bispers Selvstændighed, for det fri kanoniske Valg og for Kirkeforsamlingen som det højeste Udtryk for Kirkens Autoritet. Under hans Førerskab blev Danmark vel det Land, der længst fulgte disse ny Retningslinier og stærkest sluttede sig til den Pave, *Feliks V*, som Baselmændene havde valgt til deres Fører mod *Eugen IV*. Christoffer af Bayerns Kroningsakt er dateret efter Feliks V's Tronbestigelse og ikke efter Eugens, og fra 1440—1445 er Danmarks Forbindelse med Rom næsten afbrudt. I 1443 blev ved to Forordninger Bispetienden lovfæstet i Jylland og Bisperne bemyndigede til at visitere og reformere de i deres Stifter liggende Klostre, uanset om de skulde have pavelige Privilegier, der fritog dem for sligt, eller ikke. Dette er et typisk Udtryk for Baselkonciliets Betoning af de hjemlige Myndigheders Selvstændighed, og at Ærkebispen i disse Forordninger paa overraskende Vis optræder jævnsides med Kongen: „Christoffer af Guds Naade, Konge o. s. v. og Johannes (Hans) Laksmand af Guds Naade Ærkebisp o. s. v.“ er et Udtryk for det samme. Selv efter

Hans Laksmands Død i Maj 1443 holdt Christoffer i det store og hele fast ved denne Politik; men straks efter at det oldenborgske Kongehus var traadt til, gjorde Kongeviljen sig atter gældende som en selvstændig Magtfaktor i Kirken som i Unionspolitikken. Alle er enige om, at Kirkens verdslige Tyngdepunkt maa ligge i Danmark selv, men skal det være en selvstyrende Kirke, der selv vælger sine høje Ledere, eller skal det være Kongens Ord, der er det afgørende?

Plaket med Christian I.s Billede præget under hans Besøg i Italien. Møntsamlingen.

Et stort Skridt fremad for det for fælles nationale Synspunkt var det, at Christian i Begyndelsen af sin Regering fik Tilsagn fra Rom om, at de saakaldte Pavesager for Fremtiden maatte blive afgjort i Danmark selv, før de kunde appelleres til en udenlandsk Domstol, et Løfte, der i 1456 førte til en Annulering af en Række Domme, der var fældet i danske Sager i Tyskland, og et Løfte, der blev gentaget i 1478. Men medens man fra alle Sider kunde slutte sig til dette, vakte Kongens Kirkepolitik i det første Tiaar af hans Regering Anstød til alle Sider. Under en fremmed Eventyrers Paavirkning mente Christian I nemlig, at han kunde drive en kongelig Landskirkepolitik igennem paa Trods baade af de hjemlige Domkapitler og af Kurien i Rom.

Marcellus var en engelsk eller tysk Franciskanermunk, der efter en stormfuld Fortid havde været med i Basel, var blevet gjort til Bisp af Skalholt i 1448 og sendt til Norden som Nuntius og Kollektør. Samtidig med at han kaldtes til Rom for at aflægge Regnskab for Kurien, havde han, der falskelig havde tillagt sig Rang af pavelig Legat, vundet Christian I's Fortrolighed. Han ledsagede Kongen til Norge, og det var vist ham, der fik Kongen til at modsætte sig Kapitlets Valg af *Olav Trondsøn* til Ærkebisp. Kongen forlangte Marcellus valgt i Stedet og sendte ham straks efter til Rom for at opnaa Kuriens Godkendelse af hans Ret til at præsentere Ærkebisper og Bisper i Norge, og af, at ingen i Danmark maatte blive Bisp uden hans, Kongens, Samtykke. Marcellus opnaaede naturligvis intet, men maatte hovedkulds flygte fra Rom op gennem Tyskland, medens Paven i hans og Olav Trondsøns Sted valgte en tysk Embedsmand ved Kurien, *Henrik*

Kalteisen, en højt fortjent Mand, til Ærkebisp af Trondhjem, idet han dog samtidig lovede Christian I, at han ikke i Fremtiden uden Kongens Samtykke vilde bortgive Embeder i hans Land til fremmede. Ved falske Dokumenter vandt Marcellus atter Kongens Øre, indbildte ham, at Kalteisens Udnævnelse skyldtes svensk-romerske Intriger, og Christian fik det norske Rigsraad til at protestere i Rom under Henvisning til norsk Uvilje mod Udlændinge. Marcellus, der havde opgivet sin egen Kandidatur, søgte nu at trænge Kalteisen ud til Fordel for Olav Trondsøn og fremholdt for Christian I de nordiske Landskirkesynspunkter. Dog alt var forgæves, endog det, at de fik Kalteisen til at opgive sine egne Forhaabninger og drage til Rom som Olavs Fortaler. Trods de største Anstrengelser og mangfoldige Brevskaber indeholdende de mest usandfærdige Paastande lykkedes det ikke Kongen og Marcellus at faa Kurien til at slaa om, ja den gik endog Kongen imod i Spørgsmaalet om Bergens Bispestol, som Paven gav til en Genueser af høj Adel, *Paulus Justiniani.*

Christian I har omsider forstaaet, at han ikke magtede at trodse Rom, en Erkendelse, som man i det tysk-romerske Rige forlængst var kommet til. Samtidig med at Feliks V i 1448 selv havde opgivet Kampen mod den romerske Kurie, havde Tyskland bøjet sig for Eugen IV's Efterfølger *Nikolaus V*, den navnkundige romerske Renæssancebygmester, og Kejser *Frederik III* havde afsluttet det saakaldte „Wien-Konkordat“, hvorefter Paven fik Besættelsesretten for en Række høje Kirkeembeder og til alle de i ulige Maaneder ledigtblevne lavere. Det var en Tilbagevenden til Tilstanden før Baselkonciliet, hvorved man næsten fuldstændigt ofrede Kapitlernes Frihed til Fordel for Paven. Denne, der gik ud fra, at Norden hørte ind under det romersk-tyske Rige, havde fra 1448 optraadt herefter, og alle danske Bispestole har fra 1448—1513 været besat ved pavelig Provision — Oluf Mortensens Valg til Roskildebisp i 1461 ene undtaget —. Under disse Forhold foretog Christian I da i 1457 en afgørende Svingning. Han lod Marcellus falde, han gav Paulus Justiniani en venlig Modtagelse, skænkede ham den maaske af Marcellus indstiftede Elefantorden og sendte ham i Efteraaret 1457 til Rom. Omsider opnaaede han Godkendelse af Olav Trondsøns Valg samtidig med, at Kalteisen fik en ærefuld Oprejsning, og da Olav snart efter selv drog til Rom, medbragte han et udtrykkeligt Tilsagn til den nyvalgte Pave *Pius II*, den tidligere Humanist *Æneas Sylvius*, om, at Christian havde sluttet sig til Wien-Konkordatet, idet Danmark jo hørte ind under den tyske Nation.

Kong Christians Tanke med at ofre de danske Kapitlers Valgret til Fordel for Pavens direkte Indgriben var til Gengæld at gøre Kurien til-

gængelig for sine egne Ønsker. Straks lykkedes det dog ikke. I den svenske Ærkebispestrid tog Paven Jöns Bengtson Oxenstiernas Parti, og om at overlade Kongen den eftertragtede Præsentationsret til de danske Bispestole blev der ikke Tale. Dog vandt Christian frem, men bekosteligt blev det ham. Det skete ved, at Danmark skaffede sig en Repræsentation ved Kurien, vel den første faste, som dansk Politik i Udlandet har haft. Christian havde tidligt haft Fortalere blandt Kardinalerne, især den mægtige *Prosper Colonna*. Efter hans Død gik Hvervet over til *Franciscus Gonzaga*, Søn af Dronning Doroteas Søster, Markgrevinde *Barbara af Mantua*. Begge disse har i deres Egenskab af Danmarks Repræsentanter sikkert faaet Honorarer, den sidste fik tilmed Løfter om store kirkelige Embeder i Danmark. Han modarbejdede da ogsaa efter Evne den indflydelsesrige svenske Koloni i Rom, og han var Kongeparret til stor Støtte under Romafarterne i 1474 og 1475. Hvor stor en Hjælp der herved er ydet den danske Kongepolitik, fremgaar indirekte af Kong Hans' Historie. Han mente at kunne spare de store Summer, der medgik til Danmarks Venner i Kurien, og først i 1503 bekvemmede han sig til at knytte to romerske Prælater til sig. Sikkert har dette været medvirkende til, at Kurien, der i henved 20 Aar havde været ham ublid og hver Gang havde sat sin Vilje igennem mod Kongen, herefter blev mere medgørlig.

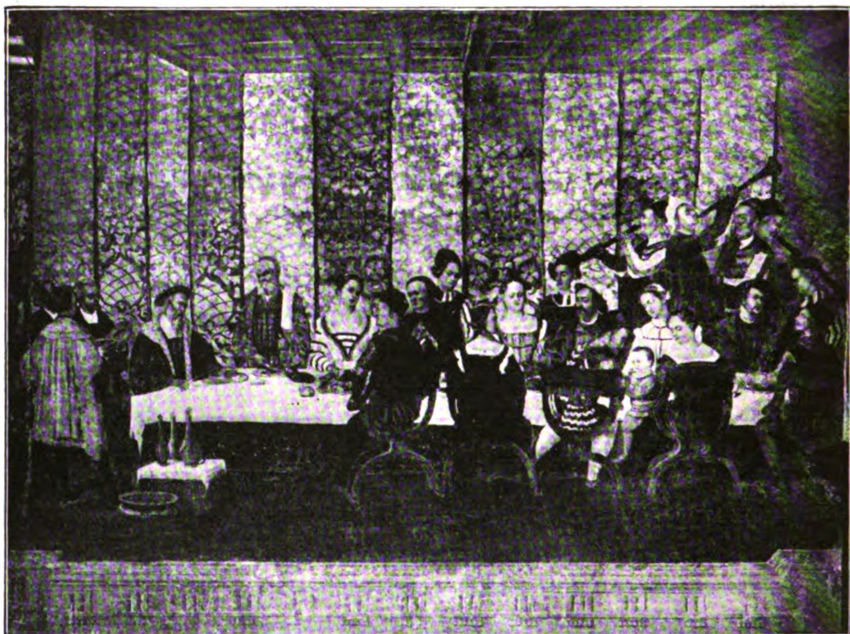
Marinus da Frigenos' Signet. 2/3 St. Statens hist. Museum, Stockholm. Fotografi.

Om en voksende Forstaaelse mellem Christian og Kurien vidner ogsaa Forholdet til de pavelige Pengeindsamlere. Den dygtigste af disse var *Marinus da Frigeno*, der fra 1459 virkede i Norden med udstrakt Fuldmagt ogsaa til at uddele Aflad; han var, mener en lübsk Krønike, et „bundløst Dyb af Begærlighed, saa skarp og nøje paa det, at han ofte lod de stakkels enfoldige Mennesker gaa nøgne og sultne fra sig....for sin Aflad forsmaaede han ikke noget, men modtog gammelt Kobber, Tin, Jernvaaben, gamle Kedler...., og alt det lod han føre til Lübeck." Christian saa skævt til ham, plyndrede ham i 1461 og krævede for Fremtiden Halvdelen af hans Bytte. Dette var ikke ringe. I 1463—64 skal han have sendt 7773 Gylden til Rom, væsentlig fra Sverige. Snart efter har Kongen dog brudt med ham, og mens han flygter til Polen, lader han ham efterlyse „som en Tyv og Røver".

Under den korstogsivrige Sixtus IV kom Marinus atter frem, men da sker det efter Aftale med Fyrsterne, og der er paa Forhaand lovet disse en god Halvdel af Byttet. I 1474 virkede Marinus i Sønderjyl-

land og Fyn, i 1475 i Nørrejylland og paa Sjælland, i 1476 i Skaane. Om Resultatet ved vi, at der i disse Aar er indbetalt 3500 G. i Rom; Kongen har vel faaet mindst lige saa meget, og Opkrævningsomkostningerne kan sættes til 3000 G. Sammenlignet med, hvad der blev ydet i det 14. Aarh., er Summerne dog ikke store.

En tredie nær Forbindelse med Kurien medførte Christian I's før

Gæstebud for Christian I under hans Besøg paa Slottet Malpaga i Italien.
Kongen er den ældre skæggede Mand for Bordenden.
Efter Reventlow: »Freskerne paa Slottet Malpaga.«

omtalte *Romafærd* i 1474. Kongen opnaaede vel ikke alt, hvad han ønskede, ikke, at alle de høje Kirkestillinger blev forbeholdt Adelen eller Doktorer fra vedkommende Provins, heller ikke Ret til at præsentere til alle Bispestole. Han opnaaede derimod denne Ret til 16 Prælatstillinger i sine Riger, 8 i Sverige og 8 i Danmark, heriblandt de to højeste i Kapitlerne i Roskilde og Lund. Ad denne og andre Veje holdt Kongen, der før kun havde haft Haand i Hanke med Børglum og Viborg, snart alle Landets Kapitler i sin Haand.

Som i Unionspolitikken bliver ogsaa *Kong Hans' Kirkepolitik* en Gentagelse af Faderens. I den store Unionshaandfæstning dukker Baselkravene om fri gejstlige Valg atter op, og Kongen maa love kun at give indfødte i hvert Land de kirkelige Len. Først sent forstod han,

som før fortalt, at Vejen fremad ogsaa for ham gik gennem Rom. Han tog da sin Faders Politik op og har i sine sidste Aar omtrent fra Aarhundredskiftet haft en stor Støtte i Kirken, og som hans Fader havde faaet Kapitlerne lagt ind under Kronen, begyndte allerede Kong Hans paa Bortforleninger af Klostre til verdslige Stormænd.

Ved Baselpolitikken og den følgende wienske Linje blev *Senkatolicismen* herhjemme paa mange Maader bestemt. Selv om de danske Prælater ikke kunde opretholde Hans Laksmands og Unionshaandfæstningernes rent nationale Standpunkt, har Baselmændenes stærke Indsigelse mod de mægtige Afgifter til Rom dog haft deres Virkning. Hovedafgiften af den danske Kirke var „Servispengene", en Tredjedel af de store Kirkeembeders aarlige Indtægt, indbetalt hver Gang Indehaveren skiftede. Medens Tysklands Kirkefyrster i stigende Grad blev beskattet indtil Reformationen, blev i de store Konciliers Dage Restancerne eftergivet de danske Bisper, og enkelte Servispenge nedsat betydeligt. Medens det i det 14. Aarh. voldte store Vanskeligheder at faa Summerne inddrevet, udbetales de i Slutningen af det 15. Aarh. som Regel med en rundhaandet Flothed, der vidner om særdeles gode Indtægter. I dette Aarhundrede er Summerne disse: Lund 2000 G., før 4000, Roskilde og Slesvig hver 1000, Odense 150, Ribe 120, Aarhus og Børglum hver 66⅔, Viborg 45. Af de mindre Embeder betaltes Halvdelen af Aarsindtægten, og de smaa slap helt.

Angaaende *Embedsbesættelser* blev Stillingen den, at Paven atter og atter trængte sine Venner, Tyskere, Spaniere, Italienere, ind i de danske Embeder, men som Regel kun, for at disse kunde frikøbe sig, og den af Kongen ønskede kunde komme ind. Var det gaaet, som det blev bestemt i Rom, var Franciscus Gonzaga i 1472 blevet Ærkebiskop i Lund, Markvard Poiske Bisp i Viborg i 1483 og Gotfred Schuffuth i 1492. I 1498 skulde en Spanier Johs. Lopez have alle de Embeder i Danmark, som Byrge Gunnarsøn maatte opgive, da han blev Ærkebisp, og en Italiener en Række Embeder i Haderslev og i Slesvig. I alle disse Tilfælde lykkedes det at faa de fremmede til at afstaa Embederne og næsten altid til Kongens Mænd. Kun i Slesvig Bispedømme satte de saakaldte pavelige Kurialer sig for Alvor fast. Mod Kapitlets og Kongens Vilje trængte *Innocens VIII* i 1489 en borgerlig Hildesheimer *Eggert Durkop* ind paa Bispestolen, en meget rig Mand, Auditør ved den pavelige Højesteret. Han gjorde en Landsmand, *Hermann Koch*, til Provst i Slesvig og opholdt sig selv her i Aarene 1493—96, drog derefter til Rom og døde der i 1499. *Aleksander VI* gjorde derefter Kardinalen af *St. Prisca* til slesvigsk Bisp, denne udnævnte en Italiener og en Spanier til Prælater i Bispedømmet, men mod en Udbetaling af 3000 Rhingylden og en Livrente paa 300 Dukater trak

Kardinalen sig tilbage for Hertug Frederiks Kandidat *Ditlev Pogwisch.* Først efter dennes Død blev Forholdene atter normale, idet Kapitlets Kandidat *Godske Ahlefeld* blev valgt. Foruden i Slesvig Stift fik Paven sine Mænd, danske Kurialer, der havde tjent deres Sporer i Rom, ind i Prælat- og Kannikestillinger rundt om i Danmark, ofte ublu Embedsjægere som *Laurids Vesteni* og Brødrene *Hostorp,* — *Jens Andersen Beldenak* var en af disse. Især efter 1497 blev dette almindeligt, ja i stigende Grad under Christian II.

Paven skaltede og valtede med Myndighedsforholdene i vor Kirke, greb ind i Forholdet mellem Ærkebisp og Bisp, mellem Bisp og Præst; ved Buller, udvirket for store Penge i Rom, kunde alt opnaas, og disse var ofte udstedte af Folk, der intet kendte til de hjemlige danske Forhold. Ustandseligt var Præster og Munke paa Vej til og fra Rom, og ingen vidste sig sikker mod ny Beslutninger eller Domme herfra.

Som før nævnt blev det dog næsten altid til syvende og sidst Kongen, der fik sin Mand frem. Det fik han i de højere Prælatstillinger, hvortil Besættelsesretten var overladt ham i 1474, om det end voldte Vanskeligheder baade at bøje Kapitlernes — især Ribes og Roskildes — Modstand herimod og Pavens Lyst til at gaa fra sit Tilsagn. Fra omkring 1500 er Kongens Sejr dog her en afgjort Sag, og en stor Mængde Embeder blev efterhaanden en Art Efterlønninger for hans Medhjælpere. Et meget vigtigt og uheldbringende Træk i Tidens Kirkehistorie er det, at det i stigende Grad blev almindeligt at samle flere Embeder, der hidtil havde været absolut uforenelige, paa samme Haand. Fra 1448—70 kendes kun 6 Tilladelser til sligt, fra 1474 faar Kong Christian I 54 Breve, der muliggør det for ham at forene to eller tre Embeder. Kong Hans og Hertug Frederik opnaaede lignende Tal. At dette maatte bringe yderligere Forvirring i Kirkens Ledelse ved, at en Række Embeders Indehavere altid var fraværende, er en given Sag.

Hvilke Mænd var det da, der under disse Forhold blev Kirkens højeste Embedsmænd? Paa Ærkestolen blev i dette Tidsrum indsat to Mænd, *Jens Brostrup* og *Byrge Gunnarsøn.* Den første havde været Kongens Kansler, den sidste Kansler hos Dronningerne Dorotea og Christine. Jens Brostrup forblev Kongens tro Ven, men „for Kirken gjorde han kun lidt, der er værd at mindes; han sørgede for sine egne Slægtninge og var meget gridsk for sig selv og for dem." Byrge derimod er en af Senkatolicismens ædleste Skikkelser, fuldt troende paa Tidens Evangelium, Gudstjenestens frelsende Kraft; hans Stiftelsesbrev af 1518 fortæller om, hvordan den fattige hallandske Degneson mindes alle sine kære fra Barndommen af. Han var jævn, uanselig af Ydre, men søgte med stor Magt at hævde sin Kirkes Rettigheder, ikke mindst mod Forgængerens Slægtninge og mod den hovmodige skaanske Adel, og og-

saa her gik han Tidens slagne Vej og gjorde „St. Laurentii Dug bredere“ ɔ: omgav sig med en større Krigsstyrke end nogen tidligere Ærkebisp. I Roskilde, hvor Aanden fra Basel længst og kraftigst hævdede sig, var Forholdet det samme; her kom fire Bisper ind, der alle havde været Kanslere hos Kongen eller den udvalgte Konge, alle var de fremragende Mænd, der nidkært tog sig af Bispestolens Sager, somme for nidkært efter Kongens Mening. *Oluf Mortensen Baden*, der dog blev valgt paa fuldt kanonisk Vis, var som Byrge af lav Herkomst; han istandsatte Domkirken efter en Brand i 1443. *Niels Skave*, en mærkelig stridbar og selvstændig Natur, prøvede paa at hævde Bispedømmets Højhed over Klostrene og over København, men døde som en slagen Mand; hans Efterfølgere var *Johan Jepsøn Ravensberg* og *Lage Urne;* den første havde før sin Bispetid været Medlem af Rigsraadet og været Kongens Udsending til England og Skotland, den sidste var en af de danske Kurialer og havde tjent den unge Kong Christian. Ogsaa de fynske Bisper var alle forhenværende Kongetjenere og blev nidkære Kirkens Mænd hver paa sin Maade. *Mogens Krafse* forskønnede sine

Ærkebisp Jens Brostrups Ligsten i Lunds Domkirkes Krypt. († 1497).
Efter Wrangel: »Konstverk i Lunds Domkyrka.«

Kirker og stiftede en evig Almisse. *Carl Rønnow*, Søn af Marsken fra Hvidkilde, var en mild Mand, Ven af den fynske Adel, udbedrede Gudstjenesten, lod den første danske Bog, Odense-Breviariet, trykke og stod Præsten Michael nær. Hans Eftermand blev i Aaret 1501 Skomagersønnen *Jens Andersen Beldenak* fra Aggersund, der ligesom Byrge laa i stadig Strid med sin Forgængers Slægtninge. Han var pavelig Kurial, dybt bevandret i Kirkeloven, kløgtig, veltalende, djærv, smidig som en Aal, brugbar for den, der forstod at forene sine egne Interesser med hans; han er en af de mest typiske Mænd for Beg. af det 16. Aarh., og vi skal siden møde hans Navn og Indsats flere Gange.

Gaar vi til Jylland, møder vi en større Selvstændighed. Det er ikke her Kongens Kanslere og tidligere Hjælpere, der behersker Bispestolen, men derfor er Billedet ikke væsensforskelligt fra det i det østlige Danmark. Den smukkeste Personlighed her er *Jens Iverson Lange* (1449—1482), en af Baselkonciliets Mænd, Udsending for den danske Kirke til dette Stævne, en jysk Adelsmand af sjælden Lærdom, erhvervet ved Universiteterne i Rostock og Erfurt. Han har staaet Christian I nær og er blevet brugt meget i den store Politik, men med ikke mindre Iver har han som Niels Skave og Jens Andersen hævdet sin Bispestols Rettigheder mod Aarhus By og mod Landets Konge, ofte med unødig Voldsomhed. Som flere af de førnævnte var han en stor Bygherre og opførte bl. a. i 1470—77 det store Taarn paa sin Domkirke. Sammen med en Broder stiftede han Birgitte-Kapellet og lod Bernt Notkes prægtige Altertavle opsætte. Han stod Tidens aandelige Strømninger nær, og har hævdet sig som en Stormand baade i Kongens og i Kirkens Tjeneste. Af de Ribebisper var *Henrik Stangeberg* en lærd og from Mand, men hans Efterfølger, *Peder Nielsen Lodehat*, blev af sit Kapitel anklaget for frygtelige Overtrædelser, for Ukyskhed og Simoni. Efter hans Død 1483 voksede Kongens Indflydelse; baade *Hartvig Juel* og dennes Søsterson og Efterfølger *Iver Munk*, den sidste katolske Bisp her, var Kongens Kandidater. Iver maatte dog udstede en Haandfæstning til sit Kapitel om at overholde dets Rettigheder. Han var en dygtig Administrator og tog sig med Iver af Kirkens Sager, dog ikke mindre af sin egen Slægts Fordel; han havde med en holstensk Adelsdame to Sønner og kom ved Tronskiftet i 1523 til at spille en fremtrædende Rolle.

Af de andre Stifters Bisper skal endvidere de to Viborgbisper *Knud Mikkelsøn* og *Niels Glob* nævnes, to Mænd, hvis Navne atter og atter findes i Tidens diplomatiske Aktstykker. Den første var en stor Retslærd, den sidste en af Landets betydeligste Mænd i Kong Hans' første Regeringstid. Paa Slesvig Bispestol sad Mænd af tyske Slægter hele Tiden igennem; den overordentlig dygtige *Claus Wulf*, der var borgerligt

født, den ødsle *Henrik v. d. Wisch,* Hildesheimeren *Eggert Durkop, Ditlev Pogwisch* og *Godske Ahlefeld,* begge Hertug Frederiks Mænd; den sidste blev Slesvigs sidste katolske Bisp, en lærd og dygtig Mand, der ved given Lejlighed vidste med Fynd at hævde sin Bispestols Uafhængighed af det tysk-romerske Rige.

Kredsen af Ærkebisper og Bisper, som af højere Prælater overhovedet, er saaledes broget nok og repræsenterer næsten alle Typer.

Bisp Jens Iversen Lange.
Maleri paa Altertavlen i Aarhus Domkirke.
Efter Beckett: »Altertavler i Danmark.«

Baade hvor Kongen efter den ny Skik har Ansvaret, og hvor Kapitlerne har det, som før i Tiden, er der i dette Tidsrum saavel dygtige og fromme som verdslige og uduelige Kirkefyrster. Karakteristisk er det, at mange af dem, der indsættes i de høje Præstestole, uanset deres Oprindelse, tager Kirkens Sag op med Kraft og Alvor, ikke mindst dens verdslige Interesser. Men med Kirkens indre Selvstændighed og Selvfølelse er det forbi; Tilløb hertil bliver stadig kvalt, naar Pavemagten eller Kronen har Interesse deraf, hvad enten det er økonomiske eller personlige, og det er let at tænke, hvorledes dette maa have virket ind paa Ærbødigheden for en Stilling, der som Bispens efter sin Teori er hellig og gudbenaadet, ja, Hovedhjørnestenen for hele Stiftets kirkelige

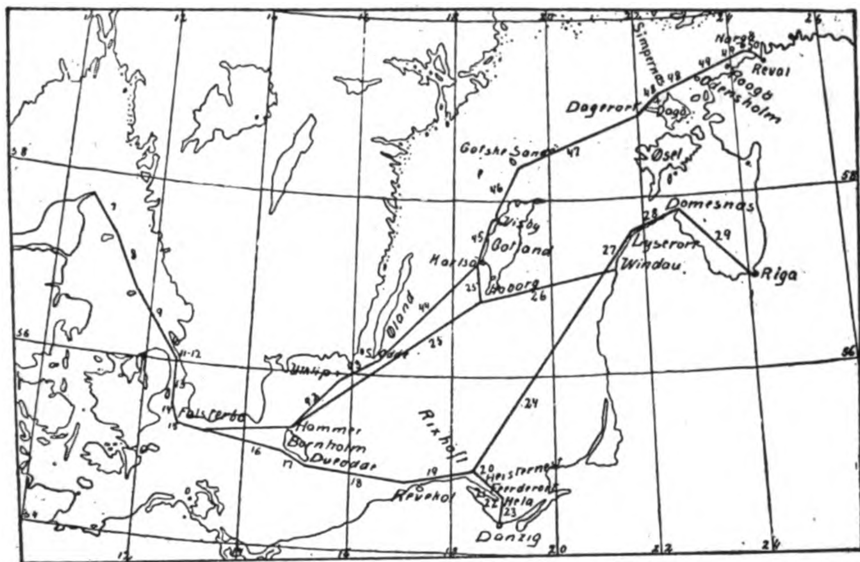
Liv. Det er derfor med Rette sagt, at Paverne og Kongen saa at sige systematisk har arbejdet paa at ødelægge den danske Gejstlighed, og de maa tage deres Del af Ansvaret ikke blot for Forfaldstegnene inden for denne, men ogsaa for den synkende Ærbødighed for det hellige Embede, som Reformationshistorien snart skulde aabenbare. Samtidig er der dog Vidnesbyrd om, at en Del, om end kun en ringe, af den Ærbødighed og Hellighed, der har omgivet den før saa selvstændige og med Staten sideordnede Kirke er gaaet over paa Kongemagten og Riget. Det er i dette Tidsrum, at Korsmærket trænger stærkt frem i Kongesegl og Kongevaaben, og at Korsbanneret faar en mere fremskudt Plads i Virkelighedens Verden og i Folkefantasien; noget, der ikke blev uden Betydning for det kommende Opgor mellem Kongemagt og Herrestænder.

7. **Danmark og de søfarende Magter.**

Danmarks Forhold til Omverdenen var ikke blot bestemt af Naboriger og af den mægtige romerske Kurie. Gennem de danske Strømme gik en af Datidens vigtigste Færdselsaarer, og saavel denne som Danmarks uundværlige Varetilførsler sogte en enkelt Magt, de vendiske Stæder, at beherske. Systemskiftet i 1439 blev hidført ved Lübecks Hjælp og gav Hanseaterne store Rettigheder fremfor andre. Dette Forbund mellem Stormændene og de fremmede Købmænd er næppe tilfældigt. Den samtidige norske Ærkebisp stod i nært Forhold til Hanseaterne, og sikkert har de danske Godsejere haft Fordel af den direkte og ukontrollerede Handel, som de lübske Privilegier har muliggjort. At allerede Hans Laksmand dog har fattet Betydningen af en sund Konkurrence andetsteds fra, fremgaar af det før fortalte, og Kampen mod Hanseaternes Forrangsstilling blev hurtigt taget op som en Hovedsag for Riget. Inden Tidsrummet er løbet til Ende, er Kampen mod Lübeck i fuld Gang, og den før saa mægtige Handelsrepublik er slaaet for første Gang med dansk Vaabenmagt i en Krig om de danske Strømmes Frihed.

Naar Sejren over Lübeck og de vendiske Stæder blev saa afgørende, var det, fordi uafvendelige Tidsforhold arbejdede Danmark i Hænde, og fordi vi forstod — om end tøvende — at benytte os af dem. Det *vendisk-hanseatiske System* føltes nemlig stadig mere som en Fortidslevning, som kun med Kunst blev opretholdt. Dets Kerne var, at al Østersøens, Danmarks, Norges og de norske Skatlandes Handel samledes i Lübeck og derfra ad Land- og Flodveje dirigeredes til Hamburg, hvorfra Sejladsen begyndte til Brügge. Nu kom andre Veje i

Brug: en Landforbindelse mellem Østeuropas Flodomraader over Leipzig til Øvre-Donau og Rhinomraadet; en nordlig Forbindelse mellem det stærkt opblomstrende Husum og Slesvig, og den, der blev den farligste for Lübecks Storhed, *Omlandssejladsen* Nord om Skagen, den direkte Søvej fra Østersøen til Vesterhavet og omvendt. Fra henved 1500 har man bevaret to Haandskrifter af den nedertyske „Seebuch", der bygger paa meget gamle Traditioner og Lodsbøger, og som bl. a.

»Seebuchs« Kurser over Østersøen.
Efter »Danmarks Søhandel og Søfart.«

rummer ret nøjagtige Forskrifter for Sejladsen fra Nederlandene til Østersøens indre Egne gennem de vanskelige danske Farvande.

De hollandske Stæder havde ved at komme under de stærke burgundiske Fyrsters Herredømme faaet et ikke ringe Forspring fremfor de splittede Hansestæder; de havde under den lange Strid med Lübeck, der først afsluttedes i 1441, opdyrket de store Fiskebanker i Vesterhavet, saa at den nederlandske Sild nu var en farlig Konkurrent til den skaanske; baade Fiskeredskaber og Fartøjer var blevet stærkt forbedret; den hollandske Industri, især Klædetilvirkningen, var ved at svinge sig op, og i stigende Grad fik de livlandske og baltiske Stæder Brug for den hollandske Tonnage. Handelen med „Massevarer" blev nemlig større og større, Trælast og især Korn fra de indre østlige Østersøomraader udførtes i store Masser til Nederlandene og Flandern, der ikke mere, især ikke i daarlige Tider, kunde brødføde sine voksende Stæder. Omkring 1437 til 1440 var der stor Kornnød i disse Egne og

i 1480'erne ligeledes. Disse Massevarer egnede sig ikke til Omladning i Lübeck og til den langsommelige Transport ad Landevejene og Stegnitz Kanalen. Bæltet og Sundet blev Trælastens og Kornets Vej vestpaa og Saltets Vej østpaa. Lübeck kæmpede af al sin Magt mod denne Udvikling. Dens Vaaben var dels indbyrdes Aftaler med Hansestæderne op mod den finske Bugt om ikke at træde i Forbindelse med Hollænderne, noget, der afgjort stred mod disse Byers egen Interesse, dels Forsøg paa et dansk-lübsk Samarbejde for Udelukkelse af Hollænderne fra Østersøen, dels Kaperkrig mod de forhadte Konkurrenter. Denne vidtstrakte, farefulde Sejlads med de tunge Massevarer medførte endvidere en Ændring af selve Sejlteknikken, som kom til at præge Tidsrummet og Tiden efter.

Den hanseatiske klinkbyggede *Kogge* var allerede før vokset frem til større Forhold, og *Holken* med faste Kasteller for og bag var blevet Tidens store Fartøj. Endnu havde Skibene dog kun en enkelt Stormast med et mægtigt Raasejl; Skroget var endnu daarligt bygget, og Skibsstørrelsen var fra 100 til 140 Læst. Da sker snart efter Midten af det 15. Aarhundrede det store Spring fremad. Kort før 1460 byggede en bretonsk Skibsbygger i Zieriksee det første store, ikke klinkbyggede Skib „Julian", en Karavel, der snart fik mange Efterlignere. Berømtest af disse blev den vældige „Peter fra la Rochelle", der i 1462 sejlede gennem vore Farvande til Danzig; den kom snart i Danzigs Eje, og i 1475 endte den sine Dage i den vestfranske Salthavn Brouage. Dette Skib var 43 m langt, 12 m bredt og indtog 400 Læst. Det var den første Tremaster, der kendes i Norden; den fik hurtigt Efterfølgere, og Sagkyndige erklærer, at man i Slutningen af det 15. Aarh. naaede Skibsstørrelser, som kun undtagelsesvis blev overgaaet før det 19. Aarhundrede. Fra disse store Handelsskibe gaar en Linje frem til den første danske Orlogsflaade, der paa Kong Hans' Tid skulde volde Lübeck saa stor Fortræd, til Christian II's store Skib „Maria" og til andre navnkundige Storskibe som Skipper Clements „Peter van Hull" og Claus Kniphoffs „den flyvende Geist". Man mærker i Tidens Optegnelser en Glæde og Undren over de „dejlige" Skibe og en stor Interesse for deres Skæbne. Ny Vilje og ny Dygtighed skulde inden 1513 gøre det klart, at Norden ikke mere var henvist til Hanseaterne som Tidens eneste Handelsfyrster.

Under disse ny Tidsforhold var Danmarks Stilling paa Forhaand givet, og selv Systemskiftet i 1439 kunde ikke i Længden ændre den Linje, som Erik af Pommern allerede havde slaaet ind paa. Den altid voksende Langtrafik gennem vore Farvande, der var traadt i Stedet for den store skaanske Varebytning med dens Toldafkastning til Stran-

denes Ejere, maatte kræve en Udvikling af Gennemfartsafgiften, og Presset af de fremmede Konkurrenter maatte benyttes til Danmarks økonomiske Frigørelse.

Med Hensyn til det første maatte vi bestræbe os for at tvinge den storeuropæiske Skibsstrøm ind gennem *Øresund*, hvor Toldopkrævning var lettest, medens Store Bælt paa mange Maader lokkede Somændene ved de større Krydsningsmuligheder, det frembød, og ved den Genvej fra Lübeck især, som Bæltet betød, naar Farten gik til Bergen, Tønsberg og Oslo. Fra Christian I's Tid i 1452 begynder Kampen mod Store Bælt, skønt han selv uden at blinke erklærer, at Bæltet „har været alle fremmede Nationer af Arilds Tid forbuden", og da han i 1453 gav Skippere fra Holland og Zeeland Lov til at sejle gennem sine Riger, var det kun gennem Øresund. Det samme indskærpedes de engelske Skippere, men i sit Stadfæstelsesbrev herom udelod *Edvard IV* Forbudet mod Bæltsejladsen. Efterhaanden sejrer dog i det store og hele det danske Synspunkt. I den engelsk-danske Traktat af 1490, hvorom senere, fastslaas det, at Bæltet kun maa benyttes i Tilfælde af Storm, og da Lübeck i 1510—11 forbyder Sejlads gennem Øresund, men nok gennem Bæltet, svarer Danzig, at det ikke er kendt med Bæltets Forhold.

Hvad selve *Sundtolden* angaar, betød 1441, at Christoffer maatte foretage det store Tilbageskridt fra Eriks Toldkrav, hvorved alle Hansestæderne en Tid lang slap for Tolden, men endnu før sin tidlige Død kom han dog bort fra dette Forhold. I 1446 ser vi, at frit Skib ikke giver fri Ladning, idet selv de vendiske Stæder betaler Told af fremmed Gods, og i 1447 mister de preussiske Stæder deres Frihed. Andre Hansestæder er det gaaet ligesaa, kun de vendiske og for kort Tid Greifswald har bevaret Toldfriheden Tidsrummet igennem, dog kun for egne Varer.

Afgiften beløb sig til 1 Nobel pr. Skib. Ved denne blev de ikke-vendiske Hansestæder, de skotske og en Række hollandske Stæder staaende, de sidste, fordi Christian I skyldte dem Penge fra sin Romafærd. Andre Stæders Skibe kom snart op paa en Afgift af 2 Nobler. En Tid lang fra 1472 og fremefter har der været betalt Told af Varerne selv, ½ Mark dansk pr. Læst for ikke-hanseatisk Gods, og fra samme Tid kendes en Afgift af Baysalt paa 8 Skill. dansk pr. Læst. I Kong Hans' Tid er disse sidste Afgifter bortfaldne, men fra de to ældste bevarede Toldregnskaber, 1897 og 1503, kendes en Told paa Vin af $^1/_{30}$ af Ladningen eller ¼ Gylden pr. Ame. Allerede før 1497 ved vi, at der har været krævet en Saltskat; af hvert Skib 2—4 Tdr. Salt, stigende til 6 Tdr.. Noget stort Beløb er der alt i alt ikke indkommet: i 1497 anføres

981 Nobler, dog ikke for hele Aaret, og i 1503 1464¹/₅ Nobel. Denne Sum er henimod Aaret 1513 antageligt steget til 2—3000 Nobler.

Samtidig med at Danmark saaledes drog sig det store Skibstræk mellem Havene til Nytte, stod Landet selv i et livligt Handelssamkvem med Omverdenen, blot at dette nu ikke længer var knyttet til Skaanemarkederne, men foregik rundt om ved alle Landets Købstæder. Vel blev der ofte udstedt Udførselsforbud saaledes mod Honning, Havre, Lam, Lammekød, Kokød, Heste af en vis Alder, Korn i Almindelighed o. s. v., men oftest foregik Handelen uhindret, fraset de endnu lave Toldafgifter. Hesteudførslen var aftagende, men Kornudførslen stigende, og meget Trælast er gaaet til Udlandet, saaledes fra Halland og de store Skovstrækninger inden for Ribe. Udefra har vi modtaget

Dansk Guldnobel fra 1516.

Klæde fra Brügge, fra Holland og England, Salt fra Vestfrankrig, Lüneburg og Frisland, Humle og Øl fra Tyskland, Vin fra Vesteuropa, Krydderier fra Orienten o. s. v. Men hele denne Udenlandshandel har hovedsagelig været paa de fremmedes Hænder. I 1468 erklærer en Englænder, at Danmark ingen egen Skibsfart ejer, men helt er henvist til Hansestæderne. Helt rigtigt er dette ikke: Husum har haft en anselig Flaade paa henved 40 Skibe ved Tidsrummets Slutning, Ribe har med sit Skibsmandslaug handlet paa Brügge, Sluys og i 1476 paa Riga, hvor et Ribeskib da nævnes. Enkelte Stormænd, Rigsraaderne især, har ejet egne Skibe, og fra Øerne har Bønderne sejlet deres egne Varer til Nordtyskland. I Norge var Handelen paa Nordlandet, Island og de øvrige Skatlandsøer endnu paa norske Hænder.

I Hovedsagen saa Englænderen dog rigtigt, og mærkeligt er det, saa lidt man i Danmark forstod af denne Sag. Herom vidner hele Christian I's Handelspolitik, der „for Danmarks og Norges Bedste og Bestands Skyld tillader tyske Mænd at sejle ind udi vort Rige Danmark og ingen danske til Tyskland med Købmandskab“. Overalt naaede Hanseaterne ind. I København og Malmø, Cimbrishavn, Ystad, Køge,

Landskrona og Aalborg havde de som i Bergen, Oslo og Tønsberg deres Tilhold. Her havde de deres faste Liggere, der i det 15. Aarh. var vokset frem til at være selvstændige Købmænd, som dannede egne tyske Kompagnier i fri Handelsforbindelse med tilsvarende Kompagnier i Hjembyerne som Københavnskompagniet i Greifswald, omtalt i 1456, og det i Wismar og i Stettin. Kun i Bergen fortsattes det gamle Forhold mellem Hjemmekøbmændene og afhængige Kommissærer. Til disse Byer kom de fremmede endvidere som Gæster, og takket være de fra Valdemar Atterdags Tid stærkt udvidede Privilegier nød de store Rettigheder og dannede ofte som en Stat i Staten.

I dette Forhold skulde Tidsrummet 1439—1513 bringe en afgørende Ændring, hidført af det udefra kommende Pres fra konkurrerende Stæders Side, af den vaagnende dansk-norske Selvfølelse og Foretagsomhedsaand og af den kongelige Politik, der stadig mere fik Føling med de nærliggende Staters Opfattelse af Handelsforholdene.

Handelskonkurrencen kom dels fra andre hanseatiske Stæder, der ikke undte Lübeck sin Herskerstilling, dels fra hollandsk og engelsk Side. Stettin, der havde store Afsætningsmuligheder for Sild i Schlesien, Böhmen, Mähren, Ungarn og Polen, begyndte at vinde frem i Skaane. I Sydnorge fik Rostock en helt fremherskende Magtstilling, i Bergen mødte Skibe fra Danzig, Bremen og Zuidersostæderne frem til stor Uro for de lübske Kommissærer, og de sidstnævnte Stæder traadte i Forbindelse med Befolkningen i Nordlandene selv og førte herfra deres Varer direkte til Rhinomraadet.

I Zuidersostædernes Spor fulgte de ikke-hanseatiske hollandske Stæder og trængte ind ikke blot i Bergenshandelen, men ogsaa i de saakaldte Kliphavne, hvorigennem en ukontrolleret, men fordelagtig Trælasthandel med Bønder og Godsejere tog Fart. Englænderne, der af Lübeck var udelukket fra Bergensfarten, kastede sig fra 1412 trods alle Kongebud over Islandshandelen og over Fiskemulighederne omkring Øen og blev i en Aarrække hjemmestedte her. De var voldsomme, paagaaende, allermest da de i Begyndelsen af dette Tidsrum saa Hamburgerne og andre vestlige Hanseater vinde frem i dette Farvand og trodse Lübecks Forbud mod denne Omgaaelse af Bergensmonopolet.

Men ogsaa de *danske Borgere* viste Tegn paa, at deres Taalmodighed omsider var forbi. I 1447 krævede man i København Ret til at indsætte en indfødt som den ene af det tyske Kompagnis to Oldermænd, noget Tyskerne bestemt modsatte sig, og man prøvede paa at bestride Tyskernes Ret til Vinterleje. I 1463 kom det midt i Fisketiden til et voldsomt Optrin paa Feddene ved Dragør. Det rygtedes, at de Danske havde kastet 8 Tyskere i Vandet. Tyskerne faldt over de Danske fra København, Malmø og Landskrona og dræbte og saarede ad-

skillige. Striden forplantede sig til Falsterbo og Skanør, men bilagdes af kongelige og hanseatiske Fogeder, og længe efter vovede Hanseaterne sig ikke til Skaane uden Lejdebreve fra den danske Regering. I 1468 kom det i Malmø til Strid om en af Hanseaterne nyligt vunden Ret til at handle paa Høstmarked helt til den 9. Oktober, og andre Stæder fulgte Eksemplet. Lübeck hævdede sin Ret, men forgæves, og atter og atter blussede Ufreden op. Borgerne ønskede ikke, at Skaanes Brødkorn lige for deres Øjne gik til Udlandet uden deres Mellemkomst, og

Tyskebryggen i Bergen.
Efter Braunius' Stik fra Slutn. af 16. Aarh.

de krævede Ret til at holde det tilbage. Disse spredte Træk fra Tidsrummets Begyndelse vidner om en udbredt Misfornøjelse, der kunde danne en stærk Baggrund for en Storkamp fra Rigets Side mod Hansaprivilegierne. Afgørende blev dog Forholdenes Udvikling i Norge, hvor Borgerne i Oslo, Tønsberg og Bergen, hvis hanseatiske Kontor endnu aldrig var blevet anerkendt af den norske Regering, tog Kampen op, støttet til gammel norsk Handelslovgivning, og hvor Rigsraadet, Ærkebispen fraregnet, holdt Striden gaaende i Tider, da de danske Konger Christoffer og Christian, af Norge uvedkommende Grunde, maatte sælge sig og sine Landes sande Interesser til Stæderne. Sjælen i denne norske Kamp var Kongens tidligere Hirdstjore paa Island, Befalingsmand paa Bergens Slot, *Olav Nielsøn*, der sammen med de fleste norske Rigsraader og Bergenserne aabent trodsede

Tyskebryggens Købmænd, og som, skønt han blev svigtet, baade af Christoffer og af Christian, fortsatte Striden mod Hanseaterne, indtil disse ved et Møde med Christian i Flensborg 1455 helt fik denne i sin Haand ved at love ham Neutralitet i den svensk-danske Krig, og styrkede herved, overfaldt og dræbte de Olav Nielsøn og hans Venner i Bergen den 1. og 2. September samme Aar. Hans Enke og Søn fortsatte paa egen Haand Krigen mod Hansestæderne, af hvis Ledebaand det først sent lykkedes Kongen at vikle sig ud, og naar Kong Hans her, som vi straks skal se, bragte ny Tider, var det i en Fortsættelse af denne norske Modstand, som han som Tronfølger havde lært at kende.

Som Magtforholdene laa i Norden, var der dog næppe nogen Vej frem, naar ikke *Rigsmagten* som saadan stillede sig forstaaende over for de fremmedes Konkurrence og Borgernes Selvstændighedsbevægelse. Denne sidste var af indrepolitiske Grunde en Sag, der maatte være kærkommen for de dansk-norske Konger, om end Christoffer og Christian var for middelalderlige, den sidste for ridderlig af Type til ret at kunne fatte dette. Men ogsaa selve Hansestædernes Tilbagetrængen fra deres Storhedsstilling var noget, der i den Grad laa i Luften og fyldte Tidens Fyrster, at før eller senere maatte dansk Politik slaa ind paa de samme Veje. I det 15. Aarh. føltes Stædernes Frihed som en meningsløs, ja anstødelig Fortidslevning. De stærke Fyrstehuse, paa hvis Kyster de laa, arbejdede for i territoriale Helheder at indsmelte de mange middelalderlige Selvstændigheder, der endnu groede vildt og uordentligt i deres Lande. Førere i denne Kamp var Burgunderne i Vest og Hohenzollerne i Syd. En udpræget Fyrsteforagt for Stæderne var under Udvikling; i 1470 forlangte England og Burgund, at Hansestædernes Udsendinge skulde medbringe Fuldmagter fra deres Herrer, og at Overenskomster skulde garanteres af disse. Rundt om i Stæderne rustede man sig mod de optrækkende Uvejrstider og foretog store Befæstningsarbejder. I Lübeck byggedes i 1466—1478 den stærke, skønne Holstenthor.

De danske Konger Christoffer og Christian stod disse Bevægelser nær. Den første delte de sydtyske Fyrsters Hovmod over for Kræmmerne, og Christian var besvogret med og stod under stadig Paavirkning af Hohenzollerne. Begge deltog da ogsaa i flere Fyrstemøder, især i Wilsnack, hvor en Fællesoptræden mod Stæderne blev drøftet, og i disse gik der uhyggelige Rygter om, hvad der forberedtes. Men hverken Christoffer eller Christian har fattet, hvad det egentlig gjaldt. Begge rækker vel i Begyndelsen af deres Regeringer Haanden til de hjemlige Købstæders Selvstændighedsbevægelse over for Hanseaterne, især til det norske Rigsraad, men snart giver de efter for deres Folks naturlige Modstandere. Maaske krænket i sin Fyrstestolthed over det

norske Rigsraads egenmægtige Optræden svinger Christoffer i 1447 over til Stæderne, og til Skade for hele det sydlige Norge prisgiver han for et halvt Aarhundrede de to selvbevidste og opadstræbende norske Købstæder *Oslo* og *Tønsberg* til Rostocks Forgodtbefindende, og den samme Svingning genfindes i Christian I's Holdning. Han støtter ogsaa først Nordmændenes antihanseatiske Politik og nærmer sig Hollænderne, men snart bliver Kampen om Sveriges Krone det første for ham. Hertil har han Brug for Lübecks Neutralitet, og paa et Møde i

**Fremmede Mønter fra c. 1500.
Foroven hamburgsk Otteskilling.
Forneden lübsk Tremark.**

Flensborg i 1455 køber han som før fortalt denne ved helt at give efter for de hanseatiske Krav; Olav Nielsøn og hans Venners Fald var Følgen. Christians uhyre Gældsforpligtelser i Anledning af hans Valg til Herre i Slesvig-Holsten og hans Kamp mod Broderen Gerhard bandt ham endnu stærkere til Lübeck, der sammen med Hamburg forstrakte ham med Midler; han overlod Hamburg den vigtige Plads Steinburg, hvorfra hele Holstens Kornudførsel kunde kontrolleres, Kiel overlod han i 1469 til Lübeck og senere en Række andre nærliggende Havne. Lübeck var i disse Dage mægtigere i Holsten end nogen Sinde under Schaumburgerne. Jævnløbende hermed begrænsede Kongen Englændernes og Hollændernes Rettigheder, og til Fordel for Lüneburgersaltet forbød han de sidste at føre det vestfranske Salt gennem de danske Farvande. Og dog har Christian I hele Tiden forstaaet, at en anden nationalt bestemt Handelspolitik ikke helt maatte tabes af Syne. For at vælte Toldafgifterne over paa de fremmede Op-

købere forbød han i 1457 de danske at drive deres Øksne længere syd paa end til Kolding og Ribe, og i 1466 lagde han af samme Grund Tvangspris paa tysk Øl og tog selv ¼ af Prisen i Skat til Kronen. Det blev dog ikke muligt for ham i Længden at opretholde dette. Ogsaa den fremmede Konkurrences Betydning har han forstaaet. I 1457 havde han indbudt Venedig til at sende Skibe til hans Riger; lejlighedsvis havde han begunstiget Englændernes Islandsfart og solgt Hamburgerne Licenser. Amsterdam havde han givet Lov til at aabne en Handelsforbindelse under en særlig Toldtarif over Husum-Slesvig-Flensborg, noget, der vakte stor Bestyrtelse i Lübeck, og efter Grev Gerhards Nederlag beskyttede han Husum mod Hamburgernes Had.

Først ved denne sidste Begivenhed, da ogsaa Slaget ved Brunkebjerg havde afsluttet hans Forsøg paa at faa Sverige i sin Magt, begyndte han at frigøre sig fra sin henved 15aarige Afhængighed af det mægtige Lübeck, og fra 1473 kan der endog tales om et ligefrem Omsving i Christians Politik. Han sluttede sig nu nøje til *Albrecht Achilles* af Brandenburg, og ved hans Hjælp fik han Kejserens Tilladelse til at forene Ditmarsken, der statsretsligt set hørte Bremen til, med Holsten og Stormarn. Ditmarsken var Lübecks naturlige Forbundsfælle, og Lübeck gjorde, hvad der stod i dets Magt for at tilintetgøre Kongens Planer. Værre syntes det at være, at han den 30. Sept. 1475 ophævede de tyske Kompagnier i de nordiske Stæder. Tyskerne mistede Retten til at overvintre, de skulde bo som Kostgængere hos de indfødte Borgere og maatte kun handle med dem. Alle fremmede, der derefter vilde blive i København Aaret rundt, maatte nu lade sig optage i Borgerskabet. Atter blev der paalagt en høj Told paa fremmed Øl og paa vendisk Baysalt. I Striden mellem Købmændene og Haandværkerne i Bergen tog Christian de sidstes Parti. Selv om han ikke naaede at gennemføre store Sager, er Modsætningen til før klar, og med meget kraftig Konsekvens gik Kong Hans videre ad samme Vej.

Allerede som Tronfølger havde han under sin Norgesrejse i 1474 vist, hvad han vilde, men Christian I havde omstødt hans Brev til Oslo, hvori han havde stadfæstet dets gamle Privilegier, og som Konge gik han efter en mangeaarig Forhaling først ind paa at stadfæste Hansestædernes Privilegier, mod at de lovede at overholde alle fremtidige Handelsforbud. Dog tillod han atter Oprettelsen af det tyske Kompagni i København, vel sagtens fordi hans Faders Forordning om dets Nedlæggelse var blevet staaende paa Papiret.

Vigtigst blev dog den Forandring, der i 1490 indtraadte i Danmark-Norges Forhold til England, Holland og de ikke-vendiske Stæder. I Begyndelsen af sin Regering fulgte Kong Hans ligesom sin Fader den gamle norske Kongepolitik, der strengt krævede al Handel paa Nord-

Bislagssten fra det gamle Københavns Slot med Billede af Kong Hans. Nationalmuseet.

norge og Skatlandene samlet i Bergen som Stapelplads, en Politik, der lettede den kongelige Opkrævning af Toldafgifter og sikrede Kontoret her en mægtig Handel. For denne Sags Skyld laa Kongerne i stadige Forhandlinger med England, hvis Regering kun nødig vilde skride ind mod de engelske Islandsfarter, og Nordsøen og den spanske Sø var i mange Aar Skuepladsen for vilde Kaperkrige mellem de engelske og spanske Skippere og Kongens islandske Lensmand, den tyskfødte Didrik Pinink. Til Pinink, der efter Tidens Skik maatte dele sit Bytte med Kong Hans, sluttede sig andre Kaperkaptajner som Aksel Olavsøn, Søn af den i 1455 dræbte Olav Nielsøn, og Pothorst, kendt især fra et Grønlandstogt, som Christian I havde ladet ham foretage i 1470'erne i Forbindelse med de portugisiske Opdagelsesrejser. Der foregik i 1489, hvad man har kaldt en fuldstændig Frontforandring i den norsk-danske Nordhavspolitik. Kong Hans opgav ethvert Forsøg paa at standse de fremmedes ulovlige Handel paa Skatlandene, og ved en engelsk-norsk-dansk Traktat, der som en Anerkendelse af Kongens Højhedsret skulde fornys hvert 7. Aar, fik Englænderne fri Fart paa Island. Straks efter fik Hollænderne det samme, ja tilmed Ret til Handel paa Shetlands-Øerne og Bergen, og Kongen godkendte Hanseaternes selvtagne Islandshandel. Med andre

Ord: Island var økonomisk blevet løsnet fra Norge, og Bergens Nordhavsmonopol var blevet ophævet, vistnok fordi Modstanden mod denne inden for Hansaen selv var vokset sig for stærk, især i Hamburg, der netop i 1489 i dette Spørgsmaal fik de andre Hansestæder med sig imod Lübeck. Kong Hans har da ikke villet opretholde Monopolet til Skade alene for Hanseaternes Konkurrenter, Englænderne og Hollænderne.

Den endelige *Klaring af det dansk-vendiske Forhold* kom dog først i Kong Hans' sidste Aar, da den store Beslutsomhed var kommet op i hans Sind, den, hvis stærke Udslag vi har set i hans norske og svenske Politik. To Forhold især bragte Danmark paa Kant med Hansestæderne: disses Handel med Sverige, som Danmark med to Afbrydelser laa i Krig med fra 1497 til 1512, og deres egen Kamp mod den hollandske Skibsfart, som det netop var Kong Hans' Vilje af al sin Magt at fremme. I Modsætning til sin Fader forstod Kong Hans ikke blot, naar han gav efter for dem, at komme saa billigt som muligt derfra, men ogsaa at styrke sin egen Sømagt saa meget, at han til sidst kunde vove det eneste, der kunde føre til en virkelig Afgørelse: en samlet Kamp mod baade Sverige og Hansestæderne. Allerede under sin første Krig med Sverige, den i 1497, brugte han den haarde Haand. Han krævede 2 Mand af hvert gennemsejlende hanseatisk Skib til sin Flaades Besætning og tvang ved sine Kaperkaptajner Stæderne til delvis at afbryde deres Sverigeshandel. Under den svenske Opstand og efter Povl Laksmands Død kom det til Forhandlinger mellem Stæderne og Kong Hans, og ved Forliget af 29. April 1503 maatte Danmark halvvejs tilkøbe sig deres Neutralitet. Under Kardinal Raimund Peraulds Forsæde forhandlede Hertug Frederik og Jens Andersen Beldenak paa Kongens Vegne med Stæderne og maatte forpligte Danmark til at overholde Privilegierne og betale en stor Erstatningssum, som de danske Forhandlere selv maatte gaa i Kaution for. Kongen godkendte Forliget og benyttede Lübeckernes Hjælp til at faa Dronning Christine frigivet, men lod sin Broder betale uden nogen Sinde at erstatte ham Beløbene, hvad der affødte den dybeste Bitterhed fra dennes Side. Ved Kejser Maksimilians Stadfæstelse af Kalmardommen af 1505 fik Kong Hans ham til at forbyde al Samhandel mellem Stæderne og Sverige; i 1506 og 1507, da Uenigheden mellem Stæderne havde svækket Lübecks hele Stilling, optraadte Kong Hans med stor Bestemthed, og ved Nøköpingtraktaten af 7. Juli 1507 maatte Lübeck afbryde sine svenske Forbindelser og godkende Kongens Visitationsret paa Havene. Denne Ret, der i sin fulde Udstrækning blev benyttet af Kongens dristige Søhaner, især den brutale Jens Holgersøn Ulfstand, har dog drevet Staden frem til den sidste store Styrkeprøve. Medens Kongen støttede sig til *Jakob IV af Skotland* og i nogen Grad til England og Frankrig, lykkedes

det Lübeck at faa Kejseren over paa sin Side og faa ham til at forbyde alle sine Kyststæder, deriblandt de hollandske, at støtte Danmark; det søgte at bringe Sverige, der i 1509 havde sluttet den før nævnte ydmygende Fred med Danmark, til at gøre fælles Sag med sig, og det fornyede over for de øvrige Østersøstæder, det gamle, nu ikke mere tidssvarende Krav om, at Østersøvarer skulde føres til Lübeck og ad Traven og Elben til Nordsøen. Hollændernes Skibsfart skulde herved helt lægges øde i det østlige Hav.

Lübeck, der forgæves havde forsøgt at faa Hanseforbundet samlet om den store Sag, fik kun liden Hjælp fra Søstersstæderne, nogle Skibe fra Stralsund, nogle Laan fra fjernere Byer, og maatte under Borgerskabets ivrigste Tilslutning selv bære Kampens Byrde, medens Hamburg og det Hollænderne og Danmark nærstaaende Danzig snarest støttede Fjenden. Krigen brød ud i April 1510, men skønt Sverige i Sept. samme Aar sluttede Forbund med Lübeck og hjalp det af al Magt, var den af Kong Hans nyskabte danske Flaade dog den lübske overlegen. Krigen kom til at vare fulde to Aar, og efter Tidens Skik blev den ført med de forfærdeligste Hærgninger af Kyststrækningerne paa begge Sider, samtidig med, at Christian (II) faldt ind i Sveriges indre Provinser og Åke Hansson ind i Skaane. Langeland, Laaland, Møn, Bleking og Bornholm blev plyndret, Lübecks Oplande og Nordtysklands Egne ligeledes, medens Flaaderne jog efter hinanden paa det aabne Hav. Ved Gedser maatte den kongelige Flaade vige for den lübske i 1510, Aaret efter kom det d. 9. Aug. til det største Søslag, der i Aarhundreder var leveret i disse Farvande, og det endte først ved Mørkets Komme, nærmest uafgjort. Faa Dage efter kom det til et nyt Slag under Mecklenburgs Kyst, hvor den lübske Flaade slap bort fra Jens Holgersön, da hans Admiralskib „Engelen“ ikke magtede at fortsætte Forfølgelsen; men Lübeckerne vovede sig ikke mere ud i rum Sø. Ind imellem alle disse blodige Begivenheder og betegnende for det, der var Krigens egentlige Formaal, fletter sig den hollandske Handel, der ikke agtede at respektere de lübske Trusler. I 1510 blev 8 kaprede hollandske Skibe ført til Lübeck, og i 1511 blev der kæmpet om ikke mindre end 250 hollandske Skibe, der i samlet Flaade, ledsaget af 4 hollandske Krigsskibe løb ind i Østersøen. Jens Holgerson førte den trygt til de østlige Havnebyer, men paa Tilbagerejsen blev de fundet, og mere end 30 Skibe blev tagne af Lübeckerne ved Weichsels Munding, medens andre strandede og blev stukket i Brand af deres egne Besætninger. Det var om dette rige Bytte, der senere blev kæmpet ved Mecklenburgs Kyst. Sejren blev Lübecks, men den var dyrt købt. Stralsund havde mistet to Skibe, hvis Besætninger det ønskede frigivet; om Bord paa den hollandske Flaade var meget danzigsk Gods og Kobber

fra ungarske Miner tilhørende Fuggerne i Augsburg; Lübeck maatte nu vente, at Hollænderne med al deres Magt gjorde fælles Sag med de danske, — Kejserens Forbud herimod havde de forlængst faaet ophævet —, og Sverige, hvor *Svante Nilsson Sture* var død, var stemt for Fred. Kejseren søgte at mægle paa det Vilkaar, at Danmark mod en aarlig lübsk Udbetaling skulde begrænse Hollændernes Adgang til Østersøen, Stridens egentlige Genstand, men Kong Hans svarede kort og godt: „Strømmene i vore Lande er fri, og vi er ikke til Sinds til Skade for Riget og til Fordel for Lübeck at lukke dem for nogen søfarende Nation." De vendiske Stæder maatte til sidst, ligesom Sverige gaa til Fred i Malmø i April 1512, og Lübeck, der ikke vovede at bekendtgøre Betingelserne for sine egne Borgere, maatte her forpligte sig til at støtte Kongen mod Svenskerne, til sammen med de vendiske Stæder at udbetale ham 30,000 rh. Gylden i Løbet af 12 Aar, hvorfra der er Kvitteringer fra de 9, og til at godkende Kongens Ret over Strømmene. Selv naar Stæderne kom i Krig med Hollænderne, skulde begge de stridende Parter have fri Sejlads i den dansk-norske Konges Farvande. I dette sidste bestod den egentlige Sejr over Stæderne. De vendiske Stæders Herredømme syntes nu at være brudt paa Østersøen, og Vejen fra Danzig-Omraadet til Holland var fri.

ANDET AFSNIT.

ØKONOMISKE, SOCIALE OG POLITISKE BRYDNINGER I TIDSRUMMET 1439—1513.

1. Systemskiftet og Bondeoprøret 1441.

Den hidtil skildrede udadgaaende Magtudfoldelse fik vigtige og langvarige Følger for Danmarks indre Historie. Udenrigspolitikkens fjerne og store Maal drog Kongernes Opmærksomhed bort fra Løsningen af de indre Problemer, og selve Unionens Genoprettelse nødte Kongerne efter Systemskiftet til at forlade sig paa Stormændenes Hjælp, baade de hjemlige og de fremmede; ved de idelige Forhandlinger, især mellem de danske og de svenske Raader, bestyrkede disse hinanden i deres Højhedskrav, og heri var de svenske langt forud for Adelen i de andre Lande; de Indrømmelser, de i Fællesskab aftvang Kongerne, var ikke blot af national Art, men ogsaa af politisk og social Karakter. Naar det endelig kom til Krig, maatte Kongen til Rigsraadet om Bevillinger, og endnu betød Adels- og Lensopbuddet ikke lidt i Rigets samlede Hærmagt. Stormandsvælden har i Forbundsunionens Tidsalder haft en kraftig Eftersommer, og Systemskiftet har derfor i ikke ringe Grad prisgivet den danske Almue for Herrestændernes løsslupne Handlekraft.

Endskønt Margrethes og Eriks Kongedømme ikke just var bondevenligt, har det ved sin faste Hævdelse af Kronens Magt, sin Strenghed over for Adel og Gejstlighed, sit aarvaagne Blik for Bevarelsen af Skattehjemmene paa Kronens Haand staaet for Bønderne som et *Værn mod Stormændenes Magt og Vilkaarlighed.* Det er da ikke mærkeligt, at det var den danske Almue, der herhjemme længst holdt fast ved Kong Erik, og at Bondebevægelserne var begyndt, saa snart Magten var gaaet over fra Kongen til Rigsraadet. I den bevarede Brevveksling mellem dette og Kong Erik faar denne sidste og hans Fætter Bugislav Skyld for „voldeligen og uretteligen“ at have oprejst Almuen i samme

Lande mod alle Rigets Mænd og især mod deres egne Herrer og Husbønder; og dette er sikkert rigtigt. Kong Erik selv kaster Skylden for Oprøret over paa Rigsraadernes egen Færd: „Eders store Overvælde og Uredelighed, eders Utroskab, Overdaadighed og eders umilde Gerrighed, saa at I for Gods og Penninges Skyld hverken sparer Gud, den hellige Kirke, eders rette Herrer, eller Kronen, Riddere eller Knægte, Fruer eller Jomfruer, Borgere eller Bønder eller Indvaanere [alt dette er Skyld i, at] eders eget Mandskab og eders egne Bønder have rejst sig imod eder og have her fremført haarde Klager mod eder, saaledes som vi har sendt eder Udskrifter om“. Selv om det sikkert er Eriks egen langvarige Krig for Slesvig, der har medført haarde Skattepaalæg paa Landets Bønder, er det dog en given Sag, at Bønderne har set hen til Kongen som deres Tilflugt mod Stormændene, og at de har forstaaet, at en Sejr for Kong Eriks Fjender vilde betyde en Forværring af deres Kaar. Systemskiftet i den indre danske Politik ledsages da ogsaa af en af de voldsomste Bondeopstande, vi kender.

De i Brevvekslingen nævnte Uroligheder har fundet Sted paa Sjælland, Fyn og i Jylland. „Først i Sjælland og siden over al Danmark mod alt Klerkeriet og Ridderskabet“, siger Rigsraadet i Oktober 1438. Om denne Bevægelse er Kilderne saare sparsomme, *Varde Slot* er blevet ødelagt, ellers ved vi næsten intet herom, og der synes atter at være blevet Ro i Riget, da pludselig i 1441 et stort nørrejysk Oprør brød ud, vistnok ogsaa stottet af Kong Erik, der endnu havde *Varberg* paa sin Haand og sine Forbundsfæller Hollænderne liggende i Kattegat. Bevægelsens Arnested var Vendsyssel, dens Fører en velstillet Adelsmand *Henrik Tagesøn*, vistnok Kong Eriks Partigænger, og en Del Mænd af Lavadelen, der har fulgt ham af Bitterhed mod den Højadel der i disse Tider var ved at vokse frem. Efter en Kamp ved *Sundby* drog den store Bondehær mod Vest, forenede sig i Hanherrederne med Thyboerne og Morsingerne og naaede mod Syd frem til *Lundenæs* ved Skiern Aa, medens talrige Herregaarde gik op i Luer. Omsider naaede den unge Christoffer af Bayern og den danske Hærmagt frem. Paa *Jorgensbjerg* i V. Hanherred, maaske paa det Sted, der endnu kaldes „Lejrhøjene“, tog Bønderne nu Stilling; her ordnede de deres Vognborg, formodentlig en tredobbelt Vognrække sammenbojet i Enderne, første, men ikke sidste Gang, vi i dansk Krigshistorie hører Tale om denne ejendommelige Befæstningsart, som var en Efterligning af de hussitiske Taborlejre. Det fortaltes siden, at da man i Kongehæren, der muligvis har staaet ved Aarup, tvivlede om Sejren. kaldte „hver Herre, Ridder og andre Godemænd“ deres Undergivne frem under Tilsagn om Straffrihed. Mange skal da have rømt, andre maaske under det paafølgende voldsomme Angreb paa den svækkede Stilling, og

forladt af Morsinger og Thyboere bukkede Vendelboerne under. Henrik Tageson, som „slo mere end 15 Karle ihjel, siden han var skoth om kuld og stod paa sine knæ", blev sammen med andre ført til Aalborg og henrettet. Bønderne blev atter underkastet de kongelige Fogeder og deres Jorddrotter; mange har sikkert maattet købe deres Frihed med Opgivelsen af deres Selveje, og Nederlaget paa Jørgensbjerg er Baggrunden for, at de 1443 blev dømt til med hele Nørrejylland at betale *fuld Bispetiende*, uden at de tidligere „Biskopsgaver" blev eftergivet. Man forstaar derfor Hans Laksmands Glæde over det skete: „Det er jo klart, at den himmelske Konge i en særlig Grad har staaet vor Drot bi, da han nylig i Jylland med en ringe Skare knuste en stor Hær, som efterstræbte hans og Rigernes Lykke; thi hvorledes skulde ellers een kunne forfølge 1000 og to jage 10,000 paa Flugt? Var det ikke, fordi Gud gav dem i hans Hænder?" Man skulde herefter i Lunds Domkirke hvert Aar paa de store Højtider prise Gud med en særlig Procession.

Hvad der skulde lykkes for Dalkarlene i de store nordlige Skove og for Ditmarskerne i deres af Diger og Grøfter gennemskaarne Land, mislykkedes for den djærveste Del af det danske Bondefolk, der i de herregaardsfattige Egne, hvor Selvejergaardene hidtil havde været talrige, dog havde haft bedre Muligheder end de danske Bonder andetsteds. Bondeopstandene i 1438—39 og i 1441 blev den triste Indledning til et Tidsrum, der skulde bringe en fortsat Nedgang for den danske Bondestand, medens Herrestænderne og Kongemagten i stigende Grad skulde blive den historieskabende Del af Folket og derved samle Eftertidens Opmærksomhed om deres Færd. Bondestanden var det dog, der gav Adel og Gejstlighed saavel som Kongerne Midlerne i Hænde til Borgbygning, til Gudstjeneste, til Studier, til Kriger- og Statsmandsgerning, og førend vi her behandler Jorddrotternes Danmark, dets Forfatning og dets Aandsliv, vil vi se paa Bondernes Danmark, deres Arbejdsliv og deres sociale Kaar.

2. Det danske Bondegaardsland.

Den danske Landsby var i det 15. og i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede den fremherskende økonomiske Driftsenhed i Danmark. Herregaardene var vel endnu meget talrige, men de fleste af dem var ganske smaa, og mange laa i Driftsfællesskab med Landsbyen; de store Herremænds Rigdom bestod ikke i store Avlsgaarde, men i *Strøgods* ɔ: i Bondergaarde spredt ud over Landet.

Bøndergaardene selv bestod som før i Tiden af Bindingsværkshuse med Vendreværk eller Bulvægge; de var enten eenlængede Gaarde, Pa-

rallelanlæg, Vinkelgaarde eller firlængede Bygningsværker, fordelt over Riget, som det spores endnu. Dog indtræder i Tidsrummet 1439—1513 en Ændring. De store Skove, som Bønderne før havde hentet deres Byggemateriale fra, gik nu paa Hæld, og i 1492 begynder Forbudene mod de jordgravede Stolper, der slugte for megen Eg. Kong Hans paabyder i „Fyens Vedtægt„: hvis nogen „herefter vil bygge Huse, smaa eller store, da skal han sætte dem paa Stene. Djærver nogen herimod at gøre...., have forbrudt en Okse til sin Jorddrot og miste sin Gaard og ej nyde sin Fardag". I samme Forordning kræver Kongen, at alle skal paa Sten have bygget et Hemmelshus udi sin Gaard.

Pløjning.
Kalkmaleri fra c. 1500 i Gjerrild Kirke.
Fotografi.

Hvad Gaardstørrelsen angaar, hører vi, at det i 1493 i Ods Herred vil koste 40 Mark lødig at bygge en Landbogaard (Fæstegaard) og 10 et „Penninghus". Medens de danske Gaardes Jordtilliggende har varieret stærkt i Størrelse som Følge af Arvedelinger fra tidlig Tid, søgte man i Svansen, hvor de tyske Godsejere kom frem, ved ny Rebninger at gøre Gaardene lige store efter nedersachsisk Mønster.

Hvad selve *Gaardtallets* Udvikling angaar, er det vanskeligt at udtale noget afgørende herom. Paa den ene Side er Udstykningsbevægelsen fortsat paa det gejstlige Jordegods, dels af deres egne Avlsgaarde, dels af de nyerhvervede Herregaarde: „Denne Udvikling bort fra det store Landbrug er....et typisk Træk i den senere Middelalders danske Agrarhistorie"; paa den anden Side begynder saa smaat en Stordrift med *Hoveri* at komme i Gang paa Adelsgodset, og Antallet af Ødegaarde har vistnok været i Stigen. Af Nyopdyrkning findes enkelte Spor. Kantor Anders Brok har ladet ny Jord, den saakaldte „Hedegaard", opdyrke i Hjortlund Sogn, og Bønderne, hvis Landgilde ikke øgedes med Væksten i det dyrkede Areal, har mange Steder trængt sig ind paa Almindingjordene. Paa Fyn forordnes saaledes: „Hvo som haver ryddet Alminding, nyder ei mere, end som ham falder udi Del og udi Reb og Raft, og ingen Mand rydde herefter uden alle Ejeres Tilladelse". Medens meget Land er sprunget vildt, er Landets Skove

blevet stærkt beslaglagt, og i Forordninger fra forskellige Egne ser vi, hvorledes der kæmpes for og mod „Særdeles Skov“ eller „Enemærkeskov“. Kongen hævder ofte, at Bonden skal have sin ældgamle Ret til Olden, til Hugst til Hjemmebrug og til at fare gennem Skovene ved Vintertid, at ikke Afgrøderne skal nedtrampes. Retmæssig Enemærkeskov, Kronens, Herrestændernes eller Bøndernes, skal dog respekteres, og her maa intet ske uden Skovejerens Tilladelse. Paa Bornholm, hvor Ærkebispen havde Højhedsretten, synes Skovene at være fredede fornylig, og med største Iver og haarde Straffebestemmelser søger han at værne dem, hvad enten det er Alminding- eller Enemærkeskov.

Kornhøst med Segl.
Kalkmaleri fra Slutn. af 15. Aarh. i Kjeldby Kirke.
Efter Beckett: »Danmarks Kunst.«

I Forbindelse hermed staar en lang Række Begræsninger af Bondens Jagtret, Ret til at holde Hunde, Ret til at holde Geder, der ødelægger Skovene, og Ret til at fiske. Fortidens fri Brug af Landets Rigdomme uden for det indhegnede Areal er ved at være helt forbi.

Om *Livet i Landsbyerne* selv og om Driftsformerne er der ikke meget nyt at fortælle. Nu som før blev Afgørelserne truffet af Grandestævnet; i „Fyns Vedtægt“ af 1492 nævnes „Vider og Vedtægter“, og Kong Hans bekræfter Granderne i deres Ret til at idømme Bøder og til at tage Pant for dem. Men samtidig med, at dette indre Selvstyre saaledes blev værnet fra Statens Side, søgte denne at vejlede og ophjælpe Landbruget, og der forordnes hyppigt om Bøndernes Arbejde. I Laalands Vilkaar og andetsteds møder man saaledes strenge Ordrer om Humle- og Frugtavl. „Item skal hver Bonde i Laaland have 30 Humlekuler og 6 Ymper Pære og Æble inden St. Valborgs Dag under Straf af tre Mark i Bøde“ o. s. v. Paa Fyn gives der bl. a. Ordre om Plantning af Pilegærder. Opmuntrende for den danske Kornproduktion har sikkert ogsaa den store Kornefterspørgsel været, som det 15. Aarh. bragte. I sine Studier over Lübecks Kornhandel anfører Johs. Hanssen, at en dansk Kornudførsel begynder i denne Tid. I Toldlisterne fra Skaane 1368 og 1370 nævnes Korn ikke, derimod i 1423, og vi hører om gentagne Kornudførselsforbud og om

Harme i skaanske Byer over, at Kornet udføres uden deres Medbestemmelsesret. En større Kornudførsel fandt Sted fra de sydlige Øer til Lübeck, den saakaldte Bondeskibsfart, og den opmuntredes bravt af Raadet, idet Transporten over Østersøen var lettere og billigere end den fra Storstadens nærmeste Opland.

Husdyrholdet var endnu langt det vigtigste for det danske Landbrug. Paa hver større Herregaard var der nu som før et Stutteri, og endnu spillede Svineavlen en meget stor Rolle, om end Egetræernes Vigen for Bøgetræerne ikke har gavnet denne. I sin Beskrivelse af den cimbriske Halvø fortæller *Henrik Rantzau*, at der paa Als i 1525 var 13,600 Svin, og at der paa holstenske Godser ofte kunde være 4000 Oldensvin. Paa *Gramgods* i Slesvig var der henved 1600 Svin. Det før saa vigtige Gedehold, der talmæssigt havde overgaaet Faareholdet, var derimod i Tilbagegang, forfulgt som det var af Myndighederne, især paa Bornholm, hvor Ærkebispen erklærede Geder for fredløse. Studene var som Arbejdsdyr langt talrigere end Hestene. Paa *Kokkedal* var der i 1492 16 Plovøksne, og 4 Vognheste. Paa *Aagaard* i 1495 22 Plov-Stude, 52 Køer, 4 Kvier, 2 Tyre, 60 Nød, 22 Ungnød, 17 Kalve, 8 Okser i Lade og — 7 Arbejdsheste o. s. v. Til Hjemmeforbrug er der medgaaet store Mængder af Kød; Smør, der stadig nævnes i Landegildeopregningerne, har maaske været forbeholdt Herskaberne eller de mere højtidelige Lejligheder. Honning har ogsaa været yndet i Husholdningerne og nævnes undertiden blandt Afgifterne.

Smørkærning.
Kalkmaleri fra Slutn. af 15. Aarh. i Tingsted Kirke.
Fotografi.

Hvad Landbrugets Udførsel af denne Art angaar, spillede Smørudførslen ligesom den danske og nordfrisiske Hesteavl stadig en vis Rolle ofte med en bestemt Aldersgrænse nedad og en bestemt Værdigrænse opad, men langt betydeligere blev efterhaanden Øksnehandelen, der allerede i det 13. Aarhundrede har sat Spor i de hollandske Markeder. En Mand som *Jens Andersen Beldenak* har været en af Danmarks største Studeprangere, er der sagt, og overalt lagde man sig med voksende Iver efter denne Sag. I „Fyns Vedtægt“ søger man at holde lidt igen: hver Mand maa kun have saa meget Fæ, „som han kan føde paa sit eget Græs og Straafoder og ej hugge nogen Mands Skov for Fæ“. Om Sommeren gik Øksnene som Græsøksne i Udmar-

ken, om Vinteren derhjemme som Fodernød, indtil de til sidst især paa de større Gaarde blev opfodret med Korn som Staldøksne til Udforsel. Denne foregik vistnok allerede da dels til Søs ad Holland til over Ribe og andre Pladser, dels til Lübeck og Hamburg over Ribe, Kolding og Assens. Fra Sjælland og Skaane foregik Indskibningen paa de store Fiskemarkeder. Nogle Tal vidner om, hvor højt man allerede da var naaet op. Fra Ribe udførtes i 1501 henved 6000 Øksne, i 1505 10,000, i 1508 13,000, fra 1509 indtil 1519 svinger Tallet fra 8000 til 18,000 aarligt; fra Øerne og fra Skaane, hvorfra de bedste kom, udførtes gennemsnitlig 6000 hvert Aar. Fra Fyn alene udførtes der i Aarene omkring 1497 aarligt 2—3000. Betegnende for den stigende Efterspørgsel, der skulde vokse lige til 1650, er det, at i 1507 kom for første Gang, os bekendt, de hollandske Opkøbere til Danmark.

En stadig rindende Indtægtskilde for den danske Bondestand var endvidere *Sildefangsten*, der endnu paa Kong Hans' Tid indbragte henved 70,000 Tdr. alene til Udforsel, især paa Strøget fra Bornholm til Falsterbo—Dragør, hvor Stimerne dog var i Aftagen fra omkring 1500; men ny Fiskepladser dukkede i denne Tid frem, saaledes ved Laalands Syd- og Vestkyst, hvor *Nakskov* voksede frem, og ved *Nibe*, hvor *Gjøl*, *Øland*, *Nørholm*, *Stavn* og *Sebbesund* samlede Bønderkarlene fra Nørrejylland. De, der fiskede ved Gjøl, skulde aarlig betale 1000 Sild til Øens Kirke. Omkring 1500 nævnes kongelige Saltere i Nibe, hvis Marked blev meget vigtigt, indtil Kong Hans flyttede det til Aalborg, et Vidnesbyrd om Mulbjerg-Fiskeriernes voksende Betydning. Ogsaa fra Ribeegnen og sydpaa har der været stort Fiskeri i Vesterhavet, især ved *Helgoland*, hvor netop Kapløbet mellem Fiskerne og de danske Toldkrav skulde blive en af Grundene til den ulykkelige Ditmarskerkrig.

Hvad Prisniveauet for Landbrugets Produkter angaar, er det vistnok steget ganske langsomt, indtil det 16. Aarhundredes vældige Prisforandringer indtraf, og ved Slutningen af Tidsrummet menes Rug at være blevet betalt med 1,77 Kr., Byg med 1,46, Smør 25,89 pr. Td. Prisen for Øksne var henved 16 Kr. pr. Stk.

3. Bonden og hans Jorddrot.

Den danske Jord og dens Rigdomme var — bortset fra det sydvestlige Slesvig — kun i ringe Grad i Bondens eget Eje. Kun henved 15—20 % af Gaardene var Selvejergaarde, og selv om man stadig, naar Talen var om Markskel og sligt, kunde møde den ærefulde Sammenstilling „Riddermændsmænd og jordegne Bønder" og Udtryk, som

at de jordegne ejer deres Gaard med samme Ret som Riddere og Svende, er den før saa afgørende Forskel mellem disse Bønder og Fæstebønderne netop i det 15. Aarh. i stærk Aftagen. Fæstebønderne deltes i de større, *Bryderne*, og de mindre, *Landboerne* og Gaardsædestavnenes Indehavere. Disse sidste var gerne tidligere Tjenestekarle, der mod Arbejdsydelser havde faaet Jord udlagt. Denne Udvikling blev dog hæmmet af en anden, idet man havde stærk Brug for alle ledige Arme til Ødegaardenes Opdyrkning; derfor er Tallet paa de helt smaa Brug næppe i Stigen. Hvad selve Fæstet angik, var det opsigeligt fra begge Sider, den bortdragende Fæstebonde skulde dog erlægge en „Førlov“, der androg henved 3 Mark, Halvdelen af Aarets sædvanlige Landgilde. Arvefæste fandtes i Slesvig, især paa Landsherrens og paa Kirkens Gods. Paa Slesvigs Kirkegods var det ofte retsligt fastslaaet; i Kongeriget var det vistnok ukendt; dog er Fæstegaarden mod en Indbetaling af „Indfæstet“ i Almindelighed gaaet over fra Fader til Søn. At det ikke har været helt ufarligt at drive en Fæster fra Gaarden, fremgaar af „Fyns Vedtægt“, hvorefter den bortdragende skal yde Borgen til Jorddrotten for, „at han ikke vil fejde den, som Boligen efter ham fangende vorder“.

Alle disse Bønder var afgiftspligtige. *Ledingsafgiften*, de selvejendes Hovedbyrde, var vel nedadgaaende og betaltes efter Gaardenes Størrelse med fra ¾ Skilling til 11¼. Hertil kom *Slud* og Afløsning af *Ægt* og *Inne* (Pligt til offentlige Arbejder) o. m. m. I 1511 betaler saaledes en Selvejer i Bygholm Len følgende: 1 Fjerding Smør, 1 Lam, 1 Høne, 4 Sk. Rug, 4 Sk. Byg, 1 Faareskind, 2 Sk. Havre, 1 Sk. Havregryn, 1 Gaas, 2 Grot Leding, 13 Læs Ved, 6 Td. Kul og hvert andet Aar 1 Faar. Forskellen mellem Selvejer og Fæstebonde var ikke stor. Landgilden for den sidste bestod dels i en Pengeafgift, dels i en Naturalieafgift. Atter og atter træffer man Landgildeangivelser som 4 Pund Korn, 1 lødig Mark Penninge, 2 Pund Korn, en lübsk Mark. Selve Landgilden var stadig uforanderlig, men der kunde komme Tillæg af forskellig Art, hvorigennem det blev Jorddrotten muligt at forhøje den samlede Afgift. Foruden den ældre *Sommerskat* og *Vinterskat* dukkede i det 15. Aarh. forskellige *Smaaredsler* op, vistnok Afløsning af tidligere offentlige Forpligtelser eller Vederlag for Tilstaaelsen af forskellige nye Rettigheder. Ogsaa Fæsteafgifterne kunde saaledes antage en broget Karakter: Unge Anders Pedersen i Assendorp i Højelse Sogn giver saaledes i 1466: 1 Pund Korn, 1 Skilling Grot, ½ Svin, ½ Lam og ½ Gaas. Medens Selvejerne synes at være beskattede i Forhold til deres Gaardes Værdi, saaledes at Afgiften vides at være gaaet op, naar disse har udvidet deres Arealer, er Landgilden en fast Størrelse.

En Omregulering har dog kunnet finde Sted af Landgilden fra de forskellige Gaarde i en By, naar man skønnede, at den var uretfærdig, men ikke en Forhøjelse af Landsbyens samlede Landgildesum.

I Løbet af det 15. Aarh. vokser derimod *Hoveriet* sin stille Vækst, dels som Afløsning af Afgifter, dels som en Omformning af Ægt og Inne. Sammenligner man Roskildebogen fra Slutningen af det 14. Aarhundrede med Esrombogen fra 1497, viser det sig, at Hoveriet har bredt sig stærkt. Nu skal alle Fæstebønder, der bor nær Klostrets Ladegaard, yde 70 Dages Arbejde, og Halvdelen af alle Bønder skal yde henved 6 Dages Arbejde. Dette Forhold gjaldt ikke blot Fæste-

Danske Mønter fra Christian I (Hvid) og Hans (Rhinsk Gylden) i første Række; Hvid og Klipping fra Christian II.s Tid i anden Række.

bønder; i nærværende Tidsrum blev ogsaa Selvejerbønderne draget ind heri. Vi hører saaledes, at Selvejerne i Slogs Herred i 1451 er pligtige til at pløje og saa for Kronen og i 1466, at Selvejerne i Krarup skal arbejde hver fire Dage for Lensmanden om Aaret; noget lignende berettes om Bønderne ved Lundenæs i 1498. At dette Hoveri undertiden er afløst med en Penge- eller Naturalieafgift, stadfæster det før sagte: Storgodsdriftens Tid var endnu ikke helt inde, men en af dens vigtigste Forudsætninger: Arbejdskravet til Bønderne var alt i Orden. Af disse og lignende Aarsager udviskes Skellet mellem Selvejer og Fæster stadig mere. I Slesvig, især i Angel, er dette i mange Tilfælde sket i Pantelenene.

Endnu langt mere betydningsfuld bliver dog den Ændring, som Tidsrummet medfører i Fæstebondens Forhold til Gaarden og *Jorddrotten*. Her tænkes ikke saa meget paa, at Fortidens „superficiære Fæsteforhold", hvorefter Gaardens Bygninger og Dele af Besætningen hørte Fæsteren til, ændredes derhen, at dette nu blev Jorddrottens Eje, men selve Bondens Ret til som før at sige Fæstet op og frit at drage,

hvorhen han lystede, blev nu indskrænket. Som Gaardens Bygninger groede fast til Jorden, saaledes var Fæstebonden ved at gro fast til Gaard, Jord og Jorddrot.

Dette Forhold, *Vornedskabets* Fremkomst, hænger nøje sammen med et andet, der økonomisk og socialt truede med helt at ødelægge det danske Folks Karakter af et Bondefolk. Vornedskabet er et ulykkeligt, men maaske nødvendigt Udslag af en Bestræbelse for at bevare den danske Bondegaard mod en lignende Skæbne som den, der i samme Aarhundrede ødelagde den engelske Bondestand. Motivet for dette Bondegaardsværn var Hensynet til Skatte- og Landgildeafgifter, et Hensyn, der var berettiget under den store Finansnød, der raadede i Riget.

Kronen, der med størst Iver tog denne Sag op, har siden Margrethes Dage vogtet nøje paa hver eneste Bondegaard, at den ikke gled over i det skattefri Omraade; i nærværende Tidsrum er der fra Jylland Vidnesbyrd om, at Nævn af Bønder har vaaget over, at der ikke ved Selvejerbønders Mageskifte med Kirke og Adel gik Værdier tabt for Kronen. I 1453 og 1456 ses saadanne i Virksomhed. I 1499 forbyder Ærkebispen, at nogen formindsker de bornholmske Gaardes Tilliggende, „men hvo købe vil, købe hele Gaarde eller halve....og rede derfor til vort Slot som tilbør.“ Endelig kommer det i Løbet af Aarhundredet fra 1423 til Forholdsregler mod Delingen af Gaarde mellem Arvinger — en Sag, der f. Eks. har skadet den franske Bondestand meget. Fra nævnte Aar kendes en Dom om, at „den, der haver mest i Bondegaard, bør den at besidde“. I Løbet af Aarhundredet gentages det, og i 1507 hævdes det, at først skal Kronen have sit, siden kan muligvis Med-Arvingerne komme i Betragtning.

Medens man saaledes ogsaa paa dette Punkt begrænsede Selvejernes Frihed og nærmede dem til Fæsternes Kaar, gjaldt det om at afværge en anden endnu større Fare end den, der laa gemt i Gaardenes Formindskelse, nemlig, at Gaardene blev helt forladt af Ihændehaverne, hvortil Grunden dels kunde være Pest- og Sygdomsaar (i Hertugdømmerne kendes saadanne Plager ikke blot i 1350, men i 1388, 1393, 1405, 1412, 1421, 1438 og i 1501), dels Byernes Dragningskraft. Det skæbnesvangre *Ødegaardsspørgsmaal*, der skulde beskæftige Danske lige til Midten af det 18. Aarh., var dukket op og antog i Løbet af Aarhundredet et foruroligende Omfang. Det spores næsten overalt i Datidens Dokumenter. I Christian I's Gavebrev til Helligtrekongers Kapel nævnes flere Ødegaarde, liggende til andres Gaarde; af Lensregnskaberne ses det samme, og Ødegaarde er gennemgaaende sat til en lavere Afgift; paa Bornholm klager Ærkebispen over, at Bønder „har lagt under sig Skattegods, somme to og somme tre og skatte dog

ikke mere end før for een Gaard". Der er usikre Tegn til, at Ødegaardenes Tal er i Stigen. Blandt Odsherreds 47 Selvejergaarde var der i Slutningen af det 14. Aarh. fire Ødegaarde. Lignende Tal kendes ca. 100 Aar senere fra Stevnskanten; men i Lundenæs Jordebog fra 1498 er Tallet forholdsvis større, og 1513 bliver en Fjerdedel af Bygholm Lens Selvejergaarde ikke drevet af deres Ejere. I Nygaardslen, Odsherred, regner man i 1493, at det vil koste 2460 Mark lødig at genopbygge de forfaldne Gaarde og Huse, og at man maa tilstaa Nybyggerne fem Aars Afgiftsfrihed. For ret at forstaa Forudsætningerne for det kommende Vornedskab maa dette Forhold, Ødegaardenes Hyppighed baade blandt Fæstegaarde og blandt Selvejergaarde, fastholdes.

Ogsaa selve Betegnelsen „vorned" peger hen til et andet fællesdansk Forhold. Det bliver brugt om Lejere af Gaard, Jord eller Købstadshus, da Lejeren mentes at staa under Ejerens *Værn*. Tvivlede man om sin Jorddrots Evne hertil, kunde man mod en vis Afgift søge Værn hos en anden og blev da hans vornede. Kronens vornede er en hyppigt forekommende Betegnelse for Selvejerbønderne. Naar Ordet paa den sjællandske Øgruppe fik en speciel Betydning, hænger det imidlertid sammen med et tredie Forhold, ogsaa af almen dansk Natur. I Fortsættelse af Forsøgene fra Margrethes og Olufs Tid paa at hæmme Bøndernes fri Bevægelser møder vi straks i Christoffers Tid en Forordning af 1442, hvorefter „Vi forbyder alle og særlig vore Fogeder eller Embedsmænd, at ingen den andens vornede eller Tjenere holder eller forsvarer, som med Uminde fra nogen Mand skilt er". I Kong Hans's Stadsret Kap. 90 stilles samme Krav til Købstæderne, og dette Forhold gælder ikke blot Fæstebønder. Paa Christian I's Tid har man af jyske Selvejere krævet, at de skulde vende tilbage til deres Gaarde, saafremt de ingen kunde skaffe ind i eget Sted. Nægter de dette, har Kongen Ret til at sælge Gaarden for egen Regning.

Disse spredte Tilløb samler sig nu paa Laaland og siden paa den sjællandske Øgruppe til Vornedskab i snævreste Forstand. Under den meget rigtige Paaberaabelse „for landzens bestandilses skyldh" udstedte i Juni 1446 en Række Mænd paa Laalandsfare Landsting det saakaldte „Laalands Vilkaar". Til Stede var bl. a. *Henning* Bisp af Odense, *Martin Jenssøn* og *Olav Akselsøn*, Kronens Høvedsmænd paa Ravnsborg og Aalholm og mange andre Stormænd, som bo og bygge i Laaland. De vigtigste Bestemmelser er § 11 og § 12. Af den sidstnævnte ser vi, at skattepligtige Selvejerbønder har forladt deres Gaarde og taget Fæste hos private Jorddrotter. I den Anledning tilsikres det fra Kronens Side disse sidste: „Item skal ingen Foged nogen Mand gribe eller fange, der Ejer er af Bondegods, ligesom Riddere og Svende

Gods besidder, førend han er fordelt til Bondegods med Lands Lov, og han haver betalt sin Jorddrot sit Landgilde og Forlov, og hvad han er ham af rette pligtig." Af den førstnævnte Artikel fremgaar det, at herefter „skal ingen Husmand være, der karsk og før er og selv kan holde Bolig"; med andre Ord, saa kostbare er nu Mænd, der kan drive Gaard, at ingen Jorddrot maa benytte dem til Arbejde som Tjenestekarle, men „haver han ikke Bolig eller Grund at give ham, da maa Kongens Foged anvise ham Bolig paa Kongens Grund og dele ham fra hans Jorddrot til Kongens Grund med Lands Lov". Bag begge Bestemmelser ser man Ødegaardenes tomme Bosteder og en Spejden efter Mænd, der kan sætte dem i Drift igen, man ser Kronens Vilje til at fange de bortrømte ind igen, om det saa er Selvejere, og Stormændenes Vilje til at holde fast paa dem, man nu engang har faaet ind paa sine Gaarde. Ikke blot Fæstebønder, men ogsaa Selvejeres Bevægelsesfrihed bliver underordnet Hensynet til Jordens Dyrkning. Inden *Grevens Fejde* blev ogsaa Selvejerbøndernes yngre Sønner paa Laaland bundet til Hjemgaardene, idet de, i Tilfælde af at de tog Fæste i andre Egne, skulde stille Borgen hos Kongens Lensmand for, at de vilde vende tilbage, om Fædrenegaarden skulde blive ledig.

Uvist hvornaar er lignende Bestemmelser blevet vedtaget paa Sjællandsfare-Tinget; i hvert Fald før Udgangen af det 15. Aarh. er Vornedskabet en Kendsgerning i hele Lovomraadet. Dets Indhold er da dette, at Bonden og hans Sønner kan holdes tilbage, om der hjemme er Gaard for dem at overtage, og Sønnerne tvinges til at overtage den Gaard, som Jorddrotten ønsker, dog kun paa de gængse Vilkaar. Fandtes en paa Godset hjemmehørende hos en anden Jorddrot, kunde han kræves udleveret til Stavnen. Hvis Bonden rømte fra Godset, kunde han blive tiltalt for Herredstinget og dømt til at have sin Mandhelg forbrudt. Flygtede han ud af Herredet, kunde han stævnes for Landsting og her blive dømt fredløs. For at sikre sig mod Efterkrav indgik Kronen og de gejstlige Besiddere gensidige Afkaldsoverenskomster, medens man blandt de adelige Godsejere kun kender saadanne i specielle Tilfælde, hvorved den ene Jorddrot overlader den anden sin Ret. — I Christian II's Haandfæstning handler et større Afsnit om de Tjenere, som med Urette er hos deres Herrer, og der fastslaas Terminer paa 30 og 40 Aar, efter hvis Forløb man har vundet Hævd paa sine Tilflyttere.

Havde Jorddrotterne saaledes Ret til at bringe deres Bønder tilbage til Godset, kunde de naturligvis ogsaa frafalde denne Ret mod en Pengeydelse fra den Jorddrot, Bonden var søgt hen til. Herfra og til et direkte *Salg af Bønder* er Springet ikke stort, og Forbudene herimod vidner om, at sligt har været praktiseret en Tid.

Vornedskabet har givet Anledning til to Spørgsmaal, der er overmaade vanskelige at besvare. Hvorfor begrænsedes dets Omraade *geografisk* set til Sjælland og de omliggende Øer, og hvorfor udartede det ikke indholdsmæssigt til at blive et *Livegenskab* som i Landene Syd for Danmark? Man har gættet paa, at Ødegodsets Mængde har været særlig stor paa den sjællandske Øgruppe og Vornedskabet derfor særligt paakrævet, paa, at Godsejernes Magt allerede tidligere her har været mere vidtgaaende, ligesom ogsaa Selvejernes Tal har været mindre end i de andre Landsdele, og endeligt har man villet henvise til den sjællandske Folkekarakter som mindre modstandsdygtig end de andre danske Landes. Ikke Sjælland, men Skaane og Jylland er de Lande, hvor Bondeopstande har været stærkest. Forskellen mellem Vornedskab og Livegenskab bestaar bl. a. deri, at Vornedskabet i Modsætning til Livegenskabet kun omfattede Mændene, ikke Kvinderne, at den vornede havde fri Ret til at gifte sig, hvornaar og med hvem han vilde, kunde besidde personlig Ejendom, ikke vilkaarligt maatte sættes ud af en Gaard og indsættes i en anden. Salg af vornede var og blev et Misbrug af Jorddrottens Ret. De samme Aarsager, der førte til det sjællandske Vornedskab, førte ved en hastig Videreudvikling til Livegenskab i Nordtyskland og andetsteds, men hos os var Mindet om Bondens personlige Frihed endnu for levende til, at den helt kunde nedkues; Romerretten fik ikke det Indpas her som i de sydligere Lande. Livfæstets Indførelse sikrede Bonden en Brugsret til Gaarden, og Trediveaarskrigens Ødelæggelser antog ikke det Omfang her som histnede.

4. **Herrestændernes to Godsomraader.**

Over disse Tusinder og atter Tusinder af jævne afhængige Bønder, hvis Arbejdsliv og sociale Kaar nu er skildret, hæver sig deres Jorddrotter: „Ærkebisper, Bisper, Abbeder, Prælater, menigt Klerkeri, Riddere og Svende", som disse Herrer ofte kaldes i Tidens Haandfæstninger i Modsætning til „Købstadmænd og den menige Almue". Herrestænderne delte Danmarks Land saa nogenlunde ligeligt mellem sig selv og Kronen. Gejstligheden ejede henved 30—35 %, Adelen 25—30 %, Kronen raadede over Resten, direkte over Kronens Jordegods, indirekte over Selvejerbondernes og Købstædernes Del af Landet.

For saa klart som muligt at faa Magtgrupperingen inden for det danske Samfund frem, skal hvert af disse tre *Godsomraader* behandles for sig, thi det var fra disse, at de ledende Stænder hentede en stor Del

af deres Kraft, og Forholdet mellem disse Godsomraader er en ikke uvæsentlig Del af Tidens indre danske Historie.

Rigest af alle *Landets Kirkefyrster* var ikke Ærkebispen, men Roskildebispen. Tallet paa dennes Gaarde, der i 1370 opgives til 2,600, er vokset i Tiden indtil Reformationen til at omfatte hver fjerde Gaard paa Sjælland. For Lundebispen kender vi Tallet fra Begyndelsen af d. 16. Aarh., da det androg 1,100 Gaarde og adskillige Herregaarde i Skaanes frugtbareste Egne. Foruden Bisperne og Ærkebispen ejede *Domkapitlerne*, hvortil regnes Københavns Kapitel og Domkirkerne selv, store Besiddelser. For Lunds Vedkommende var dette i 1650 1,330 Gaarde, et Tal, der før Reformationen var endnu større. *Præster* og *Landsbykirker* i Skaane raadede over 700 Gaarde. Om hvor store Gaver Kirken kunde modtage, vidner Ærkebisp *Byrges* Testamente. For en evig „Jomfru Mariæ Tidesang" skænker han Kirken en stor Mængde Jordegods; hertil føjer Kongen 800 Mark lübsk, en Væbner Niels Olsøn sin Hovedgaard og 20 Gaarde. Herved vokser det Lunde Kirkegods med 78 Landejendomme og 6 Stadgaarde.

Gavernes Tal og Omfang holder sig dog ikke længere paa den tidligere Højde. Fra Ribe ved vi, at der omkring 1460 finder et Omsving Sted, og „Gaverne bliver herefter omtrent lige saa sjældne, som de før vare almindelige". Af Klostrene var *Herreklostrene*, henved 60, de rigeste, og atter her var Sjælland længst fremme. Paa Reformationstiden ejede *Sorø* 625 Fæstegaarde, der gav en Afkastning paa 7000 Tdr. Hartkorn (Byg), henved 80 % af Klostrets Indtægter. Ogsaa her var Strømmen dog ved at vende sig. Erhvervelserne i vort Tidsrum er beregnet til omtrent $^1/_{10}$ af dem i hvert af de foregaaende Aarhundreder. *Antvorskov* har vistnok kunnet maale sig med Sorø, *Esrom* var halvt saa godsrigt, længere nede kom *Skovkloster*. I Skaane skal Augustinerklostret *Dalby* nævnes med sine 417 Gaarde, *Herrevad* med henv. 300. Sammenlagt raadede Skaanes Klosterfolk over henv. 1,780 Gaarde. Om en betydelig Vækst i Klostergodset inden for dette Tidsrum kan der dog kun tales for de unge *Birgittinerklostres* Vedkommende..

Inden for dette mægtige Godsomraade er tre Bevægelser kendelige i vort Tidsrum: For det første finder der en stærk *Samling* Sted af Strøgodset i Kirkens eller i Klostrets Nærhed, dels ved Mageskifte, dels ved Salg og Køb. Mere og mere dannede de enkelte Kirkers og Klostres Jorder sammenhængende op til hinanden grænsende Godsenheder med en stor Mængde Gaarde samlede i Hjemmeherredet. En Hovedgrund hertil har vistnok Ønsket om at kunne gøre *Birkeretten* virkningsfuld været. Ribe Stift havde f. Eks. tolv Birker omkring Stiftets Hoved-

gaarde, og Sorø fik fra sit i 1485 i Pedersborg oprettede Birketing meget store Indtægter. For det andet var der en Bevægelse bort fra Stordrift til Bondgaardsdrift ved *Udstykning* af de store Gaarde. Særlig kender vi dette fra Sorø Klosters Godshistorie. I Slutningen af Middelalderen maatte man her opgive Stordriften udfra de 10 Ladegaarde („Grangier"), man her var naaet op til. Der var ikke nok Lægbrødre til at drive dem, og efter længe at have klaret sig med lejet Hjælp gik man over til at udstykke dem, saa at de før nedlagte Landsbyer atter dukkede op. I Begyndelsen af det 15. Aarh. er ligeledes de store Fæstegaarde og Hovedgaardene, Klostret var kommet i Besiddelse af, blevet udstykket i mindre Fæstelodder. Ogsaa Herregaarde, som Klostret blev Ejer af, blev udstykket, og det Hoveri, Bønderne havde ydet til disse, blev afløst med en Pengeydelse. For det tredie foregik der inden for Kirken en *Udvikling i aristokratisk Retning*, der godsmæssigt medførte en Samling af Kirkens Jorder paa stadigt færre Hænder. Mange Landsbykirker med deres Gaarde og Indtægter lægges i dette Tidsrum ind under Kapitlerne eller under før bestaaende eller nyoprettede Prælaturer eller Kanonikater. Nogle tilfaldt Universitetet. Hertil kom, at det i det 15. Aarh., som allerede fortalt, stadig blev almindeligere, at før uforenelige kirkelige Embeder samledes paa samme Haand ved særlig pavelig Tilladelse. En enkelt Prælat kunde saaledes sidde inde med Kirkegods spredt viden om i forskellige Bispedømmer.

Biskop Johan Jepsøn Ravensbergs Mindetavle i Roskilde Domkirke. Fotografi.

Foruden Bondegodset raadede Kirken over *Tiendeafgifterne*, hvori saavel Bønder som adelige deltog, om end de sidste slap med mindre Beløb. I Tidsrummets Begyndelse opnaaede Gejstligheden *Bispetiendens* Indførelse i Jylland, hvor ogsaa Bønderne hidtil kun havde

betalt en saakaldet Biskopsgave. Hvad Bispetienden kunde betyde, forstaar man af, at den sjællandske har beløbet sig til 10,000 Tdr. Korn. Andre Indtægter, der kom fra det hele Land, var *Bøderne* for Helligbrøde, Sager, der paakendtes af Kirken selv, af Nævn i Kirkesogn eller af Landstingene, men hvis Antal man netop i dette Tidsrum søgte stærkt at begrænse, saaledes i visse Egne til, hvad der angik Børn, Enker og Kirkegæld. Endelig kan nævnes de store Summer, Kirken fik for Aflad, for Messelæsning og sligt.

Lignende Bevægelser kendes inden for *Adelens Godsland*, i hvert Tilfælde de to: Godskoncentrationen og Aristokratiseringen. Samlingen af Strøgodset omkring Hovedgaarden var allerede begyndt i Slutningen af det 14. Aarhundrede, men den skrider nu rask fremover. I den skaanske Herregaard *Bollerups* Godshistorie kan Udviklingen følges nøje, og i 1491 er man naaet frem til, at 24 Gaarde ligger i selve Bollerup By, 11 i andre Sogne i Ingelstad Herred og 99 i to Naboherreder. Lignende Forhold kan anføres for en Række andre skaanske Godser. En ejendommelig Maade, hvorpaa Adelsgodset i dette Tidsrum er blevet øget paa Kirke- og Klostergodsets Bekostning, er de hyppigt forekommende *Lejeovertagelser*. Ved disse overtog Herremanden baade Landgilde og Bødeafgifter af en Del gejstligt Gods, saa længe han levede, mod en ofte forbavsende lav Afgift. Aarsagen har maaske været Kirkefolkenes Følelse af Afmagt, naar det gjaldt om at værne de fjerntboende Fæstere, maaske har man ogsaa fra Kirkens Side herved villet sikre sig vedkommende Herres Gunst for kommende Lejligheder. Ogsaa fra Kronen har Adelen vundet Gods, dog ikke i Kongeriget, hvor Regeringens Aarvaagenhed var stor, men i Slesvig, hvor efter holstensk Skik Lensmændene, især Pantelensmændene, betragtede de selvejende Bønder i deres Omraade som deres undergivne. Dette Forhold kendes saaledes fra Angel og Svansen.

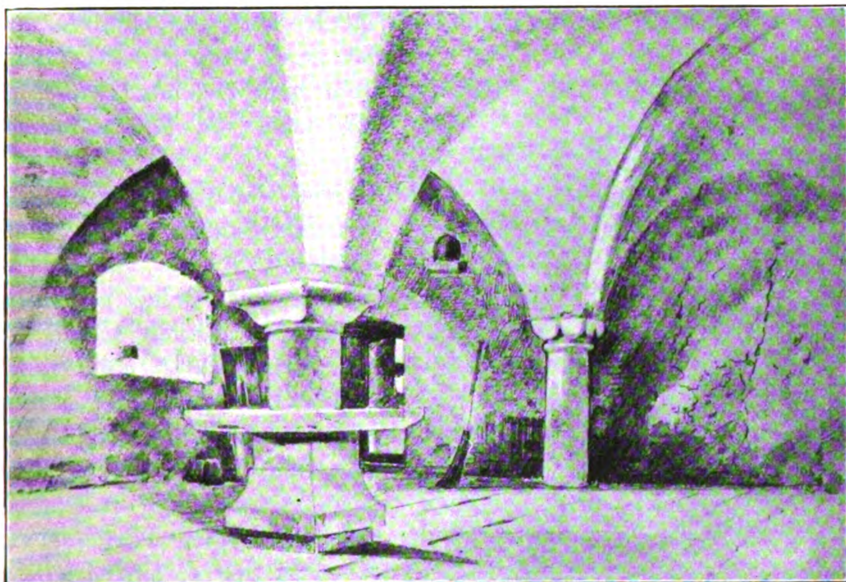
Medens denne Afrundingsbevægelse har øget Herremændenes Mulighed for Jagt, for en virkningsfuld Udøvelse af Birkeretten, hvor en saadan var dem bevilget, og for Udnyttelsen af Bøndernes Arbejdsydelser, foregaar der samtidig en lignende Bevægelse inden for Adelen selv som den, vi omtalte inden for Gejstligheden, og med de samme Følger for Samlingen af Godsmængden paa stadig færre Hænder. I Tidsrummets Begyndelse er mangfoldige Adelsgodser endnu ganske smaa, endnu i Stil med Folkevisens Herregaard; men til Gengæld var deres Antal overordentlig stort. I Nordsjælland kendes i Tiden før Reformationen 150 Hovedgaarde, paa Laaland 90, paa Mors 30. Disse Gaardes Skattefrihed var dog endnu afhængig af Ejernes personlige Forhold; magtede de ikke at opfylde deres Herremandsforpligtelser,

sank de selv med deres Jord ned i de ledingspligtige Selvejeres Række, og ad denne Vej, ligesom ved det stærke Kongedømmes Reduktioner, gik megen Jord stadig tabt for Adelen som Helhed. Heri medførte det 15. Aarh. en overmaade vigtig Ændring. I Lighed med, hvad den svenske Adel havde opnaaet af Christian I i 1457, fik man i 1483 Kong Hans til at love: „Item skulle vi ej eller vor Hustru eller vore affødte købe eller pante noget Jordegods fra Ridderskab eller Frelsemænd, og heller ej ufri Mand pante eller købe noget frit Gods.“ I Christian II's Haandfæstning udvides dette til, at ufri Mand heller ikke maa arve frit Jordegods, men skal sælge det til Riddere og Svende, at det kan forblive frit. Herved havde Adelen i sin Helhed opnaaet, at dens Jordomraade var blevet *en umistelig Arv* inden for Adelsslægterne, saaledes som Gejstlighedens forlængst havde været det for Kirken. Betydningen heraf blev stor; thi i det samme Aarhundrede gik Tallet paa Adelsslægterne stærkt tilbage. Fra det 15. Aarh.s Begyndelse kendes ved Navn 265 Adelsslægter, og deres fulde Tal kan anslaas til henved 500. Ved Tidsrummets Afslutning er 122 kendte Slægter forsvundet og kun 87 ny dukket op, enten fordi de før har været ukendte eller er adlede i Tidsrummet selv. Adelsslægternes fulde Tal i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede er beregnet til henved 250. Aarsagen hertil kan ligge i Mandefaldet i Tidsrummets talrige Krige; men hovedsagelig maa den vist søges i de kostbare Udrustninger, som Tiden krævede, og som har trykket de smaa og fattige Herremandsslægter ned, og endvidere i den Uvilje mod ny Tilgang, den Aflukkethed, der kommer over Standen, idet den fra en *Tjenesteadel*, aaben for hvem der magter at give den store Indsats, bliver en *Fødselsadel*, der til sidst afnøder Christian II et Løfte om ikke at udnævne ny Adelsmænd uden Rigsraadets Samtykke, — „uden nogen forhverver det saa ærlig paa Marken (Valpladsen), at han er det værd.“

Adlingen af Jorden selv og Sammenskrumpningen af Adelsslægternes Tal kom til at medføre, at Adelsgodset samledes paa stadig færre Hænder enten ved Arv eller ved Køb. Mangfoldige smaa Herregaarde, der før 1483 vilde være blevet skattepligtige Bøndergaarde, blev nu optaget i de større Godser enten som Ladegaarde eller som Bøndergaarde, og de stores Besiddelse er taget stærkt til.

Fra det 15. Aarhundredes sidste Halvdel og Begyndelsen af det 16. Aarh. kender vi da ogsaa store Godskomplekser. *Peder Bille* og *Margrethe Brahe* efterlod sig i 1465 to Hovedgaarde og en Part i en tredie samt 100 Bøndergaarde. *Stig Olufsøn* af Krognosslægten efterlod sig i 1491 3 Hovedgaarde og 363 Bøndergaarde. *Erik Ottosøn Rosenkrantz* ejede 800 Bøndergaarde og *Povl Laksmand* 5 Hovedgaarde og — 900 Bøndergaarde foruden Købstadhuse.

Følger saaledes Kirkegodset og Adelsgodset i vigtige Henseender de samme Udviklingslinjer, er der dog paa dette sidste næppe Tale om en Udstykning af Hovedgaardenes Tilliggende, snarere om det modsatte. Muligvis har Holsten og Slesvig her vist Vejen. Medens *Hans Ahlefeldts* store Gods *Haseldorf* endnu ikke har haft nogen Avlsgaard, men alt har maattet indkøbes til det store Tjenerskab, er Stordriften

Sal paa Glimmingehus.
Efter »Tegninger af ældre nordisk Architektur«.

dog under Udvikling vistnok først paa de store holstenske Klostre, og Adelen har allerede i det 15. Aarh. hist og her større Hovedgaardsjorder; gennemsnitlig var de henved Aar 1500 en 7—8 Gange saa store som Jorden, der hørte en almindelig holstensk Gaard til. I Slesvig har snart efter 1400 Godset *Noer* en Avlsgaard paa 10 Gange dette Areal. Noget lignende kendes fra en lidt senere Tid fra andre slesvigske Godser, og i Svansen er allerede i det 15. Aarh. enkelte Landsbyer blevet nedlagt.

Som Kirken udover sine Godsindtægter har haft rige Indkomstkilder, har ogsaa Adelen haft Adgang til saadanne gennem sine *Lensmandsposter* baade paa Kirkegodset, hvortil Kirkefyrsterne ofte har foretrukket deres egne adelige Frænder, og paa Kronens Borge hele Landet over, hvortil Adelen har tiltvunget sig en Fortrinsret.

5. De to Godsriger og Forholdet mellem deres Jorddrotter.

Disse to Godsomraader, der tilsammen omfattede de to Tredjedele af Danmarks Jord om ikke de tre Fjerdedele, var ikke blot Godser i senere Tiders Forstand. Det var en Art *Godsriger*, hvis Indehavere havde faaet sig overladt en Række Rettigheder, der før havde hørt Kronen til, og som nu gjorde Gejstligheden og Adelen til en Art Suveræner hver i sit Omraade. Før det tredie Godsrige, Kronens, skal skildres, skal der gøres Rede for, hvor langt frem man i denne Henseende var naaet ved Middelalderens Slutning.

Mindesten over
Jens Holgersen Ulfstand paa den af ham byggede Borg Glimminge i Skaane.
Efter Hahr: »Skånska Borgar«.

Med Hensyn til Frihed for at betale Skatter til Rigets almindelige Styrelse var der nu som før stor Forskel paa de to Omraader. Kirken havde for sine Erhvervelser efter Laterankonciliet 1215 intet almindeligt Privilegium, der fritog dens Gods for Leding og Stud, derimod ejede den et Utal af Enkeltprivilegier. Forholdet var da ogsaa det, at talrige Kirker endnu betalte Ledingsafgift af den Grund, de laa paa, saavel som af Kirkegaardsjorder, og Præsterne betalte Afgift af, hvad de ofte ejede af Fæstegods ud over Præstegaarden selv. Om Adelens Jord gjaldt det derimod, at alt, hvad den ejede fra ældre Tid, var skattefrit, men ikke altid dens Nyerhvervelser. I det 15. Aarh. satte nemlig en Modstrømning ind, og saavel paa højgejstlig Haand som paa Adelshaand er der rundt om Jorder, der betaler Ledingsskat. Det gejstlige Gods opregnes nu ofte Gaard for Gaard for at betegne, hvad der er skattefrit, og gaar en Skattegaard over til Kirken som skattefri, ydes der gerne fuldgod Erstatning. Noget lignende gælder Adelen, hvor Skattefriheden nu kun selvsagt gælder for det fædrene og mødrene Gods.

Hvad andre Tynger angaar, som Ægt, Inne og Nathold, har baade Kong Hans og Christian II tilsikret Herrestænderne Frihed i saa Henseende, men Løfterne har ikke været overholdt. Kongerne har ofte

paabudt Bønderne Arbejde, „hvem I end tilhøre og tjene“, og især Kirken har forstaaet, at den maatte boje af og „frivillig“ tilstaa Kongen, hvad han krævede. Navnlig har der til Klostrene været stillet store Krav til Kongens Husly og Underhold, og ved Kong Hans's Død klages der højlydt over, at de „yderligt er besværet med Gæsteri og Borgeleje, saa at Gudstjenesten dermed nedlægges.“

Var Herrestænderne med deres undergivne saaledes fritaget for flere af de almindelige Undersaatspligter, var de enkelte Jorddrotter tilmed godt paa Vej til at blive „Konger over deres egne Landboer“, som det saa betegnende hedder i Sverige i 1483, idet de havde tilegnet dem en Række Rettigheder over disse, som oprindeligt hørte Kronen til. *Sagefaldsretten*, d. v. s. Retten til at oppebære de Bønderne idømte Bøder, var allerede delvis kommet i Herrestændernes Hænder, idet alle 3 og 9 Marksbøder tilfaldt dem, og de sjællandske Herremænd havde i det foregaaende Aarhundrede ogsaa faaet Ret til *Fredkøbsboden.* Denne mistede de i det 15. Aarh., og den blev nu kun enkelte adelige til Del sammen med 40 Marksboden. Derimod begyndte den saakaldte „Hals- og Haandsret“ hist og her at høre til Herrestændernes Rettigheder; den bestod i Jorddrottens Ret til at lade dem af hans Fæstere, der havde begaaet en Forbrydelse, tiltale og til at lade den Straf fuldbyrde, som vedkommende idømtes ved deres sædvanlige Værneting; men tillige indbefattede Hals- og Haandsretten Jorddrottens Ret til at oppebære de Bøder, som hans Fæstere ifaldt for Forbrydelser, som gælder paa Hals og Haand. Før Reformationen har denne Ret vistnok været indbefattet i Sagefaldsprivilegierne, som Kirken havde faaet tilstaaet i langt videre Omfang end Adelen: ofte nævnes for denne saaledes „al kongelig Ret“ eller som i 1464 „al kongelig Ret, Frihed og Sagefald...., som er 40 Mark og derforneden og Orbodemaal, Gaardvirke, Hærvirke, Tyveri, Mandslæt, Mord, Drab, Kætteri og andre Sager og Faldsmaal“. I 1513 har „Hals- og Haandsret“ været tilkendt Bispe- og Kapitelsgods i Almindelighed. Fra 1430 har Herremænd enkeltvis haft „Hals og Haand“, og flere fik det i den følgende Tid, dog langt fra saa mange som dem, der fik 40 Marks Bøden. I Hertugdømmerne havde mangfoldige Adelsmænd denne Ret allerede før 1513, selv om den først i 1524 fastslaas som alle adeliges Eje.

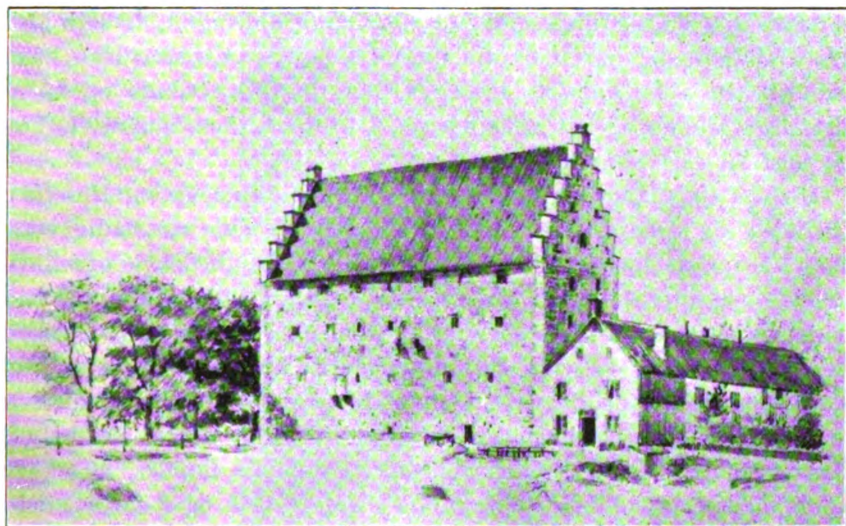
Men ogsaa Fællesskabet med de andre Bønder om det ældgamle Midtpunkt for Retslivet, Herredstinget, smuldrede i mange Egne hen. Gejstligheden opnaaede i overordentlig mange Tilfælde Ret til at indrette egne Birker, ɔ: Tingsteder, for deres egne underordnede, og enkelte Steder fik adelige samme Ret, saaledes paa Godserne *Bjornholm* og *Høgholm* i 1459, *Estrup* i 1469. Hvor en saadan Birkeret fandtes, havde Godsejeren Ret til at udnævne Tingholderen, og Retskendelserne her er

efterhaanden blevet stærkt paavirket af Købstadsretten. I disse Egne naaede Jorddrottens „Kongemyndighed“ sin videste Udstrækning over for hans egne Tjenere og Undersaatter. — Til denne Udskillelse af meget Fæstegods fra Herredstingets Retsomraade svarer, at Prælater og adelige selv unddrager sig disse Bondedomstole. Herrestændernes Medlemmer havde i Landstingene deres Værneting for det fri Jordegods, medens Livs- og Æressager henhørte under Kongens og Rigsraadets Dom; i Hertugdømmerne nævnes i 1490 en Landretsdag ved Landdagen som Instans for Adelssager, alt Tilløb til de vigtige Bestemmelser i Bordesholmforliget 1522 om, at de to Landsherrer skal fælde Dom over Herrestænderne, og i 1524 om, at ingen Bonde maa dømme over Adel og Prælater.

Et Vidnesbyrd om Stormændenes Magtvilje over for hinanden indbyrdes som over for Kronen har vi i endnu en Udvikling, der ogsaa hører dette Tidsrum til: *Befæstningen* af Adelsgaardene. Fra 1396 indtil 1483 bestod Dronning Margrethes Forbud mod befæstede Stormandsgaarde. Men i Kong Hans' Haandfæstning opgives dette: „Item skulle vi ingen Magt have at forhindre eller formene nogle gode Mænd aandelige og verdslige i noget Rige at befæste og bygge sine Gaarde dem og Riget til Nytte og Gavn“. Herregaarde fra den første Del af Tidsrummet kan derfor vanskeligt paavises; de har været smaa og har ofte ligget i Landsbyerne uden Værn af Grave. I Tiden før Forbudets Ophævelse søger man derimod ud til Steder, hvor Terrænet egner sig til forsvarsmæssig Udbygning i mere regelmæssig Form, og de firkantede Anlæg begynder at brede sig, maaske som en Efterligning af de kongelige Borge. Hvad selve Bygningerne angaar, er *Barfredtaarnet* nu forsvundet, medens Taarnbygninger i samme Tidsrum føjes til mange gamle kullede Kirker. Paa Herregaarden er det korte Enkelthus traadt i Forsvarstaarnets Sted, og det er denne Bygningsform, der behersker Slutningen af det 15. Aarh. og Begyndelsen af det 16. Det har været bygget i et eller to Stokværk; naar det naaede sin fuldkomneste Skikkelse, har det været forsynet med hvælvet Kælder og med et Halvstokværk øverst. Det har ofte været et Bindingsværkshus, men efterhaanden dukker, som i Købstæderne, de grundmurede Huse op, ofte forsynet med statelige Trappegavle. En Række af disse Enkelthuse fra Tiden omkring 1500 er endnu bevaret, om end senere ombygget: Børglumbispens *Voergaard*, *Hardenberg* paa Laaland, *Wedelsborg* i Odense Amt, *Logismose* i Svendborg Amt, *Kokkedal* i Hjørring Amt og flere. Særlig Interesse har en Række skaanske Gaarde, og fremmest blandt dem det herlige, velbevarede *Glimmingehus*, bygget i Aarene op til 1505 af Adam van Düren for Jens Holgersøn Ulfstand.

Af disse stærke Borge faar man det tydeligste Indtryk af, at Stor-

mandsfejdernes Tid endnu ikke er forbi. De „mægtige“ staar endnu i deres fulde Kraft; mange af Datiden Adelsmænd har udmærket sig ved djærve, krigerske Bedrifter baade til Lands og til Søs, og Selvtægt har ofte faldet dem naturligere end Rettens Vej. I 1467 havde *Erik* og *Iver Akselsøn Thott* undsagt deres Konge Christian I. og i 1501 undsagde *Povl Laksmand* i Kongens Nærværelse Rigets Ærkebisp og paaførte ham Fejde, for kun at nævne de mærkeligste Eksempler paa Stor-

Glimmingehus.
Efter »Tegninger af ældre nordisk Architektur«

mandsselvraadighed fra Tiden. I 1492 byder Kong Hans, at de fynske Adelsmænd skal have frit Lejde, Fred og Felighed „til og fra sit beholdt“, naar de søger til det aarlige Adelsstævne i Odense, og i Christan II's Haandfæstning gives der Regler for Fejdebrevs Udstedelse og om, at Freden skal opretholdes endnu Nat og Dag derefter; dog stemples i samme Haandfæstning Fejderne som ulovlige, og de fortørnede henvises til at gaa Rettergangens Vej.

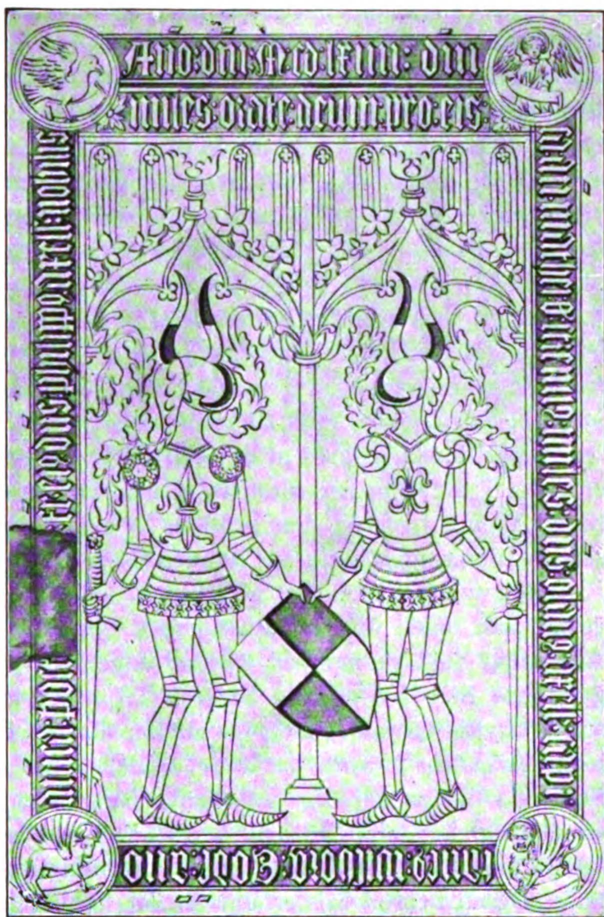
Som dette barske, krigerske Præg var fælles for de to Herrestænder, om det end for Kirkens Mænd nærmest har tjent til Selvforsvar, var de ogsaa fælles om mange andre Interesser og blev det vistnok i stigende Grad ikke mindst derved, at de høje Prælaturer i dette Tidsrum næsten udelukkende besættes med adelige, noget, Christian I søgte at fremme, saa godt han kunde. De adelige Bisper vedblev at føle sig som Adelsmænd og uddelte ofte Kirkens Len og Hovedgaarde til deres Slægtninge, hvad der voldte deres Efterfølgere de største Vanske-

ligheder, og de har ofte levet Adelsmandens Liv uanset de særlige Krav, der stilledes til dem som Kirkens Mænd, og gennem deres Sprog- og Skriftkyndighed har de ofte i endnu højere Grad end deres adelige Slægtninge været egnede til at tjene Kongen baade hjemme og i Udenlandsfærder. I *Henrik Tornekrans*, den sidste Sorøabbed, har vi en typisk og egentlig særdeles tiltalende Repræsentant for den verdsliggjorte Gejstlighed. Med sine 4—5 Pager, sit talrige Tjenerskab, sine Krigskarle, sine 20—25 Heste og Klostrets 600 Bondergaarde i Ryggen har han ikke staaet tilbage for nogen verdslig Stormand, og som Medlem af Rigsraadet har han ofte faret i Kongens Ærinde. Han havde som næsten alle Datidens Prælater Sans for ydre Glans og for de historiske Minder og lod Skjoldefrisen i Klosterkirken opmale, forlænget med sit eget Skjoldmærke.

Medens Gejstligheden saaledes ved Slægtsforbindelse og Herrefærd nærmede sig Adelsstanden, fik denne paa sin Side en stadig større Interesse for sit Jordegods, — en Interesse, Gejstligheden længe havde næret, — og allerede inden 1513 var en Udvikling i denne Retning kendelig. De føromtalte Forandringer i Adelens Godsomraade, Strøgodsets Samling, den begyndende Storgodsdrift kan pege i denne Retning. Med Bestemthed hævder de deres Ret til *toldfri Indførsel* af, hvad de selv skal forbruge, men har kraftigt misbrugt denne Ret og ofte gjort deres Gaarde til Handelsdepoter for Egnens Bønder, noget, der tydeligt fremgaar af Forbud herimod baade i 1475 og i 1513. Adelen har, takket være sine Landgildeindkomster af Korn, haft Muligheder for at fremme Opfodringen af *Staldøksne*, der gav saa store Indtægter, og den har haft Ret til Aaret igennem at handle direkte med Hansestæderne i „Aarsens frie Marked". Nu da Kornhandelen mod Slutningen af det 14. Aarh. og især fra Midten af det 15. tog saa stort et Opsving, har mangen nordisk Adelsmand anvendt sin Magt over sine Fæstebønder til at tage sin Del af Fortjenesten ved Kornets Udførsel. Noget saadant kendes i stor Stil fra de østbaltiske Omraader, hvor „Jagten paa det adelige Korn" var i fuld Gang tidligt i det 15. Aarh., og hvorfra dette Forhold bredte sig til Mecklenburg, Hertugdømmerne og Danmark.

Det Fællesskab i Interesse og Afstamning, som der saaledes i stigende Grad herskede mellem Jorddrotterne for de to Godsriger, kunde dog ikke hindre voldsomme *Stridigheder* mellem Kirkens Mænd og de adelige Stormænd. Om saadanne høres der hele Tidsrummet igennem fra næsten alle Landets Egne. Det er ikke Adelen nok, at deres Slægtninge sidder paa de høje Kirkestole i Bispedømmer og Prælaturer, ofte skal der kun en ringe Anledning til, og langvarige Stridigheder begynder. Aarhusbispen *Jens Iversøn* laa i Strid med den mægtige Rosen-

krantzske Slægt, en Strid, hvorunder han anvendte Bandlysningens tunge Vaaben i Anledning af Kaldsretten til en af Otte Nielsøn Rosenkrantz opført Kirke. Haardest stod Striden dog omkring de to borgerligt fødte Prælater *Jens Andersøn Beldenak*, der laa i aaben Fejde med den mægtige fynske Adelsslægt *Rønnow*, og *Byrge Gunnarsøn*, der straks efter, at han var blevet Ærkebisp, kom i Fejde med sin Forgængers Broderdattermand Niels Hack om Kirkens Ejendomme. Ærkebispen forøgede sin væbnede Styrke ud over, hvad nogen af hans Forgængere havde haft, Striden bredte sig, og *Povl Laksmand* tog Parti for Niels Hack. Ærkebispen anklagede snart efter denne og den rige Oluf Krognos for Højforræderi, og det kom til aaben Fejde mellem Rigshofmesteren og vor Kirkes Øverste. Man har omkring ved Aar 1500 fra Adelens og maaske ogsaa fra Kongens Side tænkt sig et Opgør med Kirkens verdslige Storhed; men Ditmarskerkrigen og den paafølgende Svenskekrig har snart optaget alle Tanker, og i Kong Hans's senere Aar har Kongen og Kirken fundet hinanden — indtil videre —, og Povl Laksmand blev dømt.

Ligsten over Brødrene Olaf og Filip Akselsøn Thott i Visby. (Nu delvis ødelagt.)
Efter Tegning af Abildgaard i Nationalmuseet.

6. Kronens Godsrige og dens egne Købstæder.

Over for disse to paa mange Maader nær forbundne Godsriger stod Kongemagten eller Kronen. Hvilke Indtægter har den raadet over som sine egne? Ligesom Herrestænderne havde den ogsaa sit Godsrige og sine Indtægter fra de andres Godsomraader, men desforuden økonomiske Muligheder af en helt anden Art: Herrestænderne, der indtil Dronning Margrethe ustandseligt havde trængt Kronens Godsindtægter og dens Sagefald tilbage, havde ligesom drevet Kongemagten til at søge sig et nyt Rige dèr, hvor Danmark stødte sammen med Omverdenen, i Byerne ved Grænsen og ved Kysterne, i Strømmene, der forbandt Østersø med Vesterhav og — i de nordiske Riger, hvorfra Skatteindkomsterne i videst mulig Udstrækning førtes til Danmark.

Med en overordentlig Nidkærhed har Kongemagten, som før fortalt, vaaget over sine *skatskyldige* eller *landgildeydende Bønder;* et Vidnesbyrd herom har vi maaske i, at Christian I udtrykkeligt anfører, at de af ham i 1464 til Helligtrekongers Kapel skænkede Gaarde „er lovligt fanget og købt af de rette Ejere for Guld og rede Penninge". et andet i, at Kongerne foretrak at bortskænke Gaarde i Købstæderne til fri Mænd, hvorved den samlede Byskat ikke gik ned, fremfor at skænke deres afgiftspligtige Bondegods bort.

Inden for Kongens Del af Riget er der foregaaet lignende Bevægelser som inden for Herrestændernes. Ogsaa her har der fundet en Afrunding Sted gennem en Række Mageskifter, maaske ogsaa en begyndende Stordrift enkelte Steder. Til hvert kongeligt Slot har der været knyttet en *Ladegaard;* en saadan nævnes i 1373 ved Aggersborg; i det 15. Aarh. nævnes der flere, saaledes den ved Københavns Slot. Svarende til den gejstlige og adelige Birkeret er der oprettet et meget stort Antal kongelige Birker, hvor Kronens Fæstebønder kunde sagsøges, ofte hvor Afstanden til det almindelige Herredsting var for lang. Ogsaa herved brister Baand, der før bandt alle Landets Bønder sammen. Ved en saadan stærkt øget Aarvaagenhed over Bøndernes Forseelser er Bødeindtægterne vokset for Kronen paa dennes egen Grund, og i samme Retning maa det have virket, at Domsmyndigheden ved Herredstingene mere og mere gik over til Kronens Repræsentant, *Herredsfogeden,* der netop i det 15. Aarh. faar en stigende Indflydelse over Tingbønderne. Den historisk set mest interessante Forskydning inden for Kongens Godsrige er dog den mellem *Selvejernes* Tal, der svandt, og *Fæstebøndernes,* der steg. Deres indbyrdes Talforhold var dog yderst forskelligt i de forskellige Egne af Landet. I Stevns og Bjeverskov Herreder var der vistnok 130 Selvejere og 50 Fæstebønder paa Krongodset; i Hammerum og Bolling lignende Tal; paa Langeland

derimod 150 Fæstere mod 76 Selvejere i 1510—11, og noget lignende i Bygholm Len.

Foruden den i sig selv stærkt synkende Ledingsafgift, den uforanderlige Landgilde og Sagefaldet har Kongen paa sit eget Godsrige oppebaaret andre Indtægter, deriblandt Afløsninger af Stud og Inne eller selve disse gamle Ydelser, ligesom han fra Herrestændernes Godsriger har hentet de Bøder, som Adelen og Gejstligheden endnu ikke havde bemægtiget sig, og især fra Gejstlighedens Bønder har Kongen krævet og faaet Arbejdsydelser i ikke ringe Udstrækning, om de end har været ydet under Skin af Frivillighed.

Kalundborg Bys Segl.
Efter Trap: »Kongeriget Danmark«. 3. Udg.

Medens Kongemagten gennem disse Magtkilder endnu levede paa Resterne af Fortidens Storhed, har ny Muligheder aabnet sig, som i ikke ringe Grad har styrket Statsmagten, ja egentlig givet den Betingelser for fortsat Liv. En Betragtning af Kronens forskellige *Indtægtskilder* i Kong Hans's Tid vil klart vise, hvilken næsten katastrofal Forandring der i de sidste Aarhundreder var sket i Rigets samlede Budget. Man regner, at Kronens Indtægter fra Valdemar Sejrs Tid indtil Reformationen i det hele er sunket til en Fjerdedel, og at dens Jordegodsindtægter vistnok endog er gaaet ned til en Sjettedel, idet de i 1250 har været oppe paa 650,000 Tdr. Korn, medens de omkring 1500 kun var henved 100,000. Paa Vejen fra Lensmændene til Kongen svandt de 100,000 Tdr. yderligere ind til 30—40,000 Tdr. eller i alt 28,000 Mark, hvoraf de 8000 kom fra Regnskabslenene; ved Datidens lidet centraliserede Finansstyre er meget store Summer medgaaet paa Stedet selv til Borgenes Vedligeholdelse, Lensmændenes Løn og lignende. Over for disse 28,000 Mark staar de mere eller mindre ny Indtægter: 10—12,000 Mark fra *Sundtolden* og fra de gamle og ny *Sildemarkeder*, 15—16,000 Mark i *Sagefald* og *Akcise* fra Købstæderne og 7—8000 Mark fra de aarlige *Byskatter*, Summer, der sammenlagt giver langt mere end Lensindtægterne.

Disse Talforhold forklarer, hvorfor Datidens Fyrster netop har anvendt megen Flid og Omtanke paa disse sidste Indtægtskilder og har søgt ved en Række Foranstaltninger at skaffe Orden og Fasthed i Forhold, der vedrørte dem. Var Herrestændernes Godsriger sluppet dem af Hænde, kunde de dog ved Toldopkrævninger, ved Akcise og ved direkte Beskatning af Købstæderne, hvorfra Landdistrikterne maatte

hente mange Fornødenheder, indkassere en Del af de Rigdomme, der blev indhøstet ogsaa i Herrestændernes Del af Danmark.

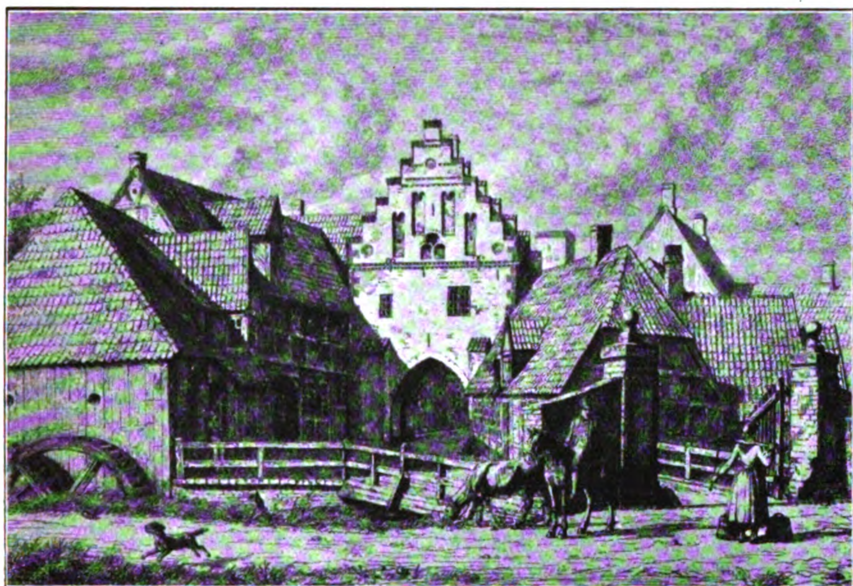
Kongemagten maa derfor arbejde paa at samle Udførslen i enkelte Knudepunkter, hvor intet kan slippe Tolderen forbi, paa at sammensmelte det økonomisk adsplittede Rige til et fælles ydedygtigt Toldomraade, paa at al Handel og Haandværk kan forbeholdes „Kongens egne Købstæder", at disse kan svare stadig større Skatter, og paa at styrke Selvbevidstheden og Modstandskraften hos Borgerstanden, der ligesom Kongemagten selv følte sig trængt til Side af „de mægtige".

En Række Forordninger søger derfor at lette Toldopkrævningen ved at drive *Øksne-* og *Hestehandelen* med Udlandet ad bestemte Veje: gennem Ribe, Kolding, Assens, Falsterbo og Dragør. Det befales — allerede i Merkantilismens Aand —, at kun de kostbare Staldøksne maa udføres, for at Fortjenesten gennem „de forædlede Produkter" kan blive saa stor som muligt, svarende til tidligere Forbud mod Udførsel af ikkebearbejdede Huder. Ogsaa for Hestenes Kvalitet og Alder drages der bestemte Grænser. Samtidig med at Kronens Toldkrav vokser, og Akcisen, den indenrigske Forbrugsafgift, især af Vin og Øl, er i Stigen, udstedes en Række Toldforordninger, der tager Sigte paa at fremme den indenrigske Handel i det hele ved at tvinge Købstæderne ud over den smaalige Byegoisme, der gjorde Købmændene til toldpligtige fremmede i alle andre Stæder end i deres egen. Der udfærdiges saaledes en Række *Frihedsprivilegier*, der fritager snart Enkeltmænd, snart enkelte Stæder for at betale Told i bestemt angivne Stæder eller i alle andre Stæder, for bestemte Varer eller for alle Varer. København opnaaede f. Eks. saadanne Rettigheder af Christoffer af Bayern og Ribe af Christian I i 1480. Der gives ofte indgaaende Begrundelser herfor, for Ribes Vedkommende, fordi „den er beliggende yderst i Riget mod Hertugdømmet og besværet af store Vandfloder". I dette Tilfælde ser vi de andre Byers lokale Interesser rejse sig mod dette ny. I 1492 mødte Borgmestre og Raadmænd fra et stort Antal Byer frem i Randers og klagede deres Nød for Konge og Rigsraad, men Kongen holdt med Ribe: Ribekøbmændene skulde ikke blot have Ret til at handle med alle andre jyske Købmænd, men med fremmede og med Bønder, hvor de vilde. Endnu engang i 1506 maatte Kongen forhandle med Udsendinge fra alle jyske Købstæder i Viborg om denne Sag.

Selv om de jyske Stæder ved disse Lejligheder forsvarer den gamle Tingenes Tilstand, gør de det dog ved en Fællesoptræden, der peger fremover. Noget lignende sker paa Sjælland og i Skaane. I 1472 „under og tillader" Christian I i dyb Bekymring for Stædernes Fremtid, at de aarligt maa holde et Midsommerstævne i Ringsted. Her skal de raad-

slaa om Stædernes fælles Bedste og siden forebringe Kongen deres Ønsker, som Kongen da af al sin Magt vil fremme. En lignende Ret opnaaede de skaanske Stæder i 1502.

Til denne Fællesoptræden af Landsdelenes Købstæder og Nedkæmpelsen af de gamle Særinteresser fra Stad til Stad svarer en Lovgivning, der søger hen mod samme Maal. Den store Forskellighed i Stadsretterne er i Tilbagegang. Christoffers københavnske Stadsret fra 1443

Nørreport i Ribe (nedrevet i 1843).
Efter Radering af J. Roed.

faar en stærk Indflydelse paa de andre Købstæders Udvikling, og i Jylland breder Viborg-Privilegierne sig til en Række andre Byer, saaledes Varde, Ringkøbing, Sæby og Thisted. Hertil kommer, at Rigslovgivningen i Modsætning til tidligere nu bliver en udpræget Købstadlovgivning, der med største Iver kæmper for Købstædernes Interesser, som var det Kongedømmets egne.

Vigtigst af alle *kongelige Forordninger* om Handels- og Næringsforhold er ubestrideligt Kong Eriks ofte omtalte af 1422, hvis Tankegang skulde blive herskende i Riget indtil 1857. Det lykkedes vel ikke at gennemføre dens Hovedsynspunkt: Samlingen af alt Handelsliv og al Haandværksgerning i Købstæderne. Herrestænderne stred imod og bevarede stadig deres Ret til toldfrit at købe „til deres Bords eller til deres Gaards Behov“ og til at handle med, hvem de vilde, i „fri Aarsens Marked“ med deres egne Produkter, men ved at Forbudene mod

Bøndernes egen Handel og Haandværk blev flittigt fornyet, voksede Kongens Købstæder dog paa Bekostning af de Herrestænderne undergivne Bønder, og betegnende for Samarbejdet mellem By og Konge er det, at Forbudene undertiden begrundes med, at Borgerne har henvendt sig til Kongen med Bøn om saadanne. I Aaret 1454 stadfæster Christian I højtideligt sin Forgængers Forordning af 1422 „efter vore Borgmestres og Raadmænds i København ydmyge Bøn og Begæring til Stadens og mene [menige] Almuens i samme Sted Forbedring, Bedste og Bestand", og i 1472 indskærpes det samme, fordi „vore og Kronens mene Købstæder i Sjælland have ofte udsendt deres Borgmestre med somme Raadmænd og Borgere til os og vort elskelige Raad". Foranledningen er den nærliggende, at de ej kunde „gøre os og Kronen saadan Skat og Tynge, som dem bør", naar „Bønder og andre have og bruge nu saadan Købmandsskab og Embede paa Landsbygden, som Købstadmænd og i Købstæder tilhører at have og bruge og sig med bjerge skulde". Derfor forbydes al saadan Virksomhed paa Landet, ja allerede i 1446 har Nyborg faaet udvirket, at Smede, Suaere, Skræddere og andre Haandværkere fra Omegnens Landsbyer skal flytte ind til Staden, med den for Herrestændernes Magt saa betegnende Undtagelse: dog ikke de, „der bo for gode Mænds Gaarde". Saa vidt gik man, at det endog bestemtes, at Bønderne ikke selv maatte slagte og føre Kødet til Marked. I 1481 hører vi, at skaanske Købstadmænd atter har været hos Kongen, og at de opnaar Beskyttelse mod, at Bønder handler indbyrdes med Klæde, Jern, Salt og Humle, og at Skomagere og Skræddere i Landsbyerne tager Fortjenesten fra Byerne. I den før skildrede kongelige Kamp mod Hansestædernes Forrettigheder, hvor Kongen til Fordel for de danske Købstæder søger at begrænse Hanseaternes Ret til at overvintre og til at handle direkte indbyrdes og direkte med Bønderne, faar hele denne Række Bestræbelser for at ophjælpe de danske Købstæder sin stærkeste Udfoldelse.

Kjøbenhavns Slagterlavs Segl.
Efter Tidsskr. for Kunstindustri. 1897.

Som Led i denne Borgerstandens Samling og voksende Bevidsthed om sine Rettigheder og særlige Opgaver skal endnu to Bevægelser nævnes, der hver paa sin Maaade bryder med den for Middelalderen karakteristiske Brogethed. Der sker i dette Tidsrum en stadig skarpere *Udsondring* inden for Byerne af Borgerstanden i Modsætning til Gejstlighed og Adel, og hver enkelt By opnaar en større Ret til at styre sine egne Anliggender uden Indblanding udefra.

Typisk for Tiden er den Kamp, Borgerne i Nykøbing paa Mors

førte mod det mægtige Johanniterkloster *Dueholm*. Før Kongen i 1460 havde skænket Staden Eneret til Handelen paa Mors og en Bymark, er Bymændene ydmyge og forkuede, og deres Magistratspersoner anbringes paa Dokumenter efter Bøndernes Navne. Anderledes efter 1460, og det ikke blot formelt. Borgerne kommer snart i Strid med Klostret om en Mark og lader en Digerende „vældelig med Magt opkaste imod fornævnte Prior Bertels Vilje, Adspørgsel og Forbydelse“, og de bestemmer, at ingen af Byens Borgere maa bortgive, sælge eller pantsætte Jordstykker af denne Mark til „Kirke eller Kloster, Præstemand eller fri Mand“.

Overalt i de danske Købstæder skærpes paa lignende Maade Forholdet mellem Borgerne og Gejstligheden, der f. Eks. i Odense ejede henved Halvdelen af Staden, — St. Knudsbrødrene ejede 22 Gaarde, der var fritagne for Byskat —, i Roskilde og Lund ejede Kirken en Fjerdepart, medens Skovkloster ejede Næstved og Birgittinerne Maribo o. s. v. Der udstedtes nu Forbud mod, at Jord blev skattefri ved at gaa over til Gejstligheden, mod at Lejekravene forhøjes, og mod, at Prælaterne hver ejede mere end eet skattefrit Hus i Staden. I Aarhus gav disse Sager Anledning til langvarige Stridigheder mellem Bisp og Borger, og her som overalt i de smaa, men stærke Kommuner var det gerne Borgerne, der blev de sejrende. Som det gik i Kirken, gik det ogsaa Adelen, der ofte før havde været bosat i Stæderne Dør om Dør med de borgerlige, ja, havde haft borgerlige Tillidshverv, ligesom det for Borgerne havde staaet som noget stort at blive adlet som f. Eks. Mulerne i Odense og at føre adelslignende Seglmærker. Omkring ved Aar 1500 ændredes dette Forhold helt. Adelens Deltagelse i det kommunale Arbejde ophørte, ligesom de nævnte Segl blev færre. Adelen fik som Regel Lov til at have et enkelt skattefrit Hus i Staden, i Aalborg dog kun paa Betingelse af, at Adelsmanden ikke drev Haandtering eller Købmandsskab; gjorde han dette, skulde han, som det udtrykkeligt siges i Nakskov i 1461, betale Skat som andre. En skarp Sondring mellem *Stadliv* og *Landsbyliv*, mellem Borgerstand og de andre Stænder er i Vækst op mod 1500; den forbereder den stærke Gæring, som

Flensborg Smedelavs Segl.
Efter Tidsskr. for Kunstindustri. 1897.

Landskronas Skomagerlavs Segl.
Efter Tidsskr. for Kunstindustri. 1897.

præger de følgende Aartier, og Kongemagten, der selv ligger i Strid med Herrestænderne paa flere Omraader, er ikke en ligegyldig Tilskuer.

Beslægtet med denne Udvikling er andre Forhold inden for Bysamfundene selv. Ogsaa her møder vi den middelalderlige Vilje til *Selvafslutning*, der præger Livet saavel i de enkelte Arbejdsgrene som i hele Staden. Det var i det 15. Aarh., at Svendene, der endnu var meget faatallige, ligesom blev sat udenfor og begyndte at danne deres egne *Svendeforeninger*, der dog kunde omfatte Svende af forskellige Fag og havde et overvejende gildemæssigt Præg. De københavnske Bagersvende har organiseret sig med en Skraa fra 1403; det samme har Skomagersvendene i Odense, Smedesvendene i Flensborg og mange andre gjort. Der strides allerede nu ikke blot om Svendenes Ret til et bestemt Antal „blaa Mandage“, men ogsaa om Lønforhold: Uge- eller Stykløn i Modsætning til Fjerdingaarsløn. Hvad Lavene selv angik, var Slutningen af det 15. Aarh. overordentlig gunstig for deres Magt med de Monopolbestræbelser, der da var de raadende, og som Forbindelsen med Tyskland i høj Grad øgede; ved denne Tid fik de fleste Haandværkslav da ogsaa deres endelige Form. Ingen havde Ret til at arbejde i Faget, uden han var optaget i Lavet, og inden for dette raadede et udstrakt Selvstyre, godkendt af Øvrigheden; med haard Haand holdt Oldermændene Justits over Medlemmerne, at Fagets Ære og Fordel og Medlemmernes Ligestillethed kunde blive opretholdt. Mægling af Lavet i alle Stridigheder var paabudt, enhver Form for Konkurrence blandt Medlemmerne eller uden for disses Kreds var forbudt, og et virksomt Tilsyn med Mestrenes „Gerninger“ var gennemført, somme Steder hver Ugedag; ja i enkelte Lav havde Oldermanden Ret til „at slaa den Gerning sønder“, som ikke stod Maal med Fordringerne. At Monopolet ikke altid har været udøvet med Blik for Kundernes Interesser, fremgaar af, at Kong Hans i 1507 ophæver alle Rigets Skomagerlav af Hensyn til Menigmands gentagne Klage over „uredelige Køb paa Sko“, og allerede i Slutningen af det 15. Aarh. begynder man i Lavene at vanskeliggøre det for fattige Svende at blive Mestre, medens Mestres Sønner og Svigersønner betragtes som selvskrevne til Begunstigelser.

Endnu højere oppe i Bysamfundet stod *Købmændene* med de gamle Gilder, der mere og mere blev dem forbeholdt, ligesom Købmandsstanden i det hele sondrede sig skarpt ud fra Haandværkerne. Ogsaa dette, der baade økonomisk og politisk kom til at præge det 15. Aarh., er blevet stærkt fremmet af Forordningen af 1422. Efter denne maatte Borgmester og Raadmænd ikke tages af „Embedsmændenes“ d. v. s. af Haandværkernes Række; blev en saadan alligevel valgt, maatte han fratræde sit „Embede“. Raadet blev selvsupplerende, Borgme-

steren blev udtaget af dets Midte, ofte af Kongen og Borgerskabet i Forening, og især under Paavirkning af Christoffers københavnske Stadsret blev Borgmester og Raad Midtpunktet for Stædernes Styrelse til Skade for det almene Borgerskabs Magt og for Kongens Indflydelse. Saa megen Livskraft var der dog i Købstæderne, at dette ikke gik af uden Protest.

Borgerne vedblev stadig at afholde Forsamlinger et Par Gange om

Middelalderlige Gavlhuse paa Søndertorv i Flensborg.
Fotografi.

Aaret; i flere Byer er Valget af Kæmner gledet fra Raadet over til Borgerskabet, og i Jylland dukker flere Steder *Borgerudvalg* paa 24 Personer frem med særlig Pligt til at vaage over Borgernes Interesser. I Flensborg kendes saadanne fra 1489, i Ribe fra 1507. Enkelte Steder er det endog kommet til Uroligheder. Naar den københavnske Stadsret af 1443 stempler den, der „sig holder for Raadmand i København og ikke er skikket af Borgmester og Raadmænd“, for „ugeeff“ at være med samt hans Tilhæng, tyder det paa, at der har været Misfornøjelse til Stede. I Aalborg, Odense, Ribe og Flensborg gav en saadan sig stærke Udtryk. I Aalborg krævede i 1488 et Parti af Borgerne, at Øvrigheden skulde aflægge Regnskab for sin Forvaltning, men det lykkedes den at bevise sin Ærlighed; i Odense gjaldt Striden i 1495 Beskatningen og Borgerskabets Indflydelse paa Valgene til Raadet. Gennem Kongens

og Rigsraadets Indgriben vandt Borgerne her et Skridt frem, idet aarligt valgte Rodemestre for Fremtiden skulde være med ved Skatternes Fordeling og sammen med Borgerskabet præsentere fire Kandidater til den ledigblevne Raadsplads, hvorefter en af disse saa af Borgmestre og Raad skulde udpeges til Raadmand. I Ribe krævede Borgerskabet, at Raadmændene skulde betale Skat som andre, og at Raadsstillingen skulde være paa Tid og besættes ved Borgervalg; men en Domstol, nedsat af Dronning Christine, gav ikke Borgerne Medhold; blot skulde Raadet aarligt aflægge nøjagtigt Regnskab for sine økonomiske Foretagender. I Flensborg var der lignende Uroligheder; baade i 1492 og i 1505 maatte Kongen skarpt sætte Oppositionen i Rette.

Medens Borgerskabet saaledes hist og her, om end forgæves, sogte at hæmme Magtens Forskydning opefter, mødte Raadet ingen Vanskeligheder fra Kronens Side. *Kongens Forhold* til Købstæderne er af en ganske egen Art. Med den Pengenod, der prægede Tiden, og med den Andel, der tilkom ham af den store Pengestrøm, der gik gennem Byerne, har han ikke kunnet undgaa at give Købstæderne fra sig, og især var Byerne Øst for Øresund allerede fra Kong Hans's Tid ofte bortforlenede eller pantsatte enten med alle eller med nogle af deres Afgifter. Noget saadant er dog kun sket i yderste Nod, og det er aldrig sket med København og Malmø; selv af de bortforlenede har Kongen ofte forbeholdt sig baade Byskatten og Toldafgifterne. Købstæderne var i særlig Grad Kongens egne, hvad han altid mindede om i Dokumenterne, og han har følt sig saa tryg paa Købstædernes Venskab, at han i det 15. Aarh. overlod dem enkelte meget vigtige Hverv. En Række Byer, saaledes Halmstad, Kolding, Skelskør, Væ og Kalundborg, har i dette Tidsrum faaet Ret til selv at vælge deres Byfoged, der dog var Kongens Repræsentant i Byen, og Kongen har opgivet Opkrævningen af Midsommergæld eller Arnegæld af hver Husstand og ladet den afløse af *Byskatten*, en fast, een Gang for alle bestemt Sum, som Byen selv afkrævede sine Borgere og fordelte, som den selv fandt det rigtigt. Dette har været et meget stort Fremskridt for Købstæderne, og det sikrede Kongen regelmæssige og meget betydelige Indtægter i klingende Mønt: f. Eks. paa Kong Hans' Tid 300 Mark fra Malmø, ligesom fra Næstved og Odense, 281 fra København og fra Nakskov, 237 fra Ribe og 200 fra 10 andre Byer hver for sig — alt i alt op mod 7000 eller 8000 Mark.

Købstæderne var saaledes i økonomisk Henseende et af de allervigtigste Aktiver paa Kongens Haand. De har under den voksende Modsætning til Herrestænderne og til de omboende Bønder, der mestendels var i disses Hænder, følt, at deres Fremtidsskæbne var knyttet til Kongemagten, der ene kunde hjælpe dem frem til at blive Handelens og

Haandværkets virkelige Knudepunkter i Riget, saa at de ikke længere havde deres Hovedinteresse i Udnyttelsen af deres Landareal som før. De naar da ogsaa i dette Tidsrum frem til at faa en større politisk Betydning. Umiddelbart før dette Tidsrums Begyndelse var København og Malmø i 1435 med til at besegle den da afsluttede Fred, og i 1436 blev 12 Købstæder udpeget til at deltage i de fremtidige Valg af Unionskonger.

Som Adelens og Kirkens store Bygningsværker fra denne Tid for-

»Morten Tuesens Stenboder« i Næstved.
Fotografi.

tæller os om disse Stænders Vækst i Magt og Selvsikkerhed, saaledes fortæller enkelte endnu bevarede Bygningsrester i Købstæderne om en lignende Udvikling her. Fra Slutningen af det 15. Aarh. stammer *Mølleporten* i Stege, der bred og kraftig med sine røde Murstensskifter vekslende med hvide Kridtstensbaand staar som et djærvt og enkelt Modstykke til Hansestædernes Pragtværker af Stadporte. Af „Stenhusene“ bag Stadmurene har adskillige vel hørt de Adelige og Kirkens Mænd til; men der er dog ogsaa opført saadanne af rige Købmænd, hvorom bl. a. Visen om „Niels Paaskesøn og Lave Brok“ fortæller:

De Paaske-sønner lader bygge et Hus
midt paa Randers Gade;
jeg saa aldrig saa højt et Hus
i alle mine Levedage.

Visens Omkvæd er tydet som: „De Paaskesønner gør med deres Bygning alle Borge til Skamme". De af Borgerne byggede Stenhuse, vi nu kender, har dog ofte tjent andre end dem selv personligt. Borgmester *Morten Tuesens* Boder i Næstved, hvor der ved Middelalderens Slutning var mindst 14 Stenhuse, blev saaledes skænket til St. Petri Kirke af Bygherren i 1484 for at benyttes til Bolig for trængende; noget lignende gælder Helligaandshusene og Helligaandsklostrenes herlige Bygninger; de var halvvejs kirkelige, halvvejs kommunale Institutioner. Helt borgerlige har Raadhusene været, og af dem har der sikkert været flere grundmurede i Datidens Købstæder end det i Næstved, der er det eneste til Nutiden bevarede.

7. Kampen mellem Rigsraadsmagt og Kongemagt.

Med et økonomisk-socialt Grundlag som det nys skildrede er Rigets politiske Struktur samtidig bestemt. Det personlige Fremmøde paa *Landstingene* af alle Landets fri, voksne Mænd kunde naturligvis nu kun være et ærværdigt Fortidslevn, der dog i flere Henseender skulde gøre god Tjeneste Aarhundreder igennem. Ved Midten af det 15. Aarh. blev netop Tingenes gamle Kongevalg til en formel *Hyldningsakt*, og fra omkring 1500 blev Lovvedtagelsen paa Tingene til en *Tinglysning*. Ejendommeligt er det at se, hvorledes disse ældgamle Forsamlinger lemper sig efter de ny sociale Forhold; ogsaa her gør Standsdelingen sig omsider gældende, og i Fortsættelse af en Udvikling, der var begyndt i Erik af Pommerns Tid, udstedes derfor i 1468 tre Landstingsvidner om Christian I's Regering ikke af hvert Landsting under eet, men hvert Sted af Klerkene og Ridderskabet for sig, af Købstæderne for sig og af Almuen for sig. Samtidig er det personlige Fremmøde af alle Frimænd delvis ændret til det mere moderne Repræsentantsystem, hvor valgte Mænd af Kobstæder og af Sogne giver Møde paa de hjemmeblevnes Vegne, noget, der ogsaa finder Anvendelse paa de *Stænderrigsdage*, der i dette Tidsrum hæver sig op over de lokale stænderdelte Landsting, og som i nogen Grad kan minde om de betydningsfulde engelske og svenske Folkerepræsentationer, uden at de danske tilnærmelsesvis skulde faa en saadan Betydning.

Fra 1468 indtil 1660 er der i den danske Historie mindst 17 Stænderrigsdage, hvoraf 5 falder i det her omtalte Tidsrum. I en Tid, da den egentlige Magt tilhørte de faa, har disse Stænderrigsdage givet de mægtige et Rygstød, en Folkesanktion af de Handlinger, som skønnedes at finde Forstaaelse i Folkets brede Lag, men nogen egentlig Magt har de ikke kunnet betyde. I 1468 søgte Kongen hos Stænderne

Hjælp mod de oprørske Akselsønner, i 1481 og 1494 søgte Konge og Rigsraad Stændernes Hjælp mod Dronning Doroteas og Frederiks Arvekrav, i 1482 blev Stændermødet opløst og udsat til senere, i 1510 bevilgede det Kongen en ekstraordinær Krigsskat. Betydningsfuldest var dog det af 1494, da Mødet hævdede Rigets Udelelighed mod den modstaaende tyske Fyrsteopfattelse. I Brevet, det udstedte, ser man, at der ved Rigsraadets Side er mødt 4 Riddermændsmænd af hvert Stift, en Borgmester, en Raadmand og to menige af hver Købstad og nogen Almue. Vi er øjensynligt, i Lighed med Udlandet, naaet frem til Stænderrigsdagen, men ikke til at gøre denne til et Tyngdepunkt i vort Forfatningsliv — hertil var Stormændenes Magt over de to ufri Stænder for stor og Kongemagten trods al sin Svaghed for selvbevidst.

Som de oldtidsagtige Tingforsamlingers Storheds-Tid var forbi, var ogsaa de middelalderlige Danehoffer forsvundne, og der er næppe nogen Forbindelse mellem det sidste af 1413 og de senere Herredage. En maaske kun sproglig Mindelse om disse Stormandsforsamlinger har vi i Christoffer af Bayerns Løfte om „i første Danehof med de ypperste gode Mænds Segl af Danmark“ at besegle en Haandfæstning, men dette Løfte blev aldrig indfriet.

Nej, Tyngdepunktet for Danmarks politiske Liv maatte ligge dèr, hvor det socialt og økonomisk var kommet til at ligge, hos Rigets vældige *Jorddrotter* og blandt disse igen hos de højest stillede, de rigeste og mest ansete. I *Rigsraadets* og *Kongens Personer* var al Danmarks Herlighed for Alvor repræsenteret, i deres Samarbejde om fælles Opgaver laa Rigets Svaghed udadtil, men ogsaa Muligheder for indre Udvikling og Fremgang.

Ved Omtalen af hvert af de store Godsriger har vi set, at de tre Jorddrotgrupper har grebet ind over hinandens Omraader, Adelen ved sin Indtrængen i de store Prælaturer, Gejstligheden ved sin Tiendeopkrævning og begge ved deres Tjeneste i Lensadministrationen, hvorved de trængte ind i Kronens Magtomraade, medens Kongen omvendt havde faaet Besættelsesretten til de rige gejstlige Embeder. Det samme organiske Sammenspil møder vi i Forholdet mellem Konge og Rigsraad — Kongen valgte Rigsraadets Medlemmer; de selvskrevne, Bisperne, var næsten altid hans Folk, de adelige Rigsraader havde han udpeget, men til Gengæld blev han selv valgt af Rigsraadet, og dette foreskrev ham i Haandfæstninger og paa anden Vis, hvorledes han havde at forholde sig. Samarbejdet mellem Rigsraad og Konge har præget Unionspolitikkens Storhedstid og Kampen mod Hansestæderne. Men jævntløbende med disse Begivenheder har der været en stadig, aldrig hvilende Modsætning mellem Konge og Raad, en Brydning,

der skulde faa de største Følger, ja en afgørende Betydning for Folkets Skæbne.

Det, der giver Forholdet mellem de to Magter sin dybe Interesse, er, at *Rigsraadet* trods sin udprægede Overklassenatur i hojeste Grad følte sig som eet med det danske Rige og fuldt berettiget til at varetage dets Tarv. Den største Kender af denne Tids Historie (Kr. Erslev) har karakteriseret dets Holdning ved 1439 med disse Ord: „Rigsraadet som det faste Punkt i Danmarks Rige var det, som blev tilbage som det endelige Udbytte af det myndige Kongedømme, der 100 Aar igennem havde hersket i Danmark, en fast Kreds af Rigets Stormænd, valgte af Kongen, vante til at staa ved hans Side ved Raadslagninger om alle vigtige Sager, opdragne til at se paa Rigets Bedste. Disse Mænd følte sig virkelig som Rigets Mænd, de, hvis Kald det var at holde Riget sammen, værne om det udadtil, men ogsaa værne om dets Ret mod den Konge, som de havde valgt paa alle Indbyggernes Vegne.“ Denne Forsamling af Rigets mægtigste Mænd, som ved Systemskiftet i 1439 havde grebet Magten og under Christoffer vist, hvad den duede til, betragtede sig herefter som Rigets øverste *Suveræn*, den, i hvis Navn og paa hvis Vegne Kongen forvaltede de Midler, som den ved Kongevalget gjorde ham til livsvarig Ihændehaver af, og dem, som man ved overordentlige Lejligheder mente det nødvendigt at betro ham.

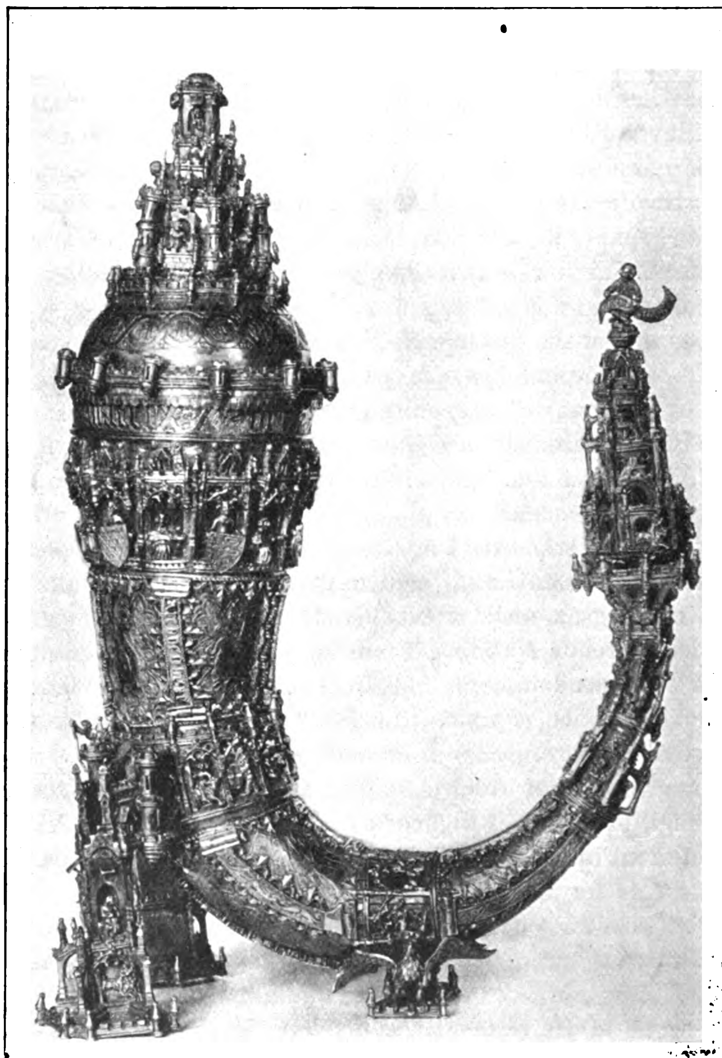
Rigsraadets Statsteori var derfor „Rigets fri Kaar“ eller „Kaareriget“, der i dette Tidsrum i et saakaldt Statsskrift fra Slutningen af Kong Hans' Tid findes formuleret paa følgende skarpe Maade: „Der er ingen Tvivl om Raadernes Myndighed, fordi disse og Indbyggerne i et almindeligt Valgrige er de sande og utvivlsomme Ejere af selve Riget, thi Herlighedsretten og den virkelige Ejendomsret til selve Riget er utvivlsomt hos dem.“ I det følgende fastslaas dette med Hensyn til Kongens Stilling med stor Kraft: han har kun Brugsret, han er kun Rigsforvalter og ikke Ejermand. Ejendomsretten er slet ikke hos ham „men hos Raaderne, Vælgerne og Indbyggerne, som før er sagt.“ Erklæringen, hvoraf hver Domkirke i Danmark skal have et Eksemplar, slutter derfor med følgende Advarsel: „Det bør da først noje agtes paa, hvor forsigtige og aarvaagne og opmærksomme Raader og Indvaanere i et Valgrige bør være, at de ikke ved Skodesloshed og Forsommelse taaler eller finder sig i, at deres Valgrige bliver nogen Konges Arverige; thi da mister Raaderne og Indvaanerne Ejendomsretten.... og saaledes forvandles Raadernes og Indvaanernes Frihed til Trældom“, og mærkeligt profetisk føjes hertil: „Og for at undgaa saadan Trældom bør man i et Valgrige sky en lang Række af Konger i lige Linje; dersom fjerde Generation gives Arveret, da er allerede tredje Generation farlig, hvis man ikke sikrer sig med tilstrækkelige Garantier. om saa-

danne overhovedet kan findes". Disse Ord, der skal stamme fra en Tid, da tredje Slægtled af Oldenborgerne var nær ved Tronen, er talt ud af et politisk Klarsyn og en brændende aristokratisk Frihedstrang. Denne Statsteori har hjulpet til at bevare Danmark fra ulykkebringende Fyrstedelinger som dem, der splittede de tyske Stater, ja netop nu naaede helt op til Kongeaaen, men paa den anden Side kunde man spørge: Havde Rigsraadet en historisk Ret til at tale og raade paa alle Indvaanernes Vegne? Vilde det for Alvor disses Vel og fremtidige Udvikling? Havde ikke ogsaa Kongedømmet eller rettere Kongeslægten en Sag at kæmpe for, der ikke udelukkende vilde betyde Trældom for Indvaanerne? Vi har set, at ikke alle danske da var eller følte sig som fri Mænd.

Medens de danske Stormænds Samfundsideal, ligesom den før skildrede Forbundsunion, byggede paa hjemlig Grund og paa hjemlige Kræfter og kun paavirkedes, om end stærkt, fra Sverige og fra det holstenske Ridderskab, var *Kongeslægtens modsatte Statsideal* i Slægt med det, der stod i Flor hos samtlige Fyrster Syd, Sydvest og Vest for Danmark, og det søgtes virkeliggjort gennem Fyrstetjenere, der ofte var af fremmed Herkomst. I nogen Grad bliver Kampen mellem Konge og Rigsraad derfor en Kamp mellem en *fremmed Statsopfattelse* og *en nordisk*, men ogsaa mellem en allerede dødsdømt Fortid og en uden for Norden sejrende Nutid og Fremtid. Efter denne sidste var Staten Fyrstens Arveejendom, om end Udeleligheden i Almindelighed var eller blev fastslaaet. Fyrsten var Folkets øverste Herre, ubundet af Hensynet til de store, ja han følte netop et afgjort Kald til at kue disse Fortidsmagter, hvoraf Adelen rejste indre Skranker for hans territoriale Magt, medens Gejstligheden desforuden stottede sig til eller var behersket af en international, eller overnational, Stormagt. Men Kongedømmet havde foruden de nedbrydende Tendenser ogsaa opbyggende: Borgerstandens Løftelse, Næringslivets Trivsel gennem økonomiske Foranstaltninger var noget, som med Tiden kom til at ligge det særligt paa Hjerte, om ikke af anden Grund saa af finansielle. Kongemagten og de af Herrestænderne tilsidetrængte ufri Stænder følte sig i øvrigt som naturlige Forbundsfæller; begge længtes de efter den stærke, ordnende, vidtomfattende Stat, der kunde sikre Erhvervslivets Trivsel, den, der igen var enstydig med Fredens og Retfærdighedens Sag.

Et skriftfæstnet Udtryk for denne Opfattelse, svarende til Herrestændernes Statsskrift, er det ikke let at finde. I Modsætning til hine, der havde Traditionen og de skrevne Forfatninger for sig, maatte Kongedømmet arbejde sig frem i det skjulte, saarbart til det yderste — som Eremitkrebsen, naar den skifter Sneglehus —, hver Gang et Konge-

skifte forestod. Et Udtryk for det nedbrydende har vi dog i Christian I's Testamente, hvad enten det virkelig er hans eget eller Tan-

Det oldenborgske Horn.
Tysk Arbejde i forgyldt Sølv udført for Christian I.
Rosenborg.
Efter »Aarb. f. nord. Oldkyndighed«. 1923.

ker, hans forræderiske Skriver har tiltroet ham. Paa Udenlandsrejsen i 1474 skulde han med en Række fremmede Fyrster have aftalt følgende: „Hvis der i noget af disse Lande var Grever, Riddere eller Stæder, som ikke var sin rette Arveherre lydig, skulde alle forbundne Fyr-

ster tage sig lige nær af det, og enhver efter Evne hjælpe til at bringe de ulydige til Lydighed." Naar de forbundne Fyrster havde erobret Sverige, „skulde ingen Ridder faa blive boende paa sin fædrene Gaard, men de skulde enten fordrives eller aflives." Dalkarlene skulde udryddes, Stockholm tugtes, og derefter skulde Fyrsterne „hver i sit Land fratage alle Bisper deres verdslige Magt, saa at ingen Biskop skulde have Borge eller Slotte eller andre Fæster eller verdslig Ret" — hvad Domkirken havde mere i Indtægt end til det nærmeste Behov, skulde Kongen inddrage under Kronen og ligesaa enhver Fyrste i sit Land. Endelig skulde Købstædernes Selvstyre og Magt over Told, Akcise, Skat og Ret fuldstændig ophæves. Ved Siden af disse fremmede Fyrstetanker spirer andre, mere frugtbare Tanker frem, som til sidst faar deres Repræsentant i Christian II, den første fuldt moderne europæiske Fyrste i et Danmark, der endnu var behersket af middelalderlige Stormagter. Hvorledes Brydningen mellem Kaareriget og Arvefyrstendømmet længe før hans Tid har været staaende i Danmark, skal nu skildres i sine største Træk.

Straks fra Systemskiftets Dage var Spørgsmaalet om *Tronfølgen* sat forrest i Striden mellem Rigsraad og Kongemagt, og den Fremgangsmaade, Erik af Pommern bragte i Anvendelse: endnu i levende Live at udruste den af ham selv udpegede Tronfølger med saa stærke Borge og saa formel en Anerkendelse som mulig, blev den samme, som Oldenborgerne straks tog op. I 1439 sejrede Rigsraadsmagten paa det mest afgørende. Takket være Christoffers Barnløshed og hurtigt kommende Død havde denne ogsaa i 1448 Overtaget, og Rigsraadet udpegede for anden Gang i højeste Magtfuldkommenhed Rigets „Bestyrer" og paalagde ham de Vilkaar, det selv fandt for godt. I sin danske Haandfæstning, den første siden Valdemar Atterdags Tid, maatte Christian godkende Rigsraadets Ret til at optræde paa alle Rigets Indbyggeres Vegne, og i første Stykke erklærer han: „Først at Danmarks Rige skal beholde og have sit fri Kaar efter vor Død at kaare Konge, efterdi at det er et frit Kaarerige." Han lover ikke at drage Udlændinge ind i Riget eller til Udlandet bortføre Rigets Eje, ingen Landskat at paalægge, intet mærkeligt Ærinde at foretage og fulddrage uden Mestedelen af Rigets Raads Fuldbyrd og Tilladelse.

Kong Christian, der dog var Adelen god, var ikke sen til i enkelte Henseender at slaa Følge med Erik af Pommern og vove sig ind paa det stærke Kongedømmes Veje. Farligt var det i saa Henseende, at han i sin norske Haandfæstning af 3. Juli 1449 faar godkendt Arveretten til dette Rige, hvis han efterlader sig Sønner, og i 1450 faar fastslaaet, at Norge og Danmark altid skal have samme Konge. Et Skridt

videre i samme Retning var det, at han i 1456 fik det danske Rigsraad til at binde sig til hans dengang eneste Søn Hans, der snart efter i 1458 blev udpeget til norsk Tronfølger med en kraftig Fremhæven af, at han var arveberettiget til Norge, hvorfor han ogsaa kaldte sig *Arving til Norge,* men *udvalgt Konge til Danmarks og Sveriges Rige.* Som Oldenborgerne i Nord støttede sig til deres Arverettigheder — samtidig med, at de norske Stormænd søgte at komme bort fra disse —, saaledes ogsaa i Syd, hvor de trods de bindende Ribeløfter af 1460 betragtede „Hertugriget" som deres Slægts Arveland paa tysk Fyrstevis. Ved Tronskiftet 1481 kom det, som vi før har set, til den mærkeligste Brydning, hvorunder man klarere end noget andet Sted ser de nordiske Kaarerigstanker staa op til Kamp mod de syd- og vesteuropæiske Fyrstekrav. Disse sidste var afgjort raadende i Christian I's og i den brandenburgske Doroteas Sind. De havde derfor bestemt Hertugdømmerne til deres yngste Søn, Frederik, trods Ridderskabets Valg af Hans i Kolding 1466, og for dette Formaals Skyld havde Dorotea ladet sig begge Hertugdømmer overdrage af Kongen; Kongerigerne Danmark og Norge vilde de sikre Sønnen Hans, og derfor havde de ladet Slotslovene holde til Kongesønnernes Haand i Tilfælde af, at Christian I skulde falde fra. Alt synes saaledes paa Forhaand afgjort og sikret. Da viser det sig, at Rigsraadet og Hans, hvad Hertugdømmerne angaar, hævder, at begge Kongesønner har lige Arveret, for at ikke Landene skal skilles helt fra Danmark, og Fyrstedelingen, det mest vidtgaaende Udtryk for Arverettighederne, kræves gennemført her, medens Rigsraadet, hvad Norden angaar, tvinger den samme Hans til at vedgaa Kaarerigstanken i sin yderste Konsekvens baade i Danmark og Norge. For at opnaa de nordiske Rigsraads Tilslutning og dermed Udsigt til Unionens Genrejsning maa han og hans Moder give Afkald paa deres bedste Pant og deponere deres Slotslove i Rigsraadets Haand mod at faa dem tilbageleveret, om Unionsplanerne slog fejl, og Hans maatte i Halmstadhaandfæstningen gøre sine Rigsraad ikke mindre end fire Indrømmelser af den mest vidtgaaende Natur. Han maatte binde sig til ikke at udnævne ny Rigsraader uden de gamles Samtykke, ikke at bortgive Len uden med Samtykke af den paagældende Egns Lensmænd, at lade Slotslovene lyde paa Rigsraadenes Haand i Tilfælde af Kongens Død, og at alle „gode Mænd" skal have Ret til at undervise Kongen, om han gør Overvold mod nogen Mand; og retter han sig ikke derefter, skal alle Rigernes Indbyggere være berettiget til at rejse sig imod ham. Under norsk, svensk og holstensk Indflydelse var Rigsraadsmagten — Rigens fri Kaar — vokset til en Højde som aldrig før, og i den sidste Bestemmelse, *Oprorsparagraffen,* der først kendes i de holstensk-danske Aftaler fra 1460, havde Stormændene

faaet et farligt Vaaben i Hænde, som det ikke blev let at fravriste dem igen.

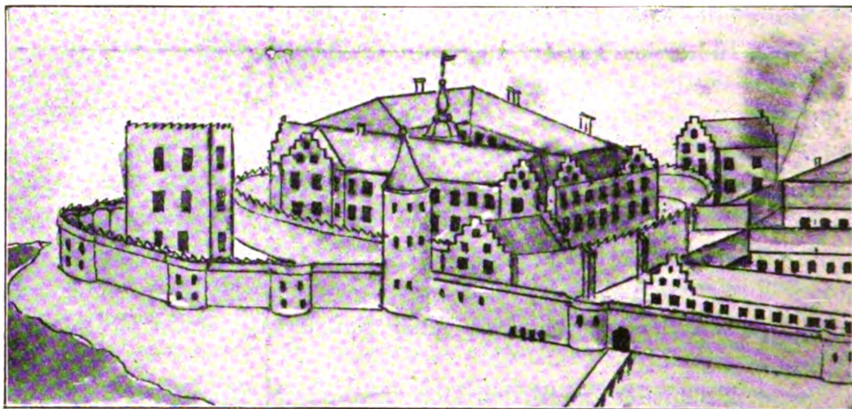
Efter dette store Tilbageskridt for Fyrstemagten, foretaget for derved at vinde de nordiske Stormænds frivillige Tilslutning, fulgte endnu et, i Anledning af den gottorpske Hertugs Krav paa Andel i Danmark. Paa et Stændermøde afholdt i 1494 maatte Kong Hans for at slaa sin Broder alle Vaaben af Hænde højtideligt lade Danmarks Karakter af Kaarerige fastslaa. Stænderne udtaler: „Danmark er et frit Kaarerige, og vi kunne ej derfor gore vor Ed fuldt at raade eller samtykke, det Riget, Slotte eller Stæder skal parteres eller deles udi flere Herrers Vold.“ En dansk Historiker har herom udtalt: „Aldrig har maaske Valgkongedømmet vist sig i et skonnere Lys og med større Kraft hævdet sin Betydning.“ Kong Hans har dog sikkert mere fæstet sig ved Udeleligheden, et Punkt, der stod forrest paa Tidens Fyrsteprogram, end ved Kaaringstanken, thi allerede da havde han, i 1487, faaet sin 6-aarige Søn Christian taget til Tronfolger af Rigsraadet og havde ladet ham hylde paa de danske Landsting. I 1489 blev han taget til Arvekonge i Norge, i 1499 til Konge i Sverige, og i skarp Modsætning til Haandfæstningens Ordlyd havde han ladet Slotslovene holde til Sønnens Haand.

Det trak saaledes op til den store Kamp om Tronfølgen i 1513, da nogle Medlemmer af Rigsraadet, skont det ikke blot i 1487 havde godkendt Christian som Tronfølger, men ogsaa bekræftet dette i 1497 og i 1512, overvejede at hævde Kaarerigets Karakter ved at springe Christian forbi og vælge hans Farbroder til Konge, men maatte opgive det. Christian sad, som siden skal fortælles, allerede inde med stærke Borge, med Stegehus og København, med norske og hertugelige Arvekrav, saa Kronen gled over til det skæbnesvangre tredie Slægtled, hvorunder Kampen mellem de to Rigsopfattelser trods alle Forholdsregler skulde antage den voldsomste Karakter.

Denne *Storkamp* mellem de to Opfattelser af Rigets Karakter imellem Rigets mægtigste, har gentaget sig paa næsten ethvert Punkt i Rigets Styrelse; paa den ene Side har Stormændene højlydt trængt sig frem, ogsaa her især naar Kongedømmets periodiske Svaghedstilstand var inde; paa den anden Side har Kongemagten stiltiende og varsomt, med Anvendelsen af alle sine haandgribelige Magtmidler søgt at lempe sin Politik igennem. Som enkelte Prøver herpaa skal fremdrages Træk af Lensvæsenets, Retsforfatningens og Centraladministrationens Historie i Tiden fra 1439—1513.

I de Statsakter, hvor Striden staar hedest om Rigets almindelige Karakter, møder man Gang paa Gang Bestemmelser om *Forleningsvilkaarene* og *Bortforleningsretten*, især om Slotslovenes Indhold.

Lensstyrelsen med dens mange Borge, — næsten alle Landets Herreder var lagt ind under Borge —, var vel det, der næst Tronfølgen blev kæmpet haardest om mellem Adelen og Kongen og mellem Rigsraadet og Kongen: Skulde den enkelte Lensmand raade uafsætteligt og egenmægtigt for Lenet og selv oppebære Størsteparten af dets Afkastning, eller skulde Rigsmagten raade her og have Indtægterne heraf; skulde selve Magten over Lensmandsskaren ligge i Rigsraadets eller i Kongens Haand? I første Tilfælde var store Strækninger af Riget som

Kalundborg Slot.
Efter Tegning i Nationalmuseet.

døde Lemmer for Kongen, i sidste Tilfælde tog de levende Del i Kampen for det, han vilde. For Forholdet mellem Lensmændene og Riget selv er det afgørende, at der, fraset Hertugdømmet, ikke var eller blev Tale om Lenenes virkelige Arvelighed. Noget saadant vilde stride mod de Hovedlinier, som Erik af Pommern med uforlignelig Kraft havde hævdet, og Lenene, der i Almindelighed har været bortgivet „paa Kongens Naade“, d. v. s. paa ubestemt Tid, blev højst bortgivet paa Lensmandens Levetid eller, hvor det tyske Ekspektancesystem fik Overhaanden, paa Lensmandens og hans Søns Levetid. Undtagelsesvis kunde det dog ske som i 1466, at et Len blev bortgivet uden at kunne tilbagekaldes, før alle Lensmandens Børnebørn var døde. Pantelen gik vel altid i Arv, men kun indtil Pantet blev indløst. Ved at Centralmagten saaledes stadig forbeholdt sig Lenenes Tilbagefald, undgik Danmark den Lensopløsning, som i Vest- og Mellemeuropa havde voldt de største Ulykker for Rigshelheden selv og Følelsen for denne.

Et vigtigt Forhold, der vedrørte baade Riget og Kongen, var de økonomiske Vilkaar, hvorpaa Lenene blev bortgivet, og disse var saare uheldige for Kongemagten og blev det stadigt mere. Øst for Øresund

var der efter en Liste fra Kong Hans's Tid intet *Regnskabslen*, den for Kongen mest gunstige Forleningsform, hvorefter han med Fradrag af en fast Løn til Lensmanden oppebar alle Indtægter. I det øvrige Rige var kun en Fjerdedel af de store Len Regnskabslen. Af Resten og af næsten alle de mindre blev der kun indbetalt en fast forud aftalt Sum; de var saaledes *Afgiftslen*, eller de var *Rostjenestelen*, hvorfra Kongen kun fik en ringe militær Ydelse og et Vagthold paa de derværende Borge. Kong Hans har prøvet paa at øge Regnskabslenenes Antal, men Rigsraadet protesterede i 1513 herimod, og Christian II maatte love ikke at gentage Forsøget. Endnu ulykkeligere var det dog, at store Dele af Riget helt var sluppet Kongen af Hænde som *Pantelen*, bortgivne paa de ugunstigste Vilkaar. Medens det allerede i Holsten, hvor alle Len var Regnskabslen, var Reglen, at Pantelensindehaveren kun oppebar Renten af den udlaante Sum, tilhørte hele Lenets Afkastning i Danmark Pantelenets Ejer; saaledes sagde Christian I udtrykkeligt i 1459 og 1463: „og skal Upbærelsen af forskrevne Len og Købstad ej regnes eller afslaas i Hovedsummen." I Sverige prøvede han at ændre dette Forhold fra Roden ved i 1458 at lade samtlige Lensindtægter fradrage Hovedsummen; i Danmark fik han i 1468 Rigsraadets Tilladelse til at inddrage alle Gavepanter, d. v. s. Pantelen, hvorfor der ikke var ydet Kronen noget Laan, men Hovedsagen lod sig ikke ændre. 1473 var saaledes af Fyns 12 Herreder de 10 pantsatte og af dets 8 Købstæder de 5 eller 6. Ved Kong Hans's Død var en Trediedel af alle Lenene pantsatte.

Som der stod Strid mellem Centralmagten og Lensmændene om Forleningernes Varighed og Vilkaar, saaledes var der Strid mellem Rigsraad og Konge om, hvem Lenene skulde betroes til. Rigsraadet krævede nemlig ikke blot, at den nyvalgte Konge skulde „anamme" Lenene af Rigsraadet selv, og at de, naar Kongen døde, atter skulde holdes til dettes Haand, men ogsaa et vist Tilsyn med Kongens Valg af Lensmænd. Christian I har i sin Haandfæstning maattet love ikke at bortforlene noget Slot uden efter Rigsraadets Raad, og Kong Hans maa under svensk Indflydelse love ikke at sætte nogen Lensmand ind, uden Rigsraaderne i den paagældende Egn har samtykket deri, noget, Christian II afværger under Forhandlingerne i 1513. Med den udprægede nationale Karakter, som Rigsraadsvælden har — Danmark for de danske Mænd —, er Protesten mod Udlændinges Inddragelse en stadig tilbagevendende Bestemmelse, og sammen med den møder vi i 1483 Protesten mod de „Vanbyrdige", mod Lensmænd, der ikke er født af Adelige, i hvert Fald i de mere fordelagtige Afgifts- og Tjenestelen. I Christian II's Haandfæstning kræves omgaaende Afsættelse af ikke adelige Lensmænd i disse Len. Paa dette Punkt har Rigsraadet, trods

adskillige Undtagelser, ogsaa i Praksis sejret. Selv i Regnskabslenene er paa Kong Hans's Tid næsten alle Lensmændene adelige. Et Modtræk herimod er det maaske, at Kong Hans i den sidste Del af sin Regering i hoj Grad har anvendt Kirkens Mænd, over hvem han havde en ikke ringe Magt, som Lensmænd. At Adelens overhaandtagende Indflydelse i Lensvæsenet har været en stærk Hæmning for Kongens Vilje, naar det gjaldt om at komme til Bunds i mange Forhold, og at den af de ufri Stænder har været folt som et trykkende Standsvælde, er hævet over enhver Tvivl.

Et enkelt Omraade, hvor dette Forhold har haft stærke Eftervirkninger, er i Rigets *Retsforfatning.* Et Hovedtræk i Tidens Retshistorie er de folkelige Domstoles Tilbagetrængen til Fordel for *Herredsfogedernes* Indgriben, og disse begynder i dette Tidsrum at kaldes Dommere; i 1466 erklærer Christian I udtrykkeligt for Norrejyllands Vedkommende, at Fogederne „skulde ej andet gore end sige Dom og holde Ting retfærdigt". Nu var Forholdet det, at i Pantelenene og vistnok i Tjeneste- og i Afgiftslenene havde Lensmanden, med andre Ord Adelen, Ret til at indsætte disse saare betydningsfulde Embedsmænd, der paa Herredstingene stod Ansigt til Ansigt med Bønderne selv som Statsmagtens Repræsentanter. Gaar man op til det højere Trin i Landets Retsvæsen, var den samme Overgang fra Tingmændenes Domsret til, at det var de af Kongen beskikkede *Landstingsdommere,* der med Bisiddere fældede Domme, allerede fuldbyrdet. Men i Løbet af det 15. Aarh., da der foruden de tre gamle Landsting fandtes saadanne i Sønderjylland, Fyn, Laaland, Norre- og Sønderhalland, Bleking og Bornholm, svandt Bisidderne ind, og Domme blev ofte fældet af Landstingsdommeren alene; denne er dog, især i det vestlige Danmark, næsten altid et Medlem af Rigsraadet; næsten altid er han adelig. i det vestlige Danmark tilmed fodt af Adelige. At der ogsaa her har staaet Strid om denne Sag, ses maaske af, at Kongen i Regnskabslenene vistnok har hævdet sin Ret til selv at indsætte Herredsfogder, af, at han i de Landsdele, der laa hans Hovedstad nærmest, er gaaet uden om Rigsraaderne ved Besættelsen af Landstingsdommernes Poster, og af, at Rigsraadet i 1513 udtrykkeligt forbyder, at vanbyrdige og de, der kober Frihed, har Slotte og Len og bliver Landsdommere.

Medens Adel og Rigsraader bredte sig i Lensadministrationen og i Retsforfatningen ude i Landet, synes Forholdet at være et andet, naar vi nærmer os Centrum, *Kongens Retterting,* der var Appelinstans for Landstingene og ofte 1. Instans for Strid mellem Adelige og om fast Ejendom. Her, hvor det gjaldt Udstedelsen af et stort Antal Breve i Forfølgelsessager, Sager, der med Tidens Betegnelser faldt ind under Rigens Rets Dele til Laas eller til Indførsel eller til Rømning, var den af

Kongen udpegede Justitiar eller *Rigens Kansler* den ledende sammen med Bisiddere fra paagældende Landsdel, Mænd af de forskelligste Kredse. Nu har i det 15. Aarh. Justitiaren gerne været en lavættet eller en nybagt Adelsmand, og dog er i dette Tidsrum Stillingens Anseelse steget; den synes endog at have givet sin Indehaver Sæde i Rigsraadet. En „beskeden Svend“, *Hans Kjeldsøn*, har gennem Landstingsskriverbestillingen arbejdet sig frem til dette Embede, som han beklædte fra 1486 til 1494, men efter ham kom ganske vist *Jørgen Marsvin*, en rig og anset Adelsmand. Ogsaa om dette høje Retsembede kunde man da formode, at der har staaet Strid mellem de store og Kongemagten, der netop i Centraladministrationen modsat Lensstyrelsen og Landstingene synes at have hævdet en vis Overlegenhed over Rigsraadet og Stormændene i det hele.

I Lighed, med hvad der var sket i Udlandet, hvor borgerligfodte retslærde tidligt trængte sig ind mellem Kongen og Stormændene, staar der ogsaa i Danmark en stille Strid i Centraladministrationen mellem de høje fornemme Rigsembedsmænd og lavættede, undertiden fremmede Skrivere, der kun skylder Kongens Naade deres Forfremmelse, en Strid, der dog anes mere, end den klart kan paavises. Med Rigsraadssejren af 1439 kom, som rimeligt var, de store *Rigsembeder* atter frem. *Drosten* eller *Hofmesteren* og *Marsken*, der begge var forsvundet i det stærke Kongedommes Tid, dukker nu op igen. Slægterne Gyldenstjerne, Rosenkrantz, Strange og Laksmand beklæder Drostembedet, indtil dette i 1502 forsvinder. Marskembedet beklædes af Slægterne Thott, Rønnow og Gjø og forsvinder ligeledes i 1506. Det tredie store Embede var *Kammermesterens*, en Stilling, der ikke havde været nedlagt af det stærke Kongedomme, og som snart blev besat med Adelige, snart med lavættede Gejstlige; Stillingen forsvandt allerede i 1469.

Om hvilken Magt og hvilke Opgaver der har tilfaldet disse Embedsmænd, er det svært at udtale sig. Det ligger nær at se de første to som Panter paa den i 1439 fremstaaede Adelsvælde; men det er, som om der ikke længere ret har været Plads til disse Fortidsfænomener. Deres Beføjelser er uklare, og andre griber ind i de Omraader, der i særlig Grad maatte være deres. De har i deres Egenskab af Embedsmænd kun haft en ringe Betydning, optaget af store Godser og vigtige Forleninger, som de paa samme Tid har været, og det egentlige administrative Tyngdepunkt har maaske ikke længere ligget hos dem, men, som det er sagt, hos Kongen, der i sidste Halvdel af det 15. Aarh. i *Kancelliet* har haft sin vigtigste Hjælp, medens dette i Begyndelsen af det 16. Aarh. gjorde al anden Hjælp overflødig.

Kancelliet har i dette Tidsrum, muligt under Paavirkning fra Sydtyskland og Holsten, gennemgaaet en overordentlig Udvikling. Me-

dens Titlen „Øverste Kansler“ for Roskildebispen helt træder tilbage, nævnes atter og atter „Kongens Kansler“, ja en Tid under Christian I optræder flere Kanslere øjensynligt samtidigt, noget, der under Kong Hans bliver sjældnere. Da disse Kanslere kun er lidet fremtrædende Mænd, kan det formodes, at Kancelliets Opgaver er vokset saa stærkt i Mængde, at der samtidigt krævedes flere Kanslere. En urolig og uordentlig Tid, hvori der ingen egentlig overordnet Chef har været, er derefter afløst af en mere rolig, hvor enkelte Kanslere afløser hinanden med en fælles underordnet Skriverstab.

Kongens Kanslere kunde være Rigsraader og Adelsmænd, oftest var de dog Klerke, undertiden Udlændinge som Christian I's *Marcellus*, som *Daniel Kepken de Nuland* og andre. Kanslerne besørgede dels selvstændigt, dels efter Kongens Instruktioner de talrige Brevsager, bistaaet af Sekretærer, der skulde love at hemmeligholde alt, skulde love at arbejde i Kancelliet og ikke hjemme og at „holde dem af al Løsagtighed, ærlig og bekvemmelig, saa at Kancelliet fanger ingen Uære for deres Skyld.“ De skulde være „vel forfarne udi kejserlig Lov og i Biblia.“ De har været delt i en dansk og en tysk Gruppe, og i Kancelliet har der været Skabe for de forskellige Landsdeles Brevsager, hvert med sine dertil knyttede Folk. Fra Christoffers Tid har der efter det kejserlige Kancellis Mønster været ført *Kopibøger*, i hvert Fald over hans bayerske Brevveksling. Fra Christian I's Tid findes i Afskrift en Kopibog for latinske Breve fra 1455 til 1468, og en Original findes fra 1506 til 1512. Naar Kongen var paa Rejse, skulde Kancelliet følge med, og Fodermarsken skulde da „fly det bedste Mag (Rum) til Kancelliet, fordi Kongens Ærinde falder mest derind.“

Det er vel dette talstærke, dygtigt arbejdende Kancelli, der efterhaanden har gjort Kammermesterembedet, Marsk- og Hofmesterembedet overflødigt. Vi ved, at det har faaet en stærkere Kontrol med de ekstraordinære Skatter, ja i 1501, 1502 og 1507 selv har opkrævet dem gennem sine Skrivere. Det har faaet Tilsyn med Lensstyrelsen, og naar Rigsraader rejste ud i diplomatiske Sendelser, har de ledsagende Kancellimænd næppe været de mindst sagkyndige. Et Øjebliksbillede af den Bitterhed, hele dette Forhold maa have affødt mellem de store og Kancelliets Folk, har vi i de faa Oplysninger om den maaske for Underslæb i 1494 hængte *Anders Renteskrivers* Historie. „Kong Hans holdt meget af ham,“ fortæller Roskildeaarbogen, „og havde ham kjær og var udi Kanslers Sted i hans Fraværelse, af hvilket han blev meget overdaadig og hoffærdig og forsmaaede baade Adelen og Klerkeriet, og fordi gik det ham ilde.“ En lignende Skæbne blev siden Hans Faaborg til Del under Christian II, da kongelige Skrivere, Sekretærer og Kanslere naaede højere paa Straa end nogen Sinde før.

Det samlede Indtryk af Kronens Forhold til de Herrestænder, der skulde betjene den, er da dette: Kongemagten faar vel et stadigt voksende Herredømme over Gejstligheden, dens Personale, dens Indtægter og Len, men Adelens Magt i dens eget Godsrige som i Rigets Lensvæsen er i afgjort Stigen. Hvad den egentlige Rigsstyrelse angaar, svækkes Kronen saaledes i den ydre Kreds, men i Centrum styrkes den gennem Kancelliets Vækst, der ligesom de opblomstrende Købstæders Borgerskab er Kongen lydigt og hengivent. Dette Dobbeltforhold, der her er skildret, gælder Danmark i Fredens Aar. Det samme uligevægtige Forhold skal genfindes, naar Talen nu bliver om Danmark i de store Kraftanspændelsens Tider, naar Landets Stridskræfter blev kaldt ind, og naar de overordentlige Skattebyrder skulde fordeles.

8. **Rigets Krigsmagt og de overordentlige Skatter.**

Tidsrummet 1439—1513 var et af de Tidsrum i Danmarks Historie, da de ordinære Indtægter naaede et af sine Lavpunkter, maaske det laveste førend 1523—36, og dog var det en Tid, der krævede ganske overordentlige Anstrengelser, baade hvad de idelige Krige mod Sverige og hvad den finansielle Erhvervelse af Hertugdømmerne angik. De store Kraftanspændelsestider udadtil er ofte Tider rige paa indre Udvikling, og saaledes ogsaa nu, da ny stærke Vaaben stod rede til at tages i Brug, og Folkets Ydeevne maatte udnyttes til det yderste.

Rigets *Stridskraft* var en forunderlig Sammenblanding af gammelt og nyt, noget lignende som vi har set i dets Forfatningsliv og igen skal møde i dets aandelige Liv. Mest fortidspræget var Kystbefolkningernes Pligt til at yde *Strandvagt* og det hele Folks Pligt til, naar „Landet“ blev angrebet, „at gaa Mand af Huse“, et vistnok norsk Udtryk, der først nu bruges her. Da gjaldt det endnu, som det udtrykkes i 1428: „efter gammel Sædvane og Ret, som været have tilforn i Landet, at naar Fjende kommer for Landet, og Bavn brænder, og Vidiebrand ginge, hvilken i den Sted hjemme sad....han bør at hænges ved sin egen Bjælke....item hvilken, som udfarer til Strandbakke, som Fjenden ligger for, og rømmer fra sit Banner....han blive æreløs og liges ingen god Mand“. Naar der ikke, som det skete i 1488, blev givet Bud om andet, gjaldt denne Pligt endnu stadig „Landet“, d. v. s. den paagældende Landsdel. Beslægtet med Kongens Magt over sin Hird var det, at det vedblivende stod ham frit for at udbyde sine Regnskabslensmænd og sine Hofsinder og deres underordnede. Ud over disse to Forhold var Kongen efter alle tre Oldenborgeres Haandfæst-

ninger bundet til at indhente Rigsraadssamtykke til Paabegyndelse af Krig og Udskrivning af Mandskab.

I saa Tilfælde mødte alle *Kronens Lensmænd* frem undtagen de, der havde særlig Fritagelse herfor. For det 16. Aarhundrede findes der mærkeligt nok ikke faste Bestemmelser for, hvor mange der skal stilles fra hvert Len, og Tallene ved de forskellige Udbud veksler stærkt, uden at det er muligt at finde noget System deri. Store var Tallene ikke; fra store Len en 60—70 Mand, fra mindre ganske faa. Udtrykkene i Lesnbrevene om denne Sag er ofte: „Eftersom min Herre vil“, og „som min Herre tækkes.“

Under Lensmændene laa ogsaa *Opbudet af Frimændenes* Styrker. Heller ikke disse var nærmere fastslaaet, førend der i Tidsrummets sidste Del sker et Tilløb dertil. De har sikkert staaet i et vist Forhold til det skattefri Jordegods, hvad Udtryk som: „Tjeneste i Krig og Orlog for forskrevne Gods“ kan vise. Adelsmændene har ofte stillet andre i eget Sted. I Kong Hans's sidste Tid forekommer det, at to, ja tre Adelsmænd kun har stillet en enkelt Mand for sig. Under dette almindelige Forfald af den gamle betydningsfulde Herremandstjeneste har der dog været stillet særlig skarpe Krav til Rigsraaderne, der undertiden i det 16. Aarh.s Begyndelse faar Ordre til at opbyde deres yderste Magt, saaledes Abbederne for Antvorskov, Sorø og Esrom i 1505 til Kalmar og de i 1512 paa Sjælland samlede Rigsraader til Skaanes Forsvar. Bidragene fra Kirkens Mænd er derimod betydeligere, dog sikkert uforholdsmæssigt smaa, naar man tager deres uhyre Rigdomme i Betragtning. Roskildebispen stillede i 1490'erne 140 Mand, Aarhusbispen i 1471 120, Roskilde og Børglum 100, medens det højeste Tal, en verdslig Lensmand stillede, var 70. Ogsaa Klostrene og Hospitalerne har stillet Mandskab, derimod ikke Domkapitlerne, men Tallene er ogsaa her ret vilkaarlige og vekslende. I 1471 stillede Gejstligheden og Lensmændene i alt 1577 Mand, deraf 6 Bisper alene de 470.

Mærkeligst er Tallene fra Bondestanden og Borgerstanden, og faa Steder føles Modsætningen mellem før og nu saa stærkt som her. *Bondeudskrivningen*, der før var Tyngdepunktet i alt Rigets Hærvæsen, er nu den ringest agtede Del af Rigets Kraft, og kun faa blev udskrevne. Bønderne blev inddelt i *Læg*, i 1445 paa 30 i hvert, i 1497 paa 10, og af hvert blev der taget en Mand. Degne, Møllere og Hyrder synes at have været fritagne forlods; ellers kom alle med, dog muligvis ikke Gejstlighedens Fæstere. Modsat dette Bondeudbud var *Købstædernes Bidrag* af Mandskab som af Skibe af største Betydning. I 1471 stiller Købstæderne Vest for Sundet 1456 Mand mod de 1577 fra Lensmænd, Bisper og Klostre; i 1496 er Forholdet 1947 mod 1831, i 1508 er det 2207 mod 1251. Enkelte Byer og hele Landsdeles Byer har under-

tiden gaaet fri i særlige Anledninger, men Forsømmelser straffedes haardt; Holstebro blev saaledes i 1454 afkrævet en Bøde paa 100 lübske Mark. Fordelingen af Udskrivningsbyrden blev overladt til Byen selv, der atter kunde idømme de ulydige store Bøder. Som i Rigsindkomsterne saaledes ogsaa i Hærvæsenet vejede de smaa Købstæder godt til, naar det gjaldt, og deres nøje Tilknytning til Kronen var derfor en ikke uvigtig Sag for denne.

Men i samme Retning pegede tre andre Forhold Hærmagten vedrørende, Forhold, der alle pegede fremad i Tid og indad mod Centralmagtens Styrkelse. Der tænkes hermed paa den stærkt voksende Anvendelse af *Lejetropper*, paa *Artilleriets* stadig øgede Betydning og paa den ny store, kongelige *Flaademagt*, der blev skabt mod Tidsrummets Slutning.

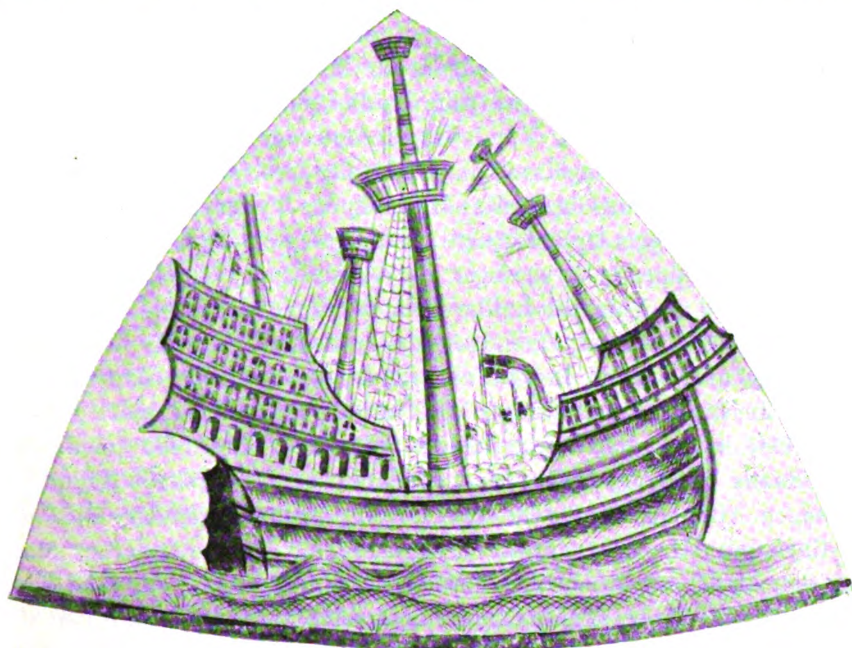
Medens der ikke i 1. Halvdel af det 15. Aarhundrede høres synderligt til fremmede *Lejetropper* saaledes som tidligere, kommer de fra Christian I's Tid stærkt paa Tale, og i Kong Hans Tid endnu mere. Hertug Adolf skaffer Christian Lejetropper i 1450 og 1452, i sidstnævnte Aar tales der om böhmiske Tropper, der skal til Danmark; under Kong Hans' Togt til Gotland i 1487 havde han mecklenburgske og livlandske „Ryttere" om Bord, og i 1497 og 1500 selve den navnkundige sachsiske Garde. I de følgende lange Krigsaar indtil Kong Hans' Død har der til Stadighed været fremmede Tropper i dansk Tjeneste, ikke mindst Skotter. Det er, som om et Pust naar op over vore Lande fra det frygtelige Lejetropsuvæsen, der er et af Hovedkendemærkerne paa Renæssancetiden, og som allerede da var begyndt at hærge Tyskland. Disse fremmede havde „halvt Roveri" eller „frit Røveri" over for Fjenden og kostede uhyre Summer. I 1497 har Kong Hans i Sold udbetalt 150,000 rh. Gylden, mere end begge Hertugdømmerne havde kostet hans Fader, i 1500 udbetaltes der Lejetropperne 44,000 G., og Gang paa Gang maatte Kongen rejse store Laan for at betale de udenlandske Mænd og Soldnere, hvis Tal langt kunde overskride de indenlandske Troppers, og som naar det virkelig gjaldt, var Hærens virkelige Slagkraft. De store Afgørelser i Christian II's, Gustav Vasas og Frederik I's Tid er næsten alle betingede af Lejetroppernes Tillid til disse Fyrster og til deres Betalingsevne. I Forstaaelse af den Fare, der herigennem var ved at vokse frem for Herrestænderne, krævede Rigsraadet i 1483 og i 1513, at Kongen ikke uden dets Samtykke maatte indkalde disse fremmede, noget allerede Kong Hans dog synes at have sat sig ud over.

Et andet overmaade kostbart Vaaben var *Artilleriet*. Stormændene kan have ejet Skyts som Bispen af Roskilde, der i 1503 har laant et af sine Skibe med alt dets Skyts til Kongen, og nu beder *Henrik Krume-*

dige om et Laan paa 30—40 Skerpentinere og andre Bøsser, men det er dog Kronen, der først og fremmest gør Brug heraf, om det end kun spiller en ringe Rolle i Tidens Krige, hvor Forsvaret endnu en Stund er Angrebet overlegent, og alting staar og falder med Borgenes Forsyning med Proviant. I 1471 søger Christian I at skaffe sig en Bøssemester fra Lüneburg, og en i Lund omtalt Bøssemester har vistnok staaet i Kongens Tjeneste. Ved samme Tid udleveres der Jern, Kobber, Tin og Bly til en Bøssesmed, og i Skaane var en Jernhytte i Virksomhed med Forfærdigelsen af Bøsser, Kanoner og Kugler. Ogsaa Krudt blev forfærdiget i Landet selv af Pulvermestre, og saadanne nævnes flere Gange i Kong Hans' Tid. I 1493 omtales et af Kongens Skibe, der var forsynet med 56 Bøsser og desuden „12 Bøsser af Sølvkamret", og i 1509—10 lod Kongen omsende Krudt til Borge og Købstæder. Mangel paa Ammunition har bl. a. tvunget Christian II til at opgive Erobringen af Stockholm i 1518; da Frederik I i 1523 drog op i Jylland var det med lübsk Artilleri i sit Følge, og da Christian II i 1531 drog til Norge, skyldtes den snart følgende Katastrofe i nogen Grad, at hans Skyts forliste under Overfarten.

Endelig skabtes i dette Tidsrum Kongens *Orlogsflaade.* Den gamle Søleding var forlængst gaaet i Opløsning, og selv om Erik muligvis har kunnet udskrive svenske Ledingsskibe, har hans danske Flaade vistnok væsentligt dels været stillet af Bisper, Lensmænd og Kobstæder, dels været „laant" fra de søfarende Nationer. Begge disse to Veje blev i hvert Tilfælde anvendt i rig Maalestok i Tiden 1439—1513. I sidste Halvdel af d. 15. Aarh. skulde Bisperne flere Gange stille „Skibsfolk" og undertiden Skibe, og Købstæderne maatte fremskaffe Skibe til det i dem udskrevne Mandskab. I 1505 var der 38 Byer om at udruste 30 Skibe; de har oprindeligt været smaa, og naar Tallet dalede i den følgende Tid, hænger det sammen med, at Skibene selv og deres Besætninger er vokset. Kongerne har ogsaa vedblivende skaffet sig Skibe ved Tvangsleje. I et Lejdebrev til Hollands, Zeelands og Vestfrislands Indbyggere forbeholdt Christian I sig Ret til midlertidigt at lægge Beslag paa deres Fartøjer; i 1456 benyttede han sig af en saadan Ret over for Hansestæderne, og Kong Hans gjorde det samme i 1497 og senere, ja, han tog to Mand af hvert forbipasserende Skib for dermed at bemande sin Flaade. Dog ogsaa om egne kongelige Skibe blev der snart Tale. I Slutningen af det 15. Aarh hører man saaledes om „Griffen", „Svanen" og „Badekvast". Kong Hans forhandlede med England, Frankrig og Skotland om derfra at faa søkyndige Folk; han brevvekslede med en londonsk Borger om Købet af Skibe og skaffede sig andre forskellige Steder fra. Under sin sidste store Krig med Lübeck tog han endelig selv fat paa Skibsbyggeriet. Ved Storebælt lod han i 1509

to Karaveller bygge, i 1510 byggede han Skib i Sønderborg, men senere bliver København med Bremerholmen lige over for Københavns Slot det Sted, hvor Skibsbyggeriet samler sig, og *Eske Bille*, Kongens derværende Lensmand, bliver Leder af dette Arbejde, der ikke standsede med Fredsslutningen i 1512. Hamburgske Tømrere hjalp til, skønt Krigen førtes mod Søsterstaden Lübeck. Tømmer kom fra Skaane, Stevns,

Krigsskib fra Beg. af 16. Aarh.
Kalkmaleri i Voldby Kirke.
Efter Akvarel i Nationalmuseet.

Korsørkanten og Østjylland; Master fik man fra Danzig, og Tovværk fra Riga, Reval og hollandske Stæder, der ingenlunde ønskede Sundet spærret. Interessante Billeder af denne første kongelige Flaadebygning foreligger i Kongens Brevveksling med Eske Bille. En Gang skrev Kongen saaledes: „Vi beder dig, at du skriver os til, hvor mange Byssestokke du behøver til Kartover, Slanger og Jernbøsser til vort Behov og hvor mange af hver Slags og hvor store, tykke, lange og brede de være skulle“. I Anledningen af Bygningen af en Karavel kræver Kongen Oplysninger om Mester Hans „vor Skibsbygger der udi København“, som ikke har svaret Kongen paa hans Brev, og ligeledes drager Kongen Omsorg for Vinteraftaklingen: „Vi bede Eder, at I tilse, at det Takkel og Tov, som findes paa vore Skibe, der nu er indkomne til København, bliver vel forvaret, og at I tilskikke en Skipper paa hvert

Skib, som kan tage Skibet i Forvaring, samt vide at gøre Rede derfor og have dem færdige til Foraaret, naar det gøres Behov." Som senere Christian IV synes Kong Hans at have omfattet denne Sag med den yderste og mest detaillerede Opmærksomhed, og takket være ham vandt Danmark saaledes den første afgørende Sejr over Lübeck og viste Vejen, „som senere danske Konger skulde følge til et virkeligt kongeligt dansk Søherredømme i Farvandene i Øst og Vest."

Til Tidsrummets stærke udadgaaende Magtudfoldelse og til Fremskaffelsen af disse ny kostbare Kampmidler slog naturligvis de gamle Rigsindtægter langtfra til. I høj Grad maatte der da gribes til overordentlige Indtægter, men disse kunde ikke længere faas uden Stormændenes Samtykke. Samtidig med at Hærmagtens Tyngdepunkt flyttes fra Herrestændernes eget Opbud over til Centralmagtens egne Styrker, Købstæder, Lejetropper o. s. v., søger Herrestænderne gennem Rigsraadet at kontrollere de Veje, ad hvilke Kronen kunde skaffe sig Midlerne i Hænde. Det 14. Aarh.s Haandfæstninger kender intet til nogen Begrænsning af Kongens Ret til at kræve *overordentlige Skatter*, men baade Christian I's og Kong Hans's udtaler sig meget klart herom. Efter 1448 kræves hertil Rigsraadets Samtykke, efter 1483 „mene Rigens Raads Raad, og Biskoppers, Prælaters og Ridderskabs Tilladelse og nogen Almuens Samtykke efter Loven", og dette gentager sig indtil Christian III. Ikke mindre betegnende for Herrestændernes Magt var det, at de overordentlige Skatter, de samtykkede i, nu ikke længere som før i Tiden skulde ramme dem selv. Som vidtstrakte Len var næstendels døde Lemmer paa Statens Legeme, var store Dele af Adelsgodset det samme i økonomisk Henseende; de adelige Sædegaarde, Kirkens Hovedgaarde, en Præstegaard og en Degnegaard for hvert Sogn var forlods fri, endvidere, fra Midten af det 15. Aarh., „Gaardsæder, som sidder for gode Mænds Gaarde" og efterhaanden alle, der gjorde ugentligt Hoveri paa Hovedgaardene, uanset om de boede i Hovedgaardens Sogn eller længere borte, en Frihed, der senere indskrænkedes til Sognet selv. Alle andre Fæstebønder, Bønder i Kronens Godsrige og Købstadsmænd faldt ind under de af Stormændene bevilgede Skatter, der Slag i Slag blev udskrevet i dette Tidsrum, de overordentlige Skatters første store Blomstringstid. Lejlighedsvis som i 1459, i 1465 og i 1468 er dog Lensmændene, endog Pantelensmændene, blevet blokkede for store Summer.

Skatterne bestod dels i *Madskatter*, udskrevne i enkelte Landsdele med Egnens Rigsraaders Samtykke, dels i blandede *Naturalie- og Pengeskatter*, dels i *Pengeskatter*. I Christoffers Tid kendes kun et Par saadanne, men i Christian I's mindst 14 paa 29 Aar; en enkelt Gang, i

1467, hedder det, at Befolkningen er ganske „truckhard“ til at betale. Fra Kong Hans' Tid kendes 8, men der har sikkert været flere. Den svenske Rigsforstander Svante Nilsson erklærede i 1508, at Kongen hvert Aar paalagde de Danske store ulovlige Skatter.

Naar disse Skatter skulde opkræves, har Lensmanden eller en Skriver maaske sammen med et Par Mand fra hver By staaet for Skattens Fordeling. I hvert Fald fra 1458 har Skatteyderne været grupperet i *Læg*, der hvert skulde svare lige meget. For det 16. Aarh. er der vistnok ikke gjort Forskel paa Fæstere og Selvejere saaledes som senere, da der til 10 Selvejere svarede 20 Fæstere og 40 Smaakaarsfolk, og endnu har Læggene været ganske smaa, 4—5 Mand om at betale 3—5 Mark lübsk. Allerede nu kendes Ordet: „Den rige hjælper den fattige“, og i 1536 indskærpes det saaledes: „at det gaar ligeligt til, at de rige komme udi Læg iblandt de fattige, og ikke at de rige komme alle i Læg sammen og ikke heller de fattige udi Læg tilsammen.“

I Købstæderne er Skatten ofte opkrævet sammen med Byskatten og saaledes, at ingen af Borgerne, selv ikke de ellers skattefri, gik Ram forbi. Den blev gerne opkrævet med de samme Beløb som Byskatten; efter Nederlaget i Ditmarsken med det dobbelte af denne Sum. Kong Hans' Tid var haard for Købstæderne at komme igennem, og ved hans Død klager Rigsraadet over, at „menige Købstadsmænd ere saa forarmet, at de ej formaa at give deres aarlige Skat.“

Tidsrummet 1439—1513 er saaledes rigt paa stærke Kræfters Udfoldelse. Danmark har været det magtfulde Midtpunkt for Norden, og for alle Landene omkring det har Tanken om Forbund med eller Selvforsvar mod det danske Rige været det, der politisk set har staaet i Forgrunden. Ved Rigets samlede Kræfter blev store Sporgsmaal fort frem til deres endelige Løsning, i hvert Fald for kommende Aarhundreder: Norges Underkuelse, Hanseaternes Tilbagetrængen, Herredømmet over Østersø, Nordhav og Vesterhav, og under alt dette var Danmark selv kun i ringe Grad Genstand for fjendtlige Indfald. Kun Skaane og Kyststrækninger hist og her var i kortere Tider udsat for Plyndringer.

Men denne Magtudfoldelse har som altid været ledsaget af stærke *indre Forskydninger. Bondestanden* er i sin Helhed gaaet tilbage i Frihed, Rettigheder og Velstand; delvis paa dens Bekostning har *Borgerstanden* rejst sig og har i dette Tidsrum vundet i Selvbevidsthed og Standsfølelse. De største og for Fremtiden mest afgørende Forskydninger er dog sket mellem *Herrestænderne* og *Kongemagten*, skønt de politiske Følger deraf endnu ikke er kommet frem i Lyset. Tilsyneladende har begge Parter haft Fremgang. Herrestænderne er gaaet

frem i Sluttethed og Magt over deres undergivne; deres Rettigheder og økonomiske Muligheder har været i Vækst, deres Eneret til Lensstillinger i Danmark og Norge er næsten en Kendsgerning, deres Ret til gennem deres Repræsentanter i Rigsraadet at raade over Rigernes Politik, over Udskrivninger og Skatteopkrævninger er formelt opretholdt, og selv har de evnet i stadig højere Grad at unddrage sig baade Krigens og Skatteudskrivningens Byrder.

Trods alt dette har ogsaa Kongemagten vundet frem og staar i 1513 med helt andre stærke Aktiver end i 1439—1448. Den har siden 1460 faaet et dynastisk Fodfæste i Hertugdømmerne, den har siden 1474 et afgjort Herredømme over Kirken, den har udviklet et Centralstyre, stærkere og mere virkningsfuldt end før, og den stærke Grokraft i Borgerstanden og Herredømmet over Havene kom i særlig Grad Kongemagten til gode. Denne har ogsaa i Sverige og Norge optraadt med et helt andet Ansigt end hjemme i Danmark, og her i det fremmede har den øvet sig i det stærke Kongedømmes Fremgangsmaader. Ikke mindst vigtigt for den fremtidige Udvikling var det dog, at *Rigets Krigsmagt* ved Forholdenes almindelige Ændring i Europa i stærk Grad var blevet knyttet til Kongemagten selv. Fra at Hæren i Oldtiden havde været det danske Bondefolk i Vaaben, var den i Middelalderens første Tid blevet til det tungtbevæbnede Herremandsopbud; i begge Tidsrum havde det dog endnu været Folkets Kerne, der drog ud til Forsvar eller Angreb. Med den nys skildrede Udvikling, især gennem Artilleriets og Lejetroppernes voksende Betydning var et nyt og mægtigt Vaaben ved at vokse frem, en Hær, der intet Forhold havde til Rigets Indbyggere, en Hær, der af Kongen kunde anvendes lige saa godt til dets Værn som til dets Underkuelse, og som skulde opretholdes ved Hjælp af ny, tunge Skatter.

Selv om Rigsraadet stadig ifølge den skrevne Forfatning hævdede et Overherredomme over Kongen og Bevillingsretten til disse Skatter, var det dog et Tidsspørgsmaal, hvor længe Kongedømmet vilde respektere disse Skranker, rejst af Stænder, der ikke selv sad inde med en virkelig militær Styrke, og som i det Udland, den danske Kongeslægt stod i nær Forbindelse med, for længst havde tabt deres politiske Magt. For den ene af de to Herrestænder var Krisen allerede nær; en indre aandelig Udvikling og Reformationens næsten pludselige Aabenbaring af ny Horizonter skulde inden faa Aartier lade Kongemagten tilfredsstille en Del af sin Pengehunger ved Overtagelsen af de Rigdomme, den romersk-katolske Kirke efterlod sig.

TREDIE AFSNIT.

AANDSLIV OG NATIONALBEVIDSTHED I TIDSRUMMET 1439—1513.

1. Senkatolicismens Aandspræg og Gudstjenestens Vækst.

Til Unionstidens stærkt bevægede og livfulde Spænding inden for Nordens Lande og mellem de forskellige Stænder og Magtfaktorer i Danmark selv svarede ogsaa et Aandsliv i levende Forbindelse med det datidige europæiske og med ikke ringe indre Brydninger. Kun enkelte Sider skal her fremdrages, det religiøse, det kunstnerisk-humanistiske og det nationale.

I *religiøs Henseende* er Tidsrummet 1439—1513 i det store og hele en Fortsættelse af det 14. Aarhundrede. De samme Hovedstrømninger beholder deres Magt over Sjælene; dog er det, som om de trænger dybere ned i de danske Sind og naar videre ud end før — det er de danske Bønnebøgers og de folkeligt djærve Kalkmaleriers Tid. For Tiden, der kom efter, kom Senkatolicismen, og det vistnok med rette, til at staa som Angstens og Mørksynets Tid, som Tiden med de strenge, gammeltestamentlige Retfærdigheds- og Gerningskrav; blot var, i Modsætning til det gamle Israel, hvor Forestillingen om Sjælens fortsatte Liv først sent vandt Fodfæste, Visheden om Livets evige Fortsættelse nu trængt igennem til alle. Tanken om Helvede, Skærsilden og Paradiset som Straf og Løn for Gerningerne her i det korte Jordeliv gjorde Livet for dem, der tænkte, til en saa skæbnetung Sag, at det næsten kunde sprænges derved. Der var, som det er sagt, hos de bedste blandt Middelalderens Mennesker en ærlig Selvprøvelse, en tung Følelse af Sjælens Armod; der var hos dem alle en Angst for Livet med dets mange Farer, med synlige og usynlige Fjender. Forestillingen om en straffende Gud behersker Sindene. Eller som Præsten Hr. Michael siger: Der kommer den Stund, „da du skal bøde, hvad du haver gjort, med Pine og Hjertens Vaande“. Som Karmeliterne i Helsingør havde Bil-

lederne af „Den rige Mand og Lazarus“ for Øje under deres Maaltider, havde Samtidens Menneskehed, der vel i dybe Drag kunde tømme Glædens Bæger, en nagende Følelse af, at hver Gang de gav efter for Kødets Lyst og Øjnenes Forfængelighed, voksede deres Syndeskyld og deres Muligheder for evig Fortabelse. Ramte Dødens Le dem i en af de syv Dødssynder, førend de havde angret og, om Mulighed derfor var til Stede, havde faaet Kirkens Syndstilgivelse, da var et helt Livs Fortjenester forspildt og Sjælen vis paa evig Helvedesstraf. Dødsstun-

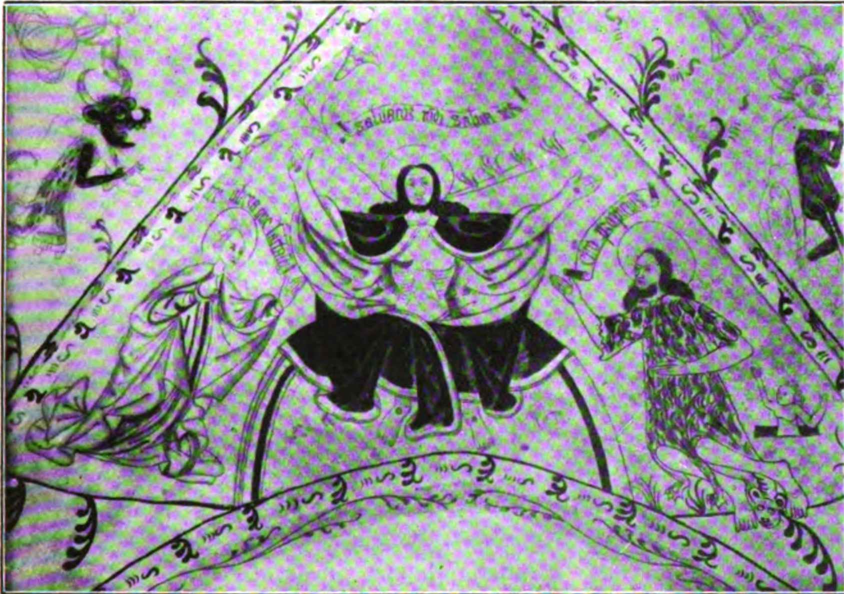

Den rige Mand og Lazarus.
Kalkmaleri fra c. 1500 i Karmeliterklostret i Helsingør.
Efter »Tegninger af ældre nord. Architektur«.

den har derfor haft en forfærdelig for al Evighed afgørende Alvor for Datidens Mennesker, og en fuld Sikkerhed for Frelse har Senkatolicismen ikke kendt. Men selv om man fik sin Sjæl reddet for Fortabelsen, stod Afsoningen af de utallige store og smaa Synder, man Livet igennem havde begaaet, endnu tilbage. Til David hed det i sin Tid: „Din Synd er dig tilgivet, men din Søn skal dø.“ Trods Tilgivelsen var der for hver eneste Synd en Straf, kort- eller langvarig. Fik man ikke Lejlighed til at gøre Bod her i Timeligheden, ventede Skærsildspinen paa Sjælen, og en forfærdelig Angst for denne, udmalet som den blev i Kalkmalerier og i Prædikener, har hvilet over Datidens Mennesker; men ogsaa en Følelse af Guds Højhed, Hellighed, Renhed og af Livets mægtige Ansvar, en etisk Følelse har gennemstrømmet Datidens Religiøsitet og mærkes tydeligt f. Eks. i Povl Helgesens Skrifter.

Men var Angsten saa stor og drivende, som Nutidsmennesker knap kan forestille sig den, var Troen paa *de hjælpende Kræfters* Indgriben

ikke mindre. Til Følelsen af Fortabelsens og Skærsildens Virkelighed svarede som det andet Hovedtræk i Tidens aandelige Ansigt Følelsen af „de helliges Samfund“, nærværende her i Timeligheden i den saliggørende Kirke. Med Udelukkelse alene af de fortabte Sjæle i Helvede stod alle Sjæle i inderlig, om end usynlig Forbindelse med hinanden, Sjælene her, de i Skærsilden og de i Saligheden, alle stod de atter i Forbindelse med de himmelske Englekor og med Treenigheden selv,

Kristus som Verdensdommer med Jomfru Marie og Johannes som Menneskehedens Forbedere.
Kalkmaleri i Ottestrup fra c. 1500.
Fotografi.

hvem Sejren over Død og Djævel hørte til. Med Middelalderens dybe Sans for Slægtsfællesskab, for Fællesskab i Gilder og Lav har Muligheden for at komme de forudgangne Sjæle til Hjælp været en herlig Sag, og Datidens Mennesker har haft et kærligt og opofrende Samliv med deres døde, som Reformationen med haarde Hænder brød itu. Denne ængstede og lidende Menneskehed, der ikke selv magtede at redde sig fra Fristelser og Pine, har gennem Kirken faaet Hjælp fra alle dem, der har været begavet med en særlig Naade, fra hellige Munke og Præster, fra *Helgener* her og hisset; deres Forbøn, deres gode Gerninger er ikke blot kommet dem selv, men ogsaa andre til gode, en ubeskrivelig, nu uforstaaelig Taknemmelighed og Hengivenhed har

fyldt mange ængstede Hjerter, naar de tænkte paa de hellige Hjælpere, Helgenerne op til Guds Moder og Kristus.

Denne Trang til Hjælp i Nøden gennem andres store Gerninger giver sig op mod Middelalderens Slutning et stærkt Udslag i Udformningen af *Afladsvæsenet*, vel det mærkeligste af alle religiøse Brydningsfænomener, til Hælvten hvilende paa den katolske Gerningshellighed, til Hælvten paa en Klarhed over, at man ikke selv række til, men har Brug for Hjælpen ovenfra, og i det hele og store et Udtryk for Længslen mod Frelsevished, den, der i Opnaaelsen af den fuldkomne Aflad vel ikke tilfredsstilles, men imødekommes, saa vidt det er muligt paa den gamle Kirkes Grund. Da Anger altid er Forudsætning for Afladens Erhvervelse, har Kirken kun kunnet give en Mulighed for Aflad, aldrig denne selv, og alle Senkatolicismens Afladsbreve understreger dette. Afladen har ikke sikret mod Fortabelsen, kun forkortet Skærsildspinen med saa lange Tidsrum, som i denne vilde svare til det i Brevene angivne Antal Bodsdage her paa Jorden. Den fuldkomne Aflad har skænket Ophævelse af alle Skærsildsstraffe, dog kun een Gang i Livet og i Dødsstunden, forudsat, at Indehaveren heraf skulde dø i Naadens Stand, det vil sige i Anger over sin Synd og afløst af en Kirkens Tjener. Trods Afladshandelens forargelige Former er Afladsinstitutionen i sig selv et mægtigt Skridt fremad fra det middelalderlige Skyld- og Straffesystem hen mod den uforskyldte Naades Sejr. Naar Reformationen vakte saa stor en Glæde, hvor den kom frem, var det, fordi den ved at fornægte Skærsildens Eksistens gav alle, kvit og frit, den fuldkomne Aflad, og desforuden skænker det, Katolicismen aldrig kunde give: Frelsevished trods alle Synder

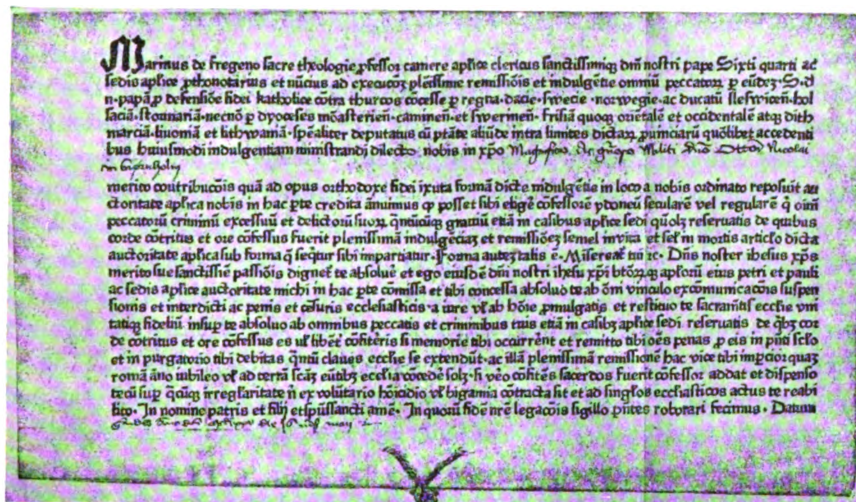

Bindingsværksknægt fra »Apostelhuset« i Næstved. Fotografi.

Naar Senkatolicismen trods sin stadig stærkere Betoning af Hjælpen fra de helliges Samfund og af Naaden i Kristus stadig opretholdt, at al Aflad og ikke mindst den fuldkomne skal betales med Genydelser, især Kirkebesøg og Pengebidrag, om disse end var aldrig saa smaa, hænger dette sammen med, at den aldrig opgav *de gode Gerningers Nødvendighed*. Som al Fortabelse og Skærsildsstraf var forskyldt gennem Menneskets onde Gerninger og Frelsen herfra i langt overvejende Grad skyldes Kristi Fortjeneste og de helliges overskydende gode Gerninger, saaledes var det en uundgaaelig Forudsætning, at Sjælen, der vilde

frelses, selv maatte sanke sig „Værdskyld“, og ikke blot ved Troen, men ogsaa ved Handlinger gøre sig fortjent dertil. Som de onde Handlinger varierede fra ubetydelige Smaasynder til forfærdende Dødssynder, saaledes ogsaa de gode fra det mindste lille Suk til Gud til det største Martyrium, og hver blev saa at sige bogført med sin Værd og blev, alle sammenlagt, afgørende for Menneskets Plads i Evighedens Lovsangkor; thi „ligesom Stjerne er forskellig fra Stjerne i Glans, saaledes er det ogsaa med de dødes Opstandelse.“

En uhyre Virkning havde denne Gerningsbetoning paa Menne-

Marinus de fregeno sacre theologie pfessor camere aplice clericus sanctissimiq3 dñi nostri pape Sixti quarti ac sedis aplice pthonotarius et nūcius ad execucōz plenissime remissiōis et indulgētie omniū peccatorū p eūdez S. d. n. papā p defensiōe fidei katholice cōtra thurcos cōcesse p regna. dacie. swecie. norwegie. ac ducatū slesvicen. holsaciā. stormariā. necnō p dyocesis mōasterien. caminen. et swerinen. frisiā quoq3 orietalē et occidentalē atq3 dithmarciā. liuoniā et lithwaniā. spēaliter deputatus cū ptāte aliūde intra limites dictarū puinciarū quolibet accedentibus huiusmodi indulgentiam ministrandi dilecto nobis in xpo

merito contribucōis quā ad opus orthodoxe fidei ixuta formā dicte indulgētie in loco a nobis ordinato reposuit auctoritate aplica nobis in hac pte credita ānuimus q possit sibi eligē cōfessorē ydoneū secularē vel regularē q oim peccatorū criminū excessuū et delictorū suorū q̄ntūcūq3 grauiū etiā in casibus aplice sedi q̄ulz reseruatis de quibus corde cōtritus et ore cōfessus fuerit plenissimā indulgēciaz et remissiōez semel in vita et sel' in mortis articlo dicta auctoritate aplica sub forma q̄ sequitur sibi impartiatur. Forma autez talis ē. Misereat tui ic. Dñs noster ihesus xps merito sue sanctissiē passiōis digneē te absoluē et ego eiusdē dñi nostri ihesu xpi btōrūq3 aplorū eius petri et pauli ac sedis aplice auctoritate michi in hac pte cōmissa et tibi concessa absoluo te ab ōni vinculo excōmunicacōis suspensionis et interdicti ac penis et censuris ecclesiasticis a iure vl' ab hōie pmulgatis et restituo te sacramētis ecclie vnitatiq3 fideliū insup te absoluo ab omnibus peccatis et criminibus tuis etiā in casibz aplice sedi reseruatis de q̄bz corde cōtritus et ore cōfessus es vl' libēt cōfitēris si memorie tibi occurrēnt et remitto tibi oēs penas p eis in pūti sclo et in purgatorio tibi debitas q̄ntū claues ecclie se extendūt. ac illā plenissimā remissionē hac vice tibi imptior quā romā āno iubileo vl' ad certā scāz eūtibz ecclia cōcedē solz. si vēo cōfitēs sacerdos fuerit cōfessor addat et dispenso tecū sup q̄cūq3 irregl'aritate n ex volūtario hōicidio vl' bigamia cōtracta sit et ad singl'os ecclesiasticos actus te reabilito. In nomine patris et filij et spūs sancti amē. In quorū fidē nrē legacōis sigillo pntes roborari fecimus. Datum

Afladsbrev udstedt 1475 for Hr. Otte Nielsøn (Rosenkrantz) til Bjørnholm. Efter Lange: »Analecta bibliographica«.

skenes Liv. En Iver efter gode Gerninger, efter at opdynge „Værdskyld“, som det hed dengang, har derfor besjælet alle, der overhovedet skænkede Sjælens Liv en Tanke. De gudvelbehagelige Gerningers Tal var nemlig legio. Den mægtigst virkende var nu som altid Gudstjenesten selv med sine to ældgamle Bestanddele: *Messen* og *Tidebønnen*. Den første opfattedes som et dobbelt Offer, hvorigennem Præsten med viede Hænder rakte Gud Brødet og Vinen som en Menighedens Gave til Gud. Ved Indstiftelsesordene forvandledes denne til Kristi Legeme og Blod, og dernæst blev dette frembaaret som en ublodig Gentagelse af Golgataofret, mægtigt til Sjælefrelse for hver Gang, det blev gjort paa rette Vis, gavnligt for Præsten, for den, der bestilte Messen læst, for alle, som vedkommende ønskede at den i Særdeleshed skulde komme til gode, og for alle Sjæle i Almindelighed. Forstaaelsen af dette er nødvendig for at fatte den Iver, hvormed man i Senkatolicismens Dage

med store, ja de største Bekostninger var villig til at indstifte Messer, de talrige „daglige Messer", de 100 Messer, som den vestjyske Maje Jensdatter lod læse i Ribe efter sin Død, de aarligt tilbagevendende Messer, man fik Kirken til at læse paa ens Dødsdag, „Aartider" kaldet, o. s. v.; man fatter ogsaa herved den Iver, hvormed de fromme overværede Messerne, og Nødvendigheden af det store Antal Præster, da hver Præst daglig kun maatte læse Messe en enkelt Gang. Gudstjenestens andet Hovedelement var *Tidebønnen*, „Officiet" kaldet. Som Messen var Ofret til Gud, var Tidebønnen, sunget eller fremsagt, den aldrig forstummende Lovprisning, som alle Mennesker var Gud skyldig, men som mest fuldkomment blev ydet paa egne og andres Vegne af Præsterne i Domkirkernes Kor eller af Munkene i Klosterkirken gennem den ugentlige Afsyngning af Davids Psalter med indflettede Hymner, Cantica, Responsorier o. s. v. forbundet med Oplæsning af hellige Læsestykker, alt i en aarlig Rytme afpasset efter de store Fester og efter Dagens Helgen. Et forunderligt lithurgisk Kunstværk var Officiet, som det strakte sig fra Nattetimerne indtil Solnedgang med sit evige Omkvæd: „Ære være Faderen, Sønnen og den Hellige Aand, som var fra først af, er og altid bliver fra Evighed og til Evighed." Foruden det egentlige store Officium var der Officier for de afdøde, for Jomfru Maria, for det hellige Kors, for Treenigheden. At foraarsage denne Lovprisning forlænget, foretaget med større Pragt, med flere Hjælpere eller forøget med festlige Processioner var de frommes Længsel, og talrige Gaver er givet til dette Formaal.

En af de største *Indstiftelser* af denne Art var Christian I's Opførelse af *Hellig-tre-Konger Kapellet* i Roskilde. Det var udstyret med tre Altre og med Præsteskab til daglig Messelæsning og Tidesang til Fordel for Kongen og alle hans Paarørende samt for det „Selskab" af højfornemme Personer, han dannede om Kapellet som dets Kerne. Endnu mere pragtfuld og kostbar skal *Sanctuarium Birgerianum*, den af Ærkebisp *Byrge Gunnarsøns* i Lundekrypten indrettede Gudstjeneste, have været, stiftet til Sjælehelse for alle dem, der havde gjort vel mod den i fattige Forhold fødte Kirkefyrste. Som et Udtryk for de Følelser, der besjælede alle de utallige, der i Senkatolicismens Dage i „Gudstjenestens Vækst" saa den gode Gerning, kraftig fremfor alle andre, skal et Afsnit af Christian I's Gavebrev fra ovennævnte Stiftelse anføres: „Efterdi vi af Guds Naade vel betænke kunne, at vi alle paa den yderste Domsdag opstande skulle og tage Løn for vore Gerninger, gode og onde, da er intet nyttigere til Menneskens evige Salighed end at betragte og fuldkomme de Stykker, som Guds Lov og Tjeneste dagligen afholdes og øges kan, og i saa Maade disse Verdens forgængelige Gods og Rigdom her om at vende til evig Løn i Himmerige at have

med Gud, og at hver er saa pligtig Gud og den hellige Kirkes Tjeneste at formere og øge, som Gud ham i sin Naade og Barmhjertighed her udi Verden Gods og Velfærd tilføjet haver, som hver vil have Løn af Gud og Glæde med hans værdige Moder Jomfru Maria og alle Helgenerne i Himmerige til Evighed. Og kunne vi vel besinde og betragte, at intet er vissere end Døden og intet uvissere end Dødens Time.“ — Mere kort og fyndigt udtrykker Rigshofmesteren Povl Laksmand sig, naar han, maaske den rigeste Godsejer i Landet, ledsager en Gave til vor Frue Kirke i København med disse Ord: „Al den Umage, som vi gor os her for Verdens Gods, kan intet hjælpe os til evindelig Salighed, med mindre vi betænke nogen Del til Gudstjeneste, ham til Lov og Ære, som os haver givet Sjæl og Liv og alt det Gods, som vi have!“

Man nøjedes imidlertid ikke med enkeltvis eller gennem Gilder og Lav at sætte Præsterne i Gang med dette Værk. Man dannede ogsaa *Sammenslutninger blandt Lægmænd* for selv at yde Gud eller hans Moder en lignende Hyldest som de højlærde Præster om end paa jævnere Vis. Herhen hører de to „Mariæ Psaltere“ Broderskaber, der oprettedes i Slesvig By i 1481 og i Odense i 1496 efter Moderstiftelsen i Köln. Medlemmerne forpligtede sig herved til hver Uge at læse Mariæ Psalter udi tre Rosenkranse med alle de Meditationer, som dertil kræyedes; de lod afholde fire aarlige Gudstjenester til deres dødes Amindelse og fire ugentlige Messer. Præsten Hr. Michaels Bog til Vejledning for denne Bønnekreds hører til de mest karakteristiske Opbyggelsesskrifter fra Tiden.

Næst efter Gudstjenesten og alt, hvad dermed stod i Forbindelse: Kirkebygningen, Sakramenthuset, Relikvier, Vievand o. s. v., kom *Barmhjertighedsgerningerne*, og sikkert har Troen paa deres Værdskyldskraft paa mange Maader mildnet Livet for syge, fattige og gamle i en Tid, hvor Staten endnu ikke vedkendte sig sociale Opgaver. En overordentlig mangesidig Virksomhed faldt ind under denne Gruppe, hvoraf det egentlige Hospitalsarbejde, inspireret fra Roms San Spirito vel bærer Prisen. *Helligaandshusene* blev hist og her til Helligaandsklostre, der tog sig af alle trængende, endog af Hittebørn og Barselkvinder. *St. Jørgenshusene* tog sig af de spedalske, Claus Dennes' *St. Annæ Hospital* af de koppesyge o. s. v. Ogsaa her fortsatte særlige Broderskaber dette Arbejde; *Kalendegilder*, hvor Lægfolk og Gejstlige modtes, *de verdslige Gilder* og *Lavene* havde en kristeligt betonet indbyrdes Hjælp som en af deres betydningsfuldeste Opgaver, og i denne Aand blev der mod Middelalderens Slutning oprettet helt verdsligt ledede Hospitaler. Hertil slutter sig alt, hvad der har været gjort gennem Almisseuddeling til særlige Formaal som til „Sjælebad“ for dem, der ingen egen Badstue ejede, til Skolepeblinges Underhold, til Tiggere

o. s. v. Man tager dog vistnok ikke fejl i at formode, at Interessen for Gudstjenestelivet har ladet Barmhjertighedsgerningerne træde stærkt i Skygge, noget, der udtrykkeligt udtales om Christian I, og som blev stærkt fremhævet af de kommende Reformatorer, der heri fandt et af den gamle Kirkes svageste Steder.

Spedalske og Tiggere.
Fløjmaleri paa Altertavle fra c. 1500 fra St. Olai Kirke i Helsingør. (Nationalmuseet). Fotografi.

Som en tredie Gruppe af gode Gerninger kan nævnes den frivilligt paatagne Lidelse, alskens *Spægelser* og *Afsavn*, øvet aabenlyst eller i det skjulte, lige fra Pilgrimsvandringer til fjerne Valfartssteder til Afholdenhed fra Kødets Lyst og Øjnenes Hoffærdighed, det, Prædikanterne aldrig blev trætte af at advare imod.

Fra Munkene og Præsterne, der stillede hele deres Liv i de gode Gerningers Tjeneste, og maaske naaede vidt frem i Helliggørelsens Kraft, i Andagt og Beskuelse, var der utallige Grader til den fattige Bonde, hvis Dag, fra Sol gik op, til Sol gik ned, var optaget af det grove Slid; men denne kunde med sine enfoldige Bønner og gennem *Tiendens* Indbetaling være ikke mindre delagtig i det Gudstjenesteliv, der i Tusinder af Former optog Datidens fromme. En forunderlig broget Verden har den senkatolske været med de dybeste Skygger og det klareste Lys, med mægtige Længsler og stor Angst, med dyb Taknemmelighed og Ærbødighed og med store sjælelige Anspændelser.

2. Kirkens og Prælaternes Betydning for Kunst og Videnskab.

Takket være Nedsættelsen af Servispengene, Indførelsen af den nørrejyske Bispetiende, den inderlige Tilslutning, Tiden har ydet Gudstjenestelivet, det hellige Kirkehus og alt, hvad der tilhører dette, og først og sidst takket være den Iver efter at vise Troen i Gerninger, som

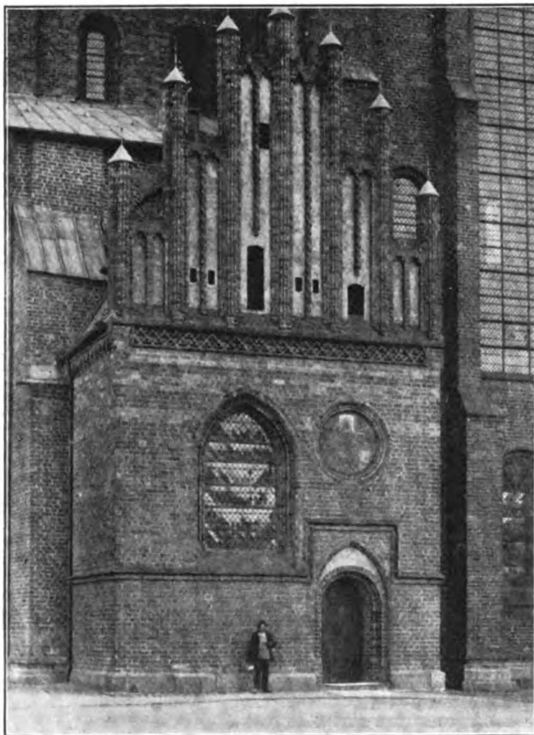
har præget Senkatolicismens Lægmænd, har Kirken været i Stand til at give en Indsats i dansk Kulturhistorie og Kunsthistorie saa rig og alsidig, at det sikkert er uden Sidestykke i vor Historie. Umiddelbart før sit pludselige, tilsyneladende uforberedte Fald skænker den katolske Kirke det danske Folk Gaver som Universitetet, Skolelivets Opblomstring, Bogtrykkeriets Indførelse, Kunstværker i Arkitektur, Skulptur og Kalkmaleri, hvis fattige Levninger endnu den Dag i Dag fylder os med Glæde.

Haderslev Kirkes Kor.
Fotografi.

I Tidsrummet 1439—1513 er en Række store Bykirker opført eller ombygget: *Vor Frue i Præstø, St. Nikolaj i Køge, St. Olai i Helsingør, St. Laurentius i Kerteminde, St. Budolfi i Aalborg* og flere andre. En Del er ændret og udvidet: Vestpartiet og Taarnet er bygget til *Assens Kirke, Aarhus Domkirkes* Kor og Taarn er bygget, *Frue Kirke i Haderslev* fik sit ny stolte Kor o. s. v. I Landsbyerne blev der vel kun bygget faa ny Kirker, men største Parten af de gamle blev stærkt forandret. Mange blev forlænget for at give Plads for den voksende Befolkning; endnu flere fik et Taarn mod Vest, adskillige er forlænget i Øst, idet brede sengotiske Kor har erstattet de smalle romanske, og navnlig paa Øerne er et overordentlig stort Antal forsynet med Vaabenhuse, Gravkapeller, Sakristier og med indbyggede lave Hvælvinger i de flade Bjælkelofters Sted. Naar den sengotiske Tid trods de forholdsvis faa Nybygninger dog har kunnet præge Landet saa stærkt, skyldes det ikke mindst disse utallige Omdannelser af de ældre Kirker. Gennemgaaende Træk for nogle Bykirker er en vis plump Simpelhed og en Reaktion mod den lette Himmelstræben, der prægede den

ældre Gotik. Endvidere den stærke Vilje til stærkt oplyste Korpartier med Vinduer fra Hvælv til Gulv, saa Blikket uvilkaarligt tvinges did op. Brede, store Vinduer, ofte med en lav Bueafslutning, er senmiddelalderlige, og det samme er fremfor alt de Trappegavle, der overalt myldrer frem fra Taarne og Kapeller, fra Domkirkerne i Roskilde, Ribe og Aarhus ned til den enkleste Landsbykirke, næsten altid forsynet med smukke Blindinger, meget indbyrdes forskellige endog paa den samme Kirke. I de alleryngste af disse Blindinger, hvoraf den kunstfærdigste er den fialdelte Gavl paa Oluf Mortensøns Vaabenhus i Roskilde, der er nordtysk i sin Stil, finder man Spor af Renæssanceliniespil; vandrette Inddelinger begynder at afløse de lodrette. Ellers er i den sengotiske Arkitektur Renæssancesporene endnu mer end sparsomme.

Oluf Mortensøns Vaabenhus ved Roskilde Domkirke.
Fotografi.

Langt mere følsom for det ny kunstneriske Liv er Kirkernes indre Udsmykning, der repræsenterer den største Del af Tidens kunstneriske Indsats.

Medens Kirkebygningernes Ydre taler om Kirkens Rigdom og Menighedernes Offervilje, fortæller *Kalkmalerierne* os i et endnu tydeligere Sprog om selve det Aandsliv, der netop da har udfoldet sig i Kirkehusene. Ogsaa her møder vi, som i Gavebrevene, Tanken om Syndens Magt, om Straffen over Synderen, om den dømmende Kristus, men ogsaa om Forløsningen gennem Kristus, om de gode Gerningers Betydning for Sjælene, om Helgenskaren ført af Jomfru Marie o. s. v. Særlig betegnende for Tidsrummet 1439—1513 er det djærve folkelige Gennembrud, der sker i Kalkmaleriernes Fortællemaade; den stive, højtidelige Stil i de romanske Billeder er forbi; forbi er ogsaa Unggotikkens sjælfulde, noget spinkle, franskpaavirkede Fornemhed; nu

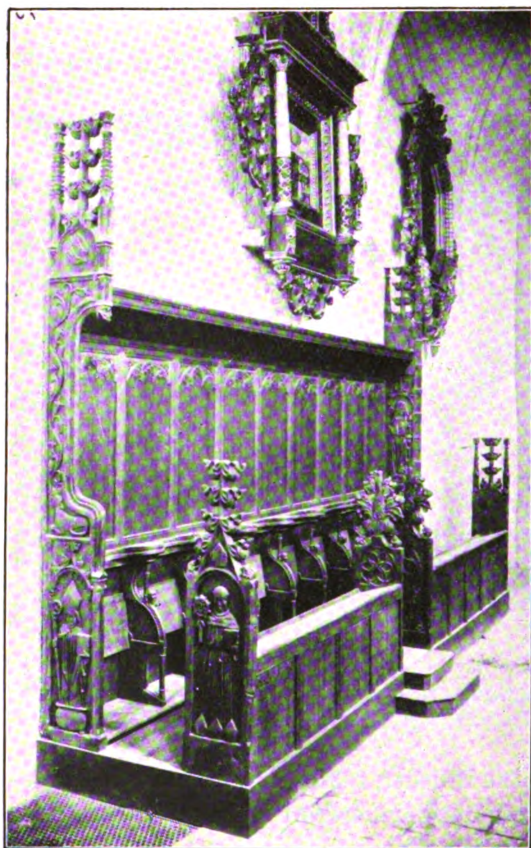
fyldes Billedfladen med store, stærke Skikkelser; en stor Evne til at anskueliggøre og understrege, saa selv de jævneste Kirkegængere skal kunne fatte Meningen, præger nu Fremstillingerne; englelige og djævelske Ansigtstræk, stærke Bevægelser, Klædedragter snart udfordrende moderne, snart fattige og enkle tiltvinger sig de andægtiges Opmærksomhed. Billederne bliver dramatiske, ja spændende. „Hele Skalaen fra Paradis til Helved," er det sagt, „ruger over Menigheden oppe under Hvælvene og sænker sig snart som en mild og kvægende Dug i følsomme Sjæle, snart som Regnbyger eller Hagl, der pisker ru og barske Sind." Men samtidig med, at de giver os et Indblik i Tidens religiøse Stemninger, er de en vidunderlig Billedbog, der afspejler vore Forfædres Liv til Hellig og Søgn, Ridderen i Panser og Plade saa vel som Bonden bag sin Plov. Billederne er i Slægt med nordtyske og svenske paa samme Tid, men alle er de paavirkede af den ny Træsnitkunst, der spredte kraftige, groft tegnede Andagtsbilleder og Bøger ud over Europa. Flere danske Billeder, saaledes af *Elmelunde-Mesteren* og *Vallensbæk-Mesteren*, kan umiddelbart føres tilbage til Træsnit fra Samtiden. Herved naar nederlandske Paavirkninger i Retning af Individualisering og Naturiagttagelse ind over Danmark, enkelte Steder, som f. Eks. i Højelse Kirke, saa stærkt, at der i Behandlingen af de nøgne Skikkelser kan tales om et Pust fra Renæssancen. Mod Tidsrummets Slutning bliver dette endnu stærkere. Der kommer en mægtig Fasthed og Fylde over Tegningen, en friere Bevægelse i Skikkelsernes Liv; man mærker, at Renæssancens Staffelibilleder og Kobberstik har paavirket Kunstnernes Opfattelse af det sete. Men samtidig med at den tekniske Kunnen saaledes vokser, træder her som overalt det middelalderlige Fromhedspræg tilbage; profane Motiver, der allerede i Tidsrummets Begyndelse stak frem i Krogene for at lokke Opmærksomheden op mod Hvælvingerne, breder sig nu og vækker hist og her Forargelse. Her

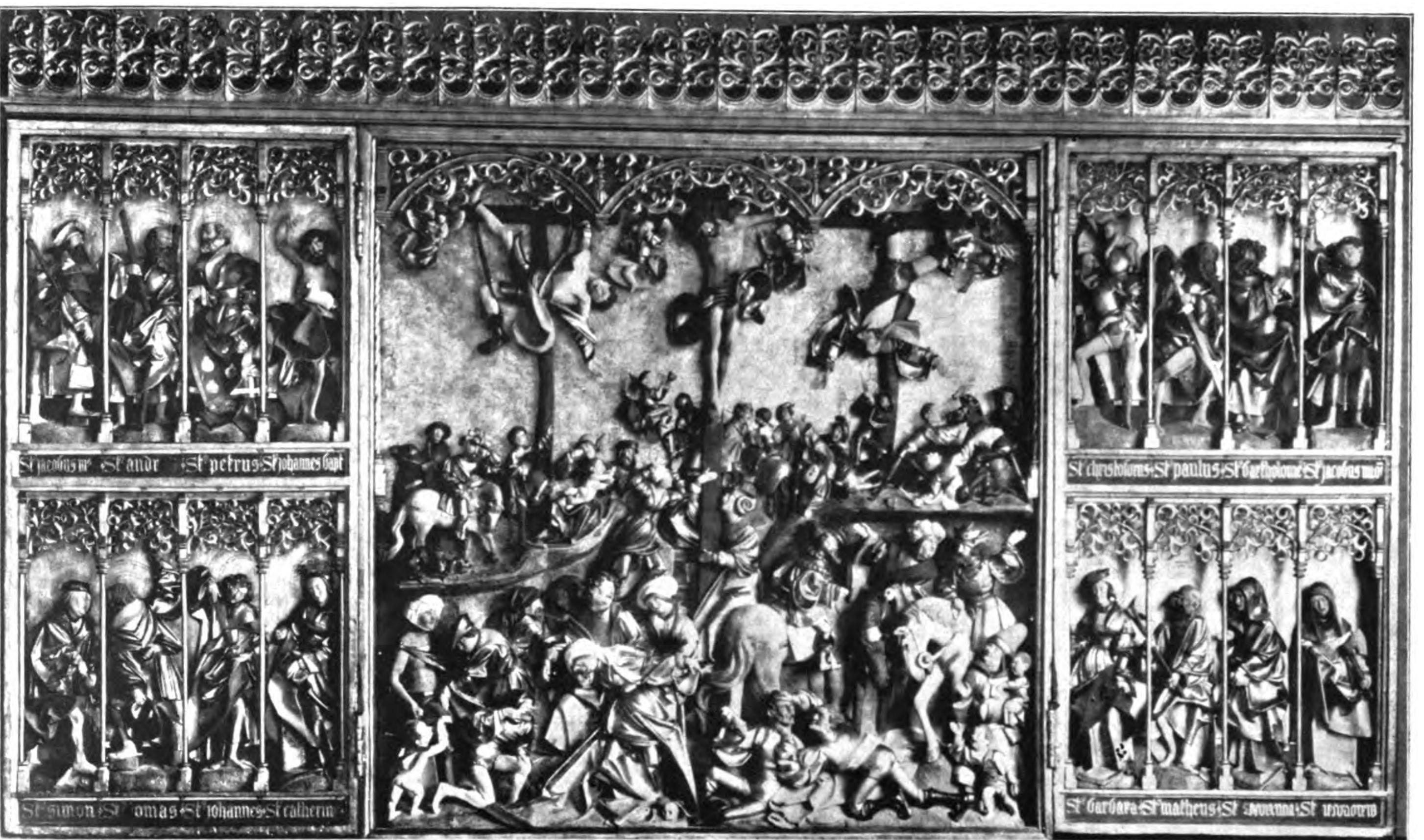
Jomfru Marie bringer Kristusbarnet i Skole. Kalkmaleri fra Slutn. af 15. Aarh. i Tudse Kirke. Efter Akvarel i Nationalmuseet.

som i Menighedernes Offervilje og i Klosterlivets Strenghed er en kendelig Afspænding at mærke mod Tidsrummets Slutning.

Hvad *Kirkernes Inventar* angaar, er dette i Modsætning til Kalkmalerierne ofte af udenlandsk Oprindelse. Prægtigst er her de store og smaa Alterskabe med de straalende Farver, den stærke Forgyldning, de mange smaa Skikkelser ved Siden af enkelte store, ofte udført med den største haandværksmæssige Dygtighed i lübske Værksteder. Ogsaa her mærkes stærkt den *nederlandske Paavirkning*, som Lübeck var yderst følsom for, men ogsaa direkte fra Nederlandene er Kunstværker, baade malede og udskaarne, naaet hertil, ligesom ogsaa fra et berømt Alabasterværksted i *Nottingham* i England. Pragtstykket blandt alle de danske middelalderlige Altertavler er den i 1482 i Aarhus opstillede, bestilt af Bisp *Jens Iversøn* og udført af den lübske Kunstner *Bernt Notke*. Her opfylder den hellige Anna med Pave Clemens og Johannes den Døber det store Midterfelt, medens Apostlenes smaa Skikkelser i to Rækker fylder Sidefløjenes Inderside. I Overensstemmelse med hele Tidsaanden er et overmaade stort Tal af de bevarede Tavler Passionstavler med Kristi Lidelseshistorie; undertiden er Midterfeltet en gribende realistisk Fremstilling af Treenigheden, af den segnefærdige Kristus, vist frem af Faderen, eller den afsjælede Kristus, baaret af Jomfru Marie, der ofte selv er Midterfeltets Hovedskikkelse. Ogsaa her møder vi Senmiddelalderens djærve Anskuelighed med dens Sans for Individualisering, for smaa Bioptrin, for bur-

Korstole fra Klosterkirken i Horsens. Fotografi.

Altertavle i Bregninge Kirke paa Ærø.
Udført kort før Reformationen i Billedskæreren Claus Bergs Værksted i Odense.

leske Motiver og for den kraftige Understregning. Fint og groft blandes paa den mærkeligste Maade sammen, ikke mindst hvor der er Tale om de af hjemlige Træskærere udførte Efterligninger af den lübsk-nederlandske Stil. Takket være disse farvestraalende Kunstværker, de næsten utallige Lægmandskrucifikser, der opstilledes paa en Bjælke mellem Koret og Hovedskibet med Jomfru Marie paa den ene, Johannes paa den anden Side, de skønt udskaarne Korstole og meget mere blev vore middelalderlige Kirker Samlingssteder for Datidens ypperste Kunst, øvet ofte af danske Mænd under Paavirkning af den mellem- og vesteuropæiske Kunst.

Senkatolicismens Kirkeliv gav ikke blot Anledning til en rig kunstnerisk Virksomhed og levende kunstneriske Forbindelser mellem Indland og Udland. De talrige, højtlønnede Prælatstillinger ligesom de af Menigmand højagtede om end fattigt aflagte Præstestillinger drog Landets Ungdom i store Skarer til *Studierne* — Latin var jo den fælles Indgangsport for høj og lav, og Latinskolerne fyldtes i denne Tid med Elever: „Saa mange Peblinge var der“, fortæller Peder Palladius, „at der var fuldt baade oven og neden: 700 udi Ribe Skole, 900 udi Roskilde Skole, ikkun for at de skulde blive Munke og Alterpræster, ja, Adelsfolk holde ogsaa deres Børn til Skole for store Præbender og kostelige Len“. Under disse Forhold voksede Skolernes Tal. Fra 1444 til 1513 aabnedes bl. a. ny Skoler i Kalundborg, Randers, Helsingborg, Skelskør, Helsingør, Næstved og Rønne.

Medens *Christian Pedersen* senere opruller et yderst mørkt Billede af Livet i Roskilde og karakteriserer Undervisningen som „Skvalder, Røg, Føg, hverken Gud eller Mennesker til Nytte eller Gavn til Liv eller Sjæl“, er *Peder Palladius'* Dom helt anderledes lys. Under sit Ophold i Assens Skole lærte han af en Pebling at gaa Tiggergang i Byen, „men han var ikkun min Mester en Middagstund“, og om Skolegangen siger han: „I se jo vel, at vi have ikke været ledige i Skolen, endog vi legede undertiden paa Marken, som Eders Drenge gør ved deres Majtræ; med Lyst og Leg lærte vi, der vi lærte.“ Om hvordan han blev holdt til Læsningen af sit Hjem, fortæller han: „Min sal. Fader, ved Navn Esbern Jensen, Borger i Ribe, en Lægmand, der aldrig har læst et Bogstav, straffede mig haardeligen med Ord i hans Alderdom og min Ungdom, ude mellem Ribe og Bjærge, fordi at jeg var en Pebling og gik i Skole og kunde dog ikke opregne for ham alle Søndagsevangelierne paa mine Fingre, som han kunde opregne for mig.“

Medens vi kun skimter *Rasmus Simonsens* Omrids i Christian Pedersens Omtale af denne sin Lærer, en ivrig Dyrker af Peder Laale, har en anden af Tidens Skolemænd efterladt sig et godt Navn i dansk Skolehistorie, nemlig Aarhusrektoren *Morten Borup.* Han er født henv.

1446 og var 24 eller 27 Aar gammel, da han kom til Bogen i Aarhus Domskole. „Før den Tid havde ikke Blæk og Papir og Pen, men Høstarbejde, Slibestenen til at hvæsse Leens Æg, Økse, Plovstjært, Tømmer, Skovl og Hakke og andet lignende Bondeværktøj slidt hans Hænder.“ Fra Marken ved Børup i Tranbjerg Sogn skal han da være rømmet til Aarhus efter at være pryglet af Fogeden under Høslætten, og langskægget som han allerede var, blev han optaget i Skolen. I „den store Kirke“ skal han have aflagt det Løfte, „at hvis Gud bifaldt hans Forsæt, — saa vilde han Resten af sit Liv vie sin Kraft til at oplære Ungdommen, og han vilde ingensinde aflade med den Gerning at lære fra sig, hvad han selv havde lært.“ Efter Studier i Köln blev han Rektor i Aarhus. Han prises af Erasmus Lætus for sit rene Sprog: „det skrevne Ord havde en særlig Ynde og Afslebethed, medens hans Tale for det meste ifølge gammel Vane duftede af og var spækket med dagligdags Vendinger.“

Om det gode Sind, Morten Børup nærede over for sine Elever, vidner hans Arbejde for, at de, der sang med ved Gudstjenesten i Domkirken, skulde have Betaling derfor, og han har ordnet dette saaledes, fortæller Claus Lyskander, „at han fuldstændig forsynede enhver med Middagsmad og mellemste Klasse tillige med Aftensmad — en sandelig ikke ringe og meget smuk Barmhjertighedsgerning.“ En ikke mindre Glæde har han beredt sine Elever ved sin Omhu for deres Forlystelser; han har skrevet en Kordans, som bærer Navnet Daaredans, en „fin og vittig Komposition“, og han har skrevet den skønne Majsang, som de sang, naar „de den første Dag i Maj bragte Vaarens første Blomster og Blade ind i Byen“, noget, der med det ny Aarhundrede var begyndt hist og her, en dobbelt Arv fra Bøndernes Foraarsfester og fra Kirkernes Processioner. Men Morten Børups *Majsang* er vistnok stærkt paavirket af Tidesangen i Domkirken, hvor han indtil sin Død virkede som Kantor. Han kan her have mødt det, der er Grundtonen i hans egen Sang: Naturens Lovprisning af Skaberen, frembaaret paa Mennesketunge. Er de første Vers i Slægt med de saakaldte Vagantvisers Naturfølelse og Vaarfryd, er de sidste Strofer et Udtryk for den hellige Lovprisning.

Tak for al Guds Kærlighed!
jubler Land- og Havglans.
Jorden, hvilken Herlighed!
— dog af HANS kun Afglans.

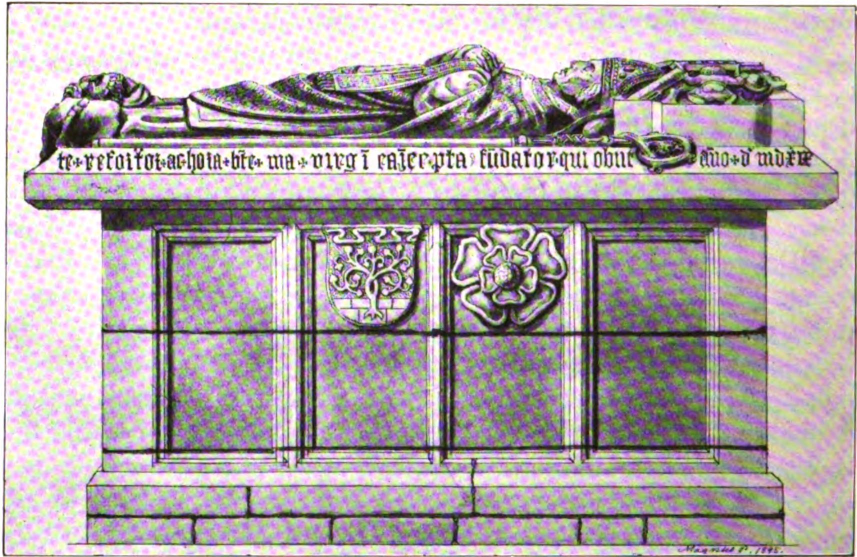
Rørt af HAM er alle Ting
oppe, nede, rundt omkring,
frem i Farver svulmet.

**Selv HAN mindre ligner dem
end en Vaar, der straaler frem,
ligner Vintermulmet.**

Egentlige *vidtgaaende Studier* ud over Latinskolen blev allerede før Universitetets Grundlæggelse drevet hist og her. *Franciskanerne* har været ivrige herefter og har ejet fortræffelige Biblioteker; især har Aalborg Klostret udmærket sig, og i Lund var der ligefrem et lille franciskansk Universitet, der fra 1438 har arbejdet med to Lektorer og har kreeret Baccalaurei. I Haderslev havde Bispen *Claus Wulf* oprettet et Lektorat i Teologi til Støtte for Uddannelse af Præster til det dansktalende Nord- og Mellemslesvig og et lignende men tysksproget var der i Slesvig. Men alt dette kunde langt fra tilfredsstille den danske Studieiver. I stadigt større Tal strømmede Ungdommen til de *udenlandske Skoler;* Hovedparten var udsendt af Kapitler eller Klostre; en ikke ringe Del var unge Adelsmænd eller Borgersønner, især fra København, Malmø, Husum og Flensborg. Mens Frankrig før havde draget de fleste, var Pariseruniversitetet nu i Tilbagegang. Hundredaarskrigen og Universitetets Opposition mod Rom i Baselkonciliets Tid havde nu efter Roms afgjorte Sejr skadet det overordentlig meget. Studiehusene forfaldt, det danske i Aarhundredets første Halvdel, og de af Paven stærkt begunstigede tyske Universiteter blomstrede op. Flere ny dukkede op i Danmarks umiddelbare Nærhed, og hertil var der let Forbindelse fra Danmark. Greifswalds Universitetsmatrikel fra Stiftelsesaaret 1456 til 1520 rummer alene henv. 250 danske Navne, og Listerne fra Rostock mere end dobbelt saa mange.

En ganske overordentlig stor *tysk Kulturpaavirkning* blev herigennem tilført Danmark til Afløsning for den tidligere franske, og da omsider det danske *Universitet* blev stiftet, var det efter tysk Mønster, formeligt et Datteruniversitet af det navnkundige i Köln. Hvad Aarsagen var til dette Skridt, der omtrent samtidig blev taget i Sverige som i Danmark, begge Steder under vanskelige økonomiske Forhold, er svært at afgøre. Sikkert har dog den stærke senmiddelalderlige Nationalbevidsthed bidraget sit hertil og ikke mindst de hermed jævntløbende økonomiske Synspunkter om Sølvets Forbliven i Riget. Skulde Universitetet imidlertid kunne hævde sig, skulde dette dog netop ske ved dets internationale Karakter, ved at det af den romerske Kirke blev godkendt og sideordnet med de andre europæiske Universiteter, at det som „Studium generale" kunde meddele Grader, der blev respekteret overalt, at det kunde staa aabent for Gejstlige, uden at de derfor mistede deres Indkomster, og at det fik Ret til at præsentere Paven Kandidatlister til gejstlige Forfremmelser. Af disse Grunde blev Univer-

sitetet i København kun i saare liden Grad præget her hjemmefra. Autorisationen til dets Oprettelse udgik fra Rom, Pavebullen af 19. Juni 1475 blev stilet ikke til Kongen, men til Ærkebispen, Statutterne blev udarbejdet af Ærkebispen, Midlerne til Universitetets Drift blev udredt af Kirken, især af Kapitlet i København, og dette overlod det unge Universitet sin Domskole til Lokale. Lærerkredsen var hidkaldt fra Köln, hvorhen *Peter Albertsøn* var draget i dette Ærinde. Den 16. Maj

Ærkebisp Byrges Gravmæle i Lunde Domkirkes Krypt.
Efter Tegning af Magnus Petersen i Nationalmuseet.

1479 holdt denne Skare af fremmede Lærde sit Indtog i København, og allerede den 1. Juni var alt rede til Universitetets højtidelige Indvielse ved en Gudstjeneste i Vor Frue Kirke. Under denne traadte Lærerkredsen sammen og valgte til sin Rektor Kapitlets Dekan Mester *Jesper Henriksøn* til Sandagergaard, den efter Datidens Tankegang egentlige universitetsstiftende Handling. Medens Universitetets Statutter blev de samme som de i Bologna gældende, og dette Universitet stadig nævnes som Forbilledet, kom det københavnske dog ved i sin Kærne at være en Lærerkorporation til at staa Köln- og Paris-Universiteterne nærmest i Type.

Var saaledes det romersk-internationale og det tyske stærkt fremtrædende i Universitetets Grundlæggelses Tid, var det dog Christian I og hans Kreds, der gjorde det grundlæggende Arbejde. Det er vistnok under sin Rejse i Rhinegnen 1474 og 1475, da han skulde mægle mellem Domkapitlet i Köln paa den ene Side og Ærkebispen og Carl den

Dristige paa den anden, at han har faaet Ideen om at gøre Alvor af Erik af Pommerns hengemte gamle Plan. Han lod Dronning Dorotea forebringe Planen for Paven i 1475; han formaaede Kirken til at fremskaffe Midler og gav Universitetets Lærere værdifulde Privilegier, især retslige, omend ikke saa vidtgaaende som dem, de tyske Universiteter gerne opnaaede.

Københavns Universitets ældste Segl.
Efter C. Bruun: »Kjøbenhavn«.

Universitetet fik trange Dage, og der maatte i Kong Hans' Tid udstedes Forbud mod fremmede Universitetsbesøg af Danske, der ikke først havde gæstet Københavns Universitet i 3 Aar. Men trods store Mangler er dettes Oprettelse dog en af de vigtigste Begivenheder i den danske Aandshistorie, og Morten Børup, der maaske i 1480-erne har studeret i København, priser i „De syv Byrim“ fra henved 1491 Hovedstaden ikke mindst paa Grund af dens ny Lærdomssæde.

Bispeprægtigt, kongemægtigt,
straaler, København, dit Ry.
Danmarks Rige ej din Lige
har i nogen anden By.
Nu kan Kunst og Viden ty
til dit Værksteds varne Ly.
Over Jord, i Syd og Nord,
har du flettet Handelsnettet;
gyldne Tider ser du gry.

Endnu en anden stor og følgeviglig Nybegyndelse skulde den senkatolske Kirke, nærmere bestemt Iveren for den rette Gudstjeneste, give Anledning til. Man havde længe været klar over, at de saakaldte *Missaler* og *Breviarer*, der brugtes ved Messerne og ved Officierne, ligesom de Lærebøger, der brugtes i Skolerne, var fulde af Fejl, hvad der især for de lithurgiske Bøgers Vedkommende var en saare alvorlig Sag, højhellige som de her anførte Tekster altid var. Da man derfor i kirkelige Kredse hørte om den ny *Bogtrykkerkunst*, der i 1474 naaede til Lübeck, i 1475 til Rostock, efter forlængst at have underlagt sig de sydlige og vestlige Kulturcentrer, greb man med største Iver denne Lejlighed til at skabe reviderede, over store Omraader fuldstændig ensartede Haandbøger. En Række af Danmarks sidste Kirkefyrster og ikke

mindst Erik Valkendorf i Norge har herved indlagt sig stor Fortjeneste af nordisk Kulturhistorie.

Efter at have omformet Domkapitlet i Odense gik *Carl Rønnow* i Gang med at faa Stiftets Missale og Breviar gennemrettet og trykt. Missalet blev trykt i Udlandet, men til Trykningen af Breviaret indkaldte han Tyskeren *Johann Snell,* der havde drevet Bogtrykkervirksomhed i Lübeck og i Rostock. I Slutningen af 1481 eller i Begyndelsen af 1482 var han beskæftiget i Odense, vistnok i St. Hans Kloster, og fik Breviaret trykt som den første i Danmark trykte Bog, samt en lille Bog om Belejringen af Rhodos. Fra Odense drog han til Stockholm og har siden levet i Lübeck som Bogtrykker indtil 1519. I Aaret 1486 træffes den anden i Danmark virksomme Bogtrykker, og Anledningen til hans Indkaldelse har været en lignende. Denne Gang var det Slesvig Stift, der skulde have sit Missale trykt, og man var da heldigere i Valget af Mesteren. Dette faldt nemlig paa *Stephan Arndes,* en Tysker, der var født i Hamburg og uddannet i Mainz, og som havde arbejdet i Italien som Skriftstøber i Foligno hos en af *Johann Gutenbergs* egne Disciple og siden som selvstændig Bogtrykker i Perugia. Han har været stærkt paavirket af den højtstaaende italienske Smag, og om hans Arbejde med „Missale Slesvicense“ er det sagt, at „ikke mange samtidige Tryk er præget af en Skønhed og en Stilrenhed som den, der udmærker dette i dansk Typografi enestaaende Værk, der den Dag i Dag hævder sig som det smukkeste Trykværk, der vel nogen Sinde er fremstillet her i Landet.“ Under sit Ophold i Slesvig synes Stephan at være traadt i Forbindelse med Kongens Staller paa Nordstrand, *Lorenz Leve,* der vistnok delvis har bekostet Udgaven af Missalet. I en Menneskealder efter 1486 er Stephan den fornemste Bogtrykker i Lübeck. Vistnok takket være Støtte fra Lorenz Leve er hans Arbejder ualmindelig smukt udført, og for Danmark har han udført flere betydelige Værker, saaledes i Aaret 1500 et „Missale Viburgense“. Allerede da havde Danmark faaet sin første i Riget selv bosatte Bogtrykker, *Gotfred af Ghemen* fra Os i Nordbraband, en Mand, der havde arbejdet godt, men haardt trykket af Konkurrencen i Gouda, en Stad i Holland, der sammen med Vesttyskland var det Strøg i Europa, der havde de fleste Bogtrykkerier. Godfred har maattet sælge en Del af sit Materiale, der genfindes i senere Tryk, og er i Slutningen af 80erne søgt til Danmark, hvor han snart traadte i Forbindelse med Universitetet, hvis Vicekansler Peter Albertsøn har interesseret sig for hans Virke. Gotfred har trykt tre latinske Grammatiker, en Del opbyggelige Bøger og den første danske Bog „Rimkrøniken“, men højtidelige Kirkebøger har man ikke betroet ham; i sit Materiale stod han ikke længere Maal med Tidens Krav, og han har levet under vanskelige Kaar, der stadigt mere

har præget hans Arbejde. Med vigtige Opgaver er man stadig gaaet til Udlandet, og en lübsk Bogtrykker *Matt. Brandis* har i Lübeck trykt en plattysk Oversættelse af „Jyske Lov“, en anden med latinsk Oversættelse forsynet Udgave heraf og et nyt Oplag af Odense Breviaret.

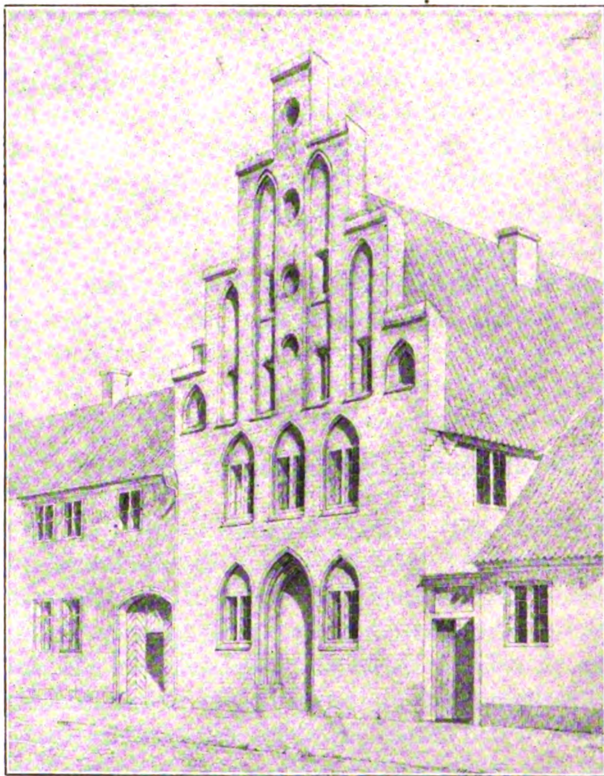
Da Gotfred i 1510 nedlagde Arbejdet i København, overtog Matt. Brandis hans Virksomhed og trykte, formodentlig paa Bestilling af Kapitlet, et „Missale Hafniense“. Hans Efterfølger blev i 1512 en Mand, der paa det nøjeste var knyttet baade til Kapitlet og til Universitetet, nemlig den norske Bisp Hans Ræffs Broder, *Povl Ræff*, Kannik i København og en Tid Rektor ved Universitetet, den første danskfødte Bogtrykker. Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark er saaledes, i Lighed med Universitetet og den store Kunstvirksomhed, en Frugt af det rige senkatolske Kirkeliv og ikke mindst af den overhaandtagende Betydning, som Gudstjenestelivet her havde faaet. Men endda gik de største Arbejder til Udlandet, og just som Tidsrummet løber ud, var Christian Pedersen i Paris i fuld Virksomhed med Arbejder for sin Domkirke.

3. Klosterlivet i Brydningen mellem gammelt og nyt.

Medens Bisper og Prælater har været virksomme for de kunstneriske, videnskabelige og tekniske Fremskridt, det 15. Aarhundrede bragte, har der ogsaa været Liv og Røre i de danske *Klostre* om end af en helt anden Art, mere rettet mod det indre Liv og mod det Samfundsliv, der omgav dem. En dansk Historiker taler med fuld Ret om „det friske Liv, der fra Baselkonciliets Tid og helt op til Reformationen gennemtrænger en stor Del af den danske Klostergejstlighed“, og hævder, at „det er saa langt fra, at denne Periode er en Dødhedens Tid, at der tværtimod ikke er ret mange Tider, hvor Livet pulserer saa stærkt. Dette gærende Liv er, i Danmark som i Tyskland, den bedste Forberedelse for Reformationen, som ganske vist i sin Udførelse kom til at ødelægge de fleste af de Spirer, som var ved at bryde frem.“

Paa et enkelt Punkt brød man overtvært med et stort, højmiddelalderligt Ideal: *Domkapitler* som Munkesamlag. I Danmark var der tre saadanne tilbage. Det ene af disse, Augustinerkorherrerne i Viborg, maatte under Kong Christoffers Besøg her opgive deres fremskudte Stilling og erstattedes som Domkapitel af tre Prælater og 12 Kanniker, vistnok for at give Bispen et stærkere Rygstød i de socialt stærkt bevægede Aar. I Odense gjorde Kong Christian I og Bisp Carl Rønnow Forsøg paa det samme. Her var det Benediktinerne i St. Knud, der sad inde med Domkapitlet. Fordi deres Levned ikke var eksemplarisk,

fordi Munkegudstjenesten i Domkirken ikke var i Overensstemmelse med Stiftets øvrige Kirketjenester, og fordi den fynske Adel som de andre Landsdeles ønskede deres Sønner ind i rige Kapitelembeder, blev Pavens Samtykke indhentet. Bisp Carl Rønnow satte Forandringen i Værk, men Dronning Dorotea greb paa Munkenes Klage ind; en vidtløftig Proces, for Munkenes Anseelse ret kompromitterende, begyndte, og Kapitlet blev omsider tilbagegivet Benediktinerne med Ordre om at forbedre deres Levned og forsørge de nybagte Domherrer.

Helligaandshuset i Næstved.
Efter Tegning i Nationalmuseet.

Det ny og friske Liv, som i dette Tidsrum rører sig i Klosterkredse, ytrer sig paa forskellige Maader, den ene reaktionær, den anden i nøje Pagt med Samtidens bedste Kræfter og med det kommende; den første tog Sigte paa at genopfriske de ældre, strenge Regler og derved styrke Munkesjælene selv og genvinde den tabte Folkeyndest; den anden paa at optage i Klosterlivet de stærkt følelsesbetonede, mystisk-sværmeriske Retninger, der da var oppe, og paa at fremme de Barmhjertighedsopgaver, som Tidens Nød krævede sat i Værk.

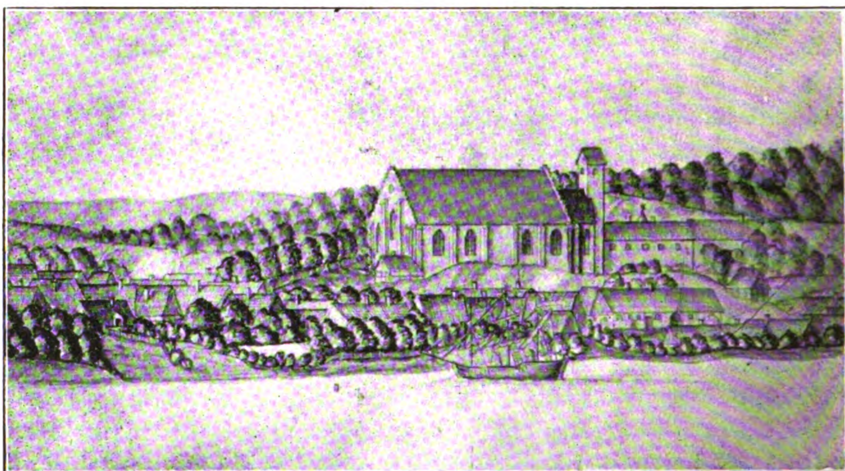
Straks ved Tidsrummets Begyndelse tog man fat. Kong Christoffer og Hans Laksmand troede uden Hensyn til Pavemagt og Udland at kunne reformere de danske Klostre i Almindelighed; siden blev det samme Arbejde fortsat, men inden for hver enkelt Orden for sig og gerne under en stærk Centralisering, hvis Centrum laa i det fremmede. Gennem Dronning Dorotea blev der knyttet Forbindelser mel-

lem de hjemlige Benediktinere og den nederlandske Reformator *Johs. Busch*, og Skovkloster, St. Knud og Voer gav sig ind under *Bursfelderkongregationen*, der omfattede henved 140 Klostre, alle reformerede. Augustinerklostret i Grinderslev sluttede sig til *Windesheimerkongregationen*, Midtpunktet for „Brødrene og Søstrene af Fælleslivet". Johanniterordenen blev delvis reformeret af *Johannes de Cardona*, der besøgte de danske Klostre i 1463 og indskrænkede Brødrenes Tal, for at de mere virkningsfuldt med Pengebidrag kunde støtte Moderklostret paa Rhodos, og Tiggermunkenes to store Afdelinger, Dominikanerne og Franciskanerne, blev bragt tilbage til de gamle Stier, en Sag af en ganske overordentlig Betydning, da disse Ordener i en særlig Grad stod midt i Folket, udsat for dets Beundring og Kritik som ingen af de andre.

Dominikanerne reformeredes fra 1474 af Provincialen *Mads*, hvorved Tugten blev skrappere, og Ordenen blev bragt i et stærkere Afhængighedsforhold af Rom. Franciskanerne reformeredes dels ved Kongeslægtens Indgriben, dels ved en Kraft, der fremstod i deres egen Midte. Bevægelsen her kaldtes slet og ret *Observansen*, og den er maaske det mest storstilede, der kendes herhjemme af denne reaktionære Retning. Bevægelsen opstod samtidig i Italien og Frankrig i det 14. Aarh., bredte sig til Spanien og fra 1426 til Tyskland. Observanterne vilde vende tilbage til den strenge Overholdelse af Franciskanerregelen, blandt andet skille Klostrene af med deres meget overflødige Jordegods; de mødte den heftigste Modstand, men naaede saa vidt ved Pave- og Fyrstegunst, at de fra 1446 var udskilte fra Tilsyn fra de ikke-reformeredes Side og var Paven direkte underlagt gennem deres egne Generaler. I 1467 bad Christian I Pave Poul II om, at Klostrene i Slesvig og Holsten maatte blive reformeret fra Provinsen Sachsen, og samtidig rejste Guardianen i Kolding Graabrødrekloster *Laurens Brandsen* Kravet om det samme i Kongeriget selv. I Kolding fandt han ingen Ørenlyd, men med Kongens Hjælp blev han forflyttet til Odense, og ved en Beslutning paa Observanternes Generalkapitel i Venedig 1469 blev han indsat til Ordensgeneralens Vikar og Kommissær. Odenseklostret blev reformeret, snart efter ogsaa Svendborgklostret og, vistnok med Anvendelse af ydre Magt, Nysted Kloster. Trods stærk Modstand fra de hjemlige Ordensprovincialers Side vandt Bevægelsen frem, og i 1481 afholdt de danske Observanter deres første Generalkapitel, hvorunder Laurens Brandsen blev valgt til Vikar paa tre Aar. Til Hjælp indkaldte han en af Bevægelsens ypperste Mænd, *Michael fra Lier*, der blev hans Efterfølger som Vikar. Et nyt Observantkloster grundlagdes i Køge. Klostrene i København, Malmø og Roskilde omdannedes, i 1494 byggedes ny Klostre i Husum og Halmstad, og da Enkedronnin-

gen, der sammen med hele Kongefamilien havde støttet Reformen af fuld Magt, døde samme Aar som Laurens Brandsen, 1496, var i alt 11 Klostre bragt ind under den ny Skik. Under *Anders Glob* og *Laurens Hansens* Førerskab gik man hurtigt videre, og i 1506 var Tallet vokset til 19. Hermed standser imidlertid Bevægelsen. Ogsaa de ikke-reformerede Klostre blev forbedrede, og *Julius II* paabød en fleraarig Vaabenhvile. Intet Kloster maatte herefter glide fra den ene Gruppe over til den anden.

Observanterne havde i Virkeligheden bragt deres Ideer til Sejr over

Birgittinerkirken i Mariager.
Efter Tegning fra c. 1750 i »Frederik V.s Atlas« paa Kgl. Bibliothek.

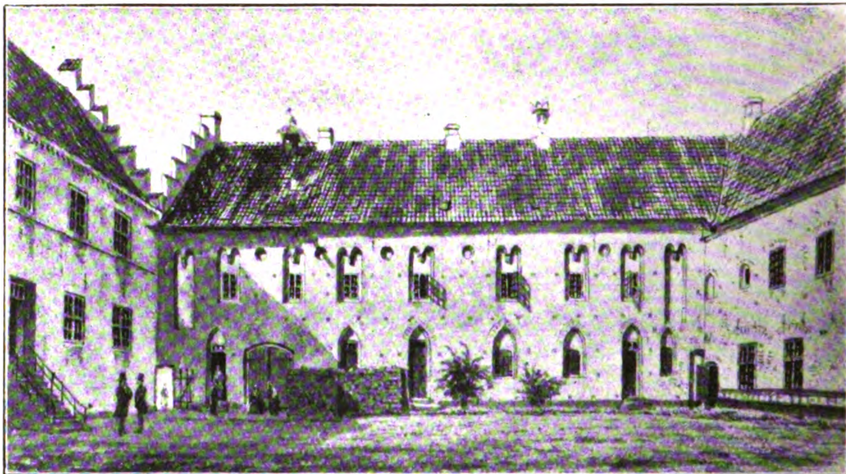
hele Linjen, men den hele Retning har noget krampagtigt over sig; stærke Enkeltviljer driver paa, Kongeslægten og Stormænd yder dem Støtte, alt er villet udefra og ovenfra mere end genfødt indefra. Observansen blev en Restauration af noget gammelt, ikke en Renæssance, der begejstrede de mange og atter fik Klostrene til at strømme over af unge nidkære Novicer. Det viste sig da ogsaa, at da Laurens Brandsen og Anders Glob var borte, svandt Iveren for de rene Linjer bort. Atter blev der f. Eks. drevet Hestehandel af Observantklostrene, atter fik de Ejendomme tildelt. Det har derfor kun lidet at sige, at alle de resterende Franciscanerklostre i 1517 blev Observanterne underlagt. Sejren var mere en ydre end en indre, og en virkelig Sangbund for Ordenens Genfødelse havde Ivrerne ikke fundet herhjemme.

Den anden Hovedstrømning, der virkeligt arbejdede med nyt Liv

og med Tidens Opgaver, staar i en vis Forbindelse netop med Franciskanerne, som det var denne Orden, der mere end nogen anden havde fremmet den Mystik, der fra Bernhard af Clairvaux, Frans af Assisi og siden gennem mange andre, ikke mindst gennem vesttyske og nederlandske Retninger blev den egentlig bærende Kraft i Senkatolicismen. Denne Bevægelse skal i anden Forbindelse siden blive omtalt. Her skal kun nævnes, at den i Klosterverdenen træder frem i Grinderslevklostret, der gennem sin Forbindelse med „Brødrene af Fælleslivet" kom et af Bevægelsens Arnesteder meget nær, og hvor man har arbejdet med Oversættelser af Bonaventura, Henrik af Suso og Thomas à Kempis. Stærkest har dette Liv dog sikkert rørt sig i Nonneklostrene, vel mest blandt Clarisserne, der i højere Grad end Franciskanerne var henvist til det beskuende Liv, og blandt *Birgittinerne*, der i denne Henseende bærer Prisen. Denne Ordens Indførelse i Danmark hører med Maribos Grundlæggelse Erik af Pommerns Tid til, men Mariager blev grundlagt i Christian I's Tid, ejendommeligt nok ved Sammenlægningen af to forfaldne Benediktinerklostre, som Kartheuserne forgæves havde arbejdet paa at fortsætte. De rige Gaver, der strømmede ind til de to Kvindeklostre, vidnede om, at det Liv, der her levedes, fandt Forstaaelse og Tilslutning hos Tidens Stormænd, netop som Gaverne til de ældre Ordener tog af, og det at en saa ypperlig Mand som Rigens Hofmester *Erik Otteson* lod opføre et Kapel ved Mariager Kirke og levede sine sidste Aar paa Klostrets Grund, vidner om, at her havde man ramt noget af det, man ogsaa i Verdenslivet længtes imod.

Den sidste store Klosterbevægelse, som først naar Danmark i dette Tidsrum, var *Helligaandsordenen* med dens praktiske Kamp mod Sygdom og Nød. Ogsaa den staar muligvis i en Forbindelse med Franciskanernes Barmhjertighedsarbejder gennem sine Forgængere *Helligaandshusene* og *St. Jørgenshusene*, men disses franciskanske Inspiration er ikke som i Udlandet bevidnet af vore magre Kilder. Fra et nystiftet Helligaandshus i Aalborg tog Helligaandsordenen sin danske Begyndelse. Stifterindens Søn, *Hennike Henningsøn* og Mester *Anders Bork* var de energiske og selvopofrende Ledere af dette Hospital, der var en Efterligning af det berømte Hus i Lübeck. Vi hører om dem, at de havde „barmhjertigt annammet og indtaget alle de fattige og vanføre Mennesker, som villig vilde sig derhen give og tilfly efter tilbørlig Usselhed og Sygdom, og røgtet og trakteret dem baade med Kost og Klæder". Under Jubelvalfarterne i 1450 har nu de to Mænd faaet Nys om Helligaandsbrødrenes Virksomhed i Syden, og om, hvordan disse dannede et fast organiseret Broderskab med Ret til overalt at indsamle Midler til deres Virksomhed. I Aaret 1451 er de rejst til

Rom, er i *San Spiritu*, Ordenens Midtpunkt, blevet optaget i denne og har faaet Lov til mod en aarlig Afgift til Moderhuset her at foretage Indsamlinger til deres eget Hus. I Lighed med hele Tidens stærke ultramontane Tendens har de maattet love, at deres Prior skulde stadfæstes af Stormesteren i Rom, og at han mindst hvert 10. Aar skulde gæste Paven. Helligaandshuset i Aalborg var blevet til et Helligaandskloster; ved flere Lejligheder fik „de renlivede Søstre, som indgivne ere i den Helligaands Hus i Aalborg“ betydelige Gaver af Christian I, og fra

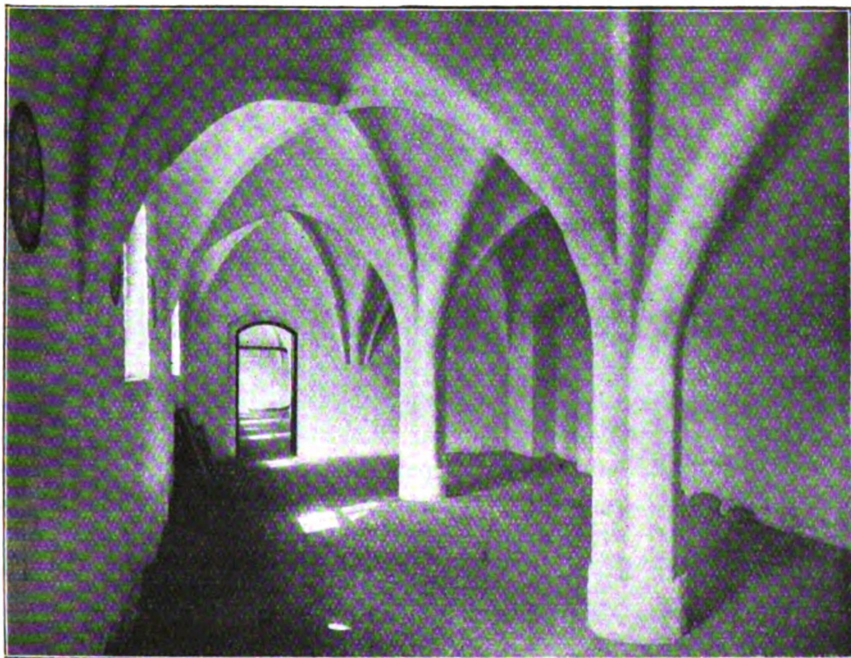
Helligaandsklostret i Aalborg.
Efter Akvarel i Nationalmuseet.

alle Stænder strømmede nu Gaverne ind til de 5 Præster, 9 Lægbrødre og 23 Søstre, der arbejdede under Prioren Anders Bork og Priorissen Johanne Lauridsdatter.

Denne Virksomhed skulde finde Efterlignere, om det end tog Tid. I 1470 omdannedes Helligaandshuset i Nakskov til et Kloster af denne Orden, og, takket være Kongen og flere højtstaaende Mænd, gik det herefter hurtigt frem. I 1473 og 1480 omdannedes Københavns og Malmøs Helligaandshuse i denne Aand, det første Sted ikke mindst paa Grund af de mange Hittebørn, som den ny Hovedstad snart saa sig belemret med. I Faaborg og Randers fuldbyrdedes lignende Forandringer i 1477 og 1489. Endnu vidner store Bygninger, saaledes Helligaandsklostret i Aalborg og det prægtige Helligaandskapel ved Helligaandskirken i København om, hvad Vilje disse Brødre sad inde med, og om, hvad Hjælp de fandt hos de store i Datiden.

En sidste Orden skal endeligt nævnes, da denne ogsaa stod i Pagt

med Tidens Aand, *Hvidebrødrene* eller *Karmeliterne*, en Tiggerorden, indkommet i Landet under Erik af Pommern. Deres Klostre laa derfor især i det østlige Danmark, og det store Kloster i Helsingør, delvis opbygget af Povl Laksmand efter en Brand, hører til de prægtigste Bygningsværker fra Tiden og er bevaret omtrent i sin oprindelige Skikkelse. Karmeliternes egentlige Betydning i dette Tidsrums sidste Del

Sal i Karmeliterklostret i Helsingør.
Fotografi.

ligger paa Studiernes Omraade. *Anders Christensen*, Lærer ved Universitetet, Doktor og Professor i Teologi, var Karmeliter, Forstander for Vor Frue i Helsingør og en Tid den øverste for alle danske Karmeliterklostre. Han var, som senere skal fortælles, ivrig for Udgivelsen af Sakse, en af Hovedmændene for Oprettelsen af Karmeliterkollegiet i København, det senere Walkendorfs Kollegium, og glemte dog ikke de „fattige, syge udlændiske Skibsmænd og Skibsfolk“, der blev slaaet i Land i Helsingør, men fik oprettet et Hospital i sit Kloster, dem „til Ro, Lise, Hjælp og Trøst“. Karmeliter var ogsaa Prædikanten *Morten Pedersen* og Reformationens mest fremtrædende og lærdeste katolske Stridsmand *Povl Helgesen*.

4. Fromhedslivet og dets skjulte Kræfter.

I Verdenskirken som i den regelbundne Kirke levede man saaledes hele Tidsrummet igennem i den faste Overbevisning, at de gamle Veje var de rette, at det var Troen paa Gud i nøje Forbindelse med Gudstjenestens Forøgelse, med Munkelivets Genoptagelse af den gamle Strenghed, kort sagt med Gerningernes Værdskyld, der skulde frelse Verden fra det Forfald, man uklart mærkede omkring sig. Tankemæssigt set kommer derfor det store Kirkebrud ganske bag paa os, „man hører ingen kritiske Røster, før Luther løser alle Tunger“, om det end kan siges, at det kirkelige Embedssystem, som før fortalt, var helt i Opløsning, og at Iveren baade i Klostergejstligheden og hos Lægfolket var i Aftagen i Tidsrummets sidste Del, samtidig med at Kalkmalerierne blev mere verdsligt prægede. Betegnende er det vistnok i det hele og store, at en Mand som *Mogens Gjø* testamenterer de Næstvedmunke 100 Mark for ni Aar efter at jage dem ud af Klostret, og at *Christian Pedersen* skriver sin Jærtegnspostille i 1515 for en halv Snes Aar efter helt at bryde Staven over dette mægtige Arbejde.

Til *Træthedstegnene* i Senkatolicismen kunde man fristes til at henregne adskilligt, som dog ogsaa har Sidestykker i tidligere Tidsrum. Man møder paafaldende lave Tal paa Munke og Nonner; — 30 i det uhyre rige Sorøkloster er ikke mange. St. Peterskloster i Lund havde 12, Skovkloster 11, Ribe Nonnekloster 4. Forstaaelse af Klosterreformerne var blandt Klosterfolket ringe, deraf de heroiske Anstrengelser fra Førernes Side. Hvad Gudstjenesterne angaar, er der vel ingen Tvivl mulig om deres hellige Kraft, men Trætheden er stor, og Kirken synes ligefrem at værge sig mod Kravene udefra om det, den selv saa som det største. Striden om den evige Psalterlæsning var standende ved Tidsrummets Begyndelse, og i 1451 med Systemskiftets Sejr nedlægges den i Lund, medens den i København vistnok er fortsat til Reformationen. Fra Ribe hører vi, at „vor Frue Tider“ blev læst paa en usømmelig og forargelig Maade, og der træffes skarpe Forholdsregler i denne Anledning. Fra samme Kirke hører vi, at Kannikerne blev straffet paa deres Kornrationer, om de ikke kunde bevise deres Fremmøde til Tidebønnen ved Fremlæggelsen af det tilstrækkelige Antal „Plumber“. Der gives Forskrifter mod Snak og Hvisken under Gudstjenesterne, mod Latter under Vievandsbestænkning, mod for hyppig Aareladning, en Operation, der fritog for Tjenesten o. s. v.

Men ikke mindre vigtigt er det at lægge Mærke til, at noget af den inderlige Fordybelse i det, der for Kristenlivet altid har været det egentligt centrale, det, vi før har nævnet i Forbindelse med visse Klosterbevægelser, nu synes at faa en større Magt i Kirkelivet og i An-

dagtslivet ogsaa uden for „de aandeliges“ egne Kredse. Selv om den tidligere middelalderlige Overtro ikke mindst i Helgendyrkelse, i Troen paa hellige Kilders overnaturlige Kraft, paa hellige Steder, paa Relikvier o. s. v. lever et frodigt Liv, er der meget, der tyder paa, at man i de højere, toneangivende Kredse har samlet sig i stigende Grad om de hellige Hovedskikkelser. For Mænd som Præsten Michael og Christian Pedersen spiller Helgenskaren en forbavsende ringe Rolle, naar man ser paa, hvad der stærkt bevæger deres Sind. Kristus og hans Mo-

Kalkmaleri af Trefoldigheden med Jomfru Marie og Johannes i Herløv Kirke ved København. Paa Siderne Billeder af Kirkens Værge Mathias Jensen († 1480) og hans to Hustruer.
Akvarel af Kornerup i Nationalmuseet.

der er for dem det næsten altbeherskende som for hele Tiden. Det kan aldrig nok betones, at selve Messens førnævnte voksende Anvendelse og den større Pragt, hvormed den fejredes, vidner om en voksende og stadig mere udbredt Tro paa Golgatha-Ofrets Kraft; *Messer* vies i det idelige til Kristi Lidelse, til Kristi 5 Vunder, til Kristi Blod. Alt i Kristi Liv bliver Genstand for Tilbedelse, hans Barndom, hvorom den vidtudbredte „Jesu Barndoms Bog“ gav mangfoldige Oplysninger, hans Manddom, hans mange Haande Lidelser, der naar sit Højdepunkt paa Korset, der hyldes med Messer, med Processioner og med Bønner. Da Christian I drog til Rom, var hans Følge klædt i Dragter mærkede med Kristi tre Nagler, og Humanisten Nevolonius, der vel vidste, hvordan Gotherkongen skulde tages, hylder ham med disse betegnende Ord: „Du est som en Jesu Kristi Ridder og Tjener, der førte hid i dine Vaaben Jesu Kristi Kors og 3 stompede Nagler, som Han var slagen igennem Hænder og Fødder med, du førte hid paa dit og dit Folks Klædebon de Ord, som den gode Ridder sagde under Korset Lang-

fredag saalydende: Sandelig var denne Mand Guds levende Søn." Magtstjaalet som Senkatolicismen var af Billedet af den lidende Kristus, der viser Mennesket Lidelsens Vej, Efterfølgelsens Vej til Frelse, omformes efterhaanden Forestillingerne om Helgenerne og Jomfru Maria, og de bliver alle til Lidelsens Helte og Heltinder. Som Kristus og hans Moder vokser mægtigt frem for Folkefantasien, saaledes ogsaa Helligaanden og Trefoldigheden. Om den Aand, hvori Helligaandsbrødrenes Gerning Tidsrummet igennem er øvet, fortæller Aalborgs Erklæring af 1431 om det dér oprettede Helligaandshus; Stadens Indbyggere ønsker, at „den Helligaand vil værdiges at oplyse vor Hu og vort Hjerte og give os af sin signede Naade, Styrke og Visdom til at styre og regere os selv, vor Stad og vor Almue, saa at vi maatte gaa frem i alle gode Gerninger og den Helligaand deraf faa evindelig Lov, Hæder og Ære og vi alle Guds værdige, velsignede, evindelige Venskab". Om Trefoldighedens stigende Betydning fortæller bl. a. Ribe Domkirkes Historie, hvor omkring Midten af det 15. Aarh. Festen for denne „nylig er begyndt at holdes som Kannikernes højeste Fest", og hvor Christian Frillevsøns Sønner anstrenger sig for ved Gaver at øge dens Pragt.

Disse Strømninger, der er langt ældre i Kirken, faar for dette Tidsrum sin særlige Interesse derved, at det er dem, der præger den danske *Opbyggelseslitteratur*, der først nu træder frem, og som i højere Grad end den latinske Litteratur fortæller om, hvad Folket netop her og netop nu havde Trang til at mættes af. Den fortæller dog samtidig noget om Aandslivets Præg i kirkelige Kredse; thi Oversættelserne er foretagne af Kirkens Mænd, blandt hvis Kaldsfæller de fornævnte Træthedstegn var at finde.

Paa tre Omraader tager man nu fat paa denne Sag: Bønner og Salmer oversættes eller digtes, Bibelen og opbyggelige Skrifter oversættes, og de store Postiller begynder at dukke op.

I 1441 blev det paa en Provinssynode i Söderköping befalet, at Fadervor, Ave Maria og Credo hver Søndag skulde bedes i Kirkerne paa Modersmaalet, og i det 15. Aarh. blev der ophængt Tavler med Bønner paa Modersmaalet i Kirkerne. Fra Danmark kendes først fra Midten af samme Aarh. *danske Bønnebøger*, der hurtigt bliver talrige. I alt er opbevaret henved 20 store Bøger. I disse møder man Udtryk for saavel de ældste som for de yngste Strømninger i det katolske Fromhedsliv; de ældre Bønner, hvor Jomfru Marie endnu er den fjerne, høje Himmeldronning, „Guds Fødekvinde", har endnu bevaret deres Kraft ved deres Ælde og ved den Aflad, der er knyttet til dem; de senere er derimod ofte rige Udtryk for den fornævnte inderlige følelsesfulde Fromhedsbølge. Jomfru Marie, ligesom Kristus selv, er her langt

mere menneskelig og kalder paa de frommes Genkærlighed, Medlidenhed og Taknemmelighed; Efterklange fra Bernhards Højsangsprædikener er ikke sjældne, og man anraaber hende ved de Moderkys, hun gav sit Barn, eller ved Brudens Kys til Brudgommen. Bønnerne glider ofte over i Salmer, og nogle af Middelalderens største er her oversat, saaledes den mægtige „Stabat mater“ og andre latinske Digterværker, men den danske Sprogform er tung og kejtet, fattigt som Sproget endnu var paa virkelig Lyrik, og dog sker netop samtidig Tilløbene til den danske Salmedigtning.

Peder Ræffs faa Digte er en Udløber af den provençalske Troubadurdigtnings Sammensmeltning med bernhardinsk Mariedigtning, almindelig yndet i Frankrig, Tyskland og paa Island. De har ikke, er det sagt om dem, nogen Antydning af Middelalderens sædvanlige Døds- og Helvedesfrygt; den personlige Bøn er kun et fortrøstningsfuldt Suk om at mødes med Marie i Himmeriges Rige. Mere end Trangen til at bede er det en sund Sangerglæde og en levende Kærlighed til og Beundring for Jomfru Marie, som er Drivkraften i dem. Hertil svarer den lette Form og den Glæde over Farver og Blomster og fine Stoffer, som stadig dukker frem.

Odense Købmandsgildes Segl.
Efter Tidsskr. for Kunstindustri. 1899.

Fra Odensepræsten *Michaels* Haand har vi hele tre store Digte, hvoraf det første om *Jomfru Mariæ Rosenkrans* er skrevet i Anledning af Rosenkransgildet i Odense. Michael er saare uselvstændig, en til det utrolige blind Beundrer af sit Forbillede, *Alain de Rupe*, og nøjes ofte med at overføre hans Tanker til Dansk; men nu og da mærker man, at han selv bliver dybt grebet af, hvad han rimer om, især af Jomfru Maries Skikkelse og af hendes Magt og Vilje til at hjælpe selv de ringeste. Hans Syn paa Jordelivets trange Kaar, hans Sorg og Harme over, at hans samtidige saa tankeløst kaster Salighedsmuligheden fra sig, blændet af tomme Glæder, kan ogsaa give hans Ord Kraft og Klang, og rørende skildrer han Adams og Evas Anger og Kamp for at vinde Guds Naade tilbage ved grænseløs Spægelse. Michaels tre Digte „om Rosenkransen“, „om Skabelsen“ og „om det menneskelige Levned“ er en af de rigeste Kilder til at lære dansk Livsanskuelse at kende fra Slutningen af det 15. Aarh.

Som en herlig Perle, af ukendt eller endnu uopklaret Oprindelse, staar „den gamle kristelige Dagvise“ med sin forunderlige Brydning mellem Naturglæde og Glæde over Frelsen, da den signede Dag omsider kom. Det skønne Liv her paa Jorden og i Kristenhedens Fryd

staar dog endnu i Dødens Skygge, og kæmpes maa der for at bjerge det frelst herfra til den evige Tryghed. Hvad enten Visen er af dansk Oprindelse eller, som saa meget i den Tid har svenske Forudsætninger, den er og bliver dog den skønneste Blomst i Tidsrummets Digtning paa Folkesproget.

Samtidig med de første danske Bønnebøger er den første danske *Bibeloversættelse* blevet til, udarbejdet af en Jyde i et Sprog, der i sin Troskab mod den latinske Vulgata-Tekst ofte er mere latinsk i sine Vendinger end det er dansk, og som herved danner den stærkeste Modsætning til Christian Pedersens herligt fri Oversættelse i Jærtegnspostillen fra Tidsrummets Slutning; ogsaa det saakaldte Grinderslev-Haandskrift og et Mariager-Haandskrift kan nævnes i denne Forbindelse for de Oversættelser af mystisk præget fremmed Opbyggelseslitteratur, de bringer. Hele denne boglige Virksomhed for paa Dansk at faa Folket i Tale naar dog sit Højdepunkt i en enkelt Mand, *Christian Pedersen*, der ved Tidsrummets Slutning tog denne Opgave op med en overordentlig Kraft, med en omfattende Viden og med et skønt dansk Sprog. Han maa nærmest ses som Afslutningen af den her skildrede senkatolske Linje, men fører os ved sin tidlige Forbindelse med Christian II over i den kommende Kamptid.

Christian Pedersen, der maa være født før 1480, vistnok i Helsingør, og har faaet sin Lærdom i Roskilde, København og i Greifswald, blev i 1507 eller 1508 af Lunde-Domkapitlet sendt til Paris for at studere og arbejde for Kapitlet. Han tog her Magistergraden, udgav en Række Bøger til gudstjenstlig Brug for Roskilde, Slesvig og Lunde Stifter ved Hjælp af kyndige Bogtrykkere, dog med et Materiale, han selv havde anskaffet, han udarbejdede den første latinsk-danske Ordbog og en forbedret „Peder Laale", alt i de første danske og tyske Bogtrykkeres Spor. Samtidig med dette har han imidlertid forberedt Udgivelsen af nogle danske Skrifter, der skulde hjælpe Lægfolk til Forstaaelse af Gudstjenestens Mysterier; de udkom straks i Begyndelsen af Christian II's Regering. I 1515 udgav han sit danske Hovedværk „Jærtegnspostillen", en Oversættelse af alle de kirkelige Læsestykker til Søn- og Helligdagene med af ham selv forfattede Prædikener til disse, en af de mærkeligste danske Bøger fra ældre Tid, mest ved det dybe Indblik, den giver i den senmiddelalderlige Sjæl med dens mangeartede Strømninger, somme pegende tilbage til Skolastikkens Tider, andre til tidlig Middelalder, atter andre frem til de kommende Dage. Side om Side med den groveste Overtro, den ubegribeligste Formalisme og dybeste Respekt for alle Kirkens ydre Krav og Vedtægter er han dybt bevandret i Udlandets rige Opbyggelseslitteratur, hvad utallige Citater især fra *Nicolaus fra Lyra* vidner om. Men han er ikke blot kendt med disse

Ting, men meget stærkt grebet af dem rent personligt, og ofte bryder hans egne Stemninger igennem de utaaleligt stift og talmæssigt opbyggede Prædikener, ja endog gennem hans Oversættelse af Teksterne, og naar Tanken om Jesu Død og dennes altovervældende Kraft har grebet ham, eller han i Sindets Dyb er rørt ved Synet af Jesu Lidelser, kan han tale, som om det hele kirkelige System med alle dets Embedsmænd og dets enkelte Bud ikke eksisterer for ham. Da siger han med Albertus Magnus: „En enfoldig Vor Herres Pines Ihukommelse er Mennesket mer nyttig, end om han fastede paa Vand og Brød Aar igennem og hudstrøg sig daglig til Blods med Svøber og læste hver Dag Davids Psalter“. I en Juleprædiken lægger han Jesus disse Ord i Munden: „Da giver mig alle Eders Synder og lægger dem paa mine Skuldre og tykker fuldkommen ilde at være med Anger og Ruelse, — saa vil jeg gøre Fyldest for dem og holde Eders Pønitens og Bod.“ Og saaledes kunde man blive ved, og man opdager ved Læsningen af denne Bog, hvor uhyre vidt den middelalderlige Katolicisme spændte, hvorledes der i den, ved Siden af den videst gaaende Formalisme, har været Rum for det mest umiddelbare Gudsforhold og den inderligste Hengivenhed til Frelseren, altsammen Ting. man vilde fristes til at kalde „evangelisk-lutherske“, hvis de ikke Aarhundreder før Luther som Aarhundreder efter ham havde levet et frodigt Liv i Katolicismens rige Moderskød.

Helliglegemsgildet i Næstveds Segl.
Efter Tidsskr. f. Kunstindustri. 1899.

Førend vi forlader den religiøse Side af Christian Pedersens Virksomhed, skal nogle Grundtanker hos ham særlig fremhæves. Christian Pedersen giver Gang paa Gang Udtryk for Betydningen af, at det enkelte Menneske ikke blot tror paa Kirkens og Gudstjenestens objektive Værd for ham, men at han hjerteligt, inderligt, med saa rig Forstaaelse som muligt — subjektivt — tilegner sig *Troens Ord*. Derfor maa de bringes „det enfoldige danske Folk“ paa Modersmaalet; „thi de blive salige formedelst dem“, — og „ingen kan tro de hellige Evangelier, uden han dem vel forstaar; forstaar han dem ikke, da bliver han fordømt“. Han siger endog: „Hvad Nytte eller Gavn kunde simpel Almue fange af dem, om de aleneste læstes for dem paa Latin“.

En anden Grundtanke, som ligger bag Christian Pedersens danske Arbejder, kommer frem i hans Undskyldning eller Forsvar for, at saa hellige Sager nu bringes over paa Folkemaalet. Han griber nemlig her

tilbage til *den apostoliske Tid* og lader os læse mellem Linjerne, at et Forkynderarbejde i Lighed med Oldkirkens endnu er at gøre her i Danmark. Han skriver saaledes: „Den værdige Helligaand kom af Himlen Pinsedag i brændende Tungers Lignelse til de hellige Apostle, — og de talede straks alle Tungemaal, at de skulde siden prædike og lære alle Mennesker, som var i Verden, de hellige Evangelier paa deres eget Maal, saa alle dem vel forstaa kunde.“ Evangelierne blev skrevet paa Græsk for Grækerne, Pauli Breve paa Græsk og — Hebraisk, og han tilføjer: „Havde nogen af dem skrevet Evangelier til Danmarks Rige, da havde han dem visseligen skrevet paa ret Dansk...., saa alle det forstaaet havde; thi hvert Menneske bør at kunne dem paa sit eget Maal....; thi kan intet ufornuftigt eller avindfyldt Menneske rettelig sige, at det er ilde gjort eller ubekvemmeligt at udsætte dem paa Dansk. Men ingen kan blive salig uden dem og den hellige Tro.“

Kristus og Haandværkerne.
Kalkmaleri i Vigersted Kirke fra c. 1475.
Efter Akvarel i Nationalmuseet.

Som Christian Pedersen har andre tænkt og levet i den danske Senkatolicisme. I Angst for Helved og Skærsild er de tyet ind under Kirkens Tag, og mange har i det stærkt udvidede Afladssystem faaet dulmet deres bange Anelser, medens andre, drevet af samme Uro, er naaet frem til et personligt Samliv med Kristus, med hans Moder, med Trefoldigheden. Naar Reformationen saa uventet og tilsyneladende uforberedt sejrer i Danmark, skyldes det ikke blot Forargelsen over Prælaternes voksende Rigdom og verdslige Levned, over Præsternes stigende Forsømmelighed i deres Kald og over Munkenes Ladhed, men nok saa meget det, at stærke aandelige Strømninger af ovennævnte Art havde vokset sig stærke i katolske Sind, saa stærke, at de ikke længer

havde behov at søge Støtte i den ydre Kirkeorganisation. Da Luther kom, havde man allerede længe været rede, men først da blev man klar over dette Forhold, ja kom omsider til at se en Modsætning mellem det indre Liv og den gamle, ikke blot overflødige, men hæmmende Form.

5. Fremmedvælde og Danskhedsfølelse.

Til det religiøst-nationale Gennembrud, der i Følge sin hele Natur ikke har rummet nogen bevidst Modsætning til andre Folkesprog, kun til Kirkens Latin og dette i saare ringe Grad, svarer et *nationalt-litterært-politisk Gennembrud.* Ejendommeligheden ved dette forstaas dog kun paa Baggrund af den aldeles overvældende Fremmedpaavirkning, ja kulturelt set det Fremmedvælde, som da var over Danmark. Den *romersk-internationale* Paavirkning var siden Baselkonciliets Nederlag i stærk, for Kirkens Anseelse ulykkebringende Vækst, og de personlige Forbindelser med den romerske Kirke var i Stigen. Den tidligere stærke *franske* Indflydelse spores endnu, særlig i Roskilde Stifts Gudstjeneste, saaledes i Fejringen af den hellige Genovevas Fest. Unionstiden havde ført *svenske* og *norsk-islandske* Paavirkninger ind over Landet; ikke mindst gennem Birgittinerne var ikke faa svenske Bønner og Digte naaet til os. Svenske Helgener vandt Indpas, og den svenske Rimkrønike fandt en dansk Efterligner. Meget af Vesteuropas Aandsliv, især fransk Romanstof, naaede os gennem islandsk-norske Bearbejdelser, norske Ord findes derfor ofte i Tidens danske Skrifter jævnsides med svenske, ligesom Hellig Olav dyrkedes i Danmark sammen med Erik den Hellige og St. Knud. En ikke ringe *nederlandsk* Kunstpaavirkning sporedes mod Tidsrummets Slutning, men afgjort størst, ja faretruende var den *plattyske*, der fra Holsten, fra Hansestæderne og fra de nordtyske Universiteter steg ind over Danmark. Dens politiske, sociale, kulturelle og sproglige Indflydelse, der netop i det 15. Aarh. gik vort Sprog til Marv og Ben, er gentagne Gange paavist i foregaaende Afsnit. Her skal blot tilføjes nogle Ord om dens Fremtrængen i det slesvigske, et Omraade, hvor den ogsaa har haft stærke Eftervirkninger til denne Dag.

Ill. Olavsgildet i Næstveds Segl (1508)
»Tidsskr. f. Kunstindustri« 1899.

I en Række kongerigske Byer, København, Aalborg og flere andre har der vrimlet med Hanseater, og der var her i dette Tidsrum hele nordtyske Kolonier dels af Liggere og Gæster, dels af Haandværkere, der delvis er blevet opsuget af den indfødte Befolkning; men i Slesvig gik det i visse Egne anderledes. Det plattyske har paa dette Tidspunkt endnu ikke lagt det frisiske Ejderstedt under sig, men i Svansen gør det, særligt i det 15. Aarh., store Fremskridt, ikke mindst ved Indvandring af tyske Bønder og Arbejdere. I flere Sogne er det blevet fremherskende, ligesom ogsaa den danske Bolinddeling af Jorden mange Steder afløses af den plattyske Inddeling i „Hufen". I Stæderne Nord for Slien har i Slesvig det plattyske sejret i Slutningen af det 14. Aarh., og i 1406 var kun en Femtedel af Borgernavnene danske; i Flensborg var Forholdet det, at i 1436 havde en Fjerdedel af Grundbesidderne Navne af tysk Oprindelse; og Talesproget var stærkt paa Vej til at fortyskes. Christian Pedersen siger senere, at „man taler dèr Danske og Tydske til hobe", og han siger om daarligt oversatte Bøger, at „det er flensborgis Danske". I Aabenraa og Haderslev var der i denne Tid Kolonier af plattysk-talende Haandværkere, men Bysproget var langt overvejende dansk, og det samme var Tilfældet i Tønder. Retssproget har derimod i Slesvig, Flensborg og Tønder allerede da været plattysk og blev det i Løbet af det 15. Aarh. i Aabenraa, hvor man, ligesom i Slesvig, gik direkte fra en latinsk Stadsret med isprængte danske Ord over til en plattysk Oversættelse, der dog først i 1474 blev stadfæstet af Kongen. I Flensborg og Haderslev afløstes tidligt de latinske Stadsretter af danske Oversættelser, der muligvis i første Halvdel af det 15. Aarh. blev oversat til Plattysk; i Haderslev kendes dog kun den højtyske Oversættelse fra langt senere Tid.

Som det gik i Stæderne, at det plattyske vandt frem i Haandværkerlav og i Retssprog jævnsides med tyske Skikke som Papegøjeskydning og Majgrevefester, saaledes ogsaa paa Landet, hvor den holstenske Adels Fremtrængen stærkt har begunstiget det plattyske Sprog, og inden dette Tidsrums Afslutning blev det anvendt i Herredstingsdokumenter helt op til Tønder i Vest og op i Sundeved og Aabenraa-Egnen i Øst. Ogsaa i Statsakter vedrørende Slesvig er Plattysk det raadende, dog, i Perioden 1509—1513 har Hertug Frederiks Kancelli taget det højtyske Sprog i Brug. Jyske Lov vedblev dog at gælde, endog i de sydligste Egne, og har, indtil dens danske Tekst blev trykt i 1504, hvert andet eller tredie Aar været oplæst for Almuen paa Slesvigs Raadhus i det danske Sprog efter alt at skønne. Det danske Folkesprog paa Landet holdt sig ogsaa uforandret indtil Danevirke og Slien.

Trods alt dette fremmede er der dog ved at ske noget nyt. Gennem hele den her behandlede Unionsperiode møder den danske Vilje til at

herske over Norden en afgjort Modstand, og en stærk national Modvilje rejser sig baade i Norge og i Sverige. Tidens statsretslige Akter har, som vi før har nævnt, som deres Omkvæd, at ingen Mand fra det ene Rige maa drages frem i det andet, at Rigernes Indtægter skal bibeholdes inden for Rigsgrænserne o. s. v. Det er, som om alt i den aristokratiske Forbundsunions Tidehverv gaar i Retning af *Selvaflukkelse.* Ogsaa paa kirkeligt Omraade mærkes dette over for de andre nordiske Lande som over for Rom. Det nordiske Fællesskab bliver stadigt vanskeligere at opretholde, endskønt Ærkebisperne er Unionens bedste Støtter. Ja, en Bevægelse som Observansen faar for Svenskerne et dansk Stempel, der gør, at den næsten ikke vinder Indpas i Sverige; noget lignende gælder vistnok ogsaa Helligaandsordenen.

Til den stærke norske og svenske Vækst i Særfølelse svarer noget lignende i Danmark, dog nærmest foranlediget af en dyb Skuffelse over, at man ikke histovre vil respektere vore Unionskrav, og, uden at fæstne sig ved de danske Kongers Brud paa Unionsforudsætningerne, harmes man over Svenskernes „gamle falske Nature". Over for Tyskerne mærkes noget lignende. Allerede paa Christoffers Tid kommer det til Brydninger med de mange fremmede, der omgiver Kongen, især under hans Bryllup; om den folkelige Uvilje mod Hanseaterne er der før talt, og i slesvigske Byer synes det danske at vinde frem paa enkelte Punkter. I Ribe er Smedeskraaen af 1424 skrevet paa Tysk, men den fra 1450 er paa Dansk; Observansen synes, hvor den er kommet frem, at have styrket det danske Element, saaledes i Flensborg og i Slesvig. I denne sidste By og i Tønder spores der dansk-tyske Rivninger i denne Tid. Betegnende er det, at den før saa stærke Tilstromning af tyske Adelsmænd næsten helt ophører, og mærkelig er en Bestemmelse i Christian II's Haandfæstning, der forbyder Mænd fra Hertugdømmerne og Tyskland at gifte sig til dansk Jord, „fordi ingen god Mand i Danmark fanger Jordegods med nogen Kvinde eller Jomfru i førnævnte Fyrstendømme eller andetsteds i Tyskland".

Denne Vækst i det danske mærkes baade i Synet paa Samtidens Tildragelser og paa Fortidens, baade i Folkeviselitteraturen og i den historiske Litteratur.

Den danske Folkevise er med det 15. Aarhundrede inde i sin Jernalder. Den nyskabende Kraft er i Aftagen, det lyriske Præg gør sig stærkere gældende, og samtidig med, at Naturen opfattes mere alsidigt, og Fuglelivet spiller en større Rolle, trænger det allegoriske, der da var højeste Mode i Europa, sig frem, saaledes i en Vise om Kong Hans' Ditmarskertog og senere i *Ørnevisen.* Men til Gengæld er en Sans for Folkets Sag ved at vaagne, og Tidsrummet slutter med en *Folkedigtning,* kraftigt gennemtrængt af Bevidstheden om eget Værd.

Om den første historiske Vise fra dette Tidsrum „Kong Christoffer og Henrik Tagesen" er det sagt, at den er „en lidenskabsløs Fremstilling af Begivenheder, der ellers saa stærkt maatte gribe Folket". Heller ikke i Visen om Iver Akselsøn Thott med det prægtige Omkvæd: „Hr. Ifver han bryder den stærke Bølge for Gulland" tages der nævneværdigt Parti. En virkelig Grebethed af en historisk Begivenhed møder vi derimod i den store Vise om „Kong Hans og Sten Sture". Man fryder sig over Kong Hans' Magtudfoldelse, man tror fuldt og fast, at Gud holder med de Danske, og harmes over Svenskens Svig. I Visen om Tyge Krabbe i Skaane 1510 mærker vi den skaanske Adels Iver for at værge Landet mod Åke Hansson og dens Glæde over at kunne føre det svenske Hovedbanner vor Konge i Møde til Københavns Vor Frue. Fægtningens historiske Ubetydelighed understreger kun Følelsernes Højspændthed. Endnu lever dog Riddertidens Respekt for Fjendens Tapperhed eller den middelalderlige Følelse for det kristne Fællesskab. I Sten Sture-Visen udtales to Gange gode Ønsker for de faldne Fjenders Sjælefred.

Uden Tilknytning til enkelte samtidige Begivenheder dukker den samme Danskhedsfølelse frem i en anden Litteratur. En stor Del af Tidens aandelige Føde bestod i de store *Ridderromaner*, der vestfra over Island og Norge naaede frem til Danmark, idet de undervejs ofte havde mistet Versformen og havde undergaaet en stærk Omarbejdning i Sagaens gamle Lande. De tre saakaldte Eufemiaviser „Flores og Blanseflor", „Ivan Løveridder" og „Frederik af Normandiet" var dog i Norge blevet udsatte paa *Knittelvers*. Ejendommeligt nordisk Præg, har man sagt, maa vi naturligvis ikke søge i denne indførte Digtning med dens sentimentalt overspændte Ridderlighed og ofte leflende Galanteri, som aldrig blev hjemme her. Og dog, netop i denne vildtvoksende Skov af fremmede Fantasifostre, i denne Vrimmel af drabelige Kæmper og Riddere, Kejsere, Konger, Kristne og Hedninger, Fruer og Jomfruer, der viser, hvor hjemmestedt Overklassens Tanker har været i det fantastiske og fremmede, hvor europæisk og korstogsinteresseret den paa Overfladen har været, dukker Danskhedsfølelsen op i Tilknytning til en enkelt Skikkelse — maaske Kong Karlomans Raadgiver *Autchari* — der vistnok kun ved et Spil af Tilfældigheder har faaet Navnet *Holger Danske*.

Efter Chr. Pedersens Udsagn fra 1534 kendte Menigmand ikke andet til Holger end, at „han havde aleneste været en dansk Kæmpe, som vandt Sejr af Burmand, som den gamle Kæmpevise lyder". Denne Vise er bevaret i flere Varianter og fortæller om, hvordan den „fattige Fange" hentes frem af Jomfru Gloriande og befrier hende i en drabelig Kamp fra at falde i Kæmpen Burmands Haand, og „Holger Danske

han vandt Sejr af Burmand". Først gennem den norsk-islandske Gengivelse af „Carl Magnus Sagaen", der i sig har optaget store Partier af den franske Holger Danske Krønike, fik det danske Folk fuld Besked om sin Helt. Han var Kong Göttriks (Godfreds) Søn og givet Kejser Carl som Gidsel. Som Carls Mand kæmper han saa omkring Rom med Hedningerne, dog ikke mindst for sin Ven Kong Carvel, hvis Fæstemø var Gloriande. Hedningerne er ædle, vil ikke for alt i Verden svigte deres Tro, men Gud giver sin Helt Holger overnaturlige Kræfter. Den vidtspundne, indviklede Handling skal ikke gengives her; det skal kun nævnes, at der i Holgers Karakter er enkelte Træk, som i særlig Grad maa have gjort ham folkeyndet herhjemme. Han har engang reddet Kejsersønnen *Carlots* Liv i en Kamp. Denne er rasende over, at Æren er Holgers, og vil dræbe ham. Tung i Sindet over at være miskendt, fuld af Sagtmodighed svarer Holger: „Har jeg noget forbrudt derudi, at jeg reddede dit Liv, da skyder jeg mig for min Herre Kejserens Dom." Holger tilbyder ham dernæst alt, hvad han har vundet i Frankrigs Land, og fattig at fare til Danmark. Da alt dette intet nytter, og Holger ser den anden storme frem, siger han: „Gud forlade dig det, Carlot, jeg har nu enten at værge mig eller blive her skammelig slagen," og med Lethed slaar han Kejsersønnen ned. Han mures nu inde i en Kirkemur, men Carlots Moder sender af Medynk og Beundring Føde til ham. Da de omsider trænger til Holgers Hjælp, og Frankerriget er Undergangen nær, vil de nedbryde Muren og befri Holger. Han sparker da Muren om med sin Fod, idet han siger: „Dette maatte jeg vel længe siden have gjort, om jeg havde villet; thi min Herre var mig vred, og jeg havde før meget forbrudt mig mod Gud; dog vilde jeg ikke herud, før end Gud vilde, at det skulde ske." Holger besejrer Fjenden og drager hjem. Hvad Oprindelsen end er til denne Uselviskhed og Sagtmodighed, har disse Egenskaber muligvis gjort ham kær for det danske Folk. Folket arbejder videre med sin *Holgerskikkelse*, han bliver til Holger i Møgeltønderbjerget, i Øsbjerg Bakker, i Nonnebanken ved Odense, i Kronborgs Kassematter; en kristen-national Helteskikkelse, rede til at frelse Danmark i yderste Fare, en Skikkelse, hvis Sammenhæng med Forventningen om Kristi Genkomst til Kamp mod Antikrist man har villet eftervise.

Hvornaar denne nationale Videreudvikling af Motivet har fundet Sted, er svært at vide. I Burmandvisen er der endnu ikke Spor heraf, men da engang i det 16. Aarhundrede Holgerskikkelsen vokser ind i *Didrik-af-Bern-Visernes* Kreds, — da han her som Nørrejyllands Konge byder den overmægtige og hovmodige Repræsentant for det romersk-tyske Kejservælde Trods, og hans Sejr vækker Glæde i Danmark, er det allerede sket. Denne Vise omtales dog ikke af Chr. Pe-

dersen, først af A. S. Vedel, men det samme Præg kendes fra Viser, der afgjort hører det senkatolske Tidsrum til, og som om muligt i endnu højere Grad er gennemstrømmet af disse Følelser. Dette gælder saaledes Visen om *Svend*, „den ædelig Ridder af Danmark", der med Ærkebispen af Skaane afhenter *Jutta*, Bayrerkongens Datter, der haardt straffes for sin Ringeagt for Danmark, og i endnu højere Grad gælder det *Svend Felding-Viserne*, der, skønt en Svend Felding kendes i det 13. Aarh., og skønt de er paavirkede fra Sverige, dog hører det senmiddelalderlige Danmark til.

Svend „den fattige Pilgrim er født i Danmark" og kommer til Rom. Han er stolt af sin danske Byrd og takker Gud for denne. Da han skal frelse Romerlandet fra den lede Trold, er ingen Hest ham god nok, indtil en Møller kommer: „Jeg havde saa god en dansk Hest, ihvem ham ride turde". Svend og Hesten, „vi danske to", sejrer over Fjenden; da han har Fæstemø hjemme, afviser han den ædle Dames Haand, men som Løn kræver han, at „I lover mig aldrig Herberg at spare for Pilgrim, som her monne komme. Gæster Eder nogen dansk Pilgrim, da sparer hverken Vin eller Brød, beder god for Hr. Svend Felding, han er for længe død".

Hvad end Tilfældet maa være med „Kong Didrik og Holger Danske", stammer begge disse Viser fra Tiden før Reformationen. Herom vidner deres hele katolske Karakter, især deres Tro paa Hostiens Evne til at styrke Vaabnenes Magt.

At en saadan fuldtbevidst *dansk Selvfølelse* har kunnet trives i Danmark allerede i det 15. Aarhundrede, fremgaar bl. a. af det før nævnte Træk, at Knud den Hellige i denne Tid stiger frem til at blive „Danernes øverste Værnehelgen", fremstillet i Nørholm Kirke med Rigsvaabnet ved sine Fødder, ligesom Knud Hertug i Freskerne i Hvidbjerg og Skive fremstilles med *Danebrog*. Dette Mærke bliver netop i denne Tid Genstand for stor Opmærksomhed. I Christoffer af Bayerns Tid og i Kong Hans' findes Korsmærket opført i det fornemste Felt af det danske Vaabenskjold. Det har i det 15. Aarh. vajet fra Skibe og over Hærafdelinger, og det er just i det 16. Aarh.s Begyndelse, at Beretningen om det himmelfaldne Flag dukker op hos Franciskanermunken *Peder Olsøn*, der fuld af Stolthed opregner det blandt „Danmarks 12 Fortrin". Baade Christian Pedersen og dens ditmarskiske Historieskrivning beskæftiger sig med denne de Danskes national-historiske Helligdom, som ses over den danske Hær paa Sakse-Udgavens Træsnit fra 1514. Denne stærke religiøst betonede Danskhedsfølelse, som sammen med Senkatolicismens djærve Folkelighed præger det 15. Aarhundredes sidste Halvdel og i stigende Grad de første Aartier af det 16., staar

sikkert i Forbindelse med de Nationalkirketanker, som fra Baselkonciliets Dage har hersket hos de danske Prælater, og med det Hellighedsskær, som Kongens voksende Magt over Kirken har forlenet ham med.

Gaar vi fra Digtningens Verden over til *Historieskrivningens*, møder vi stærkt beslægtede Træk. „Der er overhovedet i Danmark," har en dansk Historiker sagt, „siden de historiske Optegnelser begynder, intet Aarhundrede, hvorom der i selve Tiden er fortalt saa lidt som i det 15. Aarhundrede." Derimod er det 15. Aarhundrede en Tid. hvori Interessen for *det gamle Danmarks Historie* har været meget stærk og ikke blot for Sagn om store Helte og ridderlige Kæmper. Naar Morten Børup i sine „Syv Byrim" kommer til Slesvig, skriver han ikke om Nutidsbegivenheder, men om Mordet paa Erik Plovpenning:

Hellig Knud Konge.
Træstatuette fra Altertavlen i Nørholm Kirke fra Beg. af 16. Aarh.
Fotografi.

»Slesvig, slimet lyser Slammet
bag dit mørke Skurkeblik.
Bundfordærvet er du lammet,
sløv for hvert et Hverv, du fik. —
Denne Ære din skal være:
Kongens Blod blev dig til Drik.«

Det 15. Aarh. er navnlig *Rimkrønikens* Tid, den, der omfatter Tiden fra de tidligste Sagnkonger til Christian I, og det fostrede en Mand som Christian Pedersen, om hvem det er sagt, at „for ham som senere for N. F. S. Grundtvig var Kristendom og Historie Aandslivets Hovedhjørnestene."

Rimkrøniken er digtet i Sorø af en *Broder Niels* engang i Erik af Pommerns Tid og er siden fortsat med Tildigtninger Aarhundredet igennem. Det er en jævn, folkelig, ofte ordrig og kedsommelig, ofte ogsaa kostelig, frisk og djærv Fremstilling af Danmarks Kongers Historie fra de første Tider til Samtiden, fuld af ordsprogsagtige Talemaader, fuld af Humor og af Medfølelse, Sorg og Glæde over, hvad der er sket i vort Land. Forfatteren er afgjort unionsvenlig, og hans herlige Strofer om Dronning Margrethe og „den Snor, som lægges af

Strenge tre“, er kendt af alle, men Forfatterens Hovedinteresse er den personalhistoriske, og hans Hovedsynspunkt er det moralske, Løn og Straf for Kongernes personlige Færd. Deraf den mærkelige Fremgangsmaade at lade hver enkelt Konge trine frem og fortælle om sit Liv og om sin Død, noget, der gør det hele endnu mere folkeligt, og som blev efterlignet i den senere svenske Rimkrønike fra henved 1450. Rimkrøniken blev lige indtil Vedel og Arild Hvitfeld Hovedkilden for Folkets Kendskab til den danske Fortid, et magert og ofte fejlagtigt Billede, dog dybt præget af dansk Folkeejendommelighed, af en varm Følelse for Mennesker og Begivenheder og af en Iver for at fortælle for Menigmand.

At Rimkrøniken i en saa stærkt nationalt interesseret Tid blev den første paa Dansk trykte Bog og den eneste i det 15. Aarh., vil efter det foregaaende synes en naturlig Sag. I 1495 blev den udgivet af Gotfred af Ghemen, der endnu to Gange maatte genoptrykke den. Medens Rimkrøniken i sin hele Stil og sit Livssyn endnu hører Middelalderen til, blev det andet historiske Hovedværk, som Bogtrykkerkunsten mangfoldiggjorde: Pariserudgaven af *Sakses Danesaga*, et af de mærkeligste Eksempler paa, hvordan den stærkt stigende senmiddelalderlige Danskhedsfølelse indgik i en nøje Forbindelse med de humanistiske Bevægelser, der dengang raadede ogsaa Nord for Alperne.

Da Gejstligheden var Datidens eneste Lærdstand, er det inden for den, at *Humanismens første Blænkere* viser sig. Skolerne og de højere Læreanstalter, Universitetet indbefattet, er endnu præget af Middelalder, om end enkelte Lærere er mærket af det ny, saaledes som *Walter Mortimer*, en Skotte, der blev Rektor for Roskilde-Skolen; i Marcellus' Brevveksling med Rom, især i hans Lykønskningsbrev til den nyvalgte Pius II, optræder Apollon, Cerberus og Titan, og sikkert staar den store Iver for at forbedre Middelalderlatinen i Skole- og Kirkebøger i Forbindelse med den nyvakte Sans for den skønne Latinitet, som præger Slutningen af det 15. Aarh. Det vigtigste Møde mellem dansk Aand og den europæiske Humanisme paa et af sine Højdepunkter har vi dog i Christian Pedersens Ophold i Paris, bekostet af Kirken i Lund og foranlediget af Hensyn til Udgivelsen af forbedrede Skolebøger og liturgiske Værker. Medens disse sidste faa Aartier efter tabte al deres Betydning, beskæftiger Christian Pedersens store Sakseudgave fra 1514 endnu alle, der har den danske Historie kær.

Christian Pedersen har i den højlærde Humanist og Bogtrykker *Jodocus Badius Ascensius* truffet en Mand, der om nogen var begejstret for det latinske Sprog, og som har betragtet de Danske som et endnu lavtstaaende Folk, der først nu skulde indvies i Latinens Herligheder.

Danorum Regū heroūqȝ
Historię stilo elegāti a Sax
one Grammatico natione
Sialandico necnō Roſkil
denſis eccleſię pręposito.
abhinc ſupra trecentos an
nos cōſcriptę et nūc primū
literaria ſerie illuſtratę ter
ſiſſimeqȝ impreſſę.

Titelblad til Christian Pedersens Udgave af Sakse, c. 2/3 St.

Omgangen med ham maa have øget Christian Pedersens Forstaaelse af denne Sag og hans Værdsættelse af Sakses raffinerede Sprogkunst. Men Humanismen Nord for Alperne havde endnu en vigtig Side. Medens de italienske Humanister, blændede af den klassiske Storhed, saa ned paa de Barbarer, der omstyrtede det gamle Verdensrige, og Nevolonius i Mantua 1474 kan forherlige Christian I's kristelige Dyder paa den mørke, vilde Baggrund af hans gotiske Forfædre, saa man i Tyskland og Frankrig helt anderledes paa disse Barbarer. Her var de gamle, germanske Folkevandringer og de ældste Kongetider det, der svarede til Sydens klassiske Oldtid. Christian Pedersen har hos fremmede mødt en større Viden om vore egne Forfædre: „Lærde Mænd, som have været i Rom, Italien, Frankrig og Spanien, de kunne vel sige, hvor meget de vide dèr at sige af de Goter, som vare danske, svenske og norske". Han skammer sig over, saa fattige vore egne Krøniker var, og i en national humanistisk Begejstring gaar han i Gang med den latinsk-danske Opgave at udgive Sakses Værk i Trykken. At der med rette kan tales om Begejstring, fremgaar af det Vidnesbyrd, Biskop *Lage Urne*, der selv har fornyet Gravstederne over de danske Stormænd i sine Kirker i Roskilde, Ringsted og Sorø, giver ham i et Brev: „Medens dine Kammerater er sløve og efterladende til at studere, gransker du Nat og Dag i Oldsager, og jeg véd, at du brændte af en vidunderlig Higen efter at bidrage dit til vort Fædrelands Berømmelse." I 1514 siger han om sig selv, at ingen dødelig kunde være mere rede til at udgive Sakse end han.

Allerede i 1512 har han trods sin store Optagethed af de latinske Skole- og Kirkebøger tilendebragt sit Arbejde med Tilrettelæggelsen af Sakseudgaven paa Grundlag af en dengang ret udbredt „Vulgatatekst" af Sakses Værk. Han har da, maaske gennem den lærde Karmeliter *Anders Christensen*, faaet Bud om et Saksehaandskrift, der skulde overgaa alle andre. To Gange sendte Christian Pedersen, der raadede over betydelige Pengemidler, Bud efter Haandskriftet, der vistnok har beroet i et sydtysk eller sønderjysk Klosterbibliotek. Da dette ikke bragte ham Maalet nærmere, drog han selv hjem i 1513, og det lykkedes ham efter mange Besværligheder omsider at faa det udleveret ved Ærkebispens Mellemkomst. Ved Erik Valkendorfs og Lage Urnes Anbefaling har han faaet Kong Christians Bemyndigelse til Udgivelsen, og med det dyrebare Haandskrift er han vendt tilbage til Paris, har gennemgaaet det og sammenholdt det med sin Vulgatatekst, hvorefter han i Løbet af 6-7 Maaneder har faaet det trykt hos Ascensius i en statelig Udgave, forsynet med Billede af en dansk Konge i Spidsen for sin Hær, og med en Mængde Træsnitprydelser, som han selv har

ladet udskære. Alle de af ham og andre benyttede Saksehaandskrifter er i Tiden efter gaaet til Grunde paa de saakaldte Angersfragmenter nær. (Se II Bd. S. 134). Om disse har hørt det i 1513 afhentede Haandskrift til eller ikke, er endnu et aabent Spørgsmaal. Hovedsagen er, at det kosteligste Historieværk, der nogen Sinde har set Lyset i Danmark, blev reddet fra Undergangen i sidste Stund, takket være den senmiddelalderlige Danskhedsbevidsthed og historiske Sans, Humanismens Glæde over det fine Latin og Lundekirkens rige Midler.

FJERDE AFSNIT.

CHRISTIAN II's STÆRKE KONGEDØMME 1513–1523

1. Kong Christians Haandfæstning og hans Personlighed.

Christian II's og Frederik I's Kongetid er den mægtige Kamptid, hvori Aarhundreders indre Spænding pludseligt udløses, og hvor hver af de to Hovedkræfter, der før arbejdede Side om Side og kun sjældent blev sig deres Modsætning klart bevidst, nu udformer hver sit Aarti i sit eget Billede med en yderliggaaende Konsekvens og en skamløs Hensynsløshed. I Christian II mødes den senmiddelalderlige Tro paa *Danmarks Kraft* og *Ret*, — den, der driver ham til de største Anstrengelser og gør ham til en af de mest danske Konger, — med den senkatolske *Folkelighed*, der i hans Reformpolitik giver sig de stærkeste politiske og sociale Udslag. Begge disse Aandsretninger mødes med *den dynastiske Magtpolitik*, der netop i Unionskrige og i Arbejde paa Borgerstandens Trivsel har søgt Udløb for sin Kraft og Vilje. Det stærke Kongedømme har altid haft en Smag af det *personlige Kongedømme*, og ogsaa dette naar igennem Christians af den frembrydende Renæssance stærkt prægede Personlighed et af sine historiske Højdepunkter i Danmark. Ved Sammenløbet af disse fire stærke Strømme af gammelt og nyt, af hjemligt og fremmed i et dybt modtageligt, men uligevægtigt og ubehersket Sind kommer der en Storhed og en Tragik over Tiaaret 1513—23 som over intet andet Tidsrum i vor Historie, og Christians Skæbne, nøje forbundet som den er med det store brede Folks Skæbne paa et af dets Vendepunkter, har aldrig ophørt at beskæftige Eftertidens Mennesker.

Christians Tiaar fremhæves yderligere ved, at det blev fulgt af et andet Tiaar, hvori Adelsmænd og Prælater bredte sig i Riget som aldrig for. Da var Stormændende baade Konger og Købmænd, som Christian II har sagt, og Købmænd og Bønder saa deres store Forhaabninger briste. Da var Kongen tysk og Holstenerne Brødre med de

Danske; da var Lübeckerne Herrer i de danske Farvande, og for altid var Riget sunket ned til Jævnbyrdighed med det svenske Naborige. Da digtedes Ørnevisen, der klart viser, i hvor høj Grad det menige Folk omsider har værdsat Christian II's Gerning.

For Christian II var alt lagt til Rette, da Faderen døde i 1513, og de afgørende Forhandlinger bærer, sammenlignet med de tidligere Tronskifter, afgjort Præget af, at det oldenborgske Dynasti ikke havde levet forgæves her i to Menneskealdre. Selv var han i 1513 nær de 32 Aar gammel, medens Kong Hans var 26 og Christian I 22, da de stod i samme Stilling. Han havde siden 1502 som Feltherre øvet sine Kræfter og været sin Faders Medkonge; han var gentagende Gange hyldet som Tronfølger i Danmark, i 1489 i Norge og i 1499 i Sverige, og Slotslovene i Danmark og Norge lød paa hans Haand. Ethvert Forsøg paa at komme uden om Christian, der tilmed kunde hævde Enearveretten til Norge og til det halve af Hertugdømmerne, var paa Forhaand dødsdømt, og nogle jyske Raader, der straks efter Kong Hans' Død prøvede at faa Hertug Frederik i Tale i denne Anledning, blev afvist. Hans Farbroder indskrænkede sig til at afkræve Christian 30,000 Mark som Erstatning for det Tab, han havde lidt ved Lübeckoverenskomsten i 1503, en Fordring, Kong Hans aldrig havde villet høre Tale om. Paa det store nordiske Rigsraadsmøde, der efter Malmøaftalerne blev afholdt i København ved St. Hanstide 1513, var Stillingen da ogsaa en helt anden end i 1481—83. Om at vinde Sverige ved Forfatningsløfter var der nu ingen, der drømte, og derved faldt de særligt af Sverige prægede Bestemmelser ud af Forfatningen. Rigsraadet skulde ikke længere samtykke i Valget af ny Raader og Landsdelenes Stormænd ikke i Valget af ny Lensmænd. I Forhandlingen om de særlig danske Rigssager var Kongen øjensynlig en selvstændig Magtfaktor, som man vel kunde tale sig til rette med, men ikke foreskrive sine Betin-

Christian II's Segl som udvalgt Konge. ²/₃ St.
Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

gelser. Han maatte finde sig i, at „Oprørsparagraffen“ ogsaa blev optaget i hans *Haandfæstning;* han maatte forpligte sig til at godkende „Rigets frie Kaar“, at modtage Slotslovene af Rigsraadets Haand og love, at de efter hans Død skulde holdes til den samme Haand; han maatte forpligte sig til kun at give Lens- og Rigsraadsstillinger til adelig-fødte, og han maatte overlade Herrestænderne alle 40 Marks Bøder. Men paa den anden Side fik han til Rigsraadernes Krav om, at han ikke maatte lade sin Søn udpege til Tronfølger, tilføjet: „uden Vi kunne have det i deres Minde“, og angaaende de norske Forleninger tilbageviste han ikke blot det norske Rigsraads Krav om, at de skulde forbeholdes de norske Ædlinge, men han fik Ret til her at raade efter Rigets Lejlighed — et i Christians Hænder yderst elastisk Begreb. For Christian havde Haandfæstningsforhandlingerne vel været en Snævring, han maatte igennem, men selv efter denne stod Kongedømmet helt anderledes fast i Fod end baade i 1448 og i 1483, og Christian, der sammen med sin Fader helt fra Aarhundredskiftet havde været paa Vej mod det stærke Kongedømme, lod sig i endnu mindre Grad end baade Forgængere og Efterfølgere standse af Eder og Forpligtelser, aftvunget i en vanskelig Stund.

Hans Forhold til og Plads i Slægten er før omtalt; ved denne Tid var han en Mand med en stærk, skulderbred Skikkelse, med et kraftigt, rødligt Skæg, brunt Haar og mørke Øjne, og han var dygtig i ridderlige Idrætter. Han var i Besiddelse af en forbavsende Energi, der dog i Modgangstider kunde afløses af lange Slaphedsperioder, og hans Interesser og Indsigt spændte over de videste Felter. Han var en højtbegavet Mand, initiativrig og til Tider uforfærdet, men i hans Sjæl var der Dybder eller Mørkerum, som næppe nogen har kendt; der var Understrømme, der til Tider gjorde ham fremmed for sig selv og for andre. En Hindring for at trænge ind til hans Væsens Kerne er den Mistænksomhed, han nærede til sine Omgivelser, og hans Sky for at give sig selv i Skrift og Tale. „Dersom jeg vidste, at Huen paa mit Hoved kendte mine Planer, vilde jeg straks kaste den i Ilden og lade den brænde,“ skal han ofte have sagt, og før han lettede Anker for sit sidste store Togt, erklærede han, at den, han mistænkte for at kende hans Maal, skulde miste sin Hals. Selv sine allernærmeste har han kunnet fatte den laveste Mistanke til; endog den mest uselviske af alle, *Dronning Elisabeth*, gik ikke fri. Christian kender man kun gennem enkelte stærke Udtalelser, gennem hans ofte svært forklarlige Handlinger og gennem hans Omgivelser. Om disse sidste gælder det, at de uindviede har været angst for hans skjulte og uberegnelige Natur. En Mand som *Karlstadt* er formeligt flygtet for ham i stor Angst, og den pavelige

Nuntius *Aleander*, der har truffet ham, da han stod paa Magtens Tinde, kalder ham en „uomo terribile", en rædselsindgydende Mand, Renæs-

Christian II.
Maleri fra 1515 i Statens Museum for Kunst.

sancens Betegnelse for Tidens magtfyldte Personligheder. Over for de indviede maa hans Karakter derimod have frembudt helt andre Egen-

skaber. Mænd, vi ser op til med Ærbødighed, som Christian Pedersen, Gotskalk Eriksen og andre, har omfattet ham og hans Sag med den største Offervilje, og det trofaste Venskab, der blev ham til Del langt ud i Landflygtighedens Armod, fortæller om, at han har rummet langt rigere personlige Egenskaber, end de historiske Dokumenter giver Vidnesbyrd om.

Som Eftertiden kender ham, er hans Skikkelse præget af stærke indre Modsætninger, der kun til en vis Grad kan forklares ved, at hans Sjæl ikke har magtet at sammensvejse, hvad han selv ejede i sin rigt sammensatte *Personlighed,* med de overmægtigt stærke Indtryk, der udefra strømmede ham i Møde med store Samfundsopgaver i deres Følge. I sin Egenskab af dansk Konge stod han der, hvor Hjemland og Udland altid i særlig Grad har sat hinanden Stævne, og med en hos danske Konger ualmindelig Længsel efter at gaa sine egne ny Veje forbandt han en stærk Modtagelighed over for de dristigste og mest dybtgaaende af Tidens Strømninger. Alle de Elementer, hvoraf det virkeligt store kunde fremstaa, var til Stede i Christian selv og i Forholdene omkring ham, men Evnen til at overskue og beherske disse manglede han ganske.

Christian har været en af de mest *danske* Konger i dette de tyske Fyrsters Tidsrum. Han har fuldt bevidst foretrukket det danske Sprog i sin Brevveksling. Han er den eneste Konge, der mellem Erik af Pommern og Frederik VI har talt og skrevet Dansk med sin Dronning, og den første, der siden Erik af Pommerns Dage har skrevet danske Breve til Flensborg; han er maaske den af alle danske Konger, der har følt stærkest for det brede danske Folk; men samtidig var han som Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe omgivet af Udlændinge, af Hollændere, Tyskere og Skotter; han forstaar ikke sine danske Omgivelser, han saarer dem paa det dybeste, mistænker dem uden Grund og fatter ikke, at de Fremgangsmaader, der maaske var anvendelige over for en romansk, gennem Aarhundreder nedkuet Befolkning, i Norden maatte vække Modstand og Trods, her, hvor endnu Trangen til Selvstændighed, til „den danske Frihed“ var større end Rædselen for hans Bødler og Forstaaelsen af hans Reformer.

Christian II var egensindig og stejl ud i de største Urimeligheder og tilsyneladende ikke til at rokke fra een Gang fattet Beslutning; saaledes over for Torben Okse, over for Kravet om Sveriges Underkuelse og over for Kravene om Mor Sigbrits Fjernelse. I 1524 erklærede de kejserlige Raader — med andre endnu skarpere Ord —: „han vil ikke lade sig sige eller raade sig, han vil i alt følge sit eget Hoved.“ Men selve denne *ubøjelige Vilje* er ofte ret beset en uhjælpelig Afhængighed

af Mænd eller Kvinder — ikke mindst Udlændinge —, der i den indre Kreds har faaet Magten over ham. Sigbrit skal have kunnet faa Kongen til, hvad hun vilde, naar han blot var inden for en Afstand af ti Mile, og hun har ikke været den eneste. Christian har som sin Farfader været en ringe Menneskekender og har ikke kunnet holde sig klar af de usle Redskaber, han undertiden betjente sig af. Da Ret og Uret, Ære og Vanære er blevet flydende Begreber for ham, naar det gjaldt hans Livs store Maal, har han i sin Rodløshed intet haft, der indefra fik ham til at bryde af i Tide, og *den* danske Konge, der gør Indtryk af at være den mest personlige og den mest villende, synes ofte afhængig af andre langt ud over Klogskabens Grænser. Borte fra sine vante Raadgivere er han undertiden saa famlende og ubeslutsom, at det næsten grænser til det sygelige.

Christian har endelig været maalbevidst som maaske ingen anden dansk Konge, og hans Maal har været blandt de største, der har været sat i vor Historie; for deres Skyld har han trodset alt og alle, ja, har været beregnende, svigagtig, hensynsløs og grusom. Han har ikke kendt Hensyn til ældgamle Livsformer, til givet Ord og Ed. Hensyn til Menneskeliv har ikke eksisteret for ham. Tværtimod, til hans Tro paa, hvad han selv kunde udrette, naar han blot vilde det helt ud, har svaret en Tro paa, at Modstanden mod ham var betinget af enkelte stærke Mandsviljer; kunde blot disse ryddes bort, var Vejen banet for ham. Den Harme, han ved saadanne Voldshandlinger maatte vække, har han troet var en yderligere Magtkilde, idet Rædselen for ham vilde lamme hans Modstandere. „Ved milde Midler udretter man intet," sagde han i 1521 til Erasmus af Rotterdam, „de Lægemidler, som formaar at ryste den hele Krop, det er de bedste og virksomste." Christian har i denne som i flere Henseender har været en Discipel af *Niccolo Macchiavelli;* han har kendt hans berømte lille Skrift „Fyrsten", og mere end Skriftets Helt, *Cesare Borgia,* har Christian handlet efter dets Lære. Det stockholmske Blodbad overgaar i enhver Henseende Cesares lille Mordfest i Sinigaglia, og Christian var helt anderledes end denne spansk-italienske Smaafyrste kunnet tænke stort for Land og Folk.

Men denne Mand af den grænseløse Maalbevidsthed har paa samme Tid haft en ubændig Trang til at leve sit eget Liv saa stærkt og ubetinget, at han derved Gang paa Gang har skadet sin egen politiske eller dynastiske Sag. Christian havde det saadan, at hans Sjæl kunde lade sig i den Grad betage af Mennesker, af Tanker og Planer, at han derfor kunde glemme alt og alle. Der lyder fra hans Handlinger nu og da et „Mit eget Liv og mine egne Længsler, om saa alt skal styrte sammen." Dette gjorde han til den yderste Konsekvens i sit Forhold

til *Dyveke;* der er meget stærke Tilløb til det samme i hans *religiøse Liv* og i hans Arbejde for de *ufri Stænder.*

Naar Christian II's *Forhold til Dyveke* har Krav paa Interesse i det danske Folks Historie, er det, fordi hans Lidenskab for den unge, hollandske Pige, han i 1507 eller 1509 traf paa et Bal i Bergen, og som samme Nat blev hans Elskerinde, kaster et skarpt Lys over hans Karakter og har haft baade ydre og indre politiske Følger. For Dyveke har Christian trodset alt og alle; han byggede i Oslo et Stenhus til hende og hendes Moder, han lod hende i Danmark bo paa Hvidøre Kongsgaard, og da han i 1514 gennem Mogens Gjø lod sig vie til den 20 Aar yngre *Elisabeth,* vakte Rygterne om Dyveke de største Betænkeligheder og vanskeliggjorde fra første Færd hans Forhold til Europas mægtigste Slægt. Elisabeth var Søster til den senere Kejser Carl V, hvis Rige kom til at strække sig fra Tyrkerlandets Grænse til Det stille Ocean, og det er sagt, at „intet viser bedre end dette Giftermaal Kongens vidtskuende Planer; det var Syd- og Nordeuropas mægtigste Herskerhuse, der hermed sluttede sig sammen.“ Fra første Færd stødte Christians personlige Livskrav sammen med hans umættelige politiske Ærgerrighed. Ærkebisp *Erik Valkendorf,* der skulde bringe Bruden til København, maatte før sin Afrejse fra Nederlandene skriftligt kræve Dyvekes Fjernelse, men Dyveke blev ikke fjernet. I Jan. 1516 nægtede Ordenskapitlet for „den gyldne Vlies“ at optage Christian som

Dronning Elisabeth.
Maleri fra c. 1515 af Orlay i udenlandsk Privateje. Efter Hofstede de Groot: »Meisterwerke d. Porträtmalerei auf d. Ausstellung im Haag 1903.«

Medlem trods hans Svoger Carls Begæring derom; thi han „anklagedes for at leve offentligt i Ægteskabsbrud og at behandle sin Dronning meget slet". I samme Maaned satte selve den tysk-romerske Kejser Maksimilian, Elisabeths Farfader, sig i Bevægelse: „I Anledning af „det stødende og forargelige Liv, Vor Broder og Svoger, Kongen af Danmark, fører med sin Elskerinde", sendte han sammen med Christians Morbroder, *Frederik den Vise*, og hans Svoger Carl (V) et Gesandtskab til Danmark, og den 1. April stod *Sigismund Herberstein*, der ikke maatte drage hjem, førend Dyveke var sendt af Sted, foran Kongen af Danmark-Norge i en Klostersal i Nykøbing paa Falster. „Da jeg maatte udtale de skarpe Ord," fortæller han, „læste jeg dem op af en Seddel for ikke at sige enten for meget eller for lidt. Imidlertid stod Kongen med sammenfoldede Hænder og saa ofte over Skulderen.... Kongen tog sig Tid til at betænke Svaret".... Omsider kom der en Udtalelse fra Kongen, hvis Indhold man kan gætte af Herbersteins Svar: „Et saadant Svar havde Kejseren og Prinsen af Spanien ingenlunde ventet. Deres Majestæter vilde heller ikke tro os paa Ordet, at Hans kgl. Naade agter sin Samvittighed, Guds Bud, sin egen Ære, kristelig Skik og Orden og deres Venskab ringere end en gemen Kvinde." Med uforrettet Sag maatte Kejserens Mand rejse tilbage. Der skete ingen Forandring i Dyvekes Stilling, ja i Dagene før Kongen havde modtaget Herberstein i Nykøbing, havde han af Mogens Gjø købt dennes Gaard paa Hjørnet af Amagertorv og Lille-Helliggejststræde til hende og Moder Sigbrit. En dyb Uvilje mod Christian hos hans burgundiske Slægt, ikke mindst hos *Margrethe*, Dronningens Faster, der som Regentinde over Nederlandene i henved 6 Aar skulde holde Christians Skæbne i sin Haand, blev Følgen.

Som Dyveke ved sit Samliv med Kongen havde vakt Vrede mod ham i det fremmede, kom hun ved sin Død til at indlede den Kamp mod Stormændene, som skulde vare ved til Kongens Flugt fra Riget. Pludselig blev hun syg under et Ophold i Helsingør. Om der foreligger et *Giftmord* eller ikke, er aldrig opklaret; Mor Sigbrit har villet vide, at man havde paatænkt „en særdeles fin Fremgangsmaade" for at faa Dyveke fjernet, og Giftmord var ikke ukendt ved Renæssancens samvittighedsløse Hoffer. Christians egen Søster, *Elisabeth af Brandenburg*, blev af sin Mand truet med et saadant, da hun ikke vilde afsværge sin lutherske Tro. I deres afmægtige Sorg har Sigbrit og Kongen vendt sig mod en af de danske Stormænd *Torben Okse*, Befalingsmand paa Københavns Slot og Farbroder til Peder Okse. Han skal have sendt Dyveke en Kurv med Kirsebær kort før hendes Død, og Kongen lod ham sætte under Anklage for at have eftertragtet Dyvekes Gunst. Torben Okse blev frikendt af Rigsraadet, Landets øverste

Domstol, men dømt til Døden af en Gaardsret, der ikke, som rigtigt havde været, var sammensat af Slottets Folk, men af Bønder, og trods det, at Rigsraadet med den pavelige Legat Arcimboldus og Dronningen og hendes Damer i Spidsen gjorde Knæfald for Kongen, faldt Torben Okses Hoved for Øksen den 27. Nov. 1517 midt under Herredagen. Modsætningen mellem Kongen og Stormændene var kommet til Udbrud, og 1517 blev et Aar, der satte Skel i Christians indre Rigsstyre.

Som hans Lidenskab for Dyveke førte Christian ad Veje, der krydsede al politisk Klogskab og skabte ham bitre Fjender, saaledes ogsaa hans *religiøse* Liv. Trods sit macchiavellistiske Spil med den katolske Bandbulle og sin senere Afsværgen af Lutherdommen var Christian dog et Menneske med en Længsel mod det hellige og med en Evne til at ofre store Ting for sin Tro. Han var ikke for intet *Christine af Sachsens* Søn og Broder til Kurfyrstinde Elisabeth, der for at nyde Nadveren paa luthersk Vis maatte flygte fra Berlin fra alt, hvad hun ejede og havde. Selv om dette først ret kommer til Udvikling i Landflygtigheden og her bliver den store Hæmning for hans Planers Virkeliggørelse, er der dog Ting, der tyder paa det samme allerede før. Som Katolik har han lagt stor Vægt paa at overvære Morgenmessen saa vel som Aftensangen i det kongelige Kapel; i hans Lovgivning spiller Messerne en stor Rolle. Han har ligeledes interesseret sig stærkt for den „ny Mensure“, den flerstemmige Sang, der i Vesteuropa og især i Nederlandene, var ved at afløse den gregorianske, og som gav et gribende Udtryk for det senmiddelalderlige, stærkt bevægede Følelsesliv, for den dybe Sorg og den jublende Glæde.

Christian har været ivrig for Bibelstudiets Fremme og for den deraf prægede Forkyndelse, der tidligt har vendt hans Blik mod *Wittenberg;* men han har dog indtil sin Landflygtighed holdt sig bestemt inden for den saakaldte *bibelske Reformkatolicisme*, der stærkt præger hans Lovgivning fra 1521; en igenfødt dansk Kirke, pligttro, renset, præget af Evangeliets Forkyndelse, har været hans Maal. Endnu var Tankerne om *den lutherske Fyrstekirke* kun antydningsvis fremme, saa Christians Arbejde for Kirken og for Forkyndelsen havde ikke politiske Formaal. Hvor stærkt hans Sind siden skulde blive grebet af Luthers egen Personlighed, og hvilke politiske Vanskeligheder han herved skulde udsætte sig for, skal siden blive fortalt.

Som en tredie personlig Livstrang hos Christian tør man vistnok nævne hans Iver for *Bønders* og *Borgeres Vel.* Med denne Sag nærmer vi os ganske vist de politiske Hovedopgaver med endnu et Skridt, og sikkert er det, at netop for det stærke Kongedømme ude og hjemme har Almuens Rejsning været en af de mest nærliggende politiske Opgaver, en af Omvejene til at komme Herrestændernes hele Magtstilling

til Livs. At Christian til fulde har forstaaet det politisk formaalstjenlige heri, helt fra han gik i Kong Hans' Skole, til han udstedte sit sidste Opraab til sit Folk i August 1531, er hævet over enhver Tvivl. Han har villet Magten i al dens Fylde, han har frydet sig over den og solet sig i den som i Nederlandene i 1521. Povl Helgesen rammer ikke meget ved Siden af, naar han siger, at han ikke tog i „Betænkning at kalde sig Herre over alt det, som i Riget var" og „sagde, at alt, hvad enhver besad, Rettigheder, Godser, Arv og Eje, vedkom ham og stod under hans Ret og Magt". Men naar han i utallige Tilfælde har forstaaet at bruge denne Ret og Magt til Gavn for de forkuede i det dengang af Stormændene beherskede danske Samfund, har han sikkert handlet ud fra andet og mere end en politisk Beregning. Der tænkes her paa de mange Retssager, han har afgjort mod de mægtiges Interesser, hvorved han uden direkte Vinding for sig selv har skabt sig Dodsfjender i Herrestænderne, og paa hans mærkelige Lovgivning. Kilderne til denne hans demokratiske Indstilling, der som næsten altid i de Tider gik Haand i Haand med Enevælden, er det ikke vanskeligt at opspore. Først og fremmest er den en Sidevirkning af Senkatolicismens udprægede *Folkelighed*, hvad Christians tidlige og nære Forhold til dennes ypperste Repræsentant Christian Pedersen vidner om. Kongen har straks i sine første Regeringsaar støttet Udgaven af „Om at høre Messe" og „Jærtegnspostillen", der begge bærer det kongelige Vaabenskjold, og „Tidebogen" er „højbaarne Fyrste Hr. Kristiern til ydmyg Tjeneste nu udsat paa ret Dansk, at hver Mand dem skal kunne forstaa". Men der er ogsaa andre personlige Aarsager at paavise. Som 6 Aars Dreng har han en Tid opholdt sig i *Hans Bogbinders* velhavende Borgerhjem i København, og dennes Søn *Ambrosius* blev hans Barndomsven. Kong Hans's Politik har haft stærke Antydninger i denne Retning; hans eget Forhold til den „gemene Kvinde" Dyveke, bekæmpet som hun var af alt, hvad der var af Adel og Storhed, maa have fyldt ham med Bitterhed mod hendes Fjender. Da han saa dem alle gore Knæfald til Fordel for Torben Okse, skal det være bruset op i hans Sind, og han har, efter hvad *Hans Mikkelsen* i 1527 beretter i et Brev, i de haardeste Ord foreholdt de store, at de hindrede, hvad han vilde have udrettet til „Gavn og Profit" for den menige Mand. De stod alle i Forbund med hinanden for at fremme deres egen Tarv, og selv stod han ene.

Hvor klart eller uklart Kongen allerede i 1517 har udtrykt den principielle Modsætning til de store, som han følte sig tvunget ud i, er svært at afgore, men sikkert er det, at han netop fra 1517 ikke længere stod ene. Der var en Længsel i Folkets brede Lag efter en Kongemagt som den, Christian herefter gjorde sig til Talsmand for. I Tyskland

gav den sig stærke Udslag under hans store samtidige, Kejser Maksimilian, og Flyveskriftet „Kejser Sigmunds Reformation“ er et Vidnesbyrd herom: „Ingen sætter sig mere imod den guddommelige Orden end de lærde, vise og mægtige, men de smaa raaber og skriger til Gud om Hjælp og god Orden“. I Danmark kommer den samme Længsel til Orde gennem de Mænd, der med Hans Mikkelsen nu slog Kreds om Kongen, og hvad Maksimilian ikke naaede, naaede Christian II herhjemme. Hans Lovgivning er det haandgribelige Vidnesbyrd derom, som „Ørnevisen“ er det digteriske. De, der stod Kongen nærmest af alle — og derfor sikkert ogsaa Kongen selv —, har set det stærke Kongedømme som et *Middel* og ikke blot som et *Maal*, og under Landflygtigheden holder Christians Kreds — og derfor ogsaa Kongen selv — sig dette demokratiske Maal for Øje. I et Brev af 1526 bønfalder Hans Mikkelsen Kongen om ikke at gøre Indrømmelser til de danske Stormænd, ikke blot „for Eders Naades og Borns lange Bestand og Velfart“, men „sammeledes alle Danskemænds“, og han beder Kongen ikke at agte alt, hvad han har lidt og skal lide i Sammenligning med „denne Arvekongelige Frihed, som Eders Naade ikke skal lade sig deraf trænge“. I April 1530 tilsender *Hans Møenbo* Kongen en Bog, ved hvis Hjælp den falske danske Lov kan forbedres, da den „mere synes beregnet paa at udsuge end at beskytte og forsvare den fattige menige Mand“.

Bag de store men ulykkelige politiske Kampe om Magten i Danmark og i Norden, der nu skal skildres, har der staaet en Kamp i Kongens Sind for Dyveke og hendes Minde, for Evangeliet og den rette Forkyndelse og for det menige Folk, og sikkert vikle mangt og meget, der nu staar for os som uforklarlig Tøven eller oprørende Voldsfærd, kunne faa en Forklaring, om Christians urolige indre Liv var mere kendt for os, end det er.

2. Christians Kamp for Nordens Enhed og Tilintetgørelsen af Sturepartiet.

Ligesom *Unionspolitikken* for de Mænd, der havde haft Ledelsen i Danmark fra 1439—1513, havde staaet som det største Maal, for hvilket alle andre maatte ofres, saaledes vedblev det at være for Christian II, indtil alt Unionshaab svandt bort. Christian kunde ikke med det Sind, vi nys har skildret, standse, førend alle de tre nordiske Kroner var forenet paa hans Hoved; dette var ham jo lovet som Dreng, og herfor havde han med Kong Hans kæmpet i sin Ungdom. For Christian var dette dog ikke nok. Magten var for ham og hans Kreds det store Middel til at omforme Nordens Forhold, og kun som Nordens Behersker

kunde han give det vigtigste nordiske Problem, Forholdet til *Hansestæderne*, sin endelige Løsning.

Dette Forhold kom ogsaa straks paa Tale. Man var fra begge Sider i 1513 for udmattet til at genoptage Kampen, noget, der skulde være sket, om ikke Sverige ved Mødet i København tog Christian til Konge eller var villig til at betale 13,000 Mark aarligt. Af de tolv svenske Rigsraader, der skulde komme til Forhandling med de tolv dansk-norske, kom kun ni tilmed uden tilstrækkelige Fuldmagter og fuldklare over, at enhver Eftergivenhed over for Danmark vilde rejse en Borgerkrig i Sverige. Da Kong Hans nu var borte, fik Fredsstemningen Overtaget hos de danske Stormænd, og den 15. Juli, endnu førend Haandfæstningen blev undertegnet, blev det aftalt med Sverige, at Freden skulde holdes indtil Paaske 1516. Indtil da skulde Handelen paa Østersoen være fri, men ikke blot for Hansestæderne, ogsaa for *Nederlænderne.* Man havde i Sverige en ikke ringe Forstaaelse af denne Sag. Ærkebisp Jakob Ulfson raadede i de samme Dage Rigsforstanderen til at lade Rigsraaderne i København træde i Forbindelse med de hollandske Sendemænd i Staden. Han paaviste ved Prisundersogelser det ødelæggende i, at Lübeck ene beherskede det svenske Handelsliv, og han hævdede, at ingen tog større Skade end Sverige, om Hollænderne skulde være udelukket af Østersøen. Kong Christian blev Mellemmand mellem de Svenske og Nederlænderne, og skræmt heraf sluttede Lübeck en eetaarig Vaabenstilstand med de hollandske Sendebud. Det er overordentligt betegnende for Stillingen, at et dansk-svensk Samarbejde mod Hanseaterne forsøgtes straks i Christians forste Kongetid, da endnu Opretholdelsen af den nordiske Fred var Maalet, ligesom det, da Kampen for Nordens politiske Enhed blev genoptaget i 1517, ikke var Rigsraadet, men Borgmesteren i Malmo *Hans Mikkelsen,* Manden med de store nordiske Handelsplaner, der skal have drevet Kongen til Handling, om ellers *Reimar Kocks* lübske Kronike paa dette Punkt staar til Troende.

Det var under stærkt ændrede og langt mere klare Forhold i Norden, at Christian i Unionspolitikken skulde løfte Arven efter sin Fader og Farfader. Medens for de sidstnævnte langvarige Forhandlinger og store Løfter til det svenske Unionsparti var gaaet forud for deres væbnede Indskriden, er det først som Sejrherre over Sverige, at Christian i Upsala besværger Rigets gamle Friheder. Dette hænger igen sammen med, at det svenske Uafhængighedsparti under *Sten Stures* Ledelse saa afgjort nu har Overhaanden over Unionsvennerne, at der knap længere kan tales om et Parti af disse. Det er, som om hele Sverige har bøjet sig ind under den unge Rigsforstander og hans mægtige Tale om Fædrenes Kamp og det rette Fædrenerige.

Da Christian i 1517 omsider var rede til at slaa til, var Rigsforstanderen faktisk Herre over det hele Land. Men i den gamle nu fratraadte Ærkebisp *Jakob Ulfson*, i hans Efterfølger *Gustav Trolle* og i dennes Fader, *Erik Trolle*, havde Christian trofaste Venner. Fra Hans Laksmands Dage havde alle Nordens Ærkebisper været unionssindede, de norske stemt for en norsk-svensk Union, de svenske for en dansk-svensk. Saaledes ogsaa nu. Om Gustav Trolles Motiver er det derimod svært at danne sig nogen Forestilling. Forstod han virkeligt Forbundsunionens store Fredstanke? Var det Sveriges Kirkes Frihed og Magt, han vilde værge mod den moderne Statsmagts truende Overgreb, eller vilde han kun hævne og hævde sin Slægt, der nu i tredje Slægtled var ved at træde i Skyggen for Sturernes Magt? Man kender ham kun gennem hans Handlinger og hans Fjenders Skildringer, men sikkert er det, at hans Sind var haardt og stridigt; han var hævngerrig og rethaverisk, og han var endnu ligesom sin Modstander en yngre Mand. Trods hans høje Embede og hans stærke Vilje til Union var der imidlertid kun en ringe Hjælp at hente hos ham. I 1517 var han selv belejret i sit Slot *Stäket*, hans Fader var Sten Stures Fange i Stockholm og den gamle Ærkebisp under Bevogtning paa sin Gaard Arnö.

Ud fra en Følelse af, at „al Vor og Rigets højeste Velfærd afhænger af dette Tog“, satte Christian bogstavelig talt alt ind paa at blive *Herre i Sverige*. Tre Gange rustede han store Hære; i 1517 og 1518 sendte han dem til Søs mod Stockholm, men uden Resultat. Den første Gang magtede hans Hærførere ikke at undsætte den belejrede Ærkebisp, og kort efter at Hæren var sejlet bort, blev Stäket nedrevet til Grunden, efter at Sveriges førende Mænd d. 23. Nov. 1517 havde forpligtet sig til at staa Ryg mod Ryg mod alle Følger af dette Skridt, om de saa derfor skulde komme i Strid med selve den romerske Pave. Anden Gang var Christian selv om Bord; men Stockholms Mure holdt Stand, og efter en uafgjort Kamp med Bondehæren ved Brännkyrka maatte Christian give tabt; men klar over, i hvor høj Grad Sveriges Modstandskraft afhang af Førernes Personligheder, bemægtigede han sig ved Svig en Række Gidsler, der var sendt ham i Anledning af et Møde, der skulde have fundet Sted mellem ham og Sten Sture. Blandt dem var *Hemming Gad*, den Mand, der mer end nogen anden havde opildnet Sverige til Kamp mod ham selv og hans Fader, og *Gustav Vasa*, en 22-aarig Adelsmand, der tilhørte en tidligere unionsvenlig Slægt, men som i Brännkyrka-Slaget havde ført det svenske Hovedbanner. At Christian havde Ret i sin Tro paa disse Mænds Betydning for Sveriges Skæbne, skulde han senere faa stadfæstet, og langt fra at

angre sin Færd har han sikkert fortrudt, at han ikke, som Macchiavelli ideligt tilraader, slog til Bunds, men lod Gustav Vasa slippe levende fra Danmark.

Da Christian tredje Gang faldt ind i Sverige, medbragte han foruden sin Hærmagt, hvori 2000 Skotter, 2000 Franskmænd og et stærkt Artilleri var Kernen, en Bandbulle mod Sten Sture og hans medskyldige i Kampen mod Gustav Trolle. Sten Sture havde været ganske nær ved, trods sine Voldshandlinger mod Ærkebispen, at komme i et godt Forhold til Rom. Den pavelige Legat *Arcimboldus*, der i Danmark havde forhandlet med Christian II, var herfra draget ind i Sverige i 1517, og havde virkelig formaaet Gustav Trolle til at give Afkald paa Ærkebispestolen. Han havde endvidere aftalt med Sten Sture, at han selv skulde blive Ærkebisp paa Vilkaar, der økonomisk set var yderst gunstige for Rigsforstanderen, da den hele Plan blev foraadt til Christian og Sigbrit af Legatens Sekretær *Didrik Slagheck* paa et saa tidligt Tidspunkt, at Christian gennem sine Forbindelser i Rom kunde faa den omstødt. Arcimboldus blev kaldt tilbage, medens hans Skatte i Danmark blev beslaglagt. Didrik Slagheck, der var en Præstesøn fra Westphalen — en Mand, der noget mindede om Marcellus —, blev gjort til Kongens Sekretær og nøje knyttet til „Sigbrits Parti“. Takket være hans Virksomhed i Rom, hvortil han blev sendt, blev Sten Sture nu lyst i Band, Sverige belagt med *Interdikt* og den verdslige Arm kaldt til Hjælp. At Christian vilde udnytte ogsaa disse Vaaben til det yderste, var der ingen, der betvivlede.

Arcimbolds Segl.
Nationalmuseet.

Skønt Unionspartiet siden Gustav Trolles Fald var slaaet ned, og Sverige tilsyneladende frembød en Helhedsfront mod Christians fremrykkende Hær, da denne d. 19. Jan. 1520 mødte Sten Sture og hans Hær paa den tilfrosne Åsunden Sø udfor *Bogesund* i Vestergötland, var Stillingen i de svenske Stormænds Rækker i Virkeligheden en anden. I en uventet Grad kom Modstanden til at staa og falde med den unge Rigsforstander. I Slaget ved Bogesund ramtes han af en Kugle i Laaret, og d. 3. Februar døde han i sin Slæde paa Vej til Stockholm hen over Mälarens Is. Svenskerne tabte ikke blot Slaget, men den ene Stormand efter den anden, baade Bisper og Lensmænd, søgte nu at komme til Forhandling med Christian trods de stærke Opfordringer til fortsat Modstand, som Sten Stures Enke, *Christina Gyldenstierna*, sendte

dem fra Stockholm Slot. I Upsala i Marts 1520 kom det til en Overenskomst, hvorefter ti svenske Raader prisgav dem, der endnu forsvarede Sveriges Sag, til Christians Hævn, og lovede at tage ham til Konge mod Sikring af Sverigs gamle Friheder.

Kort Tid efter skulde det vise sig, hvor magtesløs det store Bondefolk var uden Førere, der kunde holde de tusindtallige Skarer sammen. Medens Christians Hærførere Langfredag, d. 6. April, paahørte Lidelseshistorien i Upsala Domkirke, rykkede en stor Bondehær frem til Angreb. Hestene gled i det frygtelige Føre, Tøsneen gjorde Skydevaabnene ubrugelige, og det danske Nederlag var allerede nær, da Sammenholdet mellem Bønderne opløstes, og en Del af dem kastede sig over det værgeløse Upsala. De danske Lejetropper fik derved Overhaand, og i talløse Mængder blev Bønderne hugget ned paa Flugten. Gustav Trolle og hans hellige Klerkeri lod, som Gustav Vasa fortæller, „de tro Svenskere, som kæmpede for deres Fædreneriges Frihed, ligge for Hunde og Ravne, ubegravede i Moser og Kjær, men de som sloges for Landets Undertrykker, den danske Konge, blev med stor Herlighed under Procession og Sang stedede til Jorden i Domkirken og paa Kirkegaarden.“ Christina Gyldenstierna og Stockholms Borgere var Modstandens fasteste Punkt, hvoraf hele Landets Skæbne kom til at afhænge, nu som saa ofte før, og atter kom en enkelt Skikkelse til at gribe afgørende ind. Hemming Gad var i Danmark vundet for Christians Sag. Man havde i Sverige handlet ilde med hans Gods og Len; Christians store nordiske Planer har vistnok betaget ham, og i hans Sind var der stærke demokratiske Tilbøjeligheder, der yderligere var blevet ægget frem af de højadelige Prælaters Modstand imod ham, der kun var af lav Byrd. Under Forhandlingerne foran Stockholm med Bondeudsendinge og med Borgere har det, at han, hvis Navn var uløseligt knyttet til de store nationale Minder, var gaaet over til Christian, givet mange en Tro paa, at den dansk-svenske Union i Christians Haand vilde blive til Lykke for det svenske Folk. Gustav Vasa giver ham Ansvaret for Stockholm Slots og Stads Overgivelse, den, der fandt Sted d. 7. Sept., efter at Christian, angst for et Vinterfelttogs Vanskeligheder, først havde svoret Fru Christina og alle hendes Venner den mest vidtgaaende Amnesti for alt, hvad der var forbrudt ogsaa mod Ærkebisperne, mod andre Prælater, mod deres Borge, deres Folk og deres Gods. I sin store Iver for at faa Sagen afgjort, har Kongen sat sig ud over Gustav Trolles Protester mod, at sligt skulde være en aftalt Sag „i alle Rette, aandelige og verdslige“; thi de svenske Prælaters Standpunkt har sikkert, som det fremgaar af et Brev fra Bisp *Hans Brask* til Ærkebispen, været det, at Kongen, naar det kom til Forhandlinger, for enhver Pris skulde forhindres i at

tilgive Sturepartiet dets Forbrydelser mod Kirken. Ærkebispen har, skønt det vides, at de belejrede har lagt særlig Vægt derpaa, ikke beseglet Dokumentet til Forvaring, kun til Vitterlighed. Han har derfor næppe paa dette Tidspunkt tænkt sig at løfte Kætteranklagens tunge Vaaben mod sine Fjender, en Anklage, der jo, saa snart den var rejst, gjorde alle tidligere Løfter til dem intetsigende.

Umiddelbart efter at Kongen havde holdt sit Indtog i Staden, brød han, som hans Fader og Farfader før ham, de Forudsætninger, Svenskerne havde betinget sig for deres Overgivelse; blot gjorde han det med en udfordrende Aabenhed og Hurtighed. Det var aftalt, at Slottet skulde overgives til Kongen og Rigsraadet i Fællesskab, som Skik var i et ret Kaarerige, men endnu samme Dag, d. 7. Sept., tvang Christian Rigsraadet og Dagen efter Stockholms Raad til at give Slotsloven til ham, til hans Søn Hans og til Dronning Elisabeth; og da han efter en kort Rejse til Danmark, hvor han sikkert har raadført sig med Sigbrit om de kommende Begivenheder, atter kom til Stockholm, tog han Skridtet helt ud og ændrede Rigets Forfatning paa det Punkt, der for Datiden var det mest afgørende. Han havde indkaldt den svenske Rigsdag til d. 1. Nov., men i Dagene før lod han Rigsraadet træde sammen i Franciskanerklostret, og her traadte de to Udlændinge, *Jens Andersen Beldenak* og den kejserlige Raad *Johann Sucket* frem og beviste for Sveriges ypperste Mænd, at Kong Christian havde *Arveret* til deres Rige. Valgretten gjaldt kun, naar der var flere ligeberettigede Kongesønner. Var dette ikke Tilfældet, blev den eneste Kongesøn, i dette Tilfælde Christian, ret Arving og Herre til Sverige. De beviste endvidere, at Christian stammede ned fra den hellige Kong Erik. Der udstedtes et højtideligt Dokument herom, og Christian var herefter for sit Vedkommende godkendt som Arvekonge. Dagen efter, d. 1. Nov., blev dette stadfæstet af et mangestemmigt Ja paa et stort Rigsdagsmøde paa *Brunkebjerget*, hvis Fod dog var omgivet af Christians Lejetropper, og d. 4. Nov. blev han kronet i Stockholms Storkyrka „St. Nikolaj" af Ærkebisp Gustav Trolle; men danske og holstenske Mænd bar de svenske Rigsregalier, Otto Krumpen Kronen og Søren Norby Sceptret, og da Kongen derefter uddelte Ridderslaget til sine bedste Mænd, var der ingen svenske blandt dem, noget Kongen udtrykkeligt understregede: Krigen var jo ikke ført med, men mod de svenske Vaaben. Kroningens tredie Akt var, at Johann Sucket hængte den højeste Orden, der fandtes i Kristenheden, Kejserens *Gyldne Vlies*, omkring Kongens Hals.

Af den aristokratiske Forbundsunion, som siden 1439 var blevet lovet Sverige Gang paa Gang, var nu intet tilbage, og allerede nu tænkte man mange Steder, som det senere i Klageskrifterne mod Chri-

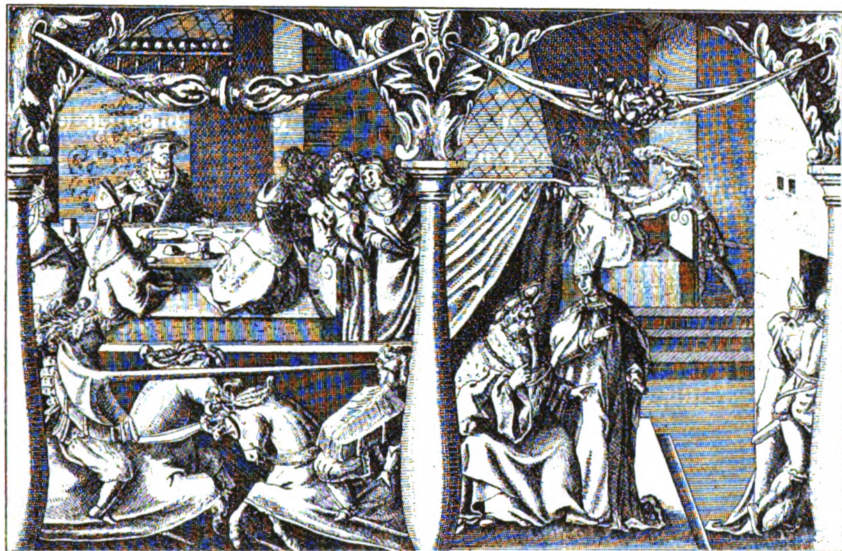
stian blev udtrykt: „Han haver bundet Riget til en evig Trældom; thi Riget, som i god Tro blev ham overdraget med et frit Kaar og ej af Arveret eller nogen anden Ret, haver han med Overvold ladet sig overlevere som sit Fædrene- og Mødrene-Gods og vilde betage det sit frie Kongekaar, hvilket det dog fra Arilds Tid haver haft, som dets Lovbøger udvise.“

Medens der paa Slottet blev givet Fester i Dagene d. 4., 5. og 6. Nov., forberedte Gustav Trolle og Christian et forfærdeligt Slag mod Sturepartiets endnu levende Medlemmer fra de højeste Adelsmænd til de ringeste Tjenere. Ærkebispen vilde Hævn og Sikring mod Fremtiden. Christian vilde undgaa den Fare, som baade hans Fader og Farfader var bukket under for: en ny Rejsning under de gamle endnu levende Førere. Ærkebispens og Kongens Interesser har været nøjagtig de samme, og hvem der har haft Føringen i denne deres fælles Sag, kan næppe nogen Sinde afgøres. Efter Overgivelsesvilkaarene i Sept. 1520 kunde Kongen ingen Vegne komme, uden at Ærkebispen ved at rejse Anklage for Kætteri mod Stureparliet fik alle Løfter, som Kongen havde givet, gjort magtesløse, og uden Kongens Hjælp kunde Ærkebispen ikke komme sine Fjender til Livs, „da Kirken skyer Blodsudgydelse.“

Den 7. Nov., en Onsdag, faldt det i dybeste Hemmelighed forberedte Slag. Noget over Middag blev Slottets Porte slaaet i, hvad der var ensbetydende med Arrest over de svenske Stormænd og alle de andre, som Kongen havde sat Stævne deroppe, og en *Proces* under hans eget Forsæde tog straks efter sin Begyndelse. Endnu raader der, trods Kr. Erslevs grundlæggende Undersøgelse, den største Uklarhed over visse Hovedpunkter i denne Sag, hvorom Oplysningerne er yderst knappe. Fra den ene Side har man — fra Olaus Petri indtil Gottfrid Carlsson — hævdet, at Gustav Trolle ved en mundtlig fremført Anklage kun har stilet mod Sturepartiets økonomiske Ødelæggelse og Inddrivelsen af den uhyre Sum af 1,100,000 Mark i Skadeserstatning. Under selve Forhandlingerne paa Slottet skal Kongen da have skræmt Ærkebispen til i et derefter affattet Skrift at anklage sine Fjender for aabenbart Kætteri for derved at skaffe sig et retsligt Paaskud til at bryde sine Løfter og at lade sine bitreste Modstandere dræbe. Herved bliver Ærkebispen en tragisk Skikkelse, han bliver et Redskab for Kongens Hævnplaner mod Sturepartiet og narres selv for de Erstatninger, han havde krævet.

Fra anden Side hævder L. Weibull, at Forholdet nærmest er omvendt: Ærkebispen har fra første Stund villet Blodbadet; efter Aftale med Kongen har han grebet til Anklagen for Kætteri for derved at komme bort fra de højtidelige Tilsagn til Sturepartiet, og han har da d. 7 Nov. straks ladet indbringe den skriftlige Klage, der ikke blot gik

ud paa Kætteri, men paa *aabenbart Kætteri*, hvorved han sikkert har haabet paa at komme uden om en retslig Undersøgelse af Tilfældet. L. Weibull understreger langt stærkere end Kr. Erslev Processens kirkelige Karakter, dens retmæssige kanoniske Forløb og de svenske Prælaters Initiativ og ubønhørlige Energi. Herved trænger han Christian II helt i Baggrunden, og han bliver et Redskab for Gustav Trolles

Tegning fra 1524 af det stockholmske Blodbad.
Kroningsfestlighederne — Kongen raadslaar med Gustav Trolle.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

Politik, et underordnet men vigtigt Led i Kampen mellem de svenske Storætter.

Ærkebispen har imidlertid spillet højt Spil, og det har sikkert været klart for ham, at han ingenlunde paa Grundlag af Sturepartiets Angreb paa Kirkens Personer, Borge og Gods har kunnet faa Kætterianklagen mod dem ført igennem, og den skulde prøves af en Domstol, og netop en Dom har Christian ønsket. Samtidig med at han lod, som om han vilde holde Ærkebispen tilbage, har han nemlig krævet, at Sagen skulde „ransages her i Riget“ og ikke i Rom. Naar det virkelig lykkedes at faa den ført igennem for en gejstlig Ret, skyldes det udelukkende at Processen førte til Oplysninger, som hverken Kongen eller Ærkebispen kan have siddet inde med, da Kætterianklagen blev formuleret.

Under de stærkt bevægede Optrin, der er fulgt efter Anklagens Fremsættelse om Onsdagen, og de Forhør, den gav Anledning til, er nemlig blandt andre Dokumenter *Sammensværgelsesbrevet af 23. Nov.*

1517 blevet fremdraget, maaske af Christina Gyllenstierna, i den Hensigt at bevise, at en Handling, som fire Bisper havde været meddelagtige i, ikke kunde være Kætteri, eller for at bevise, at ikke blot Sturepartiet, men hele det svenske Rigsraad havde været medansvarligt i Stäkets Nedrivelse. Muligvis er det fremlagt af en anden, der har kendt Brevets Ordlyd og vidst, at det rummede en for de Anklagede fældende Bestemmelse: den, at Udstederne vilde staa fast sammen selv mod „Skade, Band eller Bandssag eller nogen Besværing af Romergaard“. Herved fik Ærkebispen det manglende Bevis for Kætteri — for Oprør mod Pavedogmet — i Hænde, hvilket blev afgørende for den endelige Dom, og Kongen har grebet Anledningen til at tage de i 1517 forsamlede svenske Stormænds Stilling til ham og hans Forbundsfælle, Ærkebispen, op til en fornyet Undersøgelse, der er blevet skæbnesvanger for de fleste af disse.

Sent paa Eftermiddagen, da de paa Slottet indesluttede følte sig „som en Faareflok, der er bestemt til Døden“, er Ofrene blevet udpeget og paagrebet af Søren Norby og Claus Bille, og de blev i det flakkende Fakkelskær ført ind i et stort Taarnrum, hvor de sammenstuvet maatte tilbringe Natten. De Gejstlige, som næste Dag skulde medvirke som Dommere i Sagen, maatte overnatte i et lidet Rum for sig selv, og allerede nu er *Bisperne af Skara* og *Strängnäs* blevet skilt fra alle de andre og har faaet et særligt Fængsel anvist. Har de protesteret mod Kætteranklagens Anvendelse paa det foreliggende Tilfælde, eller har man frygtet deres Opposition i Domstolen? Vi véd kun, at de begge før i Tiden har været ivrige Tilhængere af Sturepartiet, og at Bisp Mathias af Strängnäs var blandt Udstederne af Brevet fra 1517. Den næste Morgen ved 9-Tiden blev de Gejstlige kaldt over i den store Sal; de 14 ansete Mænd, deriblandt Ærkebispen, *Jens Andersen*, *Hans Brask*, *Otto af Västerås* og flere af Ærkebispens trofaste Tilhængere fra Upsala, fik Sagen forelagt, og efter grundig Overvejelse og under stærk Paavirkning dels af Jens Andersen og dels af Upsalakannikerne, der følte Nag til Sturepartiet, faldt Kætterdommen. I denne spiller Kendskabet til Brevet af 1517 en Hovedrolle, idet den bl. a. begrundes med de skyldiges „egen Bekendelse og frembaarne Brev“ og med, at de, der var i „førnævnte ukristelige Forbund, klarligen traadt ere fra den hellige Kirkes Lydighed, det vi ikke andet finde kunne efter den hellige Kirkes, Kejserens og Sveriges Lov, end det er aabenbart Kætteri“. Dommen er kendt fra et Aktstykke om det skete, udstedt den samme Dag, og dette skal efter de seneste Undersøgelser bære Mærke af, at dets Nedskrivning henimod Slutningen er blevet fremskyndet muligvis af Efterretningen om Blodbadets Begyndelse. Kongen, „den verdslige Arm“, var nemlig nu traadt i Virksomhed.

Indtil denne Stund var de retslige Former overholdt, men straks efter skulde de overtrædes paa det mest brutale, og *Bortførelsen* af de første Ofre blev betegnende baade for den Hensynsløshed, hvormed Magthaverne gik frem, og for den Uhygge, Blodbadet skulde sprede i Folket. Ved Middagstid fik Medlemmerne af Domstolen Bud om, at Bisperne *Vincens af Skara* og *Mathias af Strängnäs* blev ført ud til Retterstedet. Det vakte Forfærdelse i Forsamlingen, — ingen Bisper

Tegning fra 1524 af det stockholmske Blodbad.
Bispen af Skara halshugges — De dræbtes Lig bortføres.
Efter »Danmarks Riges Historie«.

var jo nævnt i Ærkebispens Anklageskrift — og Jens Andersen erklærede afgjort, at sligt ikke kunde være sandt. Men da det blev meddelt, at de var ved at række Hals under Bøddelsværdet, styrtede de alle ud for at ile til Kongen, men „da mødte os den umilde Mand og blodgerrige Menneske Mester Didrik, fuld med al Svig og Skalkhed, hvilken som og var Aarsag og Digter med umildeste Konge til alt det onde, som nu.... sket er, og sagde først paa sit Tyske og repeterede paa Latin, som han vilde springe op i Ansigtet paa Biskopperne og sagde: Ser I til og bemærker, at I og ikke ødelægges med disse Forrædere.“ De veg tilbage, og først Dagen efter ved Eettiden slap de, lovende Gud og hans Helgener, ud af Fængslet.

Under alt dette var *Blodbadet* blevet fuldbyrdet ude paa Stortorvet ved Halshugning, Hængning og Lemlæstelser, og uden at der blev givet de paagældende Tid til Skrifte og Afløsning, noget Didrik Slagheck

„in drinkender wiese“ (halvdrukken) skal have givet Ordre til. Den danske Adelsmand *Niels Lykke* sogte at berolige Mængden ved at forklare, hvorledes Ærkebispen formeligt havde tvunget Kongen til denne strænge Handling, noget Bisp Vincens af Skara øjeblikkelig erklærede var Løgn, og han talte haarde Ord mod Kongen og hans Færd.

Valget af Ofrene var dels bestemt af Brevet af 1517, dels af Ærkebispens Anklageskrift. Foruden Raadmænd og Borgmestre i Stockholm blev ti af de i Anklagen nævnte henrettet og af de Mænd, der med Navns Nævnelse havde udstedt Brevet af 1517, og som ikke ogsaa var opført i Anklagen, blev tre henrettet, deriblandt Bisp Mathias og Gustav Vasas Fader, Erik Johansson; men dette sidste Brev har sikkert været beseglet af mange andre, og heri ligger muligvis Retsgrundlaget for mange ellers uforklarlige Henrettelser. Efter den kanoniske Ret havde Kirken ogsaa Lov til at ramme Kætternes Tilhængere og Hjælpere. Det samlede Tal paa den første Dags Ofre opgives forskelligt. Profossen siger 82, Olaus Magnus 94. Skont det er gaaet overordentlig tumultarisk til under Ofrenes Udpegning og Afhentning fra Staden, hvor Christians Krigere brød ind i Borgerhjemmene og bortførte Sturepartiets bedste Stotter, er Udvalget ikke tilfældigt. De, der ramtes, hørte alle, ligesom de to Bisper, det tidligere Sureparti til. Det var dette alene, og ikke Hojadelen i sin Almindelighed, der skulde rammes.

Af de 25—27 svenske Rigsraader. der i alt fandtes ved den Tid, gik henved ti, der var nærværende ved Kroningen, fri, medens kun seks blev henrettede. Langt de fleste af de henrettede hørte til det demokratiske Element, d. v. s. de lavadelige, Stockholmsborgerne, deriblandt tre Borgmestre og 14 Raadmænd, Sturernes personlige Tjenere og Bønder af deres Parti, der var kommet til Kroningsfesten, deriblandt en saakaldt „Kong Erik fra Nerike“, den første fremtrædende Bonde, der er kendt ved Navn i Sveriges politiske Historie. Især Sturetjenerne blev henrettet under frygtelige Lemlæstelser. Særlig dybt Indtryk har Mordet paa Hemming Gad gjort. Han var straks efter Stockholms Overgivelse draget til Finland for at vinde dets Borge for Christian. Midt under dette Arbejde indhentede Dodsdommen ham, og hans Hoved faldt den 16. Dec., vistnok ikke blot, fordi han forhen havde været Sturepartiets bedste Mand, men fuldt saa meget, fordi Christian maatte vide, at ingen vilde harmes over Blodbadet saa meget, som netop Hemmning Gad, der fuldt oprigtigt havde troet paa Christians milde Hensigter og faaet andre til det samme.

Om nogen bevidst *Tophugning* af den svenske Adel for at bane Vej for et demokratisk Kongedomme er der saaledes ikke Tale, lige saa lidt som Christians svenske Styre synes at pege paa noget saadant. Vel

var Stormandsstanden stærkt svækket, da Vasa-Kongetiden løb ind, men denne Svækkelse skyldes de følgende Krige, nogle Stormænds Flugt og andres Død.

Christian har tilsyneladende holdt sig i Baggrunden under Begivenhederne i Stockholm d. 7. og 8. November og har, som rimeligt er i en Sag, der paa Grund af Amnestien fra Sept. 1520, kun kunde føres til Ende som en Kætterisag, ladet Ærkebispen, der vel var villig nok, tage Føringen. Der er dog forskelligt, der taler for, at han og hans Raadgivere har haft en ikke ringe Andel i Begivenheden udover det at være Redskab for deres svenske Vaabenfælle. Mellem Stockholms Overgivelse og Blodbadet har Christian været i København — hos Sigbrit —, og vi véd, at hun ligesom Didrik Slagheck og Jørgen Hansen ikke alene har ført uhyggelige Ord som „Galge", „Hjul" og „Stejle" i Munden ved alle Lejligheder, men at hun ogsaa senere skal have truet de danske Stormænd med et lignende Blodbad. Vi ved, at Christian under Processens Gang har hævdet, at Sagen ikke skulde fremmes og endes i Rom, men ransages her i Riget, noget der stemmer med hans hele Opfattelse af kirkelige Anliggender som indenlandske, endskønt han gør det til en Forbrydelse af Sturepartiet at have hævdet det samme Standpunkt i Striden med Ærkebispen. Valget af Ofre kunde ogsaa pege paa en selvstændig Medvirken fra dansk Side. Den efter Kirkeloven retstridige Henrettelse af de to Bisper kan næppe tilskrives Ærkebispen, heller ikke Henrettelsen af to Stormænd, der var hans Faders Svogre og ikke var anførte hverken i Anklagen eller i Brevet af 1517. I samme Retning peger ogsaa, at Blodbadet ikke standser i Stockholm, men fortsættes paa Christians Rejse sydover, da Didrik Slagheck og Jens Andersen er i hans Følge, men ikke Ærkebispen. I *Vadstena*, i *Jönköping* og i *Nydala* Kloster sker Ting ikke mindre blodige og oprørende end i Stockholm, selv om flere af de henrettede var blevet udleveret af Almuen. Men det, der stærkest fører Tanken hen paa Christians og hans Venners egen Delagtighed, er dog den mærkelige Overensstemmelse, som findes mellem hele Kongens Færd og den Skildring af den ideale Hersker, som Macchiavelli giver i „Fyrsten" og især i Kapitlet „Om de ny Fyrstevælder, som erhverves ved fremmede Vaaben og ved Lykkens Hjælp", et Værk, vi ved, Kongen har sat højt. Der kan saaledes peges paa det Skin af Iver for Religionen, som Fyrsten efter Macchiavellis Raad bør omgive sig med, det, at Fyrsten lader det haarde ske ved andre og selv optræder som den milde, men slaar til Bunds, naar han endelig slaar, og regner med den Frygt, hans Færd indgiver Folket; ogsaa til hans Opofring af Didrik Slagheck, kort Tid efter at denne har været hans første Mand i det uhyggelige Værk, kan der paavises et Sidestykke i „Fyrsten". Det storstilede Maal, Borger-

skabets Sejr og Fremgang muliggjort gennem Nordens uløselige Sammensvejsning, som Christian under hele sin Færd har for Øje, og som i særlig Grad præger 1520—21, kan ogsaa minde om Macchiavellis italienske Samlingsplaner. Alt synes saaledes at tyde paa, at det stockholmske Blodbad lige saa fuldt ligger i Christian II's politiske Linje som i Ærkebiskop Gustav Trolles.

3. Christian II's indre Styre.

Kong Christian fik aldrig Lejlighed til at vise Svenskerne, hvad han agtede at bringe dem af Goder, naar han gennem Krig og Ugerninger havde sikret sit Herredømme ikke blot over Sverige, men over det samlede Norden og dermed ogsaa over Nordens Forbindelser med Verden omkring os, med Rom og de søfarende Magter. Fra Sverige kender vi kun hans Planer i deres groveste Omrids. Anderledes i Danmark og Norge, hvor han vel maatte gaa forsigtigere til Værks end i det krigstagne Sverige, men hvor man dog i hans 10-aarige Regering ser et System under fuld Udvikling og faar Holdepunkter for en Vurdering af, hvad hans Kreds forstod ved den „arvekongelige Frihed".

Efter Haandfæstningen af 1513 maatte Kongen ikke begynde Krig, udskrive Skatter, foretage Adlinger, drage Lejetropper ind i Rigerne o. s. v. uden Samtykke af Rigsraadet i hvert af de to Riger. Kongen maatte ogsaa finde sig i, at de store Rigsembeder, som var forsvundet i Kong Hans' Tid, atter blev besat. Christians *Forhold til Rigsraaderne* blev dog et helt andet, end man herefter maatte vente. Han yndede ikke at staa Ansigt til Ansigt med det samlede Raad; derimod forhandlede han hyppigt med det sjællandske, det skaanske og det jyske Raad eller med Rigsraaderne enkeltvis, og Antallet paa Rigsraader dalede stærkt i hans Tid. I Norge tog Christian saa godt som intet Hensyn til de faatallige norske Raader, og det lykkedes ham at holde de norske Sager ogsaa uden for det danske Rigsraads Rækkevidde.

Ikke mindre vigtigt for Rigernes Karakter var imidlertid den Magt. Adelen og Kirkens Mænd kunde hævde i Rigernes daglige Styrelse. Ogsaa her gav Haandfæstningen de bedste Udgangspunkter for de store. Christian havde lovet i Danmark at styre, raade og regere „med Rigets gode Ædlinge, som fødte er af Riddere og Svende, og antvorde dem og ingen andre Slotte og Len" og at afsætte alle vanbyrdige, der havde faaet saadanne overdraget af Kong Hans. I Norge derimod, — da den norske Adel fast er uddød —, fik Danske nu Indfødsret, og angaaende adelige og uadelige maatte Kongen indrette sig efter Rigets Lejlighed. *Kirkens Valgfrihed* blev bekræftet, men ikke saa bindende

som i 1483. Kapitlerne har krævet, at den, Kongen ønskede indsat, skulde lade sig vælge af Kapitlet, hvorved dette fik Mulighed enten for et Veto eller for at foreskrive den valgte visse Betingelser. Som vi skal se: paa intet af disse Punkter, der var grundvæsentlige for et aristokratisk Kaareriges hele Karakter, skulde Stormændene kunne hævde Stillingen.

I Christians *Forhold til Stormændene*, som for Eftertiden faar sin Hovedinteresse ved hans voldsomme Brud med disse, er der dog en anden Side, der ikke er mindre vigtig, og som giver et noget andet Syn paa de tragiske Begivenheder i 1523. Trods alle hans Brud paa Haandfæstningen, trods hans Fremfærd over for Torben Okse, Nordmanden Knut Knutson, de svenske Standsfæller og Kirkens store, har en Række danske Adelsmænd holdt sig til Christian, indtil han maatte forlade sine Riger, nogle faa endogsaa ud over 1523, ja en enkelt af dem ud over 1532, da Sønderborg Port faldt i bag ham, og hans Søn lukkede sine Øjne.

Ejendommeligt er det at se de tre store Adelsslægter Gjøernes, Billernes og Rosenkrantzernes Forhold til Christian. Af Slægten *Gjø* var der to Brødre, *Mogens* og *Henrik*, hvis Holdning har været af afgørende Betydning. Den første var langt den betydeligste, ja en af den danske Adels allerypperste Mænd. Hvitfeldt siger om ham: „Hans Lige paa Jordegods haver ikke været her eller i Tyskland udi nogle Hundrede Aar.“ Han steg til de højeste Poster i Lenstjenesten, blev Lensmand over Aalborg og siden over Kalundborg, Skanderborg og flere Len og blev af Christian II udnævnt til Rigsmarsk. Han har haft en næsten enestaaende Evne til at skabe Respekt om sit Navn i alle Befolkningslag; Ro, Besindighed og Ridderlighed har været hans fremherskende Evner. Han har modsat sig Sigbrits overvældende Indflydelse paa det mest bestemte, men kun den yderste Nødvendighed kunde faa ham til at bryde med sin Konge. I det længst mulige søgte han at holde de jyske Oprørere tilbage, og først da Frederik I faktisk var Jyllands Herre, sendte han — ca. to Maaneder senere end de andre jyske Adelsmænd — sit Opsigelsesbrev til Christian II. I Grevefejdens Tid, da han var en af de otte Adelsmænd, der var sat til at vaage over den fangne Christian, kan han derfor udtale: „Jeg vil beraabe mig paa Kong Christian selv, at han aldrig har beskyldt mig eller med rette kan beskylde mig, men at jeg har tjent ham som andre fremfarne Herrer og Konger her i Danmark trolig og ærlig, som en oprigtig Riddersmand bør at tjene sin Herre og Konge.“ Samme Troskab havde han vist mod Frederik I, der havde gjort ham til Rigshofmester og i ham fundet en af sine bedste Hjælpere. Hans Broder *Henrik til Gisselfeld* besad ikke Mogens' dybe Kløgt og store Sans for økonomiske For-

hold. Han var en ærlig Kriger, kæmpede for Christians Sag i Sverige og vandt som Københavns Forsvarer et Navn over det halve Europa; han slæbte til sin tidlige Død paa en stor Gældsbyrde, han for Christians Skyld havde paadraget sig, og udsonede sig først med Frederik i 1525, da Christian hverken vilde eller kunde fri ham for hans Kreditorer.

Billeslægten, der under Frederik I skulde naa den første Plads blandt alle danske Slægter, var allerede i Christians Tid langt fremme. *Eske Bille* og *Anders Bille* havde holdt København og Stege til Christians Haand i 1513. Eske kom dog snart paa Kant med Kongen i Anledning af Stridigheder med Bønderne i sit Len Hagenskov, men Anders Bille og *Claus Bille* var blandt Christians bedste Hjælpere, den sidste især fremtrædende i Sveriges-Krigene; han blev slaaet til Ridder ved Kroningen og har sammen med Søren Norby forestaaet Fængslingen før Blodbadet. Eske Billes Broder, *Ove Bille*, Kongens tidligere Kansler, var i 1520 blevet udnævnt til Bisp i Aarhus. Han var en modig Mand, der flere Gange har sagt Christian Sandheder uden derfor at forspilde hans Venskab, og ligesom Mogens Gjø holdt han sig til Kongens Parti, saa længe det overhovedet var muligt for ham som Bisp at gøre det. Hans Søstersøn *Niels Lykke* stod Christian endnu nærmere, han havde vanskelige Hverv under Sverigeskrigen og Blodbadet, han har maaske haft nogen Del i Christians Lovgivning, og sammen med Henrik Gjø kæmpede han i København og delte Landflygtigheden med Christian, indtil dennes Mistænksomhed ogsaa drev ham over i Modstandernes Række.

En tredie Slægt var *Rosenkrantzerne*. Af dem har især to Mænd ydet Christian store Tjenester. *Otto Holgersen Rosenkrantz* til Boller har været hans Lensmand paa Akershus og siden paa Tørning i Sønderjylland og har af sin umaadelige Godsrigdom. især i Norge, ydet Kongen store Summer til Hjælp i 1519 og 1520. En anden af Slægten, *Oluf Nielsen Rosenkrantz*, var Befalingsmand paa Kolding i 1523 og støttede Kongen, saa længe det var ham muligt. Men den, der maaske har tjent Christian bedst af alle, var dog *Gotskalk Eriksen* af de slesvigske Rosenkrantzer; han var Christians Sekretær allerede i 1513, har været ham inderlig hengiven og fulgt ham Livet igennem med den største Uselviskhed. Selv troende Katolik tjente han ham i hans stærkeste lutherske Tid. Længe efter at ethvert Haab var udslukt om Frihed for Fangen paa Sønderborg, arbejdede han for hans og hans Børns Sag i Kejserens Tjeneste, hvor han steg til høj Anseelse.

Endnu to Mænd af Landets bedste Adel, *Erik Valkendorf* og *Lage Urne*, har staaet Christian meget nær og er af ham blevet hævet op til de højeste Værdigheder. Begge har de været knyttet personligt til

Kongen allerede før 1513, den første som hans Sekretær, den anden som hans Kansler, og begge har været ualmindelig dygtige, samvittighedsfulde og højt dannede Mænd, der blev en Pryd henholdsvis for den norske og den danske Kirke. Som Ærkebisp af Trondhjem fra 1510 har Erik Valkendorf, der i Alsidighed og Virketrang har lignet Christian selv, udfoldet en overordentlig Foretagsomhed lige til det sidste. For Bogtrykkerkunstens Fremme, for Udforskningen af sit Stift, hvortil det længe glemte Grønland hørte, for Undersøgelsen af Norges mineralske Rigdomme og ikke mindst for Bygningen af Domkirken har han virket. Lage Urne, der blev Bisp i Roskilde, kort før Christian blev Konge, var en vidt berejst og højt studeret Mand, med en fin Sans for Digtning og for Naturskønhed; han var Rigets øverste Kansler og Kansler for Universitetet, ivrig for Trykningen af Sakseudgaven og for at forny Mindesmærkerne for Danmarks store Mænd i Roskilde, Ringsted og Sorø. Men han var angst for, hvad den ny Tid bragte i sit Skød, og en af dem, der med størst Held har staaet de lutherske Prædikanter imod.

Ove Billes nu forsvundne Ligsten i Antvorskov Klosterkirke.
Stik efter Tegning af Abildgaard i Nationalmuseet.

Adelen har saaledes, trods det begyndende Forfald, endnu for en stor Del været besjælet af de gamle Herremandsidealer om Troskab mod Herren, om denne saa er den mild eller umild, og den har gennem

enkelte Medlemmer vist, at den var tilgængelig for ny store Planer og kunde lade sig gribe af en mærkelig Personlighed.

At Christian havde til Hensigt at kuldkaste den Grundsætning, der hidtil i det store og hele var fulgt i Riget, at Adelen var selvskreven til alle høje Poster i Stat og i Kirke, blev dog Aar for Aar mere klart. De lavættede Kancelliembedsmænd, der under Christian I og Hans havde skabt en fast og dygtigt arbejdende Kerne i den danske Centraladministration, forblev i ubestridt Besiddelse af Magten her indtil 1523. Om en enkelt af Kongens Sekretærer, *Hans Faaborg*, hører vi, at han har haft en stor personlig Indflydelse over Kongen og skal have styrtet mangen Mand i Fordærvelse. Han, der havde beskyldt Torben Okse for at efterstræbe Dyvekes Gunst, blev i 1516 fældet af denne, anklaget for Underslæb, som Anders Renteskriver var blevet fældet af Stormændene i 1494, men allerede Aaret efter faldt Torben Okse selv. Hans Faaborgs Lig blev nedtaget af Galgen og kristeligt jordet, og omtrent ved samme Tid begyndte *Sigbrits* og *Hans Mikkelsens Magtperiode.* Borgerlige fik herved en Indflydelse paa Rigets hele Styrelse, som er uden Sidestykke i dets tidligere Historie, og lavættede Mænd blev draget Rigets Ædlinge over Hovedet som aldrig før.

Mærkeligst af alt i Christians Styre er den Rolle, som *Mor Sigbrit* nu kom til at spille; ingen har som hun forarget Samtidens store, og ingen har som hun bidraget til Christians Fald. Ved Dyvekes Død blev hun ikke blot sat i Spidsen for Opkrævningen af Øresundstolden, der samtidigt forlagdes til København til stort Besvær for de søfarende, men hurtigt blev alle Told-, Akcise- og Møntsager lagt ind under hendes Ledelse og snart efter ogsaa Dronningens Hofholdning; hun tituleredes i Breve „den værdige, vise og fromme Fru Moder Sigbrit, Hovmesterinde og Plejemoder for Hertug Hans af Slesvig, Prins til Danmark". Med hende raadforte Kongen sig i stort og smaat, og utallige Kvitteringer fortæller om, hvordan Ledelsen af Rigets Finansvæsen gik gennem hendes Hænder. „Hun var hans anden Haand, baade Adel og Raad søgte hende med Hat udi Haand", siger Hvitfeldt, og Svaning fortæller om, hvordan han som Dreng ofte har set Rigets første Mænd staa i Kulde og Regn uden for hendes Port paa Amagertorv, naar Kongen var inde at raadføre sig med hende.

Sigbrit var plump baade af Skikkelse og af Væsen, stor, grov, rødkindet, uforfærdet og djærv mod alle, selv mod Kongen, naar han gik hende imod; hun havde sikkert kendt bedre Dage i sin Ungdom i Amsterdam, der da næst Antwerpen var Nederlandenes største og mest blomstrende Stad; men Lykken var gaaet hende imod, indtil hun i Bergen ved Dyvekes Hjælp pludselig havde set alt vende sig til det bedste. Hun har haft fortrinlige Kundskaber, især i Naturvidenska-

berne og i Lægekunsten; hun har kunnet skrive og regne, og hun har ikke blot været fortrolig med Renligheden i de hollandske Stæder, men ogsaa med deres finansielle Ordninger. Siden det burgundiske Hus i det 15. Aarh. havde faaet Magten i Nederlandene, havde det utrætteligt arbejdet for at faa Orden i Landenes Finanser og centralisere de store Pengemidler, Stæderne her raadede over. For Hollands Vedkommende daterede en stor Nyordning sig fra 5. Maj 1495, og muligvis har Sigbrit oplevet denne, før hun forlod sin Hjemby for at drage til Bergen. Forholdene i Danmark, hvis rige Muligheder og lidet flittige Befolkning den franske Gesandt *M. de Bordeaux* i 1518 skildrer for Frans I, har sikkert ogsaa forekommet Sigbrit yderst primitive, sammenlignet med

Sigbrits Underskrift og Bomærke.
Efter »Aarb. f. nord. Oldkyndighed.« 1879.

dem i Holland, hvor Borgermagt og Fyrstemagt for ikke længe siden havde sejret over Stormandsvælden, og hun har evnet at vise Kongedømmet ny Veje. Som sine Hjælpere i dette Arbejde knyttede hun til sig en Stab af undergivne, som baade nær og fjern arbejdede efter hendes Instrukser, og som saa deres Hovedopgave paa det samme Omraade som hun: den kraftigst mulige Skatteindkrævning, der saa vidt gørligt ramte de rige og mægtige saavel som Borgere og Bønder, en nøjagtig Regnskabsførsel, en Nedbryden af Herrestændernes Privilegier, der lamslog Rigets økonomiske Kraft, og en Betoning af Statens Magtmidler overalt, hvor det var fornødent, især af dens Straffemidler: Stejle og Hjul, Galge og Bøddelsværd.

I nogen Grad er Sigbrits Indflydelse dog blevet begrænset af den, som *Hans Mikkelsen* i de samme Aar har øvet over Kongen. Han var en meget rig Mand, Storkøbmand i Malmø og siden 1508 Borgmester her. Fra 1517 knyttede han sig nøje til Christian og Sigbrit, har en Tid lang været Befalingsmand paa Københavns Slot og vist sig som en tro Tilhænger af Enevælden, opfattet som „den arvekongelige Frihed“, som han siden taler om i et af sine Breve til Kongen; ogsaa han har kendt Penges Værd og deres Magt; men hans Gerning har dog mere end Sigbrits ligget i det opbyggende, i Arbejdet for at forme det ny Samfund gennem Love og øge Rigets økonomiske Evner gennem store

Handelsforetagender. I Christians Lovgivning af 1521 og i det store nordiske Kompagni har han været en af de drivende Kræfter.

Under det stærke økonomiske Tryk, der paa Grund af Sverigeskrigen hvilede over Rigerne i hele Christians Tid, er det rimeligt, at det blev Sigbrits Aand og hendes Folk, der kom til at fylde i Billedet af Christians indre Styre, og at det blev dem, der bestemte Folkets øjeblikkelige Dom om dette. Flere af disse lavættede, djærve Skattekrævere staar med skarpt mejslede Træk i Datidens Skildringer, dybt forskellige som de har været ved hele deres Embedspræg fra de fornemme, godsrige, af deres egne Sager og Synspunkter optagne Adelsmænd, der raadede før dem og efter dem.

Meget tidligt, allerede i 1512, blev en af Norges tre Hovedborge, Bergenshus, givet til Sigbrits Broder, *Herman*, der i 1514 afløstes af en „beskedelig Mand“, Skibsbyggersønnen *Jørgen Hansen* fra Ribe, ret en Mand af den Slags, Christian gerne havde set paa alle sine Borge. Han var djærv, frimodig, haard og ubarmhjertig mod sine undergivne, naar det gjaldt at holde dem deres Pligt mod Konge og Land for Øje. Som Sigbrit selv og hele Sigbrits Parti var han altid rede til at true med Fangetaarn og Galge, men samtidig har han haft et aabent Blik for de sociale Misforhold i Tiden og har ikke taalt, at den rige undertrykte den fattige; han regnes ogsaa for Ophavsmand til flere Bestemmelser i Christians norske Forordninger, hvor Lejlændingerne søges beskyttet mod deres Jorddrotter. I 1516 kom *Hans Mule* af en i Odense adlet Borgerslægt til Befalingen paa Akershus som Afløsning af den højadelige og stenrige Otto Holgersen Rosenkrantz til Boller. Hans Mule var, som Poul Helgesen siger, altid „rede til at føje Kongen i alt uden at bryde sig om, hvorvidt de Befalinger, han fik, sømmede sig for en Kristen eller ikke, naar han blot kunde skaffe Kongens Pengekasse mange Indtægter, hvad enten det skete paa lovlig Vis eller ikke.“ Men til Forskel fra Jørgen Hansen var han en lav Natur, sanselig og udsvævende, og skønt han sigtede mod Bispestolen i Oslo, førte han et forargeligt Levned i Staden. I 1519 blev denne ilde berygtede Mand Vicekonge i Norge under Krigen med Sverige, da Christian frygtede den norske Adels svenske Sympatier, og samtidig gjorde Sigbrits Parti et nyt Spring fremover. Endnu sad en norsk Adelsmand, Knut Knutson Baat, som Befalingsmand paa Bahus, men det lykkedes Knut Alvsons Søn Carl Knutson, som Christian havde udsonet sig med og gjort til Befalingsmand paa Elfsborg, at faa baade ham og Henrik Krumedige paa Varberg fældet. Han anklagede begge disse Mænd, der var ansvarlige for Mordet paa hans Fader, for at forsømme Vagttjenesten mod Sverige, ja Knut Knutsøn endog for hemmelige Forbindelser med Fjenden. Han blev henrettet paa Kongens Ordre, og snart

sad en tredie kongelig Skriver, *Herman Madsen*, som Befalingsmand paa selve Bahus Slot. Ved Udgangen af 1519 var alle Norges Hovedborge i lavættede danske Mænds Hænder.

Omtrent ved samme Tid kom to Mænd af lignende Type frem i Danmark, hvor Christian paa Grund af den overmægtige Adel har maattet gaa langsommere frem, naar Talen var om Stillinger, som denne havde Hævd paa. I Begyndelsen af 1520 blev Aalborg Slot, som Mogens Gjø og Ejler Bryske havde haft, berøvet denne sidste og betroet til *Hans Bartolomæussen Tolder*, Søn af en „Læge, Borger og Bymand i København", en Mand, der som Jørgen Hansen var utrættelig til at finde paa Raad i Kongens Tjeneste, hensynsløs over for Bønderne og Aalborgenserne, dog mest over for Prælaterne og Adelsmændene, som han ikke syntes var villige til at hjælpe Kongen med deres rige Midler; men ligesom Jørgen Hansen havde ogsaa han Tanker for de fortrykte og har været skaansom over for fattige Adelsmænd og Enker. I frimodige og djærve Breve giver han Kongen Raad om, hvordan de store skal behandles; en hyppig Indkaldelse til Tjeneste i Hovedstaden, mener han, vil bringe selv de stædigste paa bedre Tanker. En anden Udnævnelse, der har vakt den største Harme i de stores Kredse, fandt Sted, faa Maaneder efter at Hans Tolder var blevet Lensmand i Aalborg. I Maj gjorde Kongen *Rasmus Clementsen* til Lensmand i Blæsbjerg. Denne var en Søn af den af Adelen forhadte, nyadlede Landsdommer Niels Clementsen; men han var en dygtig og haard Skatteopkræver, der har haft sine Regnskaber i mønstergyldig Orden, i hvert Fald efter hans Brev til Broderen at dømme, just som Oprøret var brudt ud: „Jeg havde mit Regnskab saa klart, at jeg nu skulde have gjort min Herres Naade," skriver han da; men han var en Drukkenbold, der sammen med Provsten af Vestervig førte et vildt og syndigt Levned, og som hurtigt svigtede Christians Parti.

Som Jørgen Hansen og Hans Mule i Norge, som Hans Tolder og Rasmus Clementsen i Jylland har der været mange nidkære Kongetjenere spredt rundt i Christian II's Riger, og Aar for Aar er sikkert Skaren af vanbyrdige Mænd, der trods Haandfæstningens Ordlyd skød Adelen til Side, vokset. Regnskabslenenes Tal har været i stærk Stigen — fra en Fjerdedel af Landets Len steg de til at omfatte to Femtedele —, og af Byerne kom henved to Tredjedele efterhaanden i Kronens direkte Besiddelse.

Kongens store Bortforlening til lavættede Mænd og disses Indflydelse paa hele Centralregeringen var vel egnet til at vække Forargelse. Det var dog intet imod, hvad Kongen tillod sig ved Besættelsen af „de kirkelige Len", et Synspunkt, der allerede for var anlagt paa de høje Kirkefyrsters Besiddelser. Allerede som Regent i Norge havde han

fuld Forstaaelse af Kirkens Svaghed; da han i 1510 fik Erik Valkendorf gjort til norsk Ærkebisp, skete det mod Kapitlets Vilje, og han synes allerede dengang at have haft vidtgaaende Planer mod Kirkens Frihed, hvad Erik Valkendorf udtrykkeligt har sikret sig imod. Endnu i en Aarrække har Christian ved Besættelsen af forskellige Bispestole dog foretrukket *Adelige* for *Borgerlige*, ligesom i det danske Lensstyre. I 1513 blev *Lage Urne* Bisp i Roskilde, i 1519 *Styge Krumpen* Bisp i Børglum; i 1520 *Ove Bille* i Aarhus og *Jørgen Friis* i Viborg. Alle fire havde de været i Kongens Tjeneste og blev lønnet paa denne Vis. Lage Urne og Ove Bille var kirkeligtsindede, dygtige og aandeligt bevægede Mænd; Jørgen Friis og Styge Krumpen verdsligtsindede og godsgridske og lidet egnede til at afstive den katolske Kirkes synkende Anseelse.

Biskop Jens Andersen Beldenak og hans Vaaben.
Træstatuette fra Altertavlen i Nørholm Kirke fra Beg. af 16. Aarh.
Fotografi.

Medens Christian heri kun fulgte den af Christian I indledede Kirkepolitik, skulde han meget tidligt vise, at han ogsaa kendte andre Veje til at lade Kronen nyde godt af Kirkens Rigdom og Magt. Naar han allerede i 1517 aabnede Kampen mod *Jens Andersen Beldenak*, var det sikkert mere som et Udslag af et personligt Fjendskab mod denne Mand og af Trang til store Pengesummer, end som et Led i et planlagt Angreb paa Kirkens hele Stilling i Riget. Jens Andersen havde, da Christian endnu var ung, taget Parti imod denne, naar han var i Strid med Faderen, og han var medansvarlig for Lübeck-Overenskomsten af 1503, der nylig havde kostet Christian 30,000 Mark. Trods et glimrende Selvforsvar fik Kongen ham idømt en Bøde paa 80,000 Gylden (120,000 Mark), og efter et haardt Fangenskab blev han i 1520 løs-

ladt mod at love Kongen, at denne i Resten af hans Liv skulde oppebære de to Trediedele af Bispestolens Indtægter.

Fra 1519 foretog Kongen en Række *Indgreb i Kirkestyrelsen* i Danmark og Norge, der ikke mindst ved deres Tilsidesættelse af ethvert Hensyn til Rom og den kirkelige Indvielse til Bispegerningen synes at pege paa videregaaende Planer. Da Byrge Gunnarsøn i dette Aar døde, skød Christian Kapitlets adelige Kandidat *Aage Sparre* ligesom Pavens Kandidat *Paolo Emilio dei Ceci* til Side og tvang den borgerlige *Jørgen Skodborg*, ogsaa en tidligere kongelig Sekretær, ind i Rigets fornemste Embede. Pavelig Anerkendelse opnaaede han ikke, og da han sammen med Kapitlet paa det bestemteste modsatte sig at udlevere Kronen Aahus Slot, tre skaanske Herreder og hele Bornholm, blev han afsat af Kongen, maatte flygte til København i Okt. 1521, hvor han skjulte sig et Kloster, og maatte se *Didrik Slagheck* indtage sin Plads under Udfoldelse af larmende og pralende Ceremonier. Mod Udbetalingen af store Pengesummer til dei Ceci havde Christian opnaaet Pavens Billigelse af Didrik Slaghecks Indsættelse, men ogsaa hans ærkebiskoppelige Herlighed fik hurtigt en Ende. Kun to Maaneder efter blev han anklaget og dømt, og den 24. Jan. 1522 blev han levende brændt paa Gammeltorv i København. Den pavelige Legat, *Franz de Potentia*, var kommet til Norden for at undersøge, hvordan det forholdt sig med de to svenske Bispers Henrettelse, og Christian har da — med en vis Ret — gjort Didrik til sin Syndebuk. Straks efter bemægtigede Kongen sig det eftertragtede Bytte og lod sin Sekretær Tyskeren *Johann Weze* indsætte som Ærkebisp. I Løbet af tre Aar havde Christian indsat tre Ærkebisper i Lund, de to første af lav Herkomst og de to sidste af udenlandsk.

Samtidig med disse opsigtsvækkende Tildragelser fandt lignende ikke mindre skandaløse Sted i Odense, i Oslo og i Bergen. Jens Andersen, der under Sveriges Erobring havde ydet Kongen de største Tjenester, havde alt for aabenmundet kritiseret baade denne og Didrik Slagheck, og i Sept. 1521 blev han fængslet — vistnok ogsaa, fordi han ikke vilde udlevere Taasinge til Kongen. Fra sit Fængsel paa Hammershus blev han først befriet i Aug. 1522 af en lübsk Flaade. I Norge skete samtidig to Forandringer, der i skamløs Skalten og Valten med Kirkens Personer næsten staar Maal med Christians danske og svenske Bedrifter og ikke mindre end disse direkte kan tilskrives Sigbrits Parti.

Lige siden Erik Valkendorf paa det spansk-nederlandske Hofs Opfordring skred ind mod Dyveke, var han hadet af Sigbrit. Hendes norske Redskaber havde længe paa alle Maader fortrædiget ham, ikke mindst gennem den Del af hans Ejendomme, der laa i deres Len, og gennem Pilgrimmene, der alle Vegne fra drog til Trondhjem. I 1521

tabte Erik Valkendorf efter gentagne Gange at have klaget sin Nød, omsider Taalmodigheden. Han ordnede alt paa det bedste, sørgede for, at Domkirkearbejderne kunde fortsættes, fik Kvittering fra Kapitlet for, at han ikke havde forgrebet sig paa Kirkens Ejendele, og vilde drage til Mode med Christian. Storm og Strøm drev ham i Land i Nederlandene, hvor han i Amsterdam uformodet traf sammen med sin Konge, der just var kommet til Staden, ukendt og med faa Ledsagere. Efter et voldsomt Sammenstød imellem de to tidligere Ungdomsvenner, hvorunder Kongen rettede de mest uretfærdige Beskyldninger imod ham og krævede, at han skulde lade sig dømme af det danske Rigsraad, drog Erik Valkendorf til Rom, hvor han kort efter, i Nov. 1522, døde i Nød og Fattigdom, førend hans Sag var blevet fremmet, men med det Lov, at han var „en ærværdig Olding, hvis rene Ansigtsudtryk bar Vidne om en uskyldig Sjæl“.

Kort efter at den højbaarne Ærkebisp havde maattet flygte fra sit Sæde, blev hans Forfølger Hans Mule, der samtidig havde tvunget Oslobispen *Anders Muus* til at trække sig tilbage, valgt til dennes Efterfølger, godkendt som saadan af Christian II og af et gejstligt Stændermøde i Oslo, „fordi vi have formærket, at han er og ydermere bliver den hellige Kirke nyttelig og gavnlig baade med Bygninger paa Kirken og Bispegaarden og desligest Gudstjeneste at formere.“

I Christians indre Styre sker der i Tiaaret 1513—1523 saaledes en Udvikling, der med stigende Fart antager Karakteren af en *Katastrofepolitik*. Først griber han ind i den verdslige Administration i Norge, siden i Danmark, og til sidst tillader han sig Overgreb mod Kirken saa voldsomme og talrige, at det er uden Sidestykke i Nordens tidligere Historie. Det er, som han har tabt al Følelse for Sømmelighed og Hensyntagen til den offentlige Mening, og ulykkeligt var det, at flere af dem, som han satte øverst i sine Rigers Styrelse, var Mennesker, der var egnede til at rejse den største Forargelse. En Sigbrit som almægtig i Centraladministrationen, en Hans Mule som Norges Statholder og Bisp af Oslo, en Didrik Slagheck som Sveriges Statholder, Ærkebisp og Sveriges Primas var en saa aabenbar Udfordring til alt, hvad der endnu fandtes af Respekt for Stat og for Kirke, at man snarere maa undres over, at de danske Herrestænder ikke paa et endnu tidligere Tidspunkt og endnu mere samlet er traadt op imod Christan II; thi set fra deres Standpunkt var det et „ondt Regimente“, han førte, som en Vise udtrykker det straks efter hans Forjagelse:

Hans Adel og Raad monne hand forsmaa
tyranner og troldquinder og skalke
vil hand sin land med raade
— —

Den hellige Kirke og alle hendis
haver hand mangfoldig besværet,
al prestelig ret og prevelegie
alt under sig besvorit.
I alle hans tre Kongerige
ingen erkebisper; lydbisper haver hand fordrevet,
tre af dennum døde for sværd.

4. Christian II's Gerning for Borgere og Bønder.

Christians korte Regering havde fra 1517—1523 været fuld af stærke Handlinger, af idelige Krigstog gennem vidtstrakte Lande, af en rastløs Søgen efter Forbundsfæller, Mandskab og Pengemidler, og det i et Land, der kort forinden havde afsluttet en næsten tiaarig Krig. Mellem Slagene har han og hans Ven Hans Mikkelsen, der næsten paa ethvert Punkt repræsenterede den modsatte Samfundsopfattelse af den hidtil raadende, arbejdet med at lovfæste den Samfundsordning, der for dem stod som den rette.

Christians navnkundige Lovgivning omfatter *tre store Forordninger*, en for hver Landsdel fra 1515—1516, og de to store Lovsamlinger fra 1521—1522, *Landsloven* og *Købstadsloven*, hvoraf den første kun er kendt i et Udkast, der er blevet færdigt sidst i Aaret 1521 og ikke er blevet godkendt af Rigsraadet; den sidste er derimod udstedt paa behørig Vis. Omkring disse Love grupperer sig flere mindre, som f. Eks. *Skoleloven*, og sammen med en Række Planer og Tilløb af forskellig Art giver de et klart Billede af det ny, nordiske Statssamfund, som i Løbet af hans tiaarige Regering stadig mere tog Form for ham selv, Hans Mikkelsen, Niels Lykke, Christian Pedersen, Povl Helgesen og for de andre, der formodes at have haft en liden eller stor Andel i disse Sager.

Fælles for Lovene er en stærk Betoning af Fyrstemagten, der i Indførelsen af Enevælden vilde have sin naturlige Fortsættelse. Den spansk-nederlandske Fyrstemagt som Værnemagt for de store driftige Stæder har været Christians og Sigbrits social-politiske Ideal, og meget i Lovene af 1521 og 22 er hentet fra hendes Hjemland. Men som Christians eget Liv, der politisk var bestemt af disse Maal, ikke har kunnet rummes inden for disse Rammer, har hans Love ogsaa et Sigte, der gaar ud over dynastisk-økonomisk-sociale Maal. De vidner om en Sans for Menneskeliv og Menneskeværd, som synes at staa i dyb Modsætning til Christians øvrige hensynsløse Færd.

Dette politisk-humane Dobbeltpræg fremtræder med det videste Vingefang i *Loven om Stranding og Vrag*, den, der vistnok har vundet

størst Navnkundighed af dem alle. Den blev udstedt d. 26. Maj 1521, blev trykt og omsendt til alle Stæder, hvis Købmænd fo'r gennem de danske Farvande. Med en suveræn Ligegyldighed for Haandfæstningens § 28, der netop søgte at hindre en Lovgivning som denne, øger han den kongelige Magtfylde, idet han lægger alle Rigets Forstrande, der før havde været paa andres, især Prælaters Hænder, ind under Statsmagten. Lensmændene skulde holde Vagt langs alle Kyster, og om nogen i Stormvejr under Paaskud af at søge Heste eller lign. flakker om ved Stranden, skulde de „straks ophænges" i Galger, oprejste ud mod „Strandingen". Kongen gør Hjælpen til de skibbrudne til en Pligt for Kystbefolkningen og indleder herved det nu saa højt udviklede danske Redningsvæsen; men han fastsætter ogsaa, hvad Befolkningen kan kræve i Bjergeløn, nøje beregnet efter den Fare, Bjergerne løber, om det er ufarligt Arbejde eller Arbejde ude paa Søen eller paa Bunden. Ikke mindre mærkelige er Bestemmelserne om Ejendomsretten over det bjergede. Før i Tiden gjaldt forskellige Regler for fremmede i Almindelighed og for de særligt privilegerede Nationer og Stæder. I 1521 fastslaas det, at alt det bjergede undtagen Bjergelønnen skal tilfalde Ejeren, om han inden Aar og Dag*) melder sig; hvis der ikke indfinder sig nogen Ejermand inden denne Frists Udløb, gaar de to Trediedele til Kongen, den ene Trediedel til Sjælemesser for de omkomne og til Hospitalet i København, hvor hver Uge en Messe skal læses for alle kristne Sjæle. Godset tilfalder saaledes de strandede eller Riget i dets Helhed — og saa dem, der har arbejdet med Bjergningen. Alle Mellemmagter falder bort; dette er Lovens saare enkle, men i Datiden helt ny Tankegang.

Ikke mindre vigtige var Indgrebene i den egentlige *Retsordning* i Riget. Ogsaa her gjaldt det at skabe faste, ensartede Rammer og at erstatte mangt og meget, der var undergravet ved Tidens Udvikling, især ved Bondestandens synkende Kraft, med nyt og stærkt. Endnu bestod som Levn fra Fortiden Nævninge- og i Jylland Sandemandsinstitutionen, men medens disse før havde været et Udtryk for Bøndernes Myndighed i visse Sager, der vedkom dem selv og deres Landsdel, var de nu blevet byrdefulde Hverv, som de paagældende helst vilde unddrage sig. Christian ophævede dem ganske og lod de kongelige *Landstingsdommere* og *Herredsdommere* træde i deres Sted.

Det middelalderlige Mededssystem, der heller ikke længere var betryggende, blev trængt tilbage til Fordel for *Vidnebeviset*, der søgtes ordnet ved indgaaende Regler for de enkelte Vidnesbyrds Fremlæggelse.

Lovene, der frembyder mange mærkelige Træk, sondrer mellem

*) d. v. s. 1 Aar og 6 Uger.

aabenbart og lønligt Tyveri, mellem ærligt og uærligt Drab; det første kunde sones med en treaarig Forvisning til Gotland, mellem Vaadedrab og overlagt Drab. Drabsmandens Slægtninge skulde ikke længere være pligtige til at deltage i Bødeudredningen. *Straffebestemmelserne* er i mange Tilfælde haarde: Liv for Liv og Lemmer for Lemmer. For Indbrud paa viet Sted som for at føre Rygter om Kongen om Lande straffes med Døden, for Mened straffes med Tabet af to Fingre; der straffes med Øreafhugning, med Vand og Brød og med Boder. I Tilfælde af, at den skyldige ikke kan betale, skal han blive Kreditors eller Kongens Træl i en til Bødens Størrelse svarende Tid. Ogsaa Tortur finder Anvendelse i Tilfælde af Tyveri og Trolddom for at tvinge de anklagede til Tilstaaelse eller Angivelse, dog „deres Lemmer uskamferede“. Men der er ogsaa tiltalende, ja, helt oplivende Træk at notere: Der anvendes Straffeskala for gentaget Tyveri: Første Gang gives Hudstrygning og Forvisning, anden Gang 3 eller 4 Dages Hudstrygning, Vand og Brød og Afskæring af et Øre; tredie Gang straffes Tyven med Galgen; men naar nogen begærer „ædendis Vare til sit Livs Nødtørftighed af nogen for Guds Skyld, og det nægtes ham, og han dog tager det og æder, da skal han ikke derfor skamferes, miste Huden eller være Tyv i nogen Maade“. Der gives endvidere Bestemmelser om at opføre Tinghuse til Værn mod Vind og Vejr, og morsomt er det at se, hvorledes Lovene i en tøjlesløs Tid søger at skabe Respekt om Forhørene og Rettergangen ved at forbyde al Raaben og Bulder; for en Gangs Skyld er Straffeskalaen stigende opefter: „Er han Prælat eller af Raadet det gør, bøde straks en Gylden, er han Frimand eller Præst bøde tre Ort, er han Købstadmand eller Hofmand en halv Gyl-

Forbrydere i Stokken.
Fløjmaleri paa Altertavle fra c. 1500 fra St. Olai Kirke i Helsingør. (Nationalmuseet). Fotografi.

den, er han Bonde en Ort." Meget skrapt gaar Lovene ogsaa til Felts mod enhver Art Banden. Rige Folk straffes herfor med Boder, fattige med „Vand og Brød en Nat over".

Kongens Lovgivning i disse Sager bygger paa et ikke ringe Kendskab til Forholdene. Fra sin Ungdom af har han rejst rundt i Landet og skiftet Ret mellem sine Undersaatter uden nogen Sinde at skaane sig selv, og der har staaet stor Respekt om hans Navn for denne Sags Skyld. Han har ogsaa her ment, at der trængtes til en haard Haand, at hellere maatte uskyldige lide end skyldige slippe, og i flere Tilfælde har han vakt Opsigt ved sin ubarmhjertige Fremfærd.

Ikke mindre myndigt og stærkt træder Staten frem i *de kirkelige Love.* Ogsaa her tiltager Kongen sig en Myndighed, ingen tidligere dansk Konge havde krævet, dog ikke i Trossager og disciplinære Anliggende, men over de saakaldte „nationale Beneficier", over Gods og Indtægter. Som før fortalt havde Christian I opnaaet, at slige Sager først skulde paadømmes i Danmark, førend de kunde stævnes for Domstole i det fremmede. „Alle Sager skulde nu herefter blive i Riget, haandteres og endes for vor Kammerret, Doktorer og Mestre, som vi dertil skikkendes vorder". Christian fatsatte deres Tal til fire; de skulde være forfarne baade i kanonisk og kejserlig Lov og skulde have Sæde i Roskilde. Det blev en almindelig Appelinstans fra alle andre Domstole, men over den stod stadig kgl. Majestæt og Rigens Raad. Til Kronens Fordel er ogsaa Bestemmelsen om, at øde Gaarde i Købstæderne, som Kirken ikke selv kan udnytte, skal tilfalde Kongen. I samme Retning virker en Række Bestemmelser, der hindrer Kirkens Godstilvækst og bl. a. begrænser Retten til at testamentere den Gaver. Beslægtet med denne Bestemmelse er følgende: „Skal ingen Prælat, Præst eller Klerk.... maatte købe til sig noget Jordegods.... efter denne Dag i nogen Maade, uden de ville efterfølge St. Pauli Lærdom, som han skriver udi sin første Epistel Kap. 3 ad Timotheum, raader dem, at de tager Hustruer og lever udi det hellige Ægteskab, som deres gamle Forfædre gjort have." Foruden at vise Kirken tilbage fra Godserhvervelser, viser han dens *Jurisdiktion* tilbage fra alle Omraader undtagen Ægteskabssager og begrænser dens Ret til at anvende Bandlysning. Ikke mindre betegnende er en Række Bestemmelser om Kirkens ydre Fremtræden, om hvor mange eller rettere, hvor faa Karle, Prælaterne maa rejse om med, hvor mange Hunde de maa holde i Klostrene o. s. v. Man mærker bag dette en humanistisk Forargelse over Kirkens Magtudfoldelse. Ikke mindre bestemt søger Loven at holde Præsterne til deres kirkelige Pligt. Bisperne skal paa de store Højtider selv holde Højmesse og Aftensang og Ottesang, og Sognepræster skal leve i Sognene og ikke i Købstæderne. Ingen maa faa

Embeder, der medfører Sjælesorg, førend han er præsteviet, „at han kan det selv forsvare og administrere“, og det kan han ikke blive, førend han er 30 Aar. Ingen maa blive klosterviet Jomfru, før hun er 25 Aar gammel. Mærkeligst ved disse Bestemmelser er, — som det nylig er paavist —, deres udpræget senkatolske Karakter. Christian og hans Venner vil Kirkens Reformation, men helt paa den gamle Grund; det gælder som i salig Christian I's Dage endnu Gudstjenestens Forøgelse, Kirkens Ære og Værdighed, Messerne og Tidesangen; fremad peger kun Uviljen mod Cølibatet, og mod Klostervæsnet og den varme Forstaaelse af Prædikegerningen. Bispen skal paa Hojtidsdagen selv op paa Prædikestolen og prædike Evangelium og lære Almuen Sjælenes Salighed, og den, der skal vies til højere gejstlige Stillinger, skal være „Magister eller Baccalarius i den hellige Skrift, som er Biblia, eller han kan gore der Fyldest for, paa det han skal vide at prædike og sige rettelig det hellige Evangelium og Epistel for hans Sognemænd“.

Langt den største Interesse knytter sig imidlertid til Christians Lovgiverarbejde for *de ufri Stænder*, lige fra hans forste Forordninger til de ufuldførte Planer, han efterlod sig.

Ogsaa her er *Statens Magtforøgelse* et Kernepunkt. Først gennem Christian II skulde Købstæderne for Alvor blive Kongens Kobstæder, idet alle Købstæder uden Undtagelse skulde staa direkte under Kronen, et Arbejde, Kongen ved sin Flugt fra Landet allerede var naaet langt frem imod, og Købstædernes Ledelse skulde inden for hver enkelt Stad ligge helt i Kongens Haand. I Spidsen for hver Stad skulde staa en *Skultus*, valgt af Kongen paa tre Aar, med 4—8 uniformerede Betjente til sin Raadighed. Skultus udpegede et Antal Borgmestre og de eetaarige Raadmænd; Haandværkerne var dog som hidtil udelukkede fra Bystyrelsen. En Mængde Bestemmelser ordnede Byens Sundhedsforhold, Renovationen, Gaderengoringen, Husenes Afvaskning, Prostitutionen o. s. v. Her har Sigbrits Indflydelse sikkert gjort sig stærkt gældende.

Men Christian nøjedes ikke med saaledes at skabe en fast og myndig Ramme uden om det hele Byliv; han trængte ogsaa ind bag Lavenes Mure og er vel den første Konge, der har søgt at hæmme Overgreb fra Mestrenes Side. Han forbyder, at der kræves Afgifter af den ny Mester for Optagelse i Lavet, og at man forlanger af ham, at han skal gøre Gilde for dets Medlemmer. Lavene skal heller ikke have Magt til at beskatte gamle og fattige Haandværkere, der gaar Folk til Haande med Smaatjenester. Christian trængte endvidere ind i Forholdet mellem *Ejer* og *Lejer* og paabød, at „Jordegods og Gaarde som Kirker, Klostre, Riddersmænd og Bønder har liggende i vore Kobstæder, som de selv ej besidde eller ibo, skulde herefter sættes paa skellig Land-

gilde, og Borgere. som dem bygge og besidde, skulde dem nyde Arving efter Arving" med Ret til at sælge og pantsætte dem til andre. I Fortsættelse af tidligere Bestræbelser baade fra Købstædernes og fra Kongemagtens Side blev det bestemt, at der i København skulde afholdes aarlige Møder for Udsendinge fra de østlige Købstæder og i Viborg for de jyske. Københavnsk Vægt- og Maaleenheder skulde indføres overalt.

En ikke mindre indgaaende Opmærksomhed har Christian viet *Bondestanden*, om han end ikke her er naaet saa langt frem mod Maalet som i Norge, og om end hans Omsorg for Borgerstanden, som straks skal paavises, har krydset Bondens Fremgangslinier.

Hans Love for den danske Bondestand giver ved selve deres Form et stærkt Indtryk af en Stand, der er ved at synke og derfor er Genstand for Overgreb paa alle Maader. De har gerne Form af Forbud mod andre om ikke at handle mod Bønderne saa og saa. Man maa ikke beskatte dem paa deres rette Skovveje; man maa ikke tvinge dem til Klapjagt; „efterdi det er Høsten, og Bonden skal tage sin Bjergning til Vare"; man maa ikke hindre dem i at lade deres Sønner uddannes i Købstæderne o. s. v. Vigtigst af disse Værnebestemmelser er § 101 og 111. Fæsteforholdet baade for „Kronens og de gode Mænds Tjenere" gøres efter den første langvarigt, „ti, tolv Aar længere eller kortere, eftersom de derom forenes kunde, og ikke i saa lang Tid bør Bønder at udvises", men Kongen vovede ikke at gaa saa vidt som i Købstæderne, hvor han krævede Arvefæste indført, som før fortalt, eller som i Norge, hvor den nordenfjældske Forordning indførte Livsfæste. § 111 er den berømte: „Bønder skulle ikke herefter sælges". Den sætter ligesom den første en Grænse for Jorddrottens Vilkaarlighed, særligt i Vornedskabets Egne, og lyder saaledes: „Slig ond ukristelig Sædvane, som hertil i Sjælland, Falster, Laaland og Møn været haver med stakkels Bønder og kristne Mennesker at sælge og bortgive, ligesom andre uskellige Kreaturer, ej skal herefter denne Dag saa ydermere ske, men naar deres Husbonde og Herskab farer uredeligt med dem og gør dem nogen Ulov eller Uret, da maa de flytte af det Gods, de paasidde, og ind paa andens Gods, som Bønder gøre i Skaane, Fyn og Jylland."

Ogsaa her som i Retsvæsenet har Kongen i det praktiske Liv øvet en overordentlig stor Indsats, især paa to Maader: ved sine Domme og ved sine Breve. Paa sine Rejser Landet rundt har han paakendt en stor Mængde Stridigheder mellem Jorddrot og Bonde, og atter og atter har han gaaet Jorddrotten imod, noget der med de af Adelen indsatte Herredsfogeder og de adelige, ofte højadelige Landsdommere sikkert har stridt i høj Grad mod det gængse. Man hører atter og atter om, at Kongen har faaet bitre Fjender blandt Stormændene, fordi han har

taget deres Bønder i sin Beskyttelse, saaledes i Sagen mod hans bedste Mand *Eske Bille* til Hagenskov-Len, og i den store skaanske Almindingestrid, hvori han støttede Bøndernes Fortaler Adelsmanden *Niels Hack* mod den øvrige Adel. En anden Vej, Kongen har benyttet til Bøndernes Værn, er hans Breve. Kongen har givet Herrestændernes Fæstebønder Breve paa at blive siddende paa deres Gaarde, selv om Jorddrotterne vilde jage dem derfra, og han har fritaget Fæstebønder for at betale Afgifter som Landgilde og andre Ydelser. I hvor stort et Omfang noget saadant er sket, er vanskeligt at vide, men en enkelt Udtalelse af en af Christians Fjender, hans tidligere Lensmand paa Krogen, *Vincens Lunge*, kaster et stærkt Lys over dette Kongens Forhold til Bønderne. Han prøver paa i et Brev af 1526 til den norske Ærkebisp at forklare, hvorfor Bønderne i hans Len i Vestnorge hænger saa haardt ved Christian, og udtaler da disse for den fordrevne Konge saa ærefulde Ord: „Kong Christian holdt (sig) Bønder altid for Øje, forsvarede dem mod Bisper, Ridder og Svende, de kom ham til Orde, naar de vilde, og Rigens Raad i disse tre Riger saa og alt Herskab var forsmaat og foragtet, hvilket Bønderne tykke altingeste vel være.“ Intet Under, at Folket siden sang i „Ørnevisen“ om Christian:

Derved da glædtes de andre smaa Fugle
og synger hver med sin Stemme;
i Lunden var Fryd og Fuglesang,
alt der som Ørnen var hjemme.

Som Forholdene laa i det datidige Danmark, var det dog ikke muligt samtidig paa alle Punkter at fremhjælpe baade Borgerstand og Bondestand. Der herskede store Interessemodsætninger imellem dem, og i sin Iver for at fremme Borgerstanden har Lovgivningen af 1521 som Christians Forordninger i det hele gjort kraftige Indgreb i Bondestandens Velvære. Dette gælder bl. a. Kongens Interesse for Vejvæsenets Udbedring og for Københavns Forsyning med Næringsmidler; men først og sidst gælder det Kongens hele storslaaede Handelssystem.

For at fremme Samhandelen havde Kongen store Planer om *Anlægget af gode Veje* vel forsynet med Broer. Sognemænd og Herredsmænd skal være pligtige at yde Arbejdet; men Kongens Foged skal give Ordre, „naar de skulle begynde at gøre samme Veje og være selv der tilstede hos og undervise dem, hvor vide og brede de dem gøre skulle.“ Han skal ogsaa overvaage Vejenes Tilstand og drive paa med Bødepaalæg for deres Vedligeholdelse. Den samme stærke Haand til at ordne alt, om saa Bonden kommer til at betale Gildet, fik de Amagergaardmænd at mærke, da Kongen i 1521 drev alle 115 Kronbønder og 21 Gaardsæder, der boede paa Øen, ud, idet han dog anviste dem Gaarde

andetsteds, og indførte *184 hollandske Bønderfamilier* fra Waterland Nord for Amsterdam, hvor der endnu i nyere Tid har været baaret samme Folkedragt som i Hollænderbyen. Kongens Fremfærd ved denne Lejlighed mod de danske Bønder blev sent glemt, og da han blev forjaget, kom de tidligere Ejere tilbage undtagen i Øens sydlige Del, hvorhen mange Hollænderbønder søgte sammen, mens andre drog over til Kallebodstrands vestlige Kyst og til Sprogø og Bøtø ved Falster.

Det største Offer til Købstæderne kom Bønderne dog til at give gennem den overordentlig kraftige *Monopolpolitik*, som Christian optog efter sine Fædre paa Baggrund af Erik af Pommerns Forordning af 1422.

Kongens Politik var i denne Henseende en udpræget *Koncentrationspolitik*. Han afskaffede alle Markeder ude paa Landet og begrænsede selv Bymarkedernes Tal i en overordentlig Grad. Alt hvad der hed omløbende Kræmmere, Skræddere og Skomagere, skulde være forbudt. Ingen, af hvad Stand de end var, maatte for Købmænds Penge og i Købmænds Navn drive Handel ude i Landsbyerne, og alle skulde føre deres Varer til Købstæderne og sælge dem der. I Christians første Regeringsaar var disse Forbud rettet imod Abbeder, Priorer, Provster, Kanniker, Fogeder og Bønder, medens Bisper, Prælater og Adelsmænd ikke blev nævnet. I 1521 gaar Kongen langt videre over for Herrestændernes mægtigste Mænd, og under haarde Bebrejdelser forbyder han dem al fremtidig Handelsvirksomhed. Hvad Tab der ved dette *Bymonopol* blev paaført Bønderne, ja man kan næsten sige, hvilken økonomisk Katastrofe den blev for dem, faar man et mærkeligt Indblik i af nogle Dokumenter fra Laaland, hvorfra Bønderne i umindelige Tider, som før fortalt, havde sejlet med deres smaa Skuder til Lübeck ligesom alle de sydlige Kysters Bønder. Bønderne klager højlydt til Kongen, at de herefter ikke vil kunne betale deres Landgilde, der mestendels bestaar i rede Penge, for Købmændene i de nærliggende Byer giver dem kun Vare for Vare. Købmændene er usselt forsynet, har aldrig tilstrækkelige Oplag af Jern, Salt, Humle og Klæde, og ofte nægter de at aftage Bøndernes Produkter til rimelige Priser. Købstæderne har øjensynligt misbrugt deres Monopolstilling til Bøndernes Skade. Kongen opretholdt dog sit Forbud, men kaldte Laalands Købmænd til sig og forpligtede dem til at rette paa Forholdene.

Men Kongen standsede ikke ved dette. Et vældigt Skridt videre gaar han i *Landsloven af 1521*, hvor han befaler, at ingen, hverken Bønder eller Købstadmænd, maa sejle til Stæderne (Hansestæderne), som de pleje at gøre, men „Korn med alt andet Købmandsgods“ skal de „indføre udi Øresund til København, Malmø, Landskrone og Helsingør og det sælge vore Borgere og Undersaatter, i hvem det købe vil for

Penninge". Den direkte Handel med de tyske Stæder straffes herefterdags med 40 Mark og Godsets Fortabelse.

Denne Lovbestemmelse fører os midt op i Kongens *Storhandelsplaner.* Det var ham ikke nok at samle al Rigets Handel i vore egne Købstæder. Allerede i 1517 havde han udsendt Indbydelse til Købmænd i fremmede Lande saa vel som i Danmark selv for at faa dem til at drage til København og der drive Handel under store Privilegier. Han traadte endogsaa i Forbindelse med *Fuggerne,* Sydtysklands rigeste Handels- og Bankhus, Lübecks farligste Konkurrent. Efter Sejren over Svenskerne fik disse Handelsplaner, der sikkert har været vigtige Motiver for Christian til Krigene fra 1517 til 1520, en betydelig Udvidelse. Saa snart Blodbadet var forbi, endnu før Kongen tiltraadte Rejsen til Nederlandene, havde Kongen kaldt fire københavnske og malmøske Storkøbmænd til sig, blandt dem *Hans Mikkelsen.* De kalder sig i et Dokument af 4. Dec. 1520 „menige Danmarks Riges Købmænds fuldmægtige Sendebud" og har ved dette forbundet sig med Stockholms Borgmestre og Raad om Oprettelsen af *et nordisk Handelsselskab* med Faktorier paa den finsk-russiske Grænse, i Stockholm, København og i Nederlandene. En saadan nordlig Handelsvej skal afløse den tidligere lübsk-hamburgske. Vestpaa skal føres Kobber, Elgshuder, Saltehuder og Talg, østpaa bl. a. Baj-Salt og Aalborg Sild. Selskabet skulde knytte til sig saa mange af de nordiske Købmænd som muligt; de skulde have Udbytte i Forhold til deres Indskud, og hvert 3. Aar skulde et Opgør finde Sted. Christian overdrog Selskabet Udnyttelsen af de svenske Bjergværker, og Selskabets første svenske Medlemmer holdt et Møde i *Enköping* i Jan. 1521 med Udsendinge fra de svenske Købstæder. Der er her Tale om noget meget mere end en privat dansk-svensk Vindskibelighed. Det fremgaar af Privilegierne, Kongen vil give Selskabet, og af det ovenfor nævnte Stiftelsesdokument, at der er storpolitiske Planer bag. Udstederne erklærer straks, at Arvekongedømmet ikke blot i Sverige, men i alle de tre nordiske Riger skal betrygge Freden imellem disse. De erklærer, at de har givet sig udi dette „Købmands-Selskabs Handel, paa det at disse tre Riger skulde her efter blive til Hobe forbundne udi en evig Fred og Endrægtighed". De slutter Dokumentet med et højtideligt Løfte om, at de med al deres Magt vil hindre, at noget af disse tre Riger vilde opsætte sig mod deres rette Herre og Konge.

I dette Nord-, Øst- og Vesteuropa omfattende Handelsselskab naar Christians Arbejde for de økonomisk- sociale Fremgangslinier sit Højdepunkt; her faar den gamle Unionspolitik fra Margrethes Dage et nyt Indhold, og sikkert vil det ikke være let at afgøre, hvorvidt Unionspolitikken har skullet tjene Borgerstandens Tarv til Fremme, eller om-

vendt Storkøbmændene har skullet tjene Unionspolitikken. For de fire danske Storkøbmænd har sikkert det første været det vigtigste.

Men Christian saa endnu videre ud og har i dette Opdagelsernes Tidehverv tænkt paa at knytte Forbindelser med Lande paa den anden Side de store Have, noget der var naturligt for den vidtspændende oldenborgske Dynastipolitik. Allerede under Christian I var Danmark traadt i Forbindelse med de store Søtogter, der udgik fra Sydvesteuropa. I 1448 var en dansk Adelsmand Leder af et af Infanten *Dom Henriques'* Tog til Kap Verde, og Forbindelsen mellem Portugal og Danmark blev fortsat. Paa Kong *Alfons V's* Opfordring har Christian I snart efter 1470 sendt en Ekspedition op mod Nordøstpassagen under Søkaptajnerne *Pinink* og *Polhorst* med portugisiske Adelsmænd i deres Følge. De har anløbet Grønlands Østkyst, maaske ogsaa New Foundland og Lawrenceflodens Munding og har bredt Kundskab om disse nordlige Lande vidt om i Tidens geografiske Værker. Christian II har nu i 1520, da han søgte at organisere Nordhavenes Handel omkring København, slaaet ind paa de samme Veje og har givet *Søren Norby* Ordre til at drage til Grønland, en Plan, Erik Valkendorf længe havde tumlet med og forberedt. Søren Norby svarede tilbage, at hans største Skib skulde kølhales; først ved Paasketid kunde han tage af Sted, men det begyndende svenske Oprør gav ham til den Tid andet at tænke paa.

Billede af Hans Pothorst.
Kalkmaleri fra Slutn. af 15. Aarh.
i Mariekirken i Helsingør.
Fotografi.

5. Den sidste store Strid.

Christian har efter Sejren over Sverige følt sig mærkelig sikker og i sin Sikkerhed ikke anet, hvilke Modkræfter han havde kaldt frem. Den Fejl, hans Fader og Farfader begik: at udsone sig med det svenske Selvstændighedsparti og lade dets Ledere leve, havde han dristigt undgaaet, og som Konge over tre Riger og Svoger til den almægtige Kejser

har han ment at kunne ordne, hvad endnu stod tilbage, med en fast og hurtig Haand. De to Aar, der kom umiddelbart efter, er fyldt af Handlinger, mærkelige, ubesindige, røbende hos dem, der havde Ledelsen inde, en forbavsende Mangel paa politisk Forstand og Kendskab til de Magtforhold, de var omgivet af. Christian og hans borgerlige Venner, der, lavættede som de var, har været ukendt med de politiske Traditioner i Norden og med de nordiske Stormænds Tankesæt, er ilet mod de største Maal uden længere at regne med Vanskeligheder af nogen Art. I den indre nordiske Politik har *Arvekongedømmets Indførelse* i Norge og Danmark maattet blive den naturlige Følge af dets Indførelse i det ene af de tre Riger, og dets sociale Følger lod han straks efter klarlægge i sine to store Lovsamlinger af 1521. Samme Aar blev der endvidere foretaget ikke mindre end fire dybe *Indgreb i Kirkens Liv*, hvortil Christian enten har været Anledning eller har givet sin Billigelse. En enkelt af disse Handlinger vilde før i Tiden have sluppet store Uroligheder løs, men det er, som man endnu er lammet af Christians Sejr og blodige Fremfærd; kun Poul Helgesen, den altid uforfærdede, tør sige Kongen Sandheden.

Det, der fældede Christian midt paa hans Bane, var dog ikke disse indre Forhold alene, som han maaske, støttet til Borgerstand og Bondestand, kunde have magtet. Først da ny frygtelige *Skattebyrder* og *Indkvarteringer* af Landsknægte i Anledning af Sveriges Opstand havde faaet disse ufri Stænder til at tvivle om Christians Hensigter og Evner til at bringe dem Hjælp, var Nederlaget inde. Dette er derfor delvis forskyldt ved den ydre Politik, de svenske, lübske og holstenske Forhold, en overmaade vildsom Skov af Magtfaktorer, især naar det mægtige Danzig og de nederlandske Stæder blev draget med ind deri. Christian I havde vist en alt for vidtgaaende Ængstelighed i Behandlingen af disse Sager; Hans havde med stor Klogskab klaret alle Vanskeligheder, holdt Danzig og Nederlænderne ude af Spillet og med sin store ny Flaade vovet Kamp mod baade Lübeck og Sverige; skønt Flaaden siden da var blevet stærkt forsømt, tog Christian II nu sin Faders Politik op og udfordrede samtidig de vendiske Stæder, Sverige, Danzig og Nederlænderne, for ikke at tale om den farligste af dem alle, Farbroderen paa Gottorp.

Af stor Betydning for den hastige Udvikling af Forholdene har en pludselig foretaget *Rejse til Nederlandene* været. Ved Siden af hemmelige Anslag mod Lübeck og Holsten har Christian haft Trang til med egne Øjne at se det spansk-nederlandske Regeringssystem, som han har agtet at gøre gældende i sine egne Riger. Han har ogsaa ønsket at se de store nederlandske Stæder, hvis Lovgivning han gennem Sigbrit har hørt saa meget om, hvis stærke Opblomstring og hvis store Inter-

esser i den nordiske Handel har givet ham Haab om en lignende Udvikling for hans egne Stæder. Christian har ogsaa haft det store Reformationsrøre i sine Tanker; han har været nøje underrettet om Begivenhederne i Worms, han har medtaget Bøger af Luther paa sin Rejse, og hos Carl V har han, medens de første lutherske Bog-Baal blev antændt, søgt Oplysninger om denne Sag, der dybt har berørt hans Interesser.

Christian har holdt sin Afrejse hemmelig for alle andre end Elisabeth og Sigbrit; kun med faa Ledsagere og uden at have skaffet sig Lejdebreve red han hastigt gennem det af Fejder gennemkrydsede Nordtyskland og kom i Slutningen af Juni uventet af alle til Nederlandene, hvor han lige saa uventet stødte paa sin norske Ærkebisp.

Skuemønt med Christian II's Billede.

Hans Ankomst vakte den største Opsigt, og over Antwerpen og Mecheln drog han, fulgt af Skyttekorpsene, gennem de rige Byer og naaede, hilst af Folkefester, frem til *Brüssel*, hvor *Kejseren* opholdt sig. Der gik helt til Rom store Rygter om dette Fyrstemøde, og man talte her om, at Christian var kommet for at tilbyde Kejseren sin Hjælp til den kommende spansk-franske Krig. Han plejede i de kommende Uger Omgang med *Erasmus* af *Rotterdam*, med hvem han underholdt sig om Luther, med *Albrecht Dürer*, der skænkede ham et Udvalg af sine Arbejder, og med *Quentin Massys*, der malede hans Portræt. Han forhandlede med Bygmestre om Forskønnelse af Københavns Slot, med Stempelskærere om de ny nordiske Mønter, med bjergværkskyndige om Udnyttelsen af Norges Metaller, og han tog talrige dygtige Haandværkere, Murere, Tømrere, Smede, Bryggere og andre i sin Tjeneste og lod dem sende til Danmark.

Christian har i Antwerpen sat sig ind i Handelsforholdene under et Par Ugers Ophold i denne By, der fra 1500 til 1550 voksede frem til at blive Europas rigeste, og Indtrykkene fra Brügge, Hansestædernes før saa mægtige, nu halvt tilsandede Stapelplads, har sikkert interes-

seret ham stærkt, nu da han selv søgte et „Brügge“ for sit nordiske Kompagni. Ikke mindre vigtigt for ham var dog Forhandlinger med den 21-aarige Kejser, over hvem han som den ældre og erfarne havde vundet en Del Indflydelse. Med den mærkelige Sans for at have et vist Retsgrundlag i Orden for sine Voldshandlinger, — noget, han jo havde givet Prøver paa i Norge som Regent og i Sverige under Blodbadet, — vilde han skaffe sig et saadant mod de to Magter, han nu agtede at vende sig imod, Hertugen af Holsten og Lübeck. Forleningsretten til det førstnævnte tyske Len havde før ligget i Bispen af Lübecks Haand. Christian fik den nu overladt til sig selv, og hans Farbroder fik en streng kejserlig Formaning om at tage „Hertugdømmet Holsten med tilhørende Lande og Herskaber til Efterlen af vor Broder Kongen af Danmark og af ingen anden og give ham deraf den sædvanlige Lenstjeneste.“ Hertugen var herved ikke blot for Slesvigs, men ogsaa for Holstens Vedkommende blevet den danske Konge underordnet. Endnu mærkeligere var, hvad der angaaende Lübeck selv blev aftalt mellem Kongen og Kejseren, der har været ganske ukendt med Nordtysklands Forhold. Christian opnaaede Stadfæstelse paa alle de Rettigheder og Ejendomme, som Kongens Forfædre har haft i Staden og i Stiftet Lübeck, ligeledes paa alle Len, Friheder og Rettigheder, de har haft i Tyskland, som om hans Forfædre Mand efter Mand havde søgt og faaet Forlening herpaa.

I August Maaned er han vendt hjem til Danmark med Sindet fuldt af sine Oplevelser i de store fremmede Stæder og blandt Europas mægtigste Mænd. I de to Maaneder, han har været borte, var dog alt forandret, og ingen af hans store, vidtfavnende Planer skulde komme til Udførelse. Føringen var gledet ud af hans Haand og laa nu dèr, hvor han mindst havde ventet det: i den unge *Gustav Vasas* Haand og hos de svenske Bondeskarer.

Allerede i Juni, da Kongen drog bort, var Uroen stærk i Sverige. Fra 12. Januar 1520 stammer Christians første Manifest mod Gustav, der i September 1519 var flygtet fra Kalø Slot og ved Lübecks Hjælp var naaet tilbage til Sverige; flere Landsdele havde i deres Harme over Christians blodige Fremfærd rejst sig, og der havde været Skærmydsler baade ved Västerås og Upsala; men endnu holdt Christians Mænd og hans Tilhængere alle Landets Borge og dets to befæstede Stæder Stockholm og Kalmar til hans Haand. Da Christian kom tilbage, havde allerede flere af Sveriges første Mænd svigtet ham. Gustav var i Vadstena blevet udnævnt til *Rigsforstander*. Angrebene paa Stockholm var begyndt, Läckö var faldet i Svenskernes Hænder, og der var udbrudt den største Uenighed mellem de tre danske Regenter Didrik Slagheck, Gustav Trolle og Jens Andersen. Christian gjorde ved sin Tilbage-

komst kun ondt værre ved at tage Parti for Didrik Slagheck mod Jens Andersen, der blev fængslet, medens hans Fjende blev forfremmet til Ærkebisp i Lund. Samtidig skærpedes Modsætningen mellem Lübeck og Danzig paa den ene Side og Danmark paa den anden. Kong Christian havde under sine Sverigeskrige ved et Forlig i Segeberg købt sig Lübecks Neutralitet i dyre Domme. Nu vovede han samtidig et Brud med Sverige og med alle de store Stæder. Ved at konfiskere lübsk Gods i Stockholm, ved sine nordiske Handelsplaner, ved d. 10. Febr. 1521 at forbyde al Samhandel mellem dansk Landbefolkning og Stæderne og ved sine ny Aftaler med Kejseren, formeligt drev Christian den store, rige Stad over i Gustavs Arme; fra Foraaret 1522 fik denne Forsyninger og Lejetropper fra Lübeck, og da han fra nu af kunde bekæmpe de Danske med jævnbyrdige Tropper, blev Bondeskarerne delvis hjemsendt, og Opstanden gik ind i sit andet og langt farligere Afsnit. Ved Toldopkrævningerne, der var stærkt forhøjede i Øresund, og ved truende nordiske Handelsplaner blev ogsaa Danzig drevet frem til Brud med Danmark; de to store Søstæder sluttede Forbund i April 1522, og i August samme Aar laa Christian i Krig med dem begge og med Sverige, mens Forholdet til de nederlandske Stæder antog en stadigt mere spændt Karakter. Christian holdt de Skibe, der ikke vilde betale de høje Afgifter, tilbage, og et Gesandtskab, der skulde klage herover, nægtede han Tilladelse til at drage hjem.

Stillingen var saaledes overordentlig farlig for Christian, og kun ved Hjælp af ny store Rustninger kunde han have Haab om at faa Sverige kuet paa ny, selv om han i Begyndelsen af 1522 allerede havde tabt saa vigtige Borge som Stegeholm, Stegeborg, Nyköping og Västerås Slot; Christian tog ufortrødent fat paa sit fjerde store svenske Krigstog, det, der aldrig skulde paabegyndes, men som ved de mægtige ny Skatter, det gjorde fornødent, skulde rejse Jyllands Almue mod ham og ved de store Indkvarteringer af Lejetropper berøve ham den fynske Almues Tilslutning.

Straks ved sin Hjemkomst i Efteraaret 1521 paalagde han en *Landehjælp*, der udelukkende skulde betales i Penge. Allerede d. 28. April 1522 udskrev han en ny Skat: Hver Bonde skulde betale 1 rh. Gylden af hver 40 Mark Gods, han ejede. Hvor meget Købstæderne skulde betale, kendes ikke, men de har været skatlagte paa mange Maader baade gennem ligefremme Skatter og gennem Forhøjelsen af Told og Akcise. I samme Maaned blev Kirkens Mænd afkrævet en Trediedel af al deres Indtægt og af al deres Formue. Bag denne vældige Anspændelse af Rigets finansielle Evner stod Sigbrit, og Hadet imod hende er i disse Aar vokset i en forfærdende Grad. Det kom til Uroligheder hist og her. I Aalborg blev Kongens Skatteopkræver og

Lensmand, *Hans Tolder*, dræbt, paa Langeland nægtede man at betale, og saaledes mange Steder. De Penge, der blev skrabet sammen, gik til Troppernes Sold. I Foraaret 1522 blev *Henrik Gjø* af Kongen og Sigbrit sendt til Stockholm med 99,000 Mark, som sammen med 23,000, han laante hos de stockholmske Købmænd, blev udbetalt til Forsvarerne af Byen og Slottet og til Søren Norby, der kort forinden havde modtaget 54,000 Mark af ham. Samme Foraar blev 2000 Mand Lejetropper fra Brandenburg landsat i Skaane; de skulde hver Maaned koste 20,000 Mark. Over Land fra Holsten og Slesvig kom til Fyn de første Afdelinger af de Tropper, som *Henrik d. Yngre af Braunschweig* skulde skaffe: 4000 Mand og 800 Ryttere — maanedlig Sold 60,000 Mark!

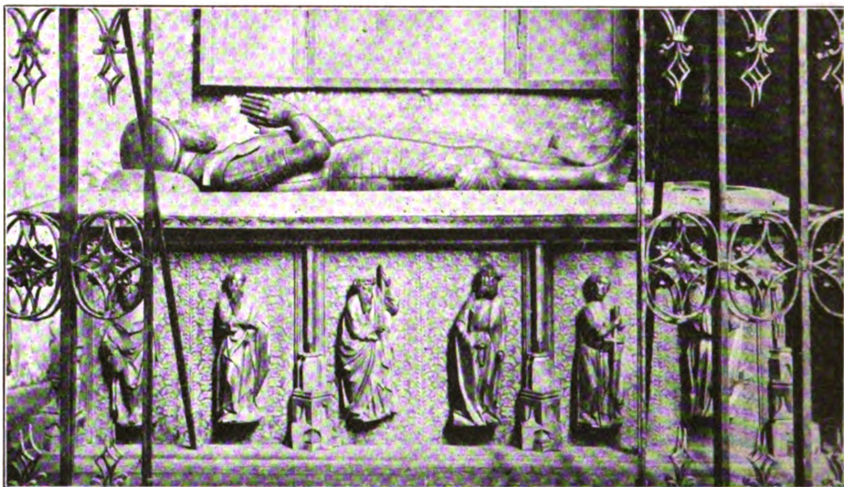
Fra 1501 til 1522 havde Danmark ligget i en stadig Krig med Sverige, kun afbrudt af kortvarige Vaabenstilstande, hvoraf den længste var den fireaarige fra 1512—1516. Ved at Vægten i stadig større Grad var kommet til at ligge paa de fremmede Lejetropper, var Kampmaaden stadig blevet mere kostbar, og Forberedelserne mere ubehagelige for Landets egne Indbyggere, der skulde huse de store Skarer af vilde, ubeskæftigede Krigskarle. Dette er Baggrunden for, at man paa Gottorp i Efteraaret 1522 har skønnet, at Øjeblikket maatte være modent til Udførelsen af maaske længe nærede Planer.

Frederik havde længe indtaget en afventende Holdning. Ved Tronskiftet 1513 havde han afslaaet at blande sig i det danske Riges Anliggender og havde nøjedes med at aftvinge sin Brodersøn de foromtalte 30,000 Mark. Under Sverigeskampene havde han ydet nogen Hjælp til Christians Rustninger, og ved Forliget i Segeberg, der var hans Værk, havde han reddet ham fra Krig med Lübeck i en farlig Stund. At Christian ikke havde overholdt Forligets Bestemmelser, voldte vel Strid, men det, der egentlig fik Bægeret til at flyde over, var Christians uheldsvangre Krav paa Forleningsretten. Dette blev fra Hertugens Side opfattet som et Snigløb mod den Jævnbyrdighed, der hernede havde raadet mellem dem; han nægtede at lyde Kejserens Bud, og under det aabne Brud, der nu kom imellem Kongen og Hertugen, nærmede denne sig til Lübeck og Christians andre Fjender. I Angst for dette og for Afbrydelsen af sin Forbindelse med de nordtyske Hvervepladser maatte Christian foretage sit første Tilbagetog. I *Bordesholm* maatte han købe sin Farbroders fortsatte Neutralitet for Opgivelsen af Forleningsretten og for Løfte om at lade Hertugens Krav paa Norge og paa store Pengesummer indbringe for det danske og norske Rigsraad. Den Afgørelse, der her blev truffet, skulde i Maj 1523 paakendes af fem nordtyske Fyrster. At det holstenske Ridderskab greb Lejligheden til at udvide sine Privilegier, var kun at vente. Ingen fra Hertugriget skulde nu kunne stævnes for det danske Rigsraads

Domstol, og ingen af Ridderne eller Prælaterne skulde kunne dømmes uden af de to Hertuger i Fællesskab.

Hermed mente Kongen med det hastige Sind, der præger ham siden Sveriges Erobring, at være sikker fra Hertugens Side. Dette ses bedst af den Forsømmelighed, han viste i Overholdelsen af Bordesholmsforliget i Maanederne derefter, hvorved han har givet Hertugen et kærkomment Paaskud til det endelige Opgør.

Hertug Frederik havde dog næppe vovet sig frem til et saa far-

Gravmæle i Bordesholm Kirke ved Kiel over Hertug Frederik (I) og hans første Hustru Hertuginde Anna († 1514).
Fotografi

ligt Skridt, om han ikke ved sin Side havde haft Mænd, der kraftigt har tilskyndet ham. Førerne blandt disse har *Johan Rantzau* og *Wolfgang v. Utenhof* været. Fra 1460 har, som før omtalt, et Parti af den holstenske Adel hævdet Tilknytningspolitikken, og et Led i denne Politik har Uviljen mod Hertugdømmernes Deling været. Denne kunde nu bringes til at ophøre, om Hertug Frederik blev Konge af Danmark, og Frederik, i hvis Sind en aldrig nedkæmpet Bitterhed mod den ældre kongelige Linje raadede, har givet efter.

Sent paa Efteraaret 1522 er han gennem en Broder til Bisp Iver Munk i Ribe, *Mogens Munk*, traadt i Forbindelse med en Del jyske Rigsraader: De gejstlige var de to *Bisper af Børglum*, den forhenværende og den daværende, *Bispen af Viborg* og *Bispen af Ribe*. Af verdslige Raader var der foruden Mogens Munk, to gamle Mænd af Slægten Lykke, hvoraf den ene, *Peder Lykke*, havde været imod Christian allerede i 1513, endvidere *Predbjørn Podebusk* og *Tyge Krabbe*. Begge disse

sidste var Mænd af Betydning, overmaade rige paa Gods, raa og brutale, ret Mænd af den gamle Skole, for hvem Christians hele Færd fra først til sidst har været en Forargelse, og begge var de gammeldags troende Katolikker, hvad der i denne Sag maaske har været det afgørende. Tyge Krabbe havde dog stærke personlige Motiver til sit Frafald. Skønt han havde ydet Riget de største Tjenester, var han af Christian II blevet behandlet paa den mest krænkende Maade, ikke blot i en stor Strid om Fiskbæk Gods ved Viborg, hvori han havde Uret, men under Svenskekrigen i 1520 havde han lidt den Tort, at Otto Krumpen var blevet ham foretrukket som Hærfører, og i samme Aar havde Kongen frataget ham Helsingborg. Af Kongen og mange andre blev Tyge Krabbe betragtet som Hovedmanden i den hele Sag. Denne jyske Rejsning, der fik Rigsraadsmødet, som var indkaldt til Begyndelsen af November i Anledning af Bordesholmforliget, til at strande, førte til *Sammensværgelsesbrevet af 21. Dec. 1522*, hvori de ni ovennævnte erklærede, at de var traadt i Forbindelse med Hertug Frederik for i Overensstemmelse med Haandfæstningen at afværge den Ulykke, som Christian ved sit Regimente havde bragt over Kirken, Adelen og alle Rigets Indbyggere. Ved denne Særoptræden har disse jyske Raader krydset de Planer, som det øvrige Rigsraad vistnok allerede da har haft om at tildele Kongen den Belæring, som Haandfæstningen foreskrev for et Tilfælde som dette. Under en Sammenkomst i Odense var Kongen nemlig gaaet med til Afholdelsen af et jysk Stændermøde, hvor han skulde staa dette og Rigsraadet til Regnskab for sine Handlinger. Dette Møde skulde finde Sted i Aarhus d. 25. Januar.

Fem Dage før dette Møde brød de sammensvorne overtvært. Paa Viborg Landsting *opsagde de Kongen Huldskab og Troskab* og opfordrede under Trusler alle Jyder over 18 Aar til at følge dem. Kongen, der var paa Vej til Aarhus-Belæringen, fik vistnok gennem Ove Bille Bud herom og standsede i Vejle d. 22. Januar. En Vaabenhvile blev aftalt, gældende for tre Uger fra 2. Februar at regne, og den 9. Februar skulde Udsendinge fra Oprørspartiet mødes med Kongen i Horsens. Seks af de jyske Raader, deriblandt fire Bisper, kom, men de havde, hvad Kongen gennem Spejdere fik Nys om, 3—400 væbnede Mænd i deres Følge, og bag dem laa Peder Lykke med en Bondehær paa flere Tusind Mand. Kongen, hvis Følge kun var ringe, vovede sig derfor ikke frem, men udsendte i sit Sted Ove Bille og Mogens Gjø, men straks efter Middag afbrød de sammensvorne pludselig Forhandlingerne og flygtede nordpaa, og Kongen skal, grebet af en forfærdelig Tvivlraadighed, Dagen derefter, d. 10. Februar, henved 20 Gange have ladet sig ro frem og tilbage mellem Høneborg, hvor nu Snoghøj ligger, og Middelfart — for derefter at flygte østpaa.

Først en Maaned efter, d. 13. Marts, naaede Frederiks Hærmagt — 6000 Mand Fodfolk med Skyts og 400 Ryttere — op til Koldingegnen, og han satte ikke efter Christian II, men drog til Viborg og lod sig hylde der. Først den 13. April, samme Dag som Kongen flygtede til Nederlandene, gik den unge Hertug Christian (III) over Lille Bælt. To hele Maaneder havde Kongen haft til at samle sine Venner til Kamp, og mange af hans Mænd forblev ham tro, saa længe der var en Gnist af Haab for hans Sag. I Egnen Sydvest for Elben var hans Hververe forlængst i Færd med at samle Lejetropper til hans svenske Krig, og paa Fyn laa Grev

Sølvgylden præget af Hertug Frederik (I) i Husum 1522.

Erik af Hoya med sine Landsknægte. Det er, som om den pludselige Vending, hans Sager havde taget: det jysk-holstensk-lübske Forbund i Vest, der forbandtes med det lübsk-svensk-danzigske i Øst, hvor samtidig Gustav gjorde Indfald i Skaane og Halland, helt har faaet det til at styrte sammen for Christian, raadvild som han ofte var, naar han ikke havde sine nære Venner om sig. De to Maaneder, der gik fra hin Overfart til Middelfart til hans Flugt ud af Landet, giver derfor kun et skævt Billede af Magtforholdet mellem de to Parter, idet hele Foretagsomheden, Fremrykningen, Løfterne og Truslerne udgaar fra den ene Part. Trods dette har Christian haft forbavsende trofaste Venner. Hvad Almuen angaar, stod kun Nørrejylland ham afgjort imod — med Jubel blev Frederik hilset af Stæderne, da han fra Viborg drog sydover —; paa Fyn er Almuen urolig, forpint af Lejetroppernes Indkvartering og brutale Færd, og den 2. April sendes Udsendinge fra alle Øens Købstæder til Hertugen i Vejle med Løfte om Huldskab og Troskab; men da den unge Hertug Christian faa Dage efter kommer, føler han sig ikke tryg paa Almuen og mener, at den i Tilfælde af Kamp lige saa godt kan gaa mod ham som med ham. I Slesvig synes Almuens Stemning at være for Christian II. Det kom til et stort *Bondeting ved Urnehoved*, hvor Bønderne paa et hængende Haar havde besluttet at tage sig selv til Rette. Hvad Sjælland og

Skaane angaar, følte Hertugerne sig i høj Grad paa fjendtlig Grund under Københavns Belejring i 1523, og i Skaane, hvor Malmøborgerne selv forsvarede deres By, var Bønderne lige saa uvillige til at bøje sig for Gustav Vasa som for Frederik og hans Mænd.

Var Almuen saaledes delt efter de forskellige Landsdele, var der overalt Adelsmænd, der forblev Christian tro i det længst mulige. De ni jyske Raaders Tal voksede inden Marts kun til ti, og før Frederik føjede Militærmagt til deres Trusler, gav en Række jyske Stormænd ikke tabt. Mænd som *Mogens Gjø, Ove Bille, Oluf Holgersen Rosenkrantz* paa Tørningslot, *Erik Krummedige* paa Høneborg og *Oluf Nielsen Rosenkrantz* paa Koldinghus havde ikke svigtet Christian, hvis han ikke selv havde svigtet sin Sag. I Slesvig og Holsten blev Frederik vel hyldet som Enehertug kort efter Kongens Flugt, men *Ditlev Brockdorf* holdt dog Flensborg indtil Oktober 1523 og *Mandrup Holck* Sønderborg til faa Dage før Kongens Flugt. Ogsaa den fynske Adel stod delt, og endnu i April gik syv fynske Adelsmænd Bud for Kongen til Frederik i Vejle.

Christian har i de Uger, der gik, fra han havde indvilget i at modtage Rigsraadets Undervisning, til alt var forbi, haft en større Vilje til Udsoning og Imødekommenhed end til Selvforsvar. En Række Handlinger vidner derom. Han har længe ladet, som om han intet vidste om Hertugens Forbindelser med de jyske Raader, og bedt ham optræde som Mægler; han har udsonet sig med Henrik Krummedige, og han har givet Ærkestiftet det omstridte Bornholm og Aahus tilbage; men alt var forgæves.

Tilliden mellem Kongen og hans Venner var og blev dog brudt, og selv saarede han flere af dem dybt ved at vise dem sin ugrundede Mistillid i det afgørende Øjeblik; men værst var det, at selv de Mænd, der ved deres Nærværelse og ved deres oprigtige Venskab til ham kunde have styrket ham til de afgørende Beslutninger, ikke vovede at nærme sig til ham; thi mellem ham og dem stod stadig Sigbrit. I Brev efter Brev vedgaar Danmarks Store, at det er Angsten for denne Hollænderenke, der holder dem borte fra København, hvor gerne de end vilde tjene Kongen. De gentager i omtrent enslydende Vendinger, at „Sigbrit aldrig var Eders Naade vældigere og mægtigere, end hun er nu“; Lensmanden paa Koldinghus frygter for sin Hals, om han kommer hende nær; Lensmanden paa Høneborg, der i eget Paahør er skældt ud for en Forræder og en Tyv, ved, at hun har truet med at halshugge saa mange Riddermændsmænd, der kom over til hans Naade, og han udtaler disse Ord, som mange da kunde have gjort til sine: „Dersom Sigbrit skal være min Dommer og Bødlen min Retter uden al redelig Aarsag, da vil jeg værge min Hals, det bedste Gud giver mig Lykke

til". Mærkeligst er det at se, at ogsaa Rigets Marsk Mogens Gjø har skælvet for Sigbrit. I sit gribende Opsigelsesbrev af 19. Marts 1523 skriver han fra Skanderborg, at Grunden til, at han ikke nu er ved Kongens Side, er hans Angst for Sigbrit. Hun har anklaget ham for at ville være Nørrejyllands Konge og forklaget ham paa mange Maader, „derfor turde jeg ikke give mig did til Landet til Eders Naade, for jeg befrygtede mig, hun skulde lyve mig min Hals af, for hun haver før ganget derefter".

Hvor tidligt Kongen har fattet Beslutning om at forlade Riget, ved man ikke. Han lod Flaaden gøre sejlklar og drog flere Skibe til sig andetsteds fra. Han medtog en Del vigtige Dokumenter og henved 10,000 Gylden, overlod Befalingen over København og Malmø til Henrik Gjø og steg den 13. April med *Elisabeth*, den femaarige Tronfølger *Hans* og dennes to smaa Søstre *Dorotea* og *Christine* om Bord paa det store Skib „Løven". Sigbrit blev, skjult i en Kiste, baaret ud paa Flaaden, og snart lettede den Anker for Nord om Skagen at sætte Kursen mod Dronningens Hjemland.

I saare god Tid var Christian flygtet fra sin Hovedø og Hovedstad. Efter at Københavnerne havde tabt hans Flaade af Syne, skulde der hengaa omtrent to Maaneder, førend de fik Frederik I's Tropper og de første lübske Skibe at se; da havde ogsaa alle de sjællandske Borge overgivet sig, ligesom Helsingborg, Stegehus og Nykøbing Falster, og foruden København holdt kun Malmø, Flensborg, Kalmar, Stockholm, Viborg og de øvrige finske Borge Stand i Haab om, at den lovede Undsætning maatte komme. Men der hørtes intet om en saadan. Maaned efter Maaned holdt Henrik Gjø Modet oppe hos Borgerne og skaffede Udveje for Troppernes Sold ved at træde ind derfor med sin egen Formue, men først efter otte Maaneders Forløb, da Forhandlingerne om Overgivelse ved Nytaarstid 1524 var indledet, naaede Christians Admiral *Tile Giseler* frem til København med fire af Christians Orlogsskibe, en Styrke, der var alt for ringe til at kunne ændre Stillingen for Staden.

Christian, der efter 18 Dages Sejlads var landet i *Veere*, havde nemlig haft de største Vanskeligheder at kæmpe med. Den store Krig var brudt ud mellem alle Vestens Lande: Spanien - Nederlandene - Tyskland - England - Østrig imod Frankrig - Skotland - Geldern, og under disse Forhold laante ingen Øre til Christians Bønner om Brudeskattens sidste Udbetalinger — 150,000 G. Han drog selv til England, men blev afvist; end ikke hans Ønske om i Nederlandene at lade udruste en Undsætningsflaade kunde blive bevilget. Frederik I havde straks stillet sig i et godt Forhold til Regentinden for disse Lande,

Carl V's Faster, *Margrethe*, og hun vilde ikke forspilde sine Stæders store Handelsmuligheder i Østersøen for Christians Skyld.

Afvist i Nederlandene søgte Christian til Nordtyskland, der laa fjernt fra Krigsskuepladserne, og hvor Kejserens Magt kun var svag. *Joachim af Brandenburg* var hans Svoger, Kurfyrst *Frederik den Vise* var hans Morbroder, og hele Landet var et ypperligt Hvervemarked for Lejetropper i de Dage. Den dybt forgældede Stormester *Albrecht af Preussen*, Frederik I's vordende Svigersøn, var mere end villig til at faa Tag i de uhyre Pengesummer, som Christian skulde have ført

Christian II og Frederik I.
Efter Kniepers vævede Tapeter i Nationalmuseet.

med sig, — man talte, vildledt af Christian selv, om 1 Million Gylden —, og i Köln sluttede Kongen uden at ane, hvorfra han skulde skaffe Midler blot til de foreløbige Udgifter, en Række Aftaler med ham og andre nordtyske Fyrster om et forestaaende fire Maaneders Krigstog mod Danmark.

I Løbet af Eftersommeren og Høsten samledes Hærstyrkerne ved Elben, Sydsydøst for Holsten. Deres Tal har været meget stort: 20,000 Mand Fodfolk og 6000 Ryttere af Tidens mest krigsvante Tropper og under dygtige Feltherrers Befaling.

Christians Fjender blev efterhaanden grebet af den største Frygt. Lübeck stillede Forslag til sine Forbundsfæller om at befæste Egnen omkring *Mölln*, der med sine Smaasøer og Sumpe dannede en Art Passnævring, og Frederik, der længe ikke havde villet tro paa Faren,

blev omsider selv saa angst, at han ikke blot lod 3000 Adelsryttere og Hertugdømmernes Bonde- og Borgeropbud besætte *Grandehede* i Stormarn bag Billeflodens Sumpe, men han krævede ogsaa Forstærkninger fra Belejringshæren foran København, ja, til sidst krævede han Opbud af al Danmarks Adelsmagt. Kongen har følt Faren saa aldeles overvældende, at han har været rede til at opgive baade København og Malmø for at standse Christians Fremmarch. Saa alvorlig var dog Stillingen paa Sjælland og i Skaane, at det danske Rigsraad hellere lod Holstens Grænse ligge delvis aaben for Christian, fremfor at forlade de østlige Lande og derved udsætte sig for Udbruddet af omfattende Bondeoprør. De blev alle, hvor de var, og kun de holstenske Ryttere ilede hjem til Holstens Forsvar. Aldrig skulde Christian siden faa saa store Kort paa Haanden, som i Slutningen af September og Begyndelsen af Oktober 1523, da Lübeck og det rige Holsten syntes at være prisgivet ham og hans store Hær. Da faldt alt i de første Dage af Oktober sammen for ham. Uden Udbetalingen af den første Maaneds Sold vilde Hærstyrkerne, der allerede var under Opmarch mod Elben, ikke rykke frem; sammen med Stormester Albrecht søgte Christian, der endnu havde store Summer til gode hos Tysklands Kejser, til sin Morbroder Kurfyrsten af Sachsen og bad ham om et Laan paa 30,000, der kunde have reddet ham, men han fik Nej, og i de næste Dage opløstes Hæren. Tilbage blev kun en Række tyngende Gældsforskrivninger, der end mere fjernede ham fra hans Maal. En Mængde af Tropperne hævdede deres Ret til Udbetaling af Sold for de fire Maaneder, de var lejet for, og kun ved Frederik d. Vises Mægling lod de denne nedsætte til to Maaneders Sold, skønt Krigen slet ikke var begyndt. Efter et Forlig i *Jüterbock* erkendte Christian, at han skyldte Braunschweig 35,000 og Stormesteren 37,000. Dybt rystet af disse for ham saa sønderknusende Hændelser, trak Christian sig tilbage til Sachsen og bad Luther og Melanchton komme til sig i Klostret Schweinitz.

Med Christians ublodige Nederlag var Københavns og Malmøs Skæbne afgjort. Endskønt Hovedstaden, takket være Lübeckernes slette Krigsførsel, ikke led nogen egentlig Nød, og Bønderne paa Sjælland var i den største Uro, var Stillingen dog efter Begivenhederne i Oktober haabløs. Mod Løfte om Amnesti for alle — Hans Mikkelsen og Sigbrit ene undtaget —, mod Løfte om fri Afmarch for Henrik Gjø og hans Lejetropper og mod Tilsagn om, at Frederiks Hær kun maatte marchere gennem Hovedstaden uden at overnatte dér, overgav de to sidste danske Stæder sig til Christians Fjender, og hele Danmark laa nu for Frederiks og Rigsraadets Fødder.

FEMTE AFSINT.

HERRESTÆNDERNES MAGTTID OG REFORMATIONEN.

1. Det andet Systemskifte.

Aaret 1523 blev ikke blot et Personskifte, det blev et *Systemskifte* af endnu mere dybtgaaende Art end det af 1439. I det lille Hundredaar, der var hengaaet, siden Erik af Pommern veg for Christoffer, var Modsætningerne paa mange Maader skærpet, og de to Modstandere, det stærke Kongedømme og Rigsraadsvælden, var hver for sig vokset i Klarhed over deres Maal og ikke mindst i *social Bevidsthed.* For Christian var der en mægtig Idésammenhæng mellem hans ydre og hans indre Politik. I det ydre: Nordens Samling til en ubrydelig Enhed fra Elben til Nordkap, fra Vesterhavet til den finsk-russiske Grænse, Lübecks endelige Betvingelse og den nordiske Borgerstands Overtagelse af Storhandelen fra Rusland til Nederlandene. I det indre: Enevældens Gennemførelse, Nedbrydelsen af Adelens og Gejstlighedens Magt i Lensadministrationen og i dens Godsriger, et kongeligt Sekretærregimente overalt og Næringslivets Opblomstring paa Land og i By. Modsat dette store System stod det, Rigsraadet og Stormændene kæmpede for, *i det ydre:* Fred i Nordens krigsførende Lande, de danske Stormænds Herredømme i Norge, Forbund med et selvstændigt Sverige og med et selvstændigt Holsten, frit Handelssamkvem mellem Jorddrotterne og de lübske Købmænd til fælles Glæde; *i det indre:* en kraftig Hævden af Kaarerigets Traditioner, Stormændenes Herredømme over Lensindtægterne, over de adelige Godsomraader og over deres Undergivne, Bønder saavel som Borgere.

I sine store Træk er Modsætningen den samme som i 1439, og dog mærkes paa ethvert Punkt, at der har været kæmpet og stridt af stærke Viljer siden da. Holstens, Sveriges, Norges og Lübecks Stilling er nu en anden, og i det indre staar Kampen i udpræget Grad om det menige Folks Stilling i Samfundet, dets sociale, retslige og økonomiske Kaar.

Systemskiftets Midtpunkt var denne Gang *Frederik I.* Som Chri-

stoffer af Bayerns blev hans Regering kortvarig — kun ti Aar —, og som denne bar han Hovedet højt paa tyske Fyrsters Vis uden dog at søge Strid med de Stormænd, han skyldte sin Magt, eller at gøre Forsøg paa at ændre det Grundlag, hvorpaa hans Magt skulde hvile. Men Frederik var en mere aktiv Natur. Han eller hans Kreds havde ikke i Stilhed

Frederik I.
Maleri fra Midten af 16. Aarh. paa Frederiksborg.

biet paa de danske Stormænds Kalden, men havde selv grebet ind i rette Øjeblik; han spillede ikke sin Rolle som Stormændenes Repræsentant med den Selvfølgelighed som den føjelige Christoffer. Frederik var sig sin Stillings Vanskeligheder og Fordele fuldt bevidst, han var en beregnende Natur, der forstod ved snild Imødekommenhed at vinde sine Modstandere; han udnyttede alle Muligheder til det yderste og forstod fra en dækket Stilling at tage alle Kræfter i sin Tjeneste, som kunde

gavne hans Sag, og har derved skabt Udgangspunkter for en ny kongelig Magtforøgelse, som skulde komme om ikke ham selv saa hans Søn til gode. Der er i Frederik bag hans stille, kølige Væsen en indre Spænding, et vaagent Blink i hans Øje. „Han ansaas af sine Naboer, skriver en af hans Venner, for en enfoldig, ligefrem Mand, der havde tilbragt sin Ungdom i ørkesløs Fred; men i Virkeligheden var han en forstandig, indesluttet, tavs og taalmodig Mand, der netop ved disse Egenskaber har sat meget igennem; han kunde anstille sig, som om han ingen Forstand havde paa Sagerne, som han dog udførte med Visdom og Dygtighed.“

Udenrigspolitisk set var Systemskiftet saa klart som tænkes kan. I Stedet for den dansk-hollandske Forstaaelse træder en dansk-lübsk. I Stedet for en antiholstensk Politik en Afhængighed af Hertugdømmerne større end nogen Sinde før, i Stedet for et kongeligt dansk Overherredømme over Norge kommer vekselvis det danske og det norske Rigsraad til at herske her; og Krigen med Sverige afløses af Forhandlinger og af Forbund.

Med *Lübeck* var Freden allerede sluttet før Christian II's Flugt. Den 2. Febr. 1523 kom Hertug Frederik til Lübeck, og den 5. sluttede han en Overenskomst med Staden, hvorved de to Parter for evig Tid forbandt sig til et gensidigt Forsvar mod Christian II, idet Danmark lovede Privilegiernes Stadfæstelse og Udvidelse og gav Løfter om, at Handelen skulde gaa fra Rigerne over Østersøen som vanligt i gammel Tid. Af de 6400 Mand, Hertugen medtog, da han drog op i Danmark, var de 2000 Landsknægte, de 200 Ryttere og Skytset fra Lübeck; det var den lübske Flaade, der førte hans Tropper over til Sjælland, og som søgte at indespærre København fra Søsiden. Hele sin Regering ud staar han under Lübecks Vinger, ikke mindst, da han i 1532 atter maatte tage Kampen op med Christian II. Meget af det, der var vundet af Handelsfrigørelse for Købstæderne under det stærke Kongedømme, gik tabt, men til Gengæld blev ogsaa meget tjent ind igen af Stormændene, der nu atter kunde handle frit med de lübske Købmænd. Frederik var dog for klog til at lade det komme til et Brud med Nederlandene, noget Lübeck i høj Grad havde ønsket.

Over for *Holsten* og *Norden* blev Christian II's Magtpolitik afløst af en Freds- og Forbundspolitik. Det er før omtalt, hvorledes en Del af de holstenske Stormænd har krævet en Genoptagelse af den Tilknytningspolitik, man ved Hertugdømmernes Deling havde forladt, og hvorledes denne Politik havde sejret i 1523. Fyrstefællesskabet var genoprettet, og den Mand, der havde formaaet Frederik til at lægge Navn til dette, *Johan Rantzau*, blev dermed den første Mand i Frederiks Styre. Det var en højtbegavet Statsmand og Feltherre. Soldat havde han

været fra sit 13. Aar, og som Pilgrim og Kriger havde han flakket den daværende Verden om fra San Jago i Spanien til Jerusalem, hvor han var slaaet til Ridder. Som Hovmester for Hertugens Søn Christian havde han overværet Rigsdagen i Worms i 1521, og Luthers Optræden havde haft en afgørende Betydning for begge de unge Mænd; han blev siden dansk Rigsraad, Befalingsmand paa Krogen og har sikkert i 1525 reddet Riget for Frederik I. Nær forbunden med Johan Rantzau var den ypperlige Diplomat *Wolfgang Utenhof* fra Sachsen, der havde opholdt sig i Wittenberg allerede fra 1513 og her var blevet overbevist Lutheraner. Holsten gav dog ikke blot store Statsmænd til Danmark, det gav ogsaa som i 1460 umaadelige Pengesummer til at fuldføre Værket af 1523. Flere overordentlige Skatter blev bevilget, de to første alene paa 110,000 Gylden, og store Laan stillede Adelen til Kongens Raadighed. Haand i Haand med Tilknytningspolitikken gik imidlertid *en sær-holstensk* Politik. Som i 1460 og 1522 sikrede Ridderskabet sig i 1524 gennem udstrakte Privilegier: Kun indfødte maatte overtage Len, Herrestænderne skulde være fritaget for Stævning til Herredsting og Landsting, Hals- og Haandsretten blev gjort til et Privilegium for alle Jorddrotter o. s. v. I hvor høj Grad Hertugdømmerne følte sig som ligestillet med Kongeriget, fremgaar ikke mindst af Ordningen af Christian II's Fangenskab i 1532. Som Rantzau'erne og de andre holstenske Stormænd saaledes har hævdet Forbundsunionens Karakter, saaledes ogsaa Frederik I. Han forblev paa Gottorp Slot og styrede Danmark fra det fremmede. Han har endogsaa tænkt sig at oprette et Statholderskab i Danmark enten gennem sin Søn eller gennem fire „ærlige, gode, redelige og alvorlige Dannemænd af Rigens Raad; som ville vide mene Rigens og dets Indbyggeres Bedste, Gavn, Nytte og Bestand og ikke ville alt søge og værge paa deres egen og deres Venner og deres Slægts Gavn og egen Nytte og Bedste". Den bitre, næsten spydige Tone, dette Krav er fremsat i, vidner om Frederiks hele Stilling over for Danmark og dets Store, hvem han gentagne Gange truede med at overlade til deres egen Skæbne, hvad enten de bevilgede ham Pension eller ikke. Frederik var og blev først og fremmest Hertugdømmernes Mand. Forholdet mellem Hertugdømmerne og Kongeriget har atter den aristokratiske Forbundsunions Karakter, blot at Unionskongen nu holder til histnede.

I Forholdet til *Norge* og *Sverige* indtræder ogsaa en afgjort Vending. For sidste Gang i Norges Historie dukker atter Kravene op om den fri Forbundsunion for ikke at dø bort, førend Christian III tilføjede Norges Selvstændighed det afgørende Slag. Efter et kort Tilløb til at fortsætte, hvor Christian II slap, blot med højættede Mænd som *Henrik Krumedige, Vincens Lunge* og andre i Stedet for Christians lav-

ættede Kongetjenere, vendte Bladet sig helt. Vincens Lunge, en fattig, men højtbegavet, livlig Mand, en lærd Humanist, men selvisk og ærgerrig, havde faaet Befalingen over Bergenshus. Han traadte straks i Forbindelse med *Fru Inger til Østraat*, Enke efter Niels Henriksen Gyldenstjerne, hvis Døtre med deres danske Mænd skulde komme til at blive Stammødre til en ny dansk-norsk Adel. Vincens Lunge ægtede den ældste, Margrethe, og har forstaaet, at der gennem hende aabnede sig store Udsigter for ham i Norge. Ved samme Tid kom den nyvalgte Ærkebisp, *Olav Engelbrechtsen*, hjem fra Rom, en nordlandsk Bondesøn, der var lidenskabeligt optaget af Norges Frihedssag. Han for-

Svensk Daler fra 1528 med Gustav Vasas Billede.
Efter »Sammlung L. E. Bruuns Schwedische Münzen«.

langte straks efter sin Ankomst til Riget, at der skulde foretages et særligt norsk Kongevalg og udstedes en egen *norsk Haandfæstning*. Ved hans og Vincens Lunges fælles Anstrengelse blev Maalet naaet, og Frederik I udstedte paa Gottorp Slot d. 14. Nov. 1524 den attraaede Haandfæstning, det sidste, men ogsaa, — som det er sagt —, det vigtigste politiske Lovværk, som i Unionstiden er udarbejdet i Norge. Norge var herefter atter et frit Kaarerige, ligestillet med Danmark, det norske Rigsraads Samtykke krævedes til Optagelse af ny norske Raader, og alle Slotslove skulde holdes til Kongens og Norges Rigsraads Haand. Mod Kongens Vilje fik Vincens Lunge *Hans Ræff* gjort til Bisp i Oslo, da Hans Mule var druknet i Jammerbugten, og den norske Adelsmand *Olav Galle* gjort til Befalingsmand paa Akershus, og da Frederik ikke kunde og vilde drage til Trondhjem, gennemførte Ærkebispen sin Vægring ved at krone ham til Rigets Konge.

Som den aristokratiske Forbundsunion havde sejret i Norge, havde Fred og Forbund afløst Christian II's Krig mod *Sverige*, omend Forholdet ikke var af nogen varm Natur. *Gustav Vasa* havde fortsat Befrielseskrigen langt ud over Sveriges Grænser og sigtede som Magnus Sméks Arvtager mod intet mindre end hele Norge og de danske Lande

Øst for Sundet, men han mødte baade i Norge og Skaane for stærk en Modstand. Kun Bleking og Viken forblev han Herre over. Frederik og det danske Rigsraad foreslog Sverige Unionens Genoprettelse mod Sikring af Sveriges gamle Friheder, og først sent gav Frederik helt Slip paa Tanken om et Overkongedømme i Lighed med sine Fædres. Faren for Christian II var dog for truende. Gustav Vasa sendte Frederik Hjælp til Indtagelsen af Malmø, sluttede i 1524 i samme By en gensidig Overenskomst med Frederik I, og gav, som vi siden skal se, Slip paa baade Viken og Bleking. I 1532, da baade han og Frederik maatte frygte for Christians Tilbagekomst, gjorde han fælles Sag med Holsten, Lübeck og Danmark til Værn for Systemskiftet af 1523.

Som Forandringen over for de omliggende Magter saaledes var fuldstændig, var den det ogsaa i det indre, baade *politisk* og *socialt*. Intet kan være mere modsat Christian II's stærke Holdning over for Rigsraad og Herrestænder end den, som Frederik I maatte nøjes med. Medens Rigsraadet i Christians Tid var svundet stærkt ind i Tal og kun sjældent havde være samlet fra alle Landsdele, voksede Medlemstallet meget stærkt straks ved Systemskiftet. I Haandfæstningen nævnes ikke mindre end tolv gejstlige og 48 verdslige Raader. Noget lignende var sket i Hertugdømmerne, hvor Raadets Magt var gaaet over til den større Landdag. Endvidere hører vi i de følgende Aar atter og atter om Herredage, højtidelige Sammenkomster af det hele Rigsraad til Forhandling med Kongen. Rigsraaderne har nemlig hævdet, at de kun var beslutningsdygtige, naar de alle var samlede, „efterdi at Danmark er eet Rige og een Konning og eet Rigens Raad". Frederik I's Haandfæstning er ogsaa af de særdanske den hidtil strengeste. Den er det kraftigst tænkelige Opgør med Christian II's Regimente og søger atter at fastslaa Rigets Karakter af et frit *Kaarerige* gennem en Gentagelse af de gamle Vilkaar. I særlig Grad gør Haandfæstningen op med Christians Færd over for Kirken og Jorddrotterne. I en Række Bestemmelser sikres *Kirkens Valgfrihed*, dens *Ejendomme* og dens Læres *Renhed;* og skarpt bliver Kravet fremsat om en national dansk Kirke, hvor Bisperne alle er født af adelig Slægt, hvor ingen udenlandske kan trænge sig ind, og hvorfra ingen Sager kan drages til Rom, naar de ikke først var paakendte i Danmark. *Adelen* søgte frem mod et lignende Maal. Ingen andre end Adelsmænd maatte faa de *Len*, der før havde været dem forbeholdt, ingen maatte *adles* uden Rigsraadets Samtykke. Rigsraadet skulde være eneste *Værneting* for Sager mellem Konge og adelige o. s. v.

Om *Stormændenes politiske Magt* i Frederik I's tiaarige Regering er der talrige Vidnesbyrd; det mærkeligste er de endnu bevarede Her-

redagsforhandlinger, især dem fra 1525, 1526, 1527 og 1530, der giver et enestaaende Indblik i Rigets Forhold. Frederik er her utrættelig i sine Krav. I en mut og krænket Tone kræver han sin kongelige Ret, som han synes, han paa alle Maader er berøvet. Han kræver tilbagebetalt, hvad han selv personligt og Hertugdømmerne med ham har lagt ud for at frelse Danmark fra den umilde Christian; han klager over Lensordningen i Riget, der var bragt tilbage til Tilstanden i Kong Hans' Tid, idet mange Regnskabslen atter var blevet Afgifts- og Tjenestelen, og mange Købstæder atter var kommet i Lensmændenes Hænder. Kronens Indtægter, paastaar Kongen, var herved formindsket i en saadan Grad, at der ikke er Tale om, at han kan tage Bolig i Danmark selv, hvad Rigsraadet beder ham om. Rigsraadet undskylder sig stadig med, at naar Kong Hans kunde klare sig, maatte Frederik ogsaa kunne det med de samme Midler, men Kongen erklærer harmfuldt: „at Kronen nu er meget mere besværet end den nogen Tid tilforn været har, efterdi at Lenene er forpantede og forsatte ydermere end udi vor kære Broders Tid, og ikke heller er saadan Lejlighed nu paa Færde, at vi med saadan en ringe Hob kunde drage ned igennem Landene, som vor Broder gjorde". Kongen henviser til de urolige Tider og Angsten for Opstande og paastaar stadig, at det nu er en helt anden Tid end dengang, „desligeste andre Aar, end der var i Konning Hans' Tid". Betegnende er det, at han som Grund herfor bl. a. anfører, at i hans Broders Tid var Krigen „med Stæderne, de Svenske, Hollænderne og andre, som noget var at hente og forhverve, og de maa ikke nu røres, og haver man nu meget større og stærkere Fjender og Genpart, end man da havde, som er kejserlig Majestæt, England, Brandenburg etc. og andre flere". Tiden kræver nu en stadig staaende Hær og en altid sejlklar Orlogsflaade.

Frederik I's Segl. $^2/_3$ St.
Efter Thiset: »Danske kgl. Sigiller«.

Naar Kongen kommer ind paa denne Sag, mærker man ikke blot

hans Angst for Christians Planer og for hans mægtige Venner, men ogsaa den Dygtighed, hvormed han overvaager Forholdene og er fortrolig med Begivenhederne i fjerne Lande: Slaget ved *Pavia*, da Kejseren sejrede over Frankrig, og Begivenhederne i Ungarn, hvor Tyrkerkampen da stod. I haarde Ord taler han Stormændene til, bebrejder dem deres Egenkærlighed, deres Snæversyn, deres svigtende Vilje, naar det gælder om at værge andre Landsdele end deres egen, og i 1525 skammer han Stormændene ud ved at minde dem om Danmarks svundne Storhed: „Sligt et Kongerige, som er berømt og agtet eet med de mægtigste udi al Kristendom, hvilket og tilforn Rom og alt Valland og England med egen Vold og Magt haver undertvunget, som man finder i gamle Krøniker og Historier, desligeste og nu udi stakket forgangne Aar haver tre Gange vundet og betvunget Sveriges Rige". Nu kan Søren Norby med nogle Bønder bringe dette Rige til Afgrundens Rand! Kongen viser, hvordan Lenstjenesten har svigtet, og han kræver hele *Rigets adelige Værnekraft* sat i ny Skik; han kræver Ret og Midler til at holde fremmede Lejetropper til Stadighed, „saa man altid var Almuen mægtig", og atter og atter kræver han Orlogsskibe.

Det synes ogsaa, som om Stormændene har taget sig sammen, og der udarbejdes i 1525 Lister over, hvad Adelsmænd og Lensmænd kan stille i Forhold til deres aarlige Indtægter. Til indenlandsk Tjeneste vil Adelen og Gejstligheden tilsammen møde med 459 Glavind og 265 Skytter; til Tjeneste i Hertugdømmerne vil Rigsraadet stille 353 Glavind, hvoraf Bisperne alene skal stille de 100. Herrestænderne er vel klare over, at som Ærkebispen i Lund er Rigets Port og Beskærmer mellem Sverige og Riget, saaledes er Hertugen af Slesvig Mellemleddet imellem Danmark og Tyskland; men skal der kæmpes histnede, maa det dog være paa Hertugens Bekostning.

Angaaende Flaaden blev det bestemt, at Bisperne og København og Malmø skulde stille hver et Orlogsskib med Bøsser og Værge. De rigeste Stormænd hver en Jagt, og Skibe blev for Kongen bygget i Eckernførde. Kongen fik ogsaa Lov til at hverve Landsknægte, men en Fænnike kostede 50,000 Mark aarligt, og Penge var der ingen af.

Ogsaa paa andre Omraader udfolder Kongen og hans Venner en stor Virketrang. Han foreslaar i 1526 Indkaldelsen af dygtige *Haandværkere*, en god Plattenslager enten til Aalborg eller Aarhus, „paa det Ridderskabet maatte des snarere komme til god Rustning". Kongen vil have gjort noget for fattige og syge, han vil have Apotekere og Doktorer til Riget. Raadet mener, „at det vilde være godt og nyttigt, at de forskrives, og formoder, de skulde vel fortjene saa meget, at de fik deres redelige Ophold, een i Jylland og een i Sjælland". Kon-

gen mener, at der kommer ingen, hvis man ikke sikrer dem deres Løn forud.

Men alt dette krævede store *Pengemidler;* de bevilges, men kommer kun langsomt ind, og dyrt maa Kongen til sidst købe dem med Indrømmelser af farlig Art. I 1523 blev der paalagt Bønderne en haard Skat, 1 Lod Sølv (= 2½ Tdr. Rug) af hver Bonde. Kort før Kroningen i 1514 faar Kongen Ret til at opkræve den store *Kongeskat,* der med det norske Bidrag skulde naa op til 100,000 G., og som skulde ydes af alle, selv de ellers skattefri. Saa udpint var Riget, der netop paa Grund af Skattebyrden havde rejst sig mod Christian II, at kun en Trediedel kom ind. I 1526 atter en Skat: 5 Mark af hver 4 Bønder, og af Bisperne de „fleste Kirkeklokker, Kirkerne i deres Stift kunde undvære og de kunde fange af Almuen med Lempe." I 1530 kom det til en ny stor Skat i Anledning af Christian II's store Forberedelser til Norgestogtet det følgende Aar, en Skat, Kronen maatte betale med saa store Indrømmelser, at Statsmagtens Selvopløsning syntes at staa for Døren.

Kongemagtens Svaghed betød en tilsvarende Svækkelse for de ufrie Stænder, og alt for hurtigt fik *Borgere og Bønder* at mærke, at de ved at fordrive Christian og lade Stormændene komme til Magten var faldet fra Asken i Ilden. Høgene vendte hurtigt tilbage, da Ørnen var borte, og en mere rammende Illustration til Ørnevisen kan næppe tænkes end Povl Helgesens Skildring af Sept. 1523 af Stormændenes Færd: „Sagen har taget en saadan Vending, at den ikke mere falder synderlig i min Smag; ja, jeg har endogsaa fortrudt den Møje, som jeg havde anvendt paa hint Værk, thi Regeringsforandringen er ikke faldet ud efter mit Ønske.... Ja, der er endogsaa dem, som mener, at Kong Christian kun blev fordrevet, for at de store kunde sørge for deres private Fordele."

Povl Helgesen tænker hermed især paa de store *sociale Fordele,* Adelen og Gejstligheden tiltvang sig gennem Haandfæstningen og i første Række paa Bondens Bekostning. Hvor vigtigt det har været for Jordrotterne at hindre en Gentagelse af Christians Partitagen for Bondestanden, faar man et stærkt Indtryk af ved at gennemløbe Begyndelsen af Haandfæstningen. Straks efter Omtalen af Overgrebene mod Kirken, de, der altid anførtes som Hovedaarsagen til Christians Fordrivelse, kommer en Række Bestemmelser om, at Kongen ikke maa befatte sig med anden Mands Fæstere, „dem ud at sætte eller ind"; og Christians Breve om sligt skal være magtesløse. Vigtigst var Bestemmelsen om, at Prælaterne og Ridderskabet fik Ret til at „nyde, bruge og beholde Sagefald med deres egne Tjenere, ligervis som Adelen haver i Hertugriget til Slesvig". De har vistnok herved faaet *Hals- og Haands-*

ret over deres Bønder, en Ret, som Christian II havde nægtet dem under Forhandlingerne i 1513. Den Øvrighedsmyndighed, private Jorddrotter herved over hele Danmark fik over deres Bønder, var, som Arild Hvitfeldt siger, „en drabelig Frihed, des lige ingen Konger udi Danmark havde udgivet.... hvorfor denne Konges Ihukommelse bør hellig og uglemt at være hos os og vore Efterkommere."

En af de betydeligste Fordele, Adelen vandt, mere ved den faktiske Magt, de nu kom i Besiddelse af, end ad Lovens Vej, var, at Christians *Handelspolitik* nu blev opgivet. De laalandske Bønder fik alle Lov til at handle direkte paa Lübeck, men værre var det, at Herrestændernes Handelsvirksomhed nu frit kunde udfolde sig uden noget Hensyn til Kronens Købstæder. I vid Udstrækning har de nu kunnet tvinge deres Bønder til at sælge deres Varer til dem, og de har saa atter kunnet lade dem gaa til Hansestæderne, som de vilde. Povl Helgesen siger, at „Adelens Handelsfuldmægtige have saaledes besat enhver Krog i Riget, at de endogsaa med Lethed kunde indsamle alle Fluerne, om de ellers kunde være dem til Nytte og Fordel." Kongen forbød allerede 1523 denne Tvang over Bonden, men Rigsraadet svarede, at Bonden herved selv søgte at værge sig mod „det uredelige Køb, som Købmændene haver sat paa deres Varer", og foreslog Kongen, at Rigsraaderne i hver Landsdel stævnede Købmænd og „Embedsmænd" for sig og satte „en redelig Skikkelse paa alt Købmandsskab og Embede". I 1525 kræver Rigsraadet Udførselsforbudene paa Korn og Smør ophævet og minder om, at de vendiske Stæder altid har haft „en fri Handling over alt Danmarks Rige med Bisper, Prælater, Riddere og gode Mænd". At disse voldsomme Indgreb i Bønders og Borgeres Liv er kommet i Stand umiddelbart efter Christians Flugt, er det bedste Vidnesbyrd om Systemskiftets dybtgaaende sociale og økonomiske Betydning, og endskønt ogsaa jyske og fynske Bønder og Borgere havde sluttet sig til Oprøret mod Christian, forstaar de, som ogsaa Povl Helgesen siger i Sept. 1523, hurtigt, hvad de har gjort: „De fleste attraar derfor ogsaa nu Kong Christians Ankomst med større Iver, end de før ønskede hans Bortgang".

Der mærkes da ogsaa hele Tiaaret igennem en *Gæring i de ufri Stænder.* Alle Forudsætninger for en Rejsning var for Haanden, især den ofte afgørende: at en Opgangs- og Forhaabningstid brat afbrydes af en stærk Reaktion. Vi hører ogsaa, at de sjællandske og skaanske Adelsmænd i 1523 ikke tør forlade Landsdelene af Angst for, at Bondeoprøret straks skal bryde løs, og stadig er der Tale om Skalke blandt Almuen, der vil forlede den til Oprør. Rigsraadet søger paa den ene Side at imødegaa det med Magt. Medens det i Haandfæstningen kræver Ret til Borgbygning for Prælater og Ridderskab, kræver

det 1525 alle Bymure nedrevet undtagen Københavns og Malmøs. Paa den anden Side mærkes det, at Angsten for at gaa for vidt er over Rigsraaderne. Da det i samme Aar bestemmes, at en Række kongelige Borge skal forstærkes, tilraader Rigsraadet, at man gaar forsigtigt frem, „saa at Almuen ikke formeget fortrælles og bliver deraf uvillige, om noget paakommer“. Det stærkeste Udslag af denne Stemning, som mere end noget andet skyldes Christian II's Lovgivning og Forventningen om hans Hjemkomst har vi i den store *Forordning*, en af de mest betydningsfulde for den danske Bonde, som Frederik I fik Rigsraadet til at udstede, da han d. 14. Maj 1523 drog gennem Odense østover, kun en Maaned efter at Christian var sejlet bort: det befales her, at ingen Fæstebonde, hvad enten han fæster af Kronen, Riddere, Riddermændsmænd eller Bønder, maa udvises af sin Gaard, naar han svarer sin Afgift og gør Ret og Skel. Herved blev *Livsfæstet* gjort til Lov i Danmark, og Vornedskabets mulige Udartning til Livegenskab standset.

Frederiks egen Holdning i disse Sager har været Mæglerens. Han har forstaaet, at Imødekommenhed over for Bondestanden vilde være politisk gavnlig, og han har i denne Retning strakt sig saa vidt, at det vistnok kun kan forklares ved, at han personligt har hældet til Bondens Parti. Samme Aar, som Livfæstet indførtes, har han gjort et Tilløb til Forsøg paa at ophæve Vornedskabet paa Sjælland gennem et aabent, men aldrig udstedt Brev, der stærkt minder om Christian II's Syn paa Sagen, men han er blevet hindret heri af Rigsraadet. Brevet er udstedt fra Nykøbing paa Falster d. 17. Sept. 1523 og lyder saaledes: „Vi hilse Eder alle vore kære Undersaatter, Kronens Skattebønder, Landboer, ihvem som helst I tjene,.... over al Sjælland, Laaland, Falster og Møen, kjærligen med Gud og vor Naade. Vider, kjære Venner, at Vi nu have faaet at vide, hvad Vi tilforn ikke ret havde forstaaet eller faaet nogen rigtig Oplysning om, at I sælges og købes, som andre uskellige Kreaturer af det Gods, som I ere fødte paa, hvilket i lang Tid haver været Sæd i Sjælland og her i Smaalandene. Dette ville Vi herefter ikke tilstede at maatte ske, indtil vi komme vort elskelige Danmarks Riges Raad til Orde, og da ville Vi det saa med dem forhandle, at I skulle herefter blive ved slig Frihed, som vore kjære Undersaatter ere i udi Nørrejylland, Fyen, Langeland og Skaane“. I det bevarede Udkast er Ordene „som andre uskellige Kreaturer“ udstreget, men selve Brevet har Kongen, hvis Medynk eller Angst er blevet vakt ved de Vornedes Klager paa hans Rejse ned gennem Sjælland, desværre ikke vovet at lade offentliggøre. Det samme Indtryk af magteslos Sympati med de smaa faar man af Herredagsforhandlinger af 1526, da kgl. Majestæt har givet til Kende, at Bonden og Almuen skulde ikke overfaldes med Urette etc. Rigsraadet lader ham som Svar herpaa vide,

„at de og hver af dem ville saa skikke sig, imod sine Tjenere og Undersaatter, som de ville være bekendt for Gud og hans Naade, dog saaledes, at hver Prælat og God Mand bliver fuldmægtig at straffe sine Tjenere tilbørlig, om hans Brøde findes, saasom de selv ville forsvare.“ Kongen har til fulde forstaaet, at han var „saavel den fattige som den rige forpligtet at svare til Rette“, men paa Gottorp, fjernt fra Kongeriget har han nærmest været en afmægtig Tilskuer til det for det brede danske Folk saa skæbnesvangre Systemskifte, hvis første Redskab han selv har været.

2. Den landflygtige Konge og Kampen for hans Sag.

Det pludselige Systemskifte, der, takket være dets udprægede sociale Indhold, øjeblikkelig kunde mærkes paa hvert eneste Adelsgods, og som takket være Adelens uhindrede Købmandsvirksomhed, har gjort Livet sværere i Købstæderne, maatte fremkalde en *Længsel efter Christians Tilbagekomst*, og den landflygtige Konge har ikke været ukendt hermed. I Brevene til ham og hans Venner kan man følge, hvad der herom er kommet til hans Kundskab, og det er ikke lidet. De fordrevne har tit været yderst godtroende og har gjort sig store Forhaabninger ud fra ringe og lidet begrundede Antydninger; men Søren Norbys Rejsning, Jydernes Opstand i 1527 og Nordmændenes Holdning i 1531 vidner dog om, at Christian i Hovedsagen kunde bygge paa, hvad Beretterne meddelte. Mest afgjort lyder Efterretningerne fra Norge hele Landflygtighedstiden igennem. I 1524 meddeles det Christian II gennem Hans Mule, at „Almuen raaber Dag og Nat efter Eders Naade“, og at han med 3-4000 Mand vil kunne tilbagetage begge sine Riger. Stærkest Vidnesbyrd om Stemningen i Vestnorge giver Vincens Lunges Breve til Ærkebisp Olav, Oplysninger, der vel før eller siden er naaet frem til Christian. Efter dem at dømme er Almuen i hele Vestlandet Christians svorne Tilhængere og rede alle som een til at gaa ham til Haande. Han skriver i 1526, at Bønderne „er af Hjertet gode Christians Bønder baade udi Danmark og Sverige og Norge“. Denne Længsel efter Christian er ikke blot levende hos Almuen, men ogsaa hos Gejstligheden. Stavangerbispen og Bergensbispen er Christians Mænd, mener Vincens, og han gør sig alle tænkelige Anstrengelser for at fastholde Ærkebispen.

Hvad Danmark angaar, er Billedet mere sammensat: Fra Rom meddeles det saaledes i Marts 1524 til Nederlandene, at Længslen efter Christian er stor i hele Folket, fordi den ny Konge ikke magter at holde Stormændene nede. Hertugen er ikke Enekonge, men hver Adels-

mand i Riget vil være Konge, og Retfærdigheden kan ikke ske Fyldest. Hertug Frederik kæmper for at holde Riget sammen, men vil ligesaa gerne opgive sit Kongedømme, som Christian vil tilbage til det, derfor er der godt Haab. I Sept. samme Aar maner *Christian Pedersen* Kongen til at vende tilbage, da alle, Adelen undtagen, længes efter ham, og i 1526 fik Kongen gennem Ripenseren *Povl Andersen* Bud om, at „baade Købstadmænd og Almue, endog de, som ikke tilforn har været gode paa Eders Naades Side, raaber nu allesammen: „vi faa aldrig Fred og aldrig fare vi vel, førend vi faa Kong Christian igen. Jo længere vi bie, des mere blive vi beskattet, foragtet og fordærvet, og vi have ingen at klage vor Brøst for.“ Især Købmændene er forbitrede over store Skatteopkrævninger og foreholder Stormændene deres gyldne Løfter, dengang „I drev Kong Christian ud“. I Oktober 1526 bønfalder *Peder Stub* fra Viborg Kongen om at komme den længselsfuldt ventende jyske Almue til Hjælp og fri den fra „Galger, Stejler og Sværd“, og i Dec. 1526 mener *Poul Pedersen Kempe,* at ogsaa mange af Adelsmænd og Ridderskab længes efter Forandring. I 1530 faar Christian nøjagtige Efterretninger om Tilstanden i Danmark. De gaar især ud paa, at Købmændene „beklager dem svarligen over alle Lande, at Herremændene have al deres Handel og Købmandsskab fra dem“; Københavnerne har forstærket deres Befæstning med ny Volde, om det er Kong Christian til gode eller Rigsraadet, véd enhver god Besked med, og selv

Christian II.
Træsnit i Hans Mikkelsens Oversættelse af Det ny Testamente.
Efter Original paa Frederiksborg.

en stor Del af Adelen længes efter Kongens Hjemkomst. At der er sket et Omslag i Stemningen i store Dele af Danmark i Lighed med det af Povl Helgesen i 1523 meddelte, er sikkert og vist, og Budskabet herom har opmuntret Christians Venner. At Frederik ikke var utilbøjelig til at opgive Danmark, og at Sønnen Christian ingen Længsel havde efter at følge ham efter paa Tronen, var dem heller ikke ukendt.

Paa Baggrund af dette hurtige Stemningsskifte arbejdede Christians Venner og han selv, mest, tør man vist sige, de første; hos dem er Haabet stærkt, og Vovemodet altid rede, og atter og atter driver de den nølende Konge frem med trøstende, manende eller dadlende Ord. Dristigst og mest virksom af dem alle var *Søren Norby*, hvis Flugt fra Norden i August 1526 betyder Afslutningen af den første store Kamp for Christians Sag.

For Søren Norby var den Tid nu inde, da han som „Guds Ven og Alverdens Fjende" sammen med faa andre Søhaner som den unge, heltemodige *Claus Kniephof* og *Skipper Clement* skulde føre en Kamp for sin Konge og for hans Sag, en Kamp, hvorunder han udfoldede en Udholdenhed og en Raadsnarhed uden Lige, en Evne til saavel at udnytte alle storpolitiske Muligheder som at redde sig selv gennem de vanskeligste Snævringer, og alt dette i Forbindelse med en Ridderlighed og et frisk dansk Sømandshumør, der vel i vor Historie er uden Sidestykke. Sammen med den brutale, men kraftfulde *Jens Holgersen Ulfstand* er hans Navn knyttet til den første danske Rigsflaades Sejre i Krigen 1510—12, og han, der stammede fra en fattig fynsk Adelsslægt, havde herunder vundet sig et rigt Bytte. Efter Kampe i Geldern og under Island mod de vilde engelske Fiskere og Købmænd havde Christian betroet ham Gotland, den vigtigste sømilitære Post under Svenskekrigene, og fra Visby raadede han over Østersøen med sin lille Flaade og sine 1200 Landsknægte.

Da baade Malmø og København var faldet, sad Søren Norby stadig paa det uindtagelige Visborg, den eneste Rest af hans Herres tre nordiske Riger, og med en utrolig Behændighed forstod han at drage Fordel af Øens fortrinlige Beliggenhed og af de tre forbundne Magters Begærlighed efter at komme i Besiddelse af den i Aarhundreder omstridte Ø. Da omsider i 1524 Gustav Vasa med Lübecks Hjælp var ved at blive ham for stærk, gav han sig i sidste Stund ind under Frederik I, og en fortsat Krig var derved blevet til en Krig mellem de to nordiske Forbundsfæller. Ved Lübecks Hjælp blev det undgaaet, og et Kongemøde i Malmø fik, takket være Lübecks Mægling, til Resultat, at Gotland skulde forblive ved Danmark, men Søren Norby fjernes. Søren Norby lod sig imidlertid ikke fjerne. En Flaade blev sendt mod ham, men trods de Danskes Overtal og Mytteri blandt hans egne Tropper sad han

snart ligesaa fri som før paa Gotland og var tilmed atter blevet Christians Mand. Dette fik de Svenske og de Danske snart at føle. I Sverige var han traadt i Forbindelse med Sturepartiet, der trods Aareladningen i 1520 havde ondt ved at taale Vasaslægtens ny Magtstilling; et Ægteskab mellem Kristina Gyllenstierna, Sten Stures Enke, og Søren Norby har været paatænkt, og denne var af Christian udpeget til fremtidig Statholder i Sverige. I Danmark byggede han paa de skaanske Bønders Misfornøjelse og, som det viste sig, med fuldkommen Ret.

I April 1525 brød nemlig et stort *østdansk Oprør* løs. Søren Norby landede i Skaane, hvor der havde været Uroligheder allerede i 1524, og næsten øjeblikkeligt stod det hele Landskab i Kamp mod Adelen og Gejstligheden. Kun Malmø og Helsingborg holdt Stand. I Malmø havde

Skilling præget af Søren Norby i Visby 1524—25 med hans eget og det danske Rigsvaaben.
Efter »Aarb. f. nord. Oldkyndighed« 1891.

den gamle Hugaf *Tyge Krabbe*, den betydeligste af Oprørspartiet i 1523, søgt Tilflugt sammen med den skaanske Adel, som netop han, ved at love den øget Magt over Bønderne, havde forledt til Frafald fra Christian II, og Helsingborg var atter blevet hans Forlening. En Stund syntes Faren overhængende for Frederik I's Kongedømme baade i Danmark og i Norge, hvor den unge Kaperkaptajn Claus Kniephof vakte Uro, og det danske Lensopbud svigtede ganske. Da greb Lensmanden fra Krogen, Holsteneren *Johan Rantzau*, ind. Han landede i Malmø med et ringe Antal Landsknægte, og i Kampen mod Tidens mest fremskredne Krigskunst bukkede de store Bondeskarer under. Johan Rantzau og Søren Norby mødte aldrig hinanden, men medens Søren Norby laa for Helsingborg, blev Bondehæren, der ogsaa denne Gang som i 1441 havde søgt ind bag en Vognborg, slaaet ved *Lund*, og da Søren Norby havde søgt Tilflugt i Landskrone, blev en Bondehær, der vilde komme ham til Undsætning, slaaet ved *Bunkelofte* Lund. Hermed var Nederlaget beseglet, men atter reddede Søren Norby sig, takket være hans Fjenders Strid om Gotland. Mens der kæmpedes i Skaane, kastede Lübeckerne sig over Visby, som de nedbrændte, og for at hindre dem i at blive Herrer paa Visborg sluttede de Danske Fred med den i

Landskrone indesluttede Søren Norby. Efter en ny Række eventyrlige Tildragelser —, hvoraf Vendelboen Skipper Clements Flugt med to af Frederik I's Skibe fra Københavns Red ikke hører til de ringeste —, sad en holstensk Adelsmand som Frederiks Lensmand paa Visborg, udpeget dertil af Lübeck; denne Stad raadede for 50 Aar over Bornholm, og paa Sølvitsborg i Bleking raadede Søren Norby, i den danske Konges Navn, ivrigt optaget af fra dette farlige Punkt, hvor de danske og svenske Interesser stødte sammen, at faa de to Konger i Strid med hinanden om selve Sølvitsborg Slot. Men atter gik det som i 1524, Sverige, Danmark og Lübeck gjorde fælles Sag imod Christians Ven, og efter en heftig Kamp paa Havet d. 24. Aug. 1526 mellem Søren Norbys lille Flaade og den lübske maatte han flygte østover. Snart efter at være landet paa Livlands Kyst var Søren Norby med 150 Mand paa Vej til sin Konges tidligere Forbundsfælle, Storfyrst *Vassilij IV Ivanovitsch* i Moskva. Atter her blev hans Trofasthed sat paa en haard Prøve. Storfyrsten havde skiftet Parti og paatænkte i Forbund med Gustav Vasa at foretage et Angreb paa Norge, men Søren Norby svarede nej til Opfordringen om at være medvirkende hertil, og først efter halvandet Aars Fangenskab slap han paa Kejserens og Kong Ferdinands Bøn bort og er vistnok i Nov. 1528 efter en mærkelig Rejse gennem det halve Europa kommet til „het Hof van Denemarken“ i Lier.

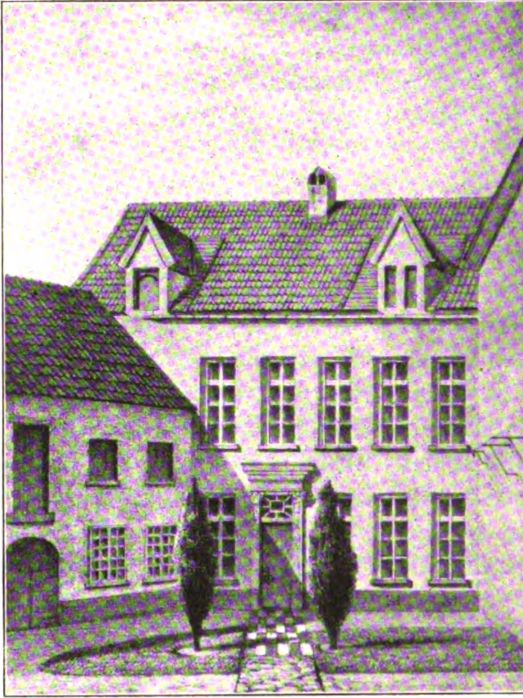
Medens Søren Norby kæmpede paa Østersøen og i Skaane, var Christian flakket om i Nederlandene og Tyskland, kæmpende med Fattigdom og Kreditorer, med sig selv og med sine mægtige Slægtninge.

Talrige Breve fortæller den Dag i Dag om denne Skare Mænd, der fjernt fra Hjemlandet arbejdede for Christians Sag, bag hvilken somme af dem vel har skimtet Folkets Sag. Det, der har præget deres ydre Liv i disse 7—8 Aar, er den Nød og Fattigdom, der har hindret hvert af deres Skridt, den Kamp med Værter og Værtinder, med Kreditorer af alle Arter, som de daarligt klædte, ofte halvfrysende Mænd har maattet føre, samtidig med at de forhandlede med Verdens mægtigste Mænd for den fødte og kronede Hersker over tre Kongeriger. Den ydre Kreds strakte sig til Tider fra Malmø, København, Viborg, Ribe over Bergen, Kampen, Amsterdam, London og lige til Paris, Madrid, Rom, Wittenberg og Berlin. Iblandt dem var Mænd af flere Nationer. Der var Folk som de tre Skotter *Alexander Kinghorn*, en overordentlig dygtig Læge, Professor og Diplomat, Christians faste Forbindelse med Skotland, *Robert Barton*, en af Landets betydeligste Mænd, og *David Falkoner*, Købmand i Edinburgh; de to sidstnævnte var store Kaperhovedsmænd, der gjorde Christian mange Tjenester. Der var Tyskere som den dygtige og slagfærdige Diplomat *Cornelius Schepper*, Adels-

manden, den flotte *Jürgen v. Minckwitz* fra Lausitz, den sprogkyndige Lægesøn *Melchior de Germania* og *Johann v. Wese.* Der var Nederlændere som Sigbrits Broder *Hermann* i Amsterdam og den fromme *Willom van Zwoll,* Christians Furér, der blev Martyr for sin evangeliske Tro; og skjult et Sted i Gelderland levede Mor Sigbrit, som Kongen stadig stod i Forbindelse med. Hvor dygtige og fremragende end mange af disse var, er det dog de danske, der i særlig Grad fanger Opmærksomheden ved det dybe Hengivenhedsforhold, hvori de stod ikke blot til Kongeparret, men ogsaa til deres Sag i Danmark. Ude omkring færdedes, foruden Søren Norby, Claus Kniephof og Skipper Clement, Adelsmænd som *Henrik Gjø* og hans Ven *Niels Pedersen Halweg,* der som *Lambert Hansen* fra Ribe gik ud paa Kapertogt i Kongens Tjeneste, medens *Jorgen Hansen* af al sin Magt ydede dem Hjælp fra sin faste Udkigspost i Kampen, hvor han var blevet optaget som Borger. I den indre Kreds stod den sparsommelige Regnskabsforer *Hans Mikkelsen* i Strid med alle om de faatallige Gylden, han skulde forvalte; der var Kongens Kanslere, den lærde og uselviske *Claus Pedersen,* der i 1525 døde i største Armod, og hans Afløser *Gotskalk Eriksen Rosenkrantz,* der som troende Katolik fik sig overladt Kongens Børn, da de blev taget fra denne paa Grund af hans Frafald. Der var endelig Kongens Sjælesørgere *Jens Mikkelsen Moenbo,* den fanatiske *Poul Pedersen Kempe,* der stadig snakker op om sine hebraiske og græske Bøger, den upraktiske, men hjertensgode *Christian Winther* og saa til sidst selve *Christian Pedersen.*

Disse mærkelige og mangeartet begavede Mænd, der for en kortere Aarrække eller for hele Livet havde valgt at tjene den jagede Ørn, fik snart et fast Midtpunkt i Nederlandene. I Begyndelsen havde Kongen flakket hvileløs om, ofte vidste ingen, end ikke Dronningen, hvor han var, angst for Kreditorerne fra Jüterbock, især for Stormesteren af Preussen, der endog søgte at lægge Haand paa Dronningen for at faa Sikkerhed for sit Tilgodehavende. Fra 1524 til 1531 blev *Lier,* mellem Antwerpen og Mecheln, en stille By ved en Biflod til Schelde, det faste Punkt i Christians Tilværelse. I en rummelig Bygning indrettedes her med Regentinde Margrethes Samtykke „het Hof van Denemarken", og fra Slutningen af 1524 har man Christians *Ordinancie for Hofholdningen,* der i mange Enkeltheder lader os se det daglige Liv i den store Ovnstue med de to lange Borde, hvor hans lille Hof blev bespist i tre Hold, ligesom den ogsaa fortæller os om de andre „Mag" (Værelser), som Kongen og hans Børn kunde gøre sig til gode med. For en Pension af 500 Gylden om Maaneden, som hverken Kejserens eller Dronning Elisabeths Henstillinger kunde faa Margrethe af Nederlandene til at forøge, skulde hele Styrken af hjemmeværende og

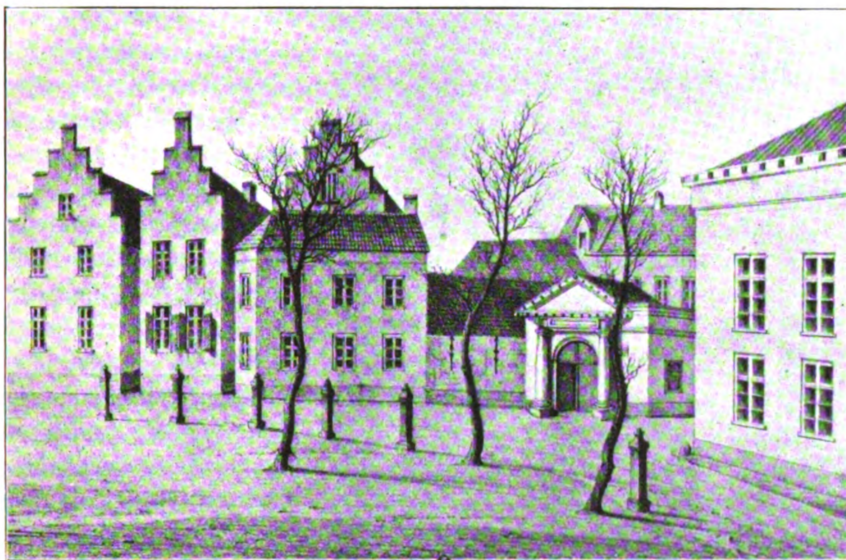
borteværende Hjælpere holdes oppe. Brevene fra og til Lier vrimler med Smaatræk, der dels giver Indblik i Vennernes Udholdenhed, dels vidner om, at disse samme ofte var meget smaa Mennesker. Krybben var tom, og Misundelse og Angiveri havde let ved at indfinde sig, og Kongen, der skulde holde dem alle samlede om det store Maal, var den, der hurtigst fattede Mistanke.

»Het Hof van Denemarken«, Christian II's Bolig i Lier.
Efter Sick: »Nogle Bidrag til Christiern den andens Hist.«

Som om de paatvungne Vanskeligheder ikke var store nok, gjorde Christian dem endnu større ved ud fra et rent personligt Behov paa det mest kritiske Punkt af sit Liv at kaste sig ind i den religiøse Strid, der da rasede i Tyskland, og det paa en Maade, hvorved alt var at tabe, men intet at vinde. Atter brød Christians indre Livstrang sig Vej gennem al den hensynsløse macchiavellistiske Vilje til Magten, som syntes at maatte kvæle alle slige Nykker. Fra sit Møde med Luther selv i Klostret Schweinitz, hvorhen han jo var tyet efter Nederlaget i Oktober 1523, gik han ud som personligt grebet af dennes mægtige Forkyndelse, og lad være, at han siden svigtede den med Munden, at Vejen til atter at øve Kongegerning i det danske Folk fik ham til at afsværge den lutherske Lære: i hans sammensatte Sjæl havde Luthers Ord dog fænget, og sammen med sin Søster Elisabeth af Brandenburg, der Side om Side med ham og Dronningen den Dag i Schweinitz lyttede til Luthers Prædiken, har han for denne Sag bragt større Ofre end maaske nogen anden samtidig Fyrste. En Til lang har han opholdt sig i Wittenberg i Maleren *Lucas Cranach den Ældres* Hjem, og herfra stammer flere Træsnit af ham, bestemt til de Forsvarsskrifter, han under sin Landflygtighed lod udsende.

Om Christians eget *personlige Forhold* til det ny Evangelium er der visse Vidnesbyrd, hvis Rækkevidde, hvor der er Tale om en saa lukket Personlighed som hans, sikkert er større end det kunde synes ved første Blik. I Brevene fra Tiden efter Mødet med Luther kommer der stærke religiøse Vendinger, som senere forsvinder. Til Elisabeth skriver han i 1524, da hun ængstes for hans Sikkerhed, at de har een, som tager Vare paa dem og ikke forlader dem; det er Kristus, og han be-

Pladsen foran »Het Hof van Denemarken« (Bygningen t. h.).
Efter Sick: »Nogle Bidrag til Christiern den andens Hist.«

faler hendes Liv og Sjæl i hans Vold til evig Tid. Han kan begynde et Brev til hende ved samme Tid med Ordene: „Naade og Fred udi vor Herre Jesu Kristo være med Eder. Amen!“ Meget tungt synes det ogsaa at veje, at Christian, umiddelbart før store, afgørende Forhandlinger, der i 1524 skulde finde Sted i Nürnberg, hvor dengang Striden om den rette Altergang var paa sit højeste, tillader Elisabeth, der skal være hans Fortaler, at gaa til Alters paa luthersk Vis eller ligefrem opfordrer hende dertil. Elisabeth fulgte hans Raad uden at agte paa den store Forbitrelse, hun derved vakte hos sin Broder og *Hannaert*, Kejserens næsten almægtige Raadgiver i Christians Sag.

Straks efter sit Møde med Luther tager Christian fat paa sine Bestræbelser for at faa *det ny Testamente* oversat. Arbejdet udføres af *Christian Winther* og *Hans Mikkelsen*, og da det er færdigt, følger Kongen og Dronningen Trykningen fra Skridt til Skridt med stor Interesse.

Efter en Oplysning fra 1527 har Christian endog selv syslet med en Oversættelse af en Del af det gamle Testamente. — Da Oplaget af Hans Mikkelsens Oversættelse var opbrugt, har Kongen sat Christian Pedersen i Gang med samme Opgave. Som Christian er en af de første Danskere, der inderligt har knyttet sig til Luther, saaledes fik hans Bibeloversættelse en Hovedindflydelse paa Evangeliets Fremgang i Danmark.

Dronning Elisabeth.
Træsnit fra 1525.
Efter »Kunstmuseets Aarsskrift«. III.

Hvad der fra den følgende Tid kan fortælles herom, krydses Gang paa Gang af Træk, der viser, hvordan Kongen maa tage Hensyn til sin mægtige Slægt, der har hadet og forfulgt Lutheranerne efter Evne. Den 9. Juni 1524 raader han Elisabeth til over for Fasteren at undskylde deres Wittenbergophold med en Henvisning til deres store Fattigdom og til, at ingen anden end Kurfyrsten her har villet give dem Husly. Den samme pinagtige Dobbelthed har præget hans Færd ved den oprigtigt lutherske Dronning Elisabeths Dødsleje den 19. Jan. 1526, da det over for det nederlandske Hof gjaldt om at hævde, at hun var død i den hellige Kirkes Tro, men over for Luther, at hun var død som Lutheraner.

Under de haarde Forfølgelser, der just da begyndte, og nøje overvaaget af den fremmede Regering, af hvis maanedlige Understøttelse han og alle hans havde det daglige Brød, har Christian søgt at holde Forbindelsen oppe med de protestantiske Kredse i Nederlandene, med „de kristelige Brødre i Andorp“ og med „Prædikanter af den lutherske Sekt“. Politisk Fordel har han ikke kunnet drage af sit Forhold til Luther, i hvert Fald er dette for intet at regne mod den Skade, det har

voldt ham. I 1525 er der en vild Plan fremme om, at Lutheranerne i Hansestæderne med Danzig i Spidsen skal frembringe en Omvæltning i Stædernes Politik i Alliance med Christian; i samme Aar tager Luther sig ivrigt af Christians Sag og fordømmer haardt det Opror, der har berøvet ham hans retmæssige Krone; i 1526 har endvidere Tanken om at vinde Adelen ved, at man overlod den Kirkens Rigdomme, været fremme i Christians Kreds, og endnu flere Træk kan anføres til Belysning af, hvilken Støtte den landflygtige Konge kunde vente af sine lutherske Forbindelser. Fra 1526, da hans Farbroder havde knyttet sig til den begyndende lutherske Bevægelse i Danmark, og han kun som Modreformationens Mand kunde haabe paa Hjælp af sine Slægtninge, var Troskab imod Luther dog afgjort det, der mest af alt kunde skade ham. Men Christian holdt endnu fast. I 1528 hjalp han sin Søster Elisabeth, der for Luthers Skyld havde brudt med sin Mand, Kurfyrst Joachim af Brandenburg, til at flygte til Sachsen, noget, der medførte det fuldstændigste Brud med denne mægtige katolske Fyrste, der ikke havde været uvillig til at hjælpe Christian, og selv da han for at faa Hjælp til det sidste, store Forsøg paa at komme tilbage til Danmark i 1530 har afsvoret sit Forhold til Luther, kæmper han stadig og beholder endnu en Tid den stærkt lutherske Christian Pedersen hos sig som Sjælesørger trods Advarsler fra Hoffet. Lige til Afrejsens Øjeblik er denne beskæftiget med en Række boglige Arbejder, der skal tjene til Lutherdommens Udbredelse, naar Christian atter var blevet Herre i Norden. I 1529 fuldender og udgiver han sin Oversættelse af det ny Testamente, der var Hans Mikkelsens langt overlegen i enhver Henseende, og i 1531 besørger han en ny Udgave af denne og faar flere lutherske Opbyggelsesskrifter skrevet og trykt.

Christians egen fortvivlede Stilling, hans afgjort lutherske Sindelag, de almindelige politiske Forhold, Krigstidens store Pengeknaphed og de nederlandske Handelsinteresser i Frederik I's Farvande gjorde, at han ingen virkelig Støtte fik hos sine mægtige Slægtninge i Spanien, Nederlandene, Sachsen, Brandenburg og Østrig. I Modsætning til Margrethe af Nederlandene har Kejseren dog af Hensyn til Elisabeth været villig til at hjælpe ham og dermed sine Søsterbørn tilbage til Danmark, og han har tænkt sig dette Land som et Arverige i det habsburgske Hus. Efter hans Ønske var der derfor blevet afholdt et stort Møde i Hamburg i 1524, men uden Resultat. Danskerne nægtede atter at tage Christian tilbage, og fra kejserlig Side kunde man ikke paa dette Tidspunkt vove sig langt frem. I 1526 gav Kejseren Hertug *Henrik den Yngre* af Braunschweig Tilladelse til at hjælpe Christian tilbage til Danmark, om denne kunde rejse Penge til Lejetropperne. Angsten i Frederik I's Omgivelser var dengang stor, og Søren Norbys For-

drivelse fra Sølvitsborg var foranlediget heraf; men efter at Tyrkerfaren var vokset ved Kong *Ludvig II* af Ungarns Fald i Slaget ved *Mohacs*, fik man andet at tænke paa i Mellemeuropa, og atter maatte Christian opgive sit Tog. Først i 1529, da der blev sluttet Fred mellem Carl V og Frankrig, og da endelig den ham saa umilde Statholderinde Margrethe var død i 1530, begyndte det omsider at lysne for ham.

3. Reformationens Gennembrud.

Systemskiftet af 1523 og det nu skildrede Forhold mellem den fordrevne Christian II og den menige Almue paa den ene Side, og Frederik I og Herrestænderne paa den anden blev afgørende for *det danske Kirkebrud* baade i dets ydre Form og i dets hele Karakter. Rundt om høres i de Dage om stærke Fyrstepersonligheder, der tvinger deres Lande til at følge den Tro, de selv ejer eller foregiver at eje. I Danmark skete, i hvert Fald i de førende Stæder, den afgørende Ændring nu som ved Overgangen fra Hedenskab til kristen Tro uden Tvang fra oven. At dette blev Tilfældet, skyldes utvivlsomt det ellers i saa mange Retninger sørgelige Systemskifte i 1523. Med sin fremfusende Natur, der kun tog lidt Hensyn til, hvad andre mente og tænkte, vilde Christian II, naar han før eller siden var blevet grebet af Evangeliet, have fremkaldt en voldsom Ændring; og var den lykkedes, var det blevet Kongens Værk. Nu kunde han kun fra det fjerne virke ved aandelige Midler, mest ved „Guds Ord“ gennem sine to Bibeloversættelser. Frederik I maatte i Medfor af sin Karakter og af Forholdenes Magt, af den „danske Frihed“, der havde sejret i 1523, gaa helt andre Veje. Han maatte arbejde inden for det bestaaendes Rammer, og ikke blot tage de hjemlige Kræfter i sin Tjeneste, men tilmed lade dem for Samtid og Eftertid fremtræde som de førende i Udviklingen i højere Grad end de vistnok i Virkeligheden har været det. Med en stille, næsten forborgen Sikkerhed har han — uvist af hvilke Motiver — sat ind i den religiøse Brydning. Trods Kronens sociale og politiske Tilbagetog har han over for de opadstræbende Købstæder og de høje gejstlige Embedsbesættelser, to Omraader, der allerede længe havde været Kronen særligt underlagt, kunnet gaa sine egne Veje. Ved at tage de evangeliske Købstadprædikanter i sit Værn mod den biskoppelige Jurisdiktion og ved en klog Indgriben i Bispevalgene, hvorved han ikke mindre tog Hensyn til Adelens Forrettigheder end til Ordets Frihed, lykkedes det Kongen — trods Systemskiftet — at berede Vejen for de ny Strømninger, der baade udefra og indefra bankede paa det gamle danske Samfunds Porte.

For at forstaa den danske Reformations Gang og især Mænd som Christian II og Povl Helgesen maa man erindre visse Forhold i Reformationens almindelige Historie, som man først sent har faaet Øje for. Denne den mest dybtgaaende Ændring i den germanske Verdens Tankegang er, som allerede paapeget under Skildringen af Senkatolicismen, ikke kommet som et skarpt Brud med det bestaaende. En lang Række *glidende Overgange* har ført til Maalet, og det et Maal, som ingen oprindeligt har villet vedkende sig. En Lykke er det, at vaagne Mænd i Danmark har fulgt med i denne Udvikling, og at vi i Reformationstiden — som vel overalt i det danske Folks Historie — kan tale om en hjemlig Forberedelse til det store Skifte. Som et første Skridt frem mod ny Tider maa det Forbund opfattes, som efter Baselkonciliets Dage var sluttet mellem Pavemagt og Fyrstemagt, hvorved der var dannet *Landskirker* paa helt romersk-katolsk Grund, en Udvikling, Danmark i Christian I's og Hans' Tid til fulde har gjort med. Den *bibelske Reformkatolicisme*, der endnu ikke rører ved de bærende katolske Tanker, men vil give Bibelstudium og Reformer af Gejstlighedens og Munkenes Liv den størst mulige Plads, præger det humanistiske Tidsrum og faar her hjemme det klareste Udtryk i Christian II's Lovgivning og i Povl Helgesens hele Liv. De to følgende Tidsrum staar begge i Luthers Tegn; i dem begge kræves dybtgaaende Ændringer i Kirkens Syn paa Forholdet mellem Gud og Mennesker og mellem Mennesket og dets Handlingsliv, i dem begge træder Naadens altovervældende Betydning frem og Tanken om det almene Præstedømme; men indtil 1522—25 vil Luther intet Brud med Kirken, hvor meget denne end ved Bandlysning og under Rigsdagen i Worms prøver at støde ham ud; han vil Haand i Haand med alle troende *en indre Omlægning* med saa faa ydre Ændringer som muligt; først sent drives han til *det store Brud* med den hellige almindelige Kirke. Ogsaa disse to sidste Udviklingstrin findes i den danske Reformationshistorie, blot at Skellet mellem det første lutherske Stade og Kirkebruddets „Bulder og Bang, Tvedragt og Uenighed“ hos os er meget skarpt.

Det Aar, hvori Luther opslog sine Theses mod Afladshandelen, blev ogsaa for den danske Reformkatolicisme et Mærkeaar. Der havde allerede før paa mange Maader været rettet Angreb paa Gejstligheden og Munkeordenerne fra forskellig Side. Morten Børup havde i Slutningen af det 15. Aarh. i sine „Syv Byrim“ angrebet Munkekapitlerne i Børglum og Odense og Kapitlet i Roskilde for deres manglende Lærdom, og *Niels Høeg*, der døde i 1522, havde vist sig „som en Fjende af Gejstligheden, fordi han spottede over visse Folks Laster og Hovmod og var en Modstander af Biskoppernes Overdaadighed og Stolthed“. Begge var de dog fromme Mænd, Niels Høeg viste det ved de Kalkmalerier,

han lod male i Skive Kirke. I 1517 antog Angrebene en skarp og principiel Karakter rettet imod hele den katolske Kirkes daværende Styre. *Povl Helgesen* paatalte nemlig i dette Aar i en nu tabt Tale de kirkelige Embedsbesættelser, hvis skandaløse Karakter før er omtalt, og han stemplede dem som Simoni, som Handel med det Hellige. To Aar senere skænkede Kong Christian, der havde et vaagent Øre for alle Tidens ny Rørelser, St. Jørgens Gaard ved København til Povl Helgesens Kloster, Karmeliterhuset i Helsingør. Dette havde nylig oprettet et „Hvidekloster“ i København, og ved Hjælp af Kongens Gave kunde Karmeliterne nu indrette det til et Kollegium og holde en Lektor ved Universitetet, og denne blev naturligvis Povl Helgesen. Han fik saaledes nogle Virkeaar i København, der blev af største Betydning for en Række unge Mænd, der af ham blev vist hen til Bibelstudier, til de positive Sider i Luthers Forkyndelse og til — ud fra den bibelske Reformkatolicisme — at se den senkatolske Kirkes Skrøbeligheder dristigt og fordomsfrit i Øje.

Kalkmaleri i Skive Kirke med Billeder af Apostlene Jakob, Bartholomæus og Matthæus.
Efter Akvarel af Magnus Petersen i Nationalmuseet.

Povl Helgesen, der var født i Varberg, og hvis Moder var svensk, var nemlig i ualmindelig Grad en uforfærdet Mand; han var sig sine Meninger som sine Vildfarelser bekendt som kun faa og havde en brændende Lidenskab for Sandheden, hvor han end fandt den, om det saa var i sine Modstanderes Kreds. Han var lige saa fuld af Fordømmelse af sin Kirkes store Brøst som dybt overbevist om, at den — og den alene — hvilede paa Sandhedens faste Grund, den, som netop Bibelen og Kirkefædrenes Værker havde ført ham frem til. Med den største Idealitet og høj etisk Kraft forkyndte han Læren om de gode Gerninger, det rene Liv og Helliggørelsen, men med samme Iver pegede han med Bernhard af Clairvaux paa Guds Naade som Kilden til alt

kristent Liv og arbejdede for at faa disse Toner stærkere frem. Da han hos Luther mødte en ny Betoning heraf, øste han i rige Maader af hans Skrifter og vedblev dermed længe uden Hensyn til, at Luther forlængst var stemplet baade af Pave og Kejser som en frafalden. Det personlige Mod, Povl Helgesen her har lagt for Dagen, hører til noget af det stærkeste i dansk Kirkehistorie. Ved Siden af Dyden og Naaden var Autoriteten og Traditionen for Povl Helgesen Kirkens faste Grund. Han var i oprigtig Ydmyghed overbevist om, at den enkelte ikke kunde klare Skriftens Gaader. Kun ved de store Fædres Hjælp, ved Aarhundreders Hævd kunde Sandheden findes; hvad alle troende gennem alle Aarhundreder havde troet, maatte ogsaa han tro, og i den ordrigeste Harme haaner han dem, der lægger Skriften og dens Udtydning i Hænderne paa „den uforstandige Almue, som ere Bryggere og Bagere, Smede og Skræddere, Sudere og Remmesnidere, Bartskærere og Badstuemænd, Kodmangere og Fiskere, Toldere og Aagerkarle, Prakkere og Kræmmere og anden saadan Adel."

I flere Henseender var Christian II Povl Helgesens Mand; i den store Lovgivning fra 1521 har denne formodentlig haft en ikke ringe Andel, og ligesom Povl Helgesen og mange andre er Christian traadt i Forbindelse med Wittenberg uden nogen Tanke om derfor at træde ud af den ene saliggørende Kirke. I Oktober 1520 har man herfra paa hans Opfordring sendt ham en ung Præst, *Martin Reinhardt*, som man har ment var egnet til at indføre den lutherske Forkyndelse i Danmark. Den har lydt i Kongens Kapel og i Nikolaj Kirke, og den har været stærk og udfordrende. Han er blevet haanet for sine stærke Fakter og for sin Fornægtelse af de gode Gerningers Værd, men har vistnok haft en stærk Indflydelse paa mange, deriblandt Dronning Elisabeth, Hans Mikkelsen og Christian Pedersen. Straks efter Luthers Fremtræden i Worms har Christian tænkt paa at kalde denne selv og Melanchton hertil. Kun *Andreas Karlstadt* kom, men han var ogsaa en af de voldsomste af alle Reformatorerne, den Mand, ved hvem det store Brud med Rom først skulde sættes i Værk. Paa dette Tidspunkt har Christian ikke villet gaa saa vidt. Han har forbudt Karlstadt at angribe Paven og herved gjort hele hans Gerning her formaalsløs, og ligesom Reinhardt har han snart forladt Landet, men begge under den Forudsætning, at de snart skulde komme tilbage. Da de begge i de følgende Maaneder i 1521 og 1522 er gaaet langt videre, end Christian havde tiltroet dem under deres Ophold i København, har dette hans Forhold til dem med Urette gjort ham mistænkt for allerede da at have sigtet mod Bruddet.

Medens Christian gennem Povl Helgesens, Martin Reinhardts og Karlstadts Forkyndelse har sat Tankerne i Bevægelse i København og

i de Kredse, der stod ham nær, har han ved hele sin Færd maaske virket endnu stærkere til Forberedelse af det ny. Selv om han i meget kunde stemme overens med Povl Helgesen, var han paa visse Punkter hans store Modsætning. Han var det i sit Syn paa Macchiavelli, og Povl Helgesen skal have besvaret hans Opfordring til at oversætte „Fyrsten" med en Oversættelse af Erasmus af Rotterdams Modskrift herimod „En kristen Fyrstes Undervisning". Han var det i sit Syn paa Menneskets moralske Liv, hvorom Povl Helgesen i en Tale, han holdt paa Slottet d. 24. Juni 1522, udtalte sig saa klart, at det kom til et afgørende Brud imellem dem, og Kongen tilbagekaldte sine Gaver til Hvideklostret. Men den dybeste Modsætning imellem dem gjaldt dog deres Syn paa Hierarkiet. Skønt Povl Helgesen socialt set havde megen Forstaaelse af Almuens Tarv, var han religiøst set en Aristokrat af reneste Vand, medens Christian ved sin Behandling af Ærkebisper og Bisper og sin Partitagen for Bønder og Borgere imod Stormændene har ramt det katolske Myndigheds- og Autoritetsprincip paa det dybeste og givet Almuen en Selvtillid og en Oprørslyst som ingen tidligere og senere dansk Konge.

Forbindelsen mellem *Demokratiet*, der endnu ser sit politiske Maal i Enevælden, og *Lutherdommen*, særlig som Christian II's Venner opfattede den, og som den fik Form i Danmark, er nemlig iøjnefaldende. Den første lutherske Tid er herhjemme for en Del bestemt af religiøse Oplevelser i Slægt med og delvis fremkaldt gennem Luthers egne, men det er især den gennemgribende Omvurdering af kirkelige og sociale Forhold, som Reformationen medfører, der har optaget det brede danske Folk; den uhyre bekostelige Gudstjeneste, der erstattes af jævne, simple Former, Højgejstlighedens Forsvinden til Fordel for Sognepræsternes Virksomhed og Kirkegodsets Anvendelse til samfundsgavnlige Formaal. 1526—33 er Demokratiets næsten vulkanske Gennembrud i dansk Folkeliv, et ubændigt Opgør mod Hierarki og Kirkens Rigdomme, hele det 15. Aarh.'s Folkelighed vendt mod Autoriteten og de kirkelige Stormænd. Det er denne Side af det ny, der dybest forarger en Povl Helgesen; det er den, som Almuen har lettest ved at forstaa, og som vore Reformatorer stærkest understreger, uanset deres politiske Sympatier, om de som Hans Mikkelsen er Christian II's Mænd, eller de som Hans Tavsen og Peder Laurentsen og mange andre er Frederik I's.

Medens Christian selv flakker om i det fremmede, dukker Lutheriet op baade her og der i Danmark og netop paa de Steder, hvor Christian har haft sine Venner, og hvor hans ny Testamente lettest kunde naa hen. I København, hvor hans Barndomsven, *Ambrosius Bogbinder*, hørte til de store, træffer Malmøpræsten *Claus Mortensen* allerede 1526

„Lærere i alle Slags Vildfarelser, dog hemmelig, thi aabenbart turde man dengang endnu ikke udsprede Lutheriet." I Malmø har Hans Mikkelsens Familie været blandt de allerførste, der har modtaget det ny Testamente, og Stadens pludselige Overgang til det ny Evangelium i 1528 staar sikkert i Forbindelse hermed. I Viborg virkede Christians Ven, Borgmester *Peder Stub*, som fulgte ham i Landflygtigheden, gennem sine mange Forbindelser, ikke mindst gennem sin Søn Chresten, der i 1518 havde været i Wittenberg og blev Kannik ved Domkirken. Peder Stub har været utrættelig til at vække Jyderne til Kamp for Christian, og da han selv var overbevist Lutheraner, har han ogsaa peget paa Kirkens Brøst. Han er en af dem, der har kaldt Oprøret mod Bisperne i 1527 frem.

I en ejendommelig Modsætning til dette social-religiøse Røre, der mere eller mindre aabenlyst knytter sig til Christian II's Navn, staar den *holstenske* og *slesvigske Reformation*. Vel var der ogsaa her fra Begyndelsen af Tyverne og fremover folkelige, lutherske Bevægelser i de stolte, frie Bondesamfund i Marskegnene, i Krempe, i Wilster, i de vestslesvigske, frisiske Egne og især i Husum, hvor *Hermann Tast* var den ypperste Prædikant, nær forbundet med Wittenberg helt fra 1511 og afgjort luthersk i sin Forkyndelse fra 1524. Men mere betydningsfuld blev de reformatoriske Bevægelser i den holstenske Adel og i Frederik I's nærmeste Kreds. Ogsaa denne havde sin Rod direkte i Wittenberg. De to Mænd, der begge var de førende i den førnævnte holstensk-danske Tilknytningspolitik, *Wolfgang v. Utenhof* og *Johan Rantzau*, havde begge haft deres store Oplevelser med Luther selv henholdsvis i Wittenberg 1517 og i Worms 1521. At Hertugens unge Søn Christian stod paa samme Parti, har vejet godt til, især da han ikke lagde Skjul derpaa, men i 1524—25 i sine Len Haderslev og Tørning gjorde et Tilløb til at reformere Kirken her og i den Anledning kom i Ordstrid med Bispen af Ribe bl. a. om det almene Præstedømme. Med en saadan Støtte for den „martinianske"*) Sekt var det ikke underligt, at der i Privilegiefornyelsen af 1524 ikke blev givet Tilsagn fra Hertugens Side om at kue denne, saaledes som han som Konge af Danmark havde maattet gøre i sin Haandfæstning. Ja, i 1525 krævede Hertugen af Prælaterne paa Landdagen, at de skulde sørge for, at Evangeliet blev forkyndt rent, purt og frit for Fabler, om han end samtidig hævdede, at man ikke fra Prædikanternes Side maatte ivre mod Helgener eller mod Kirkens høje Værdigheder. I 1526 kom det til et stærkt Sammenstød mellem Ridderskabet og de Gejstlige, der for døve Øren hævdede, at de ved deres Bønner hjalp Ridderne til Sejr, og i samme Aar

*) lutherske

gjorde Hertug Christian et forhastet Fremstød i Haderslev for at faa Præster fra Lenets 60 Sogne med til Evangeliets Forkyndelse. Foreløbig maatte Hertugen dog se Tiden an; Bisp Iver Munk har vistnok faaet Kongen til at lægge en Dæmper paa Christians Utaalmodighed, og denne nøjes med at lade Sortebrødrene fordrive og standse Sjælemesserne i Hovedkirken.

I Læ af denne Udvikling i Hertugdømmerne vandt Frederik I langsomt frem. Indkaldt som han var af den katolske Reaktion mod Christian II havde han forpligtet sig til at bekæmpe Lutheriet af al Magt, til at forbeholde Adelen de store Kirkeembeder, men ogsaa til at værge disse mod Pavens Besættelsesret. En katolsk, aristokratisk og national Kirke var Maalet; men kun om det sidste: om Selvstændigheden over for Paven skulde Enigheden opretholdes. I Løbet af 1525 fik Wolfgang Utenhof fremmet sin Plan om et Giftermaal mellem Hertugens Datter Dorotea og Christian II's ubarmhjertige Kreditor, Albrecht af Preussen, der kort forinden havde forarget hele den katolske Verden ved at omforme Ordensstaten til et eget Hertugdømme, selv gaa over til Luther, og nu forberede sit Brud paa Cølibatsløftet. Hvor meget denne Bevægelse over mod det lutherske Nordtyskland har betydet for Frederik personligt, ved man meget lidt om; i Husum kan han have hørt Hermann Tast, naar han besøgte sin dér gifte, uægte Datter, men sikkert har politisk Beregning virket stærkt ind paa hans Beslutninger. Hertugens Datter var imidlertid ogsaa dansk Kongedatter, og snart efter at Ægteskabskontrakten var underskrevet d. 12. Februar 1526, gik Frederik som Konge af Danmark endnu videre. I Maj tog han Standpunkt imod den af Paven paa hans egen Bøn godkendte Ærkebisp, *Jørgen Skodborg*. For denne borgerlige Prælat foretrak man vedblivende i Rigsraadet og i Kapitlet den gamle Adelsmand, *Aage Jepsen Sparre*, og da Kongen sluttede sig hertil, blev Følgen, at Ærkestiftet i den kommende Kamptid faktisk var ubesat. Støttet til det katolske Rigsraad, som aabenbart satte Adelsinteresserne højere end Katolicismens Tarv, havde Kongen dermed tilføjet Kirken et alvorligt Nederlag. Den ny Ærkebisp skulde tilmed søge Bekræftelse hos Kongen, ikke hos Paven, et Skridt, der principielt set gik langt udover, hvad Christian II havde vovet. „Herved saves i Realiteten Grenen af Træet, og i Brydningsaarene stod den danske Kirke uden regulært kanonisk Overhovede."

Ved samme Tid har vistnok Frederik I gennem Hans Tavsens Person søgt Føling med det før skildrede folkelige Røre, der baaret oppe som det var af Christian II's Venner, kunde synes at rumme visse Farer. Ved at Hans Tavsen i 1526 i Djærvhed og Kraft overgik alle de tid-

ligere danske Lutheranere, og ved at det blev ham, der først vovede sig ud i det store Kirkebrud, vandt Frederik I en indirekte, men derfor ikke mindre afgørende Sejr over den landflygtige Konge og hans talrige Venner i Danmark.

Naar det netop blev *Hans Tavsen*, gennem hvem alt dette skete, hænger dette sammen med dennes Forhistorie, der indtil 1526 kun er meget lidet kendt. Vi véd kun med Sikkerhed, at han er født i 1494 i *Birkende* paa Fyn, at Navnet *Tavsen* ikke er et Sen-Navn, men et Slægtsnavn, hvad det peger paa en lavadelig Herkomst muligvis paa Moders Side, og Sandsynligheden herfor bliver større ved det, at han blev optaget i det rige og højtansete *Antvorskov* Kloster, Johanniternes første Kloster i Danmark. Livet her har ingenlunde været et Forsagelsesliv; Hans Tavsen siger selv senere: „Var jeg Munk eller ej, det lader jeg den gode Herre og de Dannemænd i Antvorskov svare til"; udstyret fra Klostrets rige Midler er han draget til *Rostock*, har her taget filosofisk Magistergrad, om end ikke med Glans, og fra Okt. 1521 har han derefter studeret Teologi i *København* og vistnok boet i „Hvidekloster" som Povl Helgesens Husfælle. Baade i Rostock, i København, hvor der blev drevet græske Studier, og i *Løwen*, hvorhen han drog i 1522, er han blevet stærkt paavirket i humanistisk Retning; saaledes forberedt er han kommet til *Wittenberg*, hvor han har opholdt sig fra Maj 1523 til Sommeren 1524 og oplevet sit Livs rigeste Stunder. Der er ingen Grund til at tro, at han skulde have stjaalet sig til denne Wittenbergoplevelse. Langt rimeligere er det, at Trangen til de bibelske Studier og den bibelskprægede Forkyndelse har været saa stærk i den senkatolske danske Kirke, at man har ment ikke at kunne undvære Aanden fra Wittenberg, og det har sikkert været kendt i Danmark, at Luther kort forinden paa det bestemteste havde reageret mod Karlstadt og de revolutionerende Strømninger. Først under Hans Tavsens Studieophold gaar Luther til de første Ændringer i Gudstjenesten,

Hans Tavsen.
Maleri paa Frederiksborg.

der vedblivende var paa Latin. Han ændrer Messeritualet, han uddeler baade Brød og Vin til Menigheden, og han arbejder for at indføre en tysk Menighedssang, alt under en stærk Betoning af, at det indre Livs Genfødelse er langt vigtigere end alle ydre Brud med gamle Former. Dette, der er dybt karakteristisk for Luther, har hans danske Discipel nemmet i en forbavsende Grad. Ogsaa han kan tale nænsomme Ord om dem, der endnu ikke kan undvære Helgenernes Hjælp, som endnu ikke tør gaa til Gud selv, og i sin Gudstjenestereform er han helt anderledes konservativ end Malmømændene. At han i 1524 blev hjemkaldt, staar sikkert i Forbindelse med, at Rigsraadet under Herredagen i København tog skarpt Parti mod Lutherdommen og udtalte den mest afgjorte Fordømmelse af Christian II's Forbindelser med Wittenberg. Prioren i Antvorskov, *Eskil Thomsen*, var selv Medlem af Rigsraadet. Hans Tavsen har siden sin Hjemkomst ikke lagt Skjul paa sin Opfattelse, især ikke af Naaden som det centrale — noget, der jo ingenlunde var ukendt i Senkatolicismen; baade Christian Pedersens Jærtegnspostille og Povl Helgesen er, som før fortalt, fuldt fortrolig med dette Syn.

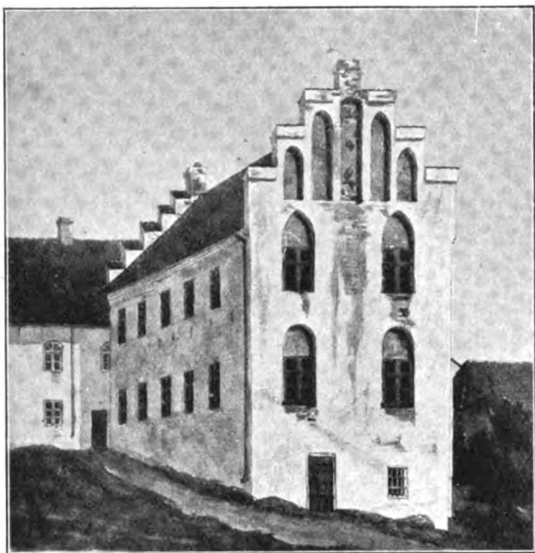
Snart efter skulde der dog ske en afgørende Vending i Hans Tavsens Liv og i Reformationens Historie. Vistnok i Efteraaret 1525 er han blevet sendt til Viborg til det derværende Johanniterkloster. Hvis det var for at helbrede ham for Lutheri, kunde hans Prior intet taabeligere have gjort, da Viborg By paa Grund af Bispen *Jørgen Friis'* hele Færd var et af de Steder, hvor Misfornøjelsen med Prælaterne var størst, ligesom Tilslutningen til Christian II. Rimeligere er det at tro, at Eskil Thomsen har tænkt sig gennem Hans Tavsens stærke Forkyndelse af Naaden at neutralisere den Uro, der i Forvejen har været i Viborg, hvor Christians Tilhængere, ligesom Hans Mikkelsen selv, sikkert har brugt den evangeliske Forkyndelse i Kampen mod Frederik I og Stormandsvælden, og hvorfra de i Sommeren 1526 spredte Christians Proklamationer ud over Jylland. Hans Tavsen var nemlig som alle de kommende Ordførere, Frederik I's Mand efter alt at dømme. Johanniterklostret var Stormændenes Kloster mer end alle de andre; det var af Christian blevet afpresset store Summer som andre Herreklostre; Rostock, hvor Hans Tavsen havde studeret, var sammen med de vendiske Stæder Christians bitre Fjende; Povl Helgesen har i 1522 været dybt skuffet af Christians Optræden, og Hans Tavsen har muligvis været hos ham, da han brød med Kongen i Juni 1522. Under sit Ophold i Wittenberg, da ogsaa Christian var i Sachsen og til sin Bibeloversættelse havde Brug for lærde Mænd, traadte han ikke i Forbindelse med den fordrevne Konge, skønt den fælles Betagethed af Luther havde gjort dette nærliggende, og senere erklærer han dristigt,

at den almægtigste guddommelige Majestæt af Himlen har taget Magten fra en anden og forlenet hans kongelige Naade Frederik I dermed, sig til Lov og Pris, en Opfattelse, der ingenlunde stemte med den gængse lutherske.

Paafaldende er det ogsaa, at Hans Tavsen i sin Forkyndelse synes at have holdt Trit med Frederik I's Udvikling i religiøs-politisk Henseende. Fra Efteraaret 1525 maa det formodes, at Hans Tavsen har virket i Viborg, vel stærkt evangelisk i sin Forkyndelse, men i bedste Overensstemmelse med sin Prior Peder Jensen og uden endnu at have angrebet den bestaaende Kirke og givet Anledning til Uroligheder. Dette skete først, efter at Frederik I klart for alle har brudt med den katolske Kirke ved en Række Skridt baade i Hertugriget og i Danmark. I Maj Maaned, mener man, har Bruddet med den katolske Kirke præget ikke blot Hans Tavsens Prædiken, men ogsaa andre jyske Prædikanters, saaledes *Hans Esbernsen*, der d. 28. Maj druknede ved Aalborg, og *Simon Skaaning*, der i samme Maaned var paa Færde i Aarhus Stift. Den ægte lutherske Forkyndelse har været sen til at bryde med Kirkens Enhed, og den har været endnu senere til at bryde med de verdslige Øvrigheder. Hans Tavsen har Livet igennem haft en dyb luthersk Ærbødighed for Fyrstemagten; han erklærer senere, at Bispernes verdslige Magt under han dem vel, saa længe kongelig Majestæt vil unde dem den.

Hvad der er sket, da Bruddet først var blevet aabenbart, er svært at se, da Efterretningerne er yderst knappe og upaalidelige. Man har formodet, at Jørgen Friis er skredet ind mod ham, at han er blevet fængslet, og hans Sag undersøgt; Johanniterklostret har udstødt ham af Brødrenes Tal, hvad han udtrykkeligt selv bevidner, men Kongen, der da var paa Gottorp, har vistnok allerede da befalet ham „med hans Prædiken saa længe at fremfare“, til Sagen kunde blive undersøgt. Borgerskabet har slaaet Kreds om ham, med Borgmester *Peder Trane*, i Spidsen, og for at beskytte ham mod Bispens Efterstræbelser har de i Oktober sendt Bud til Kongen i Aalborg og faaet udstedt et kongeligt Værnebrev for ham, det første, der er udstedt i Danmarks Reformationshistorie. Hans Tavsen blev Kongens Tjener og *Kapellan*, fritaget for Kirkens Domsmagt og stillet under Borgernes Beskyttelse. Herved havde Statsmagten i Danmark som i Hertugdømmerne opkastet sig til Beskytter for den evangeliske Forkyndelse og slaaet Kirken dens gamle Vaaben mod Vranglærere af Hænde, og nu tog Bevægelsen i Viborg Fart. Rektoren *Jacob Skjønning* har maaske allerede i Foraaret 1526 aabnet St. Hans Kirken, hvori Stadens Stormklokker hang, for de evangeliske, og her har Hans Tavsen holdt til i henved halvtredje Aar; der blev indrettet en Præsteskole af *Jørgen Jensen Sadolin*, som i Dec.

samme Aar ogsaa fik kongeligt Værnebrev. I 1527 har Hans Tavsen til største Forargelse giftet sig, og i 1528 fødtes hans Datter Karen. Ud paa Efteraaret 1528 har man bemægtiget sig den endnu rummeligere Franciskanerkirke og med Borgernes væbnede Hjælp tilbageslaaet et Angreb fra Bispens Side. Den tyske Aftensang med Antifonier, Psalmer og Magnificat er tidligt blevet indført i Viborg, og i 1528 en evangelisk dansk Messegudstjeneste. Man indrettede i 1527 et Sygehus for de Penge, der var beregnet til Dødsmesser, i 1528 aabnedes der et Trykkeri i Staden, og i Februar 1529 drog Hans Tavsen til Kongen paa Gottorp og fik Lov til at lade alle Byens nu overflødige Kirker — henved 12 — nedrive og til at omdanne de to Tiggermunkeklostre til Sognekirker. Sognepræster blev Hans Tavsen selv og Jørgen Sadolin, hvem Hans Tavsen ordinerede til Præst. I 1530 blev efter et voldsomt Optrin ogsaa Domkirkens Gudstjeneste ændret. Ved Overenskomst med Flertallet af Kapitlets Medlemmer blev det bestemt, at Messen skulde ophøre, Tidebønnen blev forandret, og der skulde prædikes og synges paa Dansk. Saaledes var *det afgørende Brud* indtraadt i det urolige Viborg, Jyllands politiske Hovedstad, ikke gennem Christian II's Tilhængere, men gennem Hans Tavsen, Udsendingen fra Antvorskov og Frederik I's Fripræst.

Graabrødreklostret (nu Hospital) i Viborg.
Efter Akvarel af A. P. Madsen i Nationalmuseet.

Som Kongens Holdning vistnok har været af stor Vigtighed for Hans Tavsen i hans Overgang fra en Forkyndelse, der er gaaet i Retning af luthersk Inderliggørelse, til en Forkyndelse af et afgjort ydre Kirkebrud, saaledes har ogsaa Kongens Standpunkt i denne Sag paa *Odense-Herredagene i 1526 og 1527* været stærkt medvirkende til, at Reformationen brød igennem andetsteds. Især under den sidste Herredag kom Kongens Velvilje over for Prædikanterne klart til Orde, og de har fra da af følt sig fuldkommen sikre for katolske Modangreb. Herredagenes Forhandlinger har mestendels drejet sig om Forholdet mellem

Kongen og Stænderne, Bevillinger til Kampen mod Christian II og om Striden mellem den endnu katolske Højadel og Prælaterne om Gods og Indkomster; de vil derfor blive omtalt i anden Forbindelse. Afgørende for Reformationens videre Udbredelse har det dog været, at Kongen i 1526 paa Herredagen i Odense har faaet Rigsraadet med til *et afgørende Brud med Rom*, idet danske Bisper for Fremtiden ikke maatte hente deres Stadfæstelse her, men skulde stadfæstes af Ærkebispen, og at Servispengene skulde indbetales til Kongen. Dette var en Ændring, der vedkom selve Hierarkiets Livsnerve og betød det danske Bispedømmes faktiske Løsrivelse fra Rom. Kort og roligt lyder det overvejende katolske, men afgjort nationalbevidste Rigsraads Billigelse af den vidtgaaende Omordning: „Om den Konfirmats etc.: dersom Kongelig Majestæt kan det saadan beskikke med Lempe, det ser Danmarks Raad gerne." Allerede i Jan. 1527 førte Kongen denne Bestemmelse ud i Virkeligheden, idet den fremtidige fynske Bisp, *Knud Henriksen Gyldenstjerne*, maatte love ikke at søge Tilknytning til Rom.

Det største Brud paa den bestaaende Tilstand var dog det, at Kongen paa begge Herredage har fastholdt sin Ret til at værge om Prædikanternes Frihed trods Rigsraadets bestemte Indsigelse herimod. Herved var Bispedømmets ældgamle *Jurisdiktion* paa et indre kirkeligt Omraade brudt sammen, idet den verdslige Magt, i Lighed med hvad Pavedømmet ofte havde gjort over for visse Munkeordener, unddrog en Række Prædikanter fra det kirkelige Tilsyn. I mærkeligt klare og mindeværdige Ord hævdede Kongen i 1527 over for Rigsraadernes Flertal sit Standpunkt som Beskytter af begge Religioners fulde Frihed:

„Danmarks Riges Raad er vel vitterligt, at den hellige kristne Tro er fri, og ingen af dem gerne vilde, at nogen skulde nøde eller trænge dem fra denne Tro, saa kunde de vel besinde, at de, som er det hellige Evangelium hengivne...., ikke heller vil trænges fra deres Tro, og (da de) formene dem dog paa begge Sider at have Ret, og (der) endnu derpaa ingen Dommer er, thi kan hans Naades Højmægtighed ingen tvinge paa nogen Side til at tro enten det ene eller det andet, og hører det ikke hans Naades kongelige Embede til"; og derefter kommer de berømte Ord: „thi hans Naade er Konge og Retter over Liv og Gods i Riget og ikke over Sjælene. Ikke kan hans Naade heller se, hvad hvert Menneske haver udi sit Hjerte; ....thi maa hver skikke sig her udi, som han vil ansvare og være bekendt for den almægtige Gud paa den yderste Dommedag".

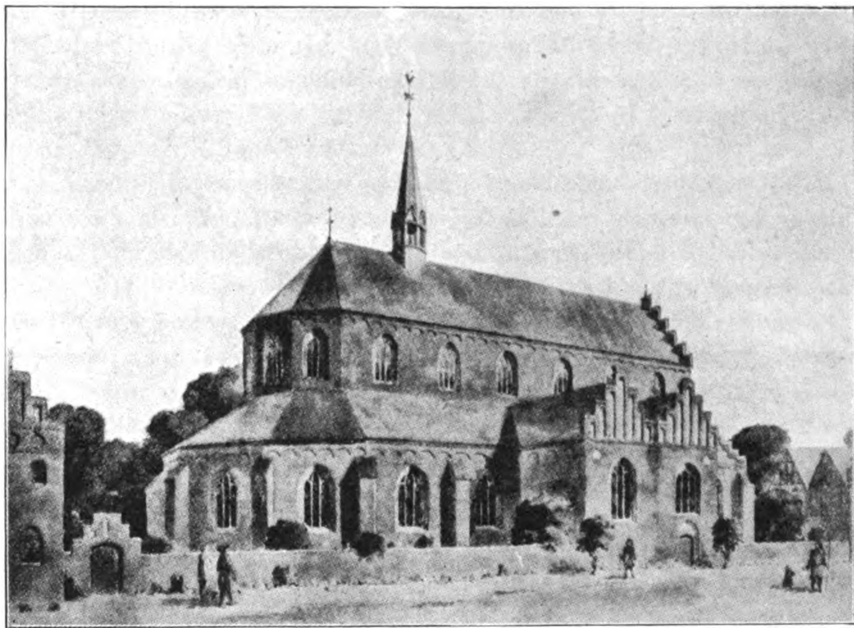
Indtil en Kirkeforsamling havde bragt Orden og Enhed tilbage i Kirken, skulde dette gælde i Danmark. Kongen vilde vel afholde sig fra at give særlige Beskærmelsesbreve, men han vilde til Gengæld beskytte alle, „som prædike det som gudeligt og kristeligt er". Samtidig

hermed har Kongen givet Købstæderne store Indrømmelser, og netop de to Stæder, der i de følgende Aar tager Føringen, København og Malmø, har faaet Ret til selv at vælge deres Borgmestre.

Efter Herredagen i Odense 1527 og sikkert gjort tryg ved denne Kongens Holdning bredte Reformationen sig i de følgende Aar med hastige Skridt. Først nu lykkes det Hertug *Christian i Haderslev* at reformere Landsognene. Han havde i 1526 indkaldt *Johan Vandal* fra Goslar og *Eberhard Weidensee* fra Magdeburg, og i 1528 stævnede han alle sine Præster til sig i Haderslev. De maatte alle lade sig undervise i „den kristelige Religions rette Grund", forpligte sig til at afskaffe Sjælemesser for de døde, til at prædike og udlægge Evangeliet efter Morten Luthers Postille, til hver Søndag at fremsige hele Katekismen for Menigheden, til at tage Ægtehustruer, „thi nogle foregive stor Kyskhed, som dog er i ilde Rygte med Kvinder"; og hvad der er dybt betegnende for Lutherdommen: til at oplyse de syge om, at Gud ikke sender Sygdom og Lidelser for, at vi dermed skal gøre Fyldest for vore Synder, men til Bod og ret Bekendelse. Den „haderslevske Ordinans" har vistnok været et af Forbillederne for den senere danske. Blandt de fremmødte var *Thomas Knudsen* fra Hygum, der blev en af de ny Provster og var Fader til Salmedigteren *Hans Thommesen;* men flere Præster, især i Egnen ved Ribe, nægtede at bøje sig, og de mistede derfor deres Embeder.

I samme Aar, støttet til Kongens Beskyttelse og til Haderslevskolen, brød Reformationen afgørende igennem i *Malmø.* Den Mand, der her gjorde Begyndelsen, var *Claus Mortensen Tøndebinder,* Stifsøn af den ansete Oluf Bødker. Under et Ophold i København i 1526 havde han, 26 Aar gammel, gjort Bekendtskab med de lutherske Tanker, og ladet dem komme til Orde fra Prædikestolen i „Vor Frue", men den myndige *Lage Urne* havde hurtigt lukket hans Mund. Hjemkaldt til Malmø af den stenrige *Jørgen Kock Mønter* tog han her fat i fuld Frihed, og snart efter prædikede han i Byens Hovedkirke „St. Peter" under vældig Tilstrømning. Da Ærkebispen fra det nærliggende Lund i 1527 skred ind imod ham, drog han med *Hans Spandemager* til Haderslev Præsteskole, og da han 1528 kom tilbage til sin Fødeby, medbragte han en Skat af tyske Salmer, som han samme Aar udgav i dansk Oversættelse som den første danske Salmebog. Han udgav snart efter en evangelisk „Messebog", og da han nu var udrustet med et kongeligt Privilegium, kunde intet standse Evangeliets Sejrsgang i Malmø, og Ærkebispen maatte finde sig i, at Jørgen Kock d. 10. Okt. 1528 ved en Rejse til Gottorp fik Kongens Tilladelse til at omdanne Franciskanerklostret til et Hospital og Helligaandsklostret til et Raadhus. Under de stærke Sammenstød med Munkene har Magistraten grebet ind, og

i Foraaret 1529 har den indført en fuldstændig Omordning af Stadens Kirkeliv. Messerne blev overalt ophævet. Godset, der var henlagt hertil, blev med Kongens Samtykke anvendt til Præstelønninger, til et Hospital og til en Præsteskole. Nederlænderen *Frans Vormordsen*, en Discipel af Erasmus af Rotterdam, og *Oluf Gyldenmund*, begge udprægede Humanister i Overgang til det lutherske, blev knyttet som Lærere til denne Skole sammen med *Peder Laurentsen*, en Karmeliter-

St. Nicolaj Kirke i København paa Reformationstiden.
Rekonstruktion i Borup og Linde: »Vor gamle Hovedstad«.

munk, tidligere Elev af Povl Helgesen og dennes eneste jævnbyrdige Modstander i den aandelige Kamp, som i disse Aar blev udkæmpet. Peder Laurentsen udgav en Bog „Malmø-Bogen“ til Forsvar for den ny malmøske Kirkeforfatning, uden Tvivl det bedst skrevne Indlæg fra de danske Lutheraneres Side. Fra Malmø bredte Reformationen sig ud over Stiftet baade til Købstæder og Landsbyer, og overalt i de første hørte den katolske Gudstjeneste op.

Fra Hertugens *Haderslev*, Prælaternes *Viborg* og Byraadets *Malmø* bredte Evangeliet sig i de følgende Aar videre ud over Landet. Fra Viborg bragte *Morten Hegelund* det til Aalborg, hvor det lød allerede i 1527. I Aaret før var *Simon Skaaning* paa Færde i Aarhus Egnen, vistnok i Grenaa, i Horsens virkede i 1530 *Peder Borgsmed* fra Ry, en

af Morten Børups Disciple, i Skaane nævnes en hel Række mindre Købstæder som ivrige for det ny. Mærkeligt længe holdt *København* sig tilbage, endskønt Claus Mortensen allerede i 1526 havde mødt Lutheriet her. Lage Urne har vaaget over sin Stad og over sit Universitet, og først efter hans Død i 1529 blev de bundne Kræfter i Hovedstaden sluppet løs. I August Maaned kaldte Kongen Hans Tavsen til København, og hans Prædikener i „St. Nikolaj" blev Udgangspunktet for Stadens Evangelisation. „Da han kom hertil," siger Povl Helgesen, „voksede Ondskaben i den Grad, at denne Stad, som tidligere havde været Gudsfrygtens og Religionens ivrigste og mest vedholdende Tilhænger, nu blev den mest forbryderiske Hule for alskens Ugudelighed og Vanhelligelse."

Hvad Reformatorerne har haft at bringe Almuen i Viborg og i Malmø, der sammen med Haderslev var Brændpunkterne for Evangeliets videre Udbredelse, kan man endnu Aarhundreder efter faa et klart Indtryk af gennem de uforligneligt djærve og friske *Stridsskrifter*, som de har efterladt sig; især er Hans Tavsens og Peder Laurentsens Arbejder en rig Fundgrube for den, der vil føle Tiden paa Pulsen. Nogle Hovedtræk af deres Forkyndelse skal her anføres.

Reformatorerne har set deres Gerning i det størst tænkelige historiske Perspektiv; de har følt sig som Profeternes og Apostlenes Medkæmpere og Ætlinge, kaldede til nu atter at kæmpe den evigt standende Kamp for den Gud, der vil tilbedes i Aand og Sandhed. Af den hellige Historie har de lært, at Guds Ord lever der, hvor der er Kamp og Fare, hvor det er de faa og svage, der kæmper mod denne Verdens mægtige og store, og som trods al Overvold fra Verdens Side vil sejre ved Guds Hjælp. Som Israel under Kongerne og under Farisæerne kom bort fra Guds Ord, saaledes er jo ogsaa Kristi Kirke kommet bort fra Sandhedens Vej for et halvt Aartusind siden, men nu, Gud være lovet, har vi „den samme Naadens Aabenbarelse og Igenkommelse, som Gud lader nu klarlig og rundelig prædike og lære mange Steder over al Kristenheden."

Det aandelige Slægtskab med Profeter og Apostle gik dybere end til Ligheden i Kampens ulige Vilkaar. Medens den tyske Reformation indledes med Luthers dybt personlige Kampe, skyder de danske Reformatorer andre *Grundideer* stærkere frem, Ideer, der i enestaaende Grad var tilgængelige for det store Borgerfolk i vort Land og forløste de Tusinders bundne Tanker.

Støttet til *Amos* og *Esaias*, der i de mest harmfulde Ord har peget paa, at Gud ikke kærer sig om brusende Lovsange og Ofringer af Dy-

rehjorder, men om at „Ret skal vælde frem som Vand og Retfærd som en svulmende Bæk“, har Reformatorerne været grebet af en *social Forargelse*, og atter og atter har de stillet Folket Ansigt til Ansigt med den store, letfattelige Modsætning, der een Gang set har givet Kirken og dens Ejendomsret Dødsstødet i manges Tanker: Paa den ene Side Gudstjenestens Pragt, de herlige Kirkerum, de brægende Munke og Præstekor, de guldvirkede Skrud, de højfornemme Prælater med væbnede Følgesvende, de lade, tiggende Munke, der bliver rige ved Folkets Sved, — og paa den anden Side de fattige og syge henslængt paa Gader og Stræder og den Ligegyldighed, der oftest er blevet dem til Del. Svarende hertil: Modsætningen mellem de uhyre Summer, der ofredes for de døde i Skærsilden, og Ligegyldigheden for at „klæde de levende nøgne Helgener“ iblandt os. „I vor Vildfarelse,“ siger Peder Laurentsen, „har vi æret, dyrket og smykket et stort Afguderi med Guld, Sølv, Stok, Sten og Billede, hvilken Ære vi skulde have gjort Guds levende Tempel og Billede i de fattige Mennesker, æret, hjulpet, klædt og fødet dem efter Guds Lov, Bud og Befaling.“ Næsten utallige Gange møder man i de danske Reformationsskrifter denne Tanke, der, skønt den hørte Livets Gerningsside til, dog har lydt saare evangelisk og luthersk indlysende for danske Øren: Kirken er ikke Kirkebygningen, Gudstjenesten er ikke Messe og Sang, men det sande Guds Tempel er de fattige kristne Mennesker, de gamle og de syge. At hjælpe dem er sand Gudstjeneste, dem hører i Virkeligheden alle Kirkens Skatte til, de er Kristi sande Arvinger, og til Glæde for dem er alle Rigdomme givet Kirken; men de er forvendte til andet Brug. Mod den rige Kirke stiller de den fattige Kristus frem, og Peder Laurentsen hævder dristigt, at al Kirkepragt ikke gør Gudstjenesten det ringeste bedre i Guds Øjne: „En Møgvogn er ikke værre eller vederstyggeligere til at love, sjunge og takke Gud fra end den ypperste Domkirke i Verden. Gud anser Hjertet og ikke udvortes Person og Skik.“ „En fattig Mand, Dreng eller Pige, der sidder paa en Møgvogn og synger de 10 Guds Budord eller anden Lovsang, er bedre for Gud end mange Præster, Munke eller Kanniker, der staar fra Morgen til Aften knurrende og raabende uden ret kristelig Tro“. Ja, han gaar saa vidt, at han hævder, at bemeldte Køretøj er bedre i Guds Øjne „end somme ypperlige Kirker og Klostre, der er opbygget og smykket med stor fattige Menneskers Uret, Trængsel, Skade og Overlast med Løgn, Bedrageri og Falskhed.“ En saadan Tale var der Sangbund for i de store nøgternt tænkende og stærkt arbejdende Byer, og hurtigt tog Byraadene fat paa denne praktiske Gudstjeneste og indrettede Hospitaler og Fattighjælp for de konfiskerede Kirkemidler.

Som Kristus har stillet Børnene og *de enfoldige* op mod *de vise* og

lærde, mod Farisæer og skriftkloge, og skjult for de vise og forstandige, hvad han har aabenbaret for sine smaa, saaledes har Reformatorerne med stor Styrke hævdet, ofte støttet til dette Ord, at Kirkens Doktorer og højlærde Prælater har ført Menneskeheden ind i Vildfarelser og har ravet om i Blinde i Aarhundreder. De har nemlig stolet paa deres egne kloge Tanker og Studier, ikke i Bibelen, men i Aristoteles og „Scolastica Theologia" og hedenske Poeters Bøger, „det som intet andet er end Menneskers Fund og Mening uden omkring den hellige Skrift og kommer hende ikke nærmere end Øster og Vester i største Parten." For Reformatorerne var det modsat en Fryd at forkynde, „at Skriften er ikke hul og dyb og trænger ikke til Gloser," og at „Gud han oplader de armes, ringes, simples Øjne og Forstand at kende sin Naade og den sande Tro", saa at „enhver Bonde kan nu med Bibelen i Haand prøve Bispens Prædiken", og Povl Helgesen udtrykker kun, hvad alle Reformatorerne kunde underskrive, naar han spottende siger: at „i denne Tid har den Helligaand saa overfaldet med sin Naade den menige Mand, at hun er nu af hver Mand forstaaelig." Denne Tro har mægtigt betaget især Borgerstanden, hvis Opdrift og hvis Modstand mod Gejstligheden allerede er skildret, og den giver sig de klareste Udtryk næsten overalt i den danske Reformation.

En Sidevirkning af denne Sag er det, at Reformationen faar saa stor *Betydning for Modersmaalet* og i stærkt stigende Linje fortsætter, hvad Senkatolicismen havde indledet. Det danske — eller plattyske — kommer til at afløse Latinen, som Djævelen længe nok havde brugt til dermed at stjæle Ordet fra Almuen. Dansk Ritual, dansk Salmesang, ny danske Oversættelser af Skrifterne, Krav om dansk Disputats paa Herredagen i 1530 bliver Følgen deraf.

Endelig har de stillet *Evangeliets Frelsesvej* op over for Kirkens katolske Frelsesvej, saaledes som de forstod den og havde oplevet den, og en dyb Genlyd har det givet i Tusinder af danske Hjerter, naar Reformatorerne har fejet alt det katolske Væsen til Side og kun har krævet, at man skulde give sig over til Gud Fader i Troen paa hans Søn — uden Kirkehus, uden Præstens Mellemkomst, umiddelbart i Aand og Sandhed. Reformatorerne har villet „gøre Mod i dem, at de kunde faa en gudelig Dristighed at gaa til Gud selv" — „Vi skal driste os ind til ham", har de forkyndt. Ud af hele dette ny Gudsforhold er Frelsesvisheden sprunget frem, den som hele Tiden længtes imod. Den ligger som en stille Jubel bag alt, hvad Reformatorerne har efterladt sig: Tillid, Tryghed, Frimodighed, al Saligheds Haab, vor Salighed, Kristus! Denne Frelsesvished ejede de, trods det at deres Syndsopfattelse paa sin Vis gik langt dybere end den katolske. De ved til fulde, at *alle* deres Gerninger er Synd og Vederstyggelighed, at Alverdens hellige

Krumspring derfor intet vil kunne hjælpe dem; de er jo uden egen Fortjeneste paa Forhaand blevet helliggjorte, og det i den Grad, at også hele den menneskelige Side af deres Liv er blevet retfærdiggjort for Gud. Købmænd, Haandværkere og Bønder er hellige Klosterfolk for Gud; thi alle har de jo i Daaben aflagt det eneste Løfte, Gud bryder sig om; hele Verden bliver saaledes til eet stort Klostersamfund; uden for staar kun de, der som de tidligere Munke tror paa deres egne Gerninger. Alt er blevet helliget, selv Ægteskabet, der er „Paradisets Stad", og i klare Ord fastslaas *det almene Præstedømmes* store Tanke paa Herredagen i København 1530: „Item tro og lære vi, at i Kristo Jesu, vor evige eneste Præst, er vi alle kristne Præster, det er: de, som sig selv skal ofre Gud et levendis taknemligt Offer, prædike, bede etc. Men af disse Præster skal udkaares med den hellige Menigheds Samtykke de, som for samme Menighed skal prædike, ministrere Sakramenterne og ham tjene."

Til dette ny Liv, der paa flere Punkter var det tidligere katolske helt modsat, maatte støbes *ny Former.* Til den ny Opfattelse af, at Kirken ikke var Pave, Prælater og Præster, men „kristne Menneskers Samfund i Kristi Tro", svarede tre Hovedændringer: Menighedssangens Indførelse, Ændringen af Messen fra at have været Præstens Kommunion til at blive Menighedens fælles Maaltid og Prædikenens ny Plads i Gudstjenestelivet. *Salmesangen* brød igennem i Viborg allerede i 1527, hvor Hans Tavsens „jyske Aftensang" blev berømt. Maaske har Jørgen Sadolin, der var i Wittenberg i 1524, da Salmesangen her begyndte, medbragt nogle tyske Salmer, der i Oversættelse blev taget i Brug og af Bogførere bragt ud over Landet. Davids Salmer, der før havde været Tidesangens Hovedbestanddel, beholdt dog en vigtig Plads. Den største Ændring, den, der vedrørte Hjertebladet i Gudstjenesten, *Messen,* blev først gjort i Malmø i 1528, hvor Claus Mortensen beslutsomt ryddede Alteret bort og dækkede et højt Bord for Menigheden til Kristi værdige Aftensmaaltid, som han i „Det kristelige Messeembede paa Dansk" af 1528 opmuntrede alle til at tage Del i „kvit og frit uden Samvittighedens Knur og Bekymrelse". Baade Brød og Vin blev nu uddelt til alle, og alt, hvad der gav Handlingen Karakter af et Offer, bragt af Mennesker til Gud, blev strøget af Ritualet. Ved samme Malmøgudstjenester var *Prædikenen* rykket frem umiddelbart foran Nadveren som det ny Midtpunkt i Gudstjenesten. Peder Laurentsen forsvarer dette med, at Almuen heraf „kan have Hjælp og Trøst, Haab og Husvalelse og lære den sande Gudstjeneste og Dyrkelse i Aand og Hjerte." Han hævder, at een kristelig Prædiken er bedre end 600 Messer, og i 1533 erklærer han, at ingen er pligtig til at høre Messe; Prædikenerne bør de derimod høre, om de vil blive salige. Jesu Kristi Ords

Hørelse er ypperligere „end hans Legem eller Legemes Trakterelse.“ For Reformationstiden blev Guds Ords Forkyndelse sat over alt andet. Det var, som om Menneskene efter Aarhundreders Faste var grebet af en uudslukkelig Længsel derefter. I Malmø var der om Søndagen fire Prædikener før Middag, to eller tre efter Middag og om Hverdagen tre, altsammen for, at „vi kunne des bedre komme til den rette kristne Guds-Dyrkelse og kende den benedidede Gud og vor Salighed Jesum Kristum“.

Reformationen, der er udgaaet fra Klosterverdenen og fra Lavgejstligheden, slog ganske særligt an i *Borgerstanden*, hvor Konservatismen ikke var saa stor som blandt Bønder og Herrefolk, og hvor selve Byluften kaldte Kritiken og den sunde Dømmekraft frem til Angreb paa Kirkens Rigdomme, der netop her hobede sig op. Selve den demokratiske Aand havde ogsaa i Købstæderne bedre Vækstbetingelser end noget andet Sted. I de faa Aar, der hengik, førend Grevefejden kom og kastede alle Forhold imellem hinanden, var det dog langt fra alle Købstæder, der tog mod det ny Budskab. Af de sjællandske Byer var det kun København og Køge, Stiftsbyerne var indtil videre overalt uangribelige — Viborg ene undtagen —, og en By som Flensborg synes at være afgjort katolsk.

Hvad *Bondestanden* angaar har den ikke i nævneværdig Grad gjort sig bemærket. Kun i Sallingland har Reformationen bredt sig stærkt —, Skriftet „Peder Smed og Adser Bonde“ er tillempet efter Forholdene her —, og takket være Hertug Christian er Tørning Len og Haderslevegnen ogsaa kommet med. Ellers er Overgangen i Landsognene formidlet dels gennem ny Præster, som de ivrige blandt Adelen og som Kongen har kaldet, dels gennem mangfoldige af de gamle Sognepræster, der har lidt under Cølibatets højstemte Krav og under Højgejstlighedens voldsomme Tryk, og som sikkert ofte har hilst Reformationen som en Udfrielse af et moralsk Uføre og som en Oprejsning for deres før af Prælaterne saa ringeagtede Kald.

Den danske *Adel* har staaet delt. Ogsaa her var der Mænd, som hurtigt har fattet Betydningen af det ny. *Mogens Gjø*, der før havde været ivrig for at „forøge Gudstjenesten“, bekendte sig fra Juni 1526 aabenlyst som Lutheraner ved at bryde Fastereglerne og nyde Nadveren under begge Skikkelser. Gennem sin Huskapellan, Peder Thomsen, der i Wittenberg havde boet i Luthers Hus, kom han i direkte Forbindelse med denne og fik hans Skrifter tilsendt. *Erik Banner*, Gustav Vasas uheldige Bevogter paa Kalø, støttede de lutherske Prædikanter, især Simon Skaaning. Flertallet af baade Rigsraadsadelen og den menige Adel holdt imidlertid fast ved Katolicismen, om den end solgte sin Tilslutning til Prælaterne saa dyrt, som det vel var muligt. Fører for

dette Flertal var den gamle *Tyge Krabbe*, Sjælen i det jyske Oprør 1523 og Christians uforsonlige Fjende.

Inden for selve *Kirken*, hvorfra Reformationen er udgaaet gennem de „bortløbne" Munke som Hans Tavsen, Peder Laurentsen, Hans Spandemager og Frans Vormordsen og gennem Præster som Claus Mortensen, Morten Hegelund og Jørgen Sadolin har *Modstandskræfterne* ikke været store, og næsten udelukkende har de været at finde i disse samme Kredse. Povl Helgesen var Klosterbroder til Peder Laurentsen og Frans Vormordsen; de ivrigt katolske Lundekanniker, Adser Pedersen og Hans Jakobsen Ulf, var Embedsbrødre til Christian Pedersen, og de eneste virkelig trofaste, der satte Liv og Eje ind paa deres katolske Overbevisning, træffer vi i Franciskanernes Rækker, der, hvor ogsaa de stærkeste Reformbevægelser i Senkatolicismen havde været. Med den største Udholdenhed, trods Udsultning, Overlast, Forhaanelser og Indkvartering af Lejetropper har de søgt at hævde Stillingen i Klostre og Klosterkirker i det længst mulige, men alt var forgæves. Med stor Kraft gik flere danske Adelsmænd, især Mogens Gjø, frem imod dem, og ikke mindst Borgerne, for hvem deres hele Liv var en social og økonomisk Forargelse. I 1528 aabnedes Angrebet paa Franciskanerklostrene, og fire Aar efter var der kun syv tilbage. En Del af Munkene var da draget til andre Ordeners Klostre, eller de havde i Fortvivlelse søgt bort fra Riget.

Støttet af stærke sociale, økonomiske og demokratiske Bevægelser havde Reformatorerne ledet det religiøse senmiddelalderlige Fromhedsliv ind i et nyt Leje ved at vise Folket, at de mægtige og bekostelige Kirkerammer, den storslaaede Gudstjeneste og Ophobningen af „Værdskyld" ikke blot ikke var paakrævet, men ligefrem var til Hinder for Livets Udfoldelse.

4. Stænderstriden 1526—1533 og Christian II's Togt 1531. Tilbageblik.

Den social-revolutionære Bevægelse, som Kongens faste Holdning og den evangeliske Forkyndelse havde bragt til Sejr i en Del af Danmarks Byer, kunde ikke standses af Grænseskellene mellem Kongens egne Købstæder og det omliggende Land. Den *Stænderstrid*, som Christian II skal have forudset, da han flygtede til Nederlandene, kom derfor i Slutningen af 1520erne til et voldsommere Udbrud end nogen Sinde, og da Reformationen naaede Norge, blev dette Riges Prælater afgjorte Fjender af Forbindelsen med den lutherske danske Kongemagt. Vejen var saaledes banet for Christian II's Tilbagekomst i begge Riger.

Allerede længe før Reformationen havde Kirkens voksende Rigdomme vakt ogsaa de andre Stænders *Misundelse* og *Havesyge*, et Forhold, der ikke svækkedes i Senkatolicismens Dage, da Gejstlighedens Jordegods forøgedes om end mere ved Køb end ved Gaver, samtidig med at dens Virkekraft omkring i Sognene kendeligt var i Aftagen. Stadigt flere Kald paa Landet kom til at staa ledige, da Pengemidlerne droges til Stiftskirkerne, og det opgives, at ved denne Tid var der Herreder i Østjylland paa 14—16 Sogne, hvor der kun var to eller tre Præster, og i mange Kirker blev der kun holdt Gudstjeneste hver tredje eller fjerde Søndag; Indtægterne gik til Aarhus, hvor Kannikerne delte dem imellem sig og lod nogle Kapellaner udføre Arbejdet ude paa Landet.

For *Bønderne* var Bispetienden den store Anstødssten. Siden Nederlaget paa Jørgensbjerget i 1441 havde de jyske Bønder maattet betale baade Bispetiende og den Biskopgave, der før var givet i Tiendens Sted. De lutherske Prædikanter har ikke forsømt at pege paa, at disse Afgifter ingen Hjemmel havde i Skriften, og fra 1525, Aaret for det skaanske og det store tyske Bondeoprør, har Jylland været i en stadig Uro, som især i 1527 antog en meget foruroligende Karakter. I Vest og Nord har den været bestemt af Christian II og hans Venner, hvortil *Ejler Bryske*, Lensmand paa Lundenæs, har sluttet sig, og *Peder Stub* gav Christian de stærkeste Forsikringer om, at Folket vilde rejse sig og følge ham, om han blot vilde gaa i Land ved Ringkøbing eller Ribe. I Østjylland, især i Aarhus Stift, var Bevægelsen ikke rettet mod Frederik I, men mod Kirken, og her sluttede store Dele af Adelen sig til Urostiftere, medens den mægtige lutherske Rigshofmester, *Mogens Gjø*, forsigtigt holdt sig tilbage. En begyndende Opgivelse af Tienden kunde have for vidtrækkende Følger. Anderledes forholdt det sig med en anden Sag. Bønderne gjorde ogsaa Krav paa Jordstykker, der i Tidens Løb var gaaet fra dem over til Kirken, og som nu blev dyrket af Kirkens Bønder. I 1527 gav Kongen efter paa dette Punkt, mod at Bønderne vilde svare Leje til Kirken af den tilbagetagne Jord, og han gav herved Anledning til vidtomfattende Uroligheder og Angreb paa Kirkegodset i sin Almindelighed, især paa Fyn og i Jylland.

Adelen var ikke mindre ivrig. I 1525 krævede „alle Riddermændsmænd og menig Adel af vor kjæreste naadige Herre og Danmarks Raad“ ikke blot, at alle Bispedømmer, men ogsaa Prælaturerne skulde forbeholdes Adelen, og alt, hvad adelige Prælater havde erhvervet af Gods til Kirken, skulde gaa over til deres egne Arvinger; at alt, hvad ikke adelige Prælater havde erhvervet af Adelsgods, skulde gives Adelen tilbage, og at der aldrig mere maatte gaa Godsarealer fra Adelens

Godsrige over til Kirkens. Adelen krævede ogsaa, at alle de Bøder, dens Bønder blev idømt af Gejstligheden, skulde tilfalde den.

Saaledes saa Kirken sig samtidigt angrebet af Prædikanter, af de jyske Bønder og af Adelen, og paa Herredagene, der vedblev at være Udviklingens Knudepunkter, maatte Kongen søge at skifte Sol og Vind lige mellem Parterne. De vigtigste *Herredage* var de før omtalte i *Odense i 1526 og i 1527 og i København i 1530*, og atter her giver de bevarede Protokoller et mærkeligt Billede af et Samfund, der nærmer sig et af de store Tidsskifter, uden at man ret ser Vejen fremover.

Den katolske Kirke samlede under disse store Opgør al sin Kraft, og med en Veltalenhed, der nu og da naar det gribende, udmalede den alle sine Fortjenester, og alt, hvad der stod paa Spil for det hele Rige, om den ikke holdtes ved Magt og Ære. Den søgte at hævde sin Ret til Livet ved at pukke paa de Tjenester, den viste Riget. I 1526 erklærede Abbederne af Sorø og Antvorskov, at den Tynge og Tjeneste, de havde gjort Kongen og Riget, langt overskred deres Rente og Indkomst, og at de derfor var sunket i stor Gæld. I 1527, da de kirkefjendtlige Uroligheder i Jylland satte Sindene i stærk Bevægelse, talte Prælaterne højt om den Hjælp, de havde ydet Riget i 1523, og paastod — vistnok med rette —, at uden den vilde Adelen have været skilt fra Liv og Hals og deres Husfruer, Børn og Afkom skilt fra Gods, Arv og Eje og al deres Velfart til evig Tid. De mindede om deres store Skatteydelser, der „skal løbe højere og større af to Prælater med deres Kirker og Stift end al den Hjælp, som Adelen over alt Riget haver gjort Riget i saa Maade med Guld, Sølv, Penninge i denne store Nød og Trang,“ og bittert henviste de til, at der før i Tiden aldrig var blevet stillet slige Krav til Kirken, „endog at Rigens Prælater, som da var til, var aldeles fremmede Mænd til Adelen paa Slægt og Byrds Vegne, og da en stor Part af Prælaterne var komne af Købstadmænd og somme af Bønder, der som Rigens Prælater ere nu komne af Adelen og ere nu Rigens Adels Slægt, Byrd, Blod og Køn.“ De søgte ogsaa at holde Fjenden tilbage ved at minde Kongen om hans Kongeed og Adelen om Riddereden. De pegede paa, at i alle Lande binder „skreven Lov, Ret, Rettighed, Friheder, Privilegier, aabne beseglede Breve, kongelige Eder og Løfter, som kristent Folk i andre Riger og Lande nyder, baade fattige og rige.“ Herpaa beroede Rigernes Styrke og Fasthed; endelig henviste de til, at hele den Ordning, som den katolske Kirke, ja, det hele Samfund byggede paa, var „hverken taget eller vældet dem til paa nogen Maade; men af den almægtige Gud, som er den rette Herre og Konge over Himlen og Jorden og alle syndige Mennesker efter hans benedidede og hellige Forsyn og Skikkelse, er den hellige kristne Kirke og den menige gejstlige Stand kommet til den Frihed og Rettighed, som Kirkens Prælater her

til nydt og brugt have over al Kristendommen, og den samme Gud og Herre haver og givet den mene Adel den Vælde og Magt, Frihed og Rettighed, de ydermere have her paa Jorden end andre fattige Mennesker i alle Lande og Riger." Her udtrykker de noget af det dybeste i Herrestændernes Syn paa Samfundet, netop det man i den menige Almue var begyndt at tvivle om i Christian II's Dage.

I denne sin Vaande har Kirken mest Haab til Adelen, der maa være nærmest til at forstaa, at den kæmper for Herrestændernes fælles Sag, og det lykkes den ogsaa at fastholde den adelige Gruppe af Rigsraadet og faa den med til Krav om Kirkens Opretholdelse og Underkuelse af Prædikanterne; men Hjælpen var dyrekøbt. I 1526 maa Kirkens Mænd forpligte sig til ikke at købe *Jordegods af Adelige*, uden det skulde gaa i Arv til deres egne adelige Efterkommere. Som Dronning Margrethe havde sat en uoverskridelig Grænse for Herrestændernes Køb af Kronens Gaarde, og som Adelen i 1483 omvendt havde sat en Grænse for Kronens Opkøb af Herrestændernes, var der nu sat en Grænse mellem de to fri Godsriger, der kun kunde overskrides fra Adelens Side. I 1527, da en Del af Adelen sluttede et Forbund mod Kirken, maatte denne lade sig trænge endnu længere tilbage; den overgav da de adelige Jorddrotter alle de *Bøder*, som Adelens Bønder blev idømt af gejstlige Retter; de frafaldt Retten til at bandlyse i Gældssager og til at dømme i Sager, der faldt ind under Herred- og Landsting; de gav Afkald paa Bispetiende, hvor Bønderne betalte Biskopsgave og omvendt, og vistnok er ved denne Lejlighed Adelens Tiendepligt af dens Sædegaarde faldet bort. Til Gengæld gav Rigsraadet Kirken sin fulde Støtte til dennes Krav paa atter at faa Domsmagt over „de forløbne Munke".

Naar den endnu katolske Adel ikke vandt endnu længere frem og især ikke fik Ret til at vinde de sidste 20 Aars Godstab tilbage med meget mere, var det sikkert *Kronen*, der holdt igen. Ogsaa til den havde Kirken nemlig gjort store Indrømmelser, paa sin Vis endnu større end til Adelen, mod til Gengæld at faa en almindelig Bekræftelse paa sine Ejendele. Den havde bevilget Kongen overordentlig store Pengesummer som før fortalt, og i 1530 nærmede disse sig til en Sækularisation af en Del af dens faste Indtægter; men endnu vigtigere var det, at den i 1526 havde tilladt Kongen at afbryde dens egen Forbindelse med Rom, ligesom at den, trods Rigsraadets Bistand ikke havde magtet at genvinde den haardt omstridte Domsret over Prædikanterne i Stifterne.

Aarene 1529 og 1530 skulde yderligere understrege dette Forhold. I det førstnævnte Aar forsvandt to af Rigets betydeligste Bisper, idet *Lage Urne* i Roskilde døde, og *Jens Andersen Beldenak* i Odense omsider nedlagde sin Værdighed. Begge havde de ivrigt bekæmpet Luther-

dommen, og saa længe Lage Urne levede, havde han holdt den Stangen i sit Stift; Jens Andersen havde ved et Sendebud til Aalborg søgt at raade Bod paa sin Embedsbroder Jørgen Friis's Magtesløshed. De ny Mænd, der traadte i deres Sted, blev ikke bekræftet af Paven, ikke heller af Ærkebispen, der selv manglede Indvielse; de maatte betale Servispenge til Kongen og love, at de ikke vilde lægge evangelisk Forkyndelse Hindringer i Vejen. I Roskilde blev det Væbner *Joachim Rønnow* til Hvidkide, en Mand, der allerede i 1516 havde været i Wittenberg, men snart var draget til Frankrig og Italien og havde tjent Kongen ved diplomatiske Sendelser. Han maatte underskrive en bindende Forpligtelse om ikke at hæmme den evangeliske Forkyndelse. Lutheraneren Mogens Gjø, der stod ham nær, og andre Stormænd maatte gaa i Borgen for ham, og af Kongen blev han stadfæstet i sit Embede „udi den hellige Trefoldigheds Navn". Bispen i Odense, den førnævnte *Knud Henriksen Gyldenstjerne,* Broder til Befalingsmanden paa Akershus, var sikker nok, selv uden Haandfæstning. I 1526 havde han ledsaget Dorotea til Preussen, støttet Kongen i Aage-Sparre-Sagen og traadte snart i et nært Forhold til Hans Tavsen.

Ligsten i Aarhus Domkirke over Knud Gyldenstjerne og hans Hustru.
Efter Reformationen giftede Bispen sig og blev Storgodsejer og Lensmand.
Efter »Aarhus«. (1905).

Den danske Kirke havde saaledes i alle de østlige Stifter kun „Skinbisper" uden Ret til at foretage nogen Indvielse, da det gik mod det store Opgør i 1530, der foruden at ordne mange andre Sager ogsaa skulde fastslaa, hvad der var den rette Forkyndelse, Tidens mest brændende Spørgsmaal.

Anledningen til Herredagen i dette Aar var *Christian II's Krigsrust-*

ninger. Atter maatte der rejses de største Pengemidler, og helst skulde en Enhedsfront dannes mod den store Fare. Resultatet blev, at Kongemagten blev mere svækket end nogen Sinde, at Uenigheden mellem Stænderne blev dybere og den religiøse Modsætning ulægelig. Skatter blev bevilget under Trykket af den fælles Angst hos Konge, Kirke og Adel. Til Fordel for Riget gav Kirken Afkald paa Halvdelen af Kirketienden i de kommende fem Aar; den stillede de største Modkrav, men da de alle krydsede de andre stærkere og sundere Stænders Ønsker, opnaaede den kun Stadfæstelse af — Tienden selv. De kirkelige og adelige Lensmænd bevilgede Kongen Laan paa 80,000 Mark, men til Gengæld maatte han bekræfte dem i arvelig Besiddelse af deres Len, indtil Laanene var blevet tilbagebetalt. Borgerne lovede gennem deres Befuldmægtigede at betale store Skatter mod Rettigheder, der stærkt mindede om Christian II's saa forhadte Forordninger, og blandt disse var en „Reces af 14. Juli", som de jyske Stæder fik ind, og som gik ud paa, „at enhver, som Naaden haver, maa klarligen prædike og lære Guds Ord og Evangelium udi alle vore Købstæder, og hvor han ellers vil, for saa vidt det er i Overensstemmelse med den hellige Skrift", den der stadig tydeligere fra Kongens Side opfattedes som Grundlov for den danske Landskirke.

Dette var det store Spørgsmaal, der delte Folket: Var Prædikanternes Forkyndelse med eller mod den hellige Skrift? For at dette for begge Parter afgørende Punkt kunde blive undersøgt, skulde de politiske Forhandlinger efterfølges af religiøse, og samtidig med den store Rigsdag i Augsburg, der skabte den forsigtige *augsburgske Bekendelse,* „Die Leisetreterinn", nærmest rettet imod de yderliggaaende Sekter, samledes „Mester Hans Tavsen og hans Selskab", 21 lutherske Prædikanter, hvis Navne alle er bevaret, i København og nedskrev „de *43 københavnske Artikler*". De blev indleveret til Kongen henved 14 Dage efter, at de tyske Lutheranere afgav deres 28 Artikler, og der synes ingen Forbindelse at have været mellem de to Aktstykker. De københavnske Artikler er i Modsætning til hine et frejdigt Frontangreb paa Katolicismen; de er langt mindre dogmatiske, men ogsaa mindre systematiske end de augsburgske; de er langt kortere og fyndigere, de er mere folkelige og tager et afgjort praktisk Sigte. Medens de augsburgske begynder med Gud, Arvesynden, Sønnen og Retfærdiggørelsen og medtager Spørgsmaal om den fri Vilje og om Syndens Aarsag, fastslaar de københavnske i sine første tre Artikler, at *Skriften* er „den fuldkomne Regel og Lov at leve og regere sig efter, alle de Mennesker, som skulle faa Naade og Salighed af Gud". De forkaster kun, hvad der strider mod dette Guds Ord og gør klart rede for, hvordan de ser paa alle Hovedspørgsmaal, der foreligger i det jævne, kristne Liv.

Men ogsaa Prælaterne arbejdede, og med Povl Helgesens Hjælp fik de i 27 *Artikler* formuleret det, de mente var Lutheranernes Standpunkt. Først her kommer Spørgsmaalet om „den fri Vilje“ frem, noget de folkelige Reformatorer ikke har villet fordybe sig i, og endnu har vi Lutheranernes Forsvar mod, hvad Prælaterne vil paadutte dem, ligesom ogsaa et direkte Angreb paa den katolske Kirke, kaldet „Prædikanternes Klagemaal“. Alle disse Dokumenter er samlet af Peder Laurentsen i en lille Bog, han udgav om Herredagsforhandlingerne, og heri medtoges nogle Breve, der kaster Lys over, hvorfor den store Strid ikke blev afgjort ved en samlet Styrkeprøve, som man fra begge Sider havde haabet og ventet, og hvortil Katolikkerne havde forberedt sig ved at indkalde to højtstaaende tyske Teologer. Prælaterne vilde have Prædikanternes Klage indleveret paa Latin og Sagen ført for udkaarede Dommere; Prædikanterne vilde ikke ved at forlade det danske Sprog have deres Sag „udslaaet fra Eders Naades Raad og Almuens“, og de vilde ikke dømmes af „deres sofistiske Doktorer og Munke“. En af de fremmede Teologer udtrykte i en Gendrivelse af den danske Lutheranisme det katolske Standpunkt i følgende Ord: „Hvorledes kan det være sømmeligt, at disse Mysterier underkastes den uindviede Pøbels Dom? I alle andre Sager er intet saa betydningsløst som Pøbelens Dom, intet saa daarligt og intet saa foragteligt. Den afgørende Stemme tilkommer alene Kirkens første Mænd.“

En Afgørelse af Striden bragte Herredagen saaledes ikke, hvad der var en stor Skuffelse for begge Parter, ikke mindst for Prædikanterne, hvis Taalmodighed med Modstanderne var ved at være forbi. Som Forholdene laa i Danmark, havde heller ingen Afgørelse været mulig. De forskellige Stænders modstridende religiøse Interesser vilde have sprængt Samfundet, om Statsmagten som saadan havde taget yderligere Parti, og endnu en Stund blev Religionsfriheden opretholdt, om end under stadige stærke Overgreb fra Lutheranernes Side. Under Herredagen i København blev der i Helligaandskirken prædiket to Gange daglig over de 43 Artikler. Prælaterne fik det forbudt, men efter „Recessen af 14. Juli“ var Banen jo atter fri for alle, „som Naaden haver“, og der blev herefter prædiket fire Gange daglig og om Søndagen tolv Gange i alle Stadens Sognekirker. Københavns Borgerskab blev sat i stærk Bevægelse heraf, og det gik her som i Viborg og andetsteds. De nyvakte kunde i Længden daarligt taale Katolikkernes Gudstjeneste, og da Kongen nægtede at afskaffe den katolske Messe i „Vor Frue“, lod Magistraten ham vide, at „her er mange Kumpaner i Staden baade Baadsmænd, Fiskere og andre Embedsmænd saavel som Borgere, hvilke vi ikke kunne regere i denne Handel“. Tredje Juledag brød da ogsaa Stormen løs. Frue Kirke blev angrebet af Mængden under

Ambrosius Bogbinders, Konrad Køkkenfedts, Anders Guldsmeds og andres Førerskab; Billedstøtter blev væltet, som var de Afgudsbilleder, de kostelige Bøger blev sønderrevet, kun Alteret blev skaanet, da Byfogeden værnede det, indtil Hans Tavsen kom og bragte Ro. Kongen lod da, tro mod sit Princip, Kirken lukke indtil Nov. 1531, idet han til det sidste hævdede, at han vilde haandhæve begge Religioner, noget end ikke Hans Tavsen længere fandt rigtigt. I 1532 opfordrede han Kongen til at bruge „den Magt og Vælde, som Gud haver taget fra en anden og forlenet E. N., at Kristi Evangelium maa faa sin tilbørlige fri Fremgang i E. N.'s Rige."

Det var saaledes et i det indre dybt uenigt Folk med store uafgjorte Spørgsmaal mellem de forskellige Stænder, der gik ud af Herredagen i 1530, den sidste, der blev holdt under Frederik I. Selv om Kronen havde opnaaet store Bevillinger til at bekæmpe Christian II, var det dog blevet klart, at Kongen ikke magtede at frigøre sig for sin Afhængighed af Stormændene, og Indrømmelserne til Købstæderne og til Prædikanterne kunde ikke tilfredsstille de ufri Stænders Længsler, som den stadig om sig gribende evangeliske Forkyndelse fik til at vokse. Bønderne, det store Tal af Rigets Indbyggere, havde kun faaet øgede Byrder og ingen Lettelser. Under disse Forhold havde Christian II ikke faa Muligheder; mange Ønsker er som før skildret strømmet ham i Møde, og han har til fulde forstaaet at slaa paa de rette Strenge. I Efteraaret 1531 udbredte Peder Stub fra Viborg, Iver Stub i Ribe, Jakob Skriver og andre en *Proklamation fra Christian II*, hvor hvert Ord tager Sigte paa denne Sagernes Stilling: Han erklærer her, at det er Kongedømmets Ret og Pligt at værge og hjælpe fattig og rig, ædel og uædel, og han skildrer derefter, hvad der er sket, siden han forlod Landet: „Dertil med have de gjort dem selv til Konger og Kjøbmænd, taget fra den fattige menige Mand, Kjøbstadmænd og andre, deres Næring og Bjergning, hvad som helst I med Eders Hustruer og Børn skulle leve udaf...., som de ikke da kunde bekomme, den Tid vi der selv tilstede vare.... og nu for den store Medlidenhed, Jammer og Suk, som vi daglig hører Eder overgaar uden Skyld og Brøde, kunne vi ingenlunde længer lide det.... men heller ville vove vort eget Liv derover for Eders og den menige Mands Gavns og Bedstes Skyld." Han fortæller om sine mægtige Rustninger, beder dem „brygge og bage", at de har noget at sælge hans Folk, beder dem gaa alle Mand af Huse „at afværge slig Skade og Fordærv, som Eder her til Dags sket er." Han opfordrer dem til at gribe alle, der staar ham imod, deres halve Eje skal tilfalde dem, der det gør o. s. v., „skrevet udi vor Lejr i Jenmyge Kloster d. 30. Dag Augusti Anno 31." Der var følgelig Uro

mange Steder i Landet. Mogens Munk, der havde spillet en Hovedrolle i det nu saa højt beklagede Aar 1523, kom i Oktober i største Fare paa Viborg Landsting, hvor Bønderne mødte frem, 1000 Mand i Tallet under Vaaben. Ogsaa paa Fyn var der Røre: „Jeg kan ikke fuldskrive Eders Naade saa mange ny Tidender, som her gøres baade blandt Bønder og andre, og kan jeg ikke tænke, hveden slige Tidender komne ere uden af Konning Christians Tilhængere," skriver en fynsk Adelsmand d. 21. Aug. I Odense var den rige Købmand Michael Clausen Christians Tilhænger, og da Bønderne skulde opbydes til Landeværn ved Kerteminde, svarede de i flere Herreder: „at naar Behov gjordes, skulde de nok alle følges ad og stande med deres rette Herre." Hele Jylland — undtagen Østegnen, hvor Mogens Gjø og Erik Banner havde vundet Almuen, — og vel ogsaa Fyn havde rejst sig den Dag, Christian var landet paa vore Kyster.

Takket være de storpolitiske Forhold, Regentinde Margrethes Død i Nov. 1530 og Christians Beslutning at afsværge sit Forhold til Luther, havde det omsider lysnet for ham. Det er før fortalt, hvorledes han, saa længe det var ham muligt, havde kæmpet imod Bruddet med Lutherdommen; men i Febr. 1530 i Lier og i Juni i Augsburg havde han bundet sig til Kirken og til Kejseren, lovet at genindføre Katolicismen i sine Riger og at være Kejseren følgagtig i eet og alt. Da det ikke desto mindre trak ud med Betalingen af de lovede 24,000 Gylden, tog han sig selv til rette med en Raskhed og et Mod, der lovede det bedste. Han skaffede sig Lejetropper ved at mægle Fred i Østfrisland, han skaffede sig Skibe og Penge ved at kaste sine 7000 Landsknægte ind i Provinsen Holland, hvis Stæder var Garanter for hans Medgift, og paa et hemmeligt Vink fra Kejseren gav Stæderne efter, hvorefter Christian i Oktober 1531 sejlede ud fra Medemblik med en Flaade paa 25 Skibe, en stor Krigskasse og en Del Skyts. Maalet for hans Togt kendte ingen; ved Afrejsen erklærede han, at han vilde henrette den Mand, han mistænkte for at vide Besked derom.

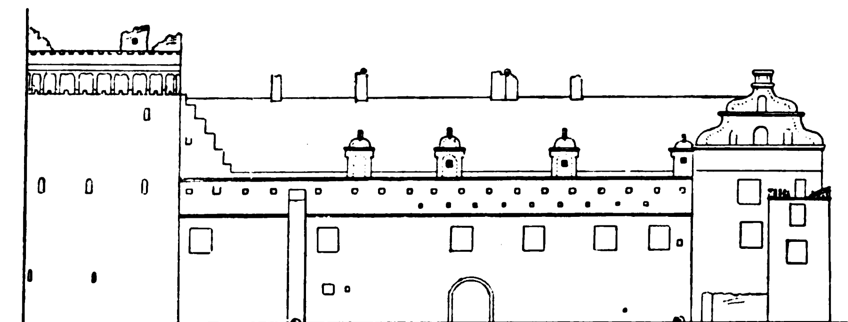
Christian II's Underskrift.
Efter Sick: »Nogle Bidrag til Christiern den Andens Hist.«

Naar Christian søgte til Norge og ikke til det Jylland, der saa ofte havde kaldt paa ham, er Grunden hertil at søge i Frederik I's Kirkepolitik. *Vincens Lunge*, en af Norges mægtigste Mænd, var gaaet i Kongens Spor og havde bekendt sig til „Lutheriet". Han og hans Svigermoder, *Fru Inger til Østraat*, vilde gerne bemægtige sig nogle af de

gamle store Klostre, men Ærkebispen var paa Vagt imod dem, og i en Fejde dem imellem jog han dem bort fra det nordlige Norge. Værre blev det i 1529, da Frederik I gav en tysk og en dansk Lutheraner Ret til at prædike i Bergen og af Forsvarshensyn lod de gamle skønne Kirker, der laa alt for nær ved Bergenshus, bryde ned. Stillingen var derfor yderst spændt mellem den norske Kirke og de Danske, og Ærkebispen nægtede paa det bestemteste at krone Frederik I, om han ikke kom til Trondhjem, ligesom de norske Stormænd, selv en Henrik Krumedige, nægtede at godkende Christian (III)'s Arveret til Norge. Det var saaledes Ærkebispens Politik, der endnu hævdedes af de førende Nordmænd, men der var i det stille sket Ting, der helt forandrede Norges Stilling. I Begyndelsen af 1527 havde Kongen indsat Claus Bille som Høvedsmand paa Bahus, i Maj fik Frederik Akershus ført over fra den norske Adelsmand Olaf Galles Haand til *Mogens Henriksen Gyldenstjernes*, og i 1529 fik Kongen Vincens Lunge til at opgive Bergenshus i Anledning af Gustav Vasas Klager over ham og hans Slægtninge, der havde taget svenske Oprørere i deres Beskyttelse. Eske Bille, en Broder til Befalingsmanden paa Bahus, blev Vincens Lunges Efterfølger. Saaledes var Norges tre vigtigste Borge kommet over paa danske Mænds Hænder, og alle var de forpligtede til at holde Slotslovene til den af Kongens Sønner, som det danske Rigsraad maatte vælge til hans Efterfølger.

Dette var Stillingen i Norge, da Christian d. 5. November 1531 landede nær ved Grimstad efter en saa stormfuld Sejlads, at flere af hans Skibe var forlist med store Pengesummer, Skytset og flere Tusinde Mand. Hans Plan var først at underlægge sig Norge, og uden at benytte sig af de gunstige Vejrforhold til at sejle til Sundet drog han straks med fire Skibe og 1200 Mand til *Oslo*, der gik over til ham; det samme gjorde i Ugen derefter det hele Norge med Gejstligheden, der da var den nationale Friheds Værge, i Spidsen, selv den danskfødte Oslobisp *Hans Ræff* og den danske Abbed *Hans Andersen* paa Hovedøen. Den 29. November blev han hyldet i Oslo. Ærkebispen sluttede sig til ham og besøgte ham i Julen; hans 13-aarige Søn *Hans* blev taget til „Norges Arveherre og Konge" som Stamfader til et nyt norsk Kongehus, og først til Foraaret kunde man vente Angreb fra Danmark. Christian var faktisk Herre i Norge; blot de tre Borge Akershus, Bahus og Bergenhus, stod ham imod. Som i Oktober 1523 stod han Maalet ganske nær; efter otte Aars bitre Skuffelser har mægtige Planer fyldt hans Sind, da alt atter bristede for ham. Efter forgæves at have løbet Storm mod Akershus, hvor Mogens Gyldenstjerne kun havde en Besætning paa 20 Mand, drog Christian mod Bahus med 4500 Mand, men under hans Fraværelse blev Mogens Gyldenstjernes lille Styrke

forøget med 40 Mand. Christian vendte tilbage, belejrede atter Norges Hovedfæstning „med alsomstørste Flid og megen underlig Bygning“, da i Slutningen af Marts 1532 en lille dansk Flaade ført af *Peder Skram* arbejdede sig op gennem den næsten isafspærrede Fjord. Den landsatte Tropper og Ammunition og vendte tilbage til Danmark; d. 7. Maj løb for anden Gang Frederiks Flaade, 25 Skibe stærk, hvoraf 11 danske og 14 hanseatiske, ind til Akershus. Christian trak sig tilbage til Oslo og indtog her en meget stærk Stilling bag Akerselven, og Fjenden, ført af Odensebispen *Knud Gyldenstjerne*, en Broder til Mogens, lejrede sig over for ham. Stillingen var vanskelig for begge Parter, men de Dan-

Sønderborg Slots Østfløj.
Efter en Tegning i Rigsarkivet før Slottets Ombygning i Beg. af 18. Aarh.
Kongens Fængsel var i det store runde Taarn t. v. paa Billedet.

ske havde over Havet fri Forbindelse med Danmark, og allerede den 12. Maj begyndte Underhandlingerne, der, under stadige Afslag fra Christians Side, strakte sig til d. 2. Juli, da den endelige Overenskomst blev beseglet. Christian skulde herefter med indtil 200 Mand kunne drage til Danmark for at forhandle med sin Farbroder og derefter, om han ønskede det, blive bragt til Norge eller Tyskland.

Den 24. Juli naaede Flaaden ned i Øresund og blev i Helsingør hilst af grædende Mænd, Kvinder og Børn, der bedre end Christian selv forstod, at hans Saga nu var ude. Paa Københavns Rhed, hvor Kanonerne tordnede fra den sejrrige Flaade, — „kun paa Kong Christians Skib var alt stille som i den hellige Uge; der løsnedes ikke et Skud“ —, maatte Christian vente til næste Dags Formiddag. Da indfandt sig om Bord paa hans Skib Udsendinge fra det danske og holstenske Raad for nu at høre hans Krav; han bad kun om at maatte komme i Land — „jeg er gammel og har længe været om Bord“, sagde han og krævede at faa talt med sin Farbroder. Han fik snart efter at vide, at Samtalen skulde finde Sted i Flensborg, og d. 30. Juli sejlede Skibet med to danske og to holstenske Raader til Hertugdømmerne, men da det d. 9. Aug. sejlede ind i Alssund hen mod *Sønderborg*, for-

stod Christian, at han var faldet i et Baghold og brød ud i høje Jammerraab. Faa Dage efter, d. 11. Aug., døde hans Søn Hans i Regensburg, hvorhen Kejser Carl havde bragt ham.

De danske og de holstenske Raader saavel som Frederik havde ikke villet give Christian hverken Besiddelser i Danmark eller Friheden tilbage; de lübske og svenske Udsendinge havde været enige med dem, og paa de danske Raaders Forslag var det da samme Morgenstund, som Flaaden løb ind mod København, blevet besluttet, at *Lejdet* skulde brydes og Christian fængsles. Forhandlingens Gang kendes ikke i Enkelthederne, da de paagældende tilsvor hinanden evig Tavshed herom. Vi ved dog, at Knud Gyldenstjerne, der heftigt blev

Sølvafslag af en Guldnobel præget af Kong Frederik I i Ribe.

angrebet for Lejdets Udstedelse, fejgt erklærede, at det nemt kunde brydes, da Kongen selv, som han paastod, havde brudt det. Vi ved ogsaa, at Tanken oprindeligt havde været, at han skulde blive Danmark-Holstens, Lübecks og Sveriges fælles Fange. Da de to sidstnævnte Magter imidlertid i sidste Øjeblik sprang fra, blev han overdraget fire danske og fire holstenske Raader, der modtog Kongens og Kongesønnen Christians højtidelige Tilsagn om, at Fangen aldrig maatte løslades, ligesom Slotsloven for Sønderborg skulde holdes til disse otte Stormænds Haand, naar Frederik døde.

Det store Kirkeskifte, der skulde fremkalde saa indgribende en Ændring i Rigets hele Stilling, var imidlertid nu ved at bryde igennem. I 1532 havde Ærkebisp Aage Sparre opladt sin Stilling til *Torben Bille*, men denne maatte, for at faa Kongens Bekræftelse, love at „lade prædike det sande Guds Ord“ og ikke lægge Reformatorerne Hindringer i Vejen; det samme maatte *Oluf Munk* love for at blive godkendt som sin Farbroder Iver Munks Efterfølger i Ribe, ja, han maatte forpligte sig til ikke at skaffe sig pavelig Sanktion. Samme og næstfølgende Aar blev Reformationen stærkt fremmet paa Fyn, hvor *Jørgen Sadolin* som Knud Gyldenstjernes „Medhjælper i Ordet“ udfoldede en stor

Virksomhed. Medens Bispen var i Norge, blev de fynske Præster i Maj 1532 kaldt sammen, Luthers Katekismus blev gjort til deres Rettesnor, en senere Visitats og Overhøring i dens Lære saavel som i den augsburgske Konfession blev dem stillet i Udsigt, og Aaret efter udgav Jørgen Sadolin denne sidste i dansk Oversættelse. Kongen og Rigsraadet var nu øverste Instans i alle kirkelige Sager, Forbindelsen med Rom var forbudt; Reformationens endelige Indførelse var kun et Tidsspørgsmaal.

Otte Maaneder efter Christian II's Fængsling døde Frederik I paa Gottorp Slot d. 10. April 1533 efter til det sidste at have virket for Reformationens Sag med samme Ro som før.

Bortset fra Bruddet med Rom var Forholdene i Danmark imidlertid ikke væsensforskellige fra Tilstanden ved det store Systemskifte i *1439* og ved det i *1523*. Snarere var Afhængigheden af de omliggende Magter og Aristokratiets Vælde forøget i det forløbne Tidsrum. Den stadige Fare for Christian II's Tilbagekomst havde tvunget Vennerne fra 1523, Rigsraadet, Holsten, Lübeck og Sverige, til at slutte sig endnu tættere sammen, saaledes som det var sket i 1439 under Angsten for Erik af Pommerns stærke Kongedømme. *Holsten* optraadte under Forhandlingerne i København 1532 og under den endelige Ordning af Christian II's Fangenskab som en med Danmark jævnbyrdig Forbundsstat. *Sverige*, der allerede før havde sluppet Bleking, havde i de farefulde Uger, da Christian laa for Akershus, givet Slip paa den sidste fra Frederik tagne Besiddelse, Viken, og hans Sendemænd havde taget Del i Forhandlingerne i København i August 1532. *Lübeck* havde sammen med Stralsund og Rostock stillet 14 Skibe til Frederiks Raadighed med 2200 Mand mod et foreløbigt Løfte af 2. Maj om, at Danmark ti Aar igennem vilde forbyde Hollænderne at føre Klæde og Lærred ind i Østersøen og Voks, Hamp, Kobber, Talg, Tran, Huder, Skind og Foderværk fra Øst til Vest. Al Handel med disse Varer skulde atter gaa over Lübeck som før i Tiden. Naar hertil kommer, at Lübeck var Herre paa Bornholm, er det indlysende, at Stillingen i udenrigspolitisk Henseende, og særligt i handelspolitisk, snarest var værre end i 1439 og i 1523. Men som i begge disse afgørende Aar var man ogsaa nu klar over, at man for enhver Pris maatte holde Vejen til Nederlandene fri, at ikke hele Rigets økonomiske Liv skulde blive stavnsbundet til Nordtyskland. Som Hans Laksmand i sidste Øjeblik havde advaret den nederlandske Flaade i Kattegat i 1441, og som Frederik I straks i 1523 havde sat sig i Forbindelse med Nederlandenes Regering, saaledes ogsaa nu i 1532. Frederik I og Lübeck vilde gøre Erstatningskrav gældende mod en Række hollandske Stæder for den Hjælp,

de havde ydet Christian II. Da Regentinde *Maria* med fast Haand gjorde disse Stæders Velfærd til en Sag, der angik Nederlandene i det hele, og det luthersk-demokratiske Folkeparti i Lübeck, ført af *Jürgen Wullenweber*, stærkt drev paa Krig med disse, blev Stillingen saa spændt mellem de to Sømagter, at Frederik I's Regering maatte tage Afstand fra sin alt for fordringsfulde Hjælper. En Tilnærmelse til Nederlandene blev forsøgt, og *Melchior Rantzau* blev sendt til Brüssel. Da han kom tilbage med et Udkast til en Forbundstraktat, der ikke blot omfattede Hertugdømmerne, hvor man med Ængstelse iagttog det folkelige Røre i Lübeck, men ogsaa Frederik I's to Kongeriger, var denne allerede død.

Ikke mindre afgjort syntes *Stormændenes Sejr* i det indre at være, blot var det her ikke længere Kirkens Mænd, der var de førende. Paa næsten alle Omraader var Adelen siden 1439 gaaet frem i Forhold til Bonde- og Borgerstand. Den havde faaet Ret til alle de Bøder, Bønderne blev idømte baade af verdslige og gejstlige Domstole, den havde faaet Politimagten overdraget sig gennem Hals- og Haandsretten, den havde gennem sin Magt i Lensadministrationen faaet Indpas i mange Stillinger, der gjorde den til Herre over Gejstligheden og Kronens Bønder, og dens Stands- og Godsinteresser havde været i vældig Stigen, hvorom Vornedskabets Indførelse og dens store Handelstravlhed noksom bar Vidne. Adelens Magt over selve Rigsstyret havde været underkastet stærke Ændringer, men nu til sidst var den ogsaa her vokset i det overordentlige, og den standsede ikke ved Bestemmelsen fra Herredagen 1530 om Lensmændenes Uafsættelighed. Aaret efter har Rigsraadet, ikke mindst Bisperne, gjort endnu et stort Fremstød. Under stærke Protester var det i Christian II's og Frederiks Tid blevet Skik, at Kongen udsendte nogle Rigsraader til at holde kongeligt Retterting i forskellige Egne af Landet. I 1525 havde Rigsraadet højlydt krævet, at denne Magt blev overladt „Danmarks Riges Raad i hvert Land eller og hver Bisp med Raad og Ridderskab i hans Stift“. Denne sidste Ordning blev indført i 1531, og da Kongen stadig opholdt sig i Hertugdømmerne, tilfaldt den øverste Domsret i Riget saaledes disse Stiftsretter.

Under saadanne ydre og indre Forhold for Riget kunde det synes, som om *det stærke Kongedømme*, Kong Hans' og Christian II's Værk, helt var brudt sammen. Store Ting var dog sket i Riget under det oldenborgske Dynasti, og stærke Fodspor havde alle dets tre Slægtled traadt i det danske Folks Historie. Dets Kamp mod Lübeck var vel gemt, men ikke glemt, Norge var stærkt svækket; Borgerstanden var vokset i Kraft og Rigdom, begge de ufri Stænder havde lært at se hen til Kongedømmet som dets naturlige Beskytter mod Adel og Gejstlighed; og Prælaternes Selvstændighed og Magt over Folket var trods de-

res sidste Fremstød i 1531 undermineret af Kongedommet og af de ny stærke Tanker fra Wittenberg.

Medens Systemskiftet 1439 havde et overvejende politisk og kirkeligt Indhold, har Kampen mellem Rigsraad og Kongemagt nu et udpræget *økonomisk-socialt-religiøst* Indhold, og i en helt anderledes Grad end tidligere føltes det, at det endelige Udfald af Kampen mellem de høje Rigsmagter maatte blive skæbnesvanger for det hele danske Folks Fremtid. Derfor havde de sidste to Tiaar fra 1513—1533 med deres skarpe Modsætninger og deres hensynsløse Ensidighed skræmt det danske Folk op af dets Ro, og derfor havde der rejst sig et tusindfoldigt Krav om bedre Tider for den „mene Almue", Forhold, som nu, da Frederik I faldt fra, skulde føre Riget ud i den største, men ogsaa den sidste Borgerkrig i det danske Folks Historie.

Litteratur.

Samlede Skildringer af Hovedafsnit inden for Tidsrummet 1439—1533 er givet af:

Kr. Erslev og *A. Heise* i *Danmarks Riges Historie* II og III, 1. — *C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536* I—V (1864 ff.). — *C. Paludan-Müller: De første Konger af den oldenborgske Slægt* (1874). — *Hans Hildebrand: Medeltiden i Sveriges historia* (Stockh. 1905). — *H. Schück: Svenska folkets historia* I, „Forntiden och Medeltiden" (1913—15). — *A. Taranger: Norges Historie* III 2. (Chria. 1917). — *O. A. Johnsen: Noregsveldets Undergang* (Chria. 1924). — *A. Sach: Das Herzogtum Schleswig in seiner etnogr. u. nat. Entwicklung* (Halle 1896—1907). — *E. Daenell: Die Blütezeit der deutschen Hanse,* I—II (Berlin 1905—06).

Enkelte Tidsafsnit, Personer og Tildragelser behandles bl. a. i følgende Skrifter, ordnet efter Tidsfølgen:

Knud Fabricius: Bondeoprøret 1441 (Hist. Tidsskr. 7. R. II). — *G. v. Buchwald: Beiträge zur Gesch. der letzten Schauenburger* (Zeitschr. d. Ges. f. Schlesw.-holst. Gesch. Bd. 10). — *L. Bobé: Die Ritterschaft in Schlesw. u. Holst.* (1918). — *Samme: Slægten Ahlefeldt* I—VII (1895—1912). — *E. Arup: Den finansielle Side af Erhvervelsen af Hertugdømmerne 1460* (Hist. Tidsskr. 7. R. IV). — *Hedemann Heespen: Über den Adel in Nordschleswig* (Schlesw.-holst. Jahrb. 1920). — *C. Paludan-Müller: Kong Christiern I's Reiser i Tyskland og Italien i Aarene 1474 og 1475* (Hist. Tidsskr. 5. R. II). — *M. Hoffmann: Lübecks Krieg gegen Dänemark 1509—12* (Mitt. d. Verein. f. lüb. Gesch. 1906). — *G. Carlsson: Hemming Gad* (Upps. 1915). — *Kr. Erslev: Det stockh. Blodbads Forhist. og C. Paludan-Müllers Opfattelse deraf* (Hist. Tidsskr. 6. R. III). — *G. Carlsson: Stockholms Blodbad. Några Synspunkter* (Sv. hist. Tidsskr. 1912). — *Caroline Andersen: Til det stockh. Blodbads Hist.* (Hist. Tidsskr. 9. R. II). — *Laur. Weibull: Stockholms Blodbad* (Scan-

dia. I. 1928). — *E. Hildebrand: Dokumenter till Stockh. Blodbads Förhistorie* (Sv. hist. Tidsskr. 1918). — *Edv. Bull: Vincens Lunge* (1917). —*A. Heise: Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik I's Tid* (Hist. Tidsskr. 4. R. V). — *C. Paludan Müller: Herredagene i Odense 1526 og 1527* (Vid. Selsk. Skr. Hist. phil. Kl. 5. R. II). — *A. Heise: Kristiern den anden i Norge og hans Fængsling* (1877). — *R. Häpke: Die Regierung Karl V's und des europ. Norden* (Veröff. z. Gesch. Lübecks. III).—*Samme: Lübeck u. der Streit um Golland 1523—1526* (Hans. Gesch. Blätter. 1913). — *S. Tunberg: Fredstanken i Nordens Medeltid* („Norden"s Aarbog. 1921).

Angaaende Forfatnings- og Retshistorie henvises til:

W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i d. 15. Aarh. (1903). — Jfr. Arups Anm. i Hist. Tidsskr. 7. R. IV. — *Henning Matzen: Danske Kongers Haandfæstninger* (1889). — *L. V. Birch: Rigets offentlige Formaal og Indtægter* (1922). — *Samme: Rigets Jordegods og Regalier* (1918). — *Samme: Told og Accise* (1910). — *O. A. Johnsen: Om det norske folks opfattelse af tronfølgen før 1660* (Norsk hist. Tidsskr. 5. R. II). — *C. F. Allen: Om Christian den Andens saakaldte geistlige Lov* (Vid. Selsk. Skr. Hist. phil. Kl. 5. R. III).

Angaaende Erhvervslivet henvises til:

C. G. Weibull: Skånska Jordbrukets Historie intill 18. Tallets Början Gutswirtschaft in Schlesw.-Holst. (Zeitschrift d. Ges. f. schl.-holst. Gesch. Bd. 51). — *Johs. Steenstrup: Vornedskabet hos den danske Bonde* (Hist. Tidsskr. 5. R. VI). — *Kr. Erslev: Fæstebondens Førlov og dens Størrelse* (Hist. Tidsskr. 8. R. II). — *Th. B. Bang: Gaardsæder* (Fortid og Nutid IV). — *A. Appel: Kvægets Historie* (K. Hansen Det danske Landbrugs Hist. 1925). — *M. Mackeprang: Dansk Købstadstyre* (1900). — *Samme: Danske Købstadmøder fra Kristian I* (Festskr. til Edv. Holm). — *S. Larsen: Danmark og Portugal i d. 15. Aarh.* (Aarb. for nord. Oldk. 1919). — *Johs. Knudsen: De første trykte Lodsbøger over de nord. Farvande* (Tidsskr. for Søvæsen 1913). — *A. Ræstad: Kongens Strømme* (Chria. 1912). — *Johs. Hansen: Beitr. z. Gesch. des Getreidehandels u. d. Getreidepolitik Lübecks* (Lübeck 1912). — *O. Lauffer: Danzigs Schiff- und Warenverkehr am Ende des 15. Jahrh.* (Zeitschr. d. Westpreuss. Gesch. Vereins. Bd. 33). — *B. v. Hagedorn: Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrhundert.* (Berlin 1914).

Over kirkehistoriske Arbejder findes en fyldig Fortegnelse hos *G. Jørgensen: Fra Bispernes og Munkenes Tid* (1900) og: *Reformationen i Danmark* (1919); nævnes skal dog: *J. Lindbæk: Pavernes Forhold til Danm. under Kongerne Kristiern I og Hans* (1907). — *Chr. Barfod: Vor Højmesse* (1899). — *L. Weilbull: Ärkebiskop Birgers Gudstjänestestiftelse i Kryptkyrkan i Lund* (Hist. Tidsskr. f. Skåne II). — *E. Frandsen: Mariaviser* (1926). — *Ellen Jørgensen: Helgendyrkelse i Danmark.* — *J. Oscar Andersen: Over for Kirkebruddet* (1917). — *Samme: Reformationens Begyndelse og Hans Tavsen* (Diakonissestiftelsens Aarbog 1925 —26). — *P. Severinsen: Begyndelsen af Hans Tavsens Prædiken* (Kirke og Folk. 1927). — *Hans Lund: Den danske Reformations Historie* (Kirk. Samf.'s Aarbog. 1925—26).

Angaaende Kunstens og Kulturens Historie henvises til:

F. Beckett: Danmarks Kunst. II (1927). — *A. Hahr: Studier i nordisk*

Renässancekunst (Upsala 1913). — *V. Lorenzens Arbejder over de danske Klosterordners Bygningshistorie.* — *Samme: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16 .og 17. Aarh.* (1921). — *Falck: Samtidige Portrætter af Christian II* (Kunstmuseets Aarsskrift 1916). — *Laurids Nielsen: Dansk Bibliografi 1482—1550* (1919). — *Chr. Bruun: Gotfred af Ghemen* (1890). — *H. O. Lange: Johann Snell, Danmarks første Bogtrykker* (Hist. Tidsskr. 6. R. III). — *E. Sejr: Dr. jur. Morten Børup* (Hist. Aarb. for Aarhus Stift 1926). — *Ellen Jørgensen: Nordiske Studierejser i Middelalderen* (Hist. Tidsskr. 8. R. V). — *Henning Matzen: Kbhvns. Universitets Retshist. 1479—1879* (1879). — *H. Rørdam: Fra Universitetets Fortid* (1879). — *H. F. Feilberg: Holger Danske og Antikrist* (Danske Studier 1920).

Af Kildeudgaver kan foruden de tidligere anførte nævnes:

Saml. af danske Forordninger indtil 1500 (Aarsb. fra Geheimearch. V). — *De danske Kongers Haandfæstninger* (smst. II). — *Diplomatarium Christierni Primi* (1856). — *W. Christensen: Missiver fra Kongerne Christiern I's og Hans's Tid* (1914). — *Christian II's aabne Breve og Forordninger angaaende forsk. Landsdele* (Suhms Samlinger I-II. Ny Saml. II-III). — *Christian II's Love* (Kolderup-Rosenvinge: Saml. af gamle danske Love IV). — *C. F. Allen: Breve og Aktstykker til Oplysn. af Chr. II's og Fr. I's Hist.* (1854). — *N. J. Ekdahl: Christiern II's Arkiv* (Stockholm 1836). — *Erslev og Mollerup: Frederik I's danske Registranter* (1879). — *Forhandlingerne paa Herredagene...1523 til 1530* (Nye Danske Mag. V). — *L. Laursen: Danmark-Norges Traktater 1523—1750. I.* — *Hanserecesse* (Lpz. 1870 ff.). — *N. Ellinger-Bang: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660* (1906).

Af Krøniker og Aarbøger anføres flg. Udgaver:

Holger Nielsen: Den danske Rimkrønike. — *Povl Helgesen: Skibykrøniken.* Overs. af A. Heise. (1890—91). — *Chr. Pedersen: Danske Krøniker* (Danske Skrifter V 1856). — *Chr. Molbech: Herr Michaels tre danske Riimværker* (1836). — *C. E. Secher: Povel Eliesens Danske Skrifter* (1855). — *H. F. Rørdam: Hans Tavsens Smaaskrifter* (1870). — *P. Laurentsen: Malmøbogen* (Udg. v. H. F. Rørdam 1868). — *H. F. Rørdam: Skrifter fra Reformationstiden* (1885—90).

